زاراوەسازیی پێوانە

زاراوەسازیی پێوانە

مەسعوود محەمەد

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
هەولێر – هەرێمی کوردستانی عێراق

هەموو مافێک هاتووەتە پاراستن ©
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس
شەقامی گوڵان - هەولێر
هەرێمی کوردستانی عێراق
هەگبەی ئەلیکترۆنی aras@araspress.com
وارگەی ئینتەرنێت www.araspublishers.com
تەلەفۆن: 35 49 224 66 (0) 00964
دەزگای ئاراس لە ٢٨ تشرین (٢) ١٩٩٨ هاتووەتە دامەزران

مەسعوود محەمەد
زاراوەسازیی پێوانە
کتێبی ئاراس ژمارە: ١٠٩٣
چاپی دووەم ٢٠١١
تیرێژ: ١٦٠٠ دانە
چاپخانەی ئاراس - هەولێر
ژمارەی سپاردن لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ٦٨ - ٢٠١١
نەخشاندنی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
رازاندنەوەی بەرگ: مریەم موتەقییان
پیتکاریی ئەم کتێبە: وارگەی ئەلیکترۆنیی مامۆستا
هەڵەگری و رێنووسی یەکگرتوو: بەدران ئەحمەد حەبیب

پێشەکی

بێگومان ڕۆنانی زاراوە لە هەر بابەتێک بێت، گەلێک ئەستەمترە لە وەرگێڕانی تێکڕای بابەت، چونکە دەشێ بابەت هەرچییێک بێ بدرێتەوە بە هۆش و پێزانین و سەقافەت و لەوانەوە دارشتنێکی سەرجەمی بۆ ڕێک بخرێ بەو زمانەی کە وەرگێڕانەکەی پێ دەکرێ، لەو هەوڵەشدا وەرگێڕ دەتوانێ بە پێی پێویست ڕێگا کورت و درێژ بکاتەوە تا دەگاتە ئەو دەقەی کە واتای بابەتی وەرگێردراوەکە ڕادەگەیەنێ، کەچی تاکە وشە بەتێکڕایی و وشەی زاراوە بەتایبەتی دەرفەتی دڵخوازی تێدا یەکجار بەرتەنگە و خوایشتگۆڕیی تێدا لە زەحمەت زەحمەتترە تا ئەگەر بمانەوێ لە ڕێی وێکچواندنەوە نموونە بهێنینەوە دەتوانین بڵێین پێکانی مەبەست لە وەرگێڕاندا وەک پێکانی دیوارێکە، کەچی پێکانی مەبەست لە ڕۆنان، یاخود وەرگێڕانی وشەی ئاسایی وەک پێکانی بەردێکە لەو دیوارەدا، ئەمما پێکانی نیشانە لە دانانی زاراوەدا وەک پێکانی پنتێکە بەو بەردەوە. تاکە وشەی ئاسایی و تاکە وشەی زاراوە بەوەدا لە یەکدی جودا دەبنەوە کە:

١- وشەی ئاسایی لە دوو زمان، یاخود سەد زماندا بەرهەمێکی کۆمەڵایەتیی مرۆڤایەتییە، کە وەک جریوەی چوێلکە و قاسپەی کەو، تاکە مەبەستی ڕاگەیاندنی نیازی ئاخێوەری ڕەچاو کردووە، بێ ئەوەی گوێی دابێتە زمانێکی دیکە لەوەدا ئایا بۆ ئەو ڕاگەیاندنە چ وشەیێکی هەڵناوە و لەو هەڵنانەدا چ شتێکی تێ خوێندووەتەوە. هەرچی زاراوەیە لە سەرەتاوە مەبەستێکی نائاساییی بە مل خۆیەوە گرتووە، ئەوجا بە زۆریش لە ڕێی چاولێکەریی سەقافەتێکی پێشکەوتووەوە، پێوانە و کێشانەی زانستی و هونەری و ئەدەبیی لەگەڵدا کردووە. بە ڕێکەوت کورد گوتوویەتی "بەرد" عەرەبیش گوتوویەتی "حجر". بەڵام بە مەبەست و بە ئەرک و لێکدانەوە کورد لە بری "قواعد اللغە" و "قواعد الإملاء"، "ڕێزمان" و "ڕێنووس" ی دۆزییەوە، زۆر جارانیش لەو دۆزینەوەیەدا هەڵەی وەهای کردووە کە

ناشێ ئاپۆڕەی ئاخێوەر لە داهێنانی وشەی عادەتیدا هەڵەی ئەوتۆیی بکات، وەک کە زمانزان هاتووە لە بری "چمیر، Pronoun" زاراوەی "ڕاناو" ی پەسەند کردووە یاخود زۆر کەس لە جێگەی "فعل" ی عەرەبی "فرمان"یان بە باش زانیوە کەچی وشەی ناپەسەندتر لە "ڕاناو"، "فرمان" بە زۆرەملێ نەبێ هەر دەست ناکەوێ.

وشەی "ڕاناو" ئەگەر لە پێشگری "ڕا" - ڕاهاتن- ڕاپسکاوتن- ڕابووردن... و وشەی "ناو" پەیدا بووبێ وەک ئەوەیە لۆکە بە ئاسندا بدووریت چونکە پاشگری "ڕا" هەر لەگەڵ کاردا دێت. کەس نەیبیستووە گوترابێ "ڕابەرد، ڕاعەلیشیش، ڕازوڕنا"... ئەگەر لە "ئەڕا" بە واتای "بۆ" وە هاتبێ دەبێ بگوترێ "ئەڕای ناو" وەک کە هەندێک دەنووسن "بۆناو" هەڵبەت "بۆناو" لەگەڵ ناقۆڵاییی خۆیدا پەسەندترە لە "ڕاناو". وشەی "فرمان" هەمان "فەرمان"ە کە بە واتای "امر" هاتووە. نەخوێندووی کورد لە هەندێ شوێنی کوردنشیندا دەڵێن "فرمانی خۆم جێبەجێ کرد" مەبەستیشیان ئەوەیە کە ئەمرێکی بەسەریانەوە یاخود پێداویستێکی لێیان داوا دەکرێ جێبەجێیان کردووە. بەشێکی خوێندەواری کورد بۆ ئەوە چوو کە فەرمان لەو بەکارهێنانەدا بە واتای "عمل، فعل" هاتووە ئیتر گورج فرمانیان لە جێگەی فیعلی ڕێزمانی عەرەبی هەڵنا بۆ ڕێزمانی کوردی.

٢- ئاپۆڕەی خەڵق کە دێن بەپێی توانا و بۆچوونی زگماکیان وشەی لێکدراو دروست دەکەن بەسەر باریکەڕێگەی زەوقی زمانزانییاندا بەرەو مەبەستی سادەی ئەو ئەرکە عادەتییەوە دەڕۆن کەمیش وەها دەبێ ساتمەی تێدا بکەن چونکە ڕابەریان چرای ناوەکیی زمانەکەیانە کە بە نەبزی دڵیان لێ دەدات نەک گڵۆپی خوازرایەوەی فەلسەفەی زمانناسی (فقه اللغة). لەو بوارە ڕوونەوە خەڵقەکە توانی بە لووسولێکی و ڕێکوپێکی بڵێ: سەربەست، پارزۆنگ، دەمەوانە، زارهەراش، دارەمەیت، دەستکێش... یاخود هات و لە ڕێی بەکارهێنانی ئامێری وەکو کاروباری جووت و ئاش و خەرەک ناوێکی لە باری بۆ هەر یەکێک لە وردە ئامرازی ئەو ئامێرانە پەسەند کرد کە لەگەڵ کاری ئامرازەکەدا دەگونجێت. یەکێک لەگەڵ جووت خەریک نەبووبێ ناتوانێ لە لاوە بیر لە وشەی لێکدراوی وەک "بەنکەڵەمە" بکاتەوە یاخود "دەستەندوو" ڕۆ بنێت. بابای زمانزان و پسپۆڕی ڕێزمان و دەنگناسی و فەرهەنگنووسی بە هۆی خنکانی لە گۆمی خوێندنەوەکانیدا بە درەنگەوە هەناسە لە مەزرای بەربەرەڵای زمانە دایکزاکەی خۆی هەڵدەکێشێ

چونكه دەستوورەكانی ناو كتێبان ڕێی پێ دەگرن و خۆیان بەسەر هۆشی ئاگا و ونیدا دەسەپێنن كە ئیتر لەوانەیە زاراوەی دەستووری و یاساییی وەها دابڕێژێ چ خزمایەتیی بە زمانی خۆیەوە نەبێت و خەڵك بە بیستنی گوێ قووت بێت.

ئەگەر هاتبایە لكە بێ ئەژمارەكانی زانست و پیشەسازی و تەكنیك كە سەرچاوەی داهێنانی جۆرەها دروستكراوی سەرسووڕێنی وەكو فڕۆك و كۆمپیوتەر و كەشتیی ئاسمانین بە زمانی كوردی و لە مێشكی كورد و بۆ ساختمانی كورد ڕسكابان ئەوسا زانای كوردیش بە ئاسانی زاراوەی لەباری بۆ هەزاران هەزار ئامێری ورد و درشتی ئەو دروستكراوانە دادەنا، هەر وەك لە خۆوە فەلاح زاراوەی بۆ وردە ئامرازی كاروباری جووت دانا، هەروەهاش "خەڕەكرێس" و وەستای ئاش.

ئێمە كە بێین بمانەوێ زاراوە بۆ هەموو ئامێر و ڕشتە و بەشەكانی دروستكراوێكی وەكو فڕۆك دابنێین پێویستە لە پێشەوە زانستی فڕین بە زمانی كوردی بخوێنین و بنووسین، كە ئەمە هەنگاوێكی سەرەتاییی ئەوتۆیە بە هیچ زاراوەیەكمان ناگەیەنێ چونكە خۆمان دروستكەری فڕۆك نین وەك كە دروستكەری خەڕەك و ئاشی ئاوین یاخود بووین. دەبێ لە پاش بەڵەدی لە زانستی فڕین و پێبردن بە دروستكردنی فڕۆك ئنجا ئەركە هەناسەبڕەكەی ڕەچاوكردنی فەرمانی هەریەك لە وردە ئامێرەكانی هەڵبگرین بۆ ئەوەی بتوانین لە دەفتەرخانەی زمانی كوردی بە خۆی و فەرهەنگ و مەتەڵ و قسەی نەستەق و كەلەپووری پێشینانیەوە وشەی گونجاو لەگەڵ ئەو فەرمانەدا هەڵبژێرین و لە باری پێویستدا وشەی لێكدراو و دەستەواژەی سەرلەبەریش ڕۆبنێین بەڵكو خواوڕاستان زاراوەیەكی پڕبەپێست یاخود هەر نەبێ خزم بەو ئامێرە دەستنیشان بكەین. سەرنجێكی سەرپێیی لێمان ڕوون دەكاتەوە كەوا ڕەنگە وردە ئامێری چەند دروستكراوی وەكو فڕۆكە و فابریقەی هێزی ئەتۆم و چاپەمەنی ڕووبەڕووی دەیان هەزار و پتریش لە وشەی سەرسەختی دوورە دەستی خز و سڵمان بكات كە هۆش تێیدا ئەبڵەق دەبێت.

زەحمەتیی ئەو كارە لەوەندەش ناوەستێ. پێویستە پسپۆڕانی لكی هەریەك لە زانستەكان و دروستكراوەكان لە نێوان خۆیاندا ئاگاداری كاری یەكتر بن، نەكا

هەر تاقمە ملی ڕێگەیێک بگرێ کە لە ئاکامدا زاراوەی بەرەواژی لەیەکدی جودا بۆ وردە ئامێری ئەوتۆ دابنێن هەمان فەرمان جێبەجێ دەکات لە دوو دروستکراوی جودادا. ڕاستییەکەی ئێمە هەتا ئێستاکە نازانین گەلە پێشکەوتووەکان چۆناوچۆنی بۆیان دەلوێ زاراوەی ڕێکوپێک بۆ هەمـوو پێویستێک دابنێین بێ ئەوەی زاراوەکانیان تێک بئاڵقێن، دەشێ بە دەگمەن ڕێک بکەوێ کە زاراوەیێکی ئارکیۆلۆجی لەگەڵ زاراوەیێکی فەلسەفەی مێژوو دژی یەکتر بوەستن، بەڵام ئەوەندەی لە خوێندنەوە و نووسین دێتە بەر زەینەوە دژوەستانێکی ئەوتۆیی ڕەچاو نەکراوە.

بەهەرحاڵ ئێمە لە بارێکدا نین خەفەت بۆ ئەو گەلە پێشکەوتوانە بخۆین و ڕێبازی بێ کۆسپیان لە زاراوەسازیدا بۆ ڕەنگرێژ بکەین. ئێمە ئەگەر بتوانین بەرە شەرەی خۆمان لە ئاو دەربهێنین بەسمانە، کە دەشیەم بۆ ئەو تەرزە تێبینییانەوە دەرۆم مەبەستم ڕوونکردنەوەی لایەنە ئەستەمەکانی زاراوەسازییە. دەبێ بزانین زاراوە دانان بەوەندە پێک نایەت دەست بدەینە قەڵەم و بە پێی هۆش پێ شکان و دەسەڵاتی زمانزانیمان بۆ "سیارە" - "گەڕۆک" و بۆ "طیارە" - "فڕۆک، فڕۆکە" دابنێین. زاراوە دانان بەر لە هەموو شتێک پێویستی بە زانستی فەرهەنگسازی هەیە چونکە لە ئاکامدا بایی فەرهەنگێک وشە ڕۆ دەنێت. ئەوجا وەکو گوتم، پێویستی بەو زانستە هەیە کە زاراوەی بۆ دادەندرێت. دوای ئەمە پێویستی هەیە بە زانستی زمان و دەنگناسی و هەموو لکەکانی دیکە کە زمان باوەشی پێدا دەگرێت. دەبێ بەلانی کەمەوە شارەزایی لە زمانێکی پێشکەوتووی ئەم سەردەمە پاڵپشتی زاراوەساز بێت. دەبێ زاراوەساز هەستیار و مووقلاش و وردبین و سەلیقەدار بێت.

ئێمەی کورد لە هیچ ڕوویەکەوە بۆمان نەلواوە بتوانین بایی پێویست، بگرە دەیەکی پێویست، ئامادەی زاراوەسازی بین، سۆز و عاتیفە وەها دەکات لێرە و لەوێ مێرخاسێکی کورد بە ئەرکی مادی و بە ڕادەی لێهاتوویی خۆی خەریکی گرتنی بەشێکی ئەو کەلێنە زلەی زاراوەی کوردی بێت، وەک کە مامۆستا کەمال جەلال غەریب و مێرخاسی دیکەش بە گیانی لە خۆبووردوانەوە چەند ساڵە خەریک و عەوداڵن. فەرهەنگنووسەکانیشمان لەو مەیدانەدا هەستی پەرۆش بۆ زمانی کوردی پاڵی پێوە ناون هێندەی هەنگ کە لە هەزاران هەزار گوڵ شەربەت دەمژێ

بۆ شانە هەنگوینی پوورەهەنگ، ئەوانیش کەشکۆڵی سواڵ و سەدەقە و پاڕانەوە لەم و لەو بە کۆڵدا دەدەن و دێ بە دێ ترخێنە بە ئەسکوێ، وشەیەک لە هەورەمان و یەکێک لە ئەردەڵان و دوان لە بابان و سێیان لە موکریان دەخەنە تۆمارخانەی فەرهەنگی کوردییەوە. سەد هەزار جار کاریان ڕاست بێ و ئەوەی مردووە هەزار ڕەحمەت لە گۆڕی، هەرچەند دەروێشییەکەیان بێ گەشت و گەڕانیشە چونکە ئەگەر وەهایان نەکردبایە فەرهەنگێکی کوردی چاوی لە ڕۆژگار هەڵنەدەهێنا. تا دەهات فەرهەنگنووسی کورد لە بنگە سەقافییەکانی ئەم جیهانەدا دەبوون بە پسپۆڕی فەرهەنگ و دەکەوتنە گەشت و پشکنینەوە "گورگان نێرە هەری مەلایان دەخوارد" مەگەر لە خەون دەنا فەرهەنگی کوردیمان بە چاوی خۆمان نەدەدیت. ئەوەندەی زانیبێتم نەمبیستووە تا ئێستاکەش بە خوێندن و شەهادە چ کوردێک بووبێتە پسپۆڕ و شارەزای فەرهەنگ و زاراوە. خۆ ئەوساش هەر دەمێنێتەوە فەرهەنگ ڕێک بخرێت و زاراوە ساز بدرێت. نایەتە باوەڕیشمەوە کەسێکی کورد لە بەرنامەیدا بێت بۆ کۆ کرنەوەی وشەی کوردی کەشکۆڵی دەروێشی بە ئەستۆوە بگرێت. بێگومان تا ئەو ڕۆژەی لێزانی فەرهەنگ و زاراوەی کوردی لە کورد پەیدا دەبێ ئەگەر وشەی کوردی بە نووسین نەپارێزرێ، وەک کە فەرهەنگنووسەکانمان بەشێکی زۆریان لێ پاراستووە، سامانێکی سەرلەبەری وشەی کوردی تێ دەچێت بەتایبەتی ئەو وشانەی بەسەر زاری ئێلەکان و لادێنشینەکانی کوردەوەن. تا ئەم ڕۆژەی کە من لە بەرەو کۆتایی مانگی دواینی ساڵی ١٩٨٥ خەریکی ئەم نووسینەم خەرمانێکی بە پۆزی وشەی کوردی لە بابەتی کەلەپووری وەکو گەپ و مەتەڵ و بەیت و بالۆرە و کێڵان و دروون و چنین و جۆرەها پیشەسازی و کەسب و کاری زەحمەتکێش و ڕووتاریا (پرۆلیتاریا)ی کورد لە بیران چووەتەوە، چی ماویشە لەم بابەتە ئەگەر بەسەری ڕانەگەین لە ماوەیێکی کورتدا تێ دەچێت. بە نموونە کەسابەتی لبادچییەتی، یان مەنجەڵ سپیکردنەوە، یان خەڕەک ڕێسی، یان پەرەکردن یان دروێنە و خەرمان، یان یاریی سێ باز و تۆپێنە و چکەندەرە و تەندووری سووری و خوازەڵێ... و سەدان بابەتی فۆلکلۆری ئەوتۆیی بە زەینی خۆتدا تێ بپەڕێنە و بە حیسابێکی سەرپێیی لێک بدەوە چەندین سەدان لە وشەی کوردی سەر بەم وردەکارانە هەتا ئێستا لە بیران چوونەتەوە و لە دەفتەرخانەی زمانەکەمان شوورانەوە. زەخیرەیێکی لە زاراوەی ئەو بابەتە فۆلکلۆرییانەدا هەبوو

هی وەهای تێدا بوو ببێتە بنیچەی زاراوەی زانستی، یان میکانیکی، یان هەرچی دەبێ با ببێ وەک ئەوەی لە یاری "تۆپێنە- نان نانانێ" شوێنێکی یاریەکەی لێ دەست پێ دەکرا و هەر جارە بۆ ئەوێ دەچۆوە پێی دەگوترا "سەرشار". دەشێ ئەم وشەیە بۆ گەلێک بابەتی گرنگ بەکار بهێندرێ وەک کە بڵێی: سەرشاری پرۆژە کشتوکاڵییەکەی شارەزوور و ناوچەی پێنجوین، ئاوایی سەیدسادقە.

لە یاریی "پەلیکانێ- هەلووک" وشەی "پەلیک" ڕیشەی دەچێتەوە بۆ مێژوویێکی زێدە کۆنی زمانی کوردی. لە کۆنی هەرە کۆنەوە پشگری "یک" بۆ نیسبەت بەکار هاتووە بەڵام دەنگی "ک"ەکەی سواوە و ئێستا ماوەتەوە دەنگی "ی". لە خوێندنەوەمدا دیتوومە، مامۆستایانی تۆژینەوە لە پەهلەوی و بەرەژوورتر دوو وشەیان دۆزیوەتەوە تا ئێستا پاشگری "یک" یان پێوە ماوە، ئەوانیش دوو وشەی "تاریک، نزدیک"ن. لە ڕێی قیاسەوە ئاشکرایە وشەی "پەلیک" یش بریتییە لە "پەل + یک" چونکە ئەو دارە بچووکەی پێی دەگوترێ "پەلیک" لە سەرێکیەوە "پەل" دەکرێت تاکو بە "دەسپەل" لێی بدرێت و هەڵبەزێتەوە. لە سەرنجگرتنی خۆمەوە وەهای بۆ دەچم کە ڕێژەیێکی نیسبەتی کوردی وک "پەنامەکی، شەوەکی، دەرەکی" شێوەیێکی گۆڕاوی ئەو ڕێژەی نیسبەتی کۆن کە بەهۆی "یک" پێک دەهات واتە لە بنەڕەتدا "شەویک، دەریک، پەنامیک..." بوون و لە بەکارهێنانی بێ نووسیندا گۆڕاون.

بەهەمەحاڵ لە گۆڕانی شێوەی ئەو ڕێژەیە، ئەگەر گۆڕابێ، چ زەرەرێکمان نەکردووە و دەتوانین سوودی لێ ببینین بەتایبەتی لە ڕێژەی نیسبەتی ئەو وشانەی کە لەگەڵ تاکە دەنگی "ی" خۆ بەدەست نیسبەتەوە نادەن، هەموو ئەو وشانەی کۆتاییان بە "ی" دێت وەک ماسی، سپی، ترۆزی... لە نیسبەتدا "ی" بە خۆیانەوە ناگرن. ئنجا ئەگەر بڵێین: "ماسیەکی، سپیەکی، ترۆزیەکی..." ڕێژەیێکی ڕەسەنی کوردیمان بەکار هێناوە ئەو وشانەش کە وەسفیان تێدایە ئەگەر "ی" یان بە دوادا هات بۆ لای تجرید Abstract یان دەباتەوە وەک جوانی، ئازایی، لەسەرخۆیی.. لێرەشدا کە گوتمان: "جوانەکی، ئازایەکی، لەسەرخۆیەکی" لە گرفتی تێکەڵبوونی نیسبەت و تجرید ڕزگار دەبین.

نموونەیەکی ڕوونکەرەوەتر لە وشەی "دز" دەهێنمەوە، کە گوتمان "دزی" یەکسەر

بۆ "سرقە" دەچینەوە. "سارقی" دەبێتە "دزەکی". نیسبەت بۆ دزی دەبێتە "دزیەکی". نیسبەت بۆ "دزیەتی" دەبێتە "دزیەتیەکی". وەک کە لە ئینگلیزیدا وشەی Pecune دەشێ ببێتە Pecunious بە واتای خاوەن پارە. ئەمیشیان لەگەڵ پێشگر دەبێتە Impecunious بە واتای بێپارە. Impecuniousity دەبێتە بێپارەیی، افلاس. Pecune بە پێشگر و پاشگر و بە تەنیا چوار وێنەی وەرگرت.

ساڵی ١٩٧٥ کە لە "کۆڕی زانیاری کورد" بووم لیژنەیێک بە دەمڕاستیی خۆم بۆ زاراوە پێک هات، بە ئەندامەتیی مامۆستایان شوکور مستەفا، هێمن موکریانی، د. ئەورەحمانی حاجی مارف. دەوری هەزار زاراوەیێک ساز درا و لە بەرگی چوارەمی گۆڤاری کۆڕ ساڵی ١٩٧٦ بڵاوکرایەوە. لەوێشدا لیژنە پشتگیریی کرد لە بەکارهێنانی پاشگری "ەکی" بۆ ڕێژەی نیسبەت، پێشەکی و لیستەی زاراوەکان لە لاپەڕە ٤٣٣ تا لاپەڕە ٤٧٩ ی ئەو گۆڤارەی پڕ کردەوە.

شایەنی باسە کە یەکەم جار ئەم "یک" ی نیسبەت و "یە" ناویی مەعنا (هەردوویان بوونەتە "ی") لە گوتارێکی د. فاروق عومەر سدیق کە لە ژمارەیێکی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورددا بڵاوکرایەوە کەوتە بەر گوێی کوردی عێراق.

وەک خوێنەر دەبینێت ئەم شریتەیەی تێبینی و لێکدانەوەیە لە تاکە وشەی "پەلیک"ەوە هات کە دارۆچکەیێکی یەک لە یارییە کۆنینەکانی کوردەوارییە. بێگومان هەرچی کەلەپوور هەیە لە پۆشاک و خۆراک و یاری و وردە پیشەسازی و کەسب و کاری گوزەران، سەرلەبەریان، خاوەن وشەی ئەوتۆن کەڵکی فەرهەنگ و زاراوەیان پێوە بێت.

نموونەیەکی دیکەی ئەم ڕایەم لە خانوو دروستکردنی لادێ وەردەگرین. دەزانین خانوویێکی دیواری هەڵنرابێ و سەری نەگیرابێ پێی دەڵێن "کەیل"، هەر یەکێکیش لە ژوورەکانی ئەو خانووە پێی دەڵێن "چاوە". بەو پێیە "چاوە" بە بۆشایی دەورگیراو دەگوترێ. هەر چونکە "ئەستێرک" پێشەوەی کراوەتەوە پێی دەڵێن "چاوی ئەستێرک" نەک "چاوەی ئەستێرک". لەمەوە دەتوانین وشەی "چاوە" بۆ "حجیرة" Cell و هەموو ئەو ئەندام یاخود دروستکراوانەی خاوەن بۆشایی دەورگیراون بەکاربهێنین. میللەتە پێشکەوتووەکان شەرم ناکەن لە بەکارهێنانی Cell کە لە بنەڕەتدا بە ژووری ژێرزەمین دەگوترێ ئێمەش نابێ کۆمە

بکەین لە بەکارهێنانی "چاوە" و غەیری چاوە بۆ مەبەستێکی لەگەڵی بگونجێت.

لە نموونەی چوونەوە بۆ بنەچەکی زمان ئەم تەجرەبەیەی خۆم دەهێنمەوە: لە گوتارێکمدا بۆچوونێکی هەڵە وەهای لێ خۆش هێنام کە وشەی "هەناسە" هێمای تێدا بێ بۆ دەنگی "هـ" کە لە هەناسەسواریدا دەبیسترێ، کەرتی "ناسە" ش بە نەزانراوی دەمێنێتەوە. دواتر لە کتێبی "فرهنگ ایران باستان" دا خوێندمەوە کە لە ئاڤێستادا "ئەن" بە واتای نەفەس وەرگرتن یاخود هەناسە، هاتووە. لەوەوە هەڵەی خۆمم بەسەرگرتەوە، زانیم "هەن" ی هەناسە ئەو "ئەن"ەیە و هەمزەکەی گۆڕاوە بە "هـ". دواتر سەرنجم بۆ ئەوە کشا کە لە خوێندنەوەمدا دیتوومە "اسە" لە ئاڤێستادا بە واتای "خۆرا" بەکارهاتووە کە ئەویش لە "ئەت" بە واتای "خواردن" وەرگیراوە تەنانەت "کرگس" لە "کهرکە اسە – کەهرکە ئاسە"وە هاتووە بە واتای "تەیرخۆر" (لاپەڕە ٢٢٣ "فرهنگ ایران باستان") – لەوەوە تێ گەیشتم "ئەن ئاسە" بووەتە "هەناسە" بە واتای "هەوا خواردن". ئنجا ئێستاکە دەڵێم ئەگەر "هەن" بکەین بە پێشگر بۆ ئەو وشانەی لە پزیشکی یاخود کیمیا یاخود هەر زانستێکی دیکە بێت دەخلی بەسەر هەناسە و هەواوە هەبێ کارێکی سوودبەخشمان کردووە وەک بڵێین: هەنگر، هەندەر، هەنبەست، هەنکورت، هەنمژ...

بە بۆنەی هاتنی وشەی "کەهرکە"وە دەڵێم بە پێی بۆچوونی خۆم وا دەزانم وشەی "کەڵەباب" کە لە بەری سۆران "کەرەباب"ی پێ دەڵێن لە "کەهرکەباب" ەوە هاتووە بە واتای "مەلی بابانە، نێر" تەنانەت "کەڵەشێر" یش لە "کەهر کەشێر"ەوە بە واتای "مەلی وەک شێر" هاتووە بەڵام دەنگی "ر" ی لاواز تێدا گۆڕاوە بە "ڵ" وەک دەشزانین لە کۆنی کۆنەوە دەنگی "ل" لە کوردیدا نەبووە چونکە "ئاڤێستا دەنگی "ل" ی تێدا نییە. سەرنج بگریت دەبینیت "کەڵەباب" وەک ئەوەیە بڵێیت "کەڵەکەڵ– بابەباب" چونکە هەردوو وشەی واتای نێرایەتی دەگەیەنن کەچی "کەهرکەباب" پڕ بە پێستی ئەو مەلەیە.

نموونەیەکی دیکە لە چوونەوە بۆ بنەچەکی زمانەکانمان: پێشگری "وەر" لە وەرچەرخان، وەرگرتن، وەرکەوتن... دا کەوا جۆرێک سووڕانیان تێدایە دەچێتەوە بۆ فیعلی "ڤەریتەن" ی ئاڤێستا بە واتای سووڕان و خولخواردن. شایەنی باسە بڵێم "ڤەر، وەر" لە فارسیی ئێستاکەدا بەرچاو ناکەوێت.

وشــەی "پەز" لـە ئاڤـێـسـتـادا "پەشـوو، پەسـوو" بووە، لەوەوە دیارە "شـوان" لە "پەشوان"ەوە هـاتووە کـە فـارس کـردوویـەتی بە "چوبان". دەتوانین وشـەی "پەز" کـە تەمـــەنێکی سێ هــەزار ســاڵیی هــەیە بکەین بە ســـەرچاوە بۆ هــەر زاراوەیێکی ئاژەڵناسی و بەیتەری کە پێوەندیی بە مەڕەوە هەبێت.

زۆرم پێ خۆش بوو کە زانیم لە ئاڤێستا وشـەی "ئافـەنت" بە واتای دەفری ئاو هـاتووە (لاپەڕە ٦٥ لـە "فــرهـنـگ ایران بـاســـتـــان" ی ناوبراو) – لـەوەوە زانـیـم "ئافتاوە"ی ئێستاکەمان هەمان "ئافەنت" ی ئاڤێستایە واتاکەی گۆڕاوە بۆ "دەفر" و نوونەکـەی سـواوە و سـەرلـەنوێ "ئاو" ی خـراوەتە سـەر. دیارە "ئاف"ی "ئافـەنت"، "ئاو" ە. زۆر بە لەباری دەتوانین "ئافـەنت" کـە مـاڵی حـەلالی کـوردە لە بری "وعـاء" بەکار بهێنین وەک کە لە "ئافتاوە"دا جێگەی "وعاء" ی گرتووەتەوە، بۆشمـان هـەیە کەرتی "ئاف" بکەین بە پێشگر بۆ هەر وشەیەکی پێوەندی بە "وعاء" وە هەبێت.

بێگومـان ئاوڕدانەوە لە ڕابردووی زمانەکامان یارمـەتییـەکی گەورەمـان دەدات لە ڕۆنانی زاراوە و وشەی عادەتیشدا. ڕاستییەکەی زاراوە هەتا لە وشەی نەبیستراو ساز بدرێت کەمتر خـەڵقی لێ دەسـەنگرێتەوە. بـە نموونە، کە دەڵێین "ئۆکسـجین، مولد الحموضة" پێمان سـەیر نییە. بەلام کە گوترا "ترشـەزێ" وشتمان دەکات. ئەم "ترشـەزێ" یە بەقیاس لە "شفتـەزێ"– کە گۆڕاوی جفتەزێیە– دێت کە بە ئافرەتێک دەگـوترێ لە سـاڵێکدا دوو جـاران زابێت. جگە لـەم لایەنە، هـەڵنانی پـێـوەنـدی لە نێـوان زمـانی ئەدەبی ئێـسـتـاکـەمـان و زمـانی کـۆنینەمـان، خـۆی لە خـۆیدا گەشەکردنێکی بایەخداری ڕۆشنبیریی کوردییە.

چی گوتم لەو ڕووپەڕانەدا دەروازە بوو بۆ ناو باسی زاراوەسازی کە ئەگەر مافی تەواوی پێ بدرێت دەبێ بە هەناسـەیەکی درێژتر ڕێگای چوونە ناو باسـەکە هەموار بکرێت بەر لەوەی قـەڵەم لە ناوەڕۆکی بگەڕێ. هەر وەک مـرۆڤ بە خـۆ ڕاهێنانی مـانگەهـا و ساڵەهـا ئنجا دەبێتـە سوارچاک، هەروەهـاش بەسـەرنجگرتن لە زمـان و بە ئەمدیو ئەودیوکردنی پێک هێنەرەکـانی و هـەڵسـەنگاندنی ئاخـاوتنی عـادەتی لە ڕووی دەســەلاتی دارشــتنی وشــە و وردبوونەوە لـە جـۆری زاراوەســازی لـە لایەن ئاخێـوەری کـورد و چوونەوە بۆ بنەچەکی زمـانەکە و بەیەکدیگرتنی زمـانی کـوردی لەگەڵ زمـانی دیکە لە ڕاڕەوەی وشـەڕۆناندا و گەلێک باری دیکەی سـەربە زمـان و

جۆری ئاخاوتن و تێک هەڵکێشانی وشە و تێکبەستنی ڕستە و... هتد زمانەوان هێزی زاراوەسازی تێدا بەرەو فراژووتن دەبێتەوە. بەدوا ئەم تێبینی و ڕوونکردنەوانەدا دێین بۆ سەر چەقی باسی زاراوەسازیی پێوانە لە کوردیدا.

جارێکی دیکەش دان بەوەدا دەهێنم، لە وزەی من و هیچ کەسێکدا نییە، بتوانێ نیگای خۆی وەها فرەوان بکات هەموو زانست و تەکنیک و دروستکراوە سەرسووڕێنەکانی سەردەم بگرێتەوە. خۆ ئەگەر کەوانەی قسە لێکدی بکێشینەوە دەڵێین چ جایی کورد یاخود میللەتی لە کورد پێشکەوتووتری وەکو عەرەب. بگرە میللەتە هەڵکشیوەکانیش ناتوانن لە زمانی دایکزای خۆیان زاراوەساز بدەن بۆ هەموو ئەو کەرەستە هەمەچەشنەیەی کە خۆیان دروستیان کردووە... لە ناچارییەوە بەرەو ئەو بەرژەوەندە چوون کە ڕازی بن زاراوەی زمانێکی لە کۆنەوە سەلمێندراو ببێتە سەرچاوە ئەویش لە پلەی یەکەمدا لاتینییە، بەوەشدا خزمەتێکی گەورەی هاوچەشنکردنی سەقافەتی میللەتان کرا چونکە ماوەی تێکگەیشتنیان بە هەزاران هەزار زاراوەی موشتەرەک کورت کردەوە. دەبینین لە تەلەڤزیۆن زۆربەی زاراوەکانی فیلمسازیی سۆڤیەت و پۆڵۆنیا و ئەڵمانیا و فرەنسە... یەک شتە مەگەر لە ڕێنووسدا فەرقی پێ بکرێ.

لەمەوە بێ کۆمەکردن دەڵێم، ئێمەی کورد کە یەکجار دابڕاوین لە کاروانی زانست و خوێندن و تەکنیک ناشێ خۆمان بخەینە ژێر بارە قورسەکەی وەرگێڕانی ئەو وشانەی لە زمانە پێشکەوتووەکانەوە بە دنیادا بڵاوبوونەتەوە وەکو تەلەفۆن، کۆمپیوتەر، ستراتۆسفیر، پەنچەر... چ پێویست نییە تەلەفۆن بکەین بە "دوورەدەنگ" چونکە ڕووبەڕووی زۆر وشەی دیکە دەبین کە نەتوانین بۆ سەر کوردییان وەرگێڕین. خۆوبەخت لە کۆنەوە دووربین لە بری تەلەسکۆپ بەکار هات. هەر وشەیێکی ئەوتۆیی هەبێ باوەشی پێدا دەگرین و ڕەنگە لاریم نەبێ لە ڕێی پێوانەوە مایکرۆسکۆپیش بکەین بە "وردبین" چونکە لەگەڵ سەلیقە دەگونجێت و لە وشە بێگانەکە کورتترە و خزمیشە لەگەڵ دووربین. لەم تێبینییەوە بۆ دوو خاڵی گرنگیی دەڕۆم.

یەکیان ئەوەیە، هەر وشەیێکی توانرا، بێ ئەوەی زەق لە چاوان بچەقێ، بکرێ بە کوردی با بکرێ، چونکە هەر وەک شەڕ بە زەوق و سەلیقە نافرۆشین شەڕ بە

زمانەکەشمان نافرۆشین، ڕاستییەکەی چونکە ڕێنووسمان بە پیتی عەرەبییە بە دەست خۆت و خۆم نییە وشەی کوردی بەو ڕێنووسە لەبارتر دێتە بەر چاو و هەست لەوەی وشەی بێگانەی پێ بنووسین. بە نموونە وشەی Transmogrification یاخود Transubstantiation زۆر بە زەق و زۆپی خۆی بە دەست ڕێنووسی کوردییەوە دەدات. ڕەنگە لەو بارانەدا کە هەر چارمان نەما وەها باش بێ ئەو جۆرە وشانە بە ڕێنووسی لاتینی بنووسین. بەهەمەحاڵ ئێمە لە مەیدانێکی بەرتەسکدا دەتوانین مل بنێینە وەرگێڕانی زاراوە سەختەکانی زانست و تەکنیک، کە چووینە ناو ڕایەڵەکانی کارگە و بنگە ئاتۆمییەکانەوە سەرەدەرییان لێ ناکەین چ جایی ئەوەی لە ناونانیان ڕێکۆرکێی دڵخوازانە بکەین.

دووەمیان ئەوەیە کە هەر هاتین زاراوەی بێگانە بەکاربهێنین ناشێ بە زۆرەملێ زاراوەیێکی زەق و زۆپ بەسەر زمانەکەماندا بسەپێنین مادەم پێشتر زاراوەی یەکێک لە زمانە ڕۆژهەڵاتییەکانمان بە ناودا بڵاوبووبێتەوە. من ئەگەر زووتر لە وشەی ئۆتۆمۆبیل- ترۆمبیل ڕانەهاتبامایە چ لاریم لە "سەیارە" نەدەبوو هەر نەبێ چونکە ئەمیان کورتترە. کە هەستی زگماکی زماناسیم بەسەر هەناسەی وشاندا ڕادەگرم فەلەکیاتم پێ ڕەوانترە لە ئەسترۆنۆمی، ڕیازیاتیشم پێ لەبارترە لە ماتەماتیک. ئەگەر لە سەرەتاوە بەو وشە ڕۆژئاواییانە ڕاهاتباین پێویست نەدەما بەوەی لێیان بادەینەوە بۆ سەر عەرەبی هەروەک ئێستاکە زەوقم لە "تەلەفۆن" ەوە بۆ "هاتف" ڕاناگوێزم مەگەر تۆپزی لە خۆم بکەم.

لە عەقیدە و پەرستن و مامڵەتی ڕۆژانەماندا چەندین وشەی عەرەبی بۆمان بووەتە فەرهەنگۆکی ئاخاوتن. چ پێی ناوێ کۆمە بکەین لە زاراوەیێک کە بە کوردی پەیدا نەکرێ عەرەبییەکەی بەکار بهێنین. تۆ لە کورد بگەڕێ و سەیری تورک بکە، پەنجا ساڵ دوای پشت لە ئیسلام و عەرەب کردن و گۆڕینی ڕێنووسی عەرەبی بە لاتینی ئنجا دەڵین و دەنووسن "مع مافیە". خۆ فارسی هەر خنکاوی وشەی عەرەبییە تا ئەوەی واز لە فارسییەکە دەهێنن بۆ عەرەبی. تەنیا مەرجێک هەبێ لە پەسەندکردنی وشەی بێگانە بۆ ئەو واتایەی لە کوردیدا وشەی نییە هەر هێندەیە کە زەق و سەخت نەبێ وەکو ئێسکەماسی بە گەرووی زمانەکەماندا نەچێتە خوار.

دوای ئەمە بێینە سەر حیسابی کەسێکی خەریک دەبێ لە کوردیدا زاراوە

دابنێ. وێڕای ئەو مەرجانەی لە سەرەتای نووسینمدا دەستنیشانم کردن پێویستی هەرە پێویست بۆ زاراوەسازی کوردی ئەوەیە شارەزای زارە جوداکانی کوردی بێ و فەرهەنگۆکیان بزانێ و تا ڕادەی بۆ لوان شارەزای بابەتە فۆلکلۆرییەکانیان بێ، چونکە سەرەنجام هەر دەبێ پەنا بۆ زمانەکەی کوردی ببات، ئنجا ئەگەر لەوێدا هەژار بوو هەرچی زانست و ڕێزمانی دنیا هەیە بەکەڵکی نایێ وەک ئەوەی هەزار تۆن چەمەنتۆ و هەزار تۆن شیشە و هەرچی کەرستەی خانووە تەسلیمی ناوەستای بکەی ناتوانێ دیوارێکی خوار هەڵنێ. کە دەڵێم دەبێ شارەزای زارە جوداکان بێ هەرگیز لەبیر ناکەم کە بارتەقای زانینی ئەو زارانە دەبێ شارەزای نووسینی ئەدەبی و لکەکانی زانستی زمان بێ و تێیاندا مەعلان بێ چونکە لەمیاندا کەرەستەی پوخت و بە پێوانە هەیە کەوا هەم خۆی لە خۆیدا سامانێکی زمانییە و هەم دەبێتە ڕێکخەری ئەو کەرەستەیەی بە خامی لە ئاخاوتنەوە خۆ بەدەست فەرهەنگ و زاراوەسازییەوە دەدات.

زمانزانی کە بەکەڵکی زاراوەسازی بێت هەردوو جۆری ئەدەبی و ڕەمەکی دەگرێتەوە. خۆ ئەوەی ڕاست بێ زمانی ئەدەبی و ڕێزمان و لکەکانی دیکەی زانستی زمان هەمووی هەر نەمامی بنەداری ئاخاوتنن بەتایبەتی لە زمانێکی وەکو کوردیدا کە شێوە ئەدەبییەکەی جارێ زۆر شلکە و بەحاڵ شەقڵێکی جوداکەرەوەی بۆ خۆی دارشتووە و ڕێزمانیشی تا ئێستا لەسەر دەقێکی سەلمێنراو بە تەواوی نەوەستاوە. زاراوەساز پاش شارەزایی لە زانستی زمان و زارە جوداکانی زمانی کوردی دەبێ لە بەرنامەیدا بێ بەرەو ئاسانی و کەم ئەرکییەوە ڕێگە دەر بکات. هەتا زاراوە کورتتر و سادەترە بێ پەسەندترە. کە سادەیی و کورتیی دەست نەکەوت پێویستە هەتا بلوێ زاراوە لە کەمترین ژمارەی کەرت ساز بدرێ نەک خۆی لێک بکێشێتەوە بۆ دەستەواژە. بە نموونە، ئەو ئامێرەی مەکینەی جووت کە پێی دەڵێن "خرماشە" و گۆڕاوی "خماش"ەیە لە "خمش" بە واتای "ڕنینەوە" دێت. لە کوردیدا ناوی ئالەت لە "ڕنین" وەرگیراوە و دەگوترێ "ڕنەک"– لە کێشی کوتەک، پەستەک... کە لە کوتان و پەستنەوە هاتووە. دەبێ زاراوەساز بۆ خرماشە وشەی "ڕنەک" هەڵبژێرێ نەک "زەویرن" یاخود وشەی دیکەی ئەوتۆیی کە لە سادەیی دەردەچێت. نموونەیێکی دیکە لە "پارزنین" دەهێنمەوە، کابانی ماڵە کورد "پارزۆنگ"یان لێ دارشتووە بە واتای "مصفاە" ئەم "پارزۆنگە" بۆ هەموو ئامێرێکی

"پارزنین" دەست دەدات و بە هۆی کورتی و سادەییەوە بۆ زاراوە نرخی تەواو نابێت.

هەتا بشێ تاکە وشە پەسەندە بۆ زاراوە، کە نەشیا ئنجا دارِێژراو، کە بریتییە لە وشەیێکی سەربەخۆ و زیادی وەکو پێشگر و پاشگر. کە ئەو مومکین نەبوو ئنجا وشەی لێکدراو و ئاوێتە و دەستەواژە – کە بریتین لە دوو وشەی سەربەخۆ و لە دوو وشە و زیادی... و... هتد.

دەبێ ئەمە دەستووری گشتیمان بێ بەڵام نابێ دەستوورەکە بەلای ناقۆڵاییمانەوە ببات. هەر کاتێک وشەی سادە دەستی نەدا بۆ زاراوە پەنا دەبەین بۆ دارِێژراو، لێکدراو... هەڵبەت ئەم تەرزە کارەش دەچێتەوە بۆ زەوقی زمانناسی و زاراوەسازی. هەرگیز وشەی لەبار لە خۆوە هەڵنافرِێ بۆ ناو فەرهەنگەکانمان.

مەرجێکی دیکە لەو بابەتەی کە زاراوەساز و زاراوەش دەگرِێتەوە ئەوەیە کە ناشێ لە دارِشتن و پێکەوەنانی زاراوە رِێی هەموار بەلاوە بندرێ بۆ ئاستەنگ و هەڵدێران. لە سنووری لواندا کام رِێگە کورت و تەختە ئەویان پەسەندە. بە کورتی ناشێ زاراوەساز مەرجی قورسی وەرِسکەر بەسەر دەقی زاراوەدا بسەپێنێ و پێوانەی وەها تەسکی تێدا بەکار بهێنێ بۆ خنکاندن دەست بدات نەک دەربازکردن. بەشی زۆری ئەو وشانەی لە زمانە پێشکەوتووەکاندا بۆ زاراوە پەسەند کراون ئەگەر رِەخنەی تەسک و تروسک و پێوانەی ورد و مووقلاشیان لێ بەکار بهێنین وەکو گوێزی پووچەڵیان لێ دێت. بە نموونە زاراوەی "مربع" جگە لە خۆی "مستطیل" و "معین" و "شبە منحرف"یش دەگرێتەوە چونکە هەموویان چوارگۆشەیین. وشەی "مستطیل" یش "شبە منحرف" و ئەو فرەگۆشانەش دەگرێتەوە کە درێژووکە نەخشەکێش کرابن سەرەرِای ئەوەی کە هەرچی بوونەوەرێکی درێژووکە هەبێ بەر واتای "مستطیل" دەکەوێ وەکو: گوریس، مار، کرم، شەقام، کلکی مەیموون... ئێمە ئەگەر چاو نەچووقێنین لە کەموکورِیی وشەی چوارگۆشە و بمانەوێ زاراوەیەکی بۆ دابنێین کە هەر ئەو بگرێتەوە دەبێ بڵێین "چوارگۆشەی خاوەن چوار درێژاییی وەکو یەک" و "چوارگۆشەی نەوەد پلەیی". زاراوە کە هات دارِشتنەکەی لەبار و پێوانەیی بوو دژەمەبەستیش نەبوو تا رِادەی پێناسینیش نیشانەی پێکابوو بە زاراوە وەردەگیرێت و خۆشامەدیشی لێ دەکرێت.

دەبێ لە بیرمان بێ، لە بنەڕەتدا وشەی زمانی ئاخاوتن کە هەر خۆی دەبێتە وشەی فەرهەنگ و زمانی ئەدەبی بە ئارەزۆی ئاخێوەر ئەو واتایەی بەخشیوە کە تێمان دەگەیەنێ دەنا هیچ هۆیێکی بەرهەست نییە بۆ ئەوەی کە "گۆشت" واتای "لحم"، Meat بگەیەنێ، یاخود "ڕۆیشت" ڕابوردوو بێت و "بڕۆ"ش فەرمان. دیاردەکانی سروشت لە دەست مرۆڤدا نین و بە پێی دەستوورە ئەزەلییە ئەبەدییە ناچارییەکان ڕوو دەدەن، بەڵام دیاردە کۆمەڵایەتییەکان لە خواز و پێداویست و هەست و نەست و زانین و نەزانین و ڕازیبوون و ناڕەزامەندی... و ...ی مرۆڤ سەر هەڵدەدەن هەر بۆیەیشە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێک باری کۆمەڵایەتی کە زمان بەشێکیەتی تا ڕادەی پشتاوەژووبوون لێک دەترازێن. زاراوەش هەر نەبێت جێی ٥٠٪ی دڵخوازی زاراوەسازی دەبێ تێدا ببێتەوە نیوەکەی دیکەش دەچێتەوە بۆ دەستوورەکانی زمان و پێداویستیی واتا بەدەستەوەدان. لەم ڕوانگەوە دەڵێم دەبێ ٥٠٪ کەی خوازی زاراوەساز بۆ ئاسانی و هەمواری و چاوپۆشیی ژیرانە بڕوات وەک کە جیهانی بەرەوپێشبوویەوە بۆی دەڕوات.

لەم نموونەدا دەڵێم کاتی خۆی کە ویستمان ناوێک بۆ "مجمع علمی کردی" دابنێین لە پێشەوە بڕیارمان دا ناوەکە کوردی بێت و هەموو وشەی بێگانەمان بەلاوە نا یەک لەوان "ئەکادیمی". وشەی ئەنجوومەن هەڵگیرا بۆ "مجلس المجمع". لە نێوان سەرلەبەری ئەو وشانەی هاتنە بەر دەست و زیەنی ئەندامەکان وشەی "کۆڕ" پەسەند کرا، چونکە کوردییە و واتای جێگە و کۆبوونەوەش دەبەخشێت. ڕەخنەیەکمان لەوەدا لێ گیرا کە "کۆڕ" بۆ مەبەستی کاتەکی نەک هەمەمیشەیی دەگێرێ. لە وەڵامدا بە نووسین بڵاوم کردەوە، هەموو زاراوەیەک لەم جیهانەدا ڕەخنە هەڵدەگرێ ئەگەر چاوپۆشیی لەگەڵدا نەکرێ. بۆ دەبێ ئیمە زێدە لە هەموو جیهان وەها تەسکپێو بین.

وشەی "زانیار" بەسەر، "زانین"، "زانست" دا هەڵاواردرا بە هۆی ئەوەوە کە لە ڕێژەی زانیار، پرسیار، بڕیار، کردار، گوتار... دا لایەنی "تجرید" بەهێزترە تا "زانین". هەرچی "زانست"ە بۆ Science دەڕوات کەچی "کۆڕ" بۆ زمان و ئەدەب و زانست و مێژوو و هەموو لکەکانی ڕۆشنبیری پەل دەهاوێت. "زانیار" خزمی "معرفە" یە و پتر لەگەڵ "مصدر میمی" دا ڕێک دەکەوێت کە بڵێین "کوشتار" واتای

"مقتلة" مان بەبیردا دێت نەک "قتل".

هەندێک وەها دەزانێ "زانیار" ناوی کارا (اسم فاعل) بێت ئیتر کە گوترا "زانیاری" گۆیا دەبێتە ناوی مەعنا کەچی "زانیار" خۆی ناوی مەعنایە بە لێ زیادکردنی "ی" دەبێتە ڕێژەی نیسبەت. وشەی "دزیار" دەبێتە "دزیاری" ئنجا لەکار دێت چونکە ناشێ بڵێین: ئەو ماڵە دزیارە. زۆر کەس لە خوێندەواران وەها دەزانن بەختیار، هۆشیار، جوتیار، زانیار، نووسیار، هەموویان صیفەتن کەچی بەختیار، هۆشیار، جوتیار، لە "بەخت + یار"، "جووت+ یار" و "هۆش+ یار"ەوە بوونەتە "صفە"، هەرچی "زانیار، پرسیار، بڕیار، نووسیار" ە ڕەفیقی "کردار، ڕەفتار، گوتار" ە بە لێ زیاد کردنی "ار" ی ناوی مەعنا. ئەوەندە هەیە تاقمە فیعلی یەکەم هەمووی "ی" یان تێدایە بۆیە لە ڕواڵەتدا "یار" دەرسکێ، تەنها فیعلێک هەبێت لەو بابەتە فیعلی "کڕیار" ە کە بۆتە صفە لە تەک فرۆشیاردا. دیارە لە ئەسڵدا "کڕی+ یار" بوە، یەک لەو دوو "ی" ەی سواوە.

هیچ بەرهەڵستیم نییە لەوەدا ئەم پاشگرەی "ار" لە شوێنی گونجاو و باری پێویستدا بچێتە پاڵ ئەو کارانەی کە پێشتر کورد نەیخستووەتە پاڵیانەوە، وەک کە مشتن، بەستن، دروون، ڕستن ببنە: مشتار، بەستار، دروار، ڕستار و بڵێین: درواری ڕێکە، بەستاری مەحکەمە، مشتاری شیرنە... بەزۆریش ئەم "ار" ە لەگەڵ تێپەڕدا دێت. تەنیا "ڕەفتار، مردار"م دیتووە لە تێ نەپەڕ "ار" ی بە خۆیەوە گرتبێ بەڵام "ڕەفتار" فارسییە، مرداریش بووەتە صفە نەک ناوی مەعنا.

زاراوەساز ئاگادار بێ ڕواڵەتی وشە فێڵی لێ نەکات وەک ئەوەی کە "ار" ی ئەبستراکت لەگەڵ "ار" ی بنەڕەتی و "ار" ی وشەکانی "بنار، دیوار، لێوار، هەوار..." بە یەک شت بزانێ، لە "هەنار، مار، سەگسار، دار" دا، "ار" بنەڕەتییە، لە "دیوار..." و هاوڕێکانیدا "ار" بۆ لای زەوی دەچێتەوە.

سەرنج بگرە "هەنار، هەنگوین، هەندرێشە، هەنجیر، هەنبان" هەمووی ڕاگەیەنی شیرینی و شتی خۆشە هەر دەڵێی "هەن" لە بنەڕەتدا پێشگری ئەو مەبەستەی ڕای گەیاندووە دەشێ بە بەرفرەوانی زیندوو بکرێتەوە.

لە نموونەی بەهەڵەداچوونی زمانناس "ڕا کردن" دەهێنمەوە. بە ڕواڵەت وەها دیارە ئەم "ڕا"یە هەمان پێشگری "ڕاگوشین، ڕاوەستان.." بێت کەچی کورتکراوەی

"هەڕا" یە بە واتای "غار". لە فۆلکلۆردا هاتووە: "قوندەکە قوندەکە لەسەر بانان هەڕاکە بۆقە و پێت نالێم". ئاشکرایە ئەم "هەڕا" یە و Hurryی ئینگلیزی یەک شتن. وا دەزانم "خێرا" ش هەر لەم ڕیشەیە هاتووە. لە کوردیدا دەنگی "خ" و "هـ" بە یەکدی دەگۆڕێن وەک کە "هەر" ی کوردی و "خر" ی فارسی یەک شتن، ئاخ – ئاە یش نموونەن، خۆر – هۆر، خوون – هوون... هتد.

"ڕا کردن"، وەک دەزانیت، تێ نەپەڕە کەچی فیعلی "کردن" تێپەڕە، پێشگریش سروشتی فیعل ناگۆڕێ، بە نموونە: داگرتن، ڕاگرتن، هەڵگرتن هەموویان هەر تێپەڕن. "بەر، سەر" کە لە شکڵی پێشگردا دێن چونکە لە بنەڕەتدا ناوی جێگەن خۆیان دەبنە مەفعوولی فیعلەکە، ناوناوە بەکارهێنانێکی ڕیزپەڕ "شاذ" دێتە بەرچاو وەک کە "هەڵکردن" لە واتایەکیدا تێ نەپەڕە. دەڵێ: بێ تۆ هەڵناکەم. واتاکانی دیکەی "چرا هەڵدەکەم"، "ئالآت هەڵکرد"... تێ نەپەڕن. لە ئاخاوتنی ئێستاکەدا دەگوترێ "با هەڵی کرد" کە تێ نەپەڕە. ڕاستییەکەی بە ئەسل "بای هەڵکرد"ە و ئێستاش وەها دەگوترێ لێرەدا "با" مەفعوولە، فاعیلیش لە تەسەوردایە وەک: سروشت، جیهان.

ئەم لاباسە پتری بەبەرەوەیە وەک کە بچین بۆ "تێ هەڵکردن" و کنەی تێدا بکەین. کاری دیکەش هەن وەکو: تێ هەڵپێچان، تێ هەڵدان – جێی لێکۆڵینەوەن بەتایبەتی لە ڕووی دۆزینەوەی دەوری —"تێ" کە لە پریپۆزیشنەوە هاتووە و چۆنیەتیی کارکردنی بۆ سەر ئەو مەفعوولەی دەبێ فیعلی "پێچان" هەی بێ، کوا مەفعوول لە تێ هەڵپێچان و تێ هەڵدان؟

ڕاستییەکەی ئەم جۆرە تۆژینەوەیە بەلای ڕێزمانماندا دەباتەوە هەرچەندە پێوەندییەکیشی بە زاراوەسازییەوە هەر دەمێنێ. بەهەمەحاڵ پێشگرەکانی "تێ، پێ، لێ" کە لە بنەڕەتدا پریپۆزیشن– ن و بوونەتە پێشگر، جێگەی لەبارتریان هەیە بۆ لێکۆڵینەوەیان، لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم، "لێ، تێ" هەردوویان گۆڕاوی پریپۆزیشنی "لە" ن. دەگوترێ "لە دارا دوام لێی دوام"، "لە تۆ ناگەم تێت ناگەم". هەرچی "پێ" یە لە پریپۆزیشنی "بە"وە هاتووە: بە ئێمەیان گوت – پێیان گوتین، بە دارا دەڵێم، پێی دەڵێم.

هەر سێ پێشگر، لەگەڵ "فیعل"دا دێن بەڵام "لێ، پێ" لەگەڵ ڕستەی "مبتدأ

وخـبـر"دا دێن کـە فـیـعلی ئاشکرایـان نیـیـە وەک: لێت ڕازیم، پێـمـان شـادن، ئەم ڕسـتانـە لە کۆنی کۆندا فـیـعلی "بوون" verb to be یان هـەبووە و سـواون... چونکە پێشگری فیعلیشن هیچیان بە ناو و ڕاناوی نەلکاوەوە نانووسێن. بەمەندە لەو سێ پێشگرە واز دەهێنم چونکە لە باسە سەرەکییەکەم دادەبڕن.

هـەر لە زەمینـەی ئاگا لە خۆبوون دەڵێـم پێشگری "ڕا" جودایە لـەو "ڕا" یەی کە لە تێڕاڕۆیشـتن، تێڕاچوون، تێڕاکردن، تێڕادیتن... دا دەبیـترێن. هـەرچی ئەم "ڕا"یەی دواییـیـە تەواوکـەری پێشگری "تێ"یە، واتای "ناو، ناوەڕۆک" دەگـەیەنێ. تێڕاڕۆیشـتن لە واتـای "بەناودا ڕۆیشـتن" نزیکە، تێـڕاچـوونیش "چـوونە ناو" دەگــەیـەنـێ. ئنجــا دیسـانەوە نـابێ پێشگری "ڕا" و تەواوکـەری "تێ" لەگـەڵ تەواوکـەری "لـە" تێکەڵ بن کە ئەویش هـەر "ڕا" یە. دەڵێی: لە پێنجوینڕا دێم، لە منڕا دیارن. لە زاری سلێمانی ئەم "ڕا"یە نیـیـە لـەجیـاتی دەڵێن: لە پێنـجـوینەوە. لە مـنەوە. بەڵام دەرنەکـەوتنی لە زاری سلێمانی بێ نیازمان ناکات لەوەی سـەرنجی لێ بگرین، تێی بگەین.

"پێ، تـێ" هـەردووکیان تـەواوکــەرێکیــان هـەیـە: "دا"، کـە ئەویش بـە ڕواڵەت وەکـو پێــشگری "دا" خــۆ دەنوێنێ. لێــرەشــدا پێــویســتــە زمــانزان و زاراوەســاز و فەرهـەنگنووس ئاگاداربن و تێکەڵ یەکتریـان نەکەن تەنانەت لە نووسـینیشـدا دەبێ فــەرقــیــان بکرێ. ئەگــەر "دا" تەواوکـــەر بوو دەبێ بـە پێــشـگرەوە بلکێت وەک پێداهـاتنەوە، تێداژیان. ئەگەر پێشگر بوو دەبێ لە پێشگری "پێ، تێ" جودا ببێتەوە وەک: تێدا دانیشـتن teda danistin پێداڕۆیشـتن peda royishtin، پێداگرتن pe dag-ritin تێڕامان te raman.

دیسـانەوە نـابێ "پێ" ی پێشـگر لەگـەڵ "پێ" بە واتـای "قـدم" تێکەڵی یەکدی ببن: پێ لێ هـەڵبڕین، پێ داگرتن لەسـەر دوژمنایەتی بە واتـای "قدم" هـاتووە. کاغەز پێدا هـەناردن بۆ پێشگرە.

کـە دەگـوترێ دەشێ دوو پێـشگر بە دوا یـەکـدیدا بێن وەکـو "تێـوە پێـچـان، لێ هـەڵاتـن، پێ ڕاهـاتـن" دەبێ بزانـین کـــەوا تەنیــا بە هـۆی "پی، لێ، تێ" ئەم بە دوا یەکدی هـاتنە مومکین دەبێ دەنا پێشگرە ناودارەکانی "هـەڵ، دا، ڕا، وەر" و هـەرچی هـەیە بەدوا یەکــدیدا نایـەن "پێ، لێ" ش پێش "تێ" دەکـەونـەوە لێ تێگەیشـتن، پێ تێکردن".

پریپـۆزیشنی "بـۆ" ناوناوە وەکـو پێـشگر دێتـە بەرایی هەندێ فـیـعلـەوە وەکـو: بۆهاتن، بـۆگـەڕان، بۆهـەناردن، بۆچوون... "بۆ" خـۆی لە خـۆیدا هێـمـای بۆ مـەودا هەیە وەک: بۆت دەمێنم، بۆت دەگریم. ئنجا بە پێی باوەڕی من "بۆ" بەبەریەوە هەیە وشەی فەرهەنگی دروست بکات لەگەڵ بەشێکی ئەو فیعلانەی بزووتنەوەیان تێدایە. لە نووسـینی سـەردەمـدا "بۆچوون، بۆهـاتن، بۆگـەڕان" باون، دمـێکیـشـە بەسـەر زمانەوەن. لەم بوارەوە دەشێ بە مەعلانی لەگەڵ فیعلی دیکەی گونجاودا بەکار بێت و وشــەی تـازەی پـێ دابنـدرێت بەڵام نـاشـێ هەنگاوی بـەرین بەو پـریپــۆزیشنـە بهـاوێژین، مــەیدانیـشـی لە وشــەڕۆناندا هـەر لەگـەڵ فـیـعلە، چونکە هەر لەگـەڵ فـیـعلیـشـدا بـۆ وشـەڕۆنان بەکـار دێت. بە ڕاشکاوی ڕاناوی لکاو بە دوا خـۆیدا دەهێنێت وەک: بۆت دێم، بۆمان ڕاوەستا، بۆیان چووین. لە عەرەبیدا "حروف الجر" بە پێش ڕاناوی لکاو دەکەونەوە، نەلکاوەکان حاڵەتی "جر" و "نصب" ناسەلمێنن.

ڕەچاوکردنی ئەم ڕاستییانە زۆر گرنگە بۆ یەکێکی وشە و زاراوە دابنێت چونکە هەر وەک دواتـر دەردەکـەوێ پێـشگر و پاشگر دەوریان هەیە لە دانانی وشــە، چ لەگەڵ فـیـعل چ لەگـەڵ غـەیری فـیـعلدا بێن. کە قـسـەمـان لە زاراوەی کـوردی بێت ناچارم تێـبینییـەکی لابەلایی دەرببڕم هـەرچەند یەکسـەر و خـۆی لـە خـۆیدا بەرەو زاراوە دروستکردنەوە ناڕوات. پێویستـە چاو بە هەموو ئەو زاراوانەدا بگێڕدرێتەوە کـە تـا ئێـسـتـا کـەوتوونەتە نووسـینانەوە، بەتایبـەتی ئەو زاراوانـەی لە کـتـێـبی فـێـرگـەکـاندا بوونەتە بەرنامـەی خـوێندن و لە دواڕۆژدا بە تـەواوی دەچەسـپـێن. ڕاسـتیـیـەکـەی ئەوانەی زاراوەی کتێبی فێرگەکانیـان داناوە کۆشـەشـێکی زۆریان کــردووە بۆ گــرتنی هـەمــوو کــەلێنێک و هەرچی توانـایێکی لـە زمــانناسی و زاراوەسـازیدا هـەیانبـووە بەکـاریان هێنـاوە، بەڵام دیسـانەوە گـومـان نیـیـە لەوەدا بەشێکی ئەو زاراوانە پێویستییان بە گۆڕین یاخود ڕاستکردنەوە هەیە.

من دەرفـەتم نیـیـە، لێـشم داواناکـرێ، ئەو هەمـوو کـتـێـبـانـە کـۆ بکەمـەوە و زاراوەکـانیـان هەڵبـسـەنگێنم، خـۆ ئەگەر ئەمـەش بکەم هەڵەی هیچ کـتێبـیکی پێ ڕاست ناکـرێتـەوە بەڵام بە نموونە دەڵێم لە کـتـێبی فـیـزیای پۆلـی دووەمـی ناوەندی لەجـیـاتی "پتـەو" وشـەی "چڕ" بەکـار هـاتووە. هـەرچـی "پتـەو"ە بۆ مـادەی یـەکگرتوو دێت وەکو بەرد، ئاسن، چڕیش بۆ دارسـتـان و لێڕەوار و پووشـەڵان و زەمـەند دێت. لە باتی "بـارست" کە خـۆی واتای مـەبەست دەگـەیەنـێ "بارسـتـایی" بەکـارهـاتووە.

ئەگەر بە ڕێکەوت دانەری ئەو کتێبانە وەکو من بیاندیتایە لە ئاڤێستادا "ئافەنت" بۆ "وعاء" هاتووە دەهاتن لەجیاتی "قاپ"، "ئافەنت"یان بەکار دەهێنا، چونکە وشەی "قاپ" هەموو جۆرە "وعاء" ێک ناگرێتەوە. هەر لەو کتێبەدا "تۆپەوانە" لەجیاتی "دەمەوانە" هاتووە. "تۆپەوانە" گەورەترە لە "دەمەوانە". فیلینی زارکی شووشە "دەمەوانە"یە.

لە کتێبێکدا دیتم "ڕووداو" لەجیاتی "دیاردە" هاتووە بۆ "ظاهرة". ڕووداو "واقع، حادث" دەگەیەنێ. لەو کتێبە باسکراوەی فیزیادا هاتووە دەڵێ: کەلێنێکی خڕ هەیە پێی دەوترێت "بیبیلە". جارێ کەلێن دازڕاوییەکی درێژە نابێتە بازنە. وشەی "خڕ"یش بۆ شتی بارستدار دەست دەدات وەکو تۆپ، گاشەبەرد، سێو... کەلێن بارستی نییە ئنجا ئەگەر ئەم ڕستەیە بە ئاگاداریی زمانزانێک ڕێک خرابایە ڕەنگ بوو بگوترایە "کونێکی بازنەیی" یاخود دائیرەیی. لە نموونەی سازاندنی زاراوە بە پێی مەبەست سەیرێکی لاپەڕە ٢١، ١٢ بکە لە کتێبی "مصطلحات علمية– القسم الثالث، بغداد ١٩٨٥" لە دانانی کۆڕی زانیاری عیراق دەبینیت نووسراوە:

مغذ ثانوي Micronutrient

مناخ موقعي Microclimate

لەم دوو زاراوەیەدا جارێکیان micro بە "ثانوی" جارێکیشیان بە "موقعی" داندراوە. بچووەوە بۆ لاپەڕە ٣٣، ١٧٩ دەبینیت بەرانبەر وشەی Water logging وشەی "غدق" هاتووە. ئەم نموونانە بەڵگەی بابەتناسی و زمانزانییە.

کاری هەرە گرنگ لە زاراوەسازیدا، دوای هەموو تێبینیێک و کۆکردنەوەی هەموو کەرەستەیێک و ڕازاندنەوە بەوپەڕی لێهاتوویی و مووقلاشی و وردبینی و فرەزانی و پاش بژاردەکردنی هەموو وشە سادەکان کە دەست دەدەن بۆ زاراوە یاخود بەرانبەر زاراوەی زمانە پێشکەوتووەکان دەوەستن ئنجا مامڵەتکردنی ژیرانە و زانایانە و مەعلانانە و پسپۆڕانەیە لە تێکبەستنی وشە چ بە داڕێژراوی چ بە لێکدراوی چ بە ئاوێتەیی و دەستەواژەیی بێ. ڕاستییەکەی، گرنگیی ئەم کارە لەوانەیە مرۆڤ کۆمەی لێ بکات و نەوێرێت بە بەرخۆی هەڵبرێت چونکە هەتا بڵێی جودایە لە بژاردەکردنی زاراوەی حازر بە دەست، یاخود پەسەندکردنی تاکە وشە بۆ زاراوە. هەڵبژاردنی وشە بە زاراوە پێویستی بە دوو شت هەیە و بەس:

١) به دوادا گەڕان.

٢) هەستکردن بە سازانی وشە بۆ زاراوە.

هەرچی دروستکردنی زاراوەیە لە ڕێی تێک بەستنەوە، وێڕای ئەو دوو مەرجە پێویستی بە زانینی دەستوورەکانی داڕشتن و تێک بەستن هەیە. ئەو زانینەش سەرلەنوێ بەند دەبێ بە هەستکردن بە سازانی وشە لەگەڵ وشە، لەگەڵ پێشگر، لەگەڵ پاشگر، لەگەڵ پێشگر و پاشگر، لەگەڵ ئامراز، لەگەڵ پێشگر و پاشگر و ئامراز، دەوری پریپۆزیشن، گۆڕانی تێپەڕ بە تێ نەپەڕ، لەگەڵ وشەی ڕاگەیەنی وەکو "بەر"، "دەر"... هتد.

لەم تێبینییەی گۆڕانی تێ پەڕ و تێ نەپەڕ نموونەی ڕوونکەرەوە دەهێنم. بەزۆری بیری مرۆڤ بۆ ئەوە دەچێ کە کاری "بوون" لە تێپەڕکردندا دەگۆڕێ بە "کردن" وەک کە دەڵێن:

هەڵبوون – هەڵکردن،

چاکبوون – چاککردن،

فلبوون – فلکردن...

کەچی فیعلی دیکە هەن لە تێپەڕکردنی "بوون" دا جێی "کردن" دەگرنەوە وەک:

تێ بەربوون، تێ بەردان– بەربوون، بەردان،

تێبوون – تێبواندن

"لەبەربوون" دەبێتە "لەبەرکردن" بەمەدا دیارە "بەر" لە "تێ بەربوون"دا پێشگرە چونکە لە تێپەڕکردندا نابێتە "تێبەرکردن" وەک دیتمان بووە "تێبەردان" لەمەشدا وەکو پێشگری بێگومان کاری کرد کە دەبینین:

هەڵهاتن دەبێتە هەڵهێنان

هەڵدێران دەبێتە هەڵداشتن

ئەم گۆڕانەی فیعل لە تێپەڕ و تێ نەپەڕدا وێنەی دیکەی هەن وەک ئەم نموونانە:

تێچوون– تێبردن

کەوتن– خستن

دەرهاتن– دەرهێنان

گەڕان- گێڕان

"چوون" دەشبێتە "هەناردن" وەک کە بڵێی: لە خۆوە نەچوومە سەفەر، باوکم هەناردمی. "ڕۆیشتن" چونکە نازاندرێ بۆ کوێیە نابێتە "بردن"، "هەناردن". هەرچی چوونە ئامانجەکەی ئەوسەری مەعلوومە. ڕۆیشتن دەشێ ببێتە ڕواندن کە لەگەڵ "ڕوان" ی واتای "شین بوون" تێکەڵ دەبن بەڵام دەشێ بەم جۆرەش تێپەڕ بکرێت: کابرا لە خۆوە نەڕۆیشت، ناچار بووم دەرم کرد، بەڕێم کرد، وەدەرم نا...

"هاتن" ناشێ ببێتە "هاتاندن" چونکە هەروەک هاتنی مرۆڤ لە مرۆڤەکەوە دەبێت بێ ئەوەی دەخلی کەسی بەسەرەوە بێ، "هاتاندن"یش دەبێ بە هێزێکی جادوویی ڕووی دابێ کە لە دوورەوە بێ واسیتە مرۆڤەکە ڕاکێشێ. هەرچی "هێنان"ە بابای هێنەر دەخلی هەیە بەسەرهاتنی کابراوە یا بە شەخسی خۆی یان بە هۆیێکی کاریگەر. کە بێین کارەکان لەگەڵ پێشگر تاقی بکەینەوە دەبینین واتا و سروشتیان بەیەکەوە داخوازی جۆری فیعل دەکات، بە نموونە دەڵێین:

تێچوون- تێبردن

دەرچوون- دەربردن

بەڵام لەگەڵ پێشگری "وەر" ناشێ بگوترێ: تێ وەرچوون، تێ وەربردن چونکە سروشتی "وەر" لەگەڵ بردن ناسازێ بۆیە دەگوترێ "تێ وەردان" بەڵام هەر وەک دەگوترێ: هەڵهاتن، هەڵهێنان. دەش گوترێ: تێ وەرهاتن، تێ وەرهێنان.

بە لێگەڕان تاقمە فیعلێکی بەرچاو پەیدا دەبن کە بە تێپەڕکردن، یاخود لەگەڵ پێشگردا هەر جارە خۆی بە کارێکی جودا دەگۆڕێتەوە. پێویستە زاراوەساز، یاخود فەرهەنگنووس هەڵەیان تێدا نەکات. لێرەدا دەستبژارکردنی ئەو هەموو کارانە مومکین نییە.

بەشی یەکەم

وشەی دارێژراو

وەک گوتمان وشەی دارێژراو ئەو وشەیەیە کە لە وشەیێکی سەربەخۆ و لە زیادی ئەوتۆ پێک هاتبێ کە سەربەخۆ واتا نەبەخشێت، بە نموونە دەڵێین:

* حەفت– حەفتوو،
* چل– چلە،
* کار– کارا،
* شێت– شێتی.

ئەم وشانە هەموویان لە وشەیێک و تاکە یەک دەنگی زیاد کە پاشگرە پێک هاتوون. لەم بابەتە نموونەی زۆرمان هەیە وەکو:

* قژ– قژن،
* جل– جلک،
* کوڵک– کوڵکن،
* ناز– نازک.

کە دەڵێم تاکە یەک دەنگ بە پاشگر هاتووە ئاگادارم لەوەی کە لە هەندێ وشەدا وەکو: قژن، نازک، کوڵکن – قورسکردنێک دێتە نێوان کۆتاییی وشە و ئەو پاشگرانە کە لە عەرەبیدا "کسرە مختلسة" ی پێ دەڵێن. زۆر لە زمانەوانان ئەم قورسکردنە بە فۆنیم دادەنێن. من لە نووسینی دیکەمدا بە درێژی لەسەر ئەم قورسکردنەم نووسیوە، لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم هاتنی ئەو قورسکردنە بۆ تاکە مەبەستی پێکەوەهاتنی فۆنیمەکانە، هەر کە لزووم بەو نەبوو نایەتە ناو وشە، کە

هەشـبـوو ئەگـەر لزووم نەمـا هەڵدەسـتێ. بە نموونە، دەگـوترێ "شـێلم"، لێـرەدا قـورسکردن لە نێوان "ل، م" هـەیە بەڵام کە گوتت "شـێلمەکە" یاخـود "شێلمم کرِی" قورساییـیەکە هەڵدەستێ. کە گوتت "شێلممان کرِی" قورساییەکە دێتەوە... لێرەدا چی دیکە لەسەر ئەم باسە نارِۆم.

لە بەرایی وشــەی دەنگی "ب" ناوی کارا دروست دەکات وەکو: بکوژ، بخـۆ، زۆر بڵێ... لەناو وشـەدا تاکە دەنگی ناوگر دێت وەکو: پشکووتن– پشکاوتن، بزووتن– بزاوتن، گنج– گرنج، قـژ– قـرژ، بووردن– بواردن، ژمـران– ژمـاردن، کـە بەدوادا بگەرِێین سـەدان وشــەی ئەوتـۆ دەدۆزینەوە بە لـێ زیادکـردنی تاکـە دەنگ بوونـەتە دارِێژراو.

لێرەدا پێویسـتە تێبینیی ئەوە بکەین کە هاتنی دەنگ، چەندێکی ببێ، بۆ سەرەتا یاخود کۆتایی و ناوەندی وشە بە مەرجی گۆرِینی واتا بە پێشگر و ناوگر و پاشگر دەژمێردرێ. با ئەوەش بڵێم کە من لە ژێر سەرەناوی "دارِێژراو"دا بۆ شیکردنەوەی بەشـێکی زاراوەکان دەچم ناچار دەبم لە زۆر باردا نموونە لە غـەیری دارِێژراویش بهێنمـەوە چونکە "واتاکێـشـەکێ – تداعي المعاني" یاخود بەرژەوەندێکی باسـەکە گەلێک جاران ئەو داخوازییە دەکات.

ئەو زیادییـەی لەگەڵ وشـەدا "دارِێژراو" دروست دەکات لەوانەیە پێشگر، پاشگر، ناوگر بێت هـەروەک دەشێ پێشگر و پاشگر بێت وەیاخـود پێشگر و ناوگر بێت... بە نموونە:

"هەڵدانەوە" – پێشگر و پاشگر

"رِاپسکاوتن" – پێشگر و ناوگر

"قرژاڵ" – ناوگر و پاشگر – بە زیادکردنی "ر" ی ناوگر و "اڵ" ی پاشگر.

ئەو زیادییانەی پێیان دەڵێن نیشانە، وەکو "د" ی کاری ئایندە "دەخۆم، دەرِۆم..." و کـاری رِابردووی بـەردەوام "دەمـدیت" و "ەکـەی" تەعـریف و "ان" ی کـۆکـردن و بزوێنی "ە" بـە دوا ناوی ئیـشـارەت بۆکـراو "ئەم پیـاوە" هیـچـیـان وشــەی دارِێژراو دروست ناکەن چونکە هەرچی "د" ی ئایندەیە بەشـێکی کارەکەیە، ئەوانی دیکەش تێکەڵ بە تەکوینی وشە نابن و واتای ناگۆرِن. ئنجا ئەگەر خوێنەر یاخود نووسەر هـەبێ جـۆرێکـی دیکە بیـر بکاتـەوە لەوەدا بیـرورِامـان لێکدی دەترازێ، بـەڵام هـەر

چۆنێک بێ جودایی بیروڕا کار ناکاته سەر زاراوەسازی.

زیادی هەیە لە دوو دەنگ پێک دێت و هەیە لە پتریش وەکو:

پەست- پەستەک،

پیاو- پیاوەتی،

کورد- کوردایەتی،

ترس- ترساندن، ترسنۆک...هتد.

وشە لە کوردیدا پەیدا بووە هەمووی هەر زیادییە بێ ئەوەی لە دەقی ئێستاکەیدا وشەی سەربەخۆی تێدا بدیترێ وەکو "تێکەڵ" بە واتای "مرکب". لە تەک ئەودا "پێکەڵ" کە بە تەنێ بێت "مساوی" دەبەخشێت. دەڵێی: ئەم دوو کۆمەڵە گەنمە پێکەڵن. لە بنەڕەتدا "پێکەڵ پێک" بووە، ئێستاکەش ئەم دەقەی بەکاردێت بەڵام "پێکەڵ" جێی خۆی کردووەتەوە بۆ "مساوی". لە کیمیادا "مرکب ومزیج" هەیە. "تێکەڵ" بۆ "مزیج" لەبارە وەک کە لە سەرەوە نووسیم. هەرچی "مرکب"ە "لێکدراو" هەڵدەگرێت چونکە لە کوردیدا دەگوترێ: لم و چەوەکە لێک بدە. دواتر تووشی "تێکەڵوپێکەڵ" دەبینەوە.

هەر لە بابەتی ئەم دوو وشەی "پێکەڵ" و "تێکەڵ"، دوو وشەی "پێ هەڵا" و "پێ دا" – ڕەنگە بنووسرێ "پێهەڵا، پێدا" باشتر بێت- بوونەتە وشەی فەرهەنگی وەک کە یەکێک بڵێ: جۆگەو جۆگە ڕۆیشتم، برادەرەکەشی بپرسێ: پێهەڵا، یان پێدا؟ واتە سەرەژوور یان سەرەژێر.

ڕێکەوتێکی بەختیارانەیە کە پێشینان ڕێژەیەکی گورجوگۆڵیان لە پێشگر و کار بۆ ڕەوا کردووین کە گوتویانە: پێخەف، ڕایەخ. لێزان، تێگوشی، هەڵکەوت، دابەستە، هەڵاتە، پێخۆر، هەڵپیتوو، ڕاپەڕ... هەر لە هەمان بوارەوە لەوەتەی سەقافەت گەشەی کردووە: پێنووس، پێناس، لێخوڕ... داڕێژران ئنجا ئەگەر لە پێویستدا پەرە بەم دەستووره بدەین و بڵێین: "پێبڕ" بۆ هەرچی بڕندە بێ، دوور نابینم "پێمەڕە" لە "پێبڕ"ەوە هاتبێ.

پێسووت: بۆ هەرچی بسووتێنێ نەک بسووتێ.

هەڵمژ: بۆ "مصاص"

ڕاهێن: بۆ "مدرب"

پێخست: بۆ "الة الهدم"

داسەپێن: "فارض الرأی، متعنت"

وەرگر: متلقی، متسلم

شتێکی دەستووریمان کردووە کە میللەتە پێشکەووتووەکان گەلێک بەو لاترەوە بەرەو وشەڕۆنان و زاراوەسازی ڕۆیشتوون.

وشەی "فروسمان" چاوگی تێ نەپەڕە بە واتای "سیحر لێکران، دوعا لێخوێندران" دێت. دەگوترێ: خۆ ئەو زەوییە لێی نەفروسماوە هیچ ساڵێکی دەغڵ نەهێنێ. بەر لە ١٢ ساڵێک ئەم وشەیەم لە کۆڕی زانیاری کورد باس کرد لای برادەران. مامۆستایەکی فەرهەنگنووس نەیبیستبوو پێشتر بیخاتە فەرهەنگەکەیەوە. خوالیخۆشبوو مامۆستا زەبیحی بێ دەنگ بوو. دوای دوو ساڵێک بۆ وشەکە چووەوە و گوتی: بە پرسیار لە باڵەکەتییانم بیست دەڵێن "فلیسمان". لە لاپەڕە ٤٤٤ی گۆڤارەکەی کۆڕ بەرانبەر "الایحاء" نووسراوە "تێ فرۆسماندن" چوکڵەی سەر "و"ەکە زیادە.

من وەها دێتە بەر هەستی زمان ئاشناییمەوە کە چ بەرهەڵستێک نەبینم لەوەدا "فروسماو" لە بری "مسحور" بێ. بە قیاس بڵێین "تێ فروسماو" بۆ ئەو کەسەی کە "ایحاء داخلی" بۆ ناو دەروونی کرابێ. ئەو بابایەش کە "موحی" بێ پێی بگوترێ "تێ فروسم" یاخود "تێ فروسمە". تێپەڕی کارەکە "فروسماندن"ە وەک کە بڵێی: ئەم شووشەیەم فروسماندووە ناشکێ. کابرای پەندیار گوێگرەکانی بە چاوبەستەکێ فروسماند.

دوو وشە هەن لە نێو وەرزێران گەلێک بەکار دێت: "داشۆران" و "داخوران". داشۆران بۆ "انجراف التربة، تعریة" دەست دەدات. دەڵێی: بەو باران و ڕەهێڵە لایەکی زەویەکەم داشۆرا. داخوران پڕ بە پێستی "تآکل"ە.

ئنجا ئەگەر کۆمە نەکەین لە بەکارهێنانی دەستوورەکانی ڕێزمان و بە قیاس لە وشەی ئەوتۆیی بڵێین "داشۆر، داخور" بۆ ئەو مادانە یاخود ئەو باران و فرتەنەیەی داشۆران و داخوران پەیدا دەکەن مافی زاراوەسازیی ڕەوامان بەکار هێناوە. هەروەک بە قیاس لە "شۆرەک" کە بە زەوییەک دەڵێن خێرا دابشۆرێ، دەتوانین

بڵێین "خورەک" بۆ زەوییەک یان مادەیەک خێرا دابخورێ. کە سەرنج لە وشەکانی: زەمەند، ڕەهەند، زۆروزەبەند، گەزەند، سەرەند... ڕادەگرم دڵم بۆ ئەوە دەچێ "خەرەند" لە "خورەند" ەوە خرابێتە سەرکێشی ئەو تاقمە وشانە چونکە لەم جیهانەدا نموونەیەک نییە بەقەد خەرەندەکانی ڕەواندز داخوران نیشان بدات.

دوو پریپۆزیشنی "بە، بێ" لە داهێنانی هەندێ وشە دەور دەبینن: یەکەمیان بۆ ئەرێتییە و دووەمیان بۆ نەرێتییە دەگوترێ: بەدین، بەسام، بەجێورێ، بەلەز، بەسەر (پێوانی بەسەر) بەناموس... دەشگوترێ: بێدین، بێپارە، بێکەس، بێکار، بێوەخت...

وەک دیارە هەردووکیان لەگەڵ هەموو جۆرە ناودا دەگونجێن چ ناوی مەعنا بێت و چ ناوی مادە و چ ناوی کات و جێگا بێت، لە ئاکامدا ئاوەڵناو (صفە) پێک دەهێنن هەر بۆیەیشە لەگەڵ ئاوەڵناودا نایەن. مەگەر لە باری تایبەتیدا کە بەدەگمەن هەڵدەگرێ بگوترێ: ئەم شارە هەژارە بێ پارەدارە. لێرەشدا ڕاستییەکەی ناوێک قرتاوە، دەبوو بگوترێ "بێ مرۆی پارەدار"، کە لەگەڵ ئاوەڵناودا نایەن بەولاتەریقەوە لەگەڵ ئاوڵکاردا نایەن، دەبێ بزانین ناوێک دەلالەتی کاتی هەبێ نابێتە ئاوەڵکار هەتا لە ڕستەدا لایەنی کاتی بە مەبەست دەگیرێ. کە دەڵێین: "بەهار خۆشە" وەک ئەوەیە گوتبێتمان "بەرد ڕەقە". بەهار و بەرد لەو دوو ڕستەیەدا وەکو یەکدی ناون. کە دەڵێین: "بەهارێ دەچمە سەفەر"، لێرەدا "بەهار" بوو بە ئاوەڵکار. دەتوانیت بڵێیت "ساڵی بێ بەهار هیچ نایەنێت" بەڵام ناشێ بگوترێ "ساڵی بێ بەهارێ".

لە ڕووی زاراوەسازییەوە پریپۆزیشنی "بێ" لە واتادا بەرانبەر ئامرازی نەفی a دەوەستێت کە لە بەراییی وشەی ئینگلیزیدا دێت وەک: asexual. زۆر بە سەیری ئەم a یە کە لە ئاڤێستاشدا بۆ نەفی هاتووە وەک لە ناوی "مانگی ئەمرداد– ئەمەریتات" دا ئەم "ئە" یە بۆ نەفییە و واتای ناوەکە "نە– مردەنی– بێ مردن– خالد" دەبەخشێت، لە عەرەبیشدا "همزە الإسقاط" کە لە بەراییی هەندێ فیعلی "باب الأفعال" دێت بۆ نەفییە وەک: أعذر– أسقط العذر، یاخود أفلس– أصبح بلافلس.

بەهەمەحاڵ زمان زۆر لایەنی پەنامی هەیە. ئەگەر "بێ" بە ڕێکەوت لەگەڵ "نە"

یان "نـا" ی نەفی تێک نەگیـرسـێن بە ئاسـانی "صـفـە"ی نەرێ دروست دەکـات. پرپیۆزیشنی "بە"ش لە لای خۆیەوە بە ڕاشکاوی "صـفە"ی "ئەرێ" دروست دەکات. پرپیۆزیشنی "لە" ناوناوە وشەی داڕێژراو بەدەستەوە دەدات وەک: لەبار، لەگوین، لەشـەڕ، لەسـەر، لەکـڕ، لەپاش... پێـویسـتـە پەنابردن بۆ ئەم "لـە" یە بە تەقـیـە و ئاگـاداری بێ چونکە بـواری بەکـارهێنانی لە داڕشـتنی وشـە بەرتەسکە و بە مەعلانی نەبی زەفەری پێ نابردرێ، مـەبەسـتیش لێرەدا بەکارهێنانی عادەتی و ڕێزمانی نییە و مەبەس زاراوەسازییە. ئەمیش ئاوەڵناو پێک دەهێنێت.

نیشانەی "نە – نا" شیکردنەوەیان دەوێت. واتای سلبی "نە" بەهێزترە تا "نا". کە بێین لەگەڵ کـاردا تاقـیـان بکەینەوە لە دوو خـاڵی گرنگدا "نە" لە ڕووی هێـزەوە بەسەر "نا"دا ڕادەشکێ: یەکێکیان ئەوەیە کە "نە" واتای نەهی ڕادەگەیەنێ "نەکەی، نەکەن، نەکەین..." کە دەزانین نەهی بەهێزترە لە نەفی. خـاڵی دووەم ئەوەیە کە "نە" لە نـەفـیـدا بۆ ڕابردوو بەکـاردێت وەک کـە دەگـوترێ: نەڕۆیشت، نەڕۆیشـتـووە، نەڕۆیشـتـبوو، نەدەڕۆیشت. کە نـەفیی ڕوودانـی ڕابردوو دەکەین هێزی "یقین" لە قسـەمـاندا شک دەبەین چونکە ڕابردوو جـێی گومـان نییـە و دەقی گـرتووە ئەگەر بەرهەڵست لێ بگەڕێ لەوانەیە بەڕاسـتی بیـزانین. هەرچی ئایندەیە کـە "نا"ی بۆ بەکار دێت لە گوماندایە. کە دەڵێیت: "دارا ناچێتە سەفەر". لەوانەیە سـەفەر بکات. کە گوتت "دوێنێ نەباری" لەوانەیە بەتەواوی ڕاست بکەیت و نە بارییێ.

ئەمـجـار "نە" و "نا" لەگەڵ غـەیری "فـیـعل" دا تاقی دەکەینەوە و دەبینن لە هەمـوو ئەو وشـانەدا کـە "نە، نا" قـبـووڵ دەکـەن، هێـزی "نە" تێـیـاندا پترە لە هـی "نا". بە نموونە: ناخۆش– نەخۆش، ناپیاو– نەپیاو. سـەرەڕای ئەم تێبینیـانە، "نە" بارتەقای ناو و پێـشگر و پریپـۆزیشـن دەتوانێ ناوی کـارای داڕێژراو دروست بکات وەک کە بڵێین: نـەخـۆر، نەزان، نەزۆک، نەبەز، نەبیـست. لەمـانەدا "نە" وشـەی دروست کرد پێکەڵپێک بێ لەگەڵ: نانخۆر، لێزان، پێـخۆر، ڕایەخ. "نا" ئەم ڕەفتـارەی پێ ناکرێ. لەبەر تیشکی ئەم تێبینیانەدا دەتوانین بە هۆی "نا، نە" زاراوە دابڕێژین.

لە وشـەی "نەزۆک" دەتوانین دەرسێک وەربگرین:

وشـەی "نەزاو" ئەوە بەدەستەوە دەدات کە مێینەیەک جارێ نەزاوە. "نەزۆک" وەها ڕادەگـەیەنێ کە مـێینـەیەک هـەرگیـز نازێ. لەمـەوە دیارە ڕێـژەی "نەزۆک" سـیـفـەتی

هەمیشەیی پێوەیە. هەر لەم وشەوە "گرینۆک، ترسنۆک، قرچۆک، بیژۆک، قرپۆک، لەرزۆک..." بەبیردا دێنەوە کە ئەوانیش سیفەتی بەردەوام رادەگەیەنن. هەرچەند ئەم وشانە تێکرایان سیفەتە ناپەسەندەکان دەڵێنەوە بەلاّم وشە هەیە وەک "سەرۆک" پەسەندایەتیی پێوە بێ. ئنجا چەند جێی خۆیەتی بگوترێ "سەرۆک کۆمار" و "سەرەک وەزیر" چونکە یەکەمیان بۆ ماوەی چەند ساڵێک بە پێی یاسا هەمیشەییە، دووەمیان لەوانەیە هەفتەیەک بەردەوام بێ.

کەواتە لە رێی قیاسەوە بۆمان هەیە "صفە"ی هەمیشەیی لەو رێژەوە وەربگرین بە رەچاوکردنی ئەو مەرجانەی لە زاراوەسازیدا بەهەند هەڵدەگیرێن رەنگە رێمان هەبێ "سووتۆک" وەرگرین بە واتای شتێک هەمیشە لە سووتاندا بێ. دەڵێین "رۆژ سووتۆکە". کە بمانەوێ بڵێین رۆژ هەمیشە دەتوانی شت بسووتێنێ، دەڵێین: "رۆژ سووتێنۆکە". دوو وشەی "فرۆک" و "گەڕۆک" بۆ تەیارە و ئۆتۆمۆبیل بە پێی ئەم دەستوورەش پەسەندە چونکە قابیلیەتی فڕین و گەڕانیان هەمیشە تێدایە. ئەگەر مەکینەیێک لەوانە بێ هەمیشە شت بمژێ پێی دەڵێن "مژۆک". رەنگە "بەرۆک" لەوەوە هاتبێ کە هەمیشە رووەو رووی خەڵقە. قەپانێک کە یەک دوو کیلۆ تێببات "دزۆک"ی بۆ باشە. ئەگەر تازە عەیبەکەی لێ پەیدا بووبێ دەڵێن قەپانەکە دزە، دز بووە.

لە کۆنەوە زاراوەی "لەرزۆک" بۆ کەسێکە لەبەر پیری بلەرزێ. وەها دەبێ لە زووێکەوە دەست یاخود سەر لەرزۆک دەبێت بەلاّم پێویستە لەرزینەکە هەمیشەیی بێت. وشەی "گەڕۆک" کە بۆ ئۆتۆمۆبیل رۆیشت بە یەکێک دەگوترا زۆر بگەڕێت و هەر ساتە لای کەسێک یاخود لە ماڵێک بێت. "پسۆک" بە داوێک دەگوترێ هەمیشە ئامادەی پسان بێت. "قرچۆک" یەکێکە رەزیلیی تێدا ئاشکرا بێت و لێی بووبێتە خوو. "حەزۆک" کەسێکە پێوەی دیار بێ حەزی لە شتانە.

وشەی "خەمۆکی" کە واتای خەفەتخواردنی هەمیشەیی رادەگەیەنێ نەختێک رێزپەڕ (شاذ) بوە کە "ی" ی نیسبەتی وەپاڵ دراوە. خەم وەکو حەز ناوی مەعنایە کەچی "حەزۆک" یەکسەر بوو بە ئاوەڵناو و پێویستی بە "ی" نیسبەت نەبوو. سووتان و دزین و لەرزین و گەڕانیش ناوی مەعنان و یەکسەریش بوونەتە صفە لەو رێژەیەدا. دەگوترێ خەفۆک، ناگوترێ خەمۆک.

وشـەی "نەخـەندم" بۆ یەکێکە بـە دەگمـەن پێ بکەنـێ، بگرە گەشـاییـی پێوە دیار نابێ. دەشێ ئـەم وشـەیە بەپێی مـەبەست بەکار بێت وەک ئەوەی کە بتـەوێ بـڵـێی: غـەیری مـرۆ هەمـوو گـیـانلەبـەرێک نەخـەندمـە، بە واتای نەبوونی پێکەنین لای. دەشتـوانی بڵـێی: باری ئاشـتیی جیـهانی نەخـەندمـە، واتە گـرژە و کرژە. بە پێی دەستوور "خەندم" بۆ گەشایی و فەرەحنایی دەست دەدات.

پەندێکی پێشینان هەیە، ڕەنگە خـەریک بێ لە بیـران بچێتـەوە دەڵێ: "مـاسـتی ئەزمـوو لە نەزمـوو چاکـترە" بە واتـای تاقیکرایـەوە و تاقی نەکرایـەوە. دەتوانین بە شـتێک "قـابل للتـجربة" بێ بڵـێین: "بەرئەزمـوون". ئەوەی کە تاقی نـەکرابێـتـەوە و ئەوەی مومکین نەبێ تاقی بکرێتەوە "نەزموو" ی بۆ دەست دەدات.

ئەستێرەی گەڕۆک دیارە چییە. ئەستێرەکانی کە نابزوون "نەگەڕ"یان بۆ چاکە. شـتێکی مـردوو یاخـود زیندوو کە "غیر قـابل للتـعقیم" بێ "نەخـەس" ی لێ دێت. بۆ تەعـقـیم بەلای منەوە هـەر دوو وشـەی "نەزۆکـانـدن"، "خـەسـانـدن" ی لێ ڕەوایە. خـەسـانـدن هەرچەند لە بنەڕەتدا بۆ نێـرە بەڵام عـەرەب دەڵێ "من باب التـغلیب" بۆ مێیەش دەسازێ. ئێستا زۆر جاران بە "معلمة" دەڵێن مامـۆستا. نـەزۆکاندنیش بە "تغلیـب" بۆ نێرینە دەڕوات گـەردانیـشی "نـەزۆکاندی، دەینەزۆکـێنێ، بینەزۆکـێنە- نەزۆکـا، دەنـەزۆکێ، بنەزۆکێ..."یە وەکـو فـیـعلـەکـانی "مطاوعـە" و بەرەی "اندن". داوتر باسی "مطاوعە" و پاشگری "اندن" دێت.

ڕەوادیتنی "نەزۆکـاندن" گـەلێک سـێناییـتـرە لە ڕەوا دیتنی "ئەرێ و نـەرێ" بۆ "مـوجب و منفی" چونکە لە زۆر بـاردا "ئەرێ" بۆ نەفیە وەک کە یەکێک بڵێ: حـەمـە بەلایێکی گـەورە بەسـەر گـەڕەکی خـۆیاندا دێنێ، لە وەلامـدا پێی بڵـێنەوە، ئەرێ؟ واتەکەی: وەهای پێ دەکرێ؟ لەگەڵ ئەمەشدا ئەرێتی و نەرێتی کەلێنی بۆ گرتووین. خـۆ ئەگەر "ئایەتی و نایەتـی" بوونایە لەبارتر دەبوون ئەوسـا "ئایاندن و نایاندن" بۆ "ایجاب و نفـی" لە گەرداندا سوودیان لێ وەردەگیرا. دەسـتووری "نفي النفي" کە لە ئینگلیـزیدا Negation of negationی پێ دەڵێن لـە کوردیدا "نایاندنی نـایاندن"ی پێ دەگوترا. بۆ "مثبت ونفی" بە پێی دەستووری زمانەکەمان لە تێ نەپەڕەکەی ئایاندن و نـایاندن وەردەگــرین و دەڵێین: "ئایـاو و نایـاو" هـەر وەک کــە لە "ســـووتاندی" "سـووتاو" وەردەگرین نەک سووتاندراو.

وشـەی "نەیار" بە واتای کۆنینەی خـۆیەوە دەشـێ بـۆ مـادەیەک بەکار بێ کـە حـەز بە مـادەیەکی دیکە نـاکا وەک کـە زەیت و چەوراییی تێکەڵ بە ئاو نابن، ڕۆن نەیارە لەگـەڵ ئاو. ئـاسن نەیارە لـەگـەڵ هـایدرۆجین. "نە" وەک لـەو نموونانە خـۆ دەنوێنـێ کەرەسـتەیێکی زێدە چالاکی زمانـی کوردییە لە مـەیدانی خۆیدا. لێرەدا ڕێ نییە بە هـەمـوو وشـەیێکی تاقی بکەمـەوە، دواتریش دێتـەوە پێشـمـان، ئەوەندە دەڵێم سـوود وەرگرتن لەم وشەیە سنووری دیاری نییە. لە نمـوونەدا بەبیر خوێنەر دەهێنمەوە کە دەگـوترێ ئاو پاڵەپەسـتـۆ هـەڵناگرێ بە ئـاسـانـی دەشـێ "نەپەست" ی بۆ بەکـار بێت، ئاو نەپەسـتـە. هـەرکاتێک گـەیشـتینە زاراوە دانان و لیژنەی بۆ ڕێک خـرا، بە هـەموو بارێکیدا تاقیـی دەکەینەوە. "نا" ش بەش بەحاڵی خۆی کەرەسـتەیێکی داهێنەرە. بە زۆریش وشـەی نایاو "نەریتی" لە وەسف دروست دەکات کە بشـێ وەسـفـەکە تێیـدا بەردەوام نـەبیت: نـاســاز، نـاخــۆش، نالـەبار، نـاحــەز، نائـارام، ناکــام، نـاڕێک... هـەموویان لەوانەن باریان بگۆڕێ. کە دەڵێین "ناکەس" لە وشـەی "کەس" مەبەستمان خـەڵق نییـە بەڵکو مـەبەسـتـمـان ئەو وەسـفـەیە کە لـە "کەس"دا ڕەچاو دەکـرێت و دەیکاتە وەسف. حاجی قادر دەڵێ:

هـەر کەسێکی کەسە

ناکەس نییە ئەلفێکی بەسە

کەسـی یەکەم ناوە هـی دووەم و سێیەم ئاوەڵناون.

وشـەی "سـاز" ئاوەڵنـاوە دەبێتـە "نـاسـاز" بـەڵام "سـاز" دەبێتـە فـیعـل و دەکرێتـە: سازا، دەسازێ، سازاندی. لە "ساز" ی فـیعل "نەساز" پەیدا دەبێت وەکو "نەخۆر" و "نەبیست".

"ڕەوا" بە واتای "مـشـروع، حـلال" دێت. نـاڕەوا دژی ڕەوایە، کـە دەکـاتە حـەرام. دەشـێ دەسـتـووری "ئاندن" یان بـۆ بەکـار بـهـێنن و بڵـێین "ڕەواندن، نـەڕەواندن" لە گـەرداندا دەڵێین: دەڕەوێنێ، ناڕەوێنێ. دەشـکرێ ببنە "ڕەوایاندن، نـاڕەوایاندن" بە واتای "تحلیل، تحریم".

گـەلێک جـاران نووسـەری کـورد پەکی لـەسـەر وشـەیێک دەکـەوێت بـۆ ئەوەی نەگونجـان و نەسـازانی شـتێک لە شـوێنێک یاخـود بۆ کـارێک نیشـان بدات. هیچ دوودڵی ناوێ وشـەی "ناجۆر" کـە بە ئینگلیزی Unfit لە جێگەدا بەکار دەهێنن، هەتا

بلّێی بۆ ئەو واتایە لەبارە. دەڵێی: ئەم قوماشە بۆ پەجامە ناجۆرە... تایەی گەورە بۆ ئۆتۆمۆبیلی بچووک ناجۆرە. بورغوەکە ناجۆر دەرچوو... ناقۆڵا، هەرچەند وشە بنجییەکەی تورکییە، بەلای خۆمانەوە بووەتە کوردی و لە جێی "غیر مناسب" یاخود بە واتای شتێکی ئیشی پێ ڕاپەڕێنرێ بەڵام جوان نەبێ، دەست دەدات. لەم واتایەدا ناقۆڵا زاراوە نییە بەڵام دەشێ بەبیردا بێتەوە بە زاراوە بۆ جێی لەبار. وشەیەک هەیە بایەخدارە، دەشێ هۆش لێی بخلیسکێ، دەڵێی: فلانە کەس "لاشەڕ" ە. ڕەنگە هۆشی بە پەلە وابزانێ "لا" یە عەرەبییە بە واتای "نا" کەچی بە واتای "ڕۆخ" و "تەرەف" هاتووە، وەک "لاڕێ". دەڵێی: هاتە لام. لە کرمانجیی سەروو "لال" بەکاردێت. "لاشەڕ" بۆ "عدو الحرب" زۆر سازە.

دوو وشەی "بەر"، "دەر" دەشێ وەکو پێشگر لەگەڵ وشەی سەربەخۆدا داڕێژراو دروست بکەین. "بەر" لە بنەڕەتدا "دیوی پێشەوە"، "لای پێشەوە" ڕادەگەیەنێ. بەڵام لە بەکارهێناندا وەکو گەلێک وشەی دیکە واتاگۆڕی دەکات. زاراوەی جلدروان هەیە دەڵێ: "بەروپشت". وشەی "بەرەڵا" کە کورتەی "بەرهەڵدراو" ە، ئەم "بەر" ە تێیدا کەمێک واتای گۆڕاوە بەڵام تامەکەی هەر پێوە ماوە.

یەکێک لە بەکارهێنانە بەبرشتەکەی "بەر" ئەوەیە کە وشەی داڕێژراو وەلای "مفعولیە"وە دەبات وەک: بەرپرس، بەرکوت، بەرکوڵ، بەربانگ، بەردەست، بەرهەست، بەرچاو، بەربار، بەرتاو، بەرشەق... بەڵام وەهاش دەبێ وشەی کارا دروست دەکات وەک: بەرهەڵست، بەرگر، بەرماڵ.

چ مانیعێک نییە لەوەدا "بەرترس" بۆ شتێک بێ کە ترسی زەرەرمەندبوون یاخود گەزەنددیتنی لێ بکرێ وەک کە بڵێی: زیندەماڵ بەرترسی مەرگە. خەرمانی نزیک پووشەن بەرترسی سووتانە. دەشێ بڵێی: ئەم وڵاتە تا سنووری کۆیێ بەرهێزی منە.

"تەک"، "بەرتەک" بۆ "فعل" و "رد فعل" لەبارە وەک بڵێی: تەکی بۆ هێنا، بەرتەکی دایەوە. بەرتەکی گەلی زۆرلێکراو خەباتە.

"بەرین" لە "بەر"ەوە هاتووە بەڵام پێشگر نییە چونکە خۆی پاشگری بە دواوەیە. هەروەهاش بەرەی زینی وڵاخ. وابزانم "بەریان" ی شیناورد جۆرێکی بەکارهێنانی "بەر" ە لە واتای ناودا نەک پێشگر. "بەرچنە" لە "بەر" بە واتای "ثمر" ەوە هاتووە،

نەک "بەر" ی بە واتای پێشگر. "بەرتەسک" یش بە واتای مەودا تەسکە. دەشێ بڵێین ئەو مەزرایە بەرخولی مێگەلەکەی ئێمەیە، وەک بەرخۆریەتی. لە پێمەرەکاریدا زاراوەی "بەرکەندکردن" هەیە. لێرەدا "بەر" پێشگر نییە. بە واتای "پێش" هاتووە. ڕەنگە خوێندەواری ئەم ڕۆژگارە نەزانێ "بەرکەندکردن" چییە. نەخوێندوو بەهۆی خەریکبوونەوە بەرکەندی دۆزییەوە. وەک کە پسپۆڕی زاراوە ڕێی پێ نابات.

لە بواری "زاراوەی پێوانە" دا دەڵێم ڕێم نییە هەموو ئەو وشانە بهێنمەوە کە "بەر" تێیاندا پێشگرە. چ بۆ داڕێژراو بێت و چ بۆ لێکدراو و ئاوێتە بێ. چونکە ئەگەر وەها بکەم لەبەر زۆریی ژمارەی ئەو وشانەی پێشگر و پاشگر و پاشگریان هەیە بە درەنگەوە لە نووسینەکەم دەبمەوە. بەشێکی بەرچاویش لەو وشانە بۆ زاراوە دەست نادەن، هێندێکیشیان "بەر" تێیاندا پێشگر نییە و وشەکەی کردووەتە لێکدراو نەک داڕێژراو.

کە دەڵێن: بەرەومال، بەرەودێ، بەرەوشاخ... بە واتای ڕووەو ماڵ و دێ و شاخە کە نابێتە پێشگر. عەشرەت هەن دەڵێن: بەرەومال، بەرەوشاخ لە میاندا بەربەماڵ و بەربەشاخە. ڕاستییەکەی "بەرەوماڵ" جۆشی بە "بەر" و "ەو" خواردووە تا ئەگەر پێشگریش نەبێ لە واتای "بەربەماڵ، شاخ" ی ترازاندووە. ئێستاکە ئەم "بەرەو" ە نزیکە لە واتای proی ئینگلیزی وەک کە دەڵێین Pronoun مەبەستمان "بەرەو بەشی ناو- بەرەو ناو" ە کە هەزار هێندەی ڕاناو پەسەندترە.

بەرایی، بەرودوا، بەرەبەرە لە هیچیاندا "بەر" پێشگر نییە. بەرەنگار، کەرتی سەرەکیی تێدا ڕوون نییە تا بزانین "بەر" چ دەوری هەیە. بەهەمەحاڵ ئەویش و بەرەمەشکە و هی دیکەش هەن، لەبەر هۆی جودا جودا بڕیاریان لەسەر نادرێ. "مصباح الدیوان" بەری بە شێوەیێکی بێپێشینە لە کارهێناوە کە دەڵێت: "دەبزانە چ شیرینە کە ڕووح بێتەوە بەر بەر".

لێرەدا "بەر" ی یەکەم پێشگرە چونکە ناشێ ناو بێت و سەرلەنوێ خۆی بە دوا خۆیدا بهێنێتەوە. خەڵق دەڵێن: "ڕوحی دێتەوە بەر" یاخود: "ڕۆحی بە بەر دێتەوە". لە شیعری "مصباح الدیوان" دا، "بەر"ی دووەم ئەوەیە کە خەڵق دەیڵێن بە واتای لەش. دەڵێ: جلکم لەبەر کرد، دەشڵێی جلکم کردە بەرم. دەڵێ: شیعرم لەبر کرد، بەلام ناڵێی شیعرم کردە بەرم. بەکارهێنانی جودای دیکەش هەیە لزووم نابینم درێژەی پێ بدەم.

ڕەنگە ئەگەر دەستەیێک لە زمانەوانی لێهاتوو بۆی کۆ ببنەوە بتوانن بڕیار بدەن لەسەر هێندێ کە ئەگەر "بەر" لە بەراییی وشەی دیکەدا شێوەی پێشگری پێوە نەبوو وشە دروست کراوەکە لێکدراو بێ نەک داڕێژراو. لە لایەن فەرهەنگەوە دەبێ بڕیار بدرێ لەسەر واتای "بەر" کە وشەیێکی سەربەخۆ بێ چونکە واتاگۆڕی دەکات. لێرەدا من بەرپرسیاری ئەو لێکدانەوەیە نیم چونکە پێوەندیی بە زاراوەی پێوانەوە نییە، جگە لەوەی کە ساغکردنەوەکەی کێشەکەش درێژخایێنە. لە تاک تاکی وشەدا کە "بەر" بە سەربەخۆیی بەشداریی لە پێکهێنانی کرد دیارە لێکدراو دروست دەبێ مادەم وشەکەی دیکە سەربەخۆ بێ.

لەم درێژە پێدانە مەبەستم ئەوەیە سەرنجی خوێنەر لە هەموو لایەکەوە بۆ وشەی "بەر" ڕابکێشم بەڵکو ئەو لە من باشتر بتوانێ زاراوەی لێ ساز بدات. لە سروشتی "بەر" ەوە بۆ زاراوە بڕۆم پێشنیازی چەند وشەیێک دەکەم کە بە قیاس لە وشەی داڕێژراو خۆ بەدەستەوە دەدەن.

دەڵێین: ئەم شتە "بەرهەست"ە بە واتای مەحسووسە. لەم بوارەوە بۆ وشەکان دەڕۆم:

١– بەربین: قابل للرؤية

٢– بەرچێژ: قابل للذوق

٣– بەربێن: قابل للشم

٤– بەرگوت: قابل للنطق به

٥– بەرتین: ضمن دائرة الحرارة: زەوی بەرتینی ڕۆژە

٦– بەرتاو: منطقة نفوذ. ئەم وڵاتە بەرتاوی دراوسێکەیەتی

٧– بەرکێش: ضمن جاذبة. مانگ بەرکێشی ئەرزە

٨– بەرسەنگ: قابل للوزن

٩– بەرزانست: قابل لفهمه او علمه

١٠– بەرزێ: قابل للاخصاب – "شفتەزێ" جفتەزێیە کە لە ساڵێکدا دوو جار بزێت.

١١– بەرگوش: قابل للعصر

١٢– بەرپەست: قابل للانضغاط. ئاو بەرپەست نییە

١٣- بەرتوانا: قابل للسيطرة عليه

١٤- بەرتوان: قابل للصهر او الانصهار

١٥- بەرپێچ: قابل للطي

١٦- بەربڕ: قابل للقطع

١٧- بەرمژ: قابل للامتصاص

١٨- بەرمەرگ: قابل للموت Mortal

١٩- بەرکەڵ: بە نێنگۆنێک دەڵێن گەیشتیبێتە تەمەنێک کەڵ لێی بێت

٢٠- بەربەران: بە شەکەمێیەکی بەران قبووڵ بکات دەگوترێ

٢١- بەرسمە: قابل للخرق: مەلێک هەیە ناوی "کەندەسمە"یە. نەمگوت "بەرسم" چونکە لەگەڵ سمی وڵاغ تێک دەگیرسێنەوە.

٢٢- بەرکوڵە: قابل للغلي. بەرکوڵ ئەو نەختە چێشتەیە مرۆی برسی پێش کوڵانی تەواوی بە پەلە دەیخوات.

٢٣- بەرشۆر: قابل للغسل. ئەم قوماشە بەرشۆرە. سابوونێکی کەف بکا و باش جلکان بشوات دەڵێن "بە شوارە".

وشەی "دان" و "دانان" وەها تێکدان، لێک ناترازێن خۆ بە دەست "بەر"ەوە بدەن واتاکەشیان پێویستی بە زاراوە نییە چونکە بۆی دەست نادات. ئەگەر ویسترا بگوترێ، ئەم پارەیە لەوانەیە بدرێت دەشێ بگوترێ ئەم پارەیە دانەکییە. بۆ دانانیش "دانانەکی" دەست دەدات ڕەنگە بشگوترێ: دانەک، دانانەک، پاشتر جارێکی دیکەش دەگەڕێمەوە بۆ "بەر".

بێینە سەر باسی "دەر"

وشەی "دەر" لە بنەڕەتدا واتای کەلێنێک دەگەیەنێ کە چشتی پێدا تێپەڕ بێت. لە عەرەبیدا "فتحة" ئەمە ڕادەگەیەنێ. وشەکانی: دەر، دەرگە، دەرگەی دوو دەری، دەروازە، دەروو، دەرووڵە، هەمووی هەر "دەر" ە. ئنجا: دەربەدەر، دەرەکی، دەربەند، دووبەدەر، دەردان، دەراو، دەرپێ و چەندین ڕێژەی تر لە ناو و ئاوەڵناو و کار و ئاوەڵکار هەمووی بە هاوبەشایەتی "دەر" پەیدا دەبن. ئەویش وەکو "بەر" هەتا بڵێی لە زاوزێ چالاکە. بە دوا ئەواندا "سەر، ژێر" چ پێشگری و چ بە دەقی بنەڕەتی

خۆیان بێ، لە زاراوە و وشەڕۆناندا کارگوزارن.

وشەی "دەر" خۆی لە خۆیدا وێڕای بۆشایی تامی بزووتنەوەشی تێدایە. هەرچی "بەر" ە بەلای مەندیدا دەڕوات، هەتا لەگەڵ وشەیێکی دیکەدا دەبزوێت یاخود بزووتنی بەسەر دێت.

بەر لە هەموو قسەیێک دەبێ بڵێم وشەی "دەروو" بە زاراوە بۆ "مخرج الصوت اللغوی" هێندە لەبارە چی دیکەی بە بەرەوە نەبێ وەک کە بڵێی: دەرووی ئاوازەی دەنگی ئاوازەدار لە پیکی قوڕگەوەیە. لێرەدا زیانێک هەست ناکەم کە بڵێم جوداوازیی نێوان "دەروو" و "گەروو" ئەوەیە "دەروو" مەودای کورتە، "گەروو"ش مەودای درێژە. بۆشاییی نێوان هەردوو لێوان بەرەو دەر "دەروو" وە و بەرەو ناوەوە "گەروو"ە. بەڵام ناوناوەیەک وشەی ڕیزپەر پەیدا دەبێ وەک کە دەگوترا دەرووی کونەکۆتر، مەودایێکی هەبوو بە عادەت کە دەگوترێ دەرووی سەری شاخ کەلێنێکە ڕەنگە بە بازێک لێی دەرچێت، گەروولەی سەرووی شاخ مەودای هەیە تا بە ڕووکاری هەردوو دیودا دەگات. لە نموونانددا دەردەکەوێ شوێنی "دەر" لە وشەدا واتاگۆڕیی پێ دەکات:

١- چوونەدەر- دەرچوون

٢- هاتنەدەر- دەرهاتن

٣- کردنەدەر- دەرکردن "ڕێگا دەرکردن، مێوان دەرکردن"

٤- هاویشتنەدەر- دەرهاویشتن "دەغڵی دەراویتە- دەرهاویشتە"

٥- کەوتنەدەر- دەرکەوتن

٦- خستنەدەر- دەرخستن

٧- بردنەدەر- دەربردن

٨- هەناردنەدەر نابێتە دەرهەناردن، دەربڕینیش نابێتە بڕینەدەر

٩- هێنانەدەر- دەرهێنان

١٠- دەربوون- بوونەدەری نییە

١١- دەردان- دانەدەری نییە

گەیشتنەدەر، گەیاندنەدەر نەبوونەتە وشەی فەرهەنگی بەڵکو هەر یەکەیان

لێکدانێکی ڕێزمانییە و لێی ڕەچاو ناکرێ کەرتەکانی پێش و پاش بخرێن.

بەپێی سروشتی "دەر" ئەو کارانەی لە گەڵیدا دێن بزووتنەوەیان تێدایە. هەر بەو پێیە لەگەڵ "تێ" کە ڕووەو ناوەوەیە گونجانی نابێ. دەگوترێ: "لێ دەر کردن، پێ دەرکردن". بەڵام "تێ دەرکردن" دوو وشەی دژ بە یەکدی کۆ دەکاتەوە کە شتێکی ناجایەزە. لێرەدا دەمەتەقە لەسەر هێندێ هەڵناستێنین ئایا "لێ، پێ" لەگەڵ "دەرکردن"دا پێشگرن یاخود بە پریپۆزیشن-ن. بە لای هەندێکیانەوە بە پریپۆزیشن دەژمێردرێن چونکە بە زاهیری واتای کارەکەیان نەگۆڕیوە، زمانەوانیش هەن دەڵێن ئەوەندە زێدە واتایەی کە "لێ، پێ" پەیدای کردووە دەیکات بە پێشگر. وشەی وەکو "دەرماڵ، دەردەست، دەرحاڵ، دەرحەق، دەرلەحزە..." لە فارسییەوە هاتوون، ئەو "دەر" ە تێیاندا بە واتای "لە" ی پریپۆزیشنە و وشەکان دەکاتە: لەماڵ، لەدەست، لەحاڵ، لەحەق، لەلەحزە.

وشەی "دەرەکی" بە واتای "خارجی" دێت. "دەر" لێرەدا ناوە و پاشگری بە دوا خۆیدا هێناوە. وشەی "دەروەست" کە لە نووسیناندا بەچاولێکەریی زاری سلێمانی دەکرێتە "دەرۆست" (وەک کە "ڕۆیشت" دەکرێتە "ڕۆشت") ئا ئەم وشەیە واتاکەی بە تەواوی بەرانبەر "لەحەق- لە حەقت نایەم" دەوەستێ. دەروەست هاتن و لە حەق هاتن و دەرحەق هاتن، یەک شتن و "دەر" لێرەدا فارسییە بە واتای "لە". "دەروەست هاتن" و "لە وەست هاتن" پێکەڵن. بەشێکی ئێلەکان دەڵێن "پێی ناوەستم" بە واتای "دەروەستی نایەم، دەرحەقی نایەم، لە حەقی نایەم". "دەرحەق هاتن" بووەتە "دەرەقەت هاتن".

وەک "دەروەست" وشەی "دەرخوارد"یش بە واتای "لە خوارد"ە. دەرخواردی دا = لە خواردی دا. پێویستە دەسبژاری ئەو وشانە بکرێ کە "دەر" تێیاندا فارسییە بۆ ئەوەی خەڵق لێیان بە سەهوو نەچێ.

کە دێم لە باسی داڕێژراو و لێکدراودا ناوی وشەی سەربەخۆ دەهێنم دەبێ شتێکی تێدا ڕوون بکەمەوە: کەرتی دوای ناوی کارا لە وشەی وەک "نانخۆر، دەستبڕ، دووربین..." کە بریتییە لە بەشێکی "خواردن، بڕین، بینین" هیچیان بە تەنیا واتای تەواو نابەخشن، بەو پێیە دەبوو وشەیێکی کەرتی ئەوتۆیی تێیدا بەشدار دەبێ لە بەشی "داڕێژراو" حیساب بکرێت. بەڵام ئەوەی من زانیبێتم، لەو

دەمـانەدا کە دەمـڕاسـتی لیـژنەی ڕێزمـان بووم لە کۆڕی زانـیاری کـورد، زۆربەی ئەوانەی لە ڕێزمان دەدوان کەرتی ئەوتۆییان بارتەقای وشەی سەربەخۆ بایەخدار دەزانی و نرخی ئەویان پێ دەدا. منیش هیچ بەرهەڵسـتـیم لەوەدا نەکـرد چونکە بەڕاستی ئەو کەرتە پێکهێنەرەی ناوی کارا دەورێکی گەورەی هەیە لە وشەڕۆنانی زمـانی کـوردیدا. تەنیا تەگەرەیێک هەبێ لە ڕێنووس دەردەکەوێ کە من وەها ڕەوا دەبینم هـەر دوو کەرتی ناوی کارای ئەوتۆیی بەیەکەوە بنووسرێن وەک: جلدروو، ماڵدز، بانگدەر، چونکە لەگەڵ یەکتردا جۆش خواردوو بوون.

ئا لەم نموونەیەی "جـۆش خـواردوو" کـە کـەرتەکـانیم لەیەکـدی جـودا کـردنەوە دەردەکەوێ کە "جۆشخۆر" حەقیەتی بەسەر یەکەوە بنووسرێن. "تەڵاقخور" جودایە لە "تەڵاق خواردوو" چونکە یەکەمیان سیفەتێکی بەردەوام ڕادەگەینێ.

بەهەمـــەحـــاڵ بە هەر بارێکدا بکەوێت، چ داڕێژراو چ لێکدراو حـــیـــســـابی لێکدانەوەی ئێمـە تێک ناچێت، تەنانەت ناوناوە کە ناوی بەرکـاریش دروست دەبێ وەک کە بڵێی: بەرخ درزبەری گورگخۆرە، کێشانەی ئەم باسە لە جێگەی خۆیدا دەمێنێتەوە. هەرچۆنێک بێت ئەم کێشەیە هەلومەرجی خۆی هەیە تا لێی دەدوێین. "دەر" لەگەڵ کاری وەکـو: خـواردن، کـوشتن، کێلان، ژمـاردن، سـپاردن– دا نایەت چونکە واتای لەگەڵ ئەواندا ناگونجێ.

وشـەی "دەراو" بە دوو واتا هـاتووە: یەکـیان ڕووەکێکە هەمـووی لاسکە، لکوپۆپی نیـیـە و خـۆشـتـرین سـەرپۆشـە بۆ چرووی کـەپر کـە مـرۆی لەسـەر دەنوێت و دەحەسێتـەوە. "دەراو"ێکی دیکە هەیە باشـترین زاراوەیە لە جێی "منطلق" بەکار بێت. دەگوترێ: دەراوی ئیشەکەم دۆزییەوە بە واتای "باری ڕۆیشتنم بەرەو ئیشەکە دۆزییـەوە". ئێمـــەش دەتوانین بڵـێین: مـرۆڤ لە دەراوی خـۆشـویسـتنەوە بەرەو فـیـداکـاری دەچێت... دەراوی سـەرکـەوتن هەوڵدانـە... لە دەراوی گـومـانـەوە بۆ دڵنیایی دەڕۆیت.

لە قیاسی وشەی وەکو "سەراسنە"، "بەرچنە" و "خەمڕەوێنە" کە ئەگەر مەبەست بەدەســتــەوەدانی واتایێکی تـایبــەتی نەبوایە دەبوو بگوترێ: ســەراسن، بـەرچن، خەمڕەوێن، ئێمەش دەتوانین ئەم وشانە بۆ هەندێ ئامراز دابڕێژین:

١– دەرکێشە: بۆ هەر ئامرازێکی شتی پێ دەربکێشرێ وەکو گاز.

٢- دەرهێنە: بۆ ئامرازێکی شتی پێ لە چاڵ و تەنەکە و گۆزە دەربهێندرێ. ئەگەر بۆ ئاو دەرهێنانی ناو بیر بێت "هەڵکێشە" دەست دەدات. دەولکە هەڵکێشەیە.

٣- دەرپەڕێنە: بۆ ئامرازێکی بە هێزی تەنگەتاوکردن و پاڵەپەستۆ شت دەرپەڕێنێ.

٤- دەرخەرە: بۆ ئامرازێکی شتی داپۆشراو و نهێنی کە بە چاو نادیترێ، ببینێت.

ڕادار دەرخەرەیە. ئامرازی درۆ دۆزەرەوەش دەرخەرەیە. دووربین دەرخەرەیە. لە کیمیا هەندێ مادە دەرخەرەی مادەی دیکەن. دەرخەرەی دەسکرد، دەرخەرەی سروشتی. سیسمۆگراف کە هەستی بوومەلەرزە دەکات دەرخەرەیە.

ئەو بزوێنەی "ە" واتەی فەتحەی عەرەبی، کە دەچێتە پاڵ وشەی ئەوتۆیی چ "دەر"ی پێوە بێت و چ پێوەی نەبێت و چ لە بنەڕەتەوە پێشگر و پاشگر نەبێت بۆ هەڵاواردن و دەستنیشانکردنە. کە گوتت "سەراسن" هەرچی سەرەکەی ئاسن بێت بەری دەکەوێت. کە گوتت "سەراسنە" بۆ مارێکی سەر ڕەقە کە مەشوورە ورگی وڵاغ دەسمێت و لێی دەردەچێت.

"بەرچن" بۆ هەموو شتێک دەگونجێ میوەی چنراوی تێ بکرێ. "بەرچنە" بەو دەسقەڵتارەیە دەگوترێ هەندەی زەنبیلێکە.

لەم ڕاستییەوە دەردەکەوێ، دەبوو بۆ Vowel "بزوێنە" بەکار بێت نەک "بزوێن" چونکە ئەم "ە" بە عادەتی خۆی ڤاوڵ لە هەموو بزوێنی دنیادا جودا دەکاتەوە. ئەگەر بۆ بنەڕەتی پرسیارەکە بچینەوە دەبینین "بزێو"، "بزێوە" و "بزێوکە" پتر لە جەرگەی زمان ڕۆچووە تا "بزوێن" چونکە "بزوێن" لە ڕێژەی ئایاندنی "بزواندن"ەوە هاتووە کە بەهۆی پاشگری "اندن" کاری "بزووتن" بووەتە تێپەڕ "بزواندی"، "دەبزوێنێ".

"بزووتن" تێپەڕێکی دیکەی هەیە بە هۆی ناوگری "ا" کە دەیکاتە "بزاوتن". لە ئایندەدا "بزاوتن" دەبێتە "دەبزێوێ". دیارە ناوگر پتر لە پاشگر و پێشگر دەست بۆ هەناوی وشە دەبات. بەو پێیە "بزاوتی" پەسەندترە لە "بزواندی" هەروەک "خستی" پەسەندترە لە "کەواندی". لە نێو ئێلەکاندا گۆڕانییەکی لەگەڵ دڵداری بدوێت پێ دەڵێن "بنبزێوکە" نەک "بنبزوێنکە". لە سلێمانیشدا بە مرۆی بزۆز دەڵێن "بزێو".

ئنجا مادەم "بزوێن" بۆ ڤاوڵ دەقی گرتووە حەقمانە دوو بڕیار بدەین:

یەکیان ئەوەیە کە ناوی کارای وەکو "بزوێن" لە هەموو کارە تێپەڕەکان وەربگرین و

بڵـێین: بزوێن، ڕژێن، خنکێن، کوڵێن، جـۆشـێن (سـخـان)، ڕمـێن. پسـێن... بە مەرجێک بە پاشگری "اندن" بووبێتنە تێپەڕ.

ئەوەی دیکەیان ئـەوەیە کـە "بزێوە" بۆ ئەو ئامرازانە بێت شـتی پێ ببزوێت وەک کـە بڵـــێن: نوێڵ، بزێوەیە. وشـــەیێکی بـاوی کـوردەواری هـەیـە "ســـەربزێوی" نەک "سەربزوێنی".

بە قـیـاس دەبێ: ڕێژنە، جنکێنە، کوڵێنە، جۆشـێنە، ڕەمـێنە، پسـێنە... و هـەمـوو ڕێژەی ئەوتۆیی هـەریەک بۆ ئامێرێک دابنرێ کە لەگەڵ واتای کارەکە دەگونجێت.

خـوێنـەر بمبـەخـشـێت لەوەی کـە قـسـەکـانی دوایـیم لە بـاسـی "دەر" ی دوور خستمەوە. بەڵام هەرچۆنێک بێ هەمـووی هـەر باسـی زاراوەسازییە. دەگەڕێمەوە بۆ وشـەی "دەربوون"، "دەرکردن".

"دەرکــردن" واتـایێکی هـەیە بۆ هەڵدڕینی دوومــەڵ و کـیـــسـی پـووک و برینـی خـەزنەکـردوو... و ... ئەم "دەرکردن" ە کە تێـپـەڕە دەبێتـە "دەربـوون" ی تێ نەپەڕ. دەشێ ئەم بەکارێنانە بە زاراوە بڕوات بۆ بەرەڵڵابوونی ئاو یاخود نەوت یاخود هـەر شلـەیەکی دیکە کــە هـەبێ کــە لە دەروونـی زەوی پەنگاوی دابێــتــەوە و لە خــۆوە دەروویێکی بۆ خۆی کردبێتەوە.

"دەربـوون" لە "دەرهـاتن" ڕاگــەیەنـتـــرە و جـــوادیشـــە لە "دەلاندن": "دەلانـدن" زەنەکردنـی بەردەوامـە. وشـەی "سـەردەری" بەپێی دەسـتـوور داڕێژراو نیـیـە، بەڵام دەمـــەوێ خـێـرایی لێ بکەم چونکە کـوردی گـوتەنی ئیـشم پێیـەتی. ئەگــەر بە داڕێژراوی حیسـاب بکەین دەبێ بڵێین سێ پاشگری تێدا بە دوا یەکدیدا هاتوون، چونکە لێرەدا "ە"+ "دەر"+ "ی" بەسـەر یەکەوەن. لەمانە "دەر" پاشگر نییە و ناوە بە واتای "خارج" لەکار هاتووە.

تۆ بڵێی لە ڕێی قیاسـەوە نەتوانین بڵێین: "هـەسـتـەدەری" و "هۆشـەدەری"؟ بۆچی ناتوانین؟ خۆ هـەست و هۆش باشتر دەتوانن بـەشتاندا تێپەڕن هەتا کـەللەی سـەر، ئەگەر "هەستەدەری" و "هـۆشەدەری" بسـەلمێندرێ دەشێ ئەو پاشگرەی "ی" یان لێ بقرتێت و "هەسـتـەدەر" و "هـۆشـەدەر" بە ئاوەڵناو بمێننەوە، بە واتای کەسـێک کە هەسـتی بە شـتـان دروست بێت و هۆشی پێیـان بشکێت. بەڵێ دەزانم نەگـوتراوە "ســەردەر" بەڵام "بڵـقــەدەرە" هەیە و قـاوڵەکـەشی بە دوادا هاتووە هەتا بۆ یەک

گیانلەبەری ناسراو تەرخان بێت.

"سەرەدەر" بەپێی سروشی وشەکان و تێک بەستنیان بە واتای کەسێک دێت سەری لە ئیشان دەرچێت، ئنجا کە گوتمان "سەرەدەرە" دەبێ بەپێی دەستوو بە کابرایێک بگوترێ لە ڕادەبەدەر زیرەک بێت، وەک کە بابایەکی زۆر گەمژەڵ دەگوترێ "مەڕەکەرە". هەموو بێژەیێک سەرەتایێکی هەیە، با ئێمەش سەرەتا دابنێین بۆ: "سەرەدەر" و "هۆشەدەر".

ئەگەر حەقی تەواو لە زاراوەسازی و خزمەتی زمانەکەماندا بەکاربهێنین دەتوانین ئەم ڕێژەیە بۆ فیعلیش بروێنین و وشەی نایابی لێ پەیدا بکەین، وەک:

دیتەدەر: بۆ کەسێکی ئەو دیوی پەردە و دیوار و... و ... ببینێت.

ڕادیۆ بیستەدەرە.

دووربین هەیە دیتەدەر.

زاراوە و وشەی تازە داهاتوو لە هەوەڵ بیستنیاندا خەڵقی پێی گوێ قوت دەبێ، دواتر لێیان ڕادێت. بە نموونە، لە زمانە پێشکەتووەکانی ڕۆژوادا بۆ جۆرە نەخۆشییەکی نەفسی کە هەر جارە بە شێوەیێک دەردەکەوێ "مانیا Mania"یان دانا، ئنجا وشەیان لێ هەڵهێنجا بۆ ئەو نەخۆشییانە وەک: Cleptomania شێتیی دزی Megalomania شێتی خۆ بە زل زانین و... هتد.

باوەڕ دەکەم ئەم وشانە لە سەرەتادا بۆ بەرگوێیان ناقۆڵا زرینگانەوە، ئێستاکە چونکە لێیان ڕاهاتوون و دەلالەتی خوێندەواریشیان پێوەیە لە وشەی عادەتی چاکتر بەسەر زمانەوە دەسازێن. لەبیر مەکە "ڕۆژباش" پەیدا بوو خەڵق لێی دەڕەویەوە. پژدەری ئێستاکەش کەسێکی لە عادەتی عەشیرەتی یاخود لە ڕێز و ڕەفتار دەربچێت پێی دەڵێن "بە کەچکێ دەڵێ قاشوغ".

وشەی "کەودەری" کە لە فارسی پێی دەڵێن: "کبکدری" بۆ مەلێک بەکار دێت گۆیا لە کوێستانی هەرە سارد نەبێ هەڵناکات. لەو دەروبەرەی ئێمەدا وا مەشوورە کە تەنیا لە قەندیل و هەڵگورد کەودەری دەدتیرێت. من نازانم ئەو "دەر" ە بە واتای دەرگە، دەروو، هاتووە یاخود شتێکی دیکەیە تا بتوانم زەینی خۆمی تێدا بگێڕم بە دوا زاراوەی سەربە مەل یان گیانلەبەرێکی دیکەی لەم "دەر" ەوە وەربگیرێ. وەک نیشانەی پرسەک، جارێ بێ وەڵامە.

دەگوترێ "دەرەبەهار" ئایا ناشێ بگوترێ: دەرەئاشتی، دەرەجەنگ، دەرەگرانی، دەرەهەرزانی، دەرەگەرما، دەرەسەرما؟ چەند لەبارە بگوترێ: دەرەجەنگ بوو ترس و لەرز پەیدا بووبوو. دەرەئاشتی بوو کەوتبووینە سەر باری کەسابەت. دەرەگرانی بوو دەغڵ هەڵکشابوو. دەرەهەرزانی بوو جۆ لە کڕین دەهات.

زاراوەی ئەوتۆیی کە قیاسی لە زاراوەیەکی کوردی کرابێت و بە وشەی لەباری کوردی دارێژرابێت و واتایێکی بێ تەگەرە ببەخشێت بۆچی لێی لارێ بین؟

چەند وشەیەکمان هەیە وەکو "دووبەدەر"، "کونبەدەر"، "شاربەدەر"، "لەحەدبەدەر" دەشێ قیاسیان لێ بکرێ بۆ دارشتنی زاراوە، یان وشەی تازە.

"دووبەدەر" بەو کونە دەڵێن لە دوو لای شتە کونکراوەکە دەر بکات. دەنا پێی دەڵێن ئەم کونە کوێرە. ئنجا ئەگەر لە دوازدە یاخود بیست لاوە دەربکات بۆچی نەڵێین "دوازدەبەدەر" و "بیستبەدەر". مەکینە هەیە بە چەند لادا کونکونە، دەشێ بڵێین "مەکینەکە شەشبەدەرە" لەجیاتی بڵێین: "شەش کونی تێدایە" کە ئەوسا نازاندرێ کونەکان کوێرن یا ڕاهین.

"دووبەدەر" وەسفی کونەکە دەکات. کە گوتت "کونبەدەر" وەسفی شتە کونکراوەکە دەکات. کونی دووبەدەر، دیواری کونبەدەر.

لەڕێی قیاسەوە ئەگەر لوولەنەوت لە ولاتێکەوە بۆ ولاتێک ڕۆیی بێ دەشێ بگوترێ ئەم لوولەیە ولاتبەدەرە.

لە ئینگلیزیدا دەگوترێ Transcaucasian بە واتای ئەو ولاتانەی بەولای قەفقاسەوەن. با ئێمە بڵێین ولاتە قەفقاسبەدەرەکان. دەشێ بڵێین "ئەو ئەستێرانەی کاکێشانبەدەرن"، واتا بەولای کاکێشانەوەن. بۆ موبالەغە دەڵێین مەودا ئاسمان بەدەرەکان. بۆ "ئەزەل و ئەبەد" بڵێین: "کاتبەدەر": لە کاتبەدەرەوە تا کاتبەدەر. ئەگەر بۆ لایەکیان وشە پەیدا بوو "کاتبەدەر" بۆ ئەوەی دیکە بێت، چ ئەزەل چ ئەبەد چونکە هەردوویان کاتبەدەرن.

دەبێ زاراوە گورجوگۆڵی و مەودابڕیی تێدا بێت دەنا دەکرا بڵێین: ئەو ولاتانەی بەولای قەفقاسەوەن و Trans بەکار نەهێنین. زاراوەکە کە بریتی بوو لە وەرگێڕانی دەستەواژە لە زمانێکەوە بۆ زمانێک یاخود هەڵنانی دەستەواژە بۆ زاراوە لە هەمان زماندا، فڕی بەسەر زاراوەسازییەوە نییە. بە نموونە، لە کتێبی "مصطلحات

علمیـة"ی باسکراودا زۆر دەسـتـەواژەی بە زاراوە داندراون، لەبەر چەژی من. هەر دەستەواژەن. لە لاپەڕە ٢١٩ ئەمە دەخوێنیتەوە:

"صراع بين الاقبال و الاعراض" Approach-Avoidance Conflict ئینگلیزیەکە بە هۆی تێکبەستنی دوو وشەی بەرایی وێنەی زاراوەی بەخۆیەوە گرتووە.

لە لاپەڕە ٢١٠ دەخوێنیتەوە:

"ردود فعل قلقة" Anxiety Reactions

رابطة الطب النفسي الامريكية American Psychiatric Association

ئەم زاراوەیە بۆ تەختـەناوی دایەران دەست دەدات. وەرگێڕانی دەقاودەق چ هی وشە بێت چ هی ڕستە بە زاراوە ناشێ. هەر بۆیەیشە پێویستە ئەرکی زاراوەساز سـووک بکرێت بەوەدا کـە تەسکپـێویی لەگـەڵدا نەکرێت وەک کـە لەگەڵ بابایێکی وەرگێڕی چیرۆکدا دەکرێت، چونکە زاراوە واتایێکی بەرین لە مـەودایێکی تەسکدا دەحەوێنێتەوە.

ساڵی ١٩٧٨ کە بەینێک لە عەممانی ئوردون بووم مامۆستا عەلی سەیدۆ گۆرانی گـوتـی: "کـۆچکردوو جـەلادەت بەگ بەدرخـان لە وەڵامـدا زاراوەی "پاشـبین" ی بۆ Transparent و "پاشڕوون" یشی بۆ Translucent پێشنیـاز کرد". ڕاستـیـیـەکەی پێشنیـازەکە زۆر لە جێیـەتی و نابێ بینەقاقەی بگیرێ بە ڕەخنەی دوژمنانە و لێ بەداوێوەکردنی ناحـەزانە. کەنگێن وشەی پاراوتر دۆزرایەوە ئەمانە دەپووچێنینەوە. شووشەی پاشبین نەبێ بۆ پەنجەرەی هۆڵ دەست نادات.

جامی پاشڕوون بۆ پەنجەرەی حەمام دەست دەدات.

لە سـوود بـەدەر نییـە لێرەدا بڵـێم وشـەی "کوناش" لە زۆر لادێ و ئـاواییی بەری سۆران بە واتای کونکون کراوە وەک ئەوەی کە بەدەستڕێژی شەستتیر تەنەکەیێک کوناش بکرێت. ئەم "کوناش"ە پڕ بەپێـستـی وشـەی Perforated دێت. وەک بڵـێیت ئەم کاخـەزە کوناشـە بۆ فـایەل سـازدراوە. گـورزە کاخـەزی تەنک هـەیە بۆ دەست سڕینەوە، لە مـاوەی هـەر ١٥- ٢٠ سانتیمەترێکدا ڕیزە کونێکی تێ کراوە تاکو بە ئاسانی ببچڕێت، Perforatedی بۆ بەکاردێت کە "کوناش"ی ڕاستەقینەیە.

وشـەکانی "سـەر"، "ژێر"، "ژوور" ئەوانیش جێگەی لێکۆڵینەوەن بۆ زاراوەسـازی. "سـەر" بە واتای "رأس، فـوق، علـى" دێت. لە زمـانە ئـەورووپاییـەکـانیـشـدا sur بە

واتای "سەر" ڕۆیشتووە.

"سەر" بە واتای کەللە، ناوێکی عادەتییە وەکو دەست و قاچ و پشت. بە واتای "على، فوق" ناوی جێگایە و دەش بێتە ئاوەڵکاری جێگە. بەکارهێنانی وەهاش هەیە "سەر" تێیدا دەبێتە پێشگر. کە دەڵێی: "سەربانی ئێمە پانترە" لێرەدا "سەر" ناوی جێگەیە. کە دەڵێی: "چوومە سەرێ"– "سەرەوە" دەبێتە ئاوەڵکار. کە دەڵێی: "لە ئەزموون سەرکەوتم" دەبێتە پێشگر.

ئەم "سەرکەوتم" ە بە واتای "نجاح"ە. وەک ئەوە نییە بڵێی: "لە شاخ سەرکەوتم". چونکە دەشێ بڵێی: "سەری شاخ کەوتم" بەڵام ناشێ بڵێی: "سەری ئەزموون کەوتم". "سەرکەوتن" لە ڕووی ڕێزمانەوە وەک "هەڵکەوتن" وەهایە.

"ئیشەکە سەردەگرێ" جودایە لەوەی بڵێی "زەنبیلەکە سەردەگرم" چونکە نە دەشێ بڵێی "ئیشەکە سەردەگرم" نە دەشێ بڵێی "زەنبیلەکە سەردەگرێ".

ئەگەر "سەر لێدان" بە واتای "زیارە" بە تەواوی ببێتە "سەردان" و بگوترێ "کابرام سەردا" نەک "سەرێکم لە کابرا دا" ئەوسا "سەر" لێرەشدا بە پێشگر دەڕوات چونکە لە واتای کەللەی سەر دوور دەکەوێتەوە.

کە دەڵێی: بزنەکەم سەربڕی وەک ئەوە نییە بڵێی: سەری بزنەکەم بڕی چونکە نابێتە "کوشتنەوە". "بەڕۆژوو بووم" شتێکە و "پێ بووم" شتێکی دیکەیە لە ڕووی ڕێزمانەوە. "چرام بە ئاگر کرد" جودایە لە "چرام پێ کرد" لە ڕووی ڕێزمانەوە. جێگەی وشە لە ڕستەدا باری ڕێزمانیی وشەکە دەگۆڕێ. لە بواری زاراوەسازییەوە دەتوانین سوورێک بە دەوری "سەر"دا بدەین.

وشەی "سەرکەوتوو" ناوی کاری عادەتییە وەکو: هەڵکەوتوو، دانیشتوو، ڕابوردوو... بەڵام دەشێ زاراوەی لێ دابڕێژین و بڵێین "سەرکەوتە" بۆ ئەو مادانەی لەبەر سووکیی کێشیان بۆ سەرەوە هەڵدەکشن. هەر لەم ڕوانگەوە دەتوانین "داکەوتە" بدۆزینەوە بۆ مادەی قورس. بۆ "رواسب" زاراوەی "نیشتە" لەبارە. نیشتە غەیری خڵتەیە. خڵتەی لافاو نابێتە نیشتەی لافاو چونکە نیشتە لەسەرخۆ دەنیشێ. هەموو شتی "سەراو" سەرکەوتەیە، بەڵام هەموو سەرکەوتەیێک سەراو نییە. سەرکەوتە، نیشتە، داکەوتە، دەشێ ببن بە سێ زاراوە.

دەمانخوێند هەندێ مادەی لەباری ڕەقییەوە بۆ باری غازی دەچێت بێ ئەوەی بە

باری شلیدا تێ بپەڕێت، پێی دەگوترا "مادە متسامیة" بۆ ئەم زاراوەیە "تێ هەڵکشە" خراپ نییە.

کە هەر لە "سەر" بدوێین بە نیازی فرەوانکردنی گۆشەنیگا دەڵێم: "سەرکۆنە"ی کوردی لە ئاخاوتنی ڕەمەکی عەرەبی عێراقدا بەدەر دەداتەوە کە دەڵێن "کۆنە- یتکاونون".

"سەرباز" فارسییە، لە "سرباختن- سەرباختەن"ەوە و لە ئایندەدا دەبێتە "می بازد" و کەرتی پێکهێنەری ناوی کارای لێ وەردەگیرێ بۆ "سرباز".

"سەرامەد" هەمان "سرامد"ی فارسییە، "امد- ئامەد" بە واتای "هات"ە. "سەرانسەر" لە ڕێژەی بەرانبەر و دەوراندەور کوردییە. ئەوانەی دەڵێن "سەرانسۆیی" لەجیاتی "سەراسۆیی" بەهەڵەدا چوون. "سەرئاسۆ" یە بووەتە "سەراسۆ" وەک کە "سەرئاو" دەبێتە "سەراو". سەراسۆییکردن بە واتای سەربەئاسۆدا گرتنە.

وشەی "سەرتوو"، "سەرتوێ"، "سەرتوێژ" کە بەواتای "قشطە"یە وشەی "ئاوتوێژ"ی بە دوا خۆیدا هێناوە، ماوەتەوە "بنتوێژ" ببێتە زاراوە یاخود وشەی فەرهەنگی بۆ توێژی هەرەژێری. ئەگەر لە نێون توێژاندا مادەیەک هەبوو کەمتر بوو لە توێژ دەشێ پێی بڵێین "زڕتوێژ". ئەم "زڕ"ە بۆ چشتی دیکەش دەست دەدات وەک: زڕچین، زڕتیرێژ (تیرێژ- شریحة) لەو تووێژەدا زڕمەلا، زڕشێخ باوە بۆ ئەوانەی مەلا و شێخی تەواو نین. لە نێو عەشرەتدا گوێم لێ بوە گوتوویانە فلانە خۆی بە زڕمەلیک دەزانێ. وشەی "زڕ" ناتەواوی دەگەیەنێ وەک کە لە زڕباب و زڕداک و زڕبرا ... دا دەردەکەوێ. "زڕە" فەرقی هەیە لەگەڵ زڕ.

"زڕە" لەوانەیە بۆ موبالەغە و زلکردن بێ وەک: زڕەدرۆ، زڕەبوختان، هەمیشەش بۆ شکاندنەوە بەکاردێت.

"زڕە" لە وشەی وەکو "زڕەتوو، زڕەهەنجیر، زڕەتەماتە"دا هەمان ناتەواویی "زڕ" بەدەستەوە دەدات. دیارە لەگەڵ ڕووەک وەها ڕەفتار دەکات. "زڕەتیک" لە "دازڕان"ەوە وەرگیراوە. بچینەوە بۆ "سەروبەر" و هاوڕێکانی.

دەشێ "سەروبەر" بۆ "اجمالی" بە زاراوە بڕوات. "سەروبنکردن" بۆ "تغطیە الاخبار" لەبارە و لەویش پەسەندترە.

"سـەرەوبن" بـۆ فـەرهەنگ دەمـێنێـتـەوە، "سـەروبەر"ی شت هەمـوو شـتـەكـەیە. "سـەروبنكردن" بە دوادا گـەڕان و پشكنینەوەی تەواوە. "سـەرەوبنكردن" نەختـێك قسـە هەڵدەگرێ: دەڵێین "سـەرەوبن بـوون" بە واتای "وەرگـەڕان" و "سـەرەوبنكردن" بە واتای "وەرگێڕان"ە. ڕاستییـەكەی عـەشرەتەكان بـە زۆری دەڵێن هەڵگەڕانەوە و هەڵگێـڕانـەوە. ئەوانیش باشـتـریان پێكاوە چونكە وەرگـێـڕان هەمـوو جـاران سـەرەوبنكردنی تێدا نییە. بەزۆری بۆ نیوە هەڵگێڕانەوە بەكاردێت وەك كە دەڵێی: پەڕە كـتـێبـەكـەم وەرگـێـڕا. سـەیارەكـە وەرگـەڕایـە سـەر تەنیـشت. ناشـێ بڵـێی هـەڵگەڕایەوە. بە كـــورتی وەرگــــەڕان لەتەك هـەڵگەڕانـەوەدا بـەجێ دەمـــێنێ. هەڵگەڕانەوە هەمیشە ١٨٠ پلەی پشتەواژبوون ڕادەگەیەنێ وەرگەڕان لە زۆر باردا ٩٠ پلەی ڕادەگەیەنێ:

سەیارەكە وەرگەڕایە سەر تەنیشت.

سەیارەكە هەڵگەڕایەوە سەرپشت.

وەرگێڕان بۆ تەرجەمەش ڕۆیشتووە.

"بەسـەرگرتنەوە" كە پێوەندیی بە كـەللەسـەرەوە نەمـاوە لە ڕواڵـەتدا ئەو "سـەر"ە تێیدا بووەتە پێشگر، گرفتێك پەیدا دەكات بەوەدا كە پریپـۆزیشنی "بە" لە ڕۆنانی وشـەكە بـەشـداره و لێی بووەتە پێـشگر. بەو پێیـە دەبـێ بڵـێین پێشـگری "بە" هاتە بەراییی پێشگری "سـەر". ئێمـە گوتوومانە و ڕاسـتیـشـمان كردووە كە تەنیـا سێ پێـشـگری "لێ"، "پێ" و "تـێ" كـە بەئەسـڵ پریپـۆزیشـن دەچنە بـەراییی پێـشـگری دیكەوە. بـەسـەرگـرتنـەوە، بەسـەركردنەوە، بـەسـەربردن، بەسـەرچوون، هەمـوویان بابەتێكن و گرفتێك هەبێ لە هەمووەاندا هەیە، بەڵام گرفت نییە:

سـەرنج دەری دەخـات، ئەوەی پێـشگرە لەو وشـانەدا "بەسـەر"ە نەك تـاكـتـاكـیـان. دەگوترێ: لە بەسـەركردنەوەی مێگەلەكە زانیم بزنی بەلەپۆش نەماوە. سەیری چۆن پریپۆزیشنی "لە" هاتە بەراییی "بەسەر" ەوە- خۆ ناشێ پریپۆزیشن بە دوا یەكدیدا بێن مـەگـەر "لە" كە دێتـە بەرایـی "بۆ"- وە وەك دەڵێی: لە بۆ تـۆ "من لەبۆ تۆمـە تۆ لەبۆ كـێـتـە؟". دەشـتـوانین بڵـێین تێكـڕاییی كـەرتەكـان "بە" + "سـەر"+ "كـردنەوە" بوونەتە یەك وشـە و "لە" یان هـاتووەتە بەرایی. "بەسـەرهـات" لەوان جـودایە: "سـەر" لێرەدا بە واتای "رأس" ماوەتەوە.

"بەسەرهات" لەگەڵ "بەسەرچوون" کە هەردوویان تێ نەپەڕن، بەراوردیان بکەین دەبینین فەرقیان زۆرە. دەگوترێ: "من بەسەر چووم" بەڵام ناگوترێ "من بەسەر هاتم". دەگوترێ: "بەسەرم هات" بەڵام ناگوترێ: "بەسەرم چوو". دیارە "سەر" لە "بەسەرهات" دا بە واتای کەللەسەر ماوەتەوە، لە "بەسەرچوون"یشدا بووەتە پێشگری بێ فێڵ بەڵام تێکڕای وشەی "بەسەرهات" بووەتە فەرهەنگی.

"بەسەرداچوون" و "بەسەرداهاتن" جودان لە "بەسەرچوون" و "بەسەرهات". هەردوویان بۆ "موباغتة"ی بارێکی تایبەتین، لە هەردوویانیشدا "سەر" بە واتای کەللەسەر ماوەتەوە.

دەشێ "بەسەرگرتنەوە" ببێتە زاراوە. بە نموونە لە کیمیادا، کە مادەیەک مادەیەکی دیکە لە تەرکیبێکدا بۆ خۆی دەدزێتەوە دەڵێین "بەسەری گرتەوە" ئۆکسجین لە فلانە تەفاعولدا هایدرۆجینی بەسەر گرتەوە. میللەت کە هۆشی کرایەوە مافەکانی خۆی بەسەر دەگرێتەوە.

"سەرە" بۆ زاراوە دەست دەدات. "گای سەرە" ئەو گایەیە لە ریزە وڵاغی تێک بەستراوی خەرمانکوتاندا لە پەڕگی لای دەرەوە بێت. "گای بنە" ئەو گایەیە کە لە پەڕگی لای ناوەوەیە. ئنجا "سەرە" و "بنە" بۆ هەموو شتێک دەست دەدەن کە وەکو وڵاغی گێرە، سەرە و بنەی هەبێ، لەگەڵ تێبینیی ئەوەدا کە "سەرە" دواین وڵاغە نەک یەکەمین. بە نموونە: فڕۆکێکی لە سووڕانەوەی شەش فڕۆکاندا دەکەوێتە لای دەرەوەی ریزیانەوە دەبێتە فڕۆکی سەرە. ئەوی هەرە ناوەوەش فڕۆکی بنەیە.

"سەراورد" بۆ شار، زەوی، ڕەزوباغ، پرۆژەی کشتوکاڵ بە زاراوە دەشێ. هەرچەند لە بنەڕەتدا بۆ زەوی ڕۆنراوە. لە بەرانبەر "سەراورد"دا "دامەن" بەکار دێت. "سەرەتا" بۆ شتی نامادییە وەکو "سەرەتا"ی ئیش، نووسین. ساڵ، دەرس.

ڕێژەی نیسبەت بۆ ئەم وشانەی خوارەوە بەم جۆرەیە:

سەر– سەری

سەرە– سەرەیی

سەرەک– سەرەکی

سەرەتا– سەرەتایەکی

دەشێ "سەرەتایی" بۆ "سەرەتا" ببێتە ڕێژەی نیسبەت بە مەرجێک ئەگەر

ویسترا بخریتە ڕێژەیەکی تازەی ناوی مەعنا "سەرەتایەتی" بەکار بهێندرێ. ئێستا بەگشتی "سەرەتایی" ڕۆیشتووە و هەڵەیشی تێدا نییە بەو مەرجەی باسم کرد.

وشەی "سەربەخۆ" لەتەک "سەربە بێگانە"دا ڕاست هاتووە. "خودبەسەر"یش هەڵگێڕانەوەی "سەربەخۆیە" بەڵام واتاکەی هەڵنەگەڕاوەتەوە، نەختێک گۆڕاوە.

هەر چشتێکی لە جۆری تاقمە چشتێکی وەکو خۆی یاخود لایەنگری بێت ئەم "سەربە" یەی بۆ دەست دەدات وەک "با سەربە گازە"، "ئاسن سەربە مەعدەنە"، "نەوت سەربە سووتەمەنییە"، "ڕانیە سەربە پارێزگای سلێمانییە".

"سەرینایی" وشەیەکی ڕاگەیەنە چونکە جووتە مەبەستی "هۆ و سەرەتا" بەدەستەوە دەدات وەک "لە سەرینایی مامڵەتی دوێنێ ئەم زەرەرەم لێ کەوت". بەوپێیە "سەرینایی" لە بری "العلة الاولی" دەشێت وەک "سەرینایی بوونەوەر خوازی کردگارە". "سەرینایی شۆرش ستەمە".

"سەرەنیا" کە گاسن یاخود کارێکی دیکە لێی دەسوێت ئاسنگەر بایی پێویست بەسەریەوە دەنێتەوە، دەگوترێ: "سەرەنیای کرد" لە ڕێی قیاسەوە هەموو بەسەرەوەنانەوەیەک "سەرەنیا"ی بۆ دەست دەدات. "ئاوەنیا" بەو ڕووەکە دەگوترێ ئاو بدرێت، واتە ئاوی پێوە بندرێ. لە قیاسی "سەرەنیا" و "ئاوەنیا" دەشێ بە ئاوێکی ژەهراوی کرابێ بڵێین "ئاوەکە ژەهرەنیا کرا" وەک کە دەرمان بە ڕووبارێکدا دەکەن بۆ کوشتنی زیندەوەرەکەی. ئەگەر سەکۆیێک بە قوڕ لێدان پانتر کرا دەشێ بگوترێ "قوڕەنیا" کرا. ئەگەر لە پرسیاری ڕیازیاتدا لایەکی موعادەلە بەتالایی لە ناودا هەبوو دەشێ بگوترێ: "موعادەلەکە بەڕاستی ناوەنیا بکە". لەجیاتی "پڕی بکەوە". کە "سەرەنیا" هەبێ دەشێ "بنەنیا، تەنیشتەنیا، ڕۆخەنیا..." هەبێ. "سەر" جارێ بەبەریەوە ماوە، لە باسی وشەی لێکدراودا بۆی دەچینەوە.

"ژێر" بریتییە لە "سەر"ی بەرەواژ. زۆر جاران بە واتای "بن" دێت. ناوناوەش لێی دەترازێ وەک کە دەڵێی "ژێروو". ناتوانی بڵێی "بنوو". "بەرەژێر" نابێتە "بەرەبن". "ژێرزەمین" نابێتە "بنزەمین". "بنی گۆم" نابێتە "ژێرگۆم". "بنکڕ" و "بنگرە" نابنە "ژێرکڕ" و "ژێرگرە".

لە "بنەڕەت"دا "بن" بەشی هەرە دامەنی شتانە. بنی مەنجەڵ، بنی بیر، بنی دیوار (نەک بندیوار). هەرچی "ژێر"ە لە بنەڕەتدا خۆی بەشێکی ئەو شتە نییە

ژێری لەگەڵدا دێت. دەتوانێ بڵێیت: لە ژێر بنی بیرەکە گەنجێک دۆزرایەوە.

"ژێرکەوتن" تا ڕادەیێک بەرەو واتای سەربەخۆ بووەتەوە بۆ "اندحار"، "هزیمة" دەڵێی لایەنی جەنگخواز ژێر کەوت واتە بەزی. کە بڵێی: "دارا کەوتە ژێر زانا" وەک ئەوەیە گوتبێتت کەوتە ژێر دارەکە و بەزین لە بەیندا نامێنێ. هەروەک "ژێرکەوتن" جودایە لە "کەوتنە ژێر" هەروەهاش "ژێرخستن" جودایە لە "خستنە ژێر".

"ژێروو"، "ژووروو"، "سەروو" بە واتای لای ژێرەوە، لای سەرەوە و لای ژوورەوە هاتوون. ئەم ڕێژەیە بۆ "بن" و "بەر" نەهاتووە. ناگوترێ "بنوو" و "بەروو".

لە ئاخاوتنی پژدەر "ژێرڕا" و "ژووڕرا" باوە بەڵام بوونەتە "ژێڕا" و "ژووڕا". دەگوترێ "ژووڕا بۆی چووم" و "ژێڕا بۆی بادایەوە". دەشگوترێ: "لە ژێڕا" و "لە ژووڕرا" بە واتای لەلای ژێرەوە و لەلای ژوورەوە.

لە بواری زاراوەسازی دەشێ بە Submarine کە "ژێردەریا" ڕادەگەیەنێ پێی بگوترێ "ژێراوا" نەک "ژێراو" کە بە واتای "راسب" دێت بۆ هەرچی لە ئاو نوقم بێت.

"ژێرخان" و "ژوورخان" و "پاشخان" بۆ بینای تەحتی و فەوقی و بۆ خەلفییەت ڕۆیشتوون. زۆریش لەبارن. کوردی دیوی ئێران "ڕووبەنا" و "ژێربەنا" بەکار دەهێنن بەڵام "بنا" دەنووسن کە ڕاستییەکەی "بینا" یە نەک "بەنا". هی دیوی عێراق پەسەندترە.

"ژێرکراس" لە بنەڕەتدا بۆ "دەرپێ" ی غەیری پیاو بەکار هاتووە. "ئاوەڵکراس"ی پێ گوتراوە. دەشێ "ژێرکراس" پەرەی پێ بدرێ بە واتای "البسة تحتیة" ببێتە زاراوە. "ژێر" لە زۆربەی ئەو وشانەدا پێشگر نەبوو بەڵام چاوپۆشیی لێ دەکرێ.

"ژێردەست" و "ژێرکەوا" و وشەی دیکەی ئەوتۆیی فەرهەنگین.

"ژێرچەنە" کە بووەتە "زێرچەنە" خواردنێکی ڕەزەوانەکانی کۆیەیە، لەگەڵیاندا بۆ جێگەی دیکەش دەگوێزرێتەوە. بە زۆری هۆبەی سەرلەبەر لە ئێوارەیەک ئەو ژێرچەنەیە دەکەن بە داوەتی خۆیان. ئەمیش وشەی فەرهەنگییە.

"ژێرچەپەڵۆک" پلەیەک لە خوار "ژێردەست"ەوە دێت چونکە لێدانی لەگەڵدایە. ئەمیش فەرهەنگییە.

"ژێرپۆش" بە زاراوە دەشێ بۆ "ألبسة تحتية"، لە "ژێرکراس"یش گەلێک گونجاوترە. "ژێرکەوا" و "سەرکەوا" خەریکن لە بیران بچنەوە.

"ژێرلێوخستن" وشەیێکی نیشانە پێکاو و وردە. عەرەبی ڕەمەکی دەڵێ: "لغمط". دەقی خۆی وشەی "ژێرلێو" بە واتای گوتەی سەرپۆش کراو لە بیر بردرایەوە و بۆ فەرهەنگ و زاراوەش جوانە.

"ژێرلێو" ئاوەڵناوە، دەشێ ببێتە ئاوەڵکار و بگوترێ: "ژێرلێوانە مەبەستی بەدەستەوە دا". لە نیسبەتدا "ژێرلێوەکی" دێت. کە گوتت: "ژێرلێوەکی دوا" وەک ئەوەیە گوتبێتت: بە شێوەیەکی ژێرلێوانە دوا.

"بن" لە بەکارهێناندا گەلێک لە "ژێر" ئاوەدانترە. "بنە"، "بنگە"، "بنەما"، "بنکە" وشەی دەوڵەمەند و خزمی یەکدین.

"بنە" بۆ دامەزراوی و چەسپاوی و هێز هێما دەکات. دەگوترێ: بنەی هەیبەسوڵتان، بنەدار. جێگەیێکی کۆمەڵی ڕاوکەران دەیکەن بە قۆناغی لێ کۆبوونەوە و خواردن و نووستن، "بنە"ی پێ دەڵێن. هەروەها ئەوانەی خەریکی کارێکن و نشیمەنێک ساز دەدەن تێیدا بحەوێنەوە "بنە"ی پێ دەڵێن. "بنەوان" بەو ئافرەتە دەڵێن لە بنەی ئەوتۆیی، یان لە قۆناغی دەمی چاندنی مەرەزە و دروونەوەی برنج سەرپەرشتی نانوپات و کاروباری ناوەکیی قۆناغ دەکات. کە دەگوترێ: فلانەکەس بێ بنەوانە مەبەست ئەوەیە کەسی نییە خزمەتی ژوورەوەی ماڵەوەی بکات. پتریش بە لای کاباندا دەچێتەوە.

"بنەوان" و "بناوان" لەیەکتری جودان. لەوەوە دەشێ "بنە" بۆ هەموو بەرژەوەندێک، یاخود پرۆژەیێکی گەورە بروات وەک: "بنەی ئابووری سویسرا زۆر بەهێزە". "بنەی زانستی"، "بنەی تەنسازی". "بنەی پیشەسازی". "بنە" بەرانبەر "أساس"، "قاعدة" دەوەستێ. بە زاراوە بۆ "مؤسسة" "بنگە" هەتا بڵێی لەبارە. دەگوترێ: "بنگەی دەرمانسازی سەر بە بنەی تەنسازییە". دەشێ لەم سنوورەدا بەپێی پێویست و سازان وشەی "بنە"، "بنگە" بەکاربێن. لە عەرەبیدا ناوناوە تووشی "عسکریتاریا" دێین دەتوانین لە کوردیدا بڵێین: "بنگەی عەسکەری".

"بنەما" و "بنەچەک" و "بنیچە" تا ڕادەیەکیش "بنەڕەت" لە جێی یەکدی بەکار دێن. لە ئاست "بنەچەک"دا خێرا "سەرەچەک" بە پێشنیازی زاراوەیێک خۆی

ڕەپێش دەکات. "سەرەچەک" بۆ ئەم لایەی شتێک و "بنەچەک" یش بۆ لایە دوورەکەی یاخود کۆنەکەی یاخود سەرەتاییەکەی دەچێت: بنەچەکی خێزانەکە بۆ زەهاو دەچێتەوە، سەرەچەکیش دێتەوە بۆ بنەماڵەی عەودالاغا.

(س+ص)٢ "بنەچەک"ە = س٢ + ٢س.ص+ ص٢ "سەرەچەک"ە

ئاوی دەریا بنەچەکە، باران سەرەچەکە.

فۆنێم بنەمایە، وشە سەرەمایە.

وشە بنەمایە، ڕستە سەرەمایە.

بەهەمەحاڵ پێشنیازێکە و دەشێ سوودی لێ وەر بگیرێت.

وشەی "بنەبڕ" بە واتای نەهێشتنی شتێک لە بنیچەوە دێت. دەتوانین "بنەبڕ"کردن بۆ "إستئصال" Extermination لەکار بهێنن وەکو بنەبڕکردنی نەخۆشی، نەخوێندەواری، هەژاری، کلۆ... دەڵێین پەرە پێستاندنی پیشەسازی دەبێتە هۆی بنەبڕبوونی هەژاری. دەرمانی د.د.ت مەلاریای بنەبڕکرد. بنەبڕ ئەو شتەیە کە ناهێشترێ. مەلاریا لێرەدا بنەبڕە. بەلای منەوە دەبێ ناوێکی لەبار بۆ هۆی بنەبڕکردن بدۆزرێتەوە. وادەزانم "بنەکێش" خراپ نییە.

مەلاریا بنەبڕە "مستأصل" [موستەئصەڵ].

د.د.ت بنەکێشە "مستأصل" [موستەئصیل].

"بنار" واتای ئاشکرایە. دەشێ بڵێین "بنار و بەرزایی" لەجیاتی "قاعدە وارتفاع". ئێمە "بنە"مان دانا بۆ "قاعدة"یەکی وەکو "مؤسسة". "بنار" بۆ "قاعیدە"ی هەندەسە زۆر لەبارە. لە سروشتدا شاخ بنار و بەرزاییشی هەیە.

"بنکۆڵکردن" بۆ ڕمان یاخود هەڵقەندنە. ئەم وشەیە دەتوانێ لە زۆر مەیداندا چالاک بێت وەک ڕامیاری، ئابووری، ڕۆشنبیری و کۆمەلایەتی. دەڵێی دوژمن دەیەوێ باوەڕمان... ئابووریمان... ڕۆشنبیریمان بنکۆڵ بکات.

ڕەنگە ڕێم هەبێ بڵێم بە قیاس لە "بنکۆڵ" دەشێ وشە پەیدا بێ بایی خۆی واتای بێهێزکردن ببەخشێت وەک "بنشلکردن"، "بنکەلکردن". "بنسستکردن"...

"بنگرە" بۆ ئەو بەفرە بەکار دێت کە لە شێوەی تەزرەی فشەڵۆک دەبارێ و زەوی سارد دەکات و بەفری لەسەر دەکەوێ. دەشێ "بنگرد" کە ناوێکی گشتییە

"بنگره"ش و هـەمـوو شـتێکی وەکـو ئەویش بگرێتـەوە. "بنکـڕ" ی مـەنجـەڵ "بنگر"ە، خڵتەی قوڕاو بنگرە، مادەی چەسپاندنی کاشی بنگرە...

"بنگر" و لەحیم یەکدی ناگرنەوە. ڕەنگە بۆ مـادەی لەحـیم "چەسـپێنە" دەست بدات، ئامـێرێکیش لـەحیم کرابێ "چەسـپەک"ی پێ بگوترێ. وەک "کوڵەک" کـە بە نیـسک و نۆکی باش کوڵاو دەڵێن. کـەسێکیش شـتـان لەحـیم بکات پێی بگوترێ "چەسپێن".

"بندیان" و "بـنجـوو" هـەمـوو دەیزانـن. لە قـیـاسـدا دەشێ بڵـێین "بنقـول". هـەر لە قیـاسـەوە بە نـەختـێک فرەواندن دەتوانـین بڵـێین: "بنعـەرەب" و "بنکورد". پلـەیەکی دیکەش بەرژێر ئـەو "بنە" هەڵدەگرێ وەک "بنجاف" و "بنخۆشناو". کە گـەیشـتـینە بەرەخوارتر دەگوترێ "بەگزادە"، "پاشازادە"، "مـەلازادە"، "شێخزادە" و "ئاغازادە". تێ ناگەم بۆچی زێدە لە هەموان بە تاکێکی بنەماڵەی ئێمە دەگوترێ "چەلیزادە".

لە کشتوکاڵ و شیناورددا "بنخەرمـان" و "بنبەڵم" کەمبـایەخن و پلەیان لە نزخدا بەرەژێرە. بۆچی ڕێـمـان نەبێ بڵـێین "بنپرۆژە"، "بنبـەرهـەم"، "نبـەرژەوەند" بە واتای "مشروع ثانوی"، "انتاج ثانوی"، "مصلحه ثانوية".

لەم زاراوەیـەدا ڕێم بە خـۆم داوە "بن" بە پێـشگر بەکـار هاتبێ نەک بـە "ناوی زەرف" چونکە لـە "بنخـەرمـان"، "بنپـەلک"، "بنبێـژنگ"دا ئەم "بـن"ە بە واتـای "تحت" دێت.

لە ڕێی قیاسـی "بناگوێ" لە "بنباغەڵ"، "بنکەوش"... کە دەبینین لە بناگوێدا "نوا" نییە بەسـەر ئەو شوێنەی پاش گوێدا هـاتبێتـەوە کە پێی دەگوترێ "بناگوێ" بۆچی نەڵێـین: بناشـوورەی قـەڵات، بنادیواری خـانوو، بناکـەڵەکی باغ؟ ئەگـەر بە دەوری باغـەوە چیلە و پەرژینی ڕووەک هـەبێ "بنا"ی بۆ بەکـار نایەت چونکە "نوا"ی هەیە، دەبێ بگوترێ "بنچیلە، بنپەرژین، بنتامان"...

پێشگرە مـەشوورەکانی "هەڵ"، "دا"، "ڕا"، "وەر" کە سـەربە فـیـعلن دەوریان هـەیە لە زاراوەسـازیدا. (باسـی پێـشـگری "ب" لە وشـەی وەکـو "بـکوژ"، "بنگێـوە" لێـرەدا ناکەم).

"هـەڵ" لە بـنەڕەتدا واتای بـەرزایی دەبەخـشێ بـەڵام وەهـاش دەبێت بزووتـنەوەکـە بەرەژێـر بڕوات وەکــو "هـەڵوەرین"، "هـەڵزەلین"، "هـەڵدێران"... لەمـــانـە و هـی وەک

ئەوانەدا "هەڵ" ئەو بڵندییە ڕادەگەیێنێ بەرەژێربوونەکەی لێوە بووە. بەهەمەحاڵ ئاخاوتن کیمیا و فیزیا نییە کە دەستوورەکانیان یەک ڕووکاریان هەیە بۆی دەڕۆن. دڵ و دەروون و هەست و زانینی مرۆ لەوانەیە ڕێچکۆڵەی لەیەکدی جودا بەرەو مەبەست دەر بکات.

"هەڵاواردن" بۆ "فرز- افراز" دەست دەدات. "هەڵاوێر" ناوی کارایە. "هەڵاواردە" ناوی بەرکارە. ئەم "هەڵاواردن" لە لیستەی زاراوەکانی "لیژنەی زاراوەی کۆڕ" بۆ "تصنیف" پێشنیاز کرابوو کە جۆرێکە لە "فرز". "هەڵدێران" بە واتای لە شاخ کەوتنە خوارەوە لەگەڵ "دێران" بە واتای "سقی" بە تەواوی وەکو "هەڵداشتن" و "داشتن" دەقەکانیان دەگەنەوە یەکتر، بەڵام "هەڵدێران" تێ نەپەڕە و "دێران" تێپەڕە.

"هەڵدێران" دوو جۆرە تێپەڕکردنی هەیە. "هەڵدێراندن" و "هەڵدێرین". "هەڵداشتن" کە "هەڵدێراندن"ە ڕێژەی تێ نەپەڕی نییە. "داشتن"یش کە "سقی- إرواء"ە تێ نەپەڕی لە خۆی پەیدا نییە. لە هاوواتاکەشی کە "دێران"ە هەر پەیدا نییە. کە دەڵێین "دێراو" بە واتای خەتی شیناورد و کە دەڵێین "ئاودێر" لەو "دێران"ەوە هاتوون.

"هەڵداشتن" و "داشتن" لە ئایندەدا وەکو "دێران" دەبنە "هەڵدەدێرێ" و "دەدێرێ" واتە لە وشەی خۆیان ئایندەیان نەماوە. "هەڵدێر" بە شوێنێکی شاخ دەڵێن کە خەڵقی لێ هەڵدەدێرێ. "هەڵداشتە" یەکێکە بەئەنقەست هەڵداشترابێ، لە باری خۆیدا جێگەی "ضحیة" دەگرێتەوە وەک یەکێک لە ڕامیاریدا لێی بقەومێ پێی بڵێن "هەڵداشتەی ڕامیارییە" بە مەرجێک لێقەومانی سازدراو بێ بۆی نەک سوچی خۆی بێ.

"هەڵداشتوو" ناوی کارایە بۆ کەسێک یەکێکی دیکەی هەڵداشتبێ. "هەڵبەزۆک" بۆ شتی وەک لاستیک هەڵبەزێتەوە جێی خۆیەتی.

"هەڵبرینگاندن"، "هەڵبرینکاندن" و "هەڵبرووکاندن" یەک شتن. لە "ئیشکێن" و "برینگێن"دا کەرتی دووەم هی هەڵبرینگاندنە، وا دەزانم باشتری زاراوە بۆ De-hydration وشەی "برینکاندن" بێت. مادەیەکی وشک بێتەوە "برینک- برینگ" بێت. وشککەرەوە یاخود هایدرۆجینمژ "برینکێنە" بێت. لەکیمیادا ئەوی تەڕایی دەدۆڕێنێ "برینکاو" بێت.

وادەزانم زەویی "بیروون" بە واتای زەویی وشک، ئەو "بیروون"ەی یەک ڕیشەیە لەگەڵ "برینک"دا. شارەزایانی شاخ و داخ دەڵێن شاخی "بێرمکە"ی قەزای ڕانیە لە "بیروونکە" وەرگۆڕاوە چونکە هیچ ئاوی نییە مەگەر بەفرێکی هاوینان لە کونەبەفراندا ماوەتەوە بتوێندرێتەوە بۆ خواردنەوە.

Inflation لە عەرەبی "تضخم" و فارسی "تورم"ی پێ دەڵێن. چ سەیر نییە ئێمە "هەڵامسان"ی پێ بڵێین چونکە دوو مەرجی گرنگی دیاردەکەی تێدا هاتووەتە دی. یەکێکیان ئەوەیە "هەڵامسان" زیادکردنێکی خۆڕسکە. دووەم ئەوەیە کە "هەڵامسان"یش وەکو دیاردەکە نەخۆشی و دەردە.

"هەڵەپاس" بە سەگێک دەگوترێ سەرشێت کرابێ و نەزانێ چۆناوچۆنی پاس بکات. وادەزانم لە دەقی وشەکەوە دەتوانین "هەڵەپاس" بۆ مرۆیەک بەکاربهێنین کە پاسی بەرژەوەندی بێگانە بکات. چونکە هەڵەی لە پاسکردندا کردووە. ئەو هەڵەیە بە پارە بێت و بە خۆڕایی بێت هەر هەڵەی پاسە و کابراش هەر "هەڵەپاس"ە.

"هەڵبژاردن" "انتخاب" ی عەرەبییە. "هەڵبژاردە" بۆ "منتخب" و "هەڵبژێر" بۆ "ناخب". لەو زاراوانەی کاتی خۆی لیژنەی کۆڕ پێشنیازی کردبوون "هەڵێنجان" بۆ "استنباط" و "هەڵکشان" بۆ "تسامی Sublimation" و "هەڵگرتە" بۆ "حمل" (منطق) و "هەڵوەست" بۆ "موقف" و "هەڵکەوت" بۆ "واقع" و "هەڵپە" بۆ "اندفاع" و "هەڵوەشان" بۆ "تفکک" و "هۆش هەڵێنج" بۆ "مستنبط عقلی" ڕەچاو کرابوون. زۆریش لەبارن.

"هەڵپیتاوتن، هەڵپەرداوتن" بۆ "تشذیب، تقلیم" وشەی فەرهەنگین. لەنێو بەشێکی ئێلەکاندا "هەڵپیتوو" دارێکە هەڵپیتاوترابێ، بە زاراوەی ڕووەکی دەڕوات. دواتر کە دەگەمە باسی پاشگرەکانی ناو دەوری پاشگری "ستان" دێت و ئەم هەڵپیتووەی بەردەکەوێ ببێتە "هەڵپیستان" بۆ ئەو لێڕانەی کە دارەکانیان لە لایەن مرۆڤەوە هەڵپیتوو کراون. هەڵپیتستان بە موڵکایەتی هی خەڵقە نەک هی حکوومەت چونکە زۆر شوێنی کە حکومەت دەیانکات بە دارستان ساڵانە خزمەت دەکرێت و دارەکانی هەڵدەپیتاوترێن. لە دوایدا دەردەکەوێ بۆ ئەو جێگایانەی دەکرێن بە دارستان زاراوەی تایبەتی هەیە.

تێکەڵ لە "تێک هەڵ"بوونەوە کورت کراوەتەوە بووەتە وشەیێکی فەرهەنگی دەشێ

له کیمیا بۆ "مزیج" بسەپێ، بۆ "مرکب"، "لێکداو" دەست دەدات. لەبری "ترکیب" "تێکەڵکردن" هەیە بەڵام کەس زیان ناکات ئەگەر بیکەینە فیعل و بڵێین: "تێکەڵان"، "تێکەڵاندان" لە تێ نەپەڕ و تێپەڕدا. بەقیاس "پێک هەڵ" کە بووەتە "پێکەڵ" لێی دێت "پێکەڵان"، "پێکەڵاندن"ی لێ وەربگیرێ بە تێ نەپەڕ و تێپەڕ. "پێکەڵاندن" مشتە لەگەڵ Equation بە زاراوە بڕوات لەجیاتی پێکەڵکردن.

"هەڵوێژنین" هەڵکردنەوەیە. دەشێ بۆ "لفة"ی هەر شتێک بێ "هەڵوێژنە" بڕوات. "هەڵەباش" پڕ بە پێستی "متهور" دێت.

"هەڵاتە" بە هەویرێک دەڵێن بۆ هەندێ جۆری نان و ئەستووک دەست بدات کە لە برژاندندا پف هەڵدێت. ئەم هەڵاتەیە بۆ هەموو جۆرە هەویرێک و لە قیاسدا بۆ مادەی دیکەش کە خۆشکردن و ڕسکانی بوێت دەست دەدات.

"هەڵکوتانەسەر" نزیکە لە "هجوم مباغت". دەگوترێ: هەڵکوت هەڵکوت خۆی گەیاندە هەراکە. لەگەڵ نەختێک چاوپۆشی دەشێ "هەڵکوت" بۆ "هجوم مباغت" ببێتە زاراوە: ڕۆمیل بە هەڵکوت بەندەری "طبرق" ی گرت.

یاریی جگێنە بە جگ و کەلا (هەڵمات) دەکرێ. بۆ ئەنگاوتن بە دوو جۆر کەلا بەڕێکردن هەبوو: یەکیان خشکۆڵی، کە لایەکە بەسەر ئەرزەوە دەخشی بەرەو نیشانە. ئەوی دیکەیان بە کەوانە ڕەهەوا دەکەوت بۆ لای نیشانەی پێی دەگوترێ "هەڵگرتە". ئەم شێوەیە بەتەواوی وەکو دانە تۆپێکە بە کەوانە بۆ لای هەدەف بڕوات. لە زاراوەی عەسکەریدا دەشێ بۆ ئەم جۆرە تۆپ پێوەنانە بگوترێ: هەڵگرتە، یاخود کەوانەیی.

پێوەنان: رمی

پێوەنانی هەڵگرتە، کەوانەیی

پێوەنانی ڕاستۆکی

دەشکرێ لەجیاتی "پێوەنان" وشەیێکی ئێلەکی کە دەڵێن "ڕێماشتن" بەکاربهێن. دەڵێن: بەردێکم ڕێ ماشت، بەردێکی ڕێ دەماڵم.

"تێگرتن"یش هەر بە واتایە دێت بەڵام "ڕێماشتن" لە هەموان پەسەندترە.

ڕێماشتنی کەوانەیی، هەڵگرتە

ڕێماشتنی ڕاستۆکی

هەڵتەک هەڵتەک، زاراوەیە بۆ پەلەکردن لە بە دواکەوتنی بێ سوود، دەڵێی: هەڵتەک هەڵتەک لێرەوە چوویت بۆ حەڵەب هیچیشت پێ نەبرا. دەتوانین وشەی "هەڵتەک" لەو بەکارهێنانە دابڕین بۆ واتایێکی ڕاگەیەن کە بە کەڵکی نووسینی ئەدەبی بێت و ڕەگیشی بە بنەڕەتەوە نەپچڕابێ. دەڵێین: خۆ هێنان و بردنی پێشینان بۆ دۆزینەوەی ئیکسیر کارێکی هەڵتەکی بوو. یاخود دەڵێین: خۆت هەڵتەک مەدە بۆ ئەو تەرزە وڕێنانە.

دابڕینی وشە بۆ زاراوە کارێکی کۆنینەیە، بە نموونە: "زکاة" بە واتای خاوێنی دێت کەچی لە شەرعدا بووەتە دەرکردنی چەندیەکی داهات بە نیازی بەخشین... "توحید" یەککردنی هەر شتێک بێت. کەچی بە زاراوە بووەتە "خوا بەیەک زانین"... زۆربەی زاراوەی دنیا لەو بابەتەیە.

"هەڵەداوان"یش خزمی هەڵکوت هەڵکوت و هەڵتەک هەڵتەکە. بەهەڵەداوان بۆ لای منداڵەکانی چوو. ئەم دەستەواژەیە لە شوێنی خۆیدا دەمێنێ بەڵام دەشێ "هەڵەداو"ی لێ وەربگیرێ بۆ زاراوەیێکی لەبار. ڕەنگە بشێ بگوترێ: هەڵەداوم مەکە بۆ کارێکی ناچیزە. فڵانە نووسەر هەڵەداوی بە شێوازیەوە دیارە. مرۆی هەڵەداو بەکەڵکی زانست و ڕامیاری نایەت.

هەڵەداو– متسرع

"هەڵ" پێشگرێکی دەوڵەمەند و بەپێزە. نموونەکانی سەرەوە بایی پێناساندن دەکات. پێشگری "دا" بۆ بەرەو نزمایی هاتووە، بەڵام ئاخێوەری کورد لە سنووری لواندا ئارەزۆی جودا جودای پێ جێبەجێ کردووە بێ ئەوەی بەرەواژی بکاتەوە.

"داهێنان" بە واتای "اختراع"، "داهات" بە واتای "مورد" زڕەڕەنگێکی نزمبوونیان پێوە ماوە. تۆ سەیری چۆن پێشگری "هەڵ" کە بە "هاتن"ەوە دەلکێ ڕووی پێ وەردەگێڕێتەوە. "هەڵهاتن" بە واتای "فرار" دوور کەوتنەوەی تێدایە نەک نزیکبوونەوە. پێشگرەکانی دیکەش کە لەگەڵ وشەی هەمەجۆرەدا جۆش خواردوو دەبن جۆری ڕەفتاریان دەگۆڕێ.

لە لاپەڕە ٤٤٥ ی گۆڤارە باسکراوەکەی کۆڕ "دابڕین" بۆ "تصنیف" داندراوە. پێشتر گوتمان "هەڵاواردن" بۆ "تصنیف" ڕەچاو کرابوو. لێرەدا بۆ ئەوە دەچم کە "دابڕین"– "تصنیف" بێ، "هەڵاواردن" بۆ "فرز". "دابڕە" بۆ "قطاع" "دابڕ" بۆ "قاطع".

له لاپەڕە ٤٤٣ دا "شـێوازەکانی دابەشین" لە بری "اسـاليب التقسـيم" هاتووە. لەوەوە دەبێ "دابەش" بۆ "مقسوم" و "دابەشێن" بۆ "قاسم" و "دابەشەک" بۆ ئامێری دابەشین بێت. دەڵێین: خـەرمـانـەکـە دابەش بـوو، زۆراب دابەشـێـن بوو، تەنەکـەی سەرماڵ دابەشەک بوو.

وا پێ دەچـێ "داهێـزان" لـە "هێـز"ەوە هـاتبـێ. لەمـەوە دەتوانرێ "داهێـزان" بۆ شتێکی چرۆسا بێ یاخود دالەنگا بێ یاخود ڕوو لەکەمکردن بێ، بەکار بێت. وەک: داهێزانـی ئابووری، داهێزانی کـارەبا، داهێزانی کـشـتوکـاڵ، ئەم زاراوانە واتای کۆنینەی داهێزان ناکوژن.

لە ڕێی "مفهوم المخالفة"وە دەشێ "ڕاهێزان" بۆ زیادکردنی هـێز بێت وەک بڵێین: کـارەبا سـەرێکیـان داهێزا، زۆری نەبرد ڕاهـێزایەوە. دوو سـاڵە ئابووریمان، شکرێ لە ڕاهێزاندایە. لە ئینگلیزیدا ئـەم جۆرە وشـانـە زۆرن وەک وشـەی Import, Export, Accuse, Excuse.

"دامردن" لە "داهێزان" بەرەژێرترە، بریتییە لە مـردنێکی لەسـەرەخۆ: نەمـامەکەت بۆ ماوەیێک گەشایەوە و دامردەوە. ئاگری پاوانەکە لە خۆوە دامرد.

"دامرکان"، دامـردنە بەڵام مەرج نییە مـردنی پێوە بێت: ئاگرەکە دامـرکا نەمزانی هەڵدەبێتەوە. بەو پێیە دەتوانین بڵێین:

دامرکان- زوال الازدهار

داهێزان- ضمور اقتصادي، زراعي او من غيرهما

دامردن- انطفاء او انقضاء اي شئ حيوي

ئەو زاراوانە بـەینێک بەسـەر زمـان و خـامـەوە بن دەچەسـپـێن. زۆرم بیـسـتـووە گوتراوە "مـەزرا" لە مەزرەعەوە هاتووە. وشـەکە چووەتە ناو ئاخاوتنی دەشـتودەر تا ئەوەی شـوێنێک هەیە لە ڕێزە زوورگی دێدەوان پێی دەڵێن "سـەرمـەزرا". وا دەزانم وشـەی "دامەزران" ناسەلمێنێ "مـەزرا" لە مەزرەعەوە بێت. "دامەزران" و "مەزرا" دوو قـاڵبی یەک وشـەن وەک کـە مـردن و دامـردن. تـرس و ترسـان، هێز و داهێزان هـەر جووتە دوو قاڵبی یەک وشەن.

ئێلێکی ڕەوند کـە دەگـەنە شـوێنێکی زەنوێری پێی بگوترێ "مـەزرا" گـورج بۆی دادەبەزن و مـاوەیێک تێـیدا نیـشـتـەجێ دەبن، واتە هەر کـە گـەیشـتنە مـەزرا لێی

دادەمـەزرێن. لەمـەوە بۆ هەنـدێ دەچم، هـەر كـارێكی ئارامـی و چەسـپـانی تێـدا بێ "دامـەزران"ی لێ دەوەشـێـتـەوە. دەڵێن: ئابووریمان لـەسـەر بـنگەی زێڕ دامـەزاوە. فلان لە پارێزگەی كەركووك بە مـامۆسـتـا دامەزرا. هێمـنـایی و دامەزراوی بەرپایە. منداڵەكان پاش قەپوقیڕ دامەزران.

دامەزرانی ئابووری

دامەزرانی ڕامیاری

دامەزرانی باری تەنسازی

دامەزرانی ئاڵوگۆڕی بازرگانی

لە فیعلی "وەرین" و "وەران"ەوە زاراوە ساز دەدرێ بۆ ڕووەكێ كە "نفضیە" ی پێ دەڵێن. داوەراندن تێپەڕی "داوەرین، داوەران"ە . پەلكە داوەرێن بە تەواوی "نفضیە" دەگرێتـەوە بە كورتكردنەوە دەشـێ ببێتـە "داوەرێن". لە عەرەبیشـدا "نفضـیە" چاوی لێ پۆشراوە دەنا نەك هەر پەلك، تۆزیش دەگرێتەوە.

درەختی هەمیشەسەوز (وەك: هەمیشەبەهار)

درەختی داوەرێن.

لە مـوناسـەبەدا دەڵێم، سـەوز كە كـرایەوە "سـەوزە" بە واتـای "ئەسـمـەر" دێت، لە دیوی كوردستانی ئێران دەڵێن:

سپی سپی شەش تومەن

سوور و سپی شەست تومەن

سەوزەی ئەعلا سێصەد و شەستوشەش تومەن

گۆرانیش هەیە دەڵێ:

سەوزە مەڕۆ سەوزەكە، سەوزەكەی ماڵم

نەخۆش نەكەوی سەوزە دەشكێنی باڵم

"كـەسـك" لە بەری سـۆران بە واتـای سـەوز، ڕەسـەنـتـرە چونـكە كـوردیی تەواوە، هـەرچێ "سـەوز"ە لەگەڵ "سبز"ی فارسی برایە.

"داهـێـشـتن" زاراوەی لێ هـەڵدەسـتێ، دەگـوترێ: ترۆزیێكە سـێ بەڕوولـەی داهێشتووە. بێستانەكە شووتی باشی داهێشتوون. بەلای منەوە دەشێ پرۆژەیێكی

تەواوکــەری پرۆژەی بنـەڕەتی بـێ، یاخـود دواتر لێـی کـەوتبـێـتـەوە، پێی بگوترێ پڕۆژەی داهێشتـە. پڕۆژەکانی کە دواتر لـە نەوت دەکەونـەوە هـەمووی داهـێشتـەن. "داهێڵان" و "داهێشتن". یەک شتن، دەشبنەوە: دادەهێڵێ.

"دابین" بە واتای ئارام و هـێوره. "دابین" یەکسـەر بۆ "استـقرار" دەڕوات دەڵێن: وڵاتێکی دابینە. دابینی بنـەمـای گـەشـەکـردنە. لە جـێگەی خـۆیدا بۆ "اشـبـاع"یش دەڕوات. وەک: تەماعکار هـەموو ئارەزووەکانی بە خەڵق دابین دەکات.

"إشـباع" و "إسـتـقرار" لەوەدا دەگەنەوە یەکدی کە بـە "إشباع"، "إستقرار" پەیدا دەبێ بۆیە ناوناوە "دابینی" بۆ هەردووان بەکار دێت.

"داماڵان" بە تەواوی "تخلف" دەگرێتەوە، دەڵێی: کەرسوارەکە لە ئێسترسـوارەکە داماڵا. جیهانی سێیەم لە کاروان داماڵاوە. کە ئاومان وشک بوو داماڵاین.

"دامـاڵین" تێپـەڕی "دامــاڵان"ە بە واتای "پێست لـەسـەر هـەڵگرتن" دێت. بەردەکە دەسـتی مـچـەی دامـاڵی. هەر لـەو واتایە دەگـوترێ: خـێـرا جلکەکـانم لەبەر خـۆم دامـاڵی. داماڵان بۆ پێست لەسـەر لاچوونیش هـاتووە. "داماڵین" بە واتای "مـتخلف کردن" و "بار دالەنگاندن" بە پێی جێگەی وشە لە ئاخـاوتندا خۆ بەدەستەوە دەدات، وەک بڵـێی: بێـبـارانی ئابووریی ئێـمـەی دامـاڵی، داگـیـرکـەر مـیللەتی چەوسـاوە دادەماڵێ.

"دامــاڵان" زۆر بەزیادەوە لـە "دواکــەوتن" و "پاشکەوتن" ڕاگــەیـەنە بەو واتـایەی "تـخلف"ی تازە باسـم کـرد. دەکـرێ یەکـێک خـۆی بە ئـانقـەست دوا بخـات بەڵام هـەرگیز بە ئانقەست خۆی داناماڵێ.

"داقـوپان" و "قوپان" لە نـزیکەوە خزمن. هـەرچی داقوپانە بۆ قـوپانێکە لەسـەرەوە بـەرەو ژێرەوە پەیدا بـووبـێ. لە بنـەوە بـەرەو ســــەرەوە دەبێ هـەڵقـــوپان بـێ. لـە تەنیشتـانەوە قوپانە. بەهـەمەحاڵ ئێسـتاکە کەسـی وەهـا نییە فەرق بەو بارانە بکات لە نووسیندا، ئنجـا دەشێ بۆ "مقعر" هـەمان "قوپاو" بەکار بێت. بۆ "مـحدب"، "زەق" لەبارە. "قـوپاوی" و "زەقـایی" لە بـەرانبـەر "تقـعر" و "تحـدب" جـێی خـۆیانن. قـوپان بریتـیـیـە لە ڕوودانی قـوپاوی. "کـووڕ" یش "مـحدب" دەگـرێتـەوە بەڵام بۆ "احـدب" گونجاوە.

"داچـەکــان"– "ترهـل". "داچۆڕان": ئـاو بە قــــەدپاڵانـەوە دادەدات، یان بـە تکە و

مــیــزاو بەرەوژێر دەگلێــتــەوە پێی دەڵێن "داچۆڕان". ڕەنگە بشێ بڵــێین: پارەی پرۆژەکە بە مەسرەفی بێجێ داچۆڕا. هێندەت لە سەرمایەکە دزییەوە داتچۆڕاند.

ئاوێکی لە تەختــاییی زەوی بزێتــەوە "زەنە"ی پێ دەڵێن، عــاردەکە زەنەکــاوی پێ دەگوترێ. لە بەرەوەی زەنەکاوی ناو باغ و کێڵگە مــاسـیــدڕی بۆ لێ دەدەن ئاوەکە دەکێشێت. ئەو "مـاسـیـدڕ" ە "مـبـزل" ێکی بچووکە. ئەگەر لە قـەدی کەندالآن دەر بداتەوە "داچۆڕان"ی بۆ بەکار دێت. لە هەندێ باری "داچۆڕان"، "تسرب"ی عـەرەبی دەست دەدات بەڵام هەرگیز لەگەڵ "تـسـرب الاخـبـار"دا داچۆڕان ناگونجێ. خـەبەر لیک دەکات، دەدەڵێنێ، دزە دەکات. ڕاسـتـیـیـەکـەی "دزەکردن" بـۆ "تسلل" لەبارترە. دەگوترێ: بە پێ دزیلکە هات. ڕۆیی خۆی دزیەوە، بە دزە هـاتە ناو خـەڵق. برینەکە ئاودز بووە.

"دانەواندن" بۆ "خـضـوع" کـورت کـراوەی ســەردانەواندنە. "دابوون" بـە واتـای "داهاتنەوە"یە. دابوون تێپەڕەکەی وەکو داهـاتـنـەوە دەبێتـە داهێنانەوە. "دابوون" بۆ مـرۆڤە بـەڵام "داهـاتن" بۆ درەخت و خـانوو کەپر و سـابات ڕۆیشـتـووە. داهاتنەوەش بۆ مرۆڤـە. "داهـاتنەوە" لە جێی "رکوع" لەبارترە تا چەمانەوە و کووڕبوونەوە چونکە ئیرادەی تێدایە.

"داهـات" پێویـسـتـی بەشـیـکردنەوە نییـە ئەوەندە نەبێ کە دەقی کـاری ڕابوردووی "هـاتن"ی بێ زیاد و کەم تێدایە، نەشمبیستووە هیچ کارێکی دیکە ڕەفـتاری وەهـای کردبێ. "داهـات" خۆی وەرگیراوە لە "هـات" کە بە شێوەی "ئاوەڵناو" بەکار هـاتووە و گـوتراوە: سـاڵی هات. ئەم سـاڵ هاتە، پار نەهـات بوو. قـیـاس لەم "هات"ە بـۆ هیچ کـارێکی دیکە ڕەوا نییـە. هـەر دەڵێی گرنگی بار و گوزەران بەلای خـەڵقـەوە ڕێی بۆ "هـات" خۆش کردووە.

"داپۆشـین"، "داپۆشـتن" یەک شـتن. تەنانەت ڕەنگە "پـۆشـتن" بەبرشتر بێت وەک کە دەبینـین دەگوترێ "خـوارده و پۆشـتــە". "پۆشـتـە و پەرداغ" بۆ هـەمـوان ئاشـکرایە، "پۆشتن" نەختێک خۆی لە ئەسڵە قاڵبی ئێرانی دزیوەتەوە بەلای قاڵبی کوردیدا لەو ڕووەوە کە هەمـوو ئەو فـیـعـلانەی لە فـارسـیـدا "د"ی چاوگی دوای ڤـاوڵیـان مـاوە لە کوردیدا "د" ەکە پەڕیوە. بە نموونە:

دزدیدن- دزین

خریدن– کڕین

بریدن– بڕین

فرمودن– فەرموون

بودن– بوون

دادن دان

شدن– بە واتای رفتن، چوون

نهادن– نان، نیان... هتد

"پۆشین"یش وەکو ئەو فیعلانە "د"ەکەی قرتاوە. لە فارسی "پوشیدن"ە هەرچی "ت"ی چاوگە لە دوای ڤاوڵەوە ناقرتێ وەک: دیتن، ڕیتن، هاتن، بزووتن. لەمەوە دەڵیم "پۆشتن" پتر بەلای کوردیدا بووەتەوە.

عەرەب لە Cover ی ئینگلیزی کە بە واتای "پۆشین" دێت "تغطیە"ی کرد بە زاراوە بۆ بەسەر ڕاگەیشتنی سەرلەبەری دەنگوباس و ڕووداو وەک کە دەڵێن: "تغطیە اخبار الامم المتحدة" لە کوردیدا زەحمەتە بسەلمێندرێ بگوترێ: دەنگوباسەکە و کۆبوونەوەکە داپۆشە، بپۆشە. "داپۆش" ناوی کارایە بۆ هەموو شتێک دەروات کە شتان داپۆشێت، ئەگەر لە پۆشینەوە بێت دەبێ کەرتێکی لەگەڵ مەفعوولدا بێت وەک: سەرپۆش، ڕووپۆش، شیکپۆش.

وشەی "شیکپۆش" هەڵدەگرێ بە زاراوە بۆ "بیوت الازیاء" بڕوات. ئەم کراسەم لە شیکپۆشی ئەفرۆدێت کڕی. شێکپۆشێکی نوێ لای ماڵی ئێوە کراوەتەوە. "تەرپۆش" یەکێک جلکی جحێڵانە لەبەر بکات، بەتایبەتی، لە تەمەنی کامڵیدا.

پێشگری "ڕا"

"ڕاسان" بێ زیاد و کەم "تصدی" نەک "تحدی" دەگرێتەوە، بەڵام ئەو "تصدی"یەی ئەمڕۆ لە باوە کە ناحەزایەتیی تێدایە– لە کۆندا وەها نەبوو. لە بەشێکی بەری سۆران "داڕسان" دەڵێن کەوا هەم لەگەڵ "لووت داڕسان" تێکەڵ دەبێت و هەم نەختێک پشت لە فۆلکلۆرە. بەستۆچکەی کۆنینە هەیە دەڵێ:

چەندم گوت خدری بەسێ

بە شەشخانان ڕامەسێ

ئەگەر بڵێی: "دامەڕسێ" هاوقافییەی ڕێک نابێ لەگەڵ نیوه دێری یەکەمدا.

دوو جــۆره بەکــارهێنانی ڕێزمــانی بۆ "ڕاســان" دەست دەدەن. یەکــیــان دەستوورێتره بەڵام دژواره. دەڵێی: "فلانەکەس هەر دەنگ هەڵێنێ ڕادەسێمێ". له ڕابردوودا دەڵێی: "ڕامسایێ"، "ڕایان سایتێ"، "ڕات سانێ". له نەهیدا دەڵێی: "ڕام مەسێیێ"، "با ڕات نەسێمێ"، "ڕام نەسێتێ".

جۆری دووەم ئاسانتره، به پرێپۆزیشن دێته گەڕ. وەک: "فلانەکەس هەر دەنگ هەڵێنێ لێی ڕادەسێم". گەردانی "لێ ڕاسـان" وەک "لێ ڕاپەڕین" قـۆرتی کەمـتره لەوەی پێشوو.

ڕێژەی یەکەم "ڕای سـایێ" هی شێوەی "انتقـالی" "ڕاسـان"ه وەک "ڕای هاتمێ" لەچاو "لێی ڕاهاتم" ئەستەمتره. ئێره جێی باسی "انتقالی" و "انتقالی پێچەوانه"ی تێدا نابێتەوه هەر ئەم نموونەیه دەهێنمەوه بۆ چاو پێدا خشاندن:

فیعلی ئاسایی – دەبم

انتقالی – دەبمێ

انتقالی پێچەوانه – دەمبێ

دەگوترێ "بۆی ڕاسام" بەڵام دەشگوترێ "بۆی هەڵساتم" و "بۆت هاتم"...

"ڕاتەولاندن" بۆ ولاغ لەوەڕاندن دەبێ کـه بـه گــوریســێکی درێژ له لەوەڕگــەی دەبەستنەوه و به هەمـوو لایاندا بایی درێژاییی پەتەکەی دەتوانێ بۆ لەوەڕ سـووڕ بخــوا. تۆ بڵــێی "ڕاتەولاندن" لـه بنەڕەتدا یەک ڕیشــه نەبێ لەگــەڵ "تەویلە"! "ڕاتەوێلاندن"؟

به قیاس له زۆر وشـەی وشـەی دیکەی کوردی و بێگانه دەشێ "ڕاتەوڵگه" بۆ ئەو پاوانه بچـووکه بێ کـه شـووره و پەرژینی به دەوردا کـێشرابێ. لەوەوه "ڕاتەوڵگه" خۆی دەست دەدات بۆ ئەو شوێنەی ئاژەڵی تێدا بەخێو دەکرێت به ناوی "تەسمین". "ڕاتەوڵگه"ی مەڕ، هی گامێش، هی بەرزه... ئاژەڵێکی لەو ڕاتەوڵگەیه بەخێو کرابێ "ڕاتەوڵه"ی پێ دەگوترێ، ئەم مانگایه ڕاتەوڵەیه. ڕێژەی نـاوی کـارا "ڕاتەوڵێن" بۆ چاودێریی ئاژەڵەکان دەسـازێت. دەشێ "لیژنەی ڕاتەوڵێن" خۆی چاودێر بێت. مەل لەگـەڵ ڕاتەوڵگەدا نـاسـازێ چونکه ڕاناتەوڵێ. مـریشک کـۆڵێتی هەیه دەیچـێتێ. دەتوانین پەره بەو "کۆڵێتە" بستێنین، وەک عەرەب "من باب التغلیب" و به شـوێنی

مریشک و عەلیشیش و مەلی سەربڕین بڵێین "کۆڵیتستان" چونکە دەیان شوێنی جودای تێدایە مەلی لێ هەڵدەنیشێت. "مەلستان" بۆ هەموو مەلێک دەست دەدات. وا پەسەند دەکرێت "مەلستان" بۆ مەلی زینەت بێ. چەندم پێ خۆشە ببینم بەسەر دەرگای پرۆژەی ئاژەڵ و مریشک و مەل بەخێوکردنەوە نووسرابێ: مەلستانی قەندیل، ڕاتەوڵگەی ئامێدی، کۆڵیتستانی بازیان.

"ڕاپەرموون" خۆی بە تەنێ وشەیەکی دەوڵەمەندە. لە بەری سۆران "تێ ڕادیتن" بارتەقای ئەوە بەڵام لە ڕووی سامانی زمانەوە "ڕاپەرموون" بایەخدارترە چونکە "تێڕادیتن" قەرزداری "دیتن"ە، "ڕاپەرموون" قەرزدار نییە. "بەخودا ڕاپەرموون" و "لە خۆ ڕادیتن" وەک یەکن، دەبێ "ڕاپەرموون" لەبری "عشم" و "توقع" بە سەربەخۆیی لەکار بێت وەک بڵێی: "ڕاپەرموونم لە باری ئێستاکەی ئابووریمان، بەرەو گەشاوەیە"، "ڕادەپەرمووم هێمنایی پەرەبستێنێ".

"تێڕادیتن" داڕشتنێکی هەیە ڕاگەیەنە: بە تێڕادیتەیی وڵاغەکەم خواستەوە. لە لیستەی زاراوەکانی گۆڤارە باسکراوەکەی کۆڕ، لاپەڕە ٤٦١، "ڕاگەیشتن" بۆ "اتصال Communication سایکۆلۆجی" هاتووە. لە لاپەڕە ٤٦٦ دا "ڕاچەنین" بۆ "انتفاض Ketabolism" واتای ئەم وشانە لە زانستی سایکۆلۆجی ڕوون دەبێتەوە. لە لاپەڕە ٤٧٧ دا "ڕایەڵ" لە لایەن ئەنجومەنی کۆڕەوە بۆ "العارضة الخشبیة" پێشنیاز کراوە.

"ڕامووسین" بە واتای "تقبیل Kissing" و "ڕامووسان" "ماچ"ە، "قبلە"، فارسی "بوسە"ی هەیە. "ڕامووسین" لە "ماچکردن" پەسەندترە چونکە گەردان دەکرێت، بەڵام لە هەموو زاراوەکاندا "ماچ" لەبری "قبلة" باوە. بەپێی دەستوور "ڕامووس" ناوی کارایە وەک: "ڕاهێن"، "ڕاگر". "ڕایەخ" بوە بە ناوی بەرکار هەرچەند لە قاڵبی "ڕامووس" و "ڕاهێن"یشە.

"ڕاهەژین"، "ڕاوەشێن"، "ڕاقەنێن"، "ڕاتەکێن"، "ڕاڕفێن" لە قاڵبی "باوەشێن"دا بۆ ناوی ئامێری ئەوتۆ دەبن کارەکە جێبەجێ بکات. دەشێ بڕیار بدرێ بۆ سووک دەربڕین ناوەکان کورت بکرێنەوە و ببنە: ڕاهەژ، ڕاوەش، ڕاقەن، ڕاتەک، ڕاڕف. "باوەشێن" لە دەست کورتکردنەوە دەرچووە.

"ڕاڕەو" بریتییە لە "ڕێگەڕەو". پێوەندیی بە پێشگرەوە نییە. لە لاپەڕە ٤٥٥، ٤٥٦

و ٤٥٧ ی گۆڤاری ناوبراوی کۆڕدا ٥٣ زاراوە هاتوون بە "ڕاڕەو" دەست پێ دەکەن بە واتای "مەذهب"– لە فەلسەفە و منطق. بە نموونە:

مذهب المشبهة – ڕاڕەوی لێ چوێنایەتی

مذهب الذرئع – ڕاڕەوی بەهانەگری

مذهب تنحیة الذات – ڕاڕەوی خۆ دەرهاویشتن

"ڕازانەوە"ش ئەو "ڕا"یەی بنەڕەتییە. پێشگر نییە چونکە دەبێتە: "دەڕازێتەوە" نەک "ڕادەزێتەوە"– وەک هەندێ کەس هەڵەی تێدا دەکەن.

"ڕاپێچان"، "ڕپێچدان"، "ڕاپێچەکدان" وەک "استنفار" واتا دەبەخشێ.

"ڕاپێچەک" بە واتای "بە زۆر خەڵق بەرەو کار بردن" دێت. "بێگار" هێندەی "ڕاپێچان" شرودڕ نییە. "ڕاپێچان" لە واتای فەرهەنگیدا بەرتەسکترە لە "استنفار" چونکە دەشێ تاکە کەس ڕاپێچرێ، هەرچی "استنفار"ە گشتییە. ئنجا ئەگەر چاوپۆشی لێ نەکرێ دەبێ بڵێین: ڕاپێچانی گشتی. "ڕاپێچ" وەک "ڕایەخ" ناوی بەرکارە چونکە دەگوترێ ڕاپێچدان. کەسێکی خەڵق ڕادەپێچێ– "ڕاپێچدار"ی بۆ دەسازێ.

لە کاری "پێچان" دوو وشەی گرنگ وەردەگیرێن: یەکیان "پێچەکان" بە واتای Zigzag. ئەم "ان" ە هی کۆکردنەوە نییە بەڵکو ئەو "ان" یە کە بە دوا ناوی بەشێکی ئاوایییەکانی کوردەواریدا دێت وەک: خدران، حاجی ئۆمەران، ماخۆبزنان، باڵەکیان... دواتر ڕوون دەبێتەوە، ئەم "ان"ە پاشگرێکە وەکو "اوە، اوا– لە عەلیاوا، تۆپزاوا، تەیراوا" نیشانەی ئاوایی و زەوییە.

زۆر بە سەیری لە هەڵکۆڵینەکانی ناوچەی قەرەغان دەرکەوت، بەر لەوەندە هەزار ساڵە ناوچەکە ناوی "قەقەڕان" بووە. د. فەوزی ڕەشید لێمی پرسی ئاخۆ وشەی "قەقەڕان" لەو زمانە هێندی ئەورووپییانەی دەیانزانم هیچ واتا دەبەخشێت؟ پێم گوتەوە: قاقڕ بە زەوییەک دەگوترێ سەخت و کەم بڕشت بێ. دەردەکەوێ زەوییەکانی "قەقەڕان"یش قاقڕن. دوور نییە قاقڕان بووبێتە قەرەغان.

وشەی دووەم "پێچەبەدەورە"یە کە لە ئینگلیزی Vicious Circleو لە عەرەبی "حلقة مفرغة"ی پێ دەڵێن. "پێچەکان" بۆ "زیگزاگ" و "پێچەبەدەورە" بۆ "حلقە مفرغة" دوو زاراوەی ڕێکوپێکن.

"ڕاسپاردن" "توصية"یه. به خوام سپاردیت، واتای دیاره. "ئەسپارده" کەسێکه ڕاسپاردەی بۆ کراوه. Spareی ئینگلیزی له "سپاردن" نزیکه.

"ڕاسپارده" له جلک و شتی دیکەی دروستکراودا "ڕادایی" دەگرێتەوه لەگەڵ تێبینیی ئەوەی که "ڕا"ی "ڕادایی" پێشگر نییه، ڕەنگه کوردیش نەبێ چونکه دەشێ له "ڕەئی – دایی"وه هاتبێت. کورد دەڵێ "بیرورا" له جێی "بیر و ڕەئی". بەهەمەحاڵ ئێستا به کوردی حیساب دەکرێ.

"ڕامالدان" له زاراوەی عەسکەری به "اکتساح" دەڕوات. وشەکه له "ماڵین"ەوه هاتووه.

"ڕاگوێستن" لەگەڵ گواستنەوه، گوێستنەوه، گوازینەوەدا یەک واتایه، یاخود با بڵێم به زۆری بۆ یەک مەبەست بەکار دێن، چونکه جوداوازییەکی ورد له نێواندا هەیه. "ڕاگوێستن" وشەی عەشیرەته لەچاو وشەکانی دیکەدا تەکانێکی تێدایه بایی ئەوەی ژیانی نائارامی شاخ و داخ له ژیانی شار جودا دەبێتەوه هەر بۆیەیه که دەگەینه بووک گواستنەوه بابای عەشیرەتیش دەڵێ "بووکم گواستەوه" نەک "بووکم ڕاگوێست". دەڵێ "ماڵەکەم و مەڕەکەم ڕاگوێست".

بچینه سەر باسی پێشگری "وەر".

ئەم پێشگره بزوتنەوەیێکی کەوانەیی و بازنەیی ڕادەگەیەنێ. بنەچەکی "وەر" دەچێتەوه بۆ "ڤەریتەنی"ی ئاڤێستا که به واتای سووڕان هاتووه. پێشگری "وەر" له فارسیدا نییه. به باوەڕی من فیعلی "وەرین"ی کوردی و "ڤەریتەن"ی ئاڤێستاش یەک شتن، نەختێک گۆڕانی بەسەردا هاتووه. له لایەن گۆڕانی قاڵبەوه ئەوەنده جوداوازی نییه له نێوانیاندا گرفت پەیدا بکات. که بزانین "پەشوو"، "پەسوو"ی ئاڤێستا بووبێته "پەز" و "پەشوان" بووبێته "شوان" سەیر نییه، "ڤەریتەن" بووبێته "وەرین". له کوردیدا کەم فیعل هەن وەکو "دیتن" دەنگی "ت" تێیدا کەوتبێته نێوان "ن"ی چاوگ و دەنگی "ی". سەیر نییه ئەو "ت"ه قرتابێ.

له لایەن واتاوه "وەرین" سووڕانێک لەو شتە پەیدا دەکات که دەوەرێ. که دوو وشه قاڵبیان یەک بوو، یاخود زۆر له یەکدی نزیک بوون، هەر خۆیانن که له دوو وڵاتدا واتایان دەگۆڕێت. به نموونه "بطیخ" له عێراق بۆ کاڵەکه. له ڕۆژئاوای عێراق

هەتا میسر بە شووتیی دەڵێن. خۆ ئیمکان نییە وشەی "بطیخ" لەبەر جودایی واتا بە دوو وشەی لەیەکدی جودا بژمێردرێ. ئێستاکە دەزانین وشەی "دێو" بەر لە زەردەشت بۆ خوا داندرابوو دواتر کرا بە هی غەیری خوا بۆیە "زیۆس" کە زووتر گەیشتبوە ئەورووپا بە "خوا" مایەوە. ئەمە باوەڕی منە لە ئاست "ڤەریتەن"، "وەرین"دا.

پێشگری "وەر" پەرەسەندووی نییە، لەگەڵ چەند "فعل"ێکدا، دەردەکەوێت: وەرگرتن، وەرکەوتن، وەرسووڕان، وەرچەرخان، تێ وەرپێچان، تێ وەرهاتن، تێ وەردان، تێ وەرچوون، تێ وەرکردن، پێوەربوون.

وشەی "تێ وەرێخ" کە لە "یەخستنەوە" هاتووە "تێ وەریەخستنی" نەهاتووە. هەر دەڵێی "تێخستن- تێیەخستن" ئەو "وەر"ەی چووەتە ناوەوە. هەر چۆنێک بێ "تێ وەرێخ" زاراوەیێکی حازربەدەستی بۆ ڕەخساندووین لە بری "تحشیة"- لە "حشو"- ەوە. دەگوترێ: بە تێ وەرێخ قسەکەی خستە ڕوو، واتە لە وێنەی کەلێن پڕکردنەوەی وتووێژ، نەک یەکسەر و پاتەوپات، مەبەستی درکاند. ئەم "تحشیة"یە پێوەندیی بە "حاشیە"وە نییە کە "پەڕاوێز"ی دەوراندەوری بابەتی نووسینە نەک "ناوەڕۆک".

لەو دە نموونەی فیعل کە "وەر" پێشگر تێیاندا دەردەکەوێ تەنها چوار فیعلیان "وەر" ی بێ واسیتەیان پێوەیە کە بەڵگەیە بۆ دەگمەنبوونی پێشگری "وەر". بە ئەزموون و لێکەڕانی بێ هەناسەسواری بۆ "هەڵ" تەنیا لەو کارانەی بە "ا، ب، پ، ت، چ" دەست پێ دەکەن ٢٧ نموونەم دۆزییەوە پێشگری "هەڵ"ی پێوەیە. لە نموونەکانی پێشگری "دا" هەتا پیتی "ک" ٣٠ دانەم دۆزییەوە. لە بۆ "ڕا" هەتا پیتی "ڕ" ٣٠ نموونەم دۆزییەوە.

لە لاپەڕە ٦١ ی "فرهنگ ایران باستان"، نووسینی پورداود وشەی Vairya هاتووە لە ڕەگی var وەرگیراوە. ئەمیان بە واتای "برگزیدن" "هەڵبژاردن" و "ترجیح" هاتووە. بە پێی واتاخوازی varلە وشەی "هەڵاواردن": "هەڵ"- "ئاوار"- "دن"- دا بە دیاردەداتەوە. "ئا" بەرایی "وار" پێشگری هەبوون و "ایجابیە"ـە لە ئاڤێستادا وەک: "اخوند" -(خوێندەوار)، ئارام، ئاشنا، ئاڕاستە. "ڤەریتەن" ی پێشتر باسکراو کە پێشگری "وەر" ی لێ ماوەتەوە جودایە لە "ڤەر" ی Vairya.

"تێوەردان" دەشێ بۆ "توریط" وەربگیرێ.

فـیـعلی وەرگـەڕان، وەرگـەڕاندن، وەرگـێـڕان یـەک ڕیشـەن لە بیـرم کـردبوو. لە ئاخـاوتنی ناو خـەڵق "وەرگـەڕان" بـە واتای "کـافـربوون" هـاتووە. بە وردی لێک بدرێتـەوە "وەرگەڕا" بۆ "صبأ" لەبارە وەک کە کافرەکانی قورەیش گوتیـان: "صبأ الولیـد"- "وەلیـد وەرگـەڕا". "وەرگـێـڕ" بۆ "مـقلب" دەست دەدات کـە فـەردان وەردەگێڕێ.

"وەرگەڕان" خۆیشی بۆ "ارتداد" دەست دەدات: کابرا لە کوردایەتی وەرگەڕا. "لێ هەڵگەڕانەوە" بۆ "تمرد" لەبارە: کابرا لە حیزبەکەی هەڵگەڕایەوە.

بۆ "سـمـاعـة"ی تەلەفـۆن بە زاراوە "وەرگـرە" ڕەوایە کـە بەرانبـەر وشـەی ئینگلیزیەکەی Receiver دێت. فارس "گوشی" (گوێچکەیی) بۆ بەکار دێنێت.

بۆ "مضمد" لە کوردیدا "برینپێچ" ڕۆییوە. بۆ "ضـمـادات" وشـەی "وەرپێچـە" بە خراپ نازانم. وەک دیارە "وەر" بـە پێی واتای بنەڕەتی خۆی لەگەڵ فیعلێک دێت کە بزووتنەوەی ئاشکرای تێـدا بێ. نـاشێ بگوترێ: "وەرنووسـتن" و "وەردیـتن". بەڵام بەپێی دەسـتوور دەشێ هەر وەک دەگوترێ "هـەڵفرین"یش دەگوترێ "وەرفـڕین" بۆ فڕینێکی لە سەرەتاوە کەوانەیی بێ. نەگوتراوە "دافڕین" بەڵام لەگەڵ "لیسیـان" کە بە واتای نیشتنە "دالیسیان"م بیستووە.

لە زاراوەی عـەسکەری "انتشـار" هـەیە لەگـەڵ "بڵاوبوونەوە"- دا ناگونجێ چونکە لە "بڵاوبوونەوە"- دا ئـامـانج نییـە، بەڵام لـە "پێوەربوون"دا ئەو ئامـانج و نیـازە هـەیە کە لە "انتشار عسکری"دا هـەیە. "پێوەرکردن" تێپەڕی "پێوەربوون"ە.

تێبـینی: "تێوەردان" بۆ "توریط" بـێ ناشێ "تێوەرچوون" بۆ "تـورط" بێ هـەرچەند لە بنەڕەتدا تێپەڕ و تێ نەپەڕی هـەمـان واتان: کوردی وشـەی کۆنی هـەیە بۆ "تورط" ئەویش "تێوەگلان"ە. تێوەگلانێکی لێ ڕزگاربوونی نەبێ دەبێتە "پێوەبوون".

پاشگر دەورێکی زۆر گەورەی هـەیە لە وشـەڕۆنان و زاراوەدا. ئەو پاشگرانـەی کە هـەر بە دوا "فیعل" دا دێن ئەمانەن:

١- دەنگی "ا" ئەلف وەک: ترس- ترسا، ترش-ترشا، سوور- سوورا...

ئەم دەنگە بـە زۆری فـیـعلی ئەوتۆ دروست دەکـات کـە لە خـۆوە ڕوو دەدەن، کـارا (فاعل) تێیاندا ماندوو نابێ. دەڵێین: گلا، هەژا، دڕا، پسا، نووسا، ڕما، خلیسکا،

سووتا، شێوا... هتد. کارا لەم فیعلانەدا دەوری دڵخوازی نییە، چونکە بێ خوازی ئەو ڕوو دەدەن. من ناوم ناون "کاری ڕوودان" (افعال الوقوع). بەڵام لە عەرەبیدا "افعال المطاوعة"یان پێ دەڵێن و لە چەندین ڕێژەوە پەیدا دەبن.

٢- پاشگرێکی دیکە هەیە لەم پاشگرەی "ا" نزیکە، نەختێکی لێ دەترازێ بەوەدا کە شێوەگۆڕی ڕادەگەیەنێ نەک ڕوودانی ڕووت. پاشگری "کا" ئەم دەورە دەبینێت بەڵام نموونەی کەمن. دەڵێین: بزڕکا، هەڵترووشکا، هەڵپڕووکا، پووکایەوە، نووسکایەوە، دامرکا...

جارێکیان قسە لەوە دەکرا کە فیعل لە وشەی "هەڵم" وەربگیرێ بە واتای "تبخر". هەندێک خاوەن ڕای گوتیان "هەڵما، دەهەڵمێ". من گوتم: لەبەر شێوەگۆڕی لە ئاوەوە بۆ هەڵم دەبێ "هەڵمکا" بێ. پێویستە بڵێین ئاوەکە هەڵمکا، دەهەڵمکێ.

دەشێ بۆ بزربوونی منداڵ بڵێین: منداڵەکە بزرا. بەڵام یەکێک لەپڕ پیر بێ "پیرکا"، "دەپیرکێ". ئەگەر پیربوونەکە عادەتی بێ کە فەرقی بەرهەستی پێ نەکرێ دەشێ بڵێین: فلان پیرا، ئەو جار مرد.

توور دەپووکێتەوە، پووکایەوە نەک پوایەوە چونکە شێوەی دەگۆڕێ. نووزانەوەی بنیادەم کە ڕاگوێزرا بۆ تاژی و سەگ دەبێتە "نووسکایەوە". بیستوومە گوتوویانە: تاژیەک بەردێکی پێ کەوت قرووسکا.

٣- پاشگرێکی دیکە "ڕا" ی کاری کارابزرە "مبنی للمجهول": کوژرا، دیترا، خورا...

ئەم سێ پاشگرە کاری ڕوودان بەدەستەوە دەدەن تەنانەت "ڕا" کاری تێپەڕ دەکاتە کاری ڕوودان. تێ نەپەڕی عادەتی هێزی پترە لە کاری ڕوودان. بە نموونە: "ڕۆیی"- "دەڕوات"، بە ئارەزووی ڕۆییشتووەکە سەر هەڵدەدات، کەچی "سووتا- دەسووتێ" لە خۆوە ڕوودەدات.

ئەم سێ پاشگرە لە ئایندەدا ئەلفەکەیان دەبێتە "ێ":

سووتا- دەسووتێ

خلیسکا- دەخلیسلکێ

دیترا- دەدیترێ

ڕژا- دەڕژێ

بزرکا- دەبزرکێ

فرۆشرا- دەفرۆشرێ

٤- زرە پاشگرێک هەیە بە دوا هەندێ فـیـعلەوە لە ڕواڵەتدا خـۆی بە پاشگر دەنووێنێ وەک:

خز خزی

خش خشی

جم جمی

فڕ فڕی

دڕدڕی

دز دزی

ئەم "ی" کۆتاییی وشـەکان لە چاوگدا بنەڕەتییـە: خزین، فڕین، خشین، دڕین، جمین. لەمەوە دەردەکەوێ "ی" لەو فیعلانەدا هی کەسی سێیەمی تاک نییە، خۆ دەزانین لە تێ نەپەڕدا کەسی سێیەمی تاک بە ڕاناو دەرناکەوێ.

کە فیعلەکان لە ئایندەدا گەردان بکەین دەبنە: دەخزم، دەفڕم، دەخشم، دەدڕم، دەجمم، دەدزم. لە هیچیاندا ئەو "ی"ە کە بە زرەپاشگرم دانا دەرنەکەوتەوە. لەمەوە دیارە پاشگر نییە، چونکە پاشگر لە هەموو فیعلێکدا دەردەکەوێتەوە.

باسی چۆنیەتیی هاتنەوە و نەهاتنەوەی دەنگی پێش نوونی چاوگ زۆری بە بەرەوەیە، لێرەدا چی دیکەی لەسەر ناڕۆم چونکە ئیشمان پێی نییە.

٥- پاشگری "اندن" پاشگرێکی بەهێزە، تێ نەپەڕ دەکا بە تێپەڕ، وەهاش دەبێ لە دەنگی گیانلەبەر و بێگیان "فیعل" دادەهێنێ.

فیعلێکی کۆتایی بە "ا" هاتبوو تەنیا "ندن"ی پێوە دەلکێندرێ بۆ تێپەڕکردن. هەر فـیـعلێکی کـۆتایی بە "ی" هاتبێت ئەگەر "اندن"ی بە خـۆیەوە گـرت "ی" ەکـەی دەسوێت:

خزین- خزاندن

سووتان- سووتاندن

زیرە- زیڕاندن

ڕۆیین- ڕواندن

هەڵستان- هەڵستاندن

گرمە- گرماندن

لەقین- لەقاندن

چوون- چواندن

بۆڕە- بۆڕاندن

لەو دەنگانەی: زیرە، گرمە، بۆڕە... دا بزوێنی "ە" - (فەتحەی عەرەبی) کە بە دوایانەوە بوو، سوا.

٦- پاشگری "ەوە" دەمەتەقە هەڵدەگرێ لەوەدا ئایا "وە" پاشگرە یاخود "ەوە". لێرەدا پێوەی خەریک نابین، ئەوەندە دەڵێم کە لە کرمانجیی سەروودا بە پێشگر دێت و ئیمکان نییە فەتحەکەی بەرایی دەرکەوێت. هەندێ عەشیرەتی کوردستانی جنووبیش ناوناوە بە پێشگر بەکاری دەهێنن وەک کە دەڵێن: ئاوەکە وەخۆ، دەرگەکەم لێ وەکە...

ئەم پاشگرە گەلێک واتاگۆڕی بە فیعل دەکات. نووسەران لە بارەیانەوە نووسیوە و زۆربەی دەوری کە لە وشەسازیدا دەبینێت ڕوون بووەتەوە بەڵام جارێ ماوەیەتی پشکنینەوەی تێدا بکرێ بە نموونە باسی ئەوەم نەدیت کە چۆن لە:

کەوتم و هەڵستامەوە،

چووم و هاتمەوە،

بردمەوە و دۆڕاندمەوە،

سەرکەوتم و هاتمەوە خوارێ... دا

... فیعلی دووەم بە هەڵگێڕانەوە یاخود شکاندنەوەی فیعلی یەکەم حیساب کراوە و بووەتە بەردەوامبوونی پێچەوانەیی ئەو وەک کە دووبارە بووبێتەوە.

بەکارهێنانێکی دیکەی "ەوە" کە نەهاتە بەرچاوم باس کرابێ ئەوەیە کە دەگوترێ: هێندە باران باری ئاو ڕۆییشتەوە. دوای شەش سەعات دەوامە بەفرەکە کەوتەوە. لەمانەدا و لە هی دیکەی وەک ئەوانیشدا ئاخێوەری کورد مەبەستێکی

دەرنەزەر کردووە کە بە بێ "ەوە" دەرنابڕێ، خوێنەریش وەکو ئاخێوەر با دڵ بگێڕێ بۆ هەستکردن بەو مەبەستە.

بەهەمەحاڵ لێرەدا ڕێم نییە لە تاک تاکی ئەو بەکارهێنانە بتۆژمەوە تەنانەت سەرچاوەی ئەوتۆشم لا نییە پشتی پێ ببەستم بەلام، لە نموونەدا دەڵێم "بەفر کەوت" مەبەستی دەستنیشانی تێدا نییە مەگەر ئەوەی کە دەشێ لە ڕستەی "بەفر باری"دا بەڵگە نییە بەفرەکە دنیای سپی کردبێ. کە دەڵێی شەوێ بەفر دەستی پێ کرد سبەینێ لای چێشتەنگاو کەوتەوە، لەمەدا زێدە دەرخستنێک هەیە کە لە ڕستەی "بەفر کەوت"دا نییە چونکە ڕەنگە یەکسەر کەوتبێ...

ئەو پاشگرانە تێکڕایان بەوەدا لە پاشگری دیکە جودا دەبنەوە کە فیعل وەک فیعل دەمێنێتەوە دەنا پاشگری دیکەش هەن بە فیعلەوە بلکێن بەلام دەیگۆڕن بە ناو، یان ئاوەڵناو، یان ئاوەڵکار وەک:

کوتان – کوتەک

زانین – زانا

سووتان – سووتوو

بزووتن – بزۆز

بێشتن – بێژینگ

ڕوانین – ڕوانگە

پاشگری "ڕا"ی کاری کارابزر "مبنی للمجهول" دەوری سەرەکی نابینێ لە ڕۆنانی وشە چونکە دەبێ پێشتر کاری کارادیار "مبنی للمعلوم" هەبووبێ ئنجا "ڕا" ی لێ کەوتبێتەوە و دەور ببینێت.

بۆ سوود وەرگرتن لەو پاشگرانە دوو ڕێگا هەیە:

یەکەمیان ئەوەیە بە دوا فیعلی حازر بەدەستدا بگەڕێین کە پاشگری پێوە بێ. لە نموونەی ئەم ڕێبازە سەیری لاپەڕە ٤٤٦ ی گۆڤارەکەی کۆڕ بکە دەبینیت:

ڕەخسکان– تکامل– Integration

سازان– تکیف– Adaptation

گونجان– توافق– Adjustment

دووەمیان ئەوەیە بەهۆی پاشگرەکان فیعلی تازەی نەبیستراو لە وشەی کوردی و بێگانە دروست بکەین.

گرتنەبەری ڕێبازی دووەم بۆ ڕۆنانی وشە و زاراوەی تازە سەرەڕای ئەوە کە کارێکی بە ئەرک و وردە، بە خۆدا ڕاپەرموونی زاراوەساز و ڕۆشنبیرانیشی دەوێ ئەویش بە زۆرەملێ و پێ لە جەرگی خۆنان نایەتە دی. دەبێ پەند لە زمانی پێشکەوتووتر وەربگیرێ، چۆن بایی پێویست، بایی داکردنیش بێپەروا لە زمانی خۆیان و بێگانەش وشە و زاراوەیان داتاشیوە و بە ڕەهایی مەبەستی پێ دەردەبڕن و بەسەریشیدا زاڵن.

لە وشەی Orient کە بە واتای ڕۆژهەڵاتە Oriental یان هەڵناوە بۆ خۆرهەڵاتی. ئنجا هاتوون ڕێکوپێک Orientalization یان قیت ڕاگرتووە بە قەدەر قەڵای میری سۆران. ئەگەر دەقاودەق بیکەینە کوردی دەبێتە "خۆرهەڵاتییاندن". ئەم وشەیە لەچاو هی دیکە جوجەڵەی وشان حیساب دەکرێ.

برا عەرەبەکان هاتوون بە ڕەهایی "اکسدة"، "هدرجة"، "بسترة" یان داڕشتووە دەستیان خۆش بێت. "زەینەڵەکۆسە"یان خستە سەر کێشی زمانی خۆیان بوو بە "زین القوس" بەر لە هەزار ساڵ "ڕۆدریک"یان کردە لزریق... پاتریارک – بگریق و... هتد.

ڕۆژاوایی "الخوارزمي"یان کردە لۆگاریتم. ئینگلیز دڵی نایەت وشەی خۆی بۆ زاراوە بەکاربهێنێ لە بێگانە دەخوازێتەوە. بە نموونە -Noctambulism لیژنەی زاراوەی کۆڕ "خەورۆیی" بۆ دانا– یەک کەرتی ئینگلیزیی ڕەسەنی تێدا نییە. ئنجا ئێمە ئەگەر تێکڕا هۆش و دڵمان نەکەینەوە بۆ فرەواندنی (بە ئانقەست "فرەوان" م کردە فیعل) زمانەکانمان بە گرتنەبەری ئەو ڕێبازانەی کە زمانی جیهانی پێشکەوتووی پێ دەوڵەمەند بووە ساڵە و ساڵ لەچاو میللەتانی تر دوا دەکەوین.

ئەو ساڵە لیژنەی زاراوەی کۆڕ کە خەریکی زاراوەسازی بوو دوودڵیی نەکرد لەوەدا کە هەرچی بە پێی دەستووره سەلمێندراوەکانی خۆی و دەستوورەکانی زمانی کوردی ڕەوا بێت کۆمەی لێ نەکات. لەو هەزار و ئەوەندە زاراوەی پێشنیازی کرد ئەو ژمارەیە لەو جۆرە بوون کە فیعلیان بە پاشگری "اندن" کۆتاییان دێت ناوناوەش بە "ان":

١- ڕامان- استغراق

٢- تێڕامان- التكامل الذاتي

٣- سەپاندن- الحكم

٤- وروژاندن- استدعاء

٥- كشانەوە- انسحاب

٦- خەڵەفان- ذهان الشيخوخة

٧- چەپاندن- الكبت

٨- لێگەڕان- إستقراء

٩- بەخۆوەگلان- إنغماس الذات

١٠- تێزانگ- الرحم

١١- گەشانەوە- انبساط

١٢- ناساندن- تعريف

١٣- هەڵڕژان- الفيض والصدور

١٤- وێچواندن- تمثيل

١٥- هەڵوەشان- تفكك

١٦- سەلماندن- تصديق

١٧- پەلەی ژیان- تنازع البقاء

١٨- هەڵكشان- تسامي

١٩- گونجان- توافق

٢٠- سازان- تكيف

٢١- كوژانەوە- انطفاء

٢٢- ڕێبازی قەرساندن- طريقة التقدير

٢٣- حەپەسان- الجذبة (في الصوفية)

٢٤- پلەی شیان- درجة الاحتمال

٢٥- تێخزان- الحلول

٢٦- سازاندن- اصلاح

٢٧- نرخاندن- تقدير

٢٨- گەیاندن- الدلالة

٢٩- شڵەژان- شدة الاضطراب

٣٠- گونجاندن- توفيق

٣١- زاناندن- الادراك المعرفي

ئەم نموونانە بەگشتی لەبارن، نە خۆیان لە خۆیاندا شەڕ پێفرۆشتن هەڵدەگرن نە زمانەکەشمان حەز لە لەمپەری پێش چەرخی عەرەبانە دەکات. یەکێک ڕەخنەی لە وشەیێک بوو دەبێ بەڵگەی بەهێزی هەبێت و هەتا بۆشی بلوێ وشەی لەباتر پێشکەش بکات. چی بە چاکەی ئەم لیستەیەوە دەیڵێم بۆ هەموو کارێکی ئەوتۆیی دیکەشی دەڵێم.

لە لاپەڕە ٤٧٢ زاراوەی "ڕەهەندی فراژووتن" بۆ "سیر النمو" Course of Development لە لاپەڕە ٤٧٤ "سروشتی تاوگیر" بۆ "الگبيعة الانفعالية" Passional Nature، "بەهرەگیر" بۆ "المكتسب" Acquired هاتوون. ئایا ئەو زاراوانە لە چییان کەمە؟ هەر چۆنێک بێ بەولای تواناوە داوا ناکرێ.

بەکارهێنانی ئەو پاشگرانە بۆ داهێنانی وشەی تازە بە پێی سروشتیان دەبێ. پاشگری "ا" ئەلف بۆ داهێنانی فیعلی ڕوودانی سافیلکەیە (سافیلکە بەر هیچ قیاسێک ناکەوێ مەگەر ئەوەی بڵێین دەنگێکی لە سافیلکەی گۆڕیوە) کە شێوەگۆڕیی تێدا نەبێ، بە نموونە: زەوی ڕاست و بێ کۆسپ پێی دەگوترێ "تەخت". "تەختایی" ناوی مەعنایە لەو وەرگیراوە. ئنجا ئەگەر زەوییەک بە هێزێکی سروشتی یاخود بە هەوڵی بنیادەم تەخت بووبێ و ویستمان ئەوا "ا"ەی لێ بەکار بهێنین، دەڵێین: زەوییەکە تەختا، دەتەختێ. ئەگەر زەوییەکە بەسەر بەرزایی گردێکەوە بوو دەشێ بڵێین: زەوییەکە هەڵتەختا.

هەڵبەت تا ئێستا شتی ئەوتۆیی لە لایەن کەسەوە لە پشت مێزی نووسینەوە نەکراوە، قسەمان لە دەستوور و لە داخوازی وشە و باری ڕوودانە. کەس ڕەخنەی نییە لە پەیدابوونی وشەی "قڵقڵان" کە بەبیری خاوەن بیراندا نایەت لە کەنگینەوە کەوتووەتە سەر زمانان. بەڵام ئەگەر یەکێک لە جینگڵ خواردن کە بەولای

قڵقڵانەوەیە فیعل دابڕێژێت و بڵێ: کابرا قڵقڵا و جینگڵا، خەڵق جینگڵای لێ بە داوێوە دەکەن. کێ دەوێرێ لە "هەڵپە"وە بۆ "هەڵپان" بچێت؟ بەڵام دەبێ خوێندەوار نیگای فرەوان بێ بایی ئەوەی لە شێوازی بەرەوپێشچوونی زمانی میللەتان پەند وەربگرێ بۆ زمانەکەی خۆی. دەبێ گوێم بۆ ڕادێرێ کە دەڵێم ناشێ لە زاراوەی "هەڵتەختان"ەوە بۆ ئەوە بچێ کە ئەگەر تەختبوونێک لە پڕ ڕووی دا و شێوەگۆڕیی تێدا بوو، کە هەیە، خێرا "تەختکان"ی بۆ ڕەچاو بکات چونکە لەبەر زەینی مرۆڤدا "تەختایی" وێنەی بنەڕەتییە بۆ زەوی، زەقایی و دادڕاوی بەسەریدا دێت بۆیە دەبێ "تەختان"ی لێ بەکاربهێنێ بە تەواوی وەک ئەوەی کە ئاوێک شلوێ بێت و بە دەرمانێک یەکسەر ڕوون بێتەوە ناشێ "ڕوونکا"ی بۆ بەکار بێت چونکە شلوێیی لە لاوە بەسەر ئاودا هاتووە دەنا خۆی بە ئەسڵ ڕوونە. ئەگەر ئاوێک لە پڕ شلوێ بوو دەشێ بڵێین: "ئاوەکە شێلووکا".

بە پێی دەستوور چەندێکی فیعل بەو پاشگرەی "ا" ئەلف پەیدا بوویێت دەشێ بە "اندن" تێپەڕ بکرێ. ئەوەی "کا" دەیکا بە فیعل، ئەویش هەڵدەگرێ ببێتە "کاندی".

پێویستە سەرنجی خوێنەر بۆ دیاردەیێکی سەربە زمان، کە دەکێشێتەوە بۆ فۆنەتیکیش، ڕابکێشم، دەنگی ئاخاوتن هەیە چالاکە، هەیشە تەنبەڵە. دەنگی "ک" لە هەرە چالاکەکانە و لە داڕشتنی جۆرەها وشە بەشدار دەبێ وەک:

فڕین- فڕکەی دەمار ناوی مەعنایە

کوتان- کوتەک ناوی ئامێرە

پەستن پەستەک، ناوی بەرکارە

بنج- بنچک ناوی گشتییە

چاو- چاویلکە

خەم- خەمۆک

شەو- شەوەکی ... هتد

دەنگی "ز" تەنبەڵە هەروەهاش ق ،ب، ج، ف... زاراوەساز دەبێ پەنا بۆ دەنگی چالاک بەرێت نەک تەنبەڵ. لێرەدا ڕێم نییە، لێشم داوا ناکرێ بە دوا هەموو ئەو وشانە بکەوم کە ئەگەر ڕێی بەرفرەوانی زاراوەسازی بگرمە بەر دەتوانم بە "اندن" وشەیان لێ سازدەم. یەک دوو نموونە بۆ ئەم مەبەستە بەسن. بەرانبەر "الهدرجة"

دەشێ "هایدرۆجاندن" بڕوات. لەبری "الاكسدة" "ئۆكسیداندن". ڕاستییەكەی "هدرجة" و "اكسدة" هاوڕەسەن نین. دەبوو لە ئاست "ئۆكسید" دا "هایدرۆ"– "هایدرێت" فیعل وەربگیرێ. ئەوسا وشەی "هایدراندن" پەسەند دەبێ.

بۆ –"تشجیر" دەتوانین "درەختاندن"، "لێڕاندن" بڕوێنین. ئەم زاراوەیە بۆ پەیداكردنی لێڕستانی گەورەیە. ئەگەر بۆ ڕووپێوی بچووك بێت وشەی "خێزەڵ" هەیە بكرێتە "خێزەڵاندن". لەوانەیە هەرێمێك لێرە و لەوێ كۆمەڵە داری لێ بڕوێت و بە هەمووی بگوترێ "خێزەڵاندن". هەرێمەكەش پێی بگوترێ خێزەڵستان نەك لێڕستان.

لەو تاقمە زاراوەیەی كە لە لیستەی زاراوەكانی كۆڕم هەڵبژارد دوو زاراوەی "ناساندن" و "زاناندن" هاتن. "ناساندن" تێپەڕكردنی "ناسین"ە كە خۆیشی تێپەڕە. ناسین ئاشكرایە چییە. "ناساندن" بە واتای "پێناسین" دێت. دەڵێی: دارام بە براكەم ناساند. واتا وەهام كرد براكەم دارا بناسێت. كە گوتت دارام لە براكەم ناساند وەهات كردووە دارا براكەت بناسێت.

"زاناندن"– "الادراك المعرفي" ئەو زانینەیە بە هەوڵی تێفكرین و خۆ دەرسدان پەیدا دەبێ نەك زانینی عادەتی كە لە خۆوە دێت.

ئێستا دوایساڵەهای نووسینی نوێبابەت و چاو ڕاهاتن لە جۆرەهای زاراوەی سەردەم كاتی ئەوەمان هاتووە بە ڕەهایی لە "دروست" زاراوەی "دروستاندن" بۆ "تبریر، تحلیل" (بەحەڵاڵ زانین) ڕەوا ببینین. ئێمە "خوێنەر"، "بینەر"، "بیستەر"...مان ڕەهاند بۆچی "ڕەهاندن" و "دروستاندن" نەڕەهێنین؟

دەمێكە لە نووسیندا ڕوونم كردووەتەوە كە دوو فیعل هەن ڕێژەی "اندن" یان بەگۆڕاوی ماوە. ڕێژەی تێ نەپەڕیان لە شارەكان كوێر بووەتەوە بەڵام بەسەر زاری هەندێ عەشرەتی شاخنشین جارێ زیندووە. دوو فیعلەكە "چاندن" و "ستاندن" ن. تێ نەپەڕیان لەو عەشرەتانەدا وەكو هەر تێ نەپەڕێك بێكێشە لە كاردایە، دەڵێن "چنان" و "ستنان". گوێت لێ دەبێ دەگوترێ: ئەو بەریانە تووتنە دوێنێ چنا. چەندی دەكەم عاردی بەر جۆم بۆ ناچنێ.

دەگوترێ: قەرزەكە بە من نەستنا مەگەر بە مەحكەمە بستنێ. تۆڵەی مەڕەكە مەگەر خوا، دەنا بەكەس ناستنێ. لە شارەكان بە ناچاری دەڵێن ناچاندرێ،

دەچێندرێ، ستاندرا، دەستێندرێ. "ستاندن" لە سلێمانی جارێکی دیکەش لێی قرتاوە بووەتە "سەندن" دەبێ نووسەران ئەم دوو فیعلە ڕەسەنە بۆ زمانی ئەدەبی زیندوو بکەنەوە.

"ستاندن" و "چاندن" لە بنەڕەتدا "ستناندن" و "چناندن" بوە بەڵام بە تەواوی ئەو نوونەیان دۆڕاندووە، ڕەنگە لەبەر ناقۆڵاییی بە دوا یەکدیدا هاتنی دوو نوون یەکیان سوا بێت. گەردانی "اندن" و هاوڕێکانی "ا"، "کا"، "ڕا" دەستوورییە. لە ئایندەدا ئەلفەکەیان دەبێتە "ێ". دەسووتێنێ، دەڕژێ، دەپەشۆکێ، دەدیترێ.

"دەسووتێنێ" کە تێپەڕە، ئەو "ێ"یەی دوای "ت"ەکە مەبەستە کە لە ئەلفەوە گۆڕاوە، "ێ" ی دوایی بایەخی نییە، چونکە لە کەسی سێیەمی تاکدا دەردەکەوێت، کە گوتت "دەسووتێنم" ئەو "ێ"یە دەڕوات. چەند ڕێژەیەکی دیکەی فیعل هەیە وەک ئەمانە گەردانیان دەستوورییە: کێڵان، پێوان، پێکان، کێشان...

بواردن، سپاردن، هەناردن، ژماردن... تەنیا "خواردن" ڕیزپەڕە. ئەم دوو ڕێژەیەش هەر تێپەڕن وەکو سووتاندن.

لەبەر هۆیێکی لێمانەوە دیار نییە تەنیا ڕێژەی "بواردن، سپاردن..." بە بەریەوە هەیە "سپاردە، بژاردە، هەناردە، بواردە..." ی لێ وەربگیرێ بە ناوی بەرکار. لێرەشدا "خواردە" ڕیزپەڕە چونکە ناوی کارایە.

ناشێ بڵێین سووتدە، برژدە... هەروەک ناشێ بڵێین: کێڵدە، هێندە... لە ڕێژەی "اندن" بۆ پەیداکردنی وشەیێک "سوتاندراو" ی لێ فام بکرێتەوە دەگەڕێینەوە بۆ تێ نەپەڕەکەی و دەڵێین: سووتاو، برژاو... لە ڕێژەی "کێڵان" و "وێران"یش دوو فیعلی "کێشان" و "پێوان" ناوی مەعنایان لێ کەوتووەتەوە "کێشانە" و "پێوانە".

ڕێژەی "اندن" و ئەو دوو ڕێژەیەی "وێران" و "سپاردن" گەردانیان:

دەدۆڕێنم– دەبرژێنم

دەکێڵم– دەپێوم

دەژمێرم– دەبوێرم

دەپسێنم– دەتەقێنم

دەوێرم– دەهێنم

دەسپێرم– هەڵدەپەسێرم

سەرلەبەر دەستوورییە. خواردن نابێتە دەخوێرم، دەبێتە دەخۆم. ناوی کارای داڕێژراویشی دەبێتە "نانخۆر" نەک "نانخوێر".

وشەی "کێڵگە" لەو ڕێژەیەدا دەری دەخات کە تەنیا "کێڵ" بنەڕەتییە. لە وشەکانی وردپێو، بوێر، گۆرانیبێژ- بێژام، دەبێژم... یشەوە مەعلووم دەکرێ کەوا بەشی بەراییان بنەڕەتین. بە قیاس لە "کێڵگە" کە ئەلفی "کێڵان" ی ڕۆیشتووە ئنجا لێی داڕێژراوە دەبێ بۆ ڕێژەی "اندن"یش بەشی بەرایی ئەلفەکە بهێڵینەوە و بڵێین: سووتگە نەک سووتێنگە بە واتای "محرقة". "سووتەک" بۆ "حارق" دەڕوات وەک کە کورد گوتووەتی "جەنگ سووتەکە". بەڵام ناشێ شەقامەڕێی مێژوویی کوێر بکەینەوە لەو بوارانەدا کە ئاخێوەری کورد بۆ وشەسازی ڕۆیشتووە. گوتراوە:

خەو- ڕەوێنە لە ڕەواندنەوە

سە- پسێنکە لە پساندنەوە

بن- بزێوکە لە بزاوتنەوە

ددان- تەزێن لە تەزاندنەوە

نموونەی "بزاوتن"م هێنا بە نیازێک بۆ لێکۆڵینەوە و بەیەکدی گرتن:

ڕێژەی بزاوتن، پاڵاوتن، پێتاوتن، پەستاوتن، گواستنەوە، قەڵاشتن و فیعلی دیکەش وەکو ڕێژەکانی سووتاندن، کێلان، ژماردن دەستوورییە و لە گەرداندا بەیەک ڕچەدا دەڕۆن: دەبزوێم، دەپێتێوم، دەپاڵێوم، دەگوێزمەوە، دەقەڵێشم.

لە قاڵبدا ئەم ڕێژەیە خزمە لەگەڵ سپاردن، ژماردن. فەرقیان ئەوەیە کە دەنگی بەرایی نوونی چاوگ لەم تاقمەدا "ت" و لەوی دیکەدا "د" ە. بە سەرنج دەردەکەوێ هەموو ئەو فیعلانەی دەنگی پێش "د، ت" ی چاوگیان دەنگی "ر" بێت، دەنگی "د" ی بۆ خۆی ڕاکێشاوە. سپار، ژمار، پەسار، هەڵاوار، بوار... وا بزانم تەنیا لە "گرتن" دا دەنگی "ت" کەوتووەتە دوای "ر". لەمەوە دەردەکەوێ دەنگی "ر" پتر حەز لە "د" دەکات. لە لایەکی دیکەشەوە، ئەگەر لە بزاوتن، پاڵاوتن، پەستاوتن... دەنگی "د" هاتبایە دەبوو بەپێی دەستوور هەموو ئەو "د" انە بسوێن، ئەوسا دەبوو "و" ببێتە دەنگی چاوگی کە ئەمەش دژی هەموو دەستووری چاوگی کوردییە، جگە لە ناقۆڵایی دەربڕینی "بزاون، پێتاون...".

ئەگەر "گواستنەوە"، "گوازدنەوە" بێت دەبێ سەرلەنوێ بەو لایەنەدا بێینەوە کە

دەنگی "ز" بە وەستاوی لە یەک وشەدا نایەتە بەرایی "د". دالی "گوازدنەوە" کە گۆڕا بە "ت" لە خۆوە "ز"ەکە گۆڕا بە "س" چونکە "س، ت" هەم دەنگی کپن هەم حەز لە یەکدی دەکەن، هەر بۆیە لە ئایندەدا دەڵێین "دەگوازمەوە" چونکە نە "د" لە بەیندا ما کە "ز" لێی هەڵبێ، نە "ت" ما کە "س" داوا بکات.

"قەڵاشتن" بە هۆی ئەوەی کە "ش، ت" کپن و زۆریش حەز لە یەکدی دەکەن ڕێی دەرکەوتنی "د" ی چاوگیان نەداوە. لەمەوە دەردەکەوێ ئەم دوو ڕێژەیە لە بنەچەکدا، یەک شتن بۆیە دەشێ بگوترێ: پالاوتە، پەستاوتە، قەڵاشتە هەمووشی بۆ ناوی بەرکارن وەکو ئەسپاردە، ژماردە...

بە سوودبەخشی دەزانم بڵێم ئەم ڕێژە دەستوورییانە کە بەشی هەرە زۆری فیعلی کوردی دەگرنەوە، وێڕای فیعلی دیکەی وەکو "دڕین، فڕین، بڕین، خزین.." بە تەواوی ئەو قسەیە ڕەت دەکاتەوە کە دەڵێ فیعلی کوردی گەردانی دەستووری پێوە نییە: گەردانی بەشێکی کەم لە فیعلی کوردی ڕیزپەڕە.

فیعلی "مان" سەرنج ڕاکێشە. ڕواڵەتی چاوگ و ڕابردووی هی فیعلی سادە و تێ نەپەڕە بەڵام کە بە ئایندە دەدرێ لەجیاتی ئەوەی وەک "زا، دەزێ" ببێتە "ما دەمێ" دەگوترێ "دەمێنێ" کە هاوقاڵبی "ژاندی، دەژێنێ"ی ناسادەی تێپەڕە. سەیری: "دەچێنێ، دەژێنێ، دەمێنێ" چەندە هاوئاهەنگ و هاوقاڵبن کەچی "مان" هەتا بڵێی لە دووەکەی دیکەی دوورە.

بێگومان "مان" کورتکراوەی "ماندن"ە کە بە دەگمەنێکی دەگمەن لە کوردیدا بە ڕێژەی تێپەڕ و ناسادەدا هاتووە. لە فارسیدا "ماندن" بە دەقی کۆنی پاراستراوە لە نووسینی ئەدەبیدا.

چاندن دەچێنم

ماندن دەمێنم

لە کوردی تاکە وشەیێکم بەخەیاڵدا دێت دەقی "ماندن" ی تێدا پاراسترابێ ئەویش"ماندوو" لە قاڵب و ڕێژەی "کردوو، بردوو، چاندوو...". "ماندوو" ناوی کارایە. ڕاستییەکەی "ماندوو، دەمێنم" مێوانی ڕێژەی "اندن" ن.

لە نووسیناندا هاتووە پاشگری "ئەوە" لەوانەیە بووبێتە بەشێکی بنەڕەتی فیعل کە بێ ئەو واتا نابەخشێ، وەک: لێستنەوە، ڕازانەوە، پاڕانەوە. وەهاش دەبێ

فـیـعـلـەکە بـێ ئەو پاشگرە دەچێـتـەوە واتا ئەسـڵـیـیـەکەی، وەک: بـردنەوە – بردن، خواردنەوە – خواردن، گرتنەوە – گرتن.

ڕەنگە فیعلی "چەمانەوە" یەکێک بێ لەو تاقمە کە لە "چەمان"دا واتایێکی دیکەی نەختـێک جودای هەبێ. ڕەنگە بشگوترێ "چـەمـانـەوە" نابێـتـەوە "چەمـا" چـونکە لە هەمـوو جـێگایـەک و شـارێک و هـەرێمـێک "چـەمـا" بـەکار نـایەت. هـەر چۆنێک بێت "چـەمــانـەوە" لێکۆڵینەوەی زمــانـنـاســانـە و زاراوەســازانـە هـەڵدەگــرێ. ڕواڵـەتی "چەمانەوە" و واتـاشی لەگەڵ "کـەوان" – (کـەمـان کـمـان بە فـارسی) دا ڕێک دێت، هـەر دەڵێی لـە بنەڕەتدا "کـەمـانـەوە" بوویێت و گـۆڕابێت بـە "چەمـانـەوە". وەهـا دەبێ دەنگی "ک" بە دەنگی "چ" دەگۆڕێ وەک کە "چەڵەمە" و "کەڵەمە" یەک شتن.

"چـەمـانـەوە" تێ نەپەڕە و "چەمـاندنـەوە"ش تێـپـەڕە. "چەمـینـەوە"ش هـاتووە بـەڵام لە تێپەڕکردندا هـەر دەبێتەوە "چەمـاندنـەوە". بە قیاس لە "خشـین، خزین، فڕین،..." کە لە گـەرداندا دەبنە "دەخشـم، دەخزم، دەفڕم..." دەبوو چەمـینـەوەش ببێـتـە "دەچەمم" کـەچـی هـەر دەگوترێ "دەچەمـێمـەوە". هـەرچەند من لێگەڕانی هـەمـوو لەهـجـەکـانم نەکـردووە ئایا "دەچەمم"– "دەچمن" هـەیە یان نیـیـە بـەڵام لە ڕێبـازی قـیـاسـەوە بۆ وشـەکە دەڕۆم، وەک کە لە فـیـعلی "سـووتان" و هـی دیکەشـدا بۆی ڕۆیشـتم و دەڵێم کـەرتی بنـەڕەتی فـیـعـلـەکە "چەم" لـەبار و جێگەی پێویسـتـدا، دەشێ بە پێـشـگری واتای "قوس – تقوس" بڕوات وەک کە بڵێین:

ڕووکاری قەسرەکە هـەمووی چەمکارە.

نەقشی قوماشـەکە هـەمووی چەمبەندە (لە کێش و واتای ئاڵقەبەند).

جۆگاکە چەمکێش بکە نەک ڕاستکێش دەنا ئاوەکە سەر ئەرز نابێ.

ئەگەر "چەم" لە بەشی پێشەوەی "کەمان"ەوە هـاتبێ ئەوسا ڕێمان هـەیە ئەو "کەم" ە لە "کـەمـەر، کەمـەند" دا بدۆزینـەوە چونکە کـەمـەر خۆی بـازنـەیە کـەمـەندیش لە کەمەر دەبەسترا.

لە ڕێی "واتـاکـێشـەکێ" وە – "تداعی المعـاني" – بۆ وشـەیێکی دیکە دەڕۆم پـتـر سـووڕ و دەوردانەوەی تێدایە هـەرچەند لە پاشگری "وەوە"مـان دەدزێتەوە بۆ مـەودای بەرینتر.

وشەی "با" لە بادان و بـادانـەوەدا، کە دەشبێتە "باهەڵدان" سەرچاوەی ڕوونی لە

منەوە دیار نییە. بۆچی "با" ئەو واتایە دەبەخشێ؟ زانیمان "وەر" لە "ڤەریتەن"وە هاتووە، وەهاشمان ڕانواند کە "چەم" لە "کەم"ی کەمانەوە هاتبێ کەچی نازانم "با" لەکوێوە دەرقولاوە. بێگومان لە کۆندا درێژتر بوە لێی قرتاوە. بە پێی ئەوەی کە لە بەرایی "هەڵ"ەوە دێت خۆی پاشگر نییە جگە لەوەی کە بە سەربەخۆییش بەکار دێت وەک کە دەڵێی: بای خواردووە.

بادانەوە بۆ سووڕانەوەی ٩٠ پلەیی و ١٨٠ پلەییش بەکار دێت. یەکێک تا کەمەری لە قوڕ چەقیبێ و بیەوێ خۆی دەربهێنێ "خۆی باهەڵدەدا". "جەڕبادەر" دەیناسین چییە. ئەگەر جەڕبادەر هەبێ شتان بەرەو دەرەوە بهێنێ دەبێ "باهەڵدەر"ی پێ بگوترێ. پەتێک یاخود وایەرێک لەوانەبێ بانەخوات دەبێ "بانەخۆر"ی پێ بگوترێ.

بە نەهێشتنی بادراوی و نەمانی بادراوی خاوکردنەوە و خاوبوونەوە دەگوترێ. شتێکی لەوانەبێ با بخوات "باخۆر، باگر"ی بۆ دەست دەدات.

ئەم "با"یە چ پێوەندیی بە "با"ی ڕەشەباوە نییە. ئیحتمالێک لەوەدا دەبینم کە کورتکراوەی "باف" بێت کە جۆرێکە لە هۆنینەوە. جا ئەگەر ئەمە ڕاست بێ، زمانی کوردی لەو "باف"ە، بە پێی زانینی من، تەنیا ئەو "با"یەی بەدەستەوە ماوە. کە دەڵێن "زڕەباو - زێڕباو" لە "زرباف"ی فارسییەوە هاتووە.

بچینەوە بۆ پاشگری "ەوە".

١- "تێهێنانەوە" بە سوودێک دەڵێن زەرەرێکی پڕ کردبێتەوە دەشێ لەجیاتی "سد النقص"، "موازنة الخسارة" بەکار بێت، "تێهاتنەوە" تێ نەپەڕیەتی. "تێهات" وەک "داهات".

٢- "بەسەر کردنەوە" دەستەواژەیە بە واتای "تفقد التثبت" بێت نەک ڕووکەشە.

٣- "سەراسۆیی" بۆ "تفقد"ی عادەتی دەست دەدات.

٤- "لێپرسینەوە" بە زاراوەی ڕەسمی بۆ "مساءلة" وەک کە بەرپرسیار بۆ "مسؤول" ڕۆیشتووە و وشەیێکی ڕەسەنیشە.

٥- "لێتۆژینەوە" "تحقیق رسمی". ئەگەر "تۆژەر" بۆ "باحث، محقق" بێ "لێتۆژ" بۆ "محقق عدلي، جنائی" دەست دەدات وەک "لێزان" بۆ "خبیر" و "پسپۆڕ" بۆ "متخصص".

٦- "دەنگدانەوە" بۆ Echo "رجع الصدى"، هەروەها بۆ "انتشار الخبر" لەبارە.

٧- "ڕەنگدانەوە" بۆ "ظهور الاثر" وەک کە بڵێی: "بەرژەوەند لە ڕەفتاری مرۆڤ ڕەنگ دەداتەوە".

٨- "ڕەنگهێنانەوە" بۆ "استعادة الازدهار".

٩- "داهاتنەوە" بۆ "ركوع".

١٠- "داهێنانەوە" بۆ "تركيع".

١١- "لێبردنەوە" "الغلبة او التغلب علي الخصم".

١٢- "پێداهاتنەوە": "مراجعة".

١٣- "دڵدانەوە": "مواساة".

١٤- "دڵدەرەوە": "معزى، مواسى".

١٥- هەروەها "پرسەکار": "معزى". "پرسەگیر" - "پرسەدار": خاوەن تەعزیە.

سێ وشە هەن ڕێژەیان دەگمەنە: کردەوە، بردەوە، گیرەوە... لە سلێمانی گیرەوە باوە. ڕەنگە "گیرەوە" و "گیرۆدە" بە یەک وشە بزاندرێ، کە گۆڕانی بەسەردا هاتبێ، بەڵام هەردووکیان سەربەخۆن و بەکار دەهێنرێن. بێکەس دەڵێ: "فەرامۆشم نەکەی من گیرەوەی تۆم"، دیسان دەڵێ: "گیرۆدەی بەندی ژیانت زوڵمە". وشەکان ناوی بەرکارن.

"کردەوە" بۆ "منجزات" زۆر لەبارە.

"بردەوە" پێوەندیی بە "بردنەوە" ی "ربح"ەوە نییە. دەگوترێ: "کردەوەی ئەوە و بردەوەی شەیتانە". لە گوتەی "خوا لە بۆ خۆی بردەوە"وە هاتووە.

"بردەوە" بۆ "مستعاد" دەست دەدات بەڵام بەم واتایە لە عەینی "بردەوە" فیعل هەڵناستێ.

"گیرەوە" بە واتای گیراو و بەند و بەستە، بۆ "مبلغ مرصود" زاراوەیێکی باشە. وەک کە بڵێی: "پارەی گیرەوە بۆ خێزەڵاندنی هەورەمان دوو ملیۆن دینارە".

بە قیاس لە "کردەوە" کە "منجز" بێ دەتوانین بڵێین: "گوێزەوە" - "المال المنقول". "نەگوێزەوە" - "المال غير المنقول".

"دیتەوە" - "اللقي الاثرية"

"دۆزەوە" – "مكتشفات"

"خوازەوە" – "مستعار" سووكترە لە "خوازرايەوە"... هتد.

پێویستە قیاسكردن لە "كردەوە" بۆ فیعلی ئەوتۆ بێت بزووتنەوەیان تێدا بێت وەكو "كردەوە" خۆی. ڕاستییەكەی ئەم مەرجە بۆ قیاس لە "بردەوە" و "گیرەوە"ش هەر پێویستە. جگە لەمە دەبێ فیعلەكە تێپەڕ بێت دەنا بەركار قبووڵ ناكات. ئنجا ئەگەر وشەی حازبەدەستمان هەبێ قیاسەكە لزوومی نامێنێ. من كە "دابەستە"م هەبێت نابێ "بەستەوە"ی بۆ دابنێم.

بە پێی دەستوور ئەگەر فیعلێک "سادە" و "ناسادە"ی هەبوو، ڕێژەی ئەو سێ وشە دەگمەنە بۆ سادەكە دەچێتەوە. بە نموونە "داهێنان" و "داهێنانەوە" هەن. ئنجا ئەگەر "داهێنەوە" پەسەند بكرێت بۆ "داهێنان" دەڕوات و دەبێتە "مخترعات". "پووچاندنەوە" بۆ "إبطال" باشترین زاراوەیە. پوولی پۆستە بە تەمغە دەپووچێتەوە. داواكاری لە دادگە بێ، لە زانست بێ، بە شایەد و بە بەڵگە و بە سەنەد دەپووچێتەوە. بەڵێن بە نەهێنانەدی دەپووچێتەوە. پوولی ئەرزوحاڵ بە ئیمزا دەپووچێتەوە. هەڕوگیفی بێبڕشت لە خۆوە دەپووچێتەوە. "پووچانەوە" تێ نەپەڕە، "پووچاندنەوە" تێپەڕە، بە پێی داخوازیی واتا بەكار دێن.

"برژاندنەوە" و "گیرساندنەوە"ی برین "تعقیم الجرح"ە. دەرمانەكە دەبێ پێی بگوترێ "برژێنەوە، گیرسێنەوە". كەسێكی كارەكە بكات "برژێنەک". یاخود ئەو كەسە "برژێنەوە" بێت و "برژێنەک" دەرمان بێت. "گیرسێنەک".

"شلانەوە" بۆ ڕۆیشتنێكە نازی خۆ بادانی تێدا بێ بەملا و بەولادا. پێم وایە لە شلەوە هاتووە كە بووەتە "شلەقا" ش. "شلۆق" لە "شڵەقانەوە" هاتووە. ئەم "شلانەوە"یە بۆ Fluctuation كە "تذبذب، تردد، عدمثبات"ی تێدایە لە ئاست باری بازاڕ و نرخی شتان، بگرە وەزعی عەسكریی نێوان دوو لەشكرانیش، بە زاراوە دەڕوات. دەمێنێتەوە وەسفێكی ناوی كارای لێ وەربگرین وەک كە "شلۆق" وەرگیراوە بۆ Fluctuant.

فیكرم بە زۆر لادا دەڕوات بەڵام لەسەر دەقی "شلانگ" كە لە قاڵبی "ڕەش، ڕەشانگ" خۆی هەڵناوە، ڕادەوەستێ. ئەمیان نەبێ "شلۆک" بەرانبەر "شلۆق" لە ئاوێنەی بەراورددا خۆ دەنوێنێ. ئەم نەبێ "شلەک" وەک "ڕووەک". وشەی "شلک"

زۆر باوه بەڵام هەتا لە نەمام و لە ساوای دەستێنینەوە پێی دەوێ، جگە لەوەی کە شتێکی خۆی دواتر دەشلێتەوە لەسەرتاوە "شلکە". لە بەکار هێناندا دەڵێین. "ئابووریی جیهان دوای جەنگ بۆ ماوەی چەند ساڵ شلایەوە". "دارا و دانا لە زۆرانێ نیو سەعات پێکدا شلانەوە". "بورسە بازاڕمان لێ دەشلێنێتەوە". "باری کۆمەڵایەتیمان هەمووی شلانگە" - "هەمووی شلۆکە" - "هەمووی شلکە".

زاراوەکە بە بەریەوە هەیە خۆی لێک بکێشێتەوە بۆ تەعبیر تا ئەوەی بڵێین "تۆ وەزعت باش بوو، دوایی تێشلایت". "تێشلایتەوە"، "تێوە شلایت". وەک "تێوە گلایت".

"بڕانەوە" تێ نەپەڕە بۆ "انقراض" هاتووە. تێپەڕ کردنی نابێتە "بڕینەوە" دەبێتە "بڕاندنەوە" چونکە "بڕینەوە" بۆ "جــز الصــوف" هاتووە. لە گــەرداندا دەڵێ: مەیانبڕێنەوە، نەک مەیانبڕەوە. بڕاندنەوە گەلێک لە قەڵاچۆ پێکردن لەبارترە. "بڕاندنەوە" و "بنەبڕکردن" یەک شتن بۆ زاراوە.

پاشگرە باسکراوەکان زۆریان بە بەرەوەیە. بێت و بە تەواوی لەسەر تەنیا فیعلی "گەڕان" کە لە "گەڕ"ەوە هاتووە بدوێین و هەموو شێوەکانی بە پاشگر و پێشگرەوە باس بکەین و گەڕانەوە و گێڕانەوە و بەگەڕهاتنەوە و بەگەڕهێنانەوە بەگشت لایەکدا بخەین و دەستوورەکانی زاراوەسازی و وشەڕۆنانیان لێ بەکاربهێنین بایی گوتارێکی پێ دەوێت، شتێکی من یا یەکێکی دیکە لەو بوارانەوە بینووسێت لەوە تێپەڕ ناکات کە ڕۆشنە بکاتەوە بۆ سەر جیهانی بەرینی "وشە" کە دەزانین "وشە" تەرجومانی ژین و ژیارە.

ئەو پاشگرانەی بە دوا "فیعل"دا دێن و لە فیعلایەتی دەیەخەن زۆرن، ئەمانە مەشوورەکانیانن، زەحمەتیشە تاکە کەس هەموو پاشگرەکان لە ماوەی کورتدا بدۆزێتەوە:

١- دەنگی فەتحە: بەستە، لێکەوتە، هەڵاتە

٢- دەنگی ئەلف: زانا، بینا، کارا

٣- و: دەنگی واو: خوێندوو، داماو

٤- ک: دڕک، بڕک

٥- ەک: پەستەک، کوتەک، نووسەک

٦- كە: فڕكە، سووڕكە "سەرەسووڕكە"

٧- ۆك: فڕۆك، گەڕۆك

٨- ان: لەرزان، باران

٩- ار: كوشتار، گوتار

١٠- ەر: بینەر، نووسەر

١١- ینگ: بێژینگ، بڕینگ

١٢- گە: ئیستگە، ڕوانگە

١٣- پاشگری تاك تاكی وشە وەك پارزۆنگ، تێزانگ، گوتەنی "واتەنی"، نیشتمان.

١٤- مانە: دیمانە، بە قیاس لەو: "شیمانە" بۆ "إحتمال" "گریمانە" بۆ "فرضیة".

١٥- اك: خۆراك، پۆشاك

دەشێ سێ وشەی "كردەوە، بردەوە، گیرەوە" لەگەڵ وشەی دیكەی وەكو: سووتەن، ئەنگێوە، زۆنگ (لە زانەوە هاتووە)، كێشانە، پێوانە... و گەلێكی دیكەش كە لێی بگەڕێین دەیدۆزینەوە بخرێنە سەر بەندی سێزدەمین یاخود هەندێكیان بخرێنە سەر بەندی چواردەمین... خولاسە پاشگری ئەوتۆیی ناچنە ژێر خاڵ و بەندی بە ئەژمار، هەر دێت بەسەر یەكێكی تازەدا كەوتیت. هەندێكیش لەو بەندانە خۆیان نموونەیان كەمن بەڵام پێشتگوێ ناخرێن.

لەو پاشگرانە هەندێكیان بە پێی داخوازیی نووسین هاتنە پێشمان، هەندێكیشیان جارێ قسەیان لێوە نەكراوە. لە فیعلی "كارانادیار" (مبنی للمجهول) ڕێژەی: دیتراو، خوراو، بیستراو، لە بنەڕەتدا بەو "و" ە دروست بووە كە بەدوا فیعلی "كارادیار" (مبنی للمعلوم)دا دێت وەكو "خوێندوو" و "هەڵستاو" بەڵام لە كارا نادیاردا ناوی بەركار (اسم مفعول) پێك دەهێنێت، ئەویش هەر ئاوڵناوە.

"پارزۆنگ" كە لە "پارزنین"ەوە هاتووە ڕێژەیەكی ڕیزپەڕە دەبوو وەكو "بێژینگ، بڕینگ" ئەویش "پارزینگ" بێ. "سماق پارزن" ئەو "پارزۆنگ"ەیە، "بێژینگ" ئارد دادەبێژێ. "بڕینگ" مەقەستێكی گەورەیە مەڕ و بزنی پێ دەبڕنەوە. "پارزۆنگ" - "مصفاة" ی تەواوە.

بە لێگەڕان دەردەكەوێ هەر تاقمە فیعلە لەگەڵ هەندێك لەو پاشگرانە ئاشنایە. تۆژینەوە لەو پاشگرانە بكەین زانیاری نوێیان لێ وەردەگرین، بە نموونە: بێژینگ

هاوقاڵب و هاونەوایە لەگەڵ: گوڵینگ، پڵینگ، سینگ، ترینگ، خرینگ... وشەی "گوڵ" بووەتە گوڵینگ. پڵینگی ولاتی ئێمە پنۆکپنۆکە هەر پنۆکە بریتییە لە "پڵ".

"سینگ" لە ژوورەوەیدا دوو "سی" هەیە. وەها پێ دەچێ هەر وەک لە برینگ و پێژینگدا پاشگر دەوری هەیە، هەمان پاشگر لەو ناوانە دەوری هەیە. وا دەزانم ئەو وشەی "ینگ"ی لە کۆتاییدا بێت هەمووی پاشگردار و لە بەشی داڕێژراون. کۆڵینگ ئامێرێکە زەوی دەکۆڵێ. خرینگ و زرینگ دەنگێک ڕادەگەیەنن کە نزیک بێ لە دەنگی "خر" و "زر". دەشێ "شینگ و تاقەت" مەبەست بەوەدا ڕابگەیەنێ کە ڕووەکی "شین" لە تاقەتدایە.

وەک دیارە ئەو پاشگرانە هی وەهایان تێدایە لەگەڵ فیعلیش و ناویشدا دەور دەبینین. نموونەی دیکە لەم وشانەی خوارەوەدا نیشانمان دەدەن چۆن بە هەردوو ڕێبازی فیعل و ناویشدا دێن:

پاشگر – نموونەی ناو

١- گە – جۆگە، ڕاوگە

٢- ە – چاکە، کورتە

٣- و – ژوورو، ڕۆژوو

٤- ۆک – قرچۆک، بیژۆک

٥- ەک – کورتەک، دەستەک

٦- اک – ڕووناک، پیتاک

پاشگر نموونەی فیعل

١- گە – ئێستگە، ڕوانگە

٢- ە – لێکەوتە، بەستە

٣- وو – نووستوو، خوێندوو

٤- ۆک – لەرزۆک، فڕۆک

٥- ەک – نووسەک، کوڵەک

٦- اک – خۆراک، پۆشاک

ئەمەندە نموونەیە بە کافی دەزانم، هی دیکەش هەن پێویستمان پێیان نییە.

پاشگرەکان بە پێی دەورێکی دەیبینن و لێیان چاوەڕوان دەکرێ داوای فیعلی ئەوتۆ دەکەن لە گەڵیاندا بگونجێ. فیعل هەیە بە گەلێکیان ڕازییە چ پێشگر چ پاشگر. هەیشە بەحاڵ پاشگر و پێشگر قبووڵ دەکات. پاشگر و پێشگر و ناوگر- تێکڕایان پێویستە زاراوەیەک هەبێ بیانگرێتەوە. باشترین وشە "گیرەک"ە. "نووسەک" خراپ نییە بەڵام دڕوویەک هەیە "نووسەکە"ی پێ دەڵێن، وشەکەش لە "گیر"ەوە نەهاتووە.

لە نموونەدا دەڵێم فیعلی "کەوت" زۆربەی پێشگر و پاشگری فیعلایەتی بە خۆیەوە دەگرێ وەکو: هەڵکەوتن، داکەوتن، وەرکەوتن، بەرکەوتن، دەرکەوتن، سەرکەوتن، ژێرکەوتن، لێکەوتن، پێکەوتن، تێکەوتن، کەوتنەوە، کەواندن.

کەچی خواردن هەر "لێخواردن"، بەحاڵیش "پێخواردن"ی لێ پەیدا دەبێ. خواردنەوەش خاتری تۆ.

پێویستە زاراوەساز ئەو فیعلانە بناسێتەوە کە پێوانە لێکردن هەڵدەگرن و ئەو فیعلانەش هەست پێ بکات وشەی تازە دروست دەکەن... بە پێی بۆچوونی خۆم ئەو مەرجانە دەست نیشان دەکەم کە زاراوەداڕشتنیان بە دروستی پێ دەکرێ، لێرەشدا لە پلەی یەکەم بەکارهێنانی پاشگر مەبەستە:

١- وشەی لەبار بۆ پاشگر هەڵبژێریت. بە نموونە لە وشەی "بێژنگ" کە پاشگری "ینگ" ی لەگەڵدایە دەتوانین بە قیاس "ژمارینگ" بۆ "حاسبة" بەکار بهێنین. "بژارکۆڵ"مان هەیە بۆ "الة العزق" و هەر دەشمێنێ بەڵام دەتوانین بۆ هەموو ئالەتێکی بژار، لە ڕێی قیاسەوە، "بژارینگ" دابڕێژین.

ئەمانە هەمووی ناوی ئامێر و لە فیعلی تێپەڕ وەرگیراون. ناشێ باز دەین بۆ تێ نەپەڕ و ناوی ئامێری فڕین و ڕۆیشتنی لێ دابڕێژین.

وشەی "تێزانگ" بە واتای منداڵدان کە ناوی جێگایە دەشێ پێوانەی لێ بکرێ بۆ داڕشتنی "هەڵدانگ" بۆ شوێنی شت لێ هەڵدان وەک جێگایێکی ئۆتۆمۆبیلی سەکەتی لێ فڕێ دەدەن.

دەشێ بۆ داڕشتنی "نۆشانگ" بڕۆین بە واتای جێگایێکی "تەڕەمەنی - مرطبات"ی لێ بخورێتەوە. لە "خواردن"ەوە بۆ جێگەی لێ خواردن بڕوێن دوو

بوار هەیە: یەکیان بە پێی دەستووری فۆنەتیکی کوردی لەجیاتی "خوارانگ" بڵێین: "خوارنگ" چونکە ئەلفی "خواردن" حەز لە ئەلفی دووەم ناکات. بواری دووەم ئەوەیە بڵێین "خورانگ".

قیاسکردن لە "لەرزان" و "باران" مەرجی هەیە: فیعلێکی بە قیاس لەوان زاراوەی لێ وەربگیرێ دەبێ بزووتنەوەی تێدا بێ. "ڕەوان" بۆیە دروست بووە، ئەمما "نووستان، نیشتان..." قیاس بەدەرن.

٢- وشەی ناقۆلایان لێ دانەڕێژرێ هەر چەند بە پێی دەستووریش ڕەوا بن.

٣- وشەی زیندوو لەو واتایەی زاراوەی بۆ دادەندرێ چەنگ نەکەوێ، بەتایبەتی ئەگەر زاراوەکە هێندەی وشەکە شیرن نەبوو. ئەگەر بە مانای "ژمارینگ" و "بژارینگ"... وشەمان هەبایە پێویست نەبوو لە نوێ دایانڕێژین.

"جووت" پێی ناوێ وشەی نوێی بۆ داڕێژرێ بەڵام مەکینەی جووت لەوانەیە بە قیاس "کێڵنگ" ی بۆ بشێ. "حاصود" یش "دروینگ" و "دراسة" ش "کوتینگ"یان لێ بە زیاد ناگیرێ. "دینگ"ی برنج کوتان مەشوورە.

٤- دەبێ ڕێژەیەکی لە کوردیدا هەر بۆ تێپەڕ یاخود تێ نەپەر بەکار هاتبێ لە قیاسیشدا چاوەدێری بکرێ. نووسەرم دیتووە "هەڵستەر"ی بەکار هێناوە و تێبینیی ئەوەی نەکردووە ئەم پاشگرەی -"ەر" هی تێپەرە و بەس. لە کۆنەوە کەس نەیگوتبوو: بیستەر، نووسەر، بینەر... بەڵام لە لای نووسەرانەوە بەکارهێنران بە قیاس لە "ناندەر" و "ئیشکەر".

٥- دەبێ لە سنووری دەسەڵاتی زاراوەسازدا هەموو مەرجەکانی وردی و جوانی لە زاراوەی تازە دروست کراودا ڕەچاو بکرێن. کەسیش لێی داوا ناکرێ بەولای دەسەڵاتەوە بۆ هیچ کارێک بچێت.

پاشگرێکم پاش خست بۆ باس لێوەکردنی و لە لیستەی پاشگرەکاندا نەمنووسی ئەویش پاشگری "شت"ە. هۆی ئەم پاش خستنە لەوەوە هات کە بیستوومە لە کەسانێک دەڵێن پاشگرەکە فارسییە و هەندێ جار لەبری "ش" دەکرێتە "شت" وەک "ڕەوش، کوشەش، خورش، گوزارش..." کە فارسین دەکرێنە "ڕەوشت، خۆرشت، گوزارشت...". کوشەش دەبێتە کۆشش.

ئەوەی من باوەڕی پێ دەکەم شتێکە لە ناوەڕاستدایە: بەکار هێنانی ئەو "ش"ە

له فارسیدا گەلێک فرەوانترە لە "شت"ی کوردی، دەبوو ئەگەر کوردی لاسایی فارسیی کردبێتەوە وشەی زۆری هەبن کە هی فارسی بێت و خواستبێتیەوە، مەبەسیش لێرەدا پاشگرە نەک لە بنەڕەتدا کوردی ئایا چەند جاران "ش" و "ت"ی بە دوا یەکدیدا هێناوە. بۆ دەبێ فارس بڵێ "دانش" و کورد بڵێ "زانست"؟ هەر نەبوایە "زانشت"ی گوتبایە. سەیری چۆن کۆشش، "ت"ی پێوە نەنووساوە، ئەگەر چاولێکەری بوایە دەبوو کۆششت بوایە. گوزارشت کوردی نییە، بەڵام برشت، ڕەوشت، خورشت، خارشت... کوردین. سەیر لەوەدایە کە کورد لە "فیعل"دا، ئەم پاشگرەی کەم بەکارهێناوە چونکە دەنگی "ش" شەیدای دەنگی "ت"ە و لەگەڵ هیچ دەنگێکی دیکە هێندە ناگونجێ. لە "بێشتن" هەتا "هێشتن" کوردی حەڤدە فیعلی هەیە، کە من بەبیرم دێنەوە، بەم "شت"ە کۆتاییان دێت.

"زانست"، وەک بزانم، تاکە فیعلە ئەم "ست"ەی لێ بووبێتە پاشگر، ئەگەر فیعلی دیکەش هەبێ ئێستا نایەتەوە بیرم. ئەم وشەیە ئاڵقەیەکە زمانی کوردی بە زمانە ڕۆژاواییەکان دەگەیەنێتەوە کە لە بەرەی هیندی ئەوروپایین. "زانست" بەرانبەر Gnost دەوەستێ بە واتای "معرفة". عەرەبەکان لە کۆنەوە "گنوست" ان کردە "الغنوصیة"، "زانست" و "گنۆست" یەک واتان، دەنگی "ز"ی بەرایی زانست بە پێی دەستوورێکی ئەو بەرە زمانانە لەگەڵ "گ" پێک دەگۆڕینەوە وەک کە "ئاگر" بووەتە "ازر"، "تەزرەکە" بووەتە "تگرەکە"، "مەزن" بووەتە "ماگن" (ماگنا کارتای ٧٠٠ ساڵ و ئەوەندەی پێش ئێستای بریتانیا ئەو مەزنەیە) "زێڕ" و "زەرد" هاوڕیشەن لەگەڵ Gold... زانست پێوانەی لێ ناکرێ بە تاقانەیی دەمێنێتەوە.

پاشگری "گە" کە هێمای بۆ "مکان"ە بە بەریەوە هەیە قیاسی لێ بکرێ وەک کە بە "مطار" بڵێین: "فڕگە"، بە جێگەی نووستن بڵێین: "خەوگە".

"خوولگە" و "سوورگە" لەبارن بۆ شوێنی پێویست. "جمگە" ئەو شوێنەیە لە قەدپاڵی گرد و شاخ "جمین"ی لێ بووبێ. "جمگە" کە دەیکەنە "جومگە" بە واتای "مفصل" لە "جەمعگە" وە هاتووە هەروەک "جەمسەر" "جەمعسەرە" بەڵام بوونەتە کوردی. "مفصل" لە کوردیی ڕەسەندا "گرێ"یە وەک: گرێی پەنجەکان، گرێی بڕبڕە...

پاشگری "نۆک" لە "گرینۆک" و "ترسنۆک"دا لەوانەیە بە هی فیعل و بە هی ناوی مەعناش بڕوات. لەمیشدا قیاس زەحمەتە. ئایا لە "گریە" و "ترس"ەوە یاخود لە "گریان" و "ترسان"ەوە ئەو دوو وشەیە پەیدا بوون؟ ڕەنگە لە باری وەهادا وشەی

ئەوتۆ بەر قیاس بخرێ کە ئەویش هەڵبگرێ بەلای ناویش و بەلای فیعلیشدا بشکێتەوە وەک "میز" کە دەبێتە فیعل و دەگوترێ "میست" ئیتر بە یەکێکی لە ژێر خۆی بمیزێ بگوترێ "میزنۆک". دیارە داڕشتنی شکاندنەوەیە.

"جینگەنە" ئەگەر لە "جەنگ"ەوە کەوتبێتەوە ئەویش هەڵدەگرێ بۆ وشەی "جەنگ" و بۆ فیعلی "جەنگان" ببرێتەوە، لەمەشدا پاشگری "ەنە" بەر حیسابی پاشگران دەکەوێ. ئەگەر بسەلمێندرێ لە جەنگەوەیە بە ڕاشکاوی وشەی "فیتەنە" بە واتای "دایکی فیت"ان دێت وەک کە دەڵێی: فیتی تۆیە. "فیتنەباز" بەدترە لە فیتەنە، فیتەنەش بەدترە لە "بزۆز، بزێو". فۆلکلۆر دەڵێ:

مشک مشکی دەرکونێ

دەڵێ ئەگەر فلانم نەدەنێ

دەیکەمە ڕۆژی فیتەنێ

ڕەنگە لێرەدا "فیتەن" هەر "فیتنە" بێ و کێش و قافیە گۆڕیبێتی ڕەنگیشە لە "فیتەنە"وە بۆ خاتری کێش و قافیە گۆڕابێ. "فیتەن" لە وەزنی پووشەن، قۆپەن، ڕەقەن، گێژەن... دایە کە هەموویان ناوی جێگەن لەبەر ئەمە بێگومان گۆڕانی تێدا پەیدا بووە. دەبێ بڵێم فیت و فیتنە لەو وشانە نین بەلای فیعلش و ناویشدا بچنەوە، بەلام "فیتەن" هێند لەبارە خۆ دەسەپێنێ، بە قیاس لە جینگەنە و بە پشتیوانیی فۆلکلۆریش.

وشەی "پەستوور" کە لە "پەستن"ەوە هاتووە تاکێکە لە تاقمی: ڕەنجوور، مەستوور، دەستوور، گەنجوور، وەخشوور (سیفەتی زەردەشت). تەنیا "پەستوور" لە بنچەی فیعلەوە هاتووە. دەگوترێ: هەتا هەیە پەستووری، واتە درێغ مەکەن لە خواردن و نۆشین و خۆشگوزەرانی. دیارە ئەم "ی"ەی نیسبەت وەها ڕادەگەینێ پەستوور ئاوەڵناو بێ.

لە "دەستوور" بەولاوە کە لە زمانی فارسی و کوردیدا بە "قانوون" دەڵێن ئەوانی دیکە هەمووی ئاوەڵناون. لەناو پارسەکانی هیندستان "دەستوور" لەقەبی پیاوی ڕێز لێگیراوە کە دەبێتەوە ئاوەڵناو. نایەتە بیرم وشەم دیتبێ جگە لە "پەستوور" لە فیعلەوە هاتبێ. بە قیاس دەشێ لە "پەرستن" بە واتای "عابد، مترهب" زاراوەی "پەرستوور" ڕۆ بندرێت.

جێی خۆیەتی بۆ مەکینەی "ڕستن" "ڕستوور" دابڕێژین بەڵام دەبێ بزانین وشەکە "ڕێستن" ـە چونکە لە ئایندەدا دەبێتە "دەڕێسێ". وشەی "ڕیس" یش دەنگی "ێ" تێدایە. لەگەڵ ئەمەشدا "ڕستوور" خۆشترە لە "ڕێستوور". دەشێ "ڕێستوور" ببێتە "ڕەستوور" بەپێی ئاڵوگۆڕی دەنگ، ئەوسا ئەمیان پەسەندترە لە "ڕستوور".

سەرنجم بۆ ئەوە دەچێ "پاراستن، پەستن، بەستن، گەستن، پەرستن، ڕستن، خستن، خواستن، قۆستنەوە، بیستن، گواستنەوە" هەمووی تێپەڕە. لە تێ نەپەڕ هەر "نووستن، میستن"م بەبیردا دێت، هیچ کامێکیشیان بەکەڵکی زاراوە بۆ دارشتن نایەن. کەواتە دەمێنێتەوە فیعلە تێپەڕەکان بۆ زاراوە. مادەم تاقە نموونەی ئەم ڕێژەیە لە فیعلی "پەستوور" بێت ڕەنگە وەها باش بێ تەنیا لەو فیعلانە بە "ست" کۆتاییان دێت، زاراوە بە پاشگری "وور" ساز بدرێت.

تاقمە وشەی "قۆپەن، پووشەن، گێژەن، ڕەقەن"یش تاکە نموونەی "سووتەن" تێیاندا لە بەشی فیعلە. وشەکان هەموویان ناوی جێگەن. "سووتان" وەک "پەستن" نییە هاوقاڵبی زۆری هەبێ ناچارمان بکات پێیەوە بەند بین. دەتوانین هەر وشەیێکی لەبار بوو زاراوەی هاوقاڵبی "سووتەن"ی لێ دابڕێژین.

"ڕێژەو"ی ئاو جۆری ڕژانێتی، وەک دەڵێی: "ئەم کتلییە ڕێژەوی خۆشە". دەشێ زاراوەی "ڕێژەن" بۆ "مساقط المیاه" داڕێژین کە ناوی جێگەیە.

"ڕێژەو" کە لە فیعلی "ڕژانەوە" هاتووە بە خۆی و پاشگری "ەو"یەوە قیاس هەڵدەگرێ. دەتوانین بە مەکینەیەکی "دابێشتن" یاخود "هێڵەگ" و "سەرەند" بڵێین "بێژەوی ڕێکە".

"ژیربێژی" بۆ "منطق" پەرەی نەستاندبایە حەقی "گوتەن" بوو لەبری "منطق" دابنرێ چونکە کە دەگوترێ "کورد گوتەنی" بە ڕا لێبوونەوە دەگوترێ بەمەشدا جێی ژیرایەتیی تێدا بووەتەوە. "منطق" ی عەرەبی ئەوەندە پاڵپشتەی لەگەڵدا نییە بۆ Logic. لە قورئان هاتووە: "وعلمناه منطق الطیر".

وشەی "ڕواڵەت" پاشگرێکی پانوپۆڕی بە دوا خۆیدا ڕاکێشاوە "ڕوو" ی ناوی مادەی کردووە بە ناوی مەعنا. وشەکە بریتییە لە "ڕوو" + "اڵەت" بەبیریشمدا نایەت ئەم پاشگرە لەگەڵ وشەی دیکەدا بەکار هاتبێ، ئەگەر هاتبێتیش ژمارەی ئەو وشانە کەمن. "سواڵەت" وەکو "ڕواڵەت" لە سلێمانی باوە بەڵام گرفتی لەوەدایە

کـه نەبووەتە نـاوی مـەعنا، بۆیە نـاتوانم بڕیار بـدەم لەسـەر "اڵەت" ی ئەم وشـەیە، ئاخـۆ پاشگرە یاخـود نا. لەلایەکی دیکەوە بیـرم بۆ ئەوە دەڕوات کـە "سـواڵەت" لە "سـووان"ەوە هـاتبێ و بووبێتـە نـاوی مەعنا بەڵام وەک کـە "نفایة" نـاوی مەعنایە و بۆ مـادە بەکار دێت ئەویش لە ڕێبازێکی نرخـاندن و هەڵسـەنگاندنەوە خـۆی بە مل ئەو شـڕە قـاپوقـاچاخـانەدا دابێت و لـە "سـواڵەت"دا ئـەگـەر دەخلـی بەسـەر "سـوان"ەوە هەبێ پاشگرەکە ناوی مەعنای کردووە بە ناوی مادە. قیاس ڕێ دەدات "پواڵەت" بە زاراوە دابنێین بـۆ ئەو شــتــانـەی پواونـەتەوە. لـە ڕێی قــیــاســێکی نـەخــتــێکی بەرفرەوانترەوە دەتوانین "خـواڵەت" هەمـوو خووی بەدی مـرۆڤ، کە ویسـترا غـەیری مرۆڤیشی، پێ بگرینەوە.

لێـرە بـە دواوە فـەرهـەنگۆکـێک بۆ ئەو زاراوانەی کـە لە پێـوانەوەمــان وەرگـرتن دەنووسـمـەوە بە پێی سـرەی هاتنیـان بۆ ناو نـووسـینەکـە، نـەک بە پێی پیـتی ئەبجـەدییـدان، بەشی دیکەی نووسـینەکـەش کـاتی خـۆی فـەرهـەنگۆکی دەبێت. بۆ یارمـەتیدانی خـوێنەر ئەو وشـانەی کـە ڕوونکردنەوەیان بوێت بە جـۆرێک لە جـۆران ڕاڤە دەکرێن. ئەوانی دیکەش لە ناو نووسینەکەدا خوێنەر لێیان حاڵی دەبێت.

لێرە بەدواوە لیستەی زاراوەکان دێت:

١- ڕووتاریا پرۆلیتاریا

٢- سەرشار

٣- چاوە

٤- هەن، "ئەن" - لە ئاڤێستادا هەناسەیە

٥- ئافەنت

٦- ترشەزێ - ئۆکسجین

٧- وردبین - مایکرۆسکۆپ

٨- ڕنەک - خرماشە

٩- پارزۆنگ

١٠- فرەگۆشە

١١- مشتار

١٢- بەستار

١٣- دروار

١٤- ڕستار

١٥- پێکەڵ

١٦- تێکەڵ

١٧- ئاوێتە

١٨- پێبڕ - قاطع

١٩- پێسووت

٢٠- هەڵمژ

٢١- ڕاهێن

٢٢- پێخست - الة الهدم

٢٣- داسەپێن - متعنت

٢٤- وەرگر

٢٥- فروسماو - مسحور

٢٦- تێفروسماو

٢٧- تێفروسم، تێفروسمە

٢٨- داشۆران: تعرية، انجراف الترابة

٢٩- داخوران: تاكل

٣٠- داشۆر و داخور: عوامل التعرية والتاكل

٣١- خورەک: سريع التأكل

٣٢- سووتۆک

٣٣- سووتێنۆک

٣٤- مژۆک

٣٥- دزۆک

٣٦- خەندم

٣٧- نەخەندم

٣٨- بەرئەزموون

٣٩- نەزموو

٤٠- نەگەڕ
٤١- نەخەس
٤٢- نەزۆکاندن - تعقیم
٤٣- خەساندن
٤٤- ئایەتی: موجب
٤٥- نایەتی: سالب، منفي
٤٦- نایاندنی نایاندن: نفي النفي
٤٧- ئایاو
٤٨- نایاو
٤٩- نەیار
٥٠- نەپەست
٥١- نەساز
٥٢- ڕەواندن: حەڵاڵ کردن
٥٣- ناڕەواندن
٥٤- ناجۆر: Unfit
٥٥- لاشەڕ: عدو الحرب
٥٦- بەرهێز
٥٧- بەرترس
٥٨- بەرخول
٥٩- دانەکی: قابل للعطاء
٦٠- دانانەکی: قابل للوضع
٦١- دەروو
٦٢- دەراو: منطلق
٦٣- دەرکێشە
٦٤- دەرپەڕێنە
٦٥- دەرهێنە
٦٦- دەرخەرە

٦٧– ڕژێنه، خنکێنه... هتد
٦٨– هەستەدەر
٦٩– هۆشەدەر
٧٠– سەرەدەر
٧١– بیستەدەر
٧٢– دیتەدەر
٧٣– دەرەئاشتی
٧٤– دەرەجەنگ
٧٥– دەرەگرانی
٧٦– دەرەهەرزانی
٧٧– دەرەگەرما
٧٨– دەرەسەرما
٧٩– دوازدەبەدەر... هتد
٨٠– وڵاتبەدەر
٨١– قەفقاسبەدەرەکان: Trans Caucasian
٨٢– ئاسمانبەدەرکان
٨٣– کاکێشانبەدەرکان
٨٤– کاتبەدەرە: ازل، ابد
٨٥– کوناش Perforated
٨٦– سەرکەوتە
٨٧– داکەوتە
٨٨– نیشتە
٨٩– تێ هەڵکشە
٩٠– بنتوێژ
٩١– زڕتوێژ
٩٢– زڕتیرێژ
٩٣– سەروبەر: إجمالي

٩٤- سەروبنكردن: تغطية الاخبار

٩٥- بەسەرگرتنەوە

٩٦- سەرە

٩٧- بنە

٩٨- سەربە...

٩٩- سەرينايى

١٠٠- زەهرەنيا

١٠١- قورەنيا

١٠٢- ناوەنيا

١٠٣- بنەنيا، ڕۆخەنيا...

١٠٤- ژێراوە

١٠٥- ژێركراس

١٠٦- ژێرپۆش

١٠٧- ژێرلێو

١٠٨- بنگە

١٠٩- سەرەچەك

١١٠- سەرەما

١١١- بنەبڕكردن

١١٢- بنەكێش

١١٣- بنار و بەرزايى: قاعدة وارتفاع

١١٤- بنكۆڵكردن

١١٥- بنشلكردن

١١٦- بنكەلكردن

١١٧- بنسستكردن

١١٨- بنگرە

١١٩- چەسپێنە: لحيم

١٢٠- چەسپەك: مادة اللحيم

١٢١- چەسپێن: لحام
١٢٢- بنقول، بنتورک، بنجاف...
١٢٣- بنپڕۆژە
١٢٤- بنبەرهەم
١٢٥- بنبەرژەوەند
١٢٦- بناشوورە، بنادیوار
١٢٧- هەڵاواردن
١٢٨- هەڵداشتە
١٢٩- هەڵداشتوو
١٣٠- هەڵبەزۆک
١٣١- برینکاندن: Dehydration
١٣٢- برینکێنە: هایدرۆجینمژ
١٣٣- هەڵامسان
١٣٤- هەڵەپاس: ضال الولاء
١٣٥- هەڵبژاردە
١٣٦- هەڵبژێر
١٣٧- هەڵپیتوو
١٣٨- هەڵپیتستان
١٣٩- تێکەڵاندن
١٤٠- پێکەڵ
١٤١- پێکەڵاندن: Equation
١٤٢- هەڵەباش: متهور
١٤٣- هەڵکوتانەسەر
١٤٤- هەڵکوت
١٤٥- هەڵگرتە
١٤٦- پێوەنان
١٤٧- ڕێماشتن

١٤٨- ڕێماشتنی هەڵگرتە
١٤٩- ڕێماشتنی ڕاستۆکی
١٥٠- هەڵەداو: متسرع
١٥١- دابەش
١٥٢- دابەشێن
١٥٣- دابەشەک
١٥٤- داهێزان
١٥٥- ڕاهێزان
١٥٦- دامرکان
١٥٧- دامردن
١٥٨- دامەزران
١٥٩- داوەرێن
١٦٠- داهێشتە
١٦١- دابین
١٦٢- داماڵان
١٦٣- داماڵین
١٦٤- قوپاو
١٦٥- زەق
١٦٦- داچەکان
١٦٧- داچۆڕان
١٦٨- دزە، دزەکردن: تسلل
١٦٩- لیککردن: تسرب الاخبار
١٧٠- دەڵاندن
١٧١- داهاتنەوە - رکوع
١٧٢- بەسەر ڕاگەییشتن
١٧٣- شیکپۆش: بیوت الازیاء
١٧٤- تەڕپۆش

١٧٥- ڕاسان: تصدى
١٧٦- ڕاتەوڵگە
١٧٧- ڕاتەوڵە
١٧٨- ڕاتەوڵێن
١٧٩- کۆڵیتستان
١٨٠- مەلستان
١٨١- ڕاپێچان
١٨٢- ڕاپێچ
١٨٣- پێچەکان: Zigzag
١٨٤- پێچەبەدەورە: حلقة مفرغة
١٨٥- تێوەرێخ
١٨٦- تێوەردان
١٨٧- وەرگێڕ
١٨٨- وەرگەڕاو: مرتد
١٨٩- وەرگرە: سماعة Receiver
١٩٠- وەرپێچە: ضمادات
١٩١- وەرفڕین
١٩٢- پێوەربوون
١٩٣- تێوەگلان
١٩٤- هەڵمکان
١٩٥- پیرکان
١٩٦- فرەواندن
١٩٧- تەختان
١٩٨- هەڵتەختان
١٩٩- جینگلان
٢٠٠- هەڵپان
٢٠١- شێلووکان

٢٠٢- هایدرۆجاندن

٢٠٣- ئۆكسیداندن

٢٠٤- هایدراندن

٢٠٥- درەختاندن

٢٠٦- لێڕاندن

٢٠٧- خێزەڵاندن

٢٠٨- دروستاندن

٢٠٩- ڕەهاندن

٢١٠- سپاردە

٢١١- بژاردە

٢١٢- هەناردە، بواردە

٢١٣- سووتكە

٢١٤- سووتەک

٢١٥- پاڵاوتە

٢١٦- پەستاوتە

٢١٧- قەڵاشتە

٢١٨- چەمكار

٢١٩- چەمبەند

٢٢٠- چەمكێش

٢٢١- ڕاستكێش

٢٢٢- واتاكێشەكێ

٢٢٣- باهەڵدەر، بانەخۆر

٢٢٤- باخۆر، باگر

٢٢٥- تێهێنانەوە

٢٢٦- بەسەركردنەوە

٢٢٧- سەراسۆیی

٢٢٨- لێپرسینەوە

٢٢٩- لێتۆژینەوە

٢٣٠- لێتۆژ

٢٣١- لێزان

٢٣٢- پسپۆڕ

٢٣٣- دەنگدانەوە Echo

٢٣٤- ڕەنگدانەوە

٢٣٥- ڕەنگهێنانەوە

٢٣٦- داهاتنەوە: رکوع

٢٣٧- داهێنانەوە

٢٣٨- لێبردنەوە

٢٣٩- پێداهاتنەوە

٢٤٠- دڵدانەوە

٢٤١- دەڵدەرەوە

٢٤٢- پرسەکار

٢٤٣- پرسەگیر

٢٤٤- پرسەدار

٢٤٥- بردەوە

٢٤٦- گیرەوە

٢٤٧- گوێزەوە: مال منقول

٢٤٨- نەگوێزەوە

٢٤٩- دیتەوە

٢٥٠- دۆزەوە

٢٥١- خوازەوە

٢٥٢- داهێنەوە

٢٥٣- پووچاندنەوە: إبطال

٢٥٤- برژێنەوە

٢٥٥- گیرسێنەوە

٢٥٦- برژێنەک
٢٥٧- گیرسێنەک
٢٥٨- شلانگ
٢٥٩- شلۆک
٢٦٠- شلەک
٢٦١- پێکداشلانەوە
٢٦٢- تێشلان
٢٦٣- بڕاندنەوە
٢٦٤- فڕگە
٢٦٥- خەوگە
٢٦٦- خولگە
٢٦٧- سووڕگە
٢٦٨- میزنۆک
٢٦٩- فیتەنە
٢٧٠- پەرستوور، ڕەستوور
٢٧١- ڕێژەن
٢٧٢- گوتەن،
٢٧٣- پواڵەت، خواڵەت

بەشی دووەم

ناوی دارِێژراو

وشەیێکی لەیەکدی گرتنی ناو و زیادیێکی کە بە تەنیا واتا نابەخشێ پێک بێت بە دارِێژراو دادەندرێ. زیادیش کە بێت یا بە پێشەوە یا بە دواوە، ناوناوەش بە ناوکلێشەی وشەوە دەلکێت. پێشگر و پاشگر لەو مەیدانەدا بایەخدارن، ناوگر زێدە دەگمەنە.

پێشگر و پاشگری سەربە بەرەی ناو کە فیعلی تێدا هاوبەش نییە تاقمێکن هەتا بڵێی لاسەنگ، چونکە پێشگری بەرەی ناو لەچاو پاشگرەکانی نموودیان کەمە. لە بێژە ناسەربەخۆیەکانی کە هاتنە بەر نووسینمان سێ ئامرازی پێوەندی "لە، بە، بێ" دەستەیێکی کەم ئەژماری وشەی فەرهەنگییان پێک هێناوە وەک: لەبار، لەسەر، بەدین، بەپارە، بێبەش، بێشەرم. ئامرازی "بۆ" وەها بزانم تاکە وشەیێکی ئەوتۆیی چرووکی تررووکاندووە ئەویش "بۆناو" ە.

لە پەناوپەسێوی نابەرچاوی ئاخاوتنیشدا نموونەی: هەتاسەر، هەتاهەتایێ دەدۆزرێتەوە کەوا بەحاڵ قسەی لەسەر بەند دەبێ چونکە، لە لایەکەوە نازانین "هەتا" بە ئامرازی پێوەندی دابنێین یاخود بە تێبینیی وشەی وەکو "هەتا هات ساردی کرد، هەتا رِۆیشت نەخەوت" سرووشتی دوو رِەگەی بدەینێ. لە لایێکی دیکەشەوە بۆ "هەتا هەتایێ" چ رِەچاو بکەین. هەتای یەکەم لە شوێنی ئامرازی پێوەندی دانیشتووە، "هەتا"ی دووەم دەوری ناو دەبینێ. بەهەمەحاڵ چۆنێکی حیساب بکەین لەبەر کەمبایەخی دەوری لە رِۆنانی وشە، خەرمانی فەرهەنگۆکمان فەرقێکی ئەوتۆیی ناکات.

وشەی بەرەی: لاسەنگ، لاسار، لارِێ، لاپاڵ، لامل... نەختێک دڵمان دەدەنەوە

بەوەدا کە تێشوو بەدەستەوە دەدەن هەرچەند کەرتی پێشەوەی سڵە لە بەرباربوون بۆ زاراوەی "پێشگر" چونکە لە هەندێ وشەدا- وەک: لاپاڵ کە قەدپاڵ دەگرێتەوە- جارێ تامێکی تیژی "ناو"ی پێوە ماوە. هەروەهاش لاسەنگ، لارێ.

چەند وشەیێک هەن وەکو: پارشێو، پاراو، پارسەنگ، هەر جارە بە ڕووکارێکی واتاماندا دەدات. لە "پاراو"دا کەرتی "پار" تەواوی و تێری دەگەیەنێ. لە "پارسەنگ" دا هەر دەڵێی "پارچە"ی مەبەستە. لە "پارشێو"دا ئەگەر ڕەمەزانی تێدا بەستە نەبێ نازانین چی مەبەستە. لەو وشانەی وەکو: بەرهەست، دەرپێ، سەرنێڵ، نەپیاو، ناجۆر- دا پێشگرەکان هی فیعلیشن.

وشە هەن لە بەکارهێناندا بەرەو پێشگر بوونەتەوە وەکو "شا، ما" لە وشەی: شاگوڵ، شاکار، ماکەو، مانگا... دا. "شەقام" گۆڕاوی "شاەگام"ە. پێوەی دیارە چەند لە ئەسڵی خۆی دوور کەوتووەتەوە. "مادیان" بووەتە "ماین"، ئەویش دوورکەوتنەوەی پێوە دیارە.

پێشتر لە وشەی وەک: بەرهەست، دەرپێ، سەرنێڵ، ناشیرن، نەخۆش... تووشی ئەو پێشگرانەی "بەر، دەر، سەر، نا، نە..." بووین کە فیعل و ناو تێیاندا هاوبەشن. تێکڕای پێشگرەکان، بە کۆن و نوێیانەوە ئەم لیستەیە پێک دەهێنن بە تێبینیی ئەو ڕاستییە گرنگەی کە هی وەهایان تێدایە نموونەیان کەمن، هی وەهاشیان هەیە قیاس هەڵناگرن: لا، پار، شا، ما، بەر، دەر، سەر، نا، نە.

سێ ئامرازی پێوەندی "بە"، "لە" و "بێ" ش بخرێتەوە سەر لیستەکە ژمارەیان دەگاتە ١٢ پێشگر. "لا" و "شا" لە تاقمی قسە لێکراودا بڕشتیان هەیە و دەتوانن وشەی نوێ بەدەستەوە بدەن: کێ بێ ڕەزای نەبێ بە زاراوەی "شامەبەست" لە بری "القضية المركزية"؟ لەبیرمە کاتێک کۆڕ خەریکی دانانی زاراوە بووین، ئەنجوومەنی کۆڕ بۆ "الجملة الاصلية" زاراوەی "شاڕستە" و بۆ "الجملة الفرعية" زاراوەی "پاڕستە"ی پێشنیاز کرد، کوردەواری لە مێژە گوتووەتی: شادەمار، شاپەڕ، شارێ، شاگوڵ... لە زاراوەیەکیان بەلای گەپدا چووەتەوە کە بە "شەقشەقانێ"ی گوتووە "شای گەمان". دەشێ زاراوەکە بخرێتەوە سەر ڕێژەی گشتی و بگوترێ "شاگەمە" بۆ یارییەک کە ناوەکەی لێ بوەشێتەوە چونکە ئاشکرایە پێشگری "شا" بۆ مەدحە نەک شکاندنەوە.

جگە لەلایەنی مەدح پێویستە "شا" بۆ شتێک بەکار بێت کە هەبێت نەک وەک

وشەی "گرنگ" بۆ هەیە و نییە دەست بدات. هەبوونیشی دوو شێوەی هەیە، یەکیان ئەو بەرهەستە مادییە کە دەیزانین ئەوی دیکەش هەبوونی "اعتباری" وەک کە لە نەخشەی پڕۆژەدا لایەنێک بە "شا..." دابندرێ.

وەها دەبێ پێشگری "شا" لەگەڵ "سەرەکی" یەک دەگرنەوە وەک ئەوەی بڵێین. شاپڕۆژە، پڕۆژەی سەرەکی، وەهاش دەبێ لەیەکدی دەترازێن. دەڵێین: شاکار، شاگوڵ. بەڵام بۆ هەمان واتا ناڵێین، کاری سەرەکی، گوڵی سەرەکی. سەرەڕای ئەم لایەنە "سەرەکی" بە وشەی فەرهەنگی دەمێنێتەوە چونکە وەک زاراوە دەست نادات. بەکورتی پێشگری "شا" لە بواری خۆیدا بەکەڵکی زاراوەی هەموو بابەتیک دێت بە مەرجێک بابەتەکە مەدح هەڵبگرێ یاخود هەر نەبێ بە جۆرێک لە جۆرەکان جێی دەستنیشانکردنێک وەیا هەڵاواردنێکی تێدا ببێتەوە.

"لا" پێشگرێکە کەلێن دەگرێتەوە: هەر واتایێک یاخود هەڵوەستێک یاخود وێنەیێکی زەینکرد کنارەگیریی تێدا بوو "لا"ی بۆ دەست دەدات. لە لاپەڕە ٤٦٨ ی "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، بەرگی چوارەم ١٩٧٦ زاراوەی "لاساری" لە بەرانبەر "الجنوح Delinquency" هاتووە، بۆ "جانح" یش "لاسار". وشەی "لاشەڕ" دەست دەدا ببێتە زاراوە بۆ هەردوو لای "ئاشتیخواز" و "شەڕنەویست" بەڵام بۆ دووەمیان لەبارترە. "لاشەڕی" ناوی مەعنایەتی.

وشەی "لادین" بە یەکێک دەگوترێ فەرمانبەرداری دین نەبێ نەک خوانەناس "ملحد" بێت، وشەکەش کوردییە نەک عەرەبی. کە گوترا "لادینی" بە "ی" گوشراو دەبێتە عەرەبی. وشەی "دین"یش کۆنە کوردییە، لە ئاڤێستادا "دەئینە" بووە و گۆڕاوە. "لادین" هێندەی "بێدین" خەست نییە. لەو گۆڤارەی کۆڕ، ل ٤٤٤، بەرانبەر "إلحاد" زاراوەی "بێخوایەتی" هاتووە. "ملحد" دەبێتە "بێخوا". ئەمیان لە "خوانەناس سفتترە" بۆ قلبی "إلحاد" چونکە لە قیاسدا کە دەبینین "کەسنەناس" دەزانێ "کەس"ەن بەڵام گوێیان ناداتێ هەروەها دەشێ خوانەناس بڕوای بە خوا هەبێت بەڵام گوێی نەداتێ.

بە پێی قیاس دەبێ "لافەرمان" و "نافەرمان" بۆ "متمرد" پەسەندتر بێ لە "یاغی" چونکە یاغی بە عادەت لە سنووری دەسەڵاتی ڕەسمی دەردەچێت. یاغی بۆ "عاصی" پتر دەگونجێ. لەوانەیە لافەرمان مووچەخۆری حکومەت بێت بێئەمری بکات.

"لاچەپ" خـۆی زاراوەیە بۆ جـێگای "منعـزل". دوورەپارێز، کنارگـیـرە بۆ مـرۆڤ دەشێن. لاتەریکیش بۆ مرۆڤ دەگوترێ.

"لاکێش" بە دوو واتا دێت: یەکیـان ڕایەخێکە بەرتەسکترە لە "میـانە"، "یەکپارچە" و "سـەرەنداز" بە تەنیـشـتـیـەوە ژوور پڕ دەکـاتەوە. ئەوی دیکە بە یەکـێک دەڵێن جـغـارەکێش بێت و لـەم و لەو جـغـارە وەربگرێت. بە قـیـاس لە "لاکێش" ی جـغـارە دەشێ "لاخۆر" فرەوانتر بکەینەوە بۆ "طفیلی".

وشـەی "لاتریزە" هـەرچەند بۆ زاراوە قـیاس هەڵناگرێ بەڵام هەڵدەگـرێ خـوێنەر سـەرێکی پێدا بگرێ چونکە لەوانەیە فـەرامـۆش بکرێ. دەگوترێ فـلان دەمـانچـەی بەلاتریزەیدا کردووە. دیارە لاتریزە ئەم شوێنەیە دەمـانچەکەی پێوە شۆڕ دەبێتەوە لە لەشی مرۆڤ.

"لا" لەوانەیە بـۆ فـیـعلیش دەبـێتـە پێـشگر وەک: لادان، لابردن، لاکـردنەوە. ناوی کاراش دروست دەکات لەگەڵ هەندێ فیعل وەک: لادەر، لاکوت، لاگیرە. بەڵام سـەیر لەوەدایە لەگـەڵ فـیـعلەکە نایەت. کـەس ناڵێ: لادڕین، لاکوتان، لاگرتن. سـەیرێکی دیکەش لەوەدایە کە هەمـوو جاران ناوی کـارا دروست ناکـات لەگەڵ ئەو فـیعلانەدا کە دەبێتە پێشگریان. لێرە بە پێشەوە کـەس نەیگوتووە: لادەر، لابەر، لاکەرەوە. ئەو نموونەیەی "لاکێش" کـەوا بە قـیـاس "لاخۆر" مـان لێ هەڵێنجـا، نە خـۆی نە "لاخـۆر" هیچ کامێکیان بەو واتایە فیعلیان لێ هەڵناستێ. لاکێشان، لاخواردن نەبیستراوە. لەم تێـبـیـنیـیـەوە دەسـتـوورێکی مـامـڵـەتکردنمان لەگـەڵ پێـشگری "لا" دا بۆ ڕوون دەبێتـەوە. چەندێکی بمانەوێ ناوی کـارا بە بەشداریی پێشگری "لا" دروست بکەین دەبێ فیـعلی وەهای بۆ هەڵبژێرین کە بەسیفـەتی فیعل لەگەڵیدا نەهاتبێ. بەو پێیە کە بڵێین "لابین" بۆ یەکێکی کە لە گۆشەی چاوەوە نەک بەرەوپێشەوە شتان دەبینێ، پێڕەوی دەسـتوورمـان تێدا کردووە چونکە "لادیتن" و "لابینین" نەبیـستـراوە. هەر بە پێی هـەمـان دەسـتـوور، دەبێ ناوی نەخـۆشـیـیـەکـە "لابینی" بێت نەک "لابینین" و "لادیتن".

وەک دیارە "لا" بەزۆری لەگەڵ تێپـەڕدا دێت. تەنـیـا نموونەی "لاکەوتن" م بەبیـردا دێت لـە تێ نەپـەڕ، ئەویش نـاوی کـارای لێ دروسـت نابێت مـــەگـەر لە نـۆژەن بۆی ڕۆنیـین. ناوی بەرکـار (اسم مـفـعـول- کـە هـەر لە تێـپـەڕ وەردەگـیـرێ، ئەویش

بەدەگمەن خۆ بەدەستەوە دەدات. نە لەو فیعلانەی کە "لا" یان پێوەیە و نە لەو ناوەکارایانەی کە لە تێپەڕ هاتوون، لە هیچ یەکێکیان ناوی بەرکار وەرناگیرێ. نەبیستراوە گوترابێ: لابراو، لادراو، لاکرایەوە یاخود گوترابێ: لاکێشراو، لاخوراو، لادڕاو، لادیتراو... مەبەسیش ئەوەیە کەوا بە وشەی فەرهەنگی و بە سیفەتی سەربەخۆ نەک لە ناوتوێژی ڕستەدا کەلێنگر بێ. "لاهەڵدڕاو" بیستراوە و بەسەر زارانیشەوەیە: کابرایەکی لاهەڵدڕاو هەڵی دابێ. لەمەشدا "لا" سیفەتی پێشگری دۆڕاندووە چونکە پێشگری "هەڵ" فیعلەکەی بۆخۆی دزییەوە هەر بۆیەیش "لاهەڵدڕاو" نابێتە ناوی بەرکاری "لادڕ". خوێنەر ببووری لەم تێکەڵبوونەی ناو و فیعل کە دێم لە ژێر سەرەناوی "ناوی دارێژراو"دا فیعل بەتاقی دەکەمەوە. ڕاستییەکەی دابڕینی ناو لە فیعل لەو شوێنانەدا کە بە یەکدی دەگەنەوە کارێکی پەسەند نییە هەر وەک دابڕینی ناوی سادە لە دارێژو یان لە لێکدراو لەو شوێنانەدا کە کۆیان دەکەنەوە ئەویش بێسوودە. ئێمە نەهاتووین بەو عینوانانە "ئۆتێلی" پلەی یەکەم و دووەممان کردبێتەوە بە جێگۆڕکێی مێوان زەرەر بکەین.

"لابەلایی" و "تییان" خزمن هەر دووکیان بۆ "غیر مباشر" دەست دەدەن. بەڵام دەشێ "لابەلایی" بۆ "هامشی، جانبی" بروێنین، "تییان" یش بۆ "غیر مباشر" بمێنێتەوە.

"لامژ" بە پێچووی بزن و مەڕ و ئاژەڵ دەگوترێ کە غەیری دایکی خۆی بمژێت. دەشێ بە زاراوە بڕوات بۆ هەندێ شت:

بۆ لەغەم و ماسیدڕی ئەوتۆ ئاوێک بمژیت بە ئەسڵ مافی شوێنی ماسیدڕ و لەغەمەکەی پێوە نەبێ. ئەم زاراوەیە بۆ بیری نەوتی ئەوتۆیش دەست دەدات. بۆ پرۆژەیەکە کە وا بێ خۆهەڵدانەوە و خۆنواندن بتوانێ لە دەرەوەی مەیدانی بەرچاوی خۆی بەرژەوەندی مادی و سوود بۆ خۆی ڕابکێشێ. ڕێکخراوی سیاسی دەتوانێ دروشمی لامژ هەڵگرێت کە خەڵقی پێ بدزێتەوە لە ڕێخراوی دیکە.

پێشگری "پار" لێی ڕەچاو ناکرێ خۆی بۆ زاراوەی دارێژراو بەدەستەوە بدات. تەنیا تەمایێک هەبێ بە "پاراو"یە کە واتای زێدە تێراوی دەبەخشێت. ڕەنگە "تێراو" بۆ "ریان، مشبع" لە جێی خۆی بێت بەڵام "پاراو" بەولای ئەو "مشبع"ەوەیە کە تێراوی تێدا مەبەست بێ. لە شوێنی وەهادا زمانی ئینگلیزی پێشگری over

دەخـاتە بەرایی وشـەوە. وەک بڵێی ئەم "پار"ە هێمـایێکی بەهـێزی تێـدا بێ بەرەو دەوری سنووری ئاسـاییی شـتـان. "پـارشـێو" ئەم هێـمـایەی تێدا ئاشـکرایە. پاراو بەولای تێـراوەوەیە. "پارسـەنگ" بریتـییـە لە سـەنگێک لەلاوە بۆ دەسـتـە تەرازووی کێشان دێت. لە فارسیدا بە ساڵی پار دەڵێن "پارساڵ". لە کوردیدا "دوێنێ" و "پار" لێکدی دەترازێن بەڵام "پێرێ" و "پێرار" لـە یەکدی نزیک دەبنەوە. وشـەی "پاروو" بە ڕواڵەت واوی وەسـفی کارای پێوەیە وەک: سـەروو، ژێروو، دەوروو. ئەگـەر "پاروو"ش لەو پێـشگرە هـاتبێ سـەیر نییـە چونکە پاروو نـەختێکە دادەبڕێ لە شـتـێکی زۆر. بگرە دەتوانم تێـبینی لەوەدا بکەم کە دەگوترێ "پارەپارە" لەیەکدی جودابوونەوەی کەرتەکانی تێرا دیارە.

من کە ئەم ڕایانە دەردەبڕم لە ئاخاوتنی ئەم ڕۆژگارە و ڕۆژگارانێکی بە نووسین پارێزراون هەڵیـان دێنجم. مـەرج نـییـە هـەمـوو وشـەیێکی ئەم سـەردەمـە خـۆی بە زمانی ئاڤێستا و سانسکریتییەوە بەستبێتەوە. بە نموونەی گۆڕانی واتای وشە لە دەمـێکەوە بۆ دەمـێکی دیکە دەڵێم: وشـەی "گـا- گـاو" لە کـۆنی کـۆندا بە هەمـوو گیـانلەبەرێکی وەکو مـەڕ و ئاژەڵ گوتراوە. دواتر بۆ "مـەڕ" تەرخـان بـوو، تەنانەت "گوسفند" ی فارسی کە "بەرخ" ی کوردییە لە "گـاو سپنتە" بە واتای گیانلەبەری پیـرۆزەوە هـاتووە. سـەرەنجـام وشـەکـە "گـا، گـاو" لە قـەبەڵ ئەو ئاژەڵە کـرا کـە دەیناسـین ئنجـا ئەگـەر وشـەی "پار- پارسـەنگ، پارشـێو" لەگـەڵ زمـانی ٢٥٠٠- ٣٠٠٠ سـاڵ لەمـەوپێش نەگونجا بەو واتایەی من بۆی دەڕۆم جارێ چ بـەڵگە پەیدا نەبووە بۆ ڕاست نەبوونی ڕایەکەم هەروەک چ بـەڵگەی کۆنکرێتـیش پەیدا نییـە بۆ ڕاستبوونی، بەڵام زەینی مرۆڤ بە پەناوپەسێوی ئاخاوتندا دەگێڕێ.

پاشگرەکانی سەربەناو

لە پێـشـــەوە بۆ زرەپاشگرێک دەچم کـە دەبێ لێی ڕەها بم: زیـادییـــەک بە دوا هـەندێک وشـەی "ظرف- ئاوەڵکار"دا دێت وەکو، ماڵەوە، ژوورەوە، دەرەوە، سـەرەوە، ژێرەوە، خوارەوە. لە زاری بەشێکی زۆری ناوچەکانی کوردستاندا دەگوترێ: ماڵی، ژووری... هتـد، بەدوا ئەواندا: بەهـارێ، زسـتـانێ، شـەوێ، ڕۆژێ، سـبـەینێ، چێشـتەنگاوی، عـەسرێ، پایزێ، نیـوەشـەوێ، ڕۆژئاوایێ... تاقمـێ "...ەوە" و تاقمی "...ێ" وشـەیان تێدایە بـۆ یەکدی دەست نادەن. ژێرەوە و بنەوە نابنە ژێرێ و بنێ.

بەشی هەرە زۆری ئەو وشانەی "...ێ" ش بە خۆوە دەگرن "... وە" قبوول ناکەن، ناگوترێ "عەسرەوە"، "بەهارەوە". ئەم زیادییە لە هەردوو شێوەیدا حاڵەتی "اعرابی"یە کە لە سیفەتی "ئاوەڵناوییەوە" خۆ بەدەستەوە دەدات. ناگوترێ "بەهارێ سێ مانگە" چونکە لێرەدا بەهار ناوە نەک ئاوەڵکار. ناشگوترێ "بزنێ شیری هەیە"، "بەردێ رەقە" چونکە ئاوەڵکار نین: بەڵام پێویستە روونی بکەمەوە کە ئەو ئاوەڵکارانەی پێوەندییان بە ژیانی رۆژانەوە زۆر بە هێزە خەریکن خۆ لە "ئاوەڵکاری" دەدزنەوە و لە شێوەی ناو دێنە ئاخاوتنەوە.

وشەکانی "ژوور"، "ژێر"، "دەر"، "سەر"، "بن" کەوا هەم بە دائیمی دەوریان لە مرۆڤ داوە و هەم کەمتریش لە "شەو"، "رۆژ"، "بەهار"، "عەسر" ناوی زەقن. ئەو قاڵبە "اعرابی"یە خەریکە لێیان ببێ بە قاڵبی بنەرەتی. دەبوو بگوترێ "رۆژی سەرما ژوور خۆشترە لە دەر"، کەچی بەزۆری دەگوترێ "ژوورەوە (ژوورێ) خۆشترە لە دەرەوە (دەرێ)" کەوا بێگومان لە واتادا مەبەست ئەوەیە: نووستن، دانیشتن، هەبوون لە "ژوورەوە" (ژوورێ) خۆشترە لە "دەرەوە" (دەرێ).

ئەم بارەی "اعرابی" لە ناوچەی دەرەوەی هەرێمی سلێمانی لە رستەی وەک: "چوومە هەولێرێ"، "گەیشتمە بەغدایێ" دەردەکەوێتەوە. دەڵێی "رەواندز بڵندە". "نۆرپمە رەواندزێ". فەرقی نێرە و مێیەش دەکرێ، وەک کە بڵێی: "بە فاتمێ دەڵێم بە ئەحمەدی ناڵێم"، "چوومە دەشتێ، ناچمە شاری"، "لە سەفینی رادەمێنم"، لە "کەرکووکێ دەنووم". ناوی شاخ مامڵەتی نێرینەی لەگەڵدا دەکرێ. ناوی ئاوایی مێینەیە. وشەی شار نێرە. وشەی دەشت مێیە... لە ئاخاوتنی کرمانجیی سەروودا نیشانەی مێینە "ا"یە و هی نێرینە "ێ"یە، لە پاشگرە هەرە گرنگەکانی بەرەی ناو ئەو تاقمەیە کە بۆ دروسیکردنی ناوی مەعنا بەکار دێت.

پێشتر گوتم پاشگری "ی" کە لە "یە-" ماوەتەوە تەنیا بۆ گۆرینی وەسف بە ناوی مەعنا دەست دەدات. چونکە وەسف خۆی لە خۆیدا مادی نییە. تەنانەت کە دەڵێی "واتای جوان" هیچ مادییەت بە "جوان" ەوە نەما ئەوە نەبێ کە بە شێوەی هێزەکی Potential بەبەرییەوە ماوە بێتە وەسفی مادە. دەنگی "ی"ش بە تەنیا بە شتی رەق و رەق ناوێرێ بیکاتە نامادی.

پاشگرەکانی ناوی مەعنا جگە لە "ی" ئەمانەن: "ەتی"، "ایی"، "ایەتی".

پاشگری "ەتی" لە دوو حاڵدا بەکار دێت: یەکیان ئەوەیە وشەکە وەسف بێت و بە "ی" کۆتاییی هاتبێت، وەک کە "برسی" و "خەنی" دەبنە "برسییەتی" و "خەنییەتی". لە سلێمانی دەیکەنە "برسێتی" و "خەنێتی" کە لە ڕاستە دەستووری کوردیی لاداوە چونکە "ی" ئەوتۆیی کە بزوێنی بە دوادا بێت دەبێتە کورتە بزوێنێک و "ی" نابزوێن. چ فەرق نییە لەوەدا بڵێی "ئەمە تەرۆزییە"، "ماسییەکەم دیت"، "من تێرم، دارا برسییەتی" لەگەڵ ئەوەدا بڵێی: "برسییەتی کوشندەیە". ئاخێوەرێکی دەڵێ: "برسێتی" دەشڵێ: "برسێکان" لەجیاتی "برسییەکان". تۆ بێنە وەسفێک بە دوا وشەکەدا بهێنە و بزانە چۆن دەچێتەوە سەر دەقی ڕەسەنی "برسێکان": "برسییە هەژارەکان" نەتگوت "برسێ هەژارەکان". "میسرییە کۆنەکان" نەتگوت "میسرێ کۆنەکان".

ئەم هەڵەیە لە هەموو ئەمینداریەتییەکانی حوکمی زاتی بە تەختەی گەورە بەسەر دەروازەکانییانەوە تێ هەڵکراوە: "ئەمیندارێتیی فلانە شت". کەسێکی بە جۆرێک لە جۆرەکان خەریکی زمان بێت پێویستە لەسەری ڕێبازی ڕاست و دروستی دەستوورەکانی بگرێت و گوێ نەداتە زاری ناوچە. "ئەمینداریيەتی" دارشتنی دەستوورییە، دەشێ بۆ سووک خوێندنەوە و ئاسان دەربڕین بنووسرێ و بگوترێ "ئەمینداریەتی".

حاڵەتی دووەم کە "ەتی" تێدا بەکاردێت ئەوەیە کە لە بەرەو کۆتایی وشە دەنگی "ا" ئەلف هەبێ و وشەکەش بە "ایەتی" بکرێتە ناوی مەعنا. وەک: "جیرانەتی"، "باوکەتی"، "دایکەتی".. لەجیاتی: "جیرانایەتی"، "باوکایەتی"...

پاشگری "ایەتی" بە لێگەڕان و سەرنج ڕاگرتن بۆم دەرکەوت لەگەڵ ئەو وشانەدا بەکار دێت کە پێوەندیی نێوان مرۆڤ ڕادەگەیەنن وەک

مەرد- مەردایەتی

خزم- خزمایەتی

دۆست- دۆستایەتی

دوژمن- دوژمنایەتی

هەر بۆیە دەگوترێ "کوردایەتی"، "مەنگوڕایەتی"، "عەرەبایەتی". وشەیێکی ئەلفیشی تێدا بێ لەم شێوەیە دادەڕێژرێ: "جاف- جافەتی"، "بڵباس- بڵباسەتی"

ئەویش بە پێی دەستووری باسکراو. ئەم ڕێژەیەی سەر بە "ایەتی" لایەنی دیکەشی هەیە، پێویست نابینم لێی بدوێم لە ترسی درێژ خایاندن، تەنیا نموونەی "خوشک" دەهێنمەوە بۆ ڕوونەکردنەوە. "خوشک" بە پێی دەستوور هەڵدەگرێ ببێتە "خوشکایەتی" بەلام لە "جیرانەتی" و "باوکەتی" و "دایکەتی"دا هەڵدەگرێ بگوترێ "خوشکەتی"...

ئەو وشانەی پاشگری "ایەتی" بە خۆیانەوە دەگرن لەوانەن لە لایەنی مادیەتەوە دەکەونە نێوان ناوی مادە و ئاوەڵناوەوە. بە نموونە: "باوک"، "برا"، "دۆست"، "دوژمن"... هێندەی "جوان"، "ئازا"، "کورت"... وەسفیان تێدا نییە، هێندەی "بەرد"، "دار"، "هەوا"... مادیەتی ڕاستەقینەیان تێدا نییە چونکە لەوانەن بە پێنج سانییە بگۆڕێن. نە باوک باوک بێت و نە دوژمنیش دوژمن و نە براش برا (کە برایێک لە نێوان برایاندا تەنیا مایەوە نابێتە برا).

بەهەمەحاڵ ئەو وەسفانەی وەکو "کورد"، "جاف"... یش کە دائیمین بەر هەست و زەق نین، هەمووی ئیعتیبارییە، جا لێرەدا ڕێ چکۆڵەیێک دەکرێتەوە بۆ سەر مەبەستێکی کە لە زاراوەسازیدا ڕەچاو دەکرێ: کە بمانەوێ ناوی مەعنا لە شتی زەق و زۆپ و بەرهەستی وەک قوڕ، بزن، هەوا، برنج- دابڕێژین دەبێ هانا بۆ بەر "ایەتی" ببەین، چونکە ئەو پتر لە "ی" و لە "ایی" – دوای کمێکی دیکە لێی دەدوێم – بە شتی مادی دەوێرێ. هەرچی ئەم دوانەن مامڵەت لەگەڵ ئاوەڵناو دەکەن و بەس. بەو پێیە دەبێ بڵێین: "بەردایەتی- قوڕایەتی- برنجایەتی- هەوایەتی" بە واتای: "بەردبوون- قوڕبوون- برنجبوون- هەوابوون" – "الحجریة- الطینیة- الارزیة- الهوائیة" نەک "التحجر، التطین، التأرز، التهوی".

پاشگری "ایەتی" ش دەمێکە بە سەرنج ڕاگرتن بۆم ڕوون بۆتەوە و لەسەریشم نووسیوە، بۆ مەبەستێکی ورد بەکاردێت: دەڵێین درێژی، پانی، دووری، جوانی... بە واتای "مطلق"- الطوال، العرض، البعد، الجمال. کە ویستمان نەختێک لەو "مطلق"ە دەستنیشان بکەین دەڵێین "درێژایی، پانایی، دوورایی..." لە وشەی "جوانی"- "جوانایی" وەرناگیرێ چونکە تا ئێستا نەشیاوە ئەو جۆرە وەسفانە ئالەتیان بۆ دروست بکرێت و کەم و زیادی هەر یەکێکیان بخوێنێتەوە. دەڵێ: "درێژاییی ژوورەکە شەش گەزە"، "بەرزایی شاخەکە هەزار مەترە"، بە شەو کە

تارمایی دەبینیت و بەردی ڕاماڵ دەکەیتێ دەڵێی "بەردێکم گرتە ڕەشایی". دەڵێی: "سپیاییی بەفرەکە بە شەویش دیارە". "دوێنێ گەشاییی گوڵەکە ئاودارتر بوو"... بەڵام دەبێ بزانین ئەم ڕێژەیە نەهاتووە بۆ ئەوەی ڕێژەی "درێژی- پانی- دووری- گەشی- بەرزی" بکوژێت، بەڵکو لە شوێنی خۆیدا ئەمیان ڕاگەیەنترە لە هی دیکە.

سەیرێکی لاپەڕە ٤٣٥ و بەرەژێرتر بکە لە گۆڤارە باسکراوەکەی کۆڕ، دەبینیت لەوێدا لیژنە پەسەندی کردووە کەوا لە بەرانبەر پاشگری ism هەمیشە "ایەتی" بەکار بێت. هەروەک ڕۆژاواییەکان کۆمە ناکەن لەوەی بڵێن Marxism, Behaviorism کە دەزانین "مارکس" ئادەمییە و "بیهاڤیەر" بە واتای "ڕەوشت" ناوی مەعنایە، عەربیش بە ڕەهایی لە ڕێی "مصدر صناعی"یەوە دەڵێ: "الماركسية"، "السلوكية". ئێمەش نابێ دوودڵ بین لەوەدا "ایەی" بەپێی دەستووری قەرارداده بۆ هەردووکیان بەکاربێنین و بڵێین "مارکسایەتی"، "ڕەوشتایەتی".

بەدەم شەرحدانەوە لە لاپەڕە ٤٣٧ دەخوێنیتەوە:

> لیژنە ڕەچاوی ئەوەی کرد کە ئەگەر وشە لە زمانە پێشکەوتووەکاندا کرابێ بە "وەسف" Adjective، و ئەوجا پاشگری ism بە دوادا هاتبێ وەیا "مصدر صناعیی" لێ دروست کرابێ لە کوردیشدا ئەم لایە بە دەستوور بگیرێ. بە نموونە لە زمانی ئینگلیزیدا Form بە واتای "شێوە" دێت کە لە عەرەبیدا "صورة"یە وشەی Formal کە بووە بە وەسف لە کوردی "شێوەپەروەر" مان بۆ دانا کە بە عەرەبی دەبێتە "صوري". بە دوا ئەمەدا لە ئینگلیزی Formalism داڕێژراوە. بەپێی دەستووری بەکارهێنانی "ایەتی" لە کوردیدا وشەکە دەبێتە "شێوەپەروەرایەتی" کە لە عەرەبیدا بەرانبەر "الصورية" دەوەستێ.

بەدوا ئەمەدا دەخوێنیتەوە کە بۆ Socialism نەکرا وشە لە Society "کۆمەڵ"ەوە بۆ کوردی دابڕێژرێ، وەها پەسەند کرا کە لە "اشتراک- اشتراکی- اشتراکية"ەوە بۆی بچن و "هاوبەشایەتی"ی لە بری دابندرێ.

ئەم بۆچوونانەی لیژنە ڕاست و ڕەوانن. پێڕەویکردنیان ڕێگە هەموار دەکات و لەمپەڕ لا دەدات. چەند خۆشە کوردزمان بسەلمێنێ لە "مەزن"ەوە بۆ "زعامة" بڕوات

و "مەزنایەتی"ی بۆ بڕوێنێ. "مەزنایەتی" جودایە لە "سەرۆکایەتی". مەلیک فواد سەرۆکی دەوڵەت بوو بەڵام سەعەد زەغلوول مەزنی بزووتنەوەی نیشتیمانی میسر بوو.

لە کوردیدا پاشگری "دار" وەها باوە لێی نابێتەوە. کەرتی "دار" دەبێتە کەرتی ناوی کارای لێکدراو. "دارا" وەکو "دانا"، "بینا"، "جویا" وەسفێکی سەربە فاعیلە. چ لە "داشتن"ەوە هاتبێت و چ لە "داراب"ەوە کورت کرابێتەوە کوردی نییە. "کارا" و "زانا" کوردین چونکە قاڵبەکە پشکی زمانی کوردیی تێدایە، وشەکانیشی کوردیی پەتین. بەڵام "دارا" و وشەی وەک ئەو "جویا"، "هواپیما"... کوردی نین. ئێمە بەرانبەر "دارِشتن" بە واتای "تملک"– چونکە نووسینمان نەبووە فەرهەنگی زمانەکەمان بپارێزێ– تەنیا "هەبوون"مان ماوە بۆ ئەو واتایە کە بە ڕواڵەت لەگەڵ هەبوون بە واتای "وجود" یەک دەگرنەوە بەڵام لە گەرداندا چونکە یەکیان تێپەڕە ئەوەی دیکە تێ نەپەڕە لە یەکدی جودا دەبنەوە. "هەبوون" بە واتای "تملک" و بە واتای "وجود" لە گەرداندا بەم شێوەیەن:

* من هەمە– هەیەتم– من هەم.

* تۆ هەتە– هەیەتت– تۆ هەیت.

* ئەو هەیەتی– ئەو هەیە.

* ئێمە هەمانە– هەیەتمان– ئێمە هەین.

* ئێوە هەتانە– هەیەتتان– ئێوە هەن.

* ئەوان هەیانە– هەیەتیان– ئەوان هەن.

لە ڕابردوودا دەڵێی: "هەمبوو" بە واتای "تملک". "هەبووم" بە واتای "وجود"... بە وردبوونەوە دەردەکەوێ ئەم "هەبوو"– نەی "تملک– داشتن" لە "هەڤبوون"ەوە کورت کراوەتەوە کە لەگەڵ Haveی ئینگلیزی و Avoreی فرەنسەیی یەکدی دەگرنەوە. بەو پێیە "هەم بوو..." "هەڤم بوو..." بوە. لە ئایندەدا دەبوو ببێتە "هەڤم دەبێ، یاخود دەهەڤم بێ..." بەڵام گۆڕاوە و کورت کراوەتەوە تا ئەوەی لەگەڵ ڕێژەی ئایندەی "بوون" لە شکڵی "انتقالی پێچەوانە"یدا یەکدی دەگرنەوە دەبنە "دەبێ".

لێرەدا ناتوانم درێژە بە قسەکانم بدەم. بچینەوە بۆ پاشگری "دار". بە پێی سروشتی "تملک" دەبێ "دار" بچێتە دوای شتێکەوە کە بشێ بەر "هەڤەتی– تملک"

بکەوێت ئیتر ئەو شتە مادی بێت یا مەعنەوی. واتای فیعل کە بەندە بە ڕوودان و کاتەوە، ناشێ وەپاڵ "دار" بدرێت هەتا دەخرێتە قالبێکەوە کە ڕوودان و کاتی لێ تەکابێتەوە. دەڵێی: ئەم وشەیەی دوو بڕگەدار واتایەکی بچووکی هەیە. لەگەڵ ئەمەشدا وشەی ئەوتۆیی بەدەگمەن چنگ دەکەوێ "دار" بەخۆیەوە بگرێت.

قەرزدار کەسێکە پارەی خەڵقی لابێ. بۆ ئەوەی قەرزی لای خەڵقە دەگوترێ خاوەن قەرز. بەلای منەوە بۆ زاراوەیێکی "الحساب الدائن" و "الحساب المدين" لەیەکدی جودا بکاتەوە وەها باشە بڵێین: "ئەژماری قەرزەوەر" و "ئەژماری قەرزدار" چونکە پاشگری "وەر" کە دواتر لێی دەدوێین، خاوەنایەتی ئایەتی (ئەرێتی) دەبەخشێ وەک: بەهەرەوەر، ژیوەر، بەختەوەر، سەروەر.

وشەی "پەروەر" کە لە کوردیدا سەربەخۆ خاوەن واتایە تا ئەوەی بنەماڵە هەیە پێی دەڵێن "بنەماڵەی پەروەر" پێوەندیی بەو پاشگرەوە نییە چونکە هەمووی یەک وشەیە.

جەنگاوەر، جەماوەر، سەماوەر، بریتین لە (جەنگ اوری فارسی- جەمع اوری عەرەبی و فارسی- ناوی شارێکی ڕووس).

پاشگرەکانی بەرەی ناو ئەوەندە زۆرن دەفتەر بۆ گرتنیان ئاسان نییە. لە لیستەی خوارەوەدا چەندێکی بەبیرمدا بێتەوە، لەو پاشگرانە، دەیاننووسم، دواتریش پاشگری وشەی تاکوتەرا دێنەوە پێشمان کە هی لیستە بۆ گرتن نین.

پاشگر	نموونە
١- ە	کورتە، جەرگە
٢- گ	بەرگ، شەنگ
٣- ی	هەولێری
٤- م	خەندم، پەنام
٥- ن	چڵکن، قژن
٦- گە	جێگە، ڕێگە
٧- و	ژووژوو، ڕۆژوو
٨- ەم	چوارەم

٩- ەمین پێنجەمین

١٠- یەک دەیەک

١١- ین زێڕین، ئاسنین

١٢- ینە گڵینە، بەنگینە

١٣- چک قونچک، گوێچک

١٤- وور دەستوور، ڕەنجوور

١٥- ۆک بیژۆک، بەرۆک

١٦- ەک دەستەک، گشتەک

١٧- ک دارک، شینک

١٨- ان ناوان، وشکان

١٩- ار دیوار، نسار

٢٠- ۆڵ پندۆڵ، شڕۆڵ

٢١- ەڵ گەندەڵ، ئیشکەڵ

٢٢- ەکە مۆتەکە، چەنگسووتەکە

٢٣- ەن پووشەن، قۆپەن

٢٤- یار بەختیار، جوتیار

٢٥- ەوەر بەختەوەر، بەهرەوەر

٢٦- ەوان دەرگەوان، پاسەوان

٢٧- مەند هۆشمەند، سوودمەند

٢٨- ەوار کوێرەوار، خوێندەوار

٢٩- ەڵان کەندەڵان، زیخەڵان

٣٠- ستان کوردستان، گوڵستان

٣١- دار سەردار، مەڕدار

٣٢- دەستەی ئەداتی چووککردنەوە

٣٣- پاشگرەکانی سەربە ڕەنگ، وەک سپی- پات، ڕەش- تاڵە

٣٤- ەوانە دەستەوانە، پێچەوانە

٣٥- ی، ەتی، ایی، ئایەتی ناوی واتا

٣٦- ێنە ڕەشکێنە، قرتێنە

٣٧- ووکە ختووکە، خرووکە

٣٨- یلە ئەنگوستیلە، پشیلە

٣٩- ۆڵە گاگۆڵە، ڕیشۆڵە

٤٠- ێنک کرێنک، گلێنکی چاو

٤١- وانکە ملوانکە، بەروانکە

٤٢- او شالاو، هاڕاو

٤٣- دان ئاگردان، خوێدان

٤٤- انە ڕۆژانە، جەژنانە

٤٥- ەکی شەوەکی، سێجرتەکی

٤٦- انێ جگانێ، تۆپانێ- جگێنە، تۆپێنە

٤٧- چە خرچە، هەتیمچە

٤٨- گار شەوگار، یادگار

٤٩- جاڕ فریزجاڕ، برنجاڕ

٥٠- زار لالەزار، گوڵزار

٥١- ست زانست، بارست

٥٢- اڵ مەشکاڵ، چۆماڵ

٥٣- ەند خەرەند، گەزەند

٥٤- ەندەر قەلەندەر، تەژەندەر

٥٥- انگ ڕەشانگ، برژانگ

٥٦- ژن کرمژن، شەقژن

٥٧- ووک نەرمووک، گوڵووک

٥٨- ژە تەنگژە، لاوژە

٥٩- مان		نیشتمان، خەرمان

٦٠- اوا		عەلیاوا

٦١- وه		ڕیشوه، عیشوه

٦٢- پاشگری تاکوتەرای دێنە بەر هەنگاوی تۆژەرەوە وەکو دیمانە، ژنانە (ژنانە جودایە لە ڕۆژانە)، ماریژۆک، بەندەن...

هەرچەند گومان لەوەدا نییە کە پاشگری دیکە هەن، زۆریشن، لێیان بگەڕێین هەندێکیان دەدۆزینەوە، بەڵام چی لە سەرەوەدا نووسیمن بایی هەموو تێوەڕامانێک و لێ هەڵێنجانێک و ئەودیو ئەمدیو کردنێکیان بەبەرەوەیە. هەندێ جار مرۆ تووشی وشەی وەها دەبێ نازانێ چی تێدا بڵێ، بە نموونە: لە هەندێ زاری کوردیدا "کەی" بە واتای خانوو هاتووە. وشەی "کەیی" کە لە هەندێ ناوچە بەکاردێت بە واتای "کەوی" یەکسەر و بێ پێچ "ماڵی" (= اهلی) ڕادەگەیەنێ. ئەویش لە "کەوی" ڕاستترە. ئایە وشەی "کەیل" کە خانووی سەرنەگیراوە لە "کەی"+"ل". پێک هاتووە؟ ئەگەر وەها بێ ئەم "ل"ەیە هەم پاشگرە، هەم ناتەواویش بەدەستەوە دەدات.

تۆ بڵێی "گزگل"، "میزڵدان" ئەو "ل"ەیە نییە پێیانەوەیە و بە عادەتی خۆی بەرەو نزماییەوەی بردوون؟ لە میزەڵداندا لامەکە بە جیرانەتیی "د" قەڵەو بووە وەک کە بە جیرانەتیی "ت" ش قەڵەو دەبێ. وشەی "کاکل" کە ناوی پیاوانە بێگومان بریتییە لە "کاک" + "ل" ئەویش چووکبوونەوەی تێدایە. وادەزانم لەقەبی گورانیبێژی بەناوبانگ "ماملێ" لامی چووکایەتیی پێوەیە، بەڵام لە کەلێنێکەوە ئەو بزوێنەی بەدوا خۆیدا هێناوە. کە ئەویش هەر هی چووککردنەوەیە.

لە بواری زاراوە دەپرسم کە بشێ "کاک" بکرێتە "کاکل" بۆچی "تاک" بە زاراوە نەبێتە "تاکل" بە واتای تاکێکی بچووک. کەوا ڕەنگە زۆر مەکینە هەبێ "تاک" و "تاکل" ی تێدا بێ.

دەنگی "ل" هەروەک لە زۆر پاشگری چووککردنەوەدا هەیە وەک: "مەچیل"، "گچکەل"، "وردیلە"، "وردیلۆکە"، "عەدیلان"، "فسکل"... هەروەهاش لە زۆر وشەدا ئەو واتایەی چووککردنەوە یاخود کەمکردنەوە ڕادەگەیەنێ وەکو "کول". "شل"، "شەل"، "پەل"، "کەل"، "سەرقەل"، "بەل"، "قل"، "خێل"، "دیل"، "گێل"، "سل"، "پسولە"، "چزیلک"، "گول"... وشە هەن وەکو "زل"، "چەلومل" بە لای تەواویدا دەڕۆن بەڵام

ژمارەیان کەمن. هیچ ئەداتێکیش نییە یان بەبیرمدا نایەت گەورەیی بنوێنێت و لامی تێدا بێت.

چەند وشەیێکی دیکە هەن سەرنج ڕاکێشن: "کلۆڵ"، "فسۆس"، "بزۆز". ئایە لەواندا "ۆڵ"، "ۆس"، "ۆز" پاشگرن یا ئاکامی تەرکیبێکی دەگمەنی وشەڕۆنانن؟ دەڵێن: "قوتۆ"، "ترۆ"، "کوڕۆ"، "ژیرۆ"... سەید تەها کوڕەکانی خۆی "پووشۆ"، "دارۆ" ناو نابوون. مامۆستا عەلی سەیدۆ گۆرانی باشی دەناسین. ئایە ئەم "ۆ"یە بە پاشگر حیسابە؟ ئەگەر نییە، چییە؟

پاشگری "ە" (فەتحەی عەرەبی) خەستکردنەوە دەبەخشێ بەو شێوەیەی زەوقی ئاخێوەری کورد مجێزی لێبوە و گوتووەتی: "زەردە"، "دەستە"، "ڕێژە"، "گەلە"، "بنە"، "تەقە" هەر جارە بۆ مەبەستێک و بەرەو واتایەک. ناوی مەعناشی پێ دروست کردووە: "چاکە"، "خراپە"، "درێژە"، "کورتە". یان وشەی پێ تێک بەستووە، وەک: "بەردەنوێژ"، "سەرەژن"... وەهاش بووە واتای پێ نەگۆڕیوە، وەک: "زلە"، "تیکە"، "پیسە" وەهاش دەبێت تۆپێنەی بە وشە کردووە: "دەستەجلک"، "دەستەدامە"، "دەستەسوار"، "دەستەکچ" (بەر لە ڕەسین)، "دەستەسڕ"...

لە ڕووی زاراوەسازییەوە، لە هەر شوێنێک دەرفەت بوو نابێ کۆمە بکرێ لە بەکارهێنانی ئەم پاشگرە بۆ خەستکردنەوەی واتا. دارتاش هاتن پاڵپشتێکیان بۆ دەرگا کرد، ناویان لێ نا "پاڵەوانە". بۆچی ئێمە بە Condenser نەڵێین "پتەوە"، "پتەوێنە"؟ بۆچی لە جێی "محرک" نەڵێین "گەڕێنە"؟ "برێک"– "وەستێنە"؟ "گەڕێنە" و "وەستێنە" لە بەرەی فیعلن. بەڵام خۆ نوێژ نییە قیبلەگۆڕیی تێدا نەکرێ.

بورغی دەشێ پێی بڵێین "گەوەک" چونکە گەوەدارە. لە وشەی "گەوە"دا بە ئەسل بزوێنی "ە" هەیە. یاخود "گەوەک" بۆ هەموو شتێکی وەکو بورغی بادراو بێت و بورغی "گەوەکە" بێت. لە لاپەڕە ٧٦ کتێبی فیزیایی پۆلی دووەمی ناوەندی "بادۆکە" هاتووە بە واتای بورغی. دیارە لە بادانەوە هاتووە. ڕێژەی ناوی کارا یاخود ئالەت لە وشەی لێکداروی "با" + "دان" ەوە بەم شێوەیە نارەوایە و کوردی نییە وەک ئەوەی کە ناوی ئالەت لە "هەڵبرین" دابڕێژین و بڵێین "هەڵبۆکە". ئەگەر گوترابایە "بادراوە" دەستووری دەبوو، خۆ بەو شێوە درێشەیەی پێی با دەدرێ دەگوترێ "جەڕەبادەر".

وشەی "گەوەک" بۆ "حلزونی" لەبارە. "پێچەکان" مان بۆ Zigzag دانابوو، دەشێ "پێچەک" ی بۆ بڕوات بە مەرجێک مەبەست ڕێگەی زیگزاگ نەبێت چونکە بۆ ڕێگە "پێچەکان" دەستوورییە لەبەر ئەوەی کە پێوەندیی بە جێگە و زەوییەوە هەیە.

لە لیستەی پاشگرەکان بۆ نموونە پاشگری "ینە" دوو وشەی "زێڕینە" و "بەنگینە" هاتوون. "بەنگینە" کە ناوی کۆکە خەستکردنەوەی تێدایە. هەرچی "زێڕینە"یە سەرەڕای خەستکردنەوەی عادەتی "زێڕایەتی"ی شتەکەش دەبەخشێ.

"گڵێن" وەسفی شتێکە لە "گڵ" دروست کرابێ یاخود پێک هاتبێ. "گڵینە" ئەو لوولێنەیە لە گڵ دروست کراوە و لە وەسف تێی پەڕاندووە.

تەخت و تەختایی بەو ڕووە دەڵێن بێ قۆرت و کۆسپ بێ. "تەختە" بەو دارە دەڵێن ڕووی لووسولێک کرابێ.

"شەو" کە بوو بە "شەوە" دەبێتە ئەو بوونەوەرە ئەفسانەییە بە شەو دێتە سەر بێشکەی منداڵی تازەزاو و زەبری لێ دەدات.

"دز" کە بوو بە "دزە" بۆ واتای "تسلل" دەڕوات.

کە بەراوردی ئەو تەرزە گۆڕانانە بکەین بە هۆی پاشگرەوە دەتوانین تێ بگەین تا چ ڕادەیێک سوودیان لێ وەردەگیرێ. بە نموونە: "کەنداڵ" لەچاو "کەندەڵان" بچووک و بێ ترسترە. هەروەها "چۆماڵ" و "چۆمەڵان".

بەقیاس دەتوانین بە یەک تاکە ڕەگی ڕووەک بڵێین "ڕیشە". ڕاستییەکەشی هەر وەهایە. سەرلەبەری "ڕیشە"ی یەک ڕوەک "ڕیشاڵ" بێت و بە هی کۆمەڵە ڕووەکێک کە ڕیشاڵیان تێک ئالابێ و یەکیان گرتبێ بڵێین: "ڕیشەڵان". ئەم "ڕیشەڵان"ە زۆر لەبارە بۆ ئەو قەوزە و ڕووەکانەی سەر تێک دەنێن و ڕیشە لە یەکدی دەئاڵێنن، بەتایبەتی لە ئاوی داوەستاو یاخود مەند و دای دەپۆشن تا ئەوەی کەشتیی بچووک تێیان بڕ ناکات.

ئەم پاشگرە لە مەیدانی خێزەڵاندن و کشتوکاڵ و شتی سەر بە ڕۆخ دەریا و دەریاچە و زێ و ڕووبار دەوری دەبێ وەک ئەوەی "زیخەڵان" بۆ ئەو شوێنە بەکار بێت کە لە قەراخ دەریا خەڵق لێی کۆ دەبنەوە بۆ مەلەکردنی هاوینان Beach. "زیخماڵ" بۆ زیخەڵانی بچووکی دەوری ڕووبار و زێ دەست دەدات.

"چۆمەڵان" بە تەواوی ئەو دارستانە چڕوپڕە دەگرێتەوە کە بە دەوری زێی

گەورەی وەکو ئامازۆن ولات دەتەنێتەوە. "چۆماڵ" بۆ ڕووپێوی بەرتەسکتر دەست دەدات. "بیشەلان" کە گەورە کردنی "بیشە"یە هێندەی "چۆماڵ" پان نابێت بەلام لەو چڕترە. وا پێ دەچێ "بیشە" و Bush خزم بن.

"بەست" بە ڕووباری بێئاو دەڵێن. دەشێ ولاتێکی بەستی لە یەکدی نزیکی زۆر هەبێت پێی بگوترێ "بەستەلان". "کوندەلان" بەو شوێنە دەڵێن کوندی ئاوی لێ دادەنێن. هاوڕێی "کوندەلان" کە مەشکەی لێ دادەنرێ ناوی "مەشکەلان"ە. ئیتر بۆچی "ماستەلان" و "پەنیرەلان"مان نەبێت. "گۆشتەلان" چی عەیبە؟ "کوندەلان" و "مەشکەلان" لەجیاتی "ئاوەلان" و "دۆیەلان" نەهاتن بەو نیازەی کە "کوندە" و "مەشکە" لە زۆر ئافەنتی دیکە جودا بکەنەوە کە ئاو و دۆیان تێ دەکرێ.

هەرچی ماست و پەنیر و گۆشت و خواردنی ئەوتۆییە یەک شوێنیان هەیە لێی دادەنرێن بە "ماستەلان" و "پەنیرەلان" و "گۆشتەلان" دەناسرێتەوە. فارس بۆ "ثلاجە" وشەی "یخچال - یەخچال"ی دانا بە واتای قۆرتی شەختە. لە کوردیدا قۆرتەبەفر و چاڵەبەفر هەرگیز بۆ فریجیدێر ناچێتەوە. "شەختەلان"، "بەفرەلان"، "ساردگە" هەرسێکیان لەو "یەخچاڵ"ە پەسەند ترن. "ماستەلان" وشەی دۆدانە و کاسەی ماست و کیسەی ماست و مەنجەڵی ماست ناکوژێت. چونکە لێیان جودایە.

پێویست نییە "شەکرەلان" و "برنجەلان" و "نیسکەلان" ڕۆ بندرێن چونکە ئەمانە دەفری خۆیان هەیە و بە کۆنبوونیش وەکو ماست و پەنیر خراپ نابن. گۆشت زووبەزوو دەگەنێ.

"گەندەڵ" ڕوەکێکە لە ژوورەوەی یاخود لە ڕەگەکانی عەیبی هێنابێ. تۆ بڵێی "گەندەڵی" بۆ "مرض باطنی" دەست نەدات. بەهەمەحاڵ هەر زیندەوەرێکی لە ژوورەوە عەیبی هەبێ "گەندەڵی"ی بۆ دەست دەدات. "گەندەڵ" هاوڕێی زۆرن. وشەکانی "پووچەڵ"، "گەمژەڵ"، "کەچەڵ"، "تەنبەڵ"... هەموویان بەرەو ناپەسەندین یاخود ناتەواوین. لە ڕێبازی قیاس و بەیەکدیگرتنەوە دەشێ لە بۆ Robot وشەی "کۆتەڵە" بە زاراوە بڕوێنین. چونکە لاساکردنەوەی هەیکەلی مرۆی تێدایە.

"سستەک" بە خاکی فشەڵۆک دەگوترێ. دەتوانین بە قیاس لە "کۆتەڵ" و هاوڕێکانی "سستەڵ" بە زاراوە دابنێین بۆ هەرچی بێهێز بێ وەکو مەکینە،

درەخت، شیناورد، تەخت و مێز...

"وشکەڵ"، "هیشکەڵ" بە لکەداری وشکبوویەوە دەڵێن. بە پێی دەستوور دەتوانین بە هەرێمێکی درەختەکانی وشک بووبن بڵێین "وشکەڵان". وڵاتی بێئاو "وشکێن"ی پێ دەگوترێ. ئەگەر رووپێوی تەسک بوو "بیروون"ی بۆ دەست دەدات. ساڵی بێباران "وشکان" ی بۆ بەکار دێت. ساڵی وشکان، وڵاتی وشکێن، زەویی بیروون.

سەرووی کێو و سەرووی لک و پۆپی درەخت "تۆقەڵان"ی پێ دەڵێن. "تۆقەڵان" بۆ "لقاء القمة -Summit- کۆبوونەوەی تۆقەڵان" لە "لووتەکان" پەسەندترە. وشەی "تۆق" لە زاراوەی وەرزێراندا بە واتای "هێزوپێز" رۆیشتووە کە دەڵێن: زەویەکە بێتۆقە، بەتۆقە. هەر لەمەوە "تۆقەڵە، تۆقەڵان" داکەوتووە.

لە رێی قیاسەوە دەشێ بە شوێنێکی کە مەکینەی شکست و دروستکراوی مەعدەنیی پەککەوتەی لێ فرێ بدرێ بڵێین: "خوردەڵان". ئەو شوێنەی بۆ "نفایات" بێ، "شرەڵان"ی لێ دەوەشێتەوە. بەو پێیە شتی ئەوتۆیی لە هەر بابەتێک دەست بکەوێ پاشگری "ەڵان" بۆ دەست دەدات.

پاشگری "ستان" بەلای دەستووری زاراوەسازییەوە بۆ هەموو بابەتێک دەڕوات چونکە لە کوردیدا زۆر بە هاراوی لەکار هێندراوە. کورد گوتوومتی: لێڕاستان، کوردستان، مێروستان، ئافرەتی زەیستاندار، تاریکستان، کافرستان، گوڵستان، قەبرستان... ئنجا بۆچی بە کێڵگەکان نەڵێین: تەماتەستان، پاقلەستان، نیسکستان وەک کە گوتوومانە بێستان؟ دارستان؟

ئەگەر لە کەسابەتی بازاڕدا زاراوەی "گوزەر" نەبوایە وەک کە دەڵێین: گوزەری کەبابچیان... نەجاران... عەتاران... بازرگانان– دەشیا بۆ هەموان ئەو "ستان"ە بەکاربێت، هەر کە زمانیش لێیان ڕاهات دەبنە خزم و ئاشنا. قسەی خۆمان بێ، گوڵستان لە نێو دزەییان بۆ ناوی ئافرەت بە "گوستان" ڕۆییشتووە.

ئەگەر هەرێمێک یاخود پرۆژەی سەر لەبەر بۆ گیانلەبەرێک تەرخان کرا ئەو "ستان"ە بە کەڵکی دێت وەک: مەڕستان، چێڵستان، هەنگستان، مەلستان...

پاشگری وشەکانی خەرەند، کەمەند، سەهەند... لە هەندێک وشەکاندا دیارە بە چییەوە گیربووە. "ڕەوەند" لە "ڕۆیین"، ڕەو... وە هاتووە. وابزانم "کەمەند" لە کەمەرەوە هاتووە چونکە تێی دەپێچرا. بە پێی ڕاگەیاندنی سەرما لە وشەی

"سەهۆڵ" وەها پێ دەچێ لەگەڵ "سەهەند" یەک بگرنەوە چونکە لە کوردەواریدا ئەو کێوەی "سەهەند" وەک زەمهەریری عەرەب دەژمێردرا بۆ سەرما، لە کۆنیشەوە شاخێکی کوردنشین بوو.

دەشێ "گەزەند" لە "گەز، گەستن"ەوە هاتبێ. "پەسەند" سەرچاوەی ڕوونی بێ تەگەرەی دیار نییە بەڵام ڕێ تێ دەچێ لە "پەس"- بە واتای پەز کە لە دەمی زەردەشتدا "پەسوو" یەک لە دوو ناوەکانی بووە- هاتبێ لەو ڕووەوە کە پەز هەمووی پیت و بەرەکەتە. ئەگەر ئەم بۆچوونە دروست بێ واتای "پەسەند" لە بەرەکەتدار و بەپیت-ەوە سەری هەڵداوە. لەتەک ئەم بۆچوونەدا وشەی "گاوسپنتە"ی ئاڤێستاییم بەبیردا دێتەوە کە بە واتای "ژیوەری"- "پیرۆز" [مقدس] بە مەڕ گوتراوە.

"مرند - مەرەند" ناوی شارێکە. لە کتێبی "فرهنگ ایران باستان" هاتووە کەوا بەپێ ئەوەی "مرند"- "مریوان"... دەنگی فەتحە هەیە بەسەر یەکەم پیتیانەوە دەبێ وشەی "امرداد" [ئەمەرداد] یش فەتحە بەسەر میمەکەیەوە هەبێ و واتاشی بریتییە لە "بێ مردن" بەڵام ناڵێ ئایە "مر"ی "مریوان" و "مرند"یش هەر بە واتای مەرگە یان شتێکی دیکەیە.

"ڕەهەند" لە "ڕێگە" و "ڕاهـ" ەوە هاتووە. "سەرەند"، "زەمەند"، "زەبەند" بێ سەروشوونن. بەڵام کە دەڵێی "زۆروزەوەند" ئەم "زەو"ە دەشێ لە "زیو"، "زەوی"یەوە هاتبێ. چونکە هەردووکیان دەلالەتی فرەوانییان هەیە، هەر وەک دەشێ هیچ بنەڕەتێکی ئەوتۆیی نەبێ، وەک "کەلوپەل"، "شڕوشیتاڵ" تەرکیبێکی وشەڕۆنان بێت بەو پاشگرەی "ەند" خۆی ڕازاندبێتەوە.

بەهەمەحاڵ سوود وەرگرتن لە پاشگری "ەند" بەندە بەپەیداکردنی وشەی ئەوتۆ کە هاوکێشی "خەرەند"، "ڕەوەند" بێت. چونکە هەموو وشەکان هاوکێش و هاقڵبن. نابێ خەیاڵ بۆ "سوود"- "سوودەند"، "خۆشەند"، "قەڵافەتەند" بڕوات. هەر وشەیێکی بە زاراوە یاخود بە شێوەی فەرهەنگی لەو ڕێژگەوە هاتبێ پێویستە لە کێش و قاڵبی دەقگرتووی خۆیەوە بێ. بە پێی ئەم تێبینییانە کە دەبنە دەستووری سوود وەرگرتن لەم پاشگرە، دەشێ لە وشەی "گەش" زاراوەی "گەشەند" داڕێژین بۆ ساڵ و باری فەرحنایی و خۆشی و داهات. خەریکم بوێرم بازێکی فرەوان بە داڕشتنی زاراوە لەو قاڵبەی "ڕەوەند"، "کەمەند" بدەم و بڵێم: لە "هەژان"ەوە

زاراوەی "هەژەند" بۆ کارەساتی گەورەی دنیاهەژێن پێشنیاز بکەم.

کارەسات کە ناوناوە لە جێی "کارثة" Catastrophe بەکار دێت ئەگەر خۆی لە "کارثە" وە نەهاتبێ دەبێ پێوەندیی بەکاری مرۆڤەوە هەبێ و تەنیا بۆ ڕووداوێکی دەستکردی مرۆڤ لەکار بێت. هەرچی "هەژەند"ە بۆ دەستکردی مرۆڤ و سروشتیش دەڕوات. ئیتر خۆ و بەختی لای ڕۆشبنیری کورد.

ڕێژەی "سەمەندەر"، "قەلەندەر"، "چەوەندەر"، "تەژەندەر"... نەختێکی درێژە بە ڕێژەی "ڕەهەند"، "ڕەوەند" داوە. بنەچەکەی "تەژەندەر" ئاشکرایە. "تەژی" لە گوتەی "تیر و تەژی"دا هەر خۆیەتی لەم بەیتەی حاجی قادر بە دیار داوەتەوە کە دەفەرموێ:

شەوکەتی جووتەی سمێڵت
تاکە، مانەندی کەمە
تەرکەشی تیری تەژاو و
شیری دەستی ڕۆستەمە

"تەژاو" دەکاتەوە "تیراو". لەمەوە دیارە "تەژ" + "ەندەر"= "تەژەندەر". واتاکەی چییە کە بە یەکێکی زلەی زەبەللاح دەگوترێ. وشەکانی ئەم ڕێژەیە هەموویان هی ناوی مادین. "تەژەندەر" و "قەلەندەر" وەسفیشیان تێدایە. جێی خۆشیەتی "ەر" لە کۆتایی وشەکاندا ناوی مادی دروست کردبێ. چونکە خۆی ئامێری ناوی کارایە.

ئەگەر بێین وشەی "تەژ"ی نیوەمردوو زیندوو بکەینەوە بە لابردنی "ەر" لە "تەژەندەر" و "تەژەند" بکەینەوە ناوی بە مەبەستی تیری و خۆشی و پیت و بەرەکەت، ئیشێکی باش دەکەین. بەوەشدا دوو وشەمان دەبێ "گەشەند" و "تەژەند". یەکەمیان بۆ ئارایشتی ڕواڵەت دووەمیان بۆ ئیرووی ناوەڕۆک. چونکە "گەشی" بۆ جوانییە. "تەژ" بۆ تێرییە.

هەر وەک لە زاراوەسازیدا دەشێ "تەژەند" لە "تەژەندەر"ەوە وەر بگیرێ، دەتوانرێ لە "ڕەهەند"یشەوە "ڕەهەندەر" وەربگیرێ. بەکورتی ئەم دوو ڕێژەیە لە خزم دەکەن و بە بەریانەوە هەیە ئاڵوگۆڕیان بەیەکدی بکرێ بە مەرجی ئاگاداربوون لە ئاکامی ئاڵوگۆڕەکە و بەپێی دەستووری بنچییەکانی زاراوەسازی.

"سەهەند" کە ناوی شاخە نابێ بەربەیار بکەینە "سەهەندەر" بێ ئەوەی بزانین چ

واتایەک دەبەخشێ. هەروەهاش "قەلەندەر" و "چەوەندەر" ناکرێنە "قەلەند" و "چەوەند" کە نەزانین چ ڕادەگەیەنن. "سەمەندەر"یش بارتەقای ئەوان. زاراوە داڕشتن بەندە بە لوان و شیان و ئیمکان.

کە دیتمان چەند وشەیێک لە کێش و قاڵبێکی نەگۆڕاودا ڕێچکەیان بەست هەقمانە بڵێین ئەمانە وشەی لێکدراو یاخود داڕێژراون. کە کۆتاییی وشەکان هاوکێش بوون دیارە پاشگریان پێوەیە. نایەتە باوەڕەوە چەندین وشەی وەکو: "بیشەڵان"، "کەندەڵان" یاخود "پڵینگ"، "قورینگ" یاخود "سەهەند"، "ڕەهەند" یاخود "سەمەندەر"، "قەلەندەر" ڕیز ببەستن و هەر بە ڕێکەوتی کوێرانە وەها پاڵیان بە یەکدی دابێت و نە پاشگریان هەبێت هاوقافیەی کردبن و نە هیچ دەلالەتیش لەوەدا هەبێت کە واتای بنەڕەتی لە هێندێکیاندا تا ئێستا ئاشکرا بێ.

وەها دەبێ بە نموونە ئەو جۆرە وشانە ژمارەیان کەمە، وەکو "شالاو"، "هاڕاو" (لە هاڕاو چوو)، "هاراو" (جێگایەکی هاراوە)- "ناکاو"، "پاراو" پێوەندییان بەو تاقمەوە نییە. ڕەنگە "زاراو" بە ڕێکەوت یان بە قیاس لەوانەوە داڕێژرابێ. من تەنیا ئەو سێ دانەیەم بەبیردا دێت. بێگومان هی دیکەش هەن بە لێگەڕان دەدۆزرێنەوە بەڵام بێگومان ژمارەیان کەمن. ناتوانم بڵێم قیاس لەو وشانە مومکین بێت چونکە هەر وشەیەک لە واتادا سەربەخۆیە سنووری هاوبەش لە نێوانیاندا دیار نییە.

نموونەکانی "زانست، بارست، وڵست"یش هەر ئەم سێیەیان لێ بەدی دەکەم. "پێڕست، مەبەست، ئانقەست، دروست..." پێوەندییان پێیانەوە نییە. وشەی "ئەنگوست" کە لە کرمانجیی سەروودا "گوست"ی پێ دەڵێن هەر دەڵێی پێشگری "ئەن" ی پێوەیە نەک پاشگر، ئەویش وەک ئەو تاقمە وشانەی لە کوردیدا بە "هەن" دەست پێ دەکەن و لە کۆندا "ئەن" بووە و دەلالەتی خۆشی و شیرینیی هەیە لە نموونەی: "هەنار، هەنجیر، هەنگوین، هەنبان، هەندرێشە..." لە کوردیدا نموونە هەیە غەیری ئەنگوست کە "ئەن"ەکەی ماوەتەوە و نەگۆڕاوە وەکو: "ئەنگوتک". جاران خەڵق کە شتی خۆشی خواردبایە پەنجەکانیان دەلێستەوە، ئێستاش دزەیان بۆ دەکەن ئەگەر دۆشاوی شاتوویان پێوە بێ یاخود شیرەی پاقلاوەیان لێ بتکێتەوە. "ئەنگوست" پاشگری نییە، سەرلەبەری وشەکانیش قیاس هەڵناگرن چونکە هێمایان بۆ ئامانجێک نییە.

پاشگری "ن" له وشەی وەک: "تووکن، گۆشتن، گووپن، کوڵکن، هۆکن، ورگن..."دا ئاوەڵناو دروست دەکات، بەزۆریش زیادیێک دەخاتە سەر ئەسڵە ناوەکە کە لەوانەیە بەردەوام نەبێ. وەک دیارە ئەم پاشگرە حەز لە وشەی یەک برگەیی دەکات و وەصفێکی پێکیشی دەهێنێت بە چاو دەدیترێ یاخود هەر نەبێ هەستی پێ دەکرێ. "هۆک" بە ئافرەتی هۆکنەوە دیارە، شەرمیش بە "شەرمنەوە" دیارە بەڵام ترس هەموو دەم پەیدا نییە، تەنیا لەباری ترسناکدا دەردەکەوێ بۆیە "ترسنۆک" هاتووە نەک "ترسن". لەم تێبینیانەوە دەتوانم بڵێم کە ویسترا پاشگری "ن" بەکار بێت پێویستە ڕەچاوی ئەم خاڵانە بکرێت:

١- وشە بنەڕەتییەکە یەک برگەیی بێت.

٢- زیادییەکی لە ئاوەڵناوەکە پەیدا دەبێ، هەمیشەیی نەبێ، واتە لەوانە بێت نەمێنێ. لێرەدا لای زۆری وشەکان ڕەچاوکراوە.

٣- ئەو زیادییە لە نمای خۆڕسک پەیدا بووبێ وەکو "تووک، چڵک، گۆشت..." نەک لەلاوە بۆ ئاوەڵناوەکە هاتبێ. بە نموونە: "قوڕ، قوڕن" دروست نییە چونکە لەلاوە بۆ شتان دێت. دارێکی کرمێ بووبێ پێی دەڵێن "کرمژن" نەک "کرمن" چونکە کرمەکە زادەی دارەکە نییە.

دەتوانین لە تەک "گۆشتن"دا بڵێین "ئێسکن" بۆ مرۆیەکی ئێسک ئەستوور، نەک لەبەر لەڕی و لاوازی ئێسکی لەبن پێستدا بە دیارەوە بێ. وشەی "ئێسک" کورتکراوەی "ئێسقان"ە. ئێسقان پتر لە "استخوان"ی فارسییەوە نزیکە. دەقەکەی فارسی بە هۆی نووسینەوە لە کۆنەوە ماوەتەوە. زاری کورد هەیە دەڵێ "ئێستک" کە دەنگی "ت"ی تێدا پارێزراوە. دەگوترێ: ئێسکی سووکە، ناگوترێ ئێسقانی سووکە.

وشەی "دوژمن" لە دوو ڕیشە "دژ" و "منش"ەوە هاتووە پێوەندی بەو پاشگرەوە نییە. بەپێی دەستووری سازشتی وشە و زاراوەڕۆنان دەتوانین بە زەویەکی زیخی کەم تێکەڵ بە خاکی بووبێ بڵێین: "زیخن". بەو پێیە لە وشەی زیخ وشەکانی: "زیخن، زیخماڵ، زیخەڵان" پەیدا دەبن. لەتەک "زیخن"دا زەوی هەیە "کەڵەکاوی" ئەو زەوییەیە بەردی بە دیارەوەی تێدا بێ. زەوی "ڕوسم" ئەوەیە بەردی ژێر خاکی هەبێ، بۆ جووت زۆر ناڕاحەتە کە هەموو جاران گاسنی لێ گیر دەبێ.

لەبەر تیشکی "شەرمن"دا بۆ ئەوە دەچم کە لەجیاتی ئەوەی بڵێین: فڵان زۆر بە پرسیارە، زاراوەی "پرسن" بەکار بهێنین و بڵێین: فڵان کابرایێکی پرسنە. ئێمە لە وشەی نامادی کە پاشگری "ن"ی پێوە بێ "هۆکن، شەرمن، نەوسن"مان هەیە، هەر نەبێ من ئەمانەم بەبیردا دێن. چ زەرەر دەکەین "پرسن"یان بچێتە پاڵ؟ لە چ دەستووریێکی لاداوە؟ پرسن دەست دەدات بۆ Curious بە واتای یەکێکی "حب الاستطلاع" ی هەبێ، "پرسنی"ش بۆ Curiosity بێت.

وشەکانی "ڕووتەن، پووشەن، گێژەن، چڕگەن..." هەر یەکە لە باریێکەوە وەصفی زەوی دەکات، گێژەنیش کە بۆ ئاوە هەر دەچێتەوە بۆ حیسابی زەوی کە ئاو بەشێکیەتی.

"ڕەقەن" دەشبێتە "ڕەقان". جاران کە لە دوکانەوە بۆ بەری کۆسرەت دەپەڕیتەوە بە شوێنێکدا بەرەو کونەکۆتر دەرۆییشتیت پێی دەگوترا ڕەقانان. ئەم ڕێژەیە کۆی "ڕەقان"ە نەک ڕەقان کۆی ڕەق بێت، بەڵام ڕەقانان بووبووە ناوی کۆک "اسم العلم" بۆ ئەو شوێنە. بەهەمەحاڵ ئەم ڕێژەیە بۆ زەوی و شتی سەربەزەوییە.

"قۆپەن" و "قۆپی" خزمن. قۆپەن بەوەندە گیایە دەڵێن لە دەوروپشتی خۆی بڵندتر و چڕتر بووبێ، دواتریش دەبێتە قۆپەنە پووش. قۆپی ئاوێک لە سەرچاوەوە هەتا دەرژێتە رووباریکەوە گژوگیا و قەمیش و بی بە دەورییەوە سەر تێک دەنێن باشترین حەشارگەی بەراز پێک دێن. پەرینەوە لە قۆپی زۆر ئەستەمە مەگەر لە شوێنێکی پێی دەڵێن "بارەبەست" و ولاغ و ئاژەڵی لێ ناچەقێ و کەندی ئەم بەر و ئەو بەری ئاوەکەش بەرز نییە.

قۆپی قەرەداغ لە هەموان ناودارترە. "بارەبەست" لە بوارە بەستەوە هاتوو. زاراوە وەرگرتن لەم ڕێژەیە بەندە بە کێش و قاڵب و شتی سەربە زەوییەوە.

پێشتر "زیخن"مان پێشنیاز کرد دەشێ "زیخەن" زەوییێک بێت لە نێوان زیخماڵ و زیخندا، ئەوساش نە بۆ کشتوکاڵ و نە بۆ قوڕەپەستیش دەست دەدات چونکە زیخی زۆرە. وشەی "لیوە، لم" بەرانبەر وشەی Silt دەوەستێ. دەشێ بە "ارض رسوبیة" بگوترێ "لیوەن" خاکی عێراق لە بەغدا بەرەژێرەوە لیوەنە. زەوییەکی بە ڕۆخی ڕووباری گەورە و زێ لە لیوە پەیدا بووبێ ڕاستانێکە پێی دەڵێن "ڕەن".

زەوی هەیە ئاوخوازە پێی دەڵێن "دەم وشک"، زەویش هەیە "دەم تەڕ"ە. "دم، دەم"

یەک شتە. دەشێ لە خوێندنی کشتوکاڵ و لە مەیدانی ئاودان و ڕووەکدا "وشکەن، تەڕەن" بەکار بێت. وشکەن ناوناوە لەلایەن وەرزێرەوە بەکار دێت، لە بری "تەڕەن"یش شێدار دەبیسترێ بەڵام لە شێوەی زاراوەدا "وشکەن" و "تەڕەن" لەبارترن.

لە ئینگلیزیدا زۆربەی ئەو وشانەی زەویی کشتوکاڵ ڕادەگەیەنن بە agr دەست پێ دەکەن وەک Agriculture, Agrarian ناوی Earth هەر نابەن.

لەم دوو وشە ئینگلیزییەوە بۆ ئەوە دەچم کە پاشگری "ار" لە وشەکانی وەک: دیوار، بنار، هەوار، لێوار... دا کە دەلالەتی سەربە زەوییەوە هەیە لەگەڵ پێشگری agr دا یەک ڕیشە بن هەر وەک وشەی زەوی لەگەڵ Geology- geo یەک ڕیشەن. بەراوردی "ار، agr" لێکۆڵینەوەی پتری گەرەکە لێرەدا ئەو دەرفەتەم چنگ ناکەوێ، بەتایبەتی کە یەکێکیان پێشگر و ئەوی دیکەش پاشگرە.

لە نموونەی پاشگر وشەی "نسار"ی کوردییە کە بریتییە لە "نسێ + ار = نسار". "نسێ" بە واتای سێبەر، سایە دێت.

لە مابەینی کەکۆن و هەیبەتسوڵتان

نسێی ئێوارە وو سایەی سبەینان

بەهەمەحاڵ پاشگری "ار" سەربەزەویی نەختێک مەکرۆیە، جارێکیان لەوەدا کە ڕواڵەتی لەگەڵ "ار"ی کردار، ڕەفتار، گوتار... یەکچوونە جاری دیکەش بەوەدا کە لەکارهێنانی باریکەڕێگەیێکی خز و خلیسکی هەیە چونکە حەز لە وشەی یەک برگەیی دەکات (بە خۆیەوە دەبنە دوو برگە) و دەشبێ وشەکە پێوەندیی بە زەوییەوە هەبێ.

لە لیستەی پاشگرەکان ئەمانە پێوەندییان بە زەوییەوە هەیە:

١- ان: خدران، بناوان

٢- گە: ئیستگە، خولگە

٣- ستان: کوردستان

٤- ار: هەوار، بنار

٥- مەن: پووشەن، گێژەن

٦– ەڵان: کەندەڵان، چۆمەڵان

٧– مان: نیشتمان، خەرمان

٨– جاڕ: فریزجاڕ، برنجاڕ

٩– زار: گوڵزار، لالەزار

١٠– اوا: تۆبزاوا، عەلیاوا

ڕاستییەکەی: "کۆسار، نساریش" خزمی برنجاڕ و لالەزارن، ڕەنگە پاشگری دیکەش هەبێ سەربە زەوی کە نایەنەوە یادم.

جگە لەوە هەندێ پاشگر ناوناوە وشەی سەربە زەوی دەگرن وەک "زیخماڵ". لە "ڕەقان، بناوان، ناوان"دا دیسانەوە لایەنی زەوی زۆر ئاشکرایە. هۆی زۆربوونی پاشگری ئەوتۆیی کە سەربەزەوی هاتوون دەچێتەوە بۆ خەریکبوونی زوربەی کوردەواری بە کشتوکاڵ و داهاتی زەویوزار، ئەویش لەبەر نەبوونی سەرچاوەی گوزەران لە پیشەسازی و کەسب و کاری شارستانانە.

ئامۆژگاریم ئەوەیە لە دەرفەتی تۆژینەوەی بیندرێژتر لە بابەتی زاراوەسازیدا لایەنی جوغرافیە و زەویناسی و کشتوکاڵ پشکی ڕەوای خۆیان وەربگرن لەبەر تیشکی ئەو هەموو پاشگرانەی پێوەندییان بە خاکەوە هەیە. پشکنینەوەی مێژوویی لە حاڵوباری زەوی، بەتایبەتی لە سەردەمی "خووری"یەکانەوە و بەهەند هەڵگرتنی دیراسەی ئاڤێستا و کەلەپوورێکی سەقافی لێی کەوتبێتەوە گەش گەش ڕێبازی کنەکردن لە زمان، بە گشتی و لە زاراوەسازی و ئەو پاشگرانەی ڕوون دەکاتەوە. من لە بارێکدا نیم بتوانم واز لە هەموو خەریکبوونێک بهێنم بۆ ئەو تۆژینەوەیە. چی لەو ڕووپەڕانەدا دەدیترێ ئەوەندەم لە دەست دێ لە ماوەی سێ مانگدا کە خاوەن خواییشت کردوویە بە سنووری کاتەکیی نووسینەکە، گەلێک گەلێک تێبینی و گۆشەنیگاشم لە بیر خۆم بردووەتەوە نەکا درێژتر بخایەنن لەوەی خاوەن خوایشت پەسەندی دەکات. هەرچی وازیشی لێ دەهێنم پەرۆشێکی بۆ دەخۆم.

ئاخێوەری هەر زمانێک بێ ڕەفتاری عەجایب لەگەڵ زمانەکەیدا دەکات. بە نموونەی ڕەفتاری ئاخێوەری کورد لەگەڵ پاشگری "ار"دا. دەگوترێ "لێوی ئاو، ڕۆخی ئاو" گوتراویشە "لێواری ئاوەکە" بەڵام نەگوتراوە "ڕۆخاری ئاوەکە" خۆ "ڕۆخ" سازاوترە لە "لێو" کە دەزانین "لێو" هی گیانلەبەری بەرەوپێش بوویەوەیە.

گوتراوه "بناری شاخ" نەگوتراوە "ژێراری شاخ". "کنار"یش هەر خزمە لەگەڵ ئەم تاقمەدا بەڵام ناتوانم بڵێم "کن" لە وشەدا بەو واتایەیە کە ئێمە تێی دەگەین و دەڵێین: کن تۆ، کن ئەوان، هەرچەند تابڵێی گونجاوە لە وشەدا.

بە دەستم بوایە لەجیاتی "لای پێشەوەی فلانە شوێن" دەم گوت "پێشاری فلانە شوێن، ئنجا پشتاری فلانە شوێن، تەنیشتاری..." باران لە بەرزاییمانەوە سەرەژێر دەبێتەوە بەڵام بەرد لە بەرزایی شاخەوە بانگلۆز دەبێ چونکە ئاسمان بێ جێگەیە، شاخ جێگەیە. گوتراوە: لێژگە، سەرەوژێر، بەرەوژێر. چ دەبوو بگوترابایا: بە لێژاری لاپاڵەکەدا چوومە خوارێ، خوارەوە. تۆ سەیری خەڵق لە سەرەتاوە گوتیان: شکر (شوکر) بۆ خوا. دواتر لێییان کورت کردەوە و گوتیان: شوکر باشە. ئەمجار وەک عەرەب کە دەڵێ "منصوب علی الظرفية" خەڵقەکە هاتن حاڵەتێکی "اعرابی"یان هەڵنا گوتیان "شکرێ".

ئێمەی مەیلە و خوێندەوار دەبێ پەند لەو ڕەفتارە وەربگرین و بە پێی دەستووری ڕەوا وشەی ڕاگەیەن و کارگوزار داڕێژین و بە دیاری پێشکەشی زمانەکەمانی بکەین. بە نموونە: پاشگری "ژە" لە وشەی وەکو "لاوژە، تەنگژە، قیرژە، پێلێژە، پۆقژە..."دا جۆرێک چووککردنەوە و تەسکەبەرایی و خەستکردنەوە هەیە. چ ڕوو دەدا ئەگەر بێین وشەی "بنە" کە لە "بنەدار"دا درەختی گەورە ڕادەگەیەنێ بکەینە "بنەژە" بۆ ئەو ڕووەکانەی نابنە بنەدار وەک بەڵاڵووک و کفر و سووربلەتی و تیروێ. "بنەژە" ئەگەر پەسەند بکرێ - ناشزانم بۆچی پەسەند نەکرێ - بە تەواوی بەرانبەر "نجم" ی عەرەبی دەوەستێ. دەشێ بڵێین: هۆو گەبەڵە بنەتوویێکە و چەند بنەژە توودڕکە و کفر و قەرەقاج و سووربلەتی تێدایە.

"بنە" بۆ شاخیش بەکار دێت وەک دەگوترێ: بنەی مام مەحمموودە، (بەشێکە لە هەیبەسوڵتان). ناتوانم بڕیار بدەم لەسەر هێندی ئایا "بنە" و "بەن" یەک ڕیشەن و گۆڕاون یان بە ئەسڵ جوودان. بەن، شاخ، چیا، کێو هەموو یەک شتە. "بەن" خۆیەتی دەبێتەوە "بەندەن". لە ڕێژەی "بەندەن" چەند وشەیەک بەبیردا دێن: "کەودەن، گەردەن..." بە دوا ئەواندا "مەعدەن".

وشەی "گەردەن" کلیلی واتای ئەم پاشگرەی "دەن"ە: گەردەن، گەروو یەکێکیان دیوی دەرەوەی ملە ئەوی دیکەش "گەروو" دیوی ناوەوەیەتی. لەمەوە دیارە "دەن"

ئاشکرایی دەبەخـشێ. خـۆ "بەندەن"یش بەڵگەی ئەم لایەنەیە. لە هەولێـر بە ڕیزە خـانووی ڕووەو دەرەوەی قـەڵاتیـان دەگـوت: خـانوەکـانی سـەر بـەدەنێ. ئەهلی دەشتودەر هەر دەیانگوت "سەربەندەنێ" تومەز ئەوان ڕاستیان دەکرد چونکە ئەو ڕیزە خـانووە بە دیارەوەن، قـەڵاتیش لە ڕووکـاری دەرەوەیدا شـێوەی "بـەندەن"ی شاخانی هەیە. وشـەی "بەدەن" بە تەئسیری زمانی عەرەبی بەندەکە دەگۆڕێ وەک کە گەلێک وشـە بەسـەیری دەگۆڕێن. بیستوومە لـە خەڵقی گوندی دەشـتی کۆیێ گـوتووەتی: بە تاریکوسـەلاتێدا هاتم، مەبەستی تاریکستـانە، "تارک الصلاة"ی عەرەب خۆی لێ بار کردووە.

"کـەودەن" ئەو ئاشکراییـیـەی لێ بەدەر دەداتەوە کـە سـادەیی و کـەمـهـۆشی بە دەستیەوە دەدەن ناشزانین "کەو" پاشماوی چ وشـەیەکە.

مەعدەن، گۆیا "معدن" ی عەرەبی بێ. ڕاستییەکەی لە مێژە ڕەخنەم لەو بۆچوونە هەیە. کـە دێن بە تووتنی نـاو شـاخ و فـێنکسـتـانەکـانی شـاوور و شـێـتنـە دەڵێن "مـەعـدەن". خـەڵقی ئەو نـاو شـاخ و تەلان و لاتەریکانـە لە کـوێ دەزانن مـەعـدەنی عـەرەبی بۆ ئەو تووتنە بەکـاربهـێـنن. وەک من بۆی دەچم وشـەکـە لە "مـادەن" وەوە هـاتوە. "مـا" لـە واتای "مـایە، مـادة" دێت وەک کـە دەڵێ: بنـەمـا، مـەگـیـرانی. "مەگیرانی= بێزوویی" بریتییە لە "مایەگیرانی" کە مێیینە مایە لە نێرینە دەگرێ. وشـەی "بنەمـا" ئەو "مـا"یەی تێدایە بە واتای "مـایە" هاتووە. بەو پێـیـە مـادەن ئەو شـوێنەیە مایە، مـادەی لێ دەردەکەوێ، ئەوەندە هـەیە دەنگی ئەلف تێیدا بووەتە "ع" وەک کە لە زۆر وشەدا ئاڵوگۆڕ دەکرێن بە نموونە: "سـادە- سـەعدە، دابـە- دەعبا، مـابین- مـەعـبـەین..." کەواتە تـووتنی "مـعدن، مـادەن" تووتنێکی بەرچاوی ناودار دەگـەیەنێ. وەک دیارە پاشگری "دەن"یش حـەز دەکـا بە وشـەی یەک بڕگـەییـیـەوە بلکێ.

پاشگری "ەک" لە وشـەی وەک: "گشتـەک، بەرزەک، سەرەک"دا دەشێ بچێتە دوای وشـەی لـەبارەوە و زاراوە دروست بکات. "سـەیرەک- عـلامـە تعـجب"، "پرسـەک- عـلامـە استـفـهـام"، "نایەک- عـلامـە سالبة"، "ئایەک- عـلامـە موجبة". وا دەزانم "ڕوەک"یش دروست کراوی ئەم سەردەمەیە.

ئەگـەر لە ڕێی پێـوانـەوە بۆ "دائرة Circle" بڕوێن دەبێ واز لـە بازنە و مـازنە

بهێنین و بڵێین: "خولەک، سوورەک". لەمەدا وشەمان لە فیعل وەرگرت بەڵام زەرەری تێدا ناکەین، پاشگرەکەش بۆ ناو و فیعلیش بە کار هاتووە: "کوتەک" لە کوتانەوە وەرگیراوە، "کوڵەکیش" لە کوڵانەوە.

تووتنێکی کەڵەبابە بووبێت و بە نەزانی تینووی بکەن ڕەق هەڵدێت و ناکەوێتەوە سەر گەشەکردن. بەو تووتنە دەڵێن "کورەک" بووە واتە نمای بێ بڕشت بووە. دەشێ بە زاراوە وەربگیرێ بۆ هەر گیاندارێک یاخود پرۆژە و بەرژەوەندێک کە پێزی نەمابێت. دەتوانم بڵێم ئابووریی بەشی زۆری وڵاتانی جیهانی سێیەم کورەک بووە... منداڵ هەیە لە ساواییدا دەبنێسێ و زیاد ناکا، کورەکی بۆ دەشێ.

پاشگری "ان" لە وشەی: "بناوان، ناوان، وشکان..." دا مامەڵەت لەگەڵ کشتوکاڵ دەکات کە دەچێتەوە بۆ حیسابی سەربە زەوی، خاک، لە وشەی "ڕەقان"یش ئەو تێبینیەم کرد.

ناوی گەلێک دێی کوردنشین کۆتاییی بە "ان" دێت وەک: ئاشووران، حاجی ئۆمەران، خدران، خەلەکان، قلیاسان... پێشتریش تووشی وشەی "بەریان" هاتین کە پێوەندیی بە ئاوەنیاوە هەیە. ئەم "ان"ە جودایە لە نیشانەی کۆ وەک کە لە ناوی هەندێ ئاوایی پەیدایە. بە نموونە: شیواشان، کەڵەکان، چناران، دووگردکان، قەراجان... لە هەموویاندا "ان" هی کۆیە.

لەو باوەڕەدام کە لە ڕووی زمانەوە فەرق نییە لە نێوان:

تۆپزاوا- تۆبزان

عەلیاوا- عەلیان

حاجی ئۆمەراوا- حاجی ئۆمەران

خدراوا- خدران

ناوی هەر گوندێکی بە "ان" کۆتایی هاتبێت ئەگەر "اوا"ی بە خۆیەوە نەگرت بزانە "ان"ەکەی نیشانەی کۆیە. بە نموونە دێیەکانی: کەڵەکان، دووگۆمان، شیواشان، هەواوان... نابنە: کەڵەکاوا، دووگۆماوا، شیواشاوا، هەواواوا... ناوی تۆبزاوا ئەگەر "تۆبزان"یش بێ، بە بەریەوە هەیە ببێتەوە تۆبزاوا چونکە وشەی "تۆبز" تێمان دەگەیەنێ کە ئاوەدانبوونەوەکە بە تۆبزی بووە.

زۆر ئاوەدانی ئێرانیش هەیە ئەو "ان"ەیان پێوەیە وەکو: ئیسفەهان "سپاهان"،

هەمەدان، مکران، کرمان... وەک بزانم لەمانیشدا پاشگرەکە واتای ئاوایی پێوەیە. تەنانەت کرمان بە پێی داستانەکانیان کە شانامەی فیردەوسی یەکێکیان لە پەروەردەبوونی کرمێکەوە ناوی وەرگرتووە (بنوارە کارنامە اردشیر بابکان، ل ۲۳۰- ۲۳۲ د. بهرام فرەوشی). وشەی "ئێران" خۆی بە واتای مەفتەنی ئاریایی دێت. (پەراوێزی لاپەڕە ۳٤ مزدیسنا و ادب پارسی. د. محمد معین. "حتی کلمە ایران خود ازین همین ریشە امدە است" ئەو ڕیشەیەش وشەی "اریا" یە).

پاشگری "مان" لە وشەکانی: "نیشتمان، خەرمان، هەورەمان، دیلمان، دارەمان، بانەمان..." واتای ئاوایی یاخود شوێنی تێدابوون دەگەیەنێ. نیشتمان ئاشکرایە. خەرمان بە "خەلەوخەرمان"دا ئاشکرا دەبێ کە "خەلەوخەلەمان" بووە گۆڕانێکی ئێسکسووکی بەسەردا هاتووە بووەتە "خەرمان": بەو پێیە لە بنەڕەتدا خەلەمان بە واتای"جێگەی خەلەدانان" دێت. "هەورەمان" مەشوورە بە واتای "جێگەی خۆر، ڕۆژ" هاتووە. "دیلمان" بە واتای جێگەی دیل، ئەسیر دێت... ئیتر هەر ناوە بە پێی داخوازی واتای کەرتەکانی. دورمانیش لەبەر تیشکی سروشتی خۆیدا هەر بۆ لای ئەو وشانە دەچێتەوە.

وشە هەن وەکو: "سامان، دەرمان، ئامان (= قاپوقاجاغ)" سەرچاوەیان لە منەوە ڕوون نییە.

"نەرمـان" لە نەرمـەوە بە "ان" بووەتە ناوی دارێژراو هەر دەچێتەوە بۆ واتای سەربەزەوی. "فەرمان" ئەو "م"ە تێیدا بنەڕەتییە. وشەی فارسی هەن وەک: میەمان، دوودمان... تێیان نائاڵێم هەرچەند پشتیوانی لە بۆچوونەکەم دەکەن. "فرهنگ ایران باستان" ئەم وشانە بە درێژایی باس کراون.

نموونە بۆ پاشگری "جار، زار" لە وشەکانی "نێرگزجار، برنجار، فریزجار، لالەزار، گوڵزار" وەردەگرین. نموونەشیان کەمن. پاشگری "سار"یش دەگمەنە "پاساری" نیسبەتە بۆ "پاسار" کە بەرانبەر "کۆسار" دەوەستێ نالی دەڵێ:

فەرقی کۆساران لە پاساران دەزانی وەک چییە

وەک عەزیزیی باز و وەک بێ حورمەتیی پاسارییە

بەڵام دەقەکەیان بە فارسی ماوەتەوە. ئەگەر "کێوسار" بوایە دەبووە کوردی، "پێسار"یش هەروەها. "نسار" ڕەفیقی ئەم دوانەیە، پێشتر لێی دووام. "نزار" سێ

بەشی پاشگرە بەشێکی بنەڕەتییە. دەبێ لێی قرتابێ.

وشەی "لاسار" بوو بە ئاوەڵناو و نەختێک حیسابمان لێ تێک دەدات، "خووسار" قسە هەڵدەگرێ: "خووز، خووسار" یەک شتن هەر دوویان شەختە کردوون. لە بەرانبەردا "خوناو" هەیە کە بە واتای "ندی"ی عەرەبی و ئاورنگی کوردی دێت. لە خووسار، خوناو (خووناو)دا کەرتی سەرەکی "خو- خوو" موشتەرەکە ئەدی ئەم نوونەی خووناو لە چییەوە هات؟ خۆ لە کدوولەی تەڕیشدا پێوەندیی بە "خوون-دم"ەوە نییە. تۆ بڵێی سەرلەبەری "ناو" پاشگر بێت؟ یاخود بۆ خۆشنەوایی ئەم نوونە پەڕیوە بۆ ناو وشەکە وەک کە نوونی یانزە، دوانزە سیانزە، شانزە بۆ خۆشنەوایی هاتووە؟ بڕیارم بۆ نادرێ.

پێشتر گوتم دەشێ "ستان" ببێتە پاشگری هەرێمێکی سەرلەبەر "شێلمستان، پەمۆستان" بێت لێرەدا پێویستە بڵێم کێڵگەیێکی کە وەرزێر پێی دەڵێن "زەوی" هەر دەمێنێ. ئەوسا دەڵێین زەویی ژمارە پێنج لە تەماتەستانەکەی پردێ.

دەگوترێ: برنججاڕ (کورت دەبێتەوە بۆ برنجاڕ). "فریزجاڕ، نێرگزجاڕ" کە توونتن پەیدا بوو گوترا "توونتنجاڕ" لەتەک ئەواندا دەگوترێ: "گوڵزار، لالەزار، نزار، زەویوزار".

بە وردبوونەوە دەردەکەوێ لەو وشانەدا ئەوی کۆتایی بە "ج، ز" هاتبێ "جاڕ"ی بۆ بەکار دێت (جگە لە توونتن). وابزانم ئەگەر وشە بە "س، ش، ژ" یش کۆتاییی بێت هەر "جاڕ"ی پێوە دەلکێ چونکە دیارە لەبەر زەحمەتبوونی دەربڕینی "زار" بە دوا ئەو دەنگانەدا "جاڕ"یان لێ بەکار هێناون. "جاڕ" خۆی بە زەوییێک دەگوترێ بژار غەلەبەی لێ کردبێ و برشتی پێ نەهێشتبێ. زاراوەی "زەویوزار"یش لەلای خۆیەوە بە تەواوی ئەم بۆچوونەم دەسەلمێنێ و ڕەسەنبوونی "زار" ڕادەگەیەنێ.

پاشگری "جاڕ" جێگیر بووە و ڕەشبوونەوەی بۆ نییە. لە ئاکامدا دەڵێم وەها باشە زاراوەکان بەم جۆرە لەکار بێن:

"کێڵگە" بۆ "حقل" بەڵام هی ڕووەک.

زەوی بۆ "قطعة ارض زراعية" بەر لەوەی ناوی هیچ ڕووەکێکی لێ بێ.

"جاڕ" بۆ تەماتەجاڕ. شێلمجاڕ، پەمۆجاڕ... هتد بێت.

"ستان" بۆ کێڵگەی هەرێمێک یان پرۆژەی سەرلەبەر وەکو "شێلمستان"

درەخت بەر "جاڕ" ناکەوێ ناگوترێ: ترێجاڕ، هەنجیرجاڕ.

پاشگری "اوا، اوە" بە پاشگری ئاواییێک دەست دەدات کە یەکێک یاخود لایەنێک دروستی کردبێت و بە ناوی ئەوەوە ناونرابێت وەک: "تەیراوە- طاهر اوا"، ئۆمەراوا. "دەلتاوە- دەوڵەتاوە". وەهاش دەبێتە موناسەبەی دروستکردنی بۆی دەبێتە ناو وەک: تۆپزاوا، ماستاوە.

بەپێی داخوازی دەنگسازیی ناوێک کە ئەلفی تێدا بوو حەز دەکا "اوە" ی بۆ بەکار بێت نەک "اوا". خۆشە بگوترێ: ماستاوە، تۆپزاوا. بەڵام لێرەشدا هەموو جاران دەستوورەکە پێڕەوی ناکرێ.

پاشگری "اوا، اوە" ئاوەدانی دەگەیەنێ و لە دەقی خۆیدا دەمێنێتەوە. لەوانەیە شوێنێکی لەکلەک یاخود چەقەڵی زۆر بێ پێی بگوترێ لەکلەکاوە، چەقەڵاوە. لە بنەڕەتدا بەو ئاوەدانییە گوتراوە کە مرۆ بنیاتی نابێ.

پاشگری "انە" دوو واتای لەیەکدی جودا دەبەخشێت یەکیان لە وشەکانی: ڕۆژانە، مانگانە، جەژنانە، سوورانە... دا نرخ، کرێ ڕادەگەیەنێ و ناوی عادەتین. جاران حکومەت باجی جۆراوجۆری دەستاند وەک: "ڕەزانە، مەڕانە، کەرانە (بارانەشی پێ دەگوترا، باجێک بوو لەبری هەر وڵاغێکی هاتبایە شار و باری پێوە بایە وەردەگیرا)، پووشانە...".

لە باوکی خۆمم بیستووە دەیگوت، لە سەردەمی عوسمانلی باجی ڕەزانە وەها قورس بوو بەسەر ڕەزەوانان ناچاری کردن واز لە کەسبەکە بهێنن، تەنیا لە ڕیزەشاخی پیرمەم کە درێژ دەبێتەوە بۆ باواجی و چنارۆک و هەیبەسوڵتان هەتا سەر بە زێی کۆیەوە دەنێ، پێنج هەزار ڕەز وێران بوو.

"سوورانە" سوور بە واتای "شادی، خۆشی"یەوە هاتووە نەک ڕەنگی سوور. حاجی قادر فەرموویەتی: "تەماعی سووری نەبێ کەس لە ژێر چادری شین".

ئەم پاشگرە خۆی لە خۆیدا وەها بەپێزە نایەوێ یارمەتی بدرێت. هەر کرێیەک و نرخێکی لەو بوارانەوە وەربگیرێن "انە"ی بۆ دەست دەدات. "سنوية"ی ئۆتۆمۆبیل "ساڵانە"کەی دێرینی کوردییە "ئەسنافانە" بۆ هەموو باجێکی لە خاوەن کەسب و هونەر و پێشەیێک وەربگیرێ پڕ بە پێستییەتی. "داهاتانە" بە تەواوی "ضريبة الدخل" دەگرێتەوە. تا ئێستا بە "ضريبة العقار" دەگوترێ "ئەملاکانە". وا بزانم

"باج" بەو شتە دەڵێن کە زاراوەی "رسم" ی بۆ ڕۆیشتووە وەک "رسم الدخل، رسم المشارکة" هەرچی "ضريبة"یە ڕەنگە "هەستە"ی بۆ دەست بدات.

"انە"ی دووەم ئاوەڵکار دروست دەکات وەکو ژنانە. کوڕانە، پیرانە، کوردانە... بە واتای: وەکو ژن، وەکو کوڕ، وەکو پیر... کە دەڵێی جلکی ژنانە بە ڕواڵەت ئاوەڵناوە. بەڵام لە ڕاستیدا وشەی جلک واتای "پۆشاک" – لە پۆشینەوە – دەبەخشێت. هەر وەک کە دەڵێی شاییی دزەییانە "هەڵپەڕین"ی تێدا دەخوێنرێتەوە. تۆ بێنە ئەو وشانەی "ژنانە، دزەییانە، پیرانە..." بخەرە جێگەی ناوێک کە لە سەرەتای ڕستەدا دێت دەبینی دەست نادەن. هەروەها ناشێ ببن بە "موصوف"، ناشبنە وەصفی شتێک واتای فیعلی تێدا نەبێ. ناگوترێ ترێی مەردانە، بەردی منداڵانە، سەرتاشیی خزمانە... دەتوانی بڵێی تاجی شاهانە چونکە لەسەر دەندرێ بەڵام ناگوترێ کەڵلەسەری شاهانە...

بە زاراوە "بەردە عازەبانە" ڕۆیشتووە کە جحێڵان هێزی خۆیانی پێ تاقی دەکەنەوە. نەگوتراوە "بەردەپیرانە، بەردە منداڵانە، بەردە حکومەتانە..." دەڵێی "منداڵانە جووڵایەوە"، "پیاوانە هاتە پێش". نایەتە بیرەوە زاراوە لە ئاوەڵکاری ئەوتۆیی دروست ببێ.

پاشگری "چک" لە وشەی "فرچک، قونچک، گوێچک، پێچک..." دا هەرچەند لە ڕواڵەتدا جۆرێک چووککردنەوە دەبەخشێ بەڵام وابزانم بەلای کەمایەتیدا ناچێتەوە چونکە بە وردبوونەوە لە واتای ئەو وشانە و هی دیکەش هەست بە ئاشکرایی دەکرێ. "گوێ، پێ" وەکو بۆرەپیاون سەرنج ڕاناکێشن بەڵام پێچکی پاچە و گیپە بە دیارەوەیە هەروەهاش گوێچک دیارترە لە گوێ. قونچک ئەو "چک"ەی پێوە نەبێ نادیترێ. "فرچک پێوە گرتن" پتر مەبەست ڕوون دەکاتەوە. ئەم "فر"ە لە فۆرمی ئێستاکەیدا واتای بەرەو زیادی و نماکردنی هەیە وەک کە لە فراژی، فراژووبووندا دەردەکەوێ.

"فرە"ش هەر ڕێژەیێکی "فر"ە لە کۆندا شکڵ و واتای جوداوازی لەگەڵ ئێستاکەیدا هەبووە. لە لاپەڕە ٤١٢ کتێبی "مزديسنا و ادب پارسی– دەخوێندرێتەوە مەزدەیەسنا..."– دانانی د. محمد معین– لە شی کردنەوی "فرایزدی" دەڵێ: فر، فرە، فرکیانی، ورج، ورجاوند لە ئاڤێستادا Xvareno, Xva-

renah بووە "خـڤــەرنە، خـڤــەرنوو". لە پەهلەوی بووەتە "خـڤــەررە" لە ئەرمــەنی گوتوویانە "پەر". لە ئێرانی کۆن "هڤەرنە" بووە.

بە کورتی دەڵێم واتای وشـەکە بە ئاڵوگۆڕ بووەتە "فر، خورە، شـکوە، جـلال" بە پێی لێکدانەوەی زاناکـانی ئەورووپا. دیارە لە هڤـەرنـە و خـڤـەرنەوە بـووەتە "فـر". کوردییەکەی لە وشـەی "بێفـەڕ"دا وەک خۆی ماوەتەوە. دەڵێن: "فەڕت بزر بێ"... فر، فرە، فرەوان یەک ڕیشـەن هەرچەند "فرەوان" نەختێک بۆ "هڤـەرنە" نزیک بووەتەوە. "فرەوان" خـۆی ئاوەڵناوە نابێ یەکسـەر لە "فرە"وە هاتبێ چونکە "فرە"ش ئاوەڵناوە. پێ دەچێ شێوەی کۆنی پاراسـتبێ یان لە "فر"ەوە هـاتبێ بە واتای ئەو "شکۆهـ"ەی کە گوتمان. لە "شکۆهـ"یش زۆرییەکەی بە مەبەست گرتووە. وەک "باغەوان" بریتییە لە "باغ+ ە+ وان" ئەمیش بریتییە لە "فر+ ە+ وان". کەواتە "فرچک پێوە گرتن" جێی خـۆیەتی هێـمای هەبێ بۆ ئەو نمایەی لە سـاوادا خـۆی دەنوێنێ. دیارە نمایەکی لە سـاواییـدا بێت لەقـەدەر سـاوا دەبێ. ئەو "چک"ەش دەری دەخـات پاشگری "چک"- ئەو "فـر"ە دەباتەوە بـۆ سـاوایی چونکە سـەرەتـای دەرکـەوتنی ڕادەگـەیەنێ کـە دەکاتەوە تەمەنی منداڵ.

"بنچک" ئاشکرایە کە "بن"ێکی شرایەوە دەرکـەوتووە بەڵام بە بچـووکی، بە پێی بـاوەڕم ئەم "چک"ە لە "فـــرچک" و "بـنچک"دا دژ دەوەســـتێ بـەرانبـــەر "چک"ی "ئاوچککردن" و وشـەکە دەباتە ڕیزی ئەو وشـانەی پێیـان دەڵێین "اضـداد" واتە دوو واتای دژ بە یەکـدی ڕادەگەیەنن بەڵام تا ڕادەیێک "ئاوچککردن"یش دەرکەوتنێکی تێدایە کە وشکبوونیەتی.

یەکێک لەو "اضداد"انەی کـوردی وشـەی "هیچ"ە کە بڵێی فلانە هیـچە- فلانە هیچ نییە، لە سەلب و ئیجابدا یەک واتای هەیە.

کە دەڵێن "گورچکی دەرپەڕی" دەرکـەوتنـەکە لە "دەرپەڕین"ەکە خـۆی دەنوێنێ... بەڵام دەشـێ "گورچ" بنەڕەت بێ ئەوسـا "ک"ی تەنیای پێوە دەبێ.

لەو وشـەی فارسـییـانەی هێنامنەوە "ورج"- "ورجـاوند" کە دەخـوێندرێنەوە "وەرج - وەرجـاوەند" بـریتـییـە لە "بەرج"، "بەرجـەوەند" ی کوردی کە بـووەتە "بەرژەوەند". "بـەرج" هـەرمـــاوە وەک دەڵێـن: هـەزار دینـاریشـی تـێ بچـێ هـەر بـەرجـــە، واتـە مـەسـڵـەحـەتـە. "بەرج" ئاوەڵناوە، "بەرژەوەند" بووەتە ناوی مـەعنا تومـەز "فر، فـرە

بەرج، بەژەوەند" هەمووی لە یەک ڕیشەن.

لە ڕووی زاراوەسازییەوە دەشێ "چک" لەو بارانەدا کەوا بێ مەبەست شتێک دەردەکەوێ بەکار بێت، وەک کە بڵێین "بەرچک" بۆ بەرهەمێکی یا ئاکامێکی چاوەڕوان نەکراو لە کیمیا... لە جەبر... لە کارەبا... دا دەرکەوێ. "هەڵەچک" ئەو هەڵەیەیە لە خۆوە دەردەکەوێ.

لەم لێکدانەوەیەدا دەگەمە ئەو باوەڕە کە ڕووەکی فریز، فریزوو (لە سلێمانی و شوێنی دیکەش پێی دەڵێن چیم) ئەو "فر"ەی بۆیە پێوەیە چونکە ڕووەکێک زۆر بەخێرایی دەتەنێتەوە. هەروەها وشەی "بەرۆچک- بەر بەرۆچک" لە وشەی "بەرۆژچک- بەر بەرۆژچک"ەوە هاتووە نەک وەک جاران دەمگوت لە "بەرۆژک"ەوە گۆڕاوە. ئەوسا بیرم لە دەوری پاشگری "چک" نەکردبووەوە کە ئاشکرایی دەبەخشێ. جوداوازیی نێوان ئاشکراییی "چک" و ئاشکرایی "دەن" ئەوەیە هی "دەن" وەنییە تازە پەیدا ببێ، هەرچی ئاشکراییی "چک"ە پەیدا دەبێ، تەنانەت لە "بەرۆچک"دا دیاربوونەکە بەندە بە ڕۆژێکی زستانەی هەوری نەبێ. نە بە شەو نە لە غەیری زستان نە لە زستاندا سبەینان "بەرۆچک" پەیدایە.

پاشگری "گ" ماندوومان دەکات سەیری ئەم وشانە بکە:

مەرگ – مەرد

بەرگ – بەرد

ڕەنگ – ڕەند

"مەر" خۆی بە واتای مردنە. لە "ئەمەرداد" ئەم ڕاستییەمان باس کرد بریتییە لە "بێمەرگ". "داد" یش بە واتای بەخششە کە ئیتر تێکڕای وشەی "ئەمەرداد" دەبێتە بەخشینی بێبڕانەوە. دیارە دەنگی "گ" بە دوا "مەر"دا تەئکیدی واتای مردنی کردووەتەوە. بابڵێین خەستی کردووەتەوە. بەرانبەر "مەرگ"- "مەرد" واتای هەڵگەڕاوەتەوە لە "مردن"ەوە بۆ زیندووەتییەکی چالاک. ئایە دەنگی "د" واتاکەی هەڵگێڕایەوە یاخود ڕواڵەتێکی ڕێکەوتە؟ ئەگەر ڕێکەوت بێ ئەدی چ بکەین لەگەڵ "بەرگ" و "بەرد"دا. "بەرگ" لە واتایەکیدا "پەلکی درەخت" دەبەخشێ کە شتێکی زیندووە، کەچی "بەرد" مردووە. "ڕەنگ" ڕواڵەتە و بێ گیانە، "ڕەند" گیانلەبەرێکی چالاکیشە.

"دەنگ"، "زەنگ": یەکیان ئەوی دیکە شی دەکاتەوە. "زەنگ" بریتییە لە لەرانەوەی دەنگێک وەک "زەن" بێت. پاشگری "گ" کردی بە ناوی ئالەت. "دەنگ" لەبەر تیشکی "زەنگ"دا هەر دەڵێ ئەویش پاشگری "گ" هات و بە جۆرە دەنگێکەوە نووسا و کردی بە ناو بۆ هەموو دەنگێک. کە دەڵێی: تەقە، ڕەقە، خڵپە، ترپە، تەپە، گرمە... هەریەک دەنگێکی دیاریکراو بەدەستەوە دەدەن. هەرچی "دەنگ"ە شتێکی لێ دەبیسیت نابردرێتەوە بۆ سەرچاوەیێکی ئاشکرا. "دەنگەدەنگ" نە تەقەیە نە ڕەقە، نەلرمە، نەتەپە، نەشڵپە، نەگرمە، نەشرقە، نەترقە. دەنگەکان کە تێکەڵ دەبن لە دوورەوە نەبزێکی وەکو "دەن، دەن، دەن" پێک دەهێنن.

"ورگ" کە پاشگرەکەی لێ بکەیتەوە دەمێنێتەوە "ور". زۆر بە سەیری "ورە بەردان" کە لەگەڵ "ورگ" یەک ریشەن، ئەو بێهێزییە بەدەستەوە دەدات کە لە سەرەتاوە هێزەکە "ورگ" پەیدای کردبوو. "ورەبەردان" بە بەریەوە هەیە "ورگ" یش بەرەڵا بکات. هەرچی "وزە" یە چ هێمای بۆ "ورگ" ناچێتەوە. جا ئەگەر "ورگ" لە واتادا شوێنی "ورە" بێت جێی خۆیەتی چونکە عەنباری خواردنە. خواردنیش دایکی ورە و هێزە. لەهجە هەیە دەڵێ: "هوورگ". لەو لەهجەیەدا: "ورە"ش "هوورە"یە.

"ورد" پێوەندیی بە "ور" ی "وەگ"ەوە نییە، چونکە لە بنەڕەتدا "خورد"– "هورد"ە. "ورچ" یش لە "هەرس"– "خەرس" ەوە هاتووە. هەیشە دەڵێ: "هورچ"– "حورچ".

"چەنگ" و "چەنبۆڵە" تێمان دەگەیەنن کە "گە" بە دوا "چەن"دا هاتووە بەڵام "چەنگ– چەند"، "بەنگ– بەند"، "سەنگ– سەند" بیردۆزییان لێ هەڵناستێ، یاخود بابڵێم من شتێکیان لێ هەڵناکرێنم، تا ڕادەیێک دەشێ "سەنگ" دژوەستانێکی هەبێ لەگەڵ "سەند"ە بەفردا چونکە "سەند" سووکە، ئەمما "بەنگ" خەڵق "بەند" دەکات. تۆ بڵێی لێرەدا ئاخێوەری کورد ویستی ڕەفتارێکی دەگمەن لەگەڵ وشەدا بکات؟ یاخود دالی "بەند" بنەڕەتییە؟

"چەنگ" و "چەند" یش بێ سەروشوێن دەمێننەوە.

"هەنگ" و "هەنگوین" هێندەی "ماست" و "ماستاو" خزمن بەڵام "هەنگ" خۆی پێویستی هەیە بە شیکردنەوە. لێرە بەپێشەوە گوتوومە لە کوردیدا "هەن" پێشگرێکە بە واتای شیرنایی و تامی خۆش دێت، لە فارسیدا "ئەن" بە دەقی کۆنی

ماوەتەوە، لە کوردیشدا وشە هەن وەک "ئەنگوتک" دەنگی هەمزە تێیدا بەردەوامە. لە "هەنگ"دا پاشگری "گ" بەو "هەن"ەوە نووساوە و ئالەتی شیرنایی کە "هەنگ"ەکەیە دروست بوە.

"شەن" و "شەنگ" لە یەکدی نزیکن، دەنگی "گ" هێندێکی قۆزی و ڕێکی خستووەتە سەر "شەن". لەم درێژەیەڕا دیارە پاشگری "گ" هەر جارە بە پێی دەستدانی وشە واتا هەڵدەنێ: "مەر- مردن"ی خەستتر کردەوە. "هەن"ی شیرنایی کردە "مگس نحل- مێشی هەنگوین" ورەی کرد بە مەخزەنی هێز.

ڕێم هەبێ لە "مژ"ەوە "مژگ" هەڵدەنێم و دەڵێم: ئەم مەمەیە مژگی خۆشترە لەوی دیکە. دەڵێم: داربەڕوو لە دارمازوو بڕگ لووسترە. دەڵێم: توانگی شێر شان و ملیەتی. ڕێم هەبێ پێوانەیێکی تێ هەڵکێش دەکەم و دەڵێم: پێشتر ڕوونم کردەوە کە "هەناسە" بریتییە لە "هەن + اسە" بە واتای هەواخۆر، بە پێی ڕۆشنایی لە ئاڤێستاوە بۆ وشەکە هات. "هەن" کە بە ئەسڵ "ئەن" بووە و بە واتای "نفس- هەوا هەڵمشتن" دێت، هەر خۆیەتی لە وشەی "هەناو"دا دەردەکەوێتەوە.

"هەن + او" بە واتای "جێگەی هەن" وەک کە دەڵێی "جێگەی هاراو" ئەو "او"ە، تێیدا پاشگری سەربەجێگەیە. ئنجا چ دەبێ بە "غلصم"ی ماسی بڵێین "هەنگ"؟ ئەگەر ترسی تێکەڵبوون لەگەڵ "هەنگ"ی "هەنگوین" ڕێمان لێ ببەستێ دەتوانین بڵێین "هەنگە" بە واتای ئامێری هەناسە.

"زوورگ" بە بەرزاییێک دەڵێن ناگاتە ڕادەی کێو، بەڵام وەکو کێو لە درێژایی بە کێشەیە، زووریشە نەک نەرم. دەشێ زاراوەی "خۆڵگ" بۆ ئەو گرد و تەپۆڵکە و بانووانە داتاشین کە لە خۆڵ پێک هاتبن. دەڵێی: ئەم گردە خۆڵگە بەڵام ناگوترێ ئەم گردە زوورگە چونکە درێژەی نییە. دەبێ بڵێین "زوورگی"یە. گوێژە زوورە بەڵام لە زوورگ بەرزترە، ئەویش چیایێکی زوورگییە، خۆڵگ نییە.

پاشگری "گ" سنوور بۆ بەکارهێنانی دانادرێ. چ لە ناو چ لە فیعل، ئەوە نەبێ کە ناشێ بە ناقۆلایی لەکار بێت و لە دەستووراتی زاراوەی لادابێ. تەنانەت دەشێ بە پاشگریشەوە بلکێت. بە نموونە: وشەی "ڕەش" دەبێتە "ڕەشان" ئەمیشیان دەبێتە "ڕەشانگ". ئەمە دەڵێم ئاگایشم لەوە هەیە کە بگوترێ بە چ مەعلووم سەرلەبەری "انگ" پاشگر نییە؟ پرسیارەکەش بێجێ نییە. بەڵام ساغکردنەوەی سۆراغێکی بیندرێژی دەوێ چونکە دەبێ ژمارەیەکی ئەو پاشگرانە تاقی بکرێتەوە،

ئاخـۆ بە پاشـگرەوە دەلکێن یان نا. با ئـەم پرسـیـارە جـارێ بمێنێ. هەر ئـەوەندە دەڵێم پاشگری "ی"ی ناوی مەعنا دەچێتـە دوای ئەو ئاوەڵناوانەی پاشگریان پێوەیە وەکو:

پارەدار- پارەداری

دەرگەوان- دەرگەوانی

خوێندەوار- خوێندەواری

پاشگری "ک" بە زاهیـر بۆ چووککردنەوە بێت بـەڵام ڕاسـتـیـیـەکـەی ئەوەیە کـە چووککردنەوە لە پلەی دووەمـدا دێت. تۆ کـە لە وشـەی "دار"- "دارک" دادەڕێژیت مـەبەسـتت شـتێکی تایبـەتییە نەک داری بـچووک. "دارۆکە" داری بچووکە. "دارک" هەرچەند بچووکترە لە "دار" بەڵام "دارۆکە" نییە. "پووشک" یش "پووشـۆکە" نییە.

لە "دەست" وشـەی "دەسـتک"- بووەتـە "دەسک"- دادەڕێژین کـە شـتـێکە هەر ئەوەندە پێوەندییەی بە "دەست"ەوە هەیە کە جێگەی لە قولەمێ دەستدا دەبێتەوە...

بە بۆنەی هـاتنـی نموونەی "دەسـتک" دەڵێم پاشگرێک هـەیە "تک" لەوانەیە ناوناوە لەگەڵ "ک" تێک بگیرسێن و فەرقیان پێ نەکرێ هـەروەک تازە لە "دەسک- دەستک" تووشیان هـاتین.

لە وشـەکانـی: نێرتک، شـوورتک، مۆرتک، عـەشیرەتی مـەنتک، فرتک بەستن...دا پاشگری "تک" هـەیە. تێشـیـاندا هـەیە وەک: "نێرک"، "مۆرک"، "شـوورک" لە هـەردوو فۆرمدا یەک واتا دەبەخشن. دەبێ بڵێین دەنگی "ت" تێیاندا قرتاوە یاخود بێ لزووم هـاتبوە ناوەوە و ڕەوییـەوە. لە "دەسک"دا چونکە بە ئەسـڵ وشـەکە "دەست"ە، دیارە قرتانی تێدا بووە.

ئنجا لەمەوە دەبێ بڵێین هـەر وشـەیێکی کۆتاییی بە "ت" هـاتبێت تەنها پاشگری "ک" بەخـۆیـەوە دەگرێت. بە نموونـە: ئەگەر لە "خـەست"ەوە "خـەسـتک"مـان داڕشت دیارە "ک"مـان پێـوە ناوە. ئەم "خـەسـتک"ە دەست دەدات بۆ هـەمـوو شلێکی مـەیلەو پەیت بووبێـتــەوە بایی ئـەوەی نەڕژێ. لە ئـاخـاوتندا دەگـوترێ: ئاوەتـەمـاتەکـە ماسـتۆکی بووە. خەسـتک تێرترە لە مـاسـتۆکی. زاراوەی "هـلامـی" لە کیمـیادا دێت. "هـلامی" خەستکە.

وشـەی "کورک" لـەوەوە هـاتووە کـە دەنگی مـریشک لە کـورکـبووندا وەک دەنگی

"کور" دێنه بەر گوێ. لەمیاندا پاشگری "ک" خاوەنێکی دروست کرد بۆ وشە بنەڕەتییەکە.

بەکارهێنانی پاشگری "ک" دەستووری قەراردادەی بۆ ڕەچاو ناکرێ وەک بۆ "چک، دن، ار..." ڕەچاو کرا چونکە یەخەی هەموو بابەتێک دەگرێ و بە هەموو ڕووداواندا واتاگۆڕی دەکات. تۆ سەیری لە "شل" وشەی "شلک" پەیدا بوو کە ئەویش ئاوەڵناوە بەڵام لە ئاوەوە بۆ غەیری ئاو ڕۆیی. ئەمجا "شلکە" وەک کە دەڵێی "دەرگاکە شلکە دەکات لەوانەیە بێ کلیل بکرێتەوە" بوو بە ناوی مەعنا. لێرەدا تووشی وشەیێک هاتین دوو پاشگری بە دواوەیە...

لە زۆر وشەدا، چ بە پاشگری "ک"ەوە بێت و چ هی دیکە، چونکە لەبەر بێ نووسین دەقی کۆنی نەپارێزراوە، نازانین پاشگر بە چییەوە بەند بووە. "ئەنگوتک" یەک لەوانەیە کە نازانین "تک" یاخود "ک"ی پێوە لکاوە چونکە مەعلووم نییە ئەو هێندەی لە ئەسڵە وشەکە ماوەتەوە ئایا "گو" یان "گوت"ە. (پێشتر گوتمان "ئەن، هەن" پێشگری شیرنایی و خۆشایین). ئایا پاشگری "تک"ی پێوەیە یاخود. وشەی سادەیە و "ک" تێیدا بنەڕەتییە. (لە تەمووزی ١٩٨٧ زانیم "گوت" لە هەندێ لەهجەی کوردی واتای "تۆپ" دەبەخشێ).

لە "پشک"دا چونکە خەڵق دەڵێ: پشم بدە، کوا پشی من؟ دیارە "ک" تێیدا پاشگرە. ئایا ئەی خوێنەر وشەی "سەلک" لەوەدا کە دەڵێین "سەلکوبنک، سەلکە، پیاز" بە واتای "سەر" دێت چۆناوچۆنی دەنگی "ر"ی گۆڕا بە "ل"؟ من وەهای بۆ دەچم، بۆچوونەکەشم بە قیاس لە "گوێچک، پێچک"ەوە دێت "سەلک" بە ئەسڵ "سەرچک" بووە. دەبێ گوترابێ: گوێچک و پێچک و سەرچک بەڵام لە "سەرچک"دا هەست بە قورسایی کراوە و وەکو سەدان وشەی دیکە گۆڕاوە بۆ ئەو بارە. واشبزانم دوای گۆڕانی بۆ "سەلک" ئنجا لەگەڵ "بنک"دا هاتووە نەک لە سەرەتاوە چونکە "سەرک و بنک" قورساییان تێدا نییە. ئەدی بۆچی "سەرک و بنک" ڕەش بوونەوە هەر مایەوە "سەلک و بنک"؟ وەها بزانم لە "سەرچک، سەلک"دا ئەو زەقاییەی باسم کرد خۆی ڕەپیش دەکات وەک هەستیش دەکەین ئەوەی "سەلک"ە لە "سەلک و بنک"دا ئەویان بەرچاوە. دیارە "سەلک" بۆ ئەو منداڵانەیە کە لەچاو "بنک"ەکاندا ئاشکراترن. ئنجا دەبێ وەکو پێشینانیش بە دوا ئەم بۆچوونەمدا بڵێم: والله اعلم.

پاشگری "ی" نیسبەت بواری بەکارهێنانی دیارە و لزوومی بە مامۆسایی من نییە بەڵام دەبێ ئەوەندە بڵێم، وشە هەن ئەم "ی"ی نیسبەتیان تێدا بووەتە بەشی بنەڕەتی. لە هەمــوو بەرچاوتر وشـــەی "کــانی" بە واتای سەرچاوەی ئاوە. کــانی بریتییە لە "کان + ی" چونکە ئاوەکەی لە کانەوە دەردەقوڵێت، وەکو ئاوی حەوز و جۆگە نییە لە دوورەوە بۆی بێت. لەهجە هەیە دەڵێ "کانوو" لەوێشدا "کان" دەنگی "و" ی فاعلییەت یاخود "صفة"ی فاعیلی بە دوادا هاتووە وەک کە لە "سەروو، ماندوو، ڕۆیشتوو، ئیروو..."دا دەورەکەی ئاشکرایە. لە "بان" کە هاوکێشی "کان" و وەک ئەو ناوی مــادییــە "بانوو" دارێژراوە بەو پاشگرەی "و". وشـــەی "دیاری" ش پاشگری "ی" نیسبەتی پێوەیە ئنجا "دییار، دیار" ئاخۆ "دیار"ی عەرەبییە یاخود "دیار" ەکەی کوردییە لەو ڕووەوە هاتووە کە کابرای خاوەن دیاری لە بزرییەوە دیار دەکەوێتەوە. ڕەنگە هەر ئەمەیش ڕاست بێ.

لە زمــانی کــوردیدا ئەگـەر "ی" ی نیــسـبــەت چووە دوای ناوی مــیللەت یاخود عەشیرەت دەلالەتی زمان و عادەت و نەریت و پۆشاک و خۆراک و دەستووراتی کۆمەڵایەتیی دەبێت. کە کەسێکی وەپاڵ میللەت یاخود عەشیرەت یاخود دین بدرێت "ی"ی نیسبەتی بۆ بەکار نایەت دەڵێی: دارا کوردە، گوڵێ بڵباسە، قریاقۆس گاورە.

بەندی "دین" نەختێک خلیسکاوییە. کوردەواری لە ماوەی ١٣٠٠ ساڵدا کە خۆی مسڵمان بووە هەر جوولەکە و دیان (گاور)ی بە دەوری خۆیەوە دیتووە ئیتر بە خۆی گوتووە مسڵمان و بە ئەوانیشی گوتووە گاوور (دیان) و جوو یاخود جوولەکە.

هەر دینێکی بە ناوی پێغەمبەرەکەیەوە هەڵدرابێتەوە "ی" نیسبەتی پێوە لکاندووە هەروەک بە مەزهەبەکانی خۆشییەوە لکاندووە (حەنەفی، شافیعی...) تەنانەت گوتووەتی "محەمەدی" لە بری مسڵمان یاخود عیسایی مووسایی... ئەمیش بە بڕیاری مەنتقە. چونکە ناشێ بگوترێ فلانەکەس عیسایە یاخود مووسایە یاخود زەردەشتە. یەک تێبینیی بچووک لێرەدا هەڵدەستێ:

دەگوترێ: فلان یەزیدی یاخود ئێزدییە دەشێ هەروەهاش بگوترێ. بەڵام نەدەبوو بگوترێ داسنییە چونکە وشەی "داسن" وەکو ئیسلام ناوی عەقیدەکەیە. بەشی یەکەمی "دا" لە "دێو"ەوە هاتووە کەوا بەر لە هاتنی زەردەشت بە خوا و هێزی چاکە گوتراوە. "زیوس" و کەرتی "جو" لە "جوپیتەر" لەگەڵ "دێو" یەک ڕیشەن هەمووی بە واتای خوا. "جوپیتەر" دەکاتەوە "خوا + باوک: پیتەر، پدەر، Father یەک شتن..."

کـــەرتـی "سـن" لە "داسـنـی" وەک دێتـــەوە بـەر یادم لـە وشـــەی "یـەسـنـە" بە واتـای "پـەرسـتن"ەوە هـاتووە...

ئـنجـا لـێرەدا هـەر دەڵـێی کـوردەواری مـامـڵـەتی مـەزهـەبەکانی لـەگـەڵ "داسـنی"دا کردووە نەک دیان و جـوو. بەهـەمەحاڵ "بادینان" کـە جیرانی داسـنییە ئـەویش لـە "بە دینان- بیـە دینان"ەوە هـاتووە کە وەختـی خـۆی بە کـۆمەڵەی زەردەشـتییان گـوتراوە بە واتـای "دیـن چاکـان". وشـــەی "دیـن" لـە ئـاڤـێـسـتـادا "دەئینە" بـووە [لاپـەڕە ٣ لـە "فـرهـنـگ ایـران بـاسـتــان" ی نـاوبـراو] ئـەم بـاسـانـە بە درێژی لـە لایـەن زانـاکـانی ئەورووپاوە شـی کراونەتەوە.

بێینە سـەر حیسـابی حیزبە سیاسـییەکان. کـوردی لە مـەسـەلـەی حیزبایەتیدا چاولێکـەریی غـەیری خـۆی کـردووە چونکـە لە کـۆندا نـە سـیـاسـەتی زانـیـوە نـە هـیـچ مـامـڵـەتی لـە گـەڵ حـیـزبـایـەتیـدا بووە هـەتـا دەسـتـووری نیـسـبـەتی بە پـێی دەقی مێژوویی لێ بەکاربـهێنێ. وەک کـە لە خـەڵقی بیست ئەویش گـوتی: پارتی، بەعسی، وەتەنی، دیمۆقراتی...هتد ڕاستییەکەی ناوناوە دەبیەین خـەڵق دەڵێن: فـلان پارتە لەوەشدا دەچنەوە بۆ لای فـلان ئیسلامە، دیانە... ئـەمە دەڵێن ناشزانن "پارتی"، بێ دەست لێدان، لە Party ڕۆژاواوە وەرگیـراوە و "ی" کـەی بنەڕەتییـە. خـەیاڵیان بۆ ئەوە دەڕوات کـە ئەم "ی"ە بە "پارت"ەوە لکاوە ئیتر هی نیسـبـەت بێت یاخـود هی ناوی مەعنا. لەمەوە کە دەڵێن پارتە بەلای خۆیانەوە حیزبەکەی "پارتی" دەدەنەوە بە خاوەنەکەی وەک کە بڵێی فـلان جوانە "جوان" دەدەیتەوە بە فلان. ڕێشی تێ دەچێ وەها بزانین "ی" لە کۆتاییی "پارتی دیمـۆکراتی کوردسـتـان"دا هی "اضـافـە" بێت وەک کە دەڵێی: دەشـتی قەراجی مەخـموور. ئیتر چۆن دەشت لەو "ی"ە ڕزگار دەبێ "پارت"یش لێی ڕزگار دەبێ.

لە مـــوناســـەبـەدا دەڵێم، وەهای بۆ دەچم هـەروەک "پـەلیک" لە کـوردیدا وەکـو "نزدیک. تاریک" لە فارسی و کوردیدا پاشگرە ئەسـڵییەکەی "یک"ی نیسـبـەتیان پێوەیە، هـەروەهـا "باریک، خەریک"یش هـەمان پاشگریان پێوە ماوە بەڵام تا ئێسـتا نەگـەیشـتـمـە ئەو وشـانەی دەقی کـۆنیـان بنەڕەتی "بار، خـەر" بووبێت. ڕابەرم لەم بۆچوونەمدا زەوقی زمانناسی و فۆرمی وشەکان و نموونەی زیندووە.

پاشـگری "و" کـە پێکهێنەری کـارا "فـاعل" یاخـود وەصـفی کـارایە پاشـگرێکی بەبرشـتی فـەرهـەنگە. لەگـەڵ کاردا و لەگـەڵ ناودا وەصـفی کارا پێک دەهێنێ. لە

نووسـیندا کـە بە دوو "و" دەنووسـرێت بایەخـێکی زمـانزانی یان فـۆنەتیکی یان زاراوەسازی و وشەڕۆنانی نییە چونکە لە ڕێنووسدا وەها خۆش هات لە نووسەران کە بە دوو پیتی بنووسن، لەمەشدا دژی سروشتی دەنگ ڕۆیشتن چونکە، ئاخاوتن ئاگـادار نیـیە لەوەی نووسـەری کـورد لە بری کـورتە بـزوێنێک یـەک "و" و لە بری دەنگی تـەواوی بزوێنەکـە دوو "و" دادەنێت: دەنگەکـە لە "مـاندوو، ژووروو، پـێشـوو، برزوو، بیانوو..." یەک دەنگە وەک لە مـاندوودا "م، ا، ن"یش یەک دەنگن. بە داخـەوە بەدیەییەش لە ئاست عـاتیفە و چاولێکەری و کوردەغیرەتیدا تـەماوی، بەڵکو، خەفە دەبێ.

پێشـتر بەر لە چەند سالێک، گوتوومـە، نووسیومە کە واوی دوای کاری تێ نەپەڕ واوی کـارایە: نووسـتوو، ڕۆیشـتوو، هـەڵسـتاو (لـزووم بە دوو واو نەما) فـڕیو (لزووم بە دوو واو نەما)، چوو (دەبوو سێ واو بێت) هـەمـوویان "ناوی کارا" (اسـم فاعل)ن. بەڵام لە فـۆرمی ئەوتۆییدا ڕێژەیێکی لە کـاری تێپـەڕ وەربگـرێ جـێی ئـیشـکالە، بە نموونە: کە بڵێین "گورگ خواردوو" وەلای "ناوی بەرکار" (اسم مفعول)دا دەچێتەوە. کە بڵێین "تەڵاق خواردوو" وەلای ناوی کارادا دەچێتەوە. هەڵبەت دەزانین تەڵاق شت ناخـوات بۆیە بـوو خـۆی خـوراو دەرچوو بەڵام ئـەم زانینە لـە مـێـشکی من و تۆدا زەنەی کـرد. وشـەی "خـواردوو" دەورێکی تێـیدا نەبوو. "گـورگ خـواردوو" دەشێ هەڵگێڕدرێتەوە وەلای ناوی کارادا کە بڵێین پڵـینگێکی گورگی خواردبێ بە "گورگ خواردوو"ی ناوبهێنـین. جا ئەگەر مەڕێکی گورگ خـواردبێتی بە گورگ خـواردووی دابنێین وشـەکە ناوی بـەرکـارە. ئەگـەر پڵـینگێکی گـورگی خـواردبێت بە گـورگ خواردوو دابندرێت وشەکە ناوی کارایە.

کـــە دەڵێی: خـــواردوومـــە، کـــردووتانە، کـــردووتـە... هەروەهـا خـــواردووەتم، کـردووەتتـان، کـردووەتت، بیسـتـووەتمان ئایا وشـەکە وەها ڕادەگـەیەنێ کـە من خـواردووی ئـەوم و ناوی کـارا دەردەچێت؟ یاخـود وەهـا ڕادەگـەیەنێ کـە شـتـێک خـــوراوی منە و نـاوی بەرکـــار دەردەچێت. کـــە دەڵێی: نانم خـــواردووە ئـایا تـۆ خـواردووی نانیت یان نان خـوراوی تۆیە؟ کێ دەڵێ بە پێی داڕشـتنی ڕستـەی باری کـارایی، بەرکاری وشـەکە ناگـۆڕێ؟ ڕەنگە لە ڕسـتـەی "من خـواردوومـە" خـواردوو کارا بێت. لە ڕستەی "نانم خواردووە"دا بەرکار بێت.

دەمەوێ بـە خوێنەر بڵـێم پرسیـارەکە کێشەی بە دواوەیە. ئێمە پێشتر لە بەشی

یەکەمی ئەم نووسینەدا تووشی نموونەی ئەوتۆ هاتین کە پاشگری "ە"- دەنگی فەتحەی عەرەبی- جارێکیان لە وشەی "خواردە"دا کارای دروست کرد جارێکیشیان لە "کوشتە"دا بەرکار. زمان دەربوونەی زۆرن چونکە تەرجومانی هۆشی مرۆیە کە هەزارویەک دەرگە و دۆلابی هەیە. گوتەن "منطق- گوتەن"ی زمان جودایە لە گوتەنی فیزیا و کیمیا بگرە لە گوتەنی ئەرستۆش چونکە پاش ئەوەی لە تەرجەمەی هۆشەوە دەستوور و یاسای بۆ خۆی دارِشت، سەربەخۆیی پەیدا دەکات وەک کە "هونەر" رەگی داکوتا لەوە دەردەچێ بە سادەیی سروشت بداتەوە یاخود بە رچەی هۆش و گوتەنی رەسمیدا برِوات.

بەهەمەحاڵ پاشگری "و" چالاک و زیندووە، گرێوگاڵێکی دروستیشی بکات لەو چالاکییەوە دێت. لە هەندێ وشەدا وەکو: ئیروو، پشوو، داسوو... نازانین پاشگرەکە بە چییەوە بەندە چونکە بێ ئەو پاشگرە واتا نامێنێ. لە وشەی "داسوو"دا کە "داس" دەمێنێتەوە بە رێکەوت واتا هەیە چونکە پێوەندیی "داس" بە داسووەوە نییە. داسوو برژۆڵەی گوڵەگەنم و جۆیە کە قرژ دەوەستێ.

پشوو بنەرەتەکەی دیار نییە بەڵام دەگوترێ: فلان پەست بوو پیشی خواردەوە. وابزانم مەبەستیش لە پیش خواردنەوەدا هەناسەی قووڵ بەرەو ژوورەوە بردنە. ئنجا ئەگەر "پیش" بنەرەت بێت بە سوان بووەتە پشوو.

دیاردەیێکی سەرنج راکێش ئەوەیە کە لەو وشانەی زەرف یاخود ناوی زەرفن تەنیا وشەکانی: سەر، خوار، ژێر، دەر، پێش، پاش ئەم پاشگرە بە خۆیانەوە دەگرن و لە واتای خۆیاندا وشەی دارِێژراو دروست دەکەن. "سەروو، ژێروو، خواروو" صیفەتی کاران. "دەروو" ناوی جێگایە. "پێشوو" رەنگە صیفەت بێت (سابق) رەنگیشە وەکو "پاشوو" بە واتای ئەندامی ولاغ بێت. وشەکانی دیکەی وەکو: بن، بەر، شەو، بەیان، بەهار، هاوین، پایز، درەنگ... هیچیان ئەم "و"ە بە خۆیانەوە ناگرن. "رۆژ، بەهار" کە دەبنە "رۆژوو، بەهاروو" لە واتای خۆیان دەردەچن. "درەنگ" ئاوەڵناوە، لە تەکیدا "زوو" ئەم "و"ەی پێوەیە بەڵام بێ "و" چیی بە بەرەوە نامێنێ بە بنەرەت وەربگیرێ. ئەگەر "زود"ی فارسیی لێ بە پێوانە بگرین ئەوسا "و"ەکەی دەبێتە بنەرەتی وەک "خوو". "زوو" لە کوردیدا واتای صیفەتی کارای پێوە دیارە. "دەلوو" تورکییە بە واتای شێت هاتووە.

"زینوو" بە باوەرِی من لە "زین"ی ولاغەوە بە پاشگری "و" بووەتە ناوی ئەو

شوێنەی شاخ کە وەکو زین کەلێنی نێوان دوو بەرزاییە. "زین" لە ئاڤێستادا "زەئینە" بووە بە واتای ئەمرازی جەنگ. "تەبەرزین" ئەو وشەیەی لە واتای ئەسڵیدا تێدایە... "زینووی شێخ" ناوی جێگایەکە لە نزیکی حاجی ئۆمەران.

"گەروو" پێشتر لێکمان دایەوە لە تەک "گەردەن"دا بە لێ دارنینی "وو" لە وشەکە دەمێنێتەوە "گەر". کەرتی "گەر" بە زاهیر هیچ واتایێک ڕاناگەیەنێ بەڵام وەک من بۆی بچم خزمایەتیی هەیە لەگەڵ "گەڕ" بە واتای سووڕان کە وێنەی دائیرە پێک دەهێنێ. "گەروو" لە ژوورەوە، "گەردن" لە دەرەوە هەردووک دائیرەین. بە پێی بنەچەکی وشەکە لە ئاڤێستا و هەخامەنشی و پەهلەوی و فارسیی ئێستاکەدا دەبێ دەنگێکی "د"ی دۆڕاندبێ و لە کۆندا "گەردوو" بووبێ. "گەرددەن" لە خۆوە دالێکی لێ دەسوێ. بنۆڕە لاپەڕە ٢٠٠ لە "فرهنگ ایران باستان" و مادەی "گوتوڤەریتە"- "ڤەریتە" بووەتە "گێڕان"ی کوردی و "گردانیدن"ی فارسی. سەیر بکە تۆش وەکو من بۆ ئەوە دەچیت کە ئەو "ت"ە لە "ڤەریتە" بووەتە دال لە فارسی. لە کوردیدا وشەی "گەردوونە"ی ملی ئاژەڵ ئەو "د"ەی ماوە.

من بە قووڵبوونەوەی ناچاری بۆ ئەم شیکردنەوەیە دەڕۆم دەنا باسی زاراوەی پێوانە لە فۆرمی ئێستاکەی وشەی کوردی پەکی لەسەر ڕیشەی سێ هەزار ساڵەی وشەکانمان نەکەوتووە. لە زۆر وشەی وەکو "گەردوونە"دا دەبیەین هەندێ لەهجەی کوردی دالێکی تێ دەترنجێن. وشەی "پینە" لە زاری بەشێکی عەشیرەتەکاندا "پنوو"ە ئنجا لە پەناوپەسێوی ناو شاخەکاندا گوێت لێ دەبێ دەڵێن "پندوو". هەتا ساغ نەبێتەوە ئایا لە کۆندا وشەکە دالی هەبووە یان نەیبووە نازانین دالی "پندوو" ڕەسەنە یان دوومەڵی زمانە.

لە کوردەواری، بەتایبەتی لای ئێلەکان، مەیلی بەکارهێنانی پاشگری "و" بۆ دروستکردنی سیفەتی فاعیل یان شتێکی وەکو سیفەت پێوەندیی بە شتی دیکەوە دروست بکات مەیلێکی ئاشکرایە. لە وشەکانی "دڕوو، پزوو، ڕنوو، زەردوو، داسوو، هەموو، ختوو، خزوو، پشوو..." و چەندین وشەی دیکەی ئەوتۆییدا دەوری ئەو "و"ەی کۆتاییان ئاشکرایە.

سەگ کە تەمەنی دەبێتە ساڵێک دەڵێن: سنووی هاتووەتەوە. ئەگەر وشەکە لە "سن"ی عەرەبیشەوە هاتبێ دەوری "و" هەر دیارە کە تەمەن لە پەراوێزی ساڵێکدا دەچەسپێنێ.

مەبەس لەم نموونانە کەوا کەمێکن لە تێکڕای ئەو بارانەی پاشگری "و"یان تێدا بەکــار دێت ئەوەیە ڕەچاوی بەرفــرەوانیی دەوری پاشگرەکــە بکەین تا ئەگــەر زاراوەیێک پێشنیاز کرا زەق لە چاوان نەچەقێ. ڕێمان هەیە لەجیاتی دەستەواژەی "کین لە دڵ، لە هەناو" هەر لە وشــەی "کین" زاراوە دابڕێژین و بڵــێین: "کــینوو" لە کێش و ئاهەنگی "تینوو" بەڵام دەبێ بزانین کوردەواری "تینوو"ی وەکو نەخۆشی داناوە کە دەڵێ "تینوومە، تینوومانە" بارتەقای "مەلاریامە"، "سەرێشەمانە" "کینوو" مامڵـەتی ئەوتۆیی قبـووڵ ناکات. تینوو، برسی، سەرما، گەرما، تازیە، خۆشی، پەلە... و کۆمەڵێک وشـەی دیکە کـە هـەمـەچەشنەن لە واتادا، هێندێک ئاوەڵناون هێندێک ناوی مــەعنـان هێندێک ناوی عــادەتین، وەکــو نەخــۆشی لە ڕســتــەدا بەکاردێت. دەڵێی: برسیمە، گەرماتە، تازیەتانە، خۆشیمانە، پەلەیەتی... بیستوومە گوتراوە: خۆ پسـاوەتیت نییــە بۆ گێـرەکە لێ ناخـوڕیت؟ دەگـوترێ: مــەڕەکـە قڕانیەتی... ئەم بەکارهێنانە هەر لەو وشانەدا ڕەوایە کە کورد بە ڕەوای دیتووە تەنانەت نەیگوتووە دەغڵـەکە ژەنگییەتی هەرچەند ژەنگ بۆ دەغڵ وەک مەلاریایە بۆ مرۆ. دەگوترێ ژەنگی لێ داوە.

"وڵاغ جـەلەکـردن" ئەوەیە بە ڕیز ڕێشــمــەی یەکێکیـان لە هی پێش خـۆی قـایم دەکرێت و قەتار دەبەستن و کابرای قەتارچی سواری وڵاغی هەرەپێشەوە دەبێت و دەڵنایە لەوەدا هیچیان لە ڕێگە لانادەن. لە ڕێی قیاسەوە دەتوانین بڵێین "جەلوو" بۆ ئەو وڵاغەی جـەلە کـرابێ. ئنجا هەروەک "قطار"ی عەرەبی بە واتای "جـەلوو" بۆ Train چەسپا دەشێ "جەلوو" بۆ شەمەندەفەریش بەکاربهێنین: سواری جەلوو بووم تۆش بە جـەلوو سەفەر بکە. کـورد کە دەڵێ "قەتاری وڵاغـان" هەر ئەو "قطر، یقطر"ی عەرەبییە لە قاڵب دراوە. "جەلوو" وشەیێکی ڕەسەنی پێوانەیە. دێیەکی شـێخ بزێنییـان هەیە ناوی "جەلەمـۆرد"ە نازانم ئایا لەگەڵ وڵاغ خـزمـە یاخـود لە بوارێکی دیکەوە هاتووە.

زۆر بەســەیری ئەو زارانەی حــەز بە بە پاشگری "و" دەکەن و دێن هەمــوو ئەو پاشگرانەی لە بەری ســۆران دەیانکەن بە "ی" وەک: پێـشی، پاشی، خــواردی، کردی، بێژی... ئەو زارانە دەیانکەنەوە بە "و" و دەڵێن: پێـشوو، پاشـوو، خـواروو، کردوو، بیژوو... هەر خۆیان وشەکانی وەک: کەڕوو، دڕوو، گڕوو، خروو – ی بەری سۆران دەکەنە: کەڕوێ، دڕوێ، گڕوێ، خروێ... شێلوو دەکەنە شلوێ. بۆچی وەها

دەکەن؟ نازانم. "دروون" کە هەقی خۆیەتی ببێتە "دروونە" بۆچی دەیکەنە "دروێنە"؟ نازانم. بۆچی "درووومان" ناکەنە "دروێمان"؟ نازانم. ڕەنگە خوێنەر تۆیش نەیزانی...

بەفرێکی لە ڕۆژی سامالّدا بای بەهێز لە شاخانەوە هەڵی دەگرێت و دەکەوێتە نزمایییەکانەوە پێی دەڵێن "کەڕەسیسە". بەفرێکی لە شیددەتی سەرمادا وشک و ورد ببارێ پێی دەڵێن "کەڕەپوو".

هەنجیرێکی بەر نەگرێ پێی دەڵێن "کەڕەهەنجیر". "کەڕەشانە" بێ هەنگوینە.

لەم بەکارهێنانە نەزۆک و بێبڕشتەی وشەی "کەڕ"ەوە بۆ ئەوە دەچم کە وشەی "کەڕوو"ش هەر لە "کەڕ"ەوە هاتبێ. چونکە هەرچی "کەڕوو" هەڵێنێ کەڵکی پێوە نامێنێ. زەردەشت خۆی ئەو کەسانەی نەهاتنەسەر ئاینەکەی پێی گوتن "کەڕەپ" بە واتای "کەڕ". تۆ بڵێی چ پێوەندی هەبێ لە نێوان "کەڕەپ" و "کەڕەپوو"دا؟ بە زاهیر دوور نییە بەفرێکی وشکی سووکی بێ ئاو، لە ڕێی ئاوەڵناوی "کەڕەپوو"وە بە لێچوواندن برابێتەوە بۆ "کەڕەپ"ی حەق نەسەلماندوو.

دەزانم وشەی "کەڕەپ" خۆی ئاوەڵناوە بەلاّم لە کوردیدا ئاوەڵناو هەیە بە پاشگری "و" کراوەتەوە ئاوەڵناوێکی تازە وەک: "خوار- خواروو"، "زیندە- زیندوو"...

لە ڕێی قیاسەوە بۆمان هەیە ئەو مادانەی شیرنایییان تێدایە پێیان بڵێین: "شەکروو"، "قەندوو". ئەو مادانەی شیرنایی دروست دەکەن پێیان بڵێین: "شەکرێن"، "قەندێن". هەروەها بە هەمان قیاس دەڵێین: "ترشوو- ترشێن"، "سوێروو- سوێرێن".

نابێ کۆمە بکەین لەوەدا کە "سوێروو" بە ڕێکەوت لەگەڵ دەعبای "سوێروو"دا بە ڕواڵەت یەک دەگرنەوە دەنا دەبێ "نانکەر..." و هەمووو داڕشتنێکی ئەوتۆییش ڕەش بکەینەوە.

"تاڵ- تاڵوو"ش بە ڕووەکێک دەڵێن پەلک پانی نەرمی لەبەر زاری ئاژەڵ خۆش، بەلاّم کە دەستووەکەمان سەلماند ئەوسا "تاڵوو- تاڵێن" بە زاراوە دەڕۆن.

وشەی "زەردوو" پشتگیری لەو پێشنیازەم دەکات چونکە ڕەنگی زەرد بەو پاشگرەوە خۆی بەسەر نەخۆشی "زەرتک- زەردوو"دا بڕی. بە تێبینیی ئەوەی کە لە "زەردوو"دا ئاوەڵناوە گۆڕا بە ناوی واتا. دەبێ "سووروو- ڕەشوو- سەوزوو"ش لە

هەمان بواردا بە زاراوە برۆن.

ئاوەڵناوی "کوێر" کە وشەیێکی لێ دابڕێژرێ نەخۆشی بگەیەنێ دەبێتە "کوێروو" کە زاراوەیێکی زیندووە لە نێوان وەرزێراندا. "کوێروو" پێشی دەڵێن "کوێرک". "کوێروو" هەموو گوڵەگەنمەکە دادەگرێ بەڵام لەو بارانەدا کە هەمووی شتەکە ڕەش نابێ دەڵێن "لاڕەشە" ئنجا بێ دوودڵی "ڕەشوو" لەتەک "لاڕەشەدا" ئەو نەخۆشی یاخود ئەو حاڵەتەیە کە ڕەشاییی هەمەگیر بێ. هەرمێی "لاسۆرە- لاسوورە"ش هەمان دەروازەمان لێ دەکاتەوە بۆ بەکارهێنانی "سووروو".

وشەی "حەفتوو" لەتەک "حەفتە- چلە"دا بیرگێڕیمان پێ دەکات. هۆی جودابوونەوەی فۆڕمی "حەفتوو" لەوەوە نەهاتووە کە دەستنیشانکردنی دەچێتەوە بۆ جودابوونی موناسەبەکەی لە موناسەبەی حەفتە و چلە، چونکە "چلە" خۆی وەک "حەفتوو" بۆ تەمەنی منداڵیش دەچێتەوە. بەوپێیە دەبوو بگوترێ: "چلەی هاوین و زستان"، "حەفتوو، چلووی منداڵ". حەفتوو ئاهەنگێکی ژیکەڵەی خۆشکەڵەی "گۆزەبانە"ی بۆ بەرپا دەکرێت. دەبێتە هۆی هەڵاواردنی "حەفتوو"ی منداڵ لە "حەفتە" و لە "چلە"ش.

هەر لەم سەبەبەوە ناوەکەی "حەفتوو" پتر بۆ ڕۆژی "حەفتەم" دەچێتەوە لەوەی وەکو ڕۆژانی "حەفتە" و "چلە" هەموو ڕۆژێکی پشکی تەواوی لە ناوەکە هەبێ. هەموو ڕۆژێکی چلەی زەیستاندار و منداڵەکەی بەرتەقای ڕۆژەکانی دیکەیەتی. هەروەهاش "یەکشەمۆ" و "پێنجشەمۆ" و "هەینی" نوێژی جومعەی لێ دەرچێ لە نرخدا پێکەڵپێکن. لە بەراوردکردندا وا دەردەکەوێ پاشگری "و" لە پاشگری "ە" بە پێزترە بێ بۆیە "حەفتوو"ی بۆ خۆی دابڕی.

بایەخدان بە دیاردە وەها لە خەڵق دەکات بایەخ بە ناوەکەشی بدەن وەک کە هاتن "حەفتەوانە" -یان بۆ حەفت ئەستێرەکەی ئاسمان دانا لە بری "حەفتە" گوتیشیان "حەفتەوانە حەفتی شەریف، هەر حەفتەکەی قطبی شەریف".

لەمەوە دەڵێم ئەگەر موناسەبەیەک بایەخی بە ڕۆژی بیستەم یاخود چلەم، شەستەم... دا دەبێ: "بیستوو، چلوو، شەستوو"ی بۆ بەکار بێ نەک، بیستە، چلە، شەستە. ئاگاداریش بین لەوەی کە داڕشتنی وشە لەو ڕێژگەوە بۆ ژمارەی ئەوتۆ کۆتاییی بە ڤاوول هاتبێ زۆر ناقۆڵا و ناحەز دەردەچێ: دوو، سێ، نۆ، دە، یازدە... نۆزدە، سی، پەنجا، حەفتا و هەشتا لە موناسەبەدا ڕێژگەی دیکەی پێ ڕەوایە وەک

کە کوردیش لە "نۆمینەی حاجییان" هەروەهای کردووە. شەش ڕۆژەی مەعلوومی نەکردە "شەشە". لەبەر حورمەتەکەی هات گوتی: "شەشەڵان"، یان "شەشەکان". ئنجا ئەگەر موناسەبەی سەرەوخێر داوای لێ کردین دەبێ بڵێین: "دووەمینە، سێیەمینە، دەیەمینە... نۆزدەمینە، پەنجامینە... هتد". نەک نۆزدەیەمینە، شازدەیەمینە، هەشتایەمینە.

وشەی "گۆزەبانە" کورتکرایەوەی "گوێ زوبانە، زمانە"یە بە بۆنەی ئەوەی کە بەدی دەکرێ منداڵەکە گوێ و زمانی دروستن. دەست خاوێنی لێم داوا دەکا بڵێم نەجیبەی خوشکە گەورەم ئەم وشەیەی ڕوون کردەوە.

چیایێک هەیە لە ناوچەی، وابزانم، شاربازێڕ ناوی "کەتوو"ە. ئەگەر لە "کەت"ەوە هاتبێ دەلالەتی بچووکی و ناتەواوی دەبەخشێ. زۆر بە سەیری "کەت" کە ناتەواوە بە پاشگری "ە" دەبێتە "کەتە" بە واتای مرۆی زرتەبۆزی قەوی هەیکەل. تۆ بڵێی وشەکە لەوانە بێ پێی دەگوترێ "أضداد" یان دەوری "ە" بە بەریەوە هەیە شت هەڵگێڕێتەوە؟ یان ڕێکەوت دوو وشەکەی لەیەکدی نزیک کردووەتەوە یان قرتان و سوان یەکیانی بەرەو ئەوی دیکە بردووە؟ بڕیارم بۆ نادرێ.

دوو وشەی کوێستانی یەکیان "ڕنوو" ئەوی دیکەیان "باپزوو" دوو حاڵەتی لەیەکدی جودای کەڵەکەکردنی بەفر نیشان دەدەن: ڕنوو ئەو بەفرەیە لە بارینی ئاساییدا بە زیادەوە دەکەوێتە سەر یەکدی. کە کژی بەفر ڕەشبوونەوە دێت ئەو شوێنە بەفری دەمێنێ. ڕنووی وەهاش هەیە کۆن و نوێی تێکەڵ دەبنەوە. "باپزوو" ئەو بەفرەیە بای بەردەوام لە جێگەیێکی دەپەستێ تا ئەوەی وەها دەبێ دۆڵێک پڕ لە بەفر دەبێ. ڕنوو لەبەر سادەیی پەیدابوونی، وشەی سادەی داخوازی کرد. باپزوو بە بەشداریی "با" وشەی لێکدراوی ویست. لە هەردوو وشەدا هەست بە دەوری پاشگری "و" دەکرێ بەتایبەتی لە "باپزوو"دا کە دەبوو بزانین "پزوو" کەرتی چ فیعلێکە وەک کە دەزانین لە "بابردوو"دا کەرتی بردوو لە بردنەوەیە. ڕەنگە وشەکە لەبەر زۆر کۆنبوونی گۆڕانێکی بەرچاوی بەسەردا هاتبێ تا ئەوەی دەشێ "باپەستوو" بووبێت. یاخود "باپێزوو" بووبێت بە واتای "پێز وەرگرتن لە با"، بەڵام لە هیچیان دڵنیا نیم.

ئاوەڵناوێک لە "ناز"ەوە هاتبێ "نازک، ناسک و نازدار" ە. کە بمانەوێ یەکێک

هەڵدەینەوە بە ئاوەڵناوێکی "نازکردن" ببەخشێت هیچ وشەمان نییە. بە قیاس دەشێ "نازوو" بەکاربهێنین لەو واتایەدا. کە بڵێین: فلان بە نازوفیزە یاخود ناز دەکات. مەهارەتی زمانزانیی تێدا نییە کە بڵێین: فلان نازووە، ڕستەیێکی تێروتەسەلمان بەکار هێناوە وەک ئەوەی کە بڵێین: فلان خوازۆکە لە چاو: فلان شتان دەخوازێتەوە، پاراوتر و شیرنتر دواوین.

پاشگرەکانی: "چی، مەند، وەر، وار. وان" ئاوەڵناو دروست دەکەن بە وەصفی مرۆڤ، ناوناوەش هی گیانلەبەران:

ئوتووچی، مەتبەخچی، چایەچی، حەمامچی...

هۆشمەند، خێرەومەند، گلەمەند، حەسرەتەومەند...

بەختەوەر، گەشتەوەر، بیرەوەر، زیندەوەر...

خوێندەوار، کەڕەوار، کوێرەوار، ئاستەوار...

دارەوان، مەلەوان، دەرگەوان، سەگەوان...

پاشگری "چی، وان" لەگەڵ ناوی مادەدا دێن. "مەند، وەر" بە ناوی واتاوە دەلکێن. (زیندەوەر جێی گرفتە). پاشگری "وار" بە زۆری لەگەڵ ئاوەڵناودا دێت. وشەی "ئاستەوار" دەمەتەقە هەڵدەگرێ. وشەکە بە واتای شوێنەواری کۆنینە دێت، بۆیە دەگوترێ: ئاستەواری بڕایەوە. ئنجا دەشێ "ئاستەوار و شوێنەوار" بەلای "ئاست هەوار، شوێن هەوار"دا بشکێنەوە، بەڵام بدرێنەوە بە تاقمی خوێندەوار و کەڕەوار پتر لەگەڵ چەژی زماننناسیدا دەسازێ و باشتریش لەگەڵ "ئاستەوار بڕانەوە" ڕێک دێت. چونکە ئەوەی دەبڕێتەوە کەسانی خاوەن "ئاست و شوێن"ن. کە دەگوترێ: شوێنەواری کوێر بووەوە. یاخود وەجاغکوێرە مەبەست لە نەمانی میراتگر و وەچە و نەوەیە. کوردەواری بە عمومی نازانێ وەجاغ ئاگردانە.

بە قیاس لە خوێندەواری دەشێ "بینەوار، بیستەوار، چێژەوار..." بە زاراوە بڕۆن بە واتای نیگافرەوان. زانای دەلالەتی دەنگوباس، سۆسەکردوو بە نهێنیی شتان لە ڕووداوی بچووکدا. "سۆسەوار"یش بۆی دەلوێ.

"بەرج"مان زانی چییە، دەشێ بە زاراوە "بەرجەوار" لە جێگەی بەرژەوەندبین وەربگیرێ. ئەمیان بە قیاس لە "کەڕەوار، کوێرەوار" کەوا وەکو "بەرج" ئاوەڵناون ڕۆدەندرێ. "بەرجەوەر" واتە خاوەند مەسڵەحەت.

به باوەڕی من قاڵبی "خوێندەوار، کوێرەوار" لەچاو قاڵبی "بەختەوەر، گەشتەوەر" زێدە فرەوانیێک ڕادەگەیەنێ. بە نموونە: لە "سۆسە"کردن زاراوەی "سۆسەوار" و "سۆسەوەر" وەربگرین. سۆسەوار بەو واتایە دێت کە لە سەرەوە بۆی چووین. هەرچی "سۆسەوەر" دەبێ بە کەسێک بگوترێ قابیلیەتی سۆسەکردنی هەبێ بێ ئەوەی وەکو سۆسەوار هێمای سۆسەکراوەکان بەرەو ئاکامی دوورتر تێ بگات.

کوێرەوار بە کابرایێک دەگوترێ هەستی تێگەیشتنی شتانی زۆر بێهێزبێ تا ئەوەی بە نەخوێندوو گوترا کوێرەوار. "کوێرەوەری" بە ڕەنجی هەژارێک دەگوترێ حەسانەوە و تێربوونی تێدا نەبێ. "کوێرەوار" لە شیکردنەوەدا واتای "وەکو کوێر"ی پێوە دەدیترێ. کوێرەوەری "ڕێ بەرەو خۆشی دەرنەکردن" ڕادەگەیەنێ.

لە قیاسدا "بینەوار" بە واتای نیگافرەوان وەربگیرێ دەبێ "دیدەوار" بۆ کەسێک بێ وردبیاتی دیتراوەکان بە ڕوونی ببینێ. "دیتەوار" لەگەڵ "بینەوار"دا یەک واتان.

دیسانەوە لە قیاسدا "بینەوەر" لە تەک "بینەوار"دا دەبێ بەو زیندەوەرە بگوترێ کە هێزی دیتنی هەبێ یاخود بە ئالەتێک بگوترێ کە وەکو دووربین بۆ "پێ دیتن" دروست کرابێت و سەقەت نەبووبێ، وەک کە بڵێین: ئەم چاویلکەیەم لە مێژە کڕیوە هەر بینەوەریشە. لەم بۆچوونەڕا دەبێ بڵێین هەرچی بینینی پێوە نەما "کوێر"ی پێ دەگوترێ: ئەم دووربینە کوێرە.

بینەوار– نیگافرەوان

بینەوەر– خاوەن هێزی دیتن

دیدەوار– ڕوون بین (نەک گەش بین)

دیتەوار– بینەوار

دیدەوەر– خاوەن چاو

دیتەوەر– بینەوەر

دەزانین "زیندەوەر" بریتییە لە "خاوەن زیندووەتی" بەڵام بە زاراوەی ئاخاوتن بۆ بەشێک لە زیندووان تەرخان کراوە. کە بسەلمێنین قاڵبی "ەوار" لەچاو قاڵبی "ەوەر" زێدە فرەوانیی تێدا بێ جێی خۆیەتی "زیندەوار" بەولای "زیندەوەر"ەوە بەرەو زیندووتییەوە بڕوات. چ مانیع نابینم لەوەدا "زیندەوار" بۆ زیندوویێکی هەمیشە، نەمر بەکار بێت. "نەمر" لە نایەتی "سلب السلب، نفی النفی" وە "خلود"

دەبەخشێ، "زیندەوار" یەکسەر و بە ئایەتی "نەمری" ڕادەگەیێنێ. بەلای ڕای منەوە "زیندەوار" بۆ "هەمیشە زیندوو" بێ، "نەمر" بۆ " -Immortal لایموت" بێ. ئەگەر واتای وشەی زیندووەتی لە زمانە پێشکەوتووەکاندا ڕێشەیێک هەبایە پێشگری Omni پێوەلکابایە وەک کە دەڵێن Omni Potent, Omnipresent ئەویان بۆ زاراوەی زیندەوار دەچووەوە. لەو قیاسەوە زاراوەی "بوونەوەر" کە بۆ "موجود" هەڵنرا ڕێمان هەیە "بوونەوار" داڕێژین بۆ ئەو بوونەوەرانەی کۆتاییيان نایەت. زیندەوار بۆ زیندووی هەمیشە. بوونەوار بۆ بوونەوەری بێ بڕانەوە:

زیندەوەر- زیندەوار

بوونەوەر- بوونەوار

بە ناشوکری نەبێ لە زیندەواران هەر "خدری زیندە"مان هەیە. خوا ئەو "وصف"ەی بۆ ناسازێ چونکە بەولای وەصفی "اعتباری" ئەوتۆوەیە.

لە بواری زمانزانییەوە وشەی "زیندوو" سازشتی پتر هەیە بۆ خوا هەتا زیندەوار چونکە سادەترە. کە گوتت "هەر زیندوو" بە تەواوی و بێ شەریک بۆ خودا دەچێتەوە چونکە لە واتای "واجب الحیاة" نزیکە. زیندوو، زیندە، زیندەوەر، زیندەوار لە چارچێوەی "ممکن الحیاة"دا خوار و ژووریان هەیە.

دیسانەوە لە ڕێی پێوانەوە کە "خوێندەوار" بۆ "متعلم" بێ دەبێ "خوێندەوەر، خوێنەوەر" بۆ کەسێک بێ خەت و سەوادای هەبێ، واتە "امی" نەبێ، "خوێنەر" زاراوەیێکی نوێیە بە واتای "قارىء"- کەسێک کتێب و ڕۆژنامە و گۆڤار... دەخوێنێتەوە- هاتووە. "خوێنەر" لەوانەیە خوێندەوار بێت و لەوانەیشە خوێنەوەر بێت.

وشەی ئاستەوار دەست دەدا لە واتای Archeologist"ئاستەوارناس" یاخود بە کورتی "ئاستەناس"ی لێ دابڕێژرێ. بە واتای "الأماكن الأثرية" دەشێ "ئاستەجێ- ئاستەجێگە" بڕوات.

بەر لە دەساڵێک لە نووسینێکمدا بۆ ئەوە چووبووم کە وا ڕەنگە "ئاسەوار" هەمان "اثار، ئاسار" ی عەرەبی بێت شێوەگۆڕیی تێدا کرابێت. مامۆستا حەسەن قزڵجی لە گوتارێکیدا کە گۆڤاری کۆڕ بە سەرپەرشتیکردنی خۆم بۆی بلاوکردەوە ڕایگەیاند کە لەوەدا سەهووم کردووە "ئاستەوار" کوردیی ڕەسەنە بە واتای

شوێنەواری کۆن هاتووە. ئەوسا ڕاستییەکەم لێ ون بوو، بەو گوتارەی مامۆستا قزڵجی لێم ڕوون بووەوە.

"گەشتەوەر" بۆ "سیاح" لەبارە. "گەشتەوار" دەبێ بە کەسێک بگوترێ وەکو سەندباد هەموو عومری لە گەشت و گەڕان ڕابواردبێ.

لەگەڵ "بەختەوەر"دا "بەختیار" جێی بەختەواری گرتووە.

لە تاقمی "ەوار" "کوردەواری"، لە تاقمی "ەوەر" "کوێرەوەری" لە قاڵبی ناوی واتادا بەکار هاتوون. کوردەواری هەرچەند قاڵبەکەی هی ناوی واتایە بەڵام هەر بۆ کورد دەچێتەوە نەک کوردایەتی.

عەرەبیش کە دەڵێ "العروبة" مەبەستی هەموو عەرەبە. دەبیەین دەگوترێ Humanity کە ناوی مەعنایە، ئەویش بە مەبەستی هەموو "Human، مرۆ، ئادەمی" دێت.

"کوێرەوەری" بازی بەسەر "کوێرەوەر"دا داوە. ئێمە دەتوانین، هەقیشمانە، ئەو بنەڕەتە هەڵێنینەوە و بڵێین: کوێرەوەر بە واتای ئەو کەسەی کە "کوێرەوەری"ی بۆ بەکار دێت. فڵانەکەس بەدبەختێکی کوێرەوەرە... بەو حەسقێلییەت کوێرەوەرم مەکە... چوار ساڵی ڕەبەق کوێرەوەر بوون.

"کۆڵەوار" بە یەکێک دەڵێن لە سروشتدا بێدەستەڵات و بێبڕشت بێت و هیچ کارێک بە تەواوی نەباتەسەر. "کۆڵ" خۆی کەسێکە پەنجەکانی دەستی بە سووتان یاخود نەخۆشی و باداری لەکار کەوتبن. بەو پێیە "کۆڵ" عەیبی مادیی پێوە دیارە، کۆڵەوار عەیبی "اعتباری" ڕادەگەیەنێ. کەڕەوار و کوێرەواریش وەک کۆڵەوار عەیب لە گوێ و چاوی کەڕ و کوێر بۆیان بووەتە عەیبی اعتباری. ئاستەوار و خوێندەوار لە ناوی واتاوە بوونەتە ئاوەڵناو، شوێنەوار لە ناوی مادییەوە هاتووە.

لە زیندەوەرەوە بۆ زیندەوار چووین. لە ڕێی پێچەوانەوە، بەرەو "مەرگەوەر"ەوە دەچین بە واتای -Mortal کە "قابل للموت" دەگەیەنێ.

وشەی Mortal بۆ کوشەندەش هاتووە بەڵام زمانی کوردی وەها بە ڕەهایی یەک ڕێگا لە تاکە وشەوە بۆ سەر دوو واتای دژ بەیەکتر دەرناکات. لەبەر ئەمە "مەرگەوەر" هەر بۆ "قابل للموت" دەست دەدات وەک کە بەهرەوەر بە واتای خاوەن بەهرە دێت و نابرێتەوە بۆ بەهرەبەخش.

قاڵبی حەمامچی و دەرگەوان لە مەبەستدا خزمی یەکترن بەڵام بە زۆری لە پاشگری "چی"دا خاوەنایەتی دەردەکەوێ. لە حەمامچییەتیدا زەرەر و قازانج بۆ حەمامچی دەچێتەوە، هەرچی دەرگەوان و سەگەوان و بەرخەوانە کرێگرتەیە. بەشداری زەرەر و قازانج نییە. مەلەوان و دارەوان و شاخەوان خاوەن مەهارەتن. ئوتوچی و چایچی و مەتبەخچی خاوەن کەسابەتن. باری وەهاش هەیە هەردوو قاڵب بۆ یەک شت بەکار دێن وەک کە دەڵێن: قەیاغەوان و قەیاغچی. بەڵام بە پێی ڕاستە دەستوور دەبوو قەیاغچی بۆ حیسابی خۆی قەیاغ بگێڕێ هەرچەند لە حکوومەتیش قەیاغەکەی بەکرێ گرتبێ، قەیاغەوانیش خۆی بە مووچە قەیاغ بگێڕێ. مەتبەخچی لە دەستوور ترازاوە چونکە لە زەرەر و قازانجدا نییە دەبوو بگوترێ مەتبەخەوان بەڵام چونکە چێشت لێنانەکەی بەملەوەیە نەک تەنیا چاوەدێریکردنی مەتبەخ، لایەنی کەسابەتی خاوەنایەتی غەلەبەی لە ناوەکەی کرد.

ڕەزەوان دەشێ خۆی خاوەن ڕەز بێ هەروەک مومکینە بە کرێ گیرابێ، هەرچی باغەوانە خزمەتی باغ دەکات بە کرێ. خاوەن باغ پێی ناگوترێ باغەوان. ئەگەر لەتەک مەلەواندا گوتمان "مەلەچی" دەبێ مەبەستمان یەکێک بێ ئاگاداری حەوزی مەلە تێداکردن بێ، ڕەنگە بۆ خۆی مەلەوان نەبێ. لە داڕشتنی وشە و زاراوە بە هۆی ئەم دوو پاشگرەوە دەبێ جگە لە ڕەچاوکردنی مەرجەکانی زاراوەسازی ئەم لایەنەش ڕەچاو بکرێ کە "چی" پتر لە "وان" خاوەنایەتی دەبەخشێ. دەبوو لەجیاتی "نۆبەتچی" بگوترێ "نۆبەتەوان" چونکە فەرقی نییە لەگەڵ پاسەوان. نۆبەتچی جۆرێکە لە پاسەوان. ئنجا ئەگەر لە "نۆرە" زاراوەمان داڕشت دەبێ بڵێین: "نۆرەوان" وەک کە بڵێین: پزیشکی نۆرەوان. ئەجزاخانەی نۆرەوان.

کوردی ڕەسەن لەجیاتی نۆبەتچی دەیگوت: "نۆبەدار" وەک کە دەیگوت "قەنەدار" بۆ کەسێکی سەرپەرشتی دەکرد لە تووتن و قەنەی سەرۆکەکەی. بە خاوەن چایەخانەیان دەگوت چایچی. کەسێکی سەروبەری سەماوەر و قۆریە و چایە لێنانی کردبایە لە دیوەخانان پێیان دەگوت "چاپەز".

بەقیاس لە شارەوان دەبێ سەرۆکی "وحدة ادارية" پێی بگوترێ "کارەوان" چونکە هەموو کارێک دەگرێتەوە: قایمقام و پارێزگار کارەوانن... دەبێ بە "کناس" بگوترێ "گەسکەوان".

بە قیاس لە کاروانچی سایقی تەکسی "گەڕۆکچی"یە. شۆفێر "لێخوڕ، ئاژێر،

ئاژوەر"ی بۆ دەست دەدات.

نۆرەی کوردی بەرانبەر "نوبة"ی عەرەبییە بەڵام زیاتر "دور" بەکار دەهێنن. هەمان "دور" بۆ ڕۆڵیش لە کارادایە: دور فلان فی التأریخ. ئێمە "نۆرە"مان لە نیوەی ڕێگا بەجێ هێشت کە هەر لە بری "نوبة"مان دانا کەچی هاتین "سەبارەت"مان وەها بەکارهێنا نە پێوەندیی بە کوردییەوە ماوە نە لەگەڵ هیچ ڕاستە بەکارهێنانێکی وشەی عەرەبی جووت ڕۆیشتوو، چونکە "سەبارەت" لە واتای "سەبەب، سۆنگە" دێت نەک نیسبەت. لە فۆلکلۆر هەیە دەڵێ "سەبارەت بە تۆ من لێرە بەندم" واتە: لەبەر تۆ، سەبەب بە تۆ... خۆ هەر نەبێ "نۆرە" لەگەڵ "دور"ی عەرەبی بەو واتای "نوبة" هاتووە، بەڕاستیش هاتووە ئیتر بۆچی ئەوان بڵێن: الدور علیک، هو دورک، جا بشڵێن: دورك في المسألة واضح و دور خالد في اليرموك لاينكر، کەچی لە خۆمانمان حەرام کرد بڵێین: نۆرەی پاشای کۆرە لە سیاسەتی سەدەی نۆزدەمین دیارە؟

سەیرە ئەمما سەیر، بێین بە ڕاناو و فرمان و سەبارەت و بادۆکە... ڕازی بین و لە "نۆرەی پاشا و شێخ و مەلا و قازی" هەڵگەڕێینەوە... نووسەران دەبێ "نۆرە" بە واتای "ڕۆڵ" لەکاربهێنن وەک وشەیێک هاوبەش لە واتای "نوبة" و "دور" بڵێن: دارا نۆرەیێکی باشی دێت لە ئاگربڕیەکە. نۆرەی دایک لە پەروەردەی منداڵ هەرە کاریگەرە.

وشەی "بێلایەن" بۆ "غیر متحیز" ڕۆیشتووە. بۆ "متحیز" دەبێ بڵێین "لایەنچی". لەکوردیدا "وساطە" "ناوبژی" بۆ دەگوترێ، کە ویستمان "وسیط" دابنێین پێی ناوێ بنێین "ناوبژیکەر" تەنیا "ناوبژ" بەسە بە لادانی "ی" ناوی مەعنا وەک کە "جوانی" ئەو "ی"ەی لادرا دەبێتە "جوان" و پێی ناوێ بڵێین "جوانیدار، خاوەن جوانی".

لەبری "مأمور المخزن" ئەنبارچی پەسەندترە لە ئەنبارەوان. عەنبار بە خۆڕایی کەوتووەتە سەر زاران تا ئەوەی لەگەڵ "حمال" تێکەڵ بووە بە هەردووکان دەڵێن عەمباڵ. لە خوێندنەوەدا بە پێی داخوازی فۆنەتێک دەگوترێ ئەمبار وەک کە دەگوترێ: عەمبەر، کەمبۆسک... بەڵام دەبێ بنووسین: ئەنبار، عەنبەر، بەرانبەر، کەنبۆسک، چەنبۆڵە، چەنبەر...

"ئاشچی" بۆ کەسێکی چێشت لێ بنێ کوردییەکی ڕەسەنە. کە دەگوترێ "لە ناشتا" بە واتای "لە خورێنی" لە "نا ئاشتا" وە هاتووە چونکە "ئاش" لە وشەکەدا

واتای "خواردن" دەگەیەنێ (ل. ٢٢٣ فرهنگ ایران باستان). "چێشتخانە" لۆقنتەیە لزووم نییە بکرێتە "ئاشخانە" ئەگەر "چێشتچی" لەسەر زمان قورس نەبوایە بە خزمایەتیی "چێشتخانە" ئەو گونجاوتر دەبوو لە "ئاشچی".

"خەبیری غابات"- "لێرەوان"ی بۆ دەست دەدات، وەک "شاخەوان" کە شارەزایی لە شاخ ڕادەگەیەنێ. ڕێمان نییە بە ڕەهایی زاراوەی وەکو "لێرەوان" بۆ پسپۆڕی هەر شتێک دابنێین. بە نموونە ئەگەر "دەغڵەوان"مان بۆ "خەبیری دەغڵ" دانا گورج "تووتنەوان" لێمان هەڵدەوەشێنێتەوە. دەبێ بڵێین "تووتنناس"، "دەغڵناس"، "دارناس" ("درەخت ناس"). ئالێرەدا "دارەوان" بۆ کەسێکە لە چوونە سەردار شارەزایی بێ نەک لە درەخت بزانێ. دەبێ بە پارێز بۆ زاراوە بڕۆین.

بەقیاس لە "دۆڵچی"، "دەهۆڵچی" دەگوترێ "عوودچی"، "کەمانەچی"، "گیتارچی"، "پیانۆچی"... وەستایەکی دروستیان بکات یاخود چاکیان بکاتەوە پێی دەگوترێ "عوودساز"، "کەمانەساز"...

"زوڕنائەنگێو" و "نەیژەن" دەقیان گرتووە. ئەمانیش بە وەستاکانیان دەگوترێ "زوڕناساز"، "نەیساز"، "بلوێرساز". ئەوەی بۆریەش لێ دەدا "بۆریەژەن"ی بۆ گوتراوە. لە تەمسیلەکانی "درید لحام" کە "نهاد قلعی" بە "حسنی البورزان" ناو دەهات ئەم "بۆریەژەنە"یە.

تاقمی "هۆشمەند" دەوڵەمەند، ئاوەڵناو لە ناوی واتا دروست دەکەن. نابێ لە پەنا "دەوڵەمەند"دا بڵێین "پارەمەند". دەشێ بگوترێ: "پەرۆشمەند" وەک کە گوترا "هۆشمەند". "سۆزمەند"یش بواری هەیە. هەرچی "سۆزناک"ە بە شتێک دەگوترێ سۆزبەخش بێ نەک سۆزدار. "دڵسۆز" بۆ "مخلص" جێی خۆی گرتووە، "سۆزمەند" لەوانەیە غەریبیی کەسوکار و وڵاتی بکات.

بەزۆری ئەو پاشگرە هەستێکی دەروونیی پێوەیە لەبەر ئەمە: ئارەزوومەند، هیوامەند، ئاواتمەند، نیازمەند، سەودامەند، حەزوومەند... هەموویان ڕاست و دەستوورین. "ئاوتەخواز" و "هێوادار" هەر یەک لە بوارێکەوە هاتووە کوێر نابنەوە. "حەزوومەند" وەک "حەسرەتەومەند" و "خێرەومەند" قاڵبێکی دەگمەنە.

"سیامەند" چ سەرەدەری لێ ناکرێ. لە کۆنی کۆندا "سیامک" گوتراوە، ئیتر دەشێ کورد گوتەنی، بە گوێی مامۆستا، خرابێتە سەر قاڵبی ئەو وشانە. بەڵام

باریکە ڕێگەیەک شک دەبەم بەرەو سازشتێک دەربکات. لە ئاڤێستادا "سای Say" بە واتای حەسانەوە هاتووە. لە زۆر ئێلەکاندا دەڵێن "سامەوە- دەسێمەوە" نزیکترە لە سەرچاوەی کۆنینە. دەشێ "سیامەند" پێوەندییەکی بەو ڕیشەیەوە هەبێ بە واتای "ئارەزوومەندی سای"... دوور نابینم کە دەگوترێ لە "سایەی تۆ" بە ئەسڵ لەو "سای"ەی ئاڤێستاوە هاتبێ تەنانەت "نسێ" ش بە لێکدانەوەی ورد بۆ ئەو سەرچاوەیە بچێتەوە.

هەر لەو لاپەڕەیەدا (٢٨٠ فرهنگ...) دەخوێنیتەوە کە شاری "نسا" لە پێشگری "نی"- بە واتای پێشگری "دا" (وەک لە "داسەکنان" و "داهاتن") - و ئەو "سای"ەی ئاڤێستاییە کە بە هەردووکیان واتای "داحەسانەوە- داسانەوە" ڕادەگەیەنن.

بەو پێیە "نسێ" و "نسا" یەک ڕیشەن، دیارە کە وشەکە بۆ واتای سێبەر بردراوەتەوە لەوەوەیە کە لە سەفەری هاویناندا یاخود لە غەیری سەفەریشدا خەڵق لە "سێبەر- سایە- نسێ"دا دەسێتەوە.

واتای پێشگری "نی"، من بە نیازی تێگەیاندن بە "دا" ی کوردی لێک دەدەمەوە. لەو لاپەڕەیەدا دەڵێ: "بمعنی فرود و زیر و پاین" هاتووە، "نسا" ش "نشتگاە، فرودگاە، ایستیگاە، ابادی" لێک دەداتەوە. ئەوەی من دەیڵێم "داسانەوە" دەقاودەقی وشەی "نسا- نیسای"ە. زۆر بە سەیری ئەم "دا"یە لەگەڵ "نی"ی ئاڤێستادا بە باریکەڕێگەیێکی پێچەڵپێچ دەگەنەوە یەکدی. لەهجە هەیە دەڵێ: "بەردی دەزل، پیاوی دەقۆز"... لەهجەش هەیە ئەو "دە"یە دەگۆڕێت و دەڵێت "بەردی نەزل، پیاوی نەقۆز"... هەر دەڵێی پێشگری "دا" بەم ڕێگەیەدا هاتووە: "نێ- نە- دە- دا". ڕەنگە ئامانجیشم نەپێکا بێ.

ئەو پێنج پاشگرەی "چی- مەند- وەر- وار- وان" بە تێکڕایی هێز و پێزیان بەبڕشتە. کە بمانەوێ دەتوانین بۆ ماوەیەکی گەلێک بیندرێژتر بە دوویان بکەوین و سەدان و هەزاران وشەیان لەگەڵدا تاقی بکەینەوە و فەرهەنگۆکی زاراوەی نوێیان لێ پێک بهێنین. بەڵام ئێمە نەهاتووین تاقیکردنەوەی هەموو فەرهەنگی زمان بە ئەستۆوە بگرین، بەڵکو دەمانەوێ ڕێچکۆڵەی دەستوورەکانی زاراوەسازی یاخود مەرجەکانی ئەو کارە هەڵسەنگێنین چی لەو ڕووپەڕانەی دوایشدا خەریکی ئەو پێنج پاشگرە بوو، بەشی مەبەست دەکات.

دەبێ بە خوێنەر بڵێم هەڵێنجانی دەستووری زاراوە لە دەستوورەکانی زمان و

تانوپۆی شـیـرازەی ناوەڕۆکی وەکو دۆزینەوەی دەسـتـووری حـسـاب و ئاسـمـان و ئاتۆم نـیـیـە کـە هـێندەی سـفـرەی ڕێکخـراوی داوەتان ڕێک و بێگرفت بێ. زمـان زیندووە، بەپێـی زیندووەتی بزۆزە. بە پێی بزۆزی فرە ڕێبازە. بە پێی فـرە ڕێبازی فـرە یاسـایە. گـەلێک جـارانیش پشت لە هـەمـوو یاسـاکـانی خـۆی دەکـات. ئەو زاراوەیەی کە خۆتالع پەسەندیش بێت لە دوڕ و شەوچرا دروست ناکرێ. ئەوپەڕی جوانییەکەی لەوە تێپەڕ ناکات بە قەدەر وشەی "کەستەک" و "پێپلکە" و "بەڵمەبزنج" ئاشنا بێتە بەر گوێیان.

کەس بەتـەمـا نەبێ لە خـوێندنەوەی زاراوەی نوێدا ترنگەی عود ببـیـسـتـێت یان ڕەنگەکانی پەلکەزێڕینە ببینێت. خوێنەر دڵنیابێ لەوەدا کە ئەگەر زووتر "هـەژەند" و "گەشـەند"ی بەکار بهێنابایە دواتر بە زاراوە "تەژەندەر"ی پێشکەش کرابایە چاوی لێی هەڵدەبـەزییـەوە. ئەگەر لە منداڵـیەوە گوێبیـسـتـی "هۆشنیا" بووبایە و ئـێـسـتـا بەقـیـاس "دڵنیـا"ی بۆ نووسـرابایـە سـەیری لەمـیش دەهاتـەوە. هەمـوو ئەو زاراوە سـەلمێندراو و لە زمـان خـۆش هاتووانەی زەمـانی عـەباسـیـیـەکان کە لـە یۆنانی و سـەقافـەتی دیکەوە وەرگێڕدرانە سـەر عەرەبی لە سـەرەتاوە وەها گاڵتەیان پێ کرا بە حیکایەت کەوتنە ناو نووسینانەوە، لەوە بگەڕێ کە بەشـی زۆری زانستەکانی وەک فەلەک و هـەندەسـە و فەلسـەفە بە کفر دادەندران.

هەر لەبیرمە خوێندمەوە یەکێک لەوانەی زانست و زاراوە نوێیەکانی بەلاوە کاری شـەیتـان و جندۆکـە بوو، دەڵێ "جـاءنی مـن یدعـی الهندسـة، نکت نـکتـه نـقط منـهـا نقطة..." ئیـتـر دەست دەکات بە هیـچـاندن و پوچاندنی تا ئـەوەی کە باسـی "نقطة" دەکـات گـۆیا هەندەسـەزانەکـە گـوتووەتی نـەپانایی هـەیـە نە درێژایی، بـە کـافـری دادەنێت و دەڵێ چۆن دەبێ غەیری خوا، بێ پانایی و درێژایی بێت.

من خـۆم لە هـەندێ زاراوەکـانی کە خـۆم پێـشـنیـازم کـردوون ڕەخنەم هـەیە، بە نموونە کـە هاتم "لیـڕەوان"م بە پسـپـۆڕی غـابات دانا بە قـیـاس لە "شـاخـەوان" دەمـزانی "شـاخـەوان" لە ناوەڕۆک و سـروشـتـی شـاخ ئاگـادار نیـیـە هـەر ئەوەندە دەزانێ بە مەعلانی پێی هەڵگەڕێ و لێی دابەزێ نەختێکیش فێری تەبیـاتی خاک و بەر و ڕووەک و زەنە و وشکاییـیـەکانی دەبێت کە هەمـووی بریتـیـیـە لە شـارەزایی ڕووکـەش. بەڵام ڕێم لە خـۆم تەسک نەکـردەوە و بە زاراوەکـە ڕازی بـووم هـەر نەبێ لەبەر دوو هۆی سـەرەکی:

یەکـیـان ئەوەیە کـەوا گـەلێک زاراوەی جـەرگـەی زانسـتـە تەتبـیـقـیـەکـانیش کەموکووڕیی ئەوتۆییان تێدایە چاوپۆشی تێدا کراوە، دەشبێ چاوپۆشی بکرێ.

دووەمـیـان ئەوەیە، "لێڕەوان" بـە جـیـرانەتیی دارەوان و شـاخـەوان و مـەلەوان هـەرگـیـز مـەترسیی ئەوەی لێ ناکرێ بۆ دەرگەوان و پاسـەوان بچێـتـەوە کە هیچ زانینیان تێدا نییە. جا "لێڕ"یش شتێکی قوتوقنج نییە وەک بنەدار کە ئەگەر گوترا "لێڕەوان" خـەیاڵ بۆ ئەو مـەهارەتـە بڕوا کـە "دارەوان" ڕای دەگـەیەنێ. "لێڕەوان" بە هـەمـوو لایەکدا هـەڵگێـڕ و وەرگـێـڕی پێ بکرێت هـەر دەچێـتـەوە بۆ شـارەزاییی لە "لێڕ".

کورد کـە هات لە ناو هەمـوو وشـەکانی: بـەن، کێو، کـەژ، شـاخ تەنیـا "شـاخ"ی پەسـەند کرد بـۆ "شـاخـەوان" لەوەوە بوو کە "شـاخ" خـۆی دەلالەتی بەرد و سـووری مـاهـی و شوێنی سـەختی هـەیە. لەوانـەیە "بەن" یان "کەژ" یان "کێو" هـەبێ هـەمـووی زورگ و نەرمـان بێت بەڵام شـاخ وەهـا نییـە. ئـەو هێنده فـەرقـە لە نێـوان "شـاخ" و وشـەکانی دیکە بەسە بۆ هـەڵاواردنی بە نیازی داڕشتنی "شاخەوان".

ئێستا کە بگوترێ "کەژەوان" واتای چاودێر، پاسەوان، سـەرپەرشت و بەرپرسی باری کـەژ ڕادەگـەیـەنێ، نەک شـارەزای "تسلق الجبـال". کـە گـوترا "مـەلەوان" و نەگـوترا "ئاوەوان" بۆیە بوو کـە "ئاوەوان" بـۆ چاودێری لوولەئاوی نـاو شـار یان جۆگەی کێڵگە دەست دەدات. "جۆوان"ی برنج بەرپرسی کەرخ و پاراویی مەرەزەیە کە ئاوەکە بە هەموو برنجاڕدا بڵاو بکاتەوە. بـەرپرسی پەیداکردنی ئاو نییـە. ئەگەر جیـرانێک ئاوی مـەرەزەکەی بڕی، "جۆوان" یەخـەی نـاگرێ. لە باری وەهـادا دەشێ یەکێک "ئاوچی" بێ، پاراستنی ئاوەکـەی بە کـرێ پێ سـپـێـردرابێ. وردە فـەرقی ئەوتـۆیی هـەر وەک لێـرە بە پێـشـەوە یـارمـەتیی کـورد و غـەیری کـوردی داوە بۆ دەربڕینی مەبەست دەبێ یارمەتیی من و تۆش بدات بۆ داڕشتنی وشەی نوێ.

پێـشـینان هاتن بـۆ ڕاگـەیاندنی "درێژە"ی حـاڵـەتێک وشـەی بنەڕەتیـیـان دووبارە کردەوە و گوتیان چەنەچەن، تەقەتەق، غەڵبەغەڵب، قیژەقیژە، تەپەتەپ، خۆرەخۆر... کە دەنگەکە لە یـەک نەوایی دەرچوو و باریان لە وشـەسـازییـەکە گۆڕی و گوتیـان: هـەراوهوریا، زرموهوور، شـڵپوشیپان، مڵچوهووڕ... لە بەری سـۆران هـەندێ گەمە کـە یەک کەرەسـتە تێدا بەکار بێت داڕشتنێکی تایبـەتییان بۆ بەکار هێناوە، وەک: ڕگڕگانێ، ساپسـاپانێ، شـەقشـەقانێ، گەنمگەنمانێ. کە کەرەسـتەکە لە یەکێکی تێ

پەراند ڕێژەی دەگــــۆڕن و دەڵێن: جگانێ، مـــووشـــــانێ، کــــەلایانـێ، تۆپانێ، چاوشێرکانێ.

"کەلایانێ" چونکە لەگەڵ گوێز و جگ و موشیش ڕۆیشتووە ناوەکەی بەسەردا بڕا با هەر "کەلا" بە تەنیاش بەکار بێت. هەیشە دەڵێ، یاخود دەیگوت، "کەلا- کەلایانێ". دەیانگوت: "بازبازانێ" کە هەر بازدان مەبەست بایە. کە ژمارەی تێدا ڕەچاو دەکرا دەگوترا "سێباز"، "یەکباز"، "سینگەوباز".

"کڵاوکڵاوانێ" لە دەستووری لادابوو چونکە شتێک وەک ئەنگوستیلە و ئەستێ لە ژێر کڵاوەکاندا دەشارایەوە. لە ڕۆژهەڵاتی کۆیە پێی دەگوترا "کارەمستێنە". لە دیوی کوردستانی ئێران دەیانگوت "جۆرەبانێ" چونکە هەر گۆرەویی چەلی بۆ بەکار دەهات. "جورب" ی عەرەبی لە "گۆرەوەی"یەوە هاتووە.

تۆ بڵێ ئەگەر یەکێکی وەکو من ڕەچاوی ئەو دەستوورانەی کرد لە ڕۆنانی زاراوەدا کەس پێی ڕازی بێ؟ خوێنەر چ دەڵێ لەوەدا بۆ "ملاکمة" زاراوەی "کوڵەمستانێ" پێشنیاز بکەم؟ ئەگەر بە "فوتبۆڵ" بڵێم "تۆپەپێیانێ" پێڕەوی "کارەمستانێ"م کردووە، ئاخۆ لێمی دەسەلمێنن؟ بۆ "باسکت بۆڵ"- "تۆپەسەبەتانێ- تۆپەسەبەتێ-تۆپەتۆڕانێ" وەردەگرێ؟ ئەدی "الکرة الطائرة" چۆنە لەگەڵ "تۆپە دەستانێ" یاخود "هەڵمەقۆیانێ" کە لە "هەڵمەقۆ"وە بە پێی فرەوانتریی یارییەکە لێی زیاد کراوە؟ لە قیاسی "ملانێ" کە بۆ "مصارعة" پڕ بە پێستە ئەگەر بۆ "بینبڕکێ" یاخود "کێبڕکێ- پێشبڕکێ" لە مەلەدا بڵێین "مەلەوانێ"- نەک "مەلەوانی"- یاخود "مەلانێ"- بەلێقرتانی بزوێنی کۆتاییی مەلە- چ دەگوترێ؟ مەلە یارییە بەڵام "مەلانێ" بینبڕکێ و پێشبڕکێی تێدایە و دەبێتە "مسابقة". کورد هات "شەترەنج"ی خستە ژێر دەستووری یاری و پێی گوت "سەرترنجانێ". "سێڕسکانێ" و "نۆڕسکانێ" لە هەمان دەستوورەوە هاتوون. دامە بە هاراوی وەک خۆی مایەوە بەڵام هەیە دەڵێ دامانێ.

"شەترەنج" بە ئەسڵ "شەش ڕەنگ" بووە چونکە بە مەلیکەوە شەش ڕەنگ بەردی تێدایە. "بیدق"یش "پیادە یە گۆڕاوە بە پێی دەستووراتی زمانی عەرەبی، وەک کە "کەند- کەندک" گۆڕا بە "خندق".

ڕەنگەکان، سوور، سپی، زەرد... هەر یەکە پاشگرێک بەدوا خۆیدا دەهێنێ و دەگوترێ: "سپیپات، سوورکاڵ، شینکاڵ، زەردباو، بۆرە (وڵاغی بۆرە، بۆرەپیاو)

ڕەشـتـاڵە". قـاڵبی دیکەیان هـەیە بەڵام بە مـەبەسـتی ڕەنگ نیـیـە، وەک دەگـوترێ: "زەرتک (زەردوو)، زەردێنە، سۆرکە (سورێژە)، سپێنە، ڕەشکێنە، شیناک، سەوزە، کەسکە..." ئەم قـاڵبـانە بە دەقی خـۆیان دەمـێننەوە و ڕێ دەرناکـەن بۆ مـەڵبـەندی زاراوەسازی مەگەر بە تێک هەڵکێش لەگەڵ وشەی دیکەدا.

وشەی "ڕەنگ" خـۆی چەند وشەی دیکەی لێ کەوتووەتەوە وەک: "ڕەنگی، ڕەنگین، ڕەنگاڵ، ڕەنگاوی، ڕەنگاوڕەنگ..." بۆ تەلەڤـیـزیۆنی "ملـون" نازانم چ زاراوەیێک داندراوە یان نا. "ڕەنگاڵ" و "ڕەنگین" هەردووکـیـان بە واتای "ملـون" دێن. ئەگـەر خەت و شێریان لە نێواندا بکرێ زەرەرێکی نییە. من درهـەمم بۆ هـاویشت "ڕەنگین" دەرچوو.

لە مـەکتـەبی سـەرەتایی بووین دەمـانخـوێندەوە: پەڕی تاوس ژەنگارە. بەقـیـاس دەکرێ "ڕەنگار" دابڕشترێ بەڵام ڕەنگینەکە چ عەیبی نییە.

قـومـاش هەبوو پێیـان دەگوت "صـدر الحـمـام" ڕەنگگۆڕیی دەکرد. مـەشـوورە کە بزنمشکیش ڕەنگ دەگۆڕێ. بەپێی دەسـتـووری ئاسـانکردن دەشـێ وشـەکان ببنە: ڕەنگۆڕ، ڕەنگۆڕی لەجیاتی ڕەنگگۆڕ و ڕەنگگۆڕی.

وشەی "ڕەنگاندەوە" هەیە بە واتای ڕێکخستن و جوانکردن بەتایبەتی بۆ ئاخاوتن. گەلێک کەس دەڵێ: قـسـەکـە مـەڕینگێنەوە لەجیـاتی مەڕەنگێنەوە. ڕاسـتـیـیـەکـەی "ڕەنگانـدن" و "ڕەنگاندنەوە" بـۆ "تلوین" بە گـشـی دروسـتن، هێندە هەیە ڕەنگاندنەوە فرەڕەنگتر دەردەچێ. دەشـێ "ڕەنگاندنەوە" بە زاراوە بۆ "زخرفة" بڕوات.

"قـیـرژە" بـە جـێگەیێک دەڵێن قـیـری لێ هـەبێت. "ڕەنگژە" بۆ جـێگەیێک دەست دەدات شـتـان ڕەنگ بکاتەوە، بە عـەرەبی "مصبغة"ی پێ دەڵێن. "صـباغ" لە کوردی "ڕەنگێن"ی بۆ دەست دەدات لە قـاڵبی "بزوێن" کـە شت دەبزوێنـێ ڕەنگێنیش شت دەڕەنگێنێ. مەبەست لە صباغ بۆیەچی نییە.

سـەرژمـارکـردنی پاشـگرەکـانی چووککردنەوە نـەخـتـێک باڵقـووڵیی پێ دەوێ. چووککردنەوە جـۆری وەهـای هەیە بـە بزوێنی فـەتحـە پێک دێت، وەک: شـڵـەتوو، زڕەتەمـاتە، زڕەهـەنجـیـر... چووککردنەوەی هەیە: بـە "ۆ" دەبێ وەک: قـوتۆ، کورۆ... هـەیە بـە "ک" دەبێ وەک: بنک،... بە "چـە" دەبێ: ناوچە، ناڵچـە. بـە "یل" دەبێ وەک: خڕیل، مچیل، گورچیل... بە "یلە": گوجیلە، پشیلە، کورتیلە... بە "ۆک": ئاودەلۆک، دهۆک... بـە "ۆکـە": مـەڕۆک و بزنۆکـە، شـارۆکـە... بـە "ۆچکە": ئاگـرۆچکە،

شـارۆچكه... به "يلكه": ئاشـيلكه، خـانيلكه، ئاويلكه... به "ولكه": داسـوولكه، مـاسـوولكه،... به "ۆڵكه": گـردۆڵكه، تەپۆڵكه، خڕۆكـه... به "ەله" كـاكەلـه و بابەله، دايەله... به "ەكه": سەوزەكه، (كورتەكه شيرن سێوه)، تەزرەكه... به "ەڵه": گردەڵه، كـورتەڵه... بـه "كـەڵانه": خـڕكـەڵانه، ژيكەڵانه... پـاشگرى ديكەش هـەن لزووم ناكـا هـەمـــوويان دەردەست بـبن، تەنانـەت هـەندێ پـاشـگر كـــه بـه نيـــازى غـــەيرى چووككردنەوه هاتوون ديسانەوه چووككردنەوەيان تێدايه وەك: قرچۆك، بنچك...

ئەگەر به چاوى مـامڵەتى زاراوەسازى سـەيرى پاشگرەكانى چووككردنەوه بكەين دەبێ له پێـشـەوه هەمـوويان بنووسين. جـا سـەرنجـيـان لێ بگرين تا بزانين هـەر پاشگره لەگـەڵ چ بابـەتێكدا هاتووه بۆ ئەوەى له كـاتى پێويستدا پـاشگرى لەبار بۆ وشـه هـەڵبژێرين، ئەگەر نا بەكارهێنانەكه دەبێته كـارى سـەرپێيى و دووبەختى. به نموونه: هـەرگـيـز ناگـوترێ و نه گـوتراوه "دەرگـەچه، شـێـرەكـه، خـەنجـەرەڵانه، نيسكۆلكه..." له تووتنەوانێكم پرسى بۆچى ئەو هـەموو شيناوردەى به دەم تووتنەوه چاندووه، پێى گـوتمەوه: چى ئـەوتۆ نين، دوو قله مـاشـيلكەيه، لاتێك ترۆزيلكەيه و سێ چوار خەته تەماتيلكه و نەختێكيش شووتيلكەيه بۆ منداڵەكان ڕاسـتييـەكەشى ئەوەبوو شيناوەردەكەى بۆ خۆى بوو نيوەى لێ نەدەدايه خـاوەن زەوى و ئاوەكه وەك كه نيوەى تووتنەكەى دەدايه... سـەيرى چۆن هەمـوو شينايييـەكانى به يەك پاشگر چووک كـردەوه. له بارى ئێسـتـاكـەمـدا ئەو گـردوكـۆيەم بۆ ناكـرێ، به نـاچارى له پاشگرەكـان دەگـەڕێم بۆ دەرفـەتى ديكه... خـوێنـەريش لەلاى خـۆيەوه دەتوانێ بيرگێرييان تێدا بكات، هەر نەبێ هێندێكيان لێ ساغ دەكاتەوه.

پاشگرى "ۆڵ" له وشـەى وەک: "پندۆڵ، پيـتـۆڵ، شـڕۆڵ، كـلـۆڵ يان كـولۆڵ..." له بنەڕەتدا سيفەتێكى زگماک له مرۆدا نيشان دەدات. "پندۆڵ"، بێگومان له "پەند"ەوه هاتووه، كلۆڵ، كولۆڵيش بەگەڵ ئەو تاقمه كەوت كه پێشتر باسمان كرد و چەند دانەيەكمـان لێ دۆزييـەوه ئەويش "فسـۆس، بزۆز..." بوو. ئەو سيفـەتەى پاشگرى "ۆڵ" پەيداى دەكات پەسـەند و ناپەسـەنديش دەيگرێتەوه، بـەپێى ڕواڵەت سـەهۆڵ و فشۆڵ بەر ئەم تاقمه دەكەون، سەهۆڵ پێوەندييى به مرۆڤەوه نييه، لەوانەيه ڕێكەوت و وێنەى قـاڵب لەم ڕێژەيەى ڕاگرتبێ، له وشـەكـانەوه دياره ئەم پاشگره ئاوەڵناو دروست دەكـات، به دوا ناوى واتا و نـاوى مـادەشـدا دێت تـەنانەت له "شـڕۆڵ"دا به دوا ئاوەڵناودا هاتووه.

وشـەی "کاکۆڵ" کە بەو پرچە دەڵێن نێرینە بەسـەر پاشـەملدا بەری دەداتەوە بە زاهیـر لە "کاک"ەوە هاتووە و پاشگری "ۆڵ"ی پێوەیە. واتە هەمـوو وشـەکە بنەڕەتی نییـە. وەها پێ دەچێ "کاک" بە نیازی ئەوەی پرچی پاشەملی پیاو لە کەزی ئافرەت جـودا بێـتـەوە بەکار هـێنراوە، هەر چونکە بە زۆریش مـێـردمنداڵە کـاکـۆڵی دەبێ وشـەی کـاک بژاردە کـراوە، لـەوانە بوو ئەگـەر لـە ئەسـڵـدا پیـاوی کـامـڵ کـاکـۆڵی بەردابایەوە پێیان گوتبایە "مامۆڵ". وشەی کاکۆڵ هەرچەند بۆ ئەو مووە باسکراوە داندراوە بەڵام هەم لە واتای کاک و هەم لە داڕشتنەکەیدا تامی ئاوەڵناوی پێوەیە. کە بڵێـین "مووی کـاکـۆڵ" مـەیلـێکمان وەلای واتای وەکو "مـووی ڕەش" دەڕوات نەک "مووی پیاو".

نابێ ئەم ڕێژەیە لەگـەڵ وشـەی وەکـو: "بنکۆڵ، سـمکۆڵ" تێکەڵ بێت کـە لە "کۆڵین"ەوە هاتووە. وشـەی "گـڕۆڵ"یش کە بەکـارهێنانی دانیـشـتـوانی دەوروبەری سلێـمـانیـیـە جـێی تۆژینەوەیە چونکە لە بـەری سـۆران دەڵێن "گلوەڕ" و نـازانین کـامیـان ڕەسـەنن گڕۆڵیش ناوە نەک ئاوەڵناو کە دەزانین پاشگرەکە لە بنەڕەتدا بۆ وەسـفـە. لە بەری وڵاتی کـۆیێ بەسـتـەی شـایی هەیە لە وەسـفی کراسی یـاردا کە باسی مـەسـرەفـەکـەی دەکـات، دەڵێ: بە پێنسـەدی دیش گلوەڕیـان بڕی. پێنسـەد کورتەی پێنجسەدە.

کە بێین لە وشەی "سەخت" سەختۆڵ دابڕێژین بەسەر شەقامەڕێی زاراوەسازیدا ڕۆیشـتـووین: ئاوەڵناوی "سـەخت" بە پاشـگری "ۆڵ" زێدە واتـایێکی پێ دەدرێ و دەبێتە "سەختۆڵ" کە هەر ئاوەڵناوە. واتاکەی لە دەست زاراوەسـاز یاخود زوربەی زمـانزان و خـوێندەواری کورددایە ئایا بۆ چی و کوێ ببردرێتـەوە؟ بەلای منەوە بۆ "متعنت، مستبد برأیە" ئاو لێڵ ناکات. "سەرسەخت" لە جێی خۆیدا دەمێنێتەوە بە واتای سەرڕەق.

دەشێ "سـەخـتـۆڵ" کـە دەست لە ڕەئیی خـۆی گـیـر دەکـات، بۆ کـاری عـادەتیی ڕۆژانە نـەرم و نیـان بێ. "نـەرمـۆڵ" و "نـەرمـۆڵە" کـۆنن. دەشـێ بگوترێ: فـلان لە باوەڕدا سـەخـتـۆڵە، لە کردەوەدا نەرمۆڵە، بە واتای "مـرن [مـەرن عـەرەبی]". لەگەڵ "خـەست"دا گـوتراوە "خـەست و خـۆڵ" ئـەگـەر بگوترابایە "خـەسـتـۆڵ" چ عـەیبـێک نەدەهاتە سەر وشەکە.

دەگـوترێ هێندەی لێـدا شل و کـفـتی کـرد. وەها مـاندوو بوو کـفت بوو. "شل"،

"کــفـت" هـەردوویـان دەست دەدەن ئـەو پاشـگرەیـان بە دوادا بێت و ببنـە: "شلـۆڵ"، "کفتۆڵ" بە واتای "شلی" و "کفتی" کە زگماک بێت. "شلـۆڵ" کەسێکە هەمیشە خاووخلیسک بێ. "کفتۆڵ" کەسێکە هەموو دەم دەڵێی بە تێلایان لێ دراوە و هێزی پێ نەماوە. "قیتـۆڵ، زیتـۆڵ" پێچەوانەی شـلۆڵ و کفـتۆڵن ئەوانیش بە زگمـاگی. وا بزانم وشەی "ڕەشۆڵ" لەگەڵ گۆرانیبێژی مەردی کوردپەروەردا سەری نایەوە. سەد هەزار ڕەحمەت لە گۆڕە پاکەکەی.

پێشـتر "سیستـەڵ"مـان بە زاراوە پێشنیـاز کرد. "سستۆڵ"یش بۆ مرۆڤ لەبارە. "سستـەک" بۆ خـاکـە. بە نەختـێک چاوپۆشی دەتوانین "گـەرمـۆڵ" بۆ ئافـرەتێک بە زاراوە دابنێین کە کێشی زایەندیی بەهێزبێ و دڵی نێرینە بۆ خۆی ڕاکێشێ. ئەم گـەرمـۆڵە جـودایە لە "هـۆکن" کە ئـافرەتێکە مـەیلی نێـری زۆر بـەهێـزە. "سندۆڵ": قۆرتێکی ڕێک، لە شـاخ یان بەرد هەڵدەکۆڵرێ و برنج و دانەوێڵەی تێدا دەکوترێ. بەسـەر زێی بچـووکەوە لە نیـو سـەعـاتە ڕێگە دوور لە قـەڵادزە، دێی "سندۆڵان" هـەیە ناوەکـەی بریتـییـە لە کـۆی "سندۆڵ" – نـازانین کـەرتی "سند" لە چییـەوە هـاتووە، ئەگـەر واتاشی هـەبێ نایزانین. بە زاهیـر لە چیـرۆکـێکی فـۆلکلۆریدا کـە دەڵێ مـێرووله و کـەڵەباب چوونە لای کونـدەبۆ بۆ شـەرع بانگیـان کرد: کـوندی لەسـەر سندی، دەبێ "سند" بەرزایی بێت ئیتر چەندی هەبێ دەبێ بایی ئەوە بکات کوندی شـەرعـپرسی بە سـەرەیـەوە هەڵبنیشێ. ڕەنگە "سند" ئەو بەردە بێ کە دەکـرێتـە دەسکەجۆنی و لە سندۆڵان دانەوێڵە و برنجی پێ دەکوتن، کە قوتیش بکرێتـەوە بە کـورسی دەست دەدا بۆ کـوندەبۆ لەسـەری هەڵنیـشـێت وەکـو دادپرس بەسـەر کورسیەوە. جا ئەگەر ئەمە ڕاست بێ ئەوسا وشـەکە قاڵبێکی تازە وەردەگرێت و دەبێتـە کورتکراوەی "سندۆڵ" واتە "قۆرتی سند" و پێوەنـدیی بە پاشگری "ۆڵ" ەوە نامێنێ.

بە داخـەوە نەبوونی نووسـینی کـوردی شـوێنەواری گـەلێک وشـەی کـویر کردووەتەوە گەلێک وشەش هەر بە جارێ مردن. وشەی کەرت دەتوانێ یارمەتیمان بدات بۆ گـرتنی کـەلێنێک، هەندێ شت هەیە لە دروسـتکراو لـە شـتی سـروشـتی بریتییـە لە چەند کەرتی بەیەکەوە نووساو. دەڵێین: فـلانە شت بڕبڕە، کەرتکەرتە، تەعـبیـرەکەش تەواو نییـە چونکە بەیەکـەوە نووسـانی کەرتەکـان نیشـان نادات، ناچاری نـەبێ دڵ پێی دابـین نابێ. ئەگـەر ڕازی بین بە "کـەرتـۆڵ" ئەو کـەلێنەی پێ

دەگرین. پێشتر بۆ Perforated پێشنیازی "کوناش"م کرد کە وشەیێکی زیندووە، لێرەدا کەرتۆڵ وشەیەکە ڕوحی بەبەر دێت.

ئەو هێلکەدانەی پێی دەڵێن تەبەقی هێلکە کەرتۆڵە. بڕبڕەی پشت وەکو ناوەکەی کەرتۆڵە. زنجیری "دبابە" کەرتۆڵە. لە لەشی گیانلەبەری ئێسکدار شتێک هەیە لە ئێسک نەرمترە دەکروژترێ و "کرۆژە"ی ناو لێ دەنێن، بە زۆری پێی دەگوترێ کرتکرتە. دەشێ ئەمیان "کرتۆڵ"ی بۆ بڕوات.

ئەم چەند وشەیەی دوایی لە سیفەتی مرۆی لادا وەک کە "کاکۆڵ"یش لێی لادابوو منیش پێڕەوی ئەو سازشتەم کرد کە کۆنینە کردوویانە. وشەکان بەهەمەحاڵ ئاوەڵناون.

پاشگری "ەوانە" وەک لە "دەستەوانە، چەپەوانە، قەرەوانە"دا دیارە ئۆگرگرتن و ئاشنایی شتێک، کەسێک بە شتێکەوە دەردەخات. فەرق زۆرە لە نێوان ئاشنایی کلیل و قفڵ لەگەڵ ئاشنایی نێوان دمەوانە و زارکی شووشەیێک. چونکە وشەی کلیل لە داڕشتنیدا هێمای ئاشنای وەلای شتێکەوە پەیدا نییە، هەرچی دەمەوانەیەوە لە ڕێی پاشگرەکەوە ئەو ئاشناییییە دەبەخشێ. "تۆپەوانە"ش دەمەوانەیێکی گەورەیە ئاخێوەری کورد هات ڕێی بە خۆی دا جارێکیان لە "دم-دەم"ەوە ناوەکە ڕۆبنێ جارێکیشیان لە تۆپەکەوە کە دەچێتە ناو دەمەوە، وشەکە ڕۆبنێ.

ئێمەش ئەگەر دەرفەتمان یاخود برمان پێی شکا دەبێ ڕەفتاری ئەوتۆیی بکەین بە پێی داخوازی مۆسیقا و "تفعیل"ی وشە. دەستەوانە. دەستەوانە هەم دەستکێش و هەم پەنجەوانەشی پێ دەڵێن. لەتەک دەستێکێشدا پاژنەکێشمان هەیە کە لە میاندا کێشەکە بۆ پاژنەیە، لەویاندا کێشەکە بۆ دەستکێشەکەیە پتر لەوەی بۆ دەست بێت. پاژنەکێش پاژنە دەکێشێ، دەستکێش لە لایەن دەستەوە دەکێشرێ. پاژەنکێش ناوی کارایە، دەستکێش ناوی بەرکارە. دەبینین پاژنە بۆ خۆی لێی ناوەشێتەوە شت بکێشێ، خۆی دەکێشرێ. دەست، ئامێری چالاکییە جێی خۆیەتی خۆی کارا بێت و دەستکرد و دەستکەنە و دەستکێش و دەستخۆر هەموویان بەکار بن.

لە دەستبڕدا دەستەکە بەرکارە چونکە خۆی بڕدراوە، دەستڕاست، دەستخاوێن، دەستدرێژ... هەموویان وەصفن و فیعلیان تێدا نییە بۆ لایەنی کارا و بەرکار

بچنەوە. مەبەستم لەو درێژەیە ئەوەیە بزانین زاراوەساز وەکو خاوەن زمانەکە بۆی هەیە ڕێبازگۆڕی بکات بۆ سەر ئامانج بە مەرجێک ڕێبازەکەی دۆزیبێتەوە.

"لووتەوانە" لە جێی خەزێمە خۆی بە لووتەوە نا (بەڵام فەڕی بزر بێ بۆ خۆی و ئێسک قورسییەکەی... یەک فیلمی هیندی سەیر ناکەم لووتەوانە بە لووتی ئافرەتەکانیەوە بێت).

لەتەک لووتەوانەدا بیر بۆ گوارە دەڕوات کە لە "گوشوارە"وە هاتووە. بە قیاس دەشێ گوێچکەوانە بۆ گوارە دابڕێژرێ بەڵام چ سوود لەوەدایە وشە بە وشە بکوژین. ئێمە کارمان بەو "سماعة"ی پزیشکی هەیە کە دەنگی پێ دەبیسترێ. گوێچکەوانە، گوێیەوانە خراپ نییە بەڵام نەختێک مەودا لە زاراوەکە کورت دەکاتەوە چونکە مەرج نییە هەموو جاران ئامێری دەنگبیستن بە گوێوە بخرێ. ئەو ئامێرەی دەنگ دەداتەوە لە ناو ڕادیۆ یاخود تەلەڤیزیۆن گوێچکەوانەی بۆ ناشێ. وەها ڕەوا دەبینم "بیستەوانە" بۆ "سماعة" بێت. ئنجا ئەگەر بگوترێ ڕەنگە ئامێرێک هەبێ یاخود پەیدا بێ لەگەڵ ژمارەی بیستدا پێوەندیی هەبێت و ئەم بیستەوانەیەی تێ بئاڵقێ دەڵێم بۆ ئەمیان "بیستەوان" ڕاستترە. بەهەمەحاڵ دەتوانین بە نیازی سووک دەربڕین بڵێین "بیسەوانە" لەجیاتی بیستەوانە.

کورد بۆ عەینەک "چاویلکە"ی بەکارهێنا و ڕێبازێکی ڕەمەکیی شیرنی تێدا گرتەبەر وەک کە هات بۆ ئەو ڕەشکەوپێشکەی لە گەرمای هاویندا بەسەر خاکی بەر هەتاوەوە دێنە بەرچاو "دراویلکە"ی بەکارهێنا. لە بواری زاراوەسازییەوە بە قیاس لە دەستەوانە و بیسەوانە دەبێ بڵێین "دیدەوانە". پێشتر دووربین و وردبینمان بۆ تەلەسکۆپ و مایکرۆسکۆپ هەڵبژارد (لە بەشی یەکەمی ئەم نووسینەدا "عەینەک" مابووەوە بۆ ئەم شوێنە کە لە بەشی ناودا زاراوەی بۆ ڕەچاو بکرێ).

وشەی "دیدەوان، چاوەوان" کە ئامێری تێدا نییە، هەرچەند بابای چاوەوان بەهێزترین دووربینیش بە چاوەوە بگرێت، مەبەست ئەوەیە لە داڕشتنەکە ئامێر پەیدا نییە.

مامڵەتێکی ڕێبوارانەم لەگەڵ ژیکەڵەدا هەیە:

وشەی "ژیکەڵە" لە "ژی- بەواتای ژیان"ەوە هاتووە ژیکەڵە و ژیکەڵانە بە

مەبەستی خۆژییەتی لە ڕێی چالاکی و خۆ خۆشەویستکردنەوە سەریان هەڵداوە. "ژیوەر"یش لە سەرچاوەی "ژی"یەوە بۆ "گیانلەبەر" داڕشتراوە. زمانزان هەن، یەکێک لەوان هەژاری سابلاغی، دەڵێن "پزیشک"ی دکتۆر لە "فزیشیەن"ەوە نەهاتووە بەڵکو لە "بژیشک"ەوە هاتووە کە پێشگری "ب"ی فاعیلییەت (وەک لە: بژێو، بکوژدا) و "ژی"ی ژیان و پاشگری "شک" پێکیان هێناوە بە واتای ژیانبەخش، ژیانپارێز.

ئەم پێشەکییانەم بە دەوری "ژیکەڵە"وە گێڕا بۆ دەربڕینی گۆشەنیگایێکی تایبەتی: "ژیکەڵە" لەتەک "مردەڵە"دا کە یەکەمیان لە ژیان و دووەمیان لە مردنەوە هاتووە دەردەکەوێ کە پاشگری "ەڵە"ی بە دوادا هاتووە، خۆی قاڵبی "ژیک"ی هەبووە. وەها دەزانم ئەم "ک"ە هەمان پاشگری نیسبەتی "یک"ی کۆنە کە پێشتر باسم کرد و گوتم زمانزانان دوو وشەی "نزدیک، تاریک"یان بە دەقی کۆنیان دەستنیشان کردووە، منیش خۆم "پەلیک"م بە نموونەی سێیەم پێشکەش کرد گوتیشم دڵم بۆ ئەوە دەچێ "باریک، خەریک"یش ڕێژەی نیسبەت بن بە پاشگری "یک" بەڵام نازانم "بار، خەر" لە چییەوە ماونەتەوە. وا لێرەشدا بەسەر ژیکەڵە، ژیکەڵانەدا دەکەوم و هەمان پاشگری نیسبەتی تێدا دەبینم هێندە هەیە چونکە "ژی" دەنگی "ی" لە کۆتاییدا هەیە "یک" هەمووی دەرناکەوێتەوە، هەر "ک" بە زیادەوە دێت بۆ وشەکە چونکە بزوێن بە بزوێنەوە نالکێ وەک کە دەڵێی "ترۆزیی ئاویژە، ماسیی دەریا" "ی" ئیزافە و وەصف تێ دەچن هەرچەند نووسەران لە نووسیندا زیندوویان دەکەنەوە بێ ئەوەی لە دەمدا دەنگ بدەنەوە ئەویش بە نیازی تێگەیاندن. ژیکەڵە ئەگەر بەو پاشگرەی "یک"ی نیسبەت نەبوایە نەدەبوە ئاوەڵناو. مردەڵەش لە پێشەوە "مردە"ی لێ دروست بووە بووەتە ئاوەڵناو ئنجا "ەڵە"ی پێوە لکاوە. "ەڵە" یەکسەر بە فیعلەوە نالکێ هەرچی پاشگری "ە"یە بە فیعلەوە دەنووسێ وەک: "کردە، بردە، خواردە، کوشتە...". پەحا، تۆژینەوە لە زمان چ شەڕێک بە مرۆ دەفرۆشێ.

پاشگری "انگ" لە چەند وشەیەکدا وەکو: "برژانگ، ڕەشانگ، قەرانگ..."دا هەر جارە وشە بەرەو ڕووکارێک دەبات. برژانگ بە پێی ئەوەی "برژۆڵە"شی پێ دەگوترێ دیارە کەرتی "برژ" ی بنەڕەتییە. وەها پێ دەچێ لەگەڵ "بژ" کە مووی سەر ملی وڵاغە یەک ڕیشە بن و لە برژانگدا ناوگرێک هاتووە بۆی و جودای

کردووەتەوە. بە عادەت ناوگر یان هەر گیرەکێک بێ زیادیێک بەسەر ئەسڵی وشەوە دەنێت. لە برژانگدا قــەوارەی مــوو کــەم بـووەتەوە بەڵام نـرخ و بایەخـی بە دەوری چاوەوە زیادی کردووە. نازانین "برژ" بە تەنیا چ ڕادەگەیەنێ.

بە زۆرەملێ ناتوانین لەگەڵ "پەرژ، پەرژین"دا یەکێکیان بکەینەوە بە نامەی ئەوەی برژانـگ پەرژیـنی چـاوە. ئەو ڕۆژەی بنەچـەکی "بـرژ"یش دەدۆزینـەوە هـەر دەمــێـنێ بزانین پاشگری "انگ" بۆچی زێدە لە هەزاران وشە بەو چەند وشەیە گیرسایەوە.

لە ڕەشـانگدا "انگ" ناوی جێگەی دروست کرد. قـەرانگ ئامێرە. ڕەفتارەکەی بێ سـەروبەرە. ڕەشانگ شوێنێکە لە سـەرەتاوە "سووتن"ی پێ گوتراوە کە تازە سووتاوە وەکو قەترانی ڕەشە. دوای ماوەیێک ڕەنگەکەی زڕ دەبێ پێی دەڵێن ڕەشانگ.

"ڕەشـان" بە تـەنیـا بۆ بزن و تـاقـمـەکـەی بەکـار دێت، "سـپـیـان"یش بۆ مـەڕ و تاقـمـەکـەی. قـەرانگ داردەسـتـێکی یەک دوو مـەترییـە سـەرێکی چـوکـڵـەی هـەیە لکەداری بەرزی پێ نزم دەکەنەوە بۆ میوەچنین یان هەڵپیتاوتن... یان...

لە بیـتـوێن دێیـێک هـەیە ناوی "وەرانگە"یە، ڕاسـتـیـیـەکەی دوو دێن: وەرانگەی سـەروو، وەرانگەی خـواروو. بە زاهیر وەرانگە خزمی ڕەشانگ و قـەرانگ بێت بەڵام وەک لە هـەڵکۆڵینەکانی گردی شـمـشارەی نزیک دەربەندی سـەنگەسـەر دەردەکەوێ فـەرماندەیێکی جیرانی شمشارە بـەر لە ٣٧٠٠ سـاڵ ناوی "نەویرام شـەروور" بووە وابزانم "وەرانگە سـەروو" بە ئەسڵ لـەو ناوەوە مـاوەتەوە وەک کـە شـمـشـارە خـۆی ئەوسا "شووشـەرا" بووە.

"کامەریان"، "شـیـمەرینی" بووە، "قـوڕەشـینە"، "کوڕەشـانوم" بووە... دێیـێک هـەیە ناوی "بەردانگە"یە ئەویش خـزمی قـەرانگ و برژانگە. هـەر دەڵێی ڕێژەی برژانگ کـە بۆ ناوی ئاوایی بەکار هات بزوێنی فەتحەی پێوە دەلکێندرێ.

وشـەکانی "بانگ، جـانگ، مانگ..." تەنیا مانگەکەیان لە کۆنەوە مەعلوومە چ بووە ئەوانی دیکە سـەرەدەری لە بنەچەکەیـان ناکەم، نـاچێتەوە عـەقـڵـیشـەوە بە ڕێکەوت ئەو "انگ"ە دوور و درێژە بـە دوا تاکە دەنگدا هات و چەندین وشـەی دروست کـرد، وەک دیاریشــە پاشگرەکـە خـۆ لـە فیـعل نادات. ڕوانگە بریـتـیـیـە لە "ڕوانین + گـە" بووەتە "ڕوانگە" وەک کـە فـڕین + گە دەبـێتـە: فـڕگـە. بەو پـێـیـە پاشگرەکەی ڕوانگە "گە" یە نەک "انگە".

وشەی "لەرز" ناوی چاوگە دواتر فیعلی لێ وەرگیراوە بوو بە "لەرزین". لە "ترس و لەرز، لەرزوتا" دا ئەم لایەنە ئاشکرایە. ترسیش وەکو لەرزە. دەشێ هەردوو وشە بخرێتە قاڵبی ڕەشانگ و برژانگ و بگوترێ: "ترسانگ، لەرزانگ" بۆ دەم و کات و ساڵی وەکو ئەو ساڵانەی هەرای لوبنانی تێدا بەردەوامە.

دەشێ بگوترێ: لەرزانگی ڕۆژەکەی بۆمباردمانی دێیەکەمان لە بیر ناکەم. ئەو ساڵەی کلۆی پێکوڕە بە بەر دەغڵی وڵاتەوە نیشت چ ترسانگێک بوو. ترسانگ و لەرزانگی شەڕی یەکەم لەتەک شەڕی دووەمدا هەر خۆ نانوێنێ... کە ترس و لەرز بۆ جێگە بوو دەبێ "ترسانگە" و "لەرزانگە" بەکار بێت. کە ترسانگەی دۆڵی شەیدانت تێپەڕاند پشتی لێ بکەوە. لەرزانگەی پیاوتۆقێن لێڕستانەکەی شاخی بەمۆیە.

بە باوەڕی من حەقی خۆمانە لە جێی "ثلاجة Glacier"دا بڵێین: "بەفرانگە". هەرچی هەرەسە لەگەڵ Avalancheدا هاووتایە. ئەگەر ساڵێکی بەفری زۆر بێ دەشێ بڵێین "بەفرانگ" و بە دڵخوزی خۆمان وەکو ڕەشانگ کە شوێنێکی ڕەش دەگەیەنێ بە فرانگیش بە ئاوەڵناو دابنێیێن و بڵێین: پار ساڵێکی بەفرانگ بوو. "ساڵی سەخت" لەوانەیە زۆر ساردبێ بەڵام بەفر و بارانی کەم بێ. وشەی "سەخت" بە بەریەوە هەیە "سەختانگ"ی لێ وەربگیرێ بۆ سەردەمی سەخت و ناخۆش کە ترس و لەرزی کوشتن و بڕینی تێدا نەبێ وەک کە تیجارەتی دەرەوە بووەستێ یاخود باران کەم بێ یاخود نەخۆشیی ئاژەڵ و درەخت زۆربێ...

ئێمە "گەشەند، تەژەند"مان پێشنیاز کرد. "سەختانگ" پێچەوانەی ئەوانە. سەخت ناچێتە قاڵبی ڕەوەند و سەهەند وەک کە "گەش، تەژ، هەژ" چوون. سەختەند هاوقاڵبیان نییە. گەش، تەژ، هەژ، وەکو ڕەش لێیان دێ ببنە "گەشانگ، تەژانگ، هەژانگ" بەڵام کارمان بەو قاڵبەیانەوە نەماوە. سەخت خۆی ئاوەڵناوە و دەشێ بگوترێ شوێنی سەخت. ڕێژەی "سەختانگە" بۆ سەخت دەست نادات. وەک دەبینی "بەفر، ترس، لەرز" هیچیان ئاوەڵناو نین. سەخت وەکو ڕەش ئاوەڵناوە. وەک کە ڕەشانگ هات، سەختانگ هات، ڕەشانگە نەهاتووە سەختانگەش نایەت.

گوتم برژانگ، برژۆڵە دەسەلمێنن کە "برژ" بنەڕەتی وشەکە بێت. ڕاستییەکەی ئەگەر زەین بدەینە وشەی "برژانگ" کە لە بەشێکی بەرینی کوردستاندا بەکار دێت

لەتەک "بژ"ی ولاغـدا هەر دەڵێی پاشگری "انگ" نەک نـاوگـری "ر" لە یەکـدیی جوداکردوونەتەوە. بەهەمەحاڵ مەسەلەکە دەمێنێتەوە بۆ یەکالا کردنی.

پاشگری "ێنە" لە وشـەکـانی: "زەردێنە، سـپـیـێنە، ڕەشکێنە، وەردێنە، شلکێنە..."دا واتای هەمەبابەت دەبەخشێ، سێ وشەی بەرایی ڕەنگی جێگا یاخود ئەندام یاخود شتێک نیشان دەدەن. وەردێنە نەخۆشیی چاوە. شلکێنە بووەتە شلک ئنجا بووەتە جۆرە نانێک. قرتێنە ئامێرە. تەنیا یەک سیفەت کۆیان دەکاتەوە کە هیچ کـامێکیـان لە بۆ تاکە یەک مـەبەست بەو لاوە نـاڕۆن. قـرتێنە دەبێ قـرتەی لەگـەڵدا بێت، بقـرتێت. وەردێنە تەراخـۆمـایە ئەوانی دیکە ڕەنگی شـوێنی دیاریکراون.

لە پەڵپینە نازانین "پەڵپ" چییە، خۆ ناشێ لە پەڵپ پێگرتنەوە هاتبێ. بەرهەڵبێنە لەوەدا کە "هەڵ" چووەتە بەرایی بەشی بنەڕەتی وشەکەوە و ناشزانین واتای چییە، لێمان ڕوون نابێ ئایا ئەو کەرتە، فیعلە یاخود فیعل نییە.کە بڵێین لە قالبی "هەڵهێنە"یە دەبێ وەکو "هێنان" ئەویش لە "بێنان"ەوە هاتبێ کە دەزانین فیعلی ئەوتۆمان نییە. ئەگەر بڵێین لە قالبی "هەڵستێنە"یە دەبێ ئەویش وەکو "ستاندن" لە "باندن"ەوە هاتووە کە دەزانین ئەو فیعلەشمان نییە. ئەم ستاندنە جودایە لەو ستاندنەی بە واتای غصب، اخذ بالقوة. هەڵستان و هەڵستاندن کە لە ئینگلیزی Stand و لە فارسیدا "استادن"ە باسێکی سەربەخۆی هەیە جێی نابێتەوە.

"دروونە" لە قـالبی دروێنەدا خۆی لەو وشانە نزیک دەکاتەوە لەگەڵ بەرهەڵبێنە دەبنە دوو فیعلی ئەم قالبە. لە لایەن فیعلەوە قرتێنەش لە گومـاندایە، ئایا لە قرتاندن یاخود لە دەنگی "قرت"ەوە هاتووە.

لە قـالبی وشەکانڕا دیارە دەنگی "ک" لە "ڕەشکێنە"دا بۆ هاوقـالبکردنیەتی دەنا دەبوو سپیکێنە و زەردکێنەش هاتبان. ئەم بەڵگەیە بەسە بۆ ئەوەی بزانین قالبی یارییەکان وەک: "جگێنە، تۆپێنە، مووشێنە، سەرمەقولاتێنە" جودان لەو وشانەی سـەرەوە چونکە لە یارییەکـاندا هاوقـالبـبوون مـەرج نییـە، جگە لەوەی کـە لە هەموویاندا یەک مەبەستی بەرچاو کە ناوناني یارییە، ئاشکرایە. لە پژدەر بە یاری "دوگلەمەڕێ" (کە بە ئەسڵ گورگلەمەڕێ بووە) دەڵێن: "دایە مەمدۆڕەکێنە".

لە لاپەڕە ٤٥٧ ی "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، بەرگی چوارەم ١٩٧٦، وشەی

"سـەلێنە" بـۆ "مـسلـمـات" پـێشـنیـاز کـراوە لـە لایەن لیـژنەی زاراوە. ئەگـەر قـاڵبی "سـەلێنـە" کـە سـەربە پاشگری "اندن"ەوەیە بە هاوڕێ دابنێین لەگـەڵ ڕەشکێنە و قـرتێنە، مـەیدان لەبەر زاراوەسـاز پان دەبێتـەوە بە کـەیفی خـۆی تەڕاتێنەی تێـدا بکات، تەنیـا سنوورێک بـە دەوری مـەیدانەکـەوەیە ئەویش قـاڵب سـەلماندوویەتـی کـە دەبێ لە کـێـشی "قــرتێنە" زاراوە بـە هۆی پاشگری "ێنە"وە سـاز بدرێت. بەڵام سەلماندنی داڕشتنی زاراوە لەو فیعلانەی "اندن"یان پێوەیە وەها دەکات پاشگرەکە لە "ێنە" بشـۆرێت چونکە فیـعلەکانی "اندن" لـە خـۆیانەوە بە گـەردان ئـەو "ێنە، ێن" پەیدا دەکەن. کەواتە دەبێ دان بەوەدا بهێنـین کە تـەنیا ئەو فیـعلانەی لە بنەڕەتدا "ناوی چاوگ"یان هەیە وەک: "ترس، لەرز، سوور، خول" پاشگری "ێنە"یان پێ ڕەوا دەدیترێ بە مـەرجی ڕەچاوکردنی قـاڵبـەکە. ترس و لەرز بۆ قاڵبەکە دەست دەدەن. سوور، خول دەست نادەن.

ترش لەبارە، ئەگەر "ترشـێنە" بۆ شتێک دەست بدات پێوەندیی بە ترش، ترشان، ترشـــاندنەوە هـەبێ زاراوەیێکی ڕێکوپێک دەردەچێت. ئێـــمــە بۆ ئۆکـــســـجین "ترشـەزێ"مـان پەسـەند کرد، دەشێ ئەم "ترشێنە"یە بـەکار بێت بۆ هـەر مـادەیەکی "ترش"ی تێدا بێت و بەوەوە واتـە بە ترشـەکەوە بناسرێتـەوە. ترخێنە کاری خـراپ ناکاتە سـەر ترشـێنە، بە پێچەوانەوە پشتگیری دەکات لێی چونکە بەڵگەی چالاکیی قاڵبەکە نیشان دەدات.

زمـان هەتا لەسـەر دەسـتـوور بڕوات و وشـەی هـاوقاڵبی هەبن پتـر لێی دیار دەدا کە ڕەگی بـە سـەقافـەتێکەوە بەسـتـراوەتەوە. وشـەی ڕیزپـەڕ و نافـەرمـان بـۆ یاسـا خـەفـەکـەری زمـانە. کـەمـبـوونی یاسـا لە زمـاندا وەهـا دەکات هـەر وشـەیە وەها سەربەخۆ بێ بەتایبەتی ئەزبەر بکرێ. تۆ سـەیری چەند خۆشـە کە کۆمەڵە فیعلێکی سـەرلەبەر لە قـاڵبی پێوان یاخود سپاردن یاخود پالاوتن یاخود فیعلەکانی ڕوودان و پاشگری "اندن" ... بە زانینـی دەسـتـوورەکـەیان هـەمـوویان گـەردان بکرێن و لە ڕابوردووەوە بۆ داهـاتوو بێ گرفت بابدەنەوە.

ئنجـا ئەگـەر وشەی تازە داهێنراویش بدرێتەوە بە قـاڵبی سـەلێنراو لە زمـاندا لە ڕووناکاییدا زاوزێ دەکات. هەتا لە زوویشـەوە زمـان بکەوێتە سـەر ڕێبازی یـاسـا و دەسـتـوور کـەمـتـر بە دەست زارە جـوداکـانـی و لکە لێکتـرازاوەکـانیـەوە دۆش دادەمـێنێ. زمـانـی پێشکەوتوو کە لـە دەمێکەوە پێوانەی تێدا کـراوە لە پێشـەوە

میللەتەکەی بەوەدا حەساندووەتەوە کە هەموویان لە شێوەی نووسراوی دەگەن، ئنجا شارەزای هەر یەکێک لە لکە بێ ئەژمارەکانی زانستدا کە چاوی بە دروستکراوێک کەوت و ناوەکەی بە هێما یان سەرلەبەر خوێندەوە دەزانێ لە چی دروست کراوە، بۆچی دروست کراوە هەر دەڵێی پۆلیسە نیشانەکانی سەر ڕێوبان دەخوێنێتەوە.

لەلای خۆمەوە کە هەوڵێکی بچووک بۆ خزمەتی زمانی کوردی دەدەم دەمەوێ هەر زاراوەیێکی ڕەپێشی بیەخم دەوروبەری خۆی و ئەو قاڵبەی دەقی پێوە دەگرێ ڕوون بکەمەوە دەنا پێشنیازەکەم وەکو کاری خەتوشێر دێتە بەرچاوان. ئەوەی نووسینەکەشم دەخوێنێتەوە سوودێک وەرناگرێ کە مومکینە لە نووسینی ڕوون وەربگیرێ. هەڵبەت من ناڵێم چی بە پێشنیازی دادەنێم لێم بسەلمێندرێ: داوا دەکەم هەڵەم ڕاست بکرێتەوە و چەندێکی بشێ وشەی لە بارتر بدۆزرێتەوە و ڕێبازی هەموارتر و دەستووری شاکارتر بگیرێتە بەر بەلام مامڵەتەکە لەگەڵ نووسینەکەمدا لە بەرخاتر و سوودی زمانی کوردی دۆستانە و ڕێنموو بێت. دەستوورەکان کوێر نەکرێنەوە. لە سەرنجەکانم کورتبینی و تەسکپێوی نەکرێ. ئامۆژگارییێکی کردبێتم بەهەند هەڵبگیرێ، خۆ من دانانەکەی ناخەمە هەنبانی خۆمەوە.

وا لەگەڵ پاشگری "ێنە"دا تێک ئالاوین، خوێنەریش تەماشاچییە. یاخوا چاویلکەکانی شەش لەسەر شەش بن. تۆ سەیری وشەی ترخێنە، پاشگرەکەی لێ دابڕیت "ترخ" دەمێنێتەوە، مانای چی؟ پاشگرێکی زەق و زۆپ بە هیچەوە نالکێ. ئەگەر ڕەفتاری وەها لە زماندا جایەز بێ ئێمەش وەکو بەردەستەکەی کابرای "نحوی" کە لێی پرسی: هل سقعت العتاریف؟ گوتی مولانا حبظلم... ئیمەش بە ئارەزۆ ناو لە سیسموگراف دەنێین هافەلکۆت... پەڵپینە چییە؟ ماڵی زەرد و سپی و ڕەش و شل و قرت و درو... ێنە ئاوابێ دەنا کەس ناتوانێ پشت بە ترخێنە ببەستێ یاخود خۆی بە وەردێنە تەیار بکات. هەر نەیسە.

شتێکی لەم پاشگرەدا جێی دڵنیایی بێ ئەمەیە لە وشەکانی زەردێنە، سپێنە، ڕەشکێنە و شلکێنەوە دەزانین بە ڕەهایی بە دوا ئاوەڵناودا هاتووە، بەلام ئەم ڕاستییە ڕێ لە بەشەکانی دیکەی ئاخاوتن، کە بەبەریانەوە هەبێ بۆ زاراوەسازی و وشەڕۆنان بەکاربێن، کوێر ناکاتەوە. وەک بە سەرنج ڕاگرتن بۆم دەردەکەوێ

چوار مەرج هەیە لە زاراوەییەکی بەهۆی "ێنە"وە دابڕێژرێ:

مەرجی یەکەم: ڕەچاوکردنی قاڵبەکە، ناشێ لە کێشی سپیێنە، پەڵپێنە دەرچێ.

مەرجی دووەم: فیعلی بەرەی "اندن" ئەگەر لە بنەڕەتدا ناوی چاوگی نەبوو لەگەڵ پاشگری "ێنە" دا ناگونجێ چونکە "اندن" خۆی لە ئایندەدا دەبێتەوە "ێن".

مەرجی سێیەم: ئەوەیە کە "ێنە" ئاوەڵناو دروست ناکات هەر چەند وشەکە لە ئەسڵدا ئاوەڵناو بێت وەکو سپی، زەرد، شل...

مەرجی چوارەم: ناوێکی دروست بکات بۆ تاکە یەک شت دەچێتەوە نەک وەکو خۆراک و پۆشاک و چەک و میوە چەندین شت بگرێتەوە.

ئەم چوار مەرجانە تایبەتی "ێنە"ن. مەرجی هەمەکیش کە لێرە بە پێشەوە پێیاندا تێ پەڕین هەمیشە ڕەچاو دەکرێن. لەوە بەولاوە چ کۆسپێک نابینم لە پێش بەکارهێنانی "ێنە"دا بە نموونە: "هۆندنەوە" "کەزیلەیی" و "گورزەوهۆن"ی هەیە کە داوەکانی پترن لە کەزیلەیی. بە ڕەهایی دەتوانرێ "گورزێن" بۆ یەک لەوان هۆندراوانە بێت، بابڵێین جۆرێک لەو وایەرانەی بۆ کارەبا یاخود گەڕۆک بەکار دێن "گورزێنەی پێ بگوترێ.

"چەرمێنە" بە ئامێرێکی دەستنیشانکراو بگوترێ کە لە چەرم دروست کرابێ. "چەرمین" هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە چەرمن. چەرمێنە خۆی چەرمینە. دەشێ بە سیلفی گەڕۆگ بگوترێ "ئاگرێنە". بە "سکان"ەکەی بگوترێ "سووڕکێنە" خۆی ناوی چاوگە. "گەڕکێنە" پتر بۆ مەکینەکەی دەست دەدات.

مەبەس لە قاڵب و کێش ئەوەیە وشەیێکی لەو پاشگرەوە بکەوێتەوە سێ بڕگەیی بێت. "سووڕکێنە و گەڕکێنە" ئەو "ک"ەیان تێ ترنجا هەتا ئەوانیش وەکو دوو وشەی "ڕەشکێنە، شلکێنە" کێشیان تێروتەسەڵ بێ دەنا ڕەشێنە، شلێنە، سووڕێنە، گەڕێنە هەموویان سێ بڕگەیین بەڵام هاوقاڵب نابن لەگەڵ ترخێنە، پەڵپێنە، قرتێنە...دا ئەگەر سووڕکێنە و گەڕکێنە پەسەند نەکرێن، دەشێ "گەڕێن، سووڕێن" لە ڕێژەی "سووڕاندن، گەڕاندن"ەوە وەربگرین. بە چاو لێپۆشین.

وشەی "جڵەو"یش بۆ "سکان" دەست دەدات. زۆر جاران گوێم لێ بووە لە وتووێژدا گوتراوە: جڵەوی سەیارەکە بە دەست خۆمەوەیە. جڵەوەکەی لە دەست خۆتدایە ئاگات لە جڵەوی بێ...

پاشگری "ینە" لەگەڵ "ین" لەوەدا یەک واتان کە هەردووکیان دەلالەتی ئەو مادەیان تێدایە کە شتی لێ دروست کراوە. "گڵینە" لوولێنەیە لە گڵ دروست کراوە. "زێڕین" هەر شتێکی لە زێڕ دروست کرابێ. جوداوازییان لەوەدایە کە "ینە" یەک شت دەگرێتەوە. "ین" بۆ جینسی ئەو شتانەیە کە لە یەک مادە دروست دەکرێن. هەڵبەت کە دەڵێین "زێڕین" بە "مجاز" بۆ غەیری مادەش دەڕوات وەک کە بڵێین: وشە زێڕینەکانت بەزیاد بێ. هەروەهاش کە دەڵێین "پەلکەزێڕینە" بە مەجاز بۆ "قوس قزح" ڕۆیشت. کە بڵێین "کورسیی زێڕین" ناو و ئاوەڵناون بێ ئەوەی تاکە کورسی دەست نیشان بکەین کە بڵێین "کورسییە زێڕینە" دەبێ مەبەستمان کورسییێکی ناسراو بێ. "مسین" هەرچی لە مس دروست کرابێ دەگرێتەوە. "مسینە" (بووەتە مەسینە) بەو حەوجۆشە دەڵێن لە مس دروست کراوە. "ئاوریشمین" ئاوەڵناوێکی عادەتییە وەکو "زیوین" بەلام نە "ئاوریشمینە" و نە "زیوینە"مان نین. لە "پەشم"- "پەشمینە" ناوی سەرپۆشێکە. کورد هاتووە گوتووەتی: "سێیەمینەی حەدیس" و "سێیەمین"ی پێ هەلاواردووە بۆ ئەو بایەخەی بە ژمارەی سێ دراوە. پێشتریش تووشی "نۆمینە"ی حاجییان هاتین. لە "نۆمینە"دا نەگوترا "نۆیەمینە" وەک کە گوترا "سێیەمینە". هەرچی "نۆمینە"یە تاکە یەک ڕۆژە لە هەموو ساڵدا، "سێیەمینە" و "حەفتەمینە"... هەموو شتێک دەگرنەوە سێ یاخود حەفت بێ و گەشبینیی تێدا بکرێ وەیا پیرۆز بێ. بیستووشمە هەندێ کەس گوتوویانە "سێمینە" بەلام جاران بە دەگمەن نەبێ نەدەبیسترا.

"بەنگینە" ناوی مرۆیە. لە "بەنگ"ەوە بووەتە ئاوەڵناوی "بەنگین" لەویشەوە بۆ "بەنگینە"ی حیکایەتان. "ڕەنگین"مان پێشکەش کرد بۆ "ملون". "ڕەنگینە" دەست دەدات بۆ هەر تاکە شتێکی لەوانەی لایەنی "ڕەنگینی"یان پێوە دیارە. بەلای منەوە لە هەموان ڕەواتر بەم زاراوەیە "قزحیە"ی چاوە. لێرەدا غەلەبەی ڕەنگ وەهای کرد مامڵەتی شتی مادیی لەگەڵدا بکەین دەنا "ڕەنگ" خۆی نامادییە.

"خەڵووز" و "ڕەژوو" یەک واتان. دەشێ "ڕەژوینە" بۆ هەر ئامێرێکی کارەبایی و غەیری کارەبایی بێت کە لە مەکینەدا ڕەژووی تێ دەکرێت و بەو هۆیەوە کار دەکات. ئەم جۆرە بەکارهێنانە لە عەرەبیدا "تغلیب"ی پێ دەڵێن دەنا ئامێرەکە خۆی خەڵووز نییە.

لە سلێمانی ژوور هەیە "گەنجینە"ی پێ دەڵێن. ئەویش هەر بە "تغلیب" ناوەکەی

وەرگرتووە دەنا ئەوی تێیدایە "گەنج" نییە، ژوورەکەش "گەنج" نییە. بە قیاس لە "گەنجینە" دەشێ بەو شوێنەی ئۆتۆمۆبیل کە ڕۆنی گریزی تێ دەکەن بگوترێ "ڕۆنینە". لەتەک ئەوەدا "ئاوینە" بۆ شوێنی ئاو تێکردن دەست دەدات. "ڕۆندان" و "ئاودان"یش لێرەدا لەبیر ناکرێن.

پاشگری "دان" بۆ دەفری هەر شتێک بێت دەست دەدات، وەک ئاگردان، شەکردان، گوڵدان ناوناوە لەبەر هەبوونی دەنگی ئەلف لە وشەدا گوتراوە: "ناندێن" و "کادێن" کەچی گوتراویشە "چادان". "ئاگردان" ئەلفی یەکەمی لە دووەمی دوورە.

بەدوادا گەڕان بۆ دۆزینەوەی جۆری لەکارهێنانی ئەم پاشگرە بێ لزوومە چونکە بە قیاس لەو وشە بەرچاوانەی وەکو خوێدان، شەکردان، بەفردان، گوڵدان، ئاگردان، هێلکەدان، سیکەدان... هەر شتێکی لێوەشاوە لە دەفر بکرێ بۆ هەڵگرتن و پاراستنی، بەو پاشگرە دەلکێنرێت و وشەی نوێ دروست دەکات. ئەوەندە هەیە کە پێشتر شتێک دەفری خۆی ناونرابوو لزووم نییە لەبەر خاتری پاشگرەکە هەڵوەشێتەوە. خەڵق ئاردی لە جەواڵ دەکرد و دەگوترا جەواڵی ئارد، لزووم نییە "ئارددان" قوت بێتەوە "هێلکەدان" و "سیکەدان" پێشیان دەگوترێ "هێلکەدانە" و "سیکەدانە". دیارە بە بۆنەی ئەوەی کە ئەندامی ڕوحلەبەرن دروشمێکیان بۆ زیاد کراوە.

پاشگری "مەنی" وەک لە وشەکانی: خواردەمەنی، سووتەمەنی، شیرەمەنی... دا دەردەکەوێ شتێک دروست دەکات کە بۆ "استهلاک" دەست بدات. ڕاستییەکەی بەو دواییە ناچاری وەهای لە نووسەران کرد پەرە بدەن بە لەکار هێنانی دەنا لە کۆنەوە چەند وشەیێک هەبوون بەو پاشگرەوە ناسرابوون زۆربەشیان خۆراک بوون، یەک لەوان "سەمەنی" کە نازانین بێ لە "مەنی" چی دەمێنێتەوە واتای هەبێ. پەرە پێدانەکە هەنگاوێکی دۆستانە بوو لەگەڵ زمانی کوردی، خۆشامەدیشی لێ کرا. لەگەڵ ئەمەشدا سنووربەزاندن تا ئەوەی بگەینە "کۆترەمەنی" و "گەراجەمەنی" کارێکی ناڕەوا و بێ لزووم و بێ سوودیشە. ناڕەواییەکە لە خۆوە دیارە. بێ لزوومییەکە لەوەوە دێت کە پاشگری دیکە یاخود قالبی دیکە دوایان نەبڕاوەتەوە. هێندەمان پاشگر هەن بەشی هەموو جۆرە داڕشتنێک دەکەن. بێسوودییەکەش لە زمانی شێوانەوە دێت.

نازانم بۆچی وشـەیەکیان دانەڕشت لەو "ەمـەنی"یە بۆ ئامـرازی نووسـین لە قـەڵەم و کـاغـەز و مـەرەکـەب و لاسـتـیـک و نازانم چی. "خـەتـەمـەنی" بێ "نـامـەمـەنی" بێ، "نووسەمەنی" بێ... "یەمەنی"یەکیان پێکەوە نابایە بە پێڵاوەوە دەچوونە بەهەشت.

"خواردەمـەنی" هـەر خواردن دەگرێتەوە. "سـاردەمەنی"ش هـەر ئەو ساردابییانەی تێدا مـەبـەسـتـە کـە لە کژی گـەرمـادا بۆ فـێنکبـوونەوە لەکار دێن. "نۆشـەمـەنی" لە بەرانبـەر "خـواردەمـەنی"دا بۆ هـەمـوو "مـەشـرووب"ێک دەست دەدات، سـاردبێ یان گەرم. دۆندرمە بەر "ساردەمەنی" دەکەوێ بەڵام "نۆشەمەنی" نایگرێتەوە.

کـە "سـووتەمـەنی" هـەبێ بۆچی "درووەمـەنی"مـان نەبێ بۆ هـەمـوو ئـەسـبـابی درووەمـان؟ "تەقـەمـەنی" بازوکـاش دەگـرێتـەوە، "درووەمـەنی" مـەکـینەی سـینجـەر بگرێتەوە. بواری بەکارهێنانی ئەو پاشگرە زۆر ڕوونە پێی ناوێ لەسەری بڕۆم.

پاشگرەکانی ئەم نموونانەی ژێرەوە سەیر بکرێن:

مۆتەکە، چەنگسووتەکە، سەوزەکە، تەزرەکە: ەکە

ختووکە، خرووکە (خرۆێلکە)، هەنووکە: ووکە

ئەنگوستیلە، پشیلە، کرمیلە، ماملیە: یلە

کرێنک، گلێنک: ێنک

ملوانکە، بەروانکە: وانکە

شەوگار، ڕۆژگار، سازگار: گار

کرمژن، شەقژن، ڕەپژن: ژن

نرمووک، گوڵووک: ووک

ڕیشوە، عیشوە: وە

پاشگری تاکوتەرای وەک لە دەستەندا، دەستەندوو- دا دەدیترێ.

هێندێک لەو پاشگرانە بـە ئاشکرایی تێکەڵ بە قـاڵبـەکـانی چووککردنەوە دەبن. وەکو لە وشـەکانی: سـەوزەکە، کرمیلە، ختووکە، نەرمووک کە هـەر یەکـەیان نوێنەری پاشگرێکن. ملوانکە خـزمی چووک کـرایەوە. هێندێکیـان نموونەیان کـەمن وەکـو تاقمی کرێنک، ملوانکە، ڕیشوە.

کۆمەڵەی "شـەقژن"، وشـەی "کرمژن"ی لێ دەرچێ ئـەوانی دیکە: شـەقژن، ڕەپژن..

به زۆری هەرە زۆر دەلالەتی جۆری دەنگ دەبەخشن.

وشەی "گرمژن" هەیە بەڵام دەبێتە "گرمژنە" و بۆ خۆی بە لایەکدا دەڕوات بێ سەروشوون. دەگوترێ "زیرەواڵەی لێ هەڵستاند" و "زیرە" تێکەڵ بە "زەرد" دەبێ لە "زەردەواڵە"دا ئەویش بە ڕواڵەتی، چونکە ئەمیان "زەرد" و "ئاڵ"ەیە.

لە وشەی "دیمانە" ئەم "مانە" پاشگرە و زۆر بە دەگمەن لەکار دێت. کاتی خۆی لە کۆڕ "شیمانە"، "گریمانە" بۆ "احتمال" و "افتراض" بە قیاس لە دیمانە وەرگیران. دەبینم ناوناوە بەکاریش دێن. "تازیمانە" دەبیسترێ لەو ڕێژەیەیە. ناو هەیە "قەلپووت"- بە تەواوی بەرانبەر "هەلفوت"ی میسری دەوەستێ- چەندی پاشگرە؟ خۆت بڵێ.

بە لێگەڕان و گوێ هەڵخستن مرۆ تووشی پاشگری دیکەی نابەرچاو و دەگمەن دەبێ، لەگەڵ ئەمانەی سەرەوە تێکڕایان تۆژینەوەیێکی سەربەخۆی لەسەرەخۆیان دەوێت و بە نیازی زاراوە دانان سەرنج لێگرتنی بە زیادەوەیان گەرەکە چونکە دەربوونەیان ڕوون نییە. توخوا "مەحچەچە"ی هەولێر چی لەگەڵدا دەگوترێ؟

لە کۆیێ دەگوترێ "فڵانە کەس زۆر ئامۆژناکە" بە واتای خاوەن سەبر و خۆگیرییە. "ئامۆژناک" کوردییەکی پەتییە. بەبیریشمدا نایەت لەم قاڵبە وشەی کوردی دیکەی ڕەسەنمان هەبێ چونکە پاشگرەکە دەمێکە لە کوردی تەکاوەتەوە تەنانەت سەمناک (سامناک)، سۆزناک، ترسناک لە کوردیدا دەکرێتە بەسام، بەسۆز، بەترس.

لە وشەی ترسەوە "مەترسی"م بیر دەکەوێتەوە کە پێشگرێکی پەنام و پاشگری "ی"ی ناوی مەعنای پێوەیە. بەبیرمدا نایەت ئەم پاشگرە بە وشەی دیکەوە لکابێ.

تاقمی شەوگار، ڕۆژگار، کردگار... زرینگەدار و دڵکێشە. وشەی ئامۆژگاری کە هەر بەو "ی"ەی ناوی مەعناوە لەکار دێت لێمان داوا دەکات "ئامۆژگار"ی لێ زیندوو بکەینەوە.

"ئامۆژناک" کەسێکی بوو خۆی دڵدەرەوەی خۆی بوو. "ئامۆژگار" کەسێکە پەندی ئامۆژناکی و خۆگیری بە خەڵق دەڵێ. دەبێ بوێرین بڵێین "هەر تۆ ئامۆژگارم بوویت". وەک ئەم وشەیە "بیرەوەری"ش دەبێ "بیرەوەر" بە واتای "بەبیرهێنەوە" بکەوێتە گەڕ. "بیرەوەر" بە واتای "مفكرة"یە. وەک ئەو دەفتەرانەی بایی ساڵێک

ڕووپەڕەیان ڕۆژ و جـەژن و کـژ... و ... و... یان تێـدایـە. "بیـرەوەر" کـوردیتـرە لە "یاداشت".

قـاڵبی "کـردگـار" هەڵدەگـرێ پێـوانەی لەگـەڵدا بەکـار بێت. بـۆچی "مـردگـار" عەزرائیل نەبێ؟ "شـێوەکار"- کە لە میسر بووەتە شویکار- بە واتای جوان و ڕێک دێت. "شێوەگار" بۆ کەسێک دەبێ خەڵق جوان بکات. بۆچی نەبێتە زاراوە؟ "سالون التجمیل" لەسەری بنووسرێ "سالۆنی شـێوەگاری" چ عەیبێکی نییە. ئەم "گار"ە بە بەریەوە هەیە وشـەیەکی لەباری بۆ بدۆزرێتـەوە و "معجزة"ی پێک بێت. من ئێسـتا وشەی ئەوتۆم بەبیردا نایەت.

"خـوازگـار" کە لە فـارسـیـدا دەڵێن "خـواسـتگار- خـواسـتـار" کـەسێکە خـاوەن داخـوازیی شـتێک بێ، چ قـەیدی هـەیـە خـاوەن "عریضـە" "خـوازگـار"ی پێ بگوترێ. داخوازیی ناو "عریض"ش "خواز" بێ. "عریضـە" خۆی "خوازنامـە" بێ. "خوازپرس" کەسێکە لە "خوازنامە" دەپشکنێتەوە. مەرج نییە هـەموو جاران "دادپرس" (قاضـی) - جاران دەیانگوت حاکم- بەسەر "خوازنامە" ڕابگات.

"خوازگار" کابرای خاوەن "خواز"ە. کەسێکی لە دادگا بەرانبەر "دادپرس" لەسەر مافی خۆی دەکاتەوە "دادخواز"ە. ئیتر لەوانەیە خوازگار خۆی بێت یاخود یەکێکی دیکە بێ یاسا ڕێی پێ دابێ بترنجێتە ناو کێشەی دادپرسی (مرافعة- محاکمة).

"مـدعی" پێی دەڵێن "داواکار". بۆ "مدعی علیە" بە قـیـاس لە دەسـتگیـر، خـواگیـر، مـەلاگیـر (خـواگیـر بە و مـەلاگیـر مـەبە)، لغاوگیـر کە هەمـوویان بەرکـارن دەبێ پێی بڵێن "داواگیر". کەسێکی وەک پارێزەر (محامی) داوا بگرێ پێی دەڵێن "داواگر".

"خوازگار" هـەموو جاران کاری بە دادگە نابێ، زۆربەی "خـوازنامەکان" بۆ غـەیری دادگە دەڕۆن. لە کۆنی کۆندا "دادستان" بۆ دادگە (محکمە) بەکار هاتووە.

دەبوو زووتر بڵێم کە "پەروەردگار" و "مـردگار"مـان لە یەکتـردا خـوێندەوە، دەبوو بڵـێم "زینـدگـار" بە واتای "باعث الحـیـاة- خـالق الحـیـاة- گـیـان بەبەرهـێن" پڕ بە پێستییەتی.

"خـوێندکار" بۆ قـوتابی پلەی خـوێندنی بالاّ ڕۆیشـتـووە. "خـوێندگـار" کـەسـێکە ئەوان خوێنکارانە لێی فێر دەبن، لای دەخوێنن.

"دیندار" کـابرایێکی دیندۆسـتـە. "دینزان" شـارەزای دینە. "دینگار" کـەسـێکە

دەیەوێ خەڵق بهێنێتە سەر دینێک کە خۆی ڕای لێیە- "مبشر" بە تەواوی "دینگار"ە. بەڵام یەکێکی وەکو "مەسیح" کە موژدەی ڕزگاریی کاتبەدەری بە خەڵق ڕادەگەیەنێ دەبێتە "موژدەگار". (کاتبەدەری = ئەبەدی).

لە سیاسەتدا چەپڕۆ هەیە. کەسێکی خاوەن فەلسەفەی چەپ بێ، پێی ناگوترێ چەپڕۆ چونکە بە باڵای کورتە، دەبێ "چەپگار"ی پێ بڵێین. مارکس، ئەنگلز، لینین، ماو، هەموویان چەپگارن.

کەسێکی حەز بە جەنگ بکات جەنگخوازە. ئەو زلەزلانەی شەڕ هەڵدەگیرسێنن "جەنگگار- جەنگار"ن. ڕەنگە جەنگار خۆی یەکسەر شەڕ هەڵایسێن نەبێ بەڵام ماکی شەڕەکە لای ئەوە. جەنگیز و جەنگیزە لە کوردیدا "جەنگاوەر"ە کە وشەکە فارسییە. (ئا لێرەدا تووشی پاشگری "یز، یزە بووین"). "پەرستگار" بۆ "عابد، ناسک" دەڕوات.

خولگەی "گار" وەک فەلاح دەڵێن "حەولی بە مەودایە درەنگ ئۆ دەداتەوە"، تەنیا بە ناوی واتاوەش دەلکێ. لە زیندگاردا ئەو دالە وەک لە زیندەوەردا هی واتایە نەک مادە. بەو مەرجە باسکراوانە و بە مەرجی کە پێشبرکێی بێلزووم لەگەڵ پاشگری دیکەدا نەکات و جێیان پێ لەق بکات هەر وشەیێکی لەبار هەبێ جێی خۆیەتی پێوەی بلکێ و زاراوەی تازە دابهێنێ. لە پەروەردگار و کردگاردا دیارە، لە فیعلی سەرنەرمیش لاری نییە. قاڵبەکە بە زۆری پێوەندی لە نێوان دوو لایەندا پەیدا دەکات.

لە ڕۆژگار و شەوگاردا، درێژەی بە کاتیان داوە تا ئەوەی کە بابایێکی کەسەردار دەڵێ: شەوگار کردی و من کردم، تاکە شەوەکە وەها درێژ دەکاتەوە بارتەقای ڕۆژگار بێ. بە ڕێنموونی دەڵێم: خواردگار، نووستگار جایەز نین چونکە پێوەندییان بە هیچەوە نابەستێ وەک کە لە "پەروەردگار، کردگار، دینگار، مۆژدەگار، خوێندگار..."دا ئەو پێوەندییە ئاشکرایە.

پاشگرەکانی سەربە ئەژمار وەکو: "دەیەک، سێیەم، چوارەمین" لەباری ئێستاکەی زمان و سەقافەتمان چ دەورێکیان لێ ڕەچاو ناکرێ بۆ لایەنی زاراوەسازی. وشەی وەکو: یەکانە، سێمینەی حەدیس، حەفتوو، حەفتەوانە... چشتی دەقگرتوون و نەزۆکن، نە خۆیان نە ژمارەکان بە تێکڕایی زاراوە نانێنەوە.

بۆ ثانية و ثالثة... Second, Thirdی کات، دووەم و سێیەم حازر بە دەستن بەڵام بەڕاستی لە هەموو زمانەکاندا وشەی ناقۆڵا و بێجێن. کە "دەقیقە – وردیلە" شەستیەکی سەعات بێ بۆچی شەستیەکی وردیلە دووەم بێ؟ دووەمی چی و سێیەمی چی؟ دەقیقە و Minute یەک واتان، ثانیە و Secondیش هەروەها: بە دەستم بوایە ثانیەم دەکردە ئۆنباشی داشم دەنا بە سەدیەکی دەقیقە، ئنجا ڕۆژانی شەمۆش دەمکردە نیو دەقیقە... چ ناوەکانیان بێت و چ نرخەکانیان بێت هەمووی هەر بە ئارەزۆ دەستنیشان کراون پێوەندییان بە ڕاستییەکی جیهانییەوە نییە وەک کە شوبات بە ٢٨ ڕۆژ داندرا هەر بە ڕێکەوت بووە، حەز دەکەی بیکە ٣٢ ڕۆژ لە مانگێکی دیکەی بۆ داشکێنە. بەهەمەحاڵ لە ئێمە بە دەسەڵاتتر کەتنەکەیان کردووە، ئیعترازیش بێ سوودە.

لیستەی زاراوەی پێشنیازکراو

شامەبەست
شارستە، پارستە
شاگەمە
شاپرۆژە
لاشەڕ، لاشەڕی
لادین، لادینی
لافەرمان، نافەرمان
لاچەپ، لاتەریک
لاخۆر– طفیلی
لابین، لابینی
لابەلایی، تییان
لامژ، دروشمی لامژ
بەردایەتی، قوڕایەتی
مەزن، مەزنایەتی
تاک، تاکل
کەی، کەیل

وشەکەڵان

تۆقەڵان Summit

خوردەڵان

شڕەڵان

تەماتەستان، پاقلەستان...

مەڕستان، هەنگستان...

گەشەند

هەژەند

تەژەند

ڕەهەند، ڕەهەندەر

گەڕێنە

وەستێنە

پتەوە، پتەوێنە

گەوەک

گەوەکە "بورغی"

پێچەک

بنەژە "نجم"

دزە "تسلل"

ڕیشە، ڕیشاڵ، ڕیشەڵان

زیخەڵان Beach

چۆمەڵان (غابات سلڤاس)

بیشە Bush

بەستەڵان

توانگ

هەنگ، هەنگە "غلصم"

مەستەڵان، گۆشتەڵان. پەنیرەڵان

شەختەڵان، بەفرەڵان، ساردگە

گەندەڵی "مرچ باگنی"
کۆتەڵ Robot
سستەڵ
تەنیشتار
پێشار
پشتار
بەرزار
لێژار
ئێسکن
مادەن
گەردەن، بەندەن
زیخن
پرسن Curious
زیخەن
لیوەن
وشکەن، تەڕەن
بەرچک
هەڵەچک
بەرۆچک، بەڕۆژچک
مژگ
بڕگ
خۆڵگ
کینوو
جەلوو
کەڕەپ، کەڕبوو
شەکروو، قەندوو
شەکرێن، قەندێن

ترشوو، ترشێن
سوێروو، سوێرێن
تاڵوو، تاڵێن
خوێنەوەر، خوێندەوەر
هەڤبوون
ئەژماری قەرزەوەر / ئەژماری قەرزدار
سەیرەک، پرسەک
نایەک، ئایەک
خولەک، سوورەک
کوڕەک
خەلەمان (خەرمان)
کێڵگە، زەوی، تەماتەجاڕ، شێلمستان
ئەسنافانە
داهاتانە (چرییە الدخل)
ئەملاکانە
بەردە عازەبانە
فرچک
خەستک
سووروو، ڕەشوو، سەوزوو
بیستوو، چلوو، شەستوو- حەفتوو
ڕنوو، باپزوو (باپەستوو، باپێزوو)
نازوو
دووەمینە، سێیەمینە، نۆزدەمینە، پەنجامین
پەنجامینە...
ئاستەوار
بیستەوار، چێژەوار
سۆسەوار، چێژەوار

بەرجەوار، بەرجەوەر (بەرژەوەند–
ئاستەوارناس، ئاستەناس
ئاستەجێ، ئاستەجێگە
گەشتەوار
مەلەچی
بێلایەن، لایەنچی
گەڕۆکچی، ئاژێر
ئەنبارچی
ئاشچی
عوودچی، کەمانەچی، پیانۆچی
عوودساز، کەمانەساز
لێڕەوان
نۆبەتەوان
نۆرەوان
کارەوان
نۆرە (دور)
نۆرەدار
نۆبەدار
ناوبژ
کوێرەوەر
سۆسەوەر
بینەوار
بینەوەر
دیدەوار
دیدەوەر
دیتەوار
دیتەوار زیندەوار

بوونەوار

مەرگەوەر

پەرۆشمەند

سۆزمەند

نییازمەند، سەودامەند، حەزوومەند...

بەرج، بەرجەوەند، بەرژەوەند

کۆڵەمستانێ

تۆپەپێیانێ

تۆپەسەبەتانێ، ... سەبەتێ، ... تۆڕانێ

هەڵمەقۆیانێ، تۆپەدەستانێ

ملانێ

مەلەوانێ، مەلانێ

ڕەنگاندن "تلوین"

ڕەنگاندنەوە "زخرفە"

ڕەنگین "ملون"

ڕەنگۆڕ، ڕەنگۆڕی

نەرمۆڵ "مرن مەرن ی عەرەبی"

خەستۆڵ

شلۆڵ

کفتۆڵ

قیتۆڵ

زیتۆڵ

سستۆڵ

گەرمۆڵ

کەرتۆڵ

سەختۆڵ

بیستەوانە، بیستەوانە

بیستەوان

دیدەوانە

ڕەش، ڕەشان، ڕەشانگ

ترسانگ، ترسانگە

لەرزانگ، لەرزانگە

ترسانگە، لەرزانگە

بەفرانگ، بەفرانگە

سەختانگ

ترشێنە

گورزێنە

چەرمێنە

ئاگرێنە

سووڕکێنە، گەڕکێنە

سووڕێن، گەڕێن

جڵەو (سکان، سووڕکێن)

ڕەنگژە

ڕەنگێن

ڕەنگینە

ڕەژوینە

ڕۆنینە، ڕۆندان

ئاوینە، ئاودان

نۆشەمەنی

دروەمەنی

ئامۆژگار

خوازگار

خواز

خوازنامە

خوازپرس
دادخواز
داواگر
داواكار (مدعی)
داواگیر (مدعی علیه)
دادپرسی، (مرافعه، محاكمه)
بیرەوەر
مردگار
شێوەگار
زیندگار
خوێندگار
دینگار، موژدەگار
چەپگار
جەنگگار، جەنگار
پەرستگار

بەشی سێیەم

وشەی لێکدراو

بەشی یەکەم و دووەمی ئەم نووسینە لە زاراوەی وشەی دارِێژراو دوا کە بریتییە لە تاکە وشەیەکی واتادار و ئەو زیادییەی بە تەنیا واتا نابەخشێت چ پێشگر بێت و چ ناوگر و چ پاشگر. ئەم نموونانەی خـوارەوە لە وشـەی دارِێژراو مـەبەست ڕوون دەکەنەوە:

وشەی سادە	لەگەڵ پێشگر
پارە	بێ پارە
هات	هەڵهات
	لەگەڵ پاشگر
بەرد	بەردەڵان
سووتا	سووتاندی
	لەگەڵ ناوگر
گنج	گرنج
پشکووت	پشکاوتی
	لەگەڵ دوو پێشگر
بوو	پێ وەربوو
	لەگەڵ دوو پاشگر
پارە	پارەدار- پارەداری
برژا	برژاندمانەوە

پێویست نییە لیستەی نموونان درێژ بکەینەوە، هەروا بە ڕێوە دەڵێم:

نموونەی پێشگر و ناوگر: "ڕاپسکاوتن"- لە ڕاپسکووتنەوە: ولاغەکە خۆی ڕاپسکاوت.

نموونەی پێشگر و پاشگر "هەڵدانەوە"، "تێ هەڵچوونەوە"، ئەمیان دوو پێشگری هەیە. هتد...

چەندێکی زیادیی بێواتای سەربەخۆ بە وشەوە بلکێت، چ بە کارەوە چ بە ناوەوە، داڕێژراوی لێ پێک دێت.

لەم بەشەی سێیەمی لێکۆڵینەوەکەدا وشەی لێکدراو قسەی لێوە دەکرێت کە پتر لە وشەیەکی واتادار بەشدار دەبێ لە پێکهێنانی، ئیتر چەندێکی زیادیی بێ واتاشی پێوە بلکێت هەر لێکدراو دەمێنێتەوە.

لێرەدا تێوەرێخێکی خێرا و کورت پێویستە بایی ئەوە بکات زاراوەی داڕێژراو لەبەر چاوی خوێنەر ڕەوا بێت ئەویش لەو ڕووەوە کە نووسین و بیروڕای ئەوتۆ کەوتووەتە کتێب و گوتارانەوە کە زمانی کوردی یەکجارەکی لەو زمانانە دادەنێت پێیان دەگوترێ "إلصاقي" چونکە هەموو زیادیەکی لەلاوە بە وشەوە بلکێت هەر ئەوەیە کە لە سەرەتا یاخود لە کۆتایی وشە بنەڕەتییەکە بەند دەبێت کە ئیتر هەر دەبێتەوە پێوە نووسان و ناگاتە ڕادەی "اشتقاق".

بێگومان زمانی کوردی و غەیری کوردیش لەچاو عەرەبی لایەنی "داڕشتن" (اشتقاق)یان کزە تا ئەگەر ناوگر لەبەیندا هەڵستێ (کە دەزانین لە کوردی ناوگر هەیە) بەحاڵ هێزوپێزێکی بەرەو داڕشتن بە کوردییەوە دەمێنێت. ئەمە ڕاستییەکەی سەرەتای و بەرهەستە زەحمەت لێی بە سەهوو بچین بەلام حیکایەتەکە لەوەندەدا ناوەستێ.

بێ ئەوەی "ناوگر" بکەم بە داروەکازی خۆ بەسەرەوەگرتن ڕێ بە خۆم دەدەم بڵێم لە کوردیدا دیاردەی ئەوتۆ هەیە زاراوەی لێکدراو لە داڕێژراو جودا بکاتەوە. لە نموونەی گەردانکاری (گەڕان – دوران) دەهێنمەوە هەروەک "دار" لە تێپەڕکردندا دەبێتە "دور" هەروەها "گەڕا" ش لە تێپەڕدا دەبێتە "گێڕای". ئەم گۆڕانە هەر گۆڕانی دەنگ نییە بەڵکو لە بابەتی ئەو گوشینەیە کە "دور"ەی کرد بە تێپەڕ.

"ژمران" تێ نەپەڕە بە واتای نزیک لە "تعدد". لە بەرانبەر "عد" دەبێتە "ژماردن". ئەم ئەلفە بە ناوگر دانانێم چونکە وەکو "پشکەوتن- پشکاوتن" نییە قاڵبی وشەکەی نەگۆڕیبێ، ئەگەر لەجیاتی "ژماردن" بووبایە "ژماران" ئەوسا ناوگری ڕووت دەبوو چونکە دەقی وشەکەی نەگۆڕیوە ئەوە نەبێ کە ئەلفەکە ترنجاوەتە کلێشەی کارەکە وەک ناوگر.

لە زۆر ڕووەوە سەیری زمانی کوردی بکرێت دروشمی "اشتقاق" ی پێوە دیار دەبێت بێ ئەوە لە "إلصاقی" بشۆرێ. بەهەمەحاڵ مەبەست لێرەدا ڕەوابوونی زاراوەی "دارێژراو"ە لە بەرانبەر "لێکدراو"دا.

کە بێن یەکسەر ڕووبەڕووی "دارێژراو" ببین دەبێ لە پێشگر و پاشگرەوە بۆ کێشەکە بچین. لێرەشدا هەوەڵ جار بابەتی "کار" هەڵدەسەنگێنین چونکە ئەویان بزۆزتر و چالاکترە لە بابەتی "ناو" کە داوەستاوە و بێ جووڵەیە.

ئەو بێژانەی لە دەرەوەی دەقی "کار" بە پێشەوەی کارەوە دەنووسێن و واتاگۆڕیی پێ دەکەن بە سێ جۆری سەرەکی دابەش دەبن:

یەکەمیان نیشانەی ئایندە و فەرمان و نەهی و نەفییە وەک: دەکات، بکە، مەکەن، نەڕۆیین، ناکەن. ["مە" بۆ "نهی صریح". "نە" بۆ "نهی ناصریح"].

ئەم نیشانانە پتر لە پێشگر و لە وشەیەکی دیکەی بە بەراییی کارەوە بلکێت لەگەڵ دەقی کارەکە جۆشخواردوو دەبن تا ئەوەی دەتوانین مامڵەتی مۆرفیمی بنجیی وشەیان لەگەڵدا بکەین. هەرچەند لە دیاردەی جۆش خواردندا نیشانەی نەفی هێندەی سێ نیشانەکەی دیکە چەسپاو نییە، ئەمەش ڕاستییەکە سەلیقە هەستی پێ دەکات و لێرەدا مەودای درێژە پێدان نییە، دیسانەوە کە بەراورد بکرێ لەگەڵ نیشانەی "مضارع"ی عەرەبی دەبینین نیشانەی "دە" لە کاری "دەڕۆم، دەخۆن، دەبینیت..."دا سەرەڕای بەدەستەوەدانی زەمانی ئایندە لایەنی "ئایەتی- ایجابیة"ی ڕوودانیش ڕادەگەیەنێ چونکە "نا"ی نەفی لەگەڵیدا کۆ نابێتەوە.

ئەگەر "دە" هەر نیشانە بایە بۆ داهاتوو بە ڕاشکاوی دەمانگوت "نادەڕۆم، دەناڕۆم". هەر چونکە ئەو "نە"یەی کە بە واتای neither, nor دێت لایەنی "ئایەتی- ایجابیە"ی کار بۆ خۆی دەدۆزێتەوە و نەفی دەکات بێ ئەوەی دەلالەتی کاتی تێدا بێت دەخلی بەسەر نیشانەی "دە" وە نابێت و دەیهێڵێتەوە بۆ ڕاگەیاندنی کات و

دەگـوترێ: نـە دەكـات و نە دەخـوات. لە ڕابـوردووی بەردەوامـیـشـدا دەگـوترێ: نە دەنووست نە ڕادەكشا. لەگەڵ "ب"ی ئەمر وەیا "التزام"یشدا ئەو "نە"یە كۆ دەبێتەوە و دەگوترێ: "نە بكەی نە بخۆی تەماشـای سـای گەردەنی بكەی" (فـۆلكلۆر). هەر خۆشـیەتی لەگەڵ ناو و ڕاناودا دێت و دەگوترێ: نە من نە تۆ هیـچمـان پێ دەكرێ. نیـشـانەی "مضـارعة" ی عـەرەبی هەر چونكە دەلالەتی كات ڕادەگەیەنێت و دەخلی بەسـەر "ایجابیة"وە نییـە لەگەڵ نەفی و نەهی و "جـازم" و "ناصب"یش دێت وەك: لایعلـم، مـایعلم، لـن یعلم، لـم یعلم. "دە"ی كـوردی هـەروەك لەگـەڵ نەفـیـدا نەهات، لەبەر عەینی سەبەب، لەگەڵ نەهی و فەرمان و التزامیش نایەت.

ئەم نیـشـانانـەن لە كـاری: دەكـات، مـەكـە، نـەكـەن، بكەن، ناكـەن كـەوا بێگومـان گـەلێـك پتـر لە پێـشـگر بە كـارەكـەوە لكاوە ئەوەیـان لێ وەشـایەوە كـەوا بـەشـێـك لەوانەی بە دەسـتـووراتی ڕێنووسـەوە خەریك بـوون پێشنیـاز بكەن كە ئەگەر ڕاناو كـەوتـە نێـوان نـیـشـانـەكـان و كـارەوە هـەمـوو بەیـەكـەوە بلـكێندرێن وەك: بمگرە، نەتگرتم...

هەروەها كە پێشگریش كەوتە بەراییـیانەوە سـەرلەبەریان بـەیەكەوە بنووسـرێن وەك: هەڵنەگرێ، هەڵناگرم، هەڵبگرە... بەلام كە ڕاناو كەوتە دوای پێشگرەوە دەبێ جودا بكرێنەوە و بنووسرێ: هەڵم گرت، هەڵت گرتم، هەڵیان دەگرن...

ئەم مامڵەتجوداییە لەوەوەیە كە پێوەندیی نیشانەكان بە كارەوە قیاس ناكرێ لە پێوەندیی پێشگر پێیەوە. هەر ئەم تێبینییەی هێزی پێوەندی وەهای كرد كە پێشگر بە كــارەوە بلـكێت و وشــەی ســەربەخــۆ پێــیــەوە نەلكـێ. دەنووسـین: هەڵگرتن، لێكۆڵینەوە... بەلام دەنووسـین: دەستـسـڕینەوە، دابەشكردن.

لەمــەوە دەردەكـەوێ بە دوا نـیـشـانـەدا پێـشـگر بە دووەمی دێت و بـە دوا ئەودا وشـەی واتـادار بە سـێـیـەمی دێت. كـە دەڵێین: نـەمگرت، هـەڵم نەگـرت، سـەرم هەڵنـەگـرت دەبینـین هـەر جـارە ڕاناوەكـە ڕادەگـوێزرێت بـۆ ئەو زیادییـەی یان ئەو بەشەی كەمتر پێوەندیی بە كارەكەوە هەیە.

سـەرێكیش لە بەرەی "ناو" خـوار بكەیتـەوە، لەویشـدا ناوگـر بە دەنگ ناهـێنین. بەراوردكردنـی ناوی لێكدراوی وەك: سەرئاسنە، بەردەنوێژ، پەپووسلێمانكە لەگەڵ پارەدار، پیاوەتی، كورتە، دەستك... بكەین. چەند جودایە دوو ناوی زەق و زۆپ بە

دوا یەکـدیدا بێن لـەچاو ناوێک و یـەک کـورتە بزوێن؟ کـە "داربـەڕوو" لێکدراو بێت چۆن دەشـێ "دارک"یش بە لێکدراو بناسـرێت؟ لـەگـەڵ چیـدا "دار" لێکی داوە تا بووەتـە "دارک"؟ دارەکـە بسـڕەوە چی دەمـێنێ؟ "جـوان" و "جـوانکیلـە" چەند لێک ترازاون هـەتا بێن بە لێکدراو؟ وشـەی "سـەر" لەگـەڵ "سـەرە، سـەروو" فـەرقی چەندە هـەتا پێـیـان بڵـێین لێکدراو وەک کـە بە "سـەرمـازەڵە، سـەرئاسنە" دەڵێـین لێکدراو؟ سـەرە، سـەروو، سـەرین، سـەرینایی پلە لە دوا پلـەی ناوی دارێژراون کـە ئـەگـەر مومکین بێ هێندەی دیکەش پلەیان بە دوادا بێت لێکدراو پەیدا نابێ. ڕاستییەکەی ڕاناوی "انـا اکـتـب" چەند جـودایە لە "کـتـبت" بزوێنی "ناوی واتا"ی کـۆتـایی "جوانی"ش ئەوەندە جودایە لە "بەخت"ی وشـەی "جوانبەخت" – مەبەسیش جودایی دەوری بێژەکانە.

قـسـە زۆرە، لەوانەیـە بەدوای بکەوین بۆ مـاوەیەکی درێژ لـە بابەتی تۆژینەوەمـان دەدزێتـەوە. کـە پێویست بوو بۆی دەگـەڕێینەوە. با بچینەوە بـۆ ئـەسڵی مـەبەس کـە وشـەی لێکدراوە.

ئەم بـەشـەی نووسـینیش دەشێ وەکـو هـەمـوو بابـەتێکی دیکە، بـە تێکڕایی و سـەرلەبـەر بدرێتـە بەر لێکۆڵینەوەوە بەڵام دەسـتـووراتـی خـوێندن و خـوێندنەوەی ڕێکخـراو داخـوازی جـۆرە هـەڵاواردن و کـەرتکردن و هـەڵبـڕینـەوەیەک دەکـات کـە هـەندێکی یارمـەتی تێگەیشتن دەدات هـەندێکیشی لە شێوەی "طقوس" بووەتە کاری عـادەت پێـوەگرتن. من ڕێبـازێک دەگـرمـە بەر، کـە بە پێی ڕەچاوکـردنـی جـووتە سـوودی: ١– ڕێکوپێکی، ٢– ڕوون کردنەوە. ڕێبازەکە ڕەنگە ناوناوە لە ناوەڕاست و ناوناوەش لە قـەراغی کـێڵگەی تۆژینەوە بڕوات، حـەزیش دەکـات با لـەو شـوێنەوە بڕوات کـە بۆی لار دەبێتـەوە. مـن کـە پێم نەکرێ نیـازی خـۆم لە قـاڵبی سـەلمێندراو داڕێژم نایەم لە ترسی ڕەخنە نیـازەکەم بکوژم. دەربڕینی بیروڕا بە تێکەڵپێکەڵیش بێت سـوودێکی هـەیبێ ڕای دەگەیەنێت، خـۆ ئـەگەر بێ سـوود بوو ڕێکی و ئارایشت بەهانای نایەن.

لە سـەرەتاوە ئاشکرایە وشـەی واتادار یا لە بەشی بەرەی ناوە یا لە بەرەی کار. ئامـراز و نیـشـانە و ئامـێـر لە خۆوە واتـای تەواو نابەخـشن. ناوناوەیـەک تووشـی وشـەی وەکو: پێدا، پێـهـەڵا، پێوە، پێڕا، لەوڕا دەبین کە لە زەیندا دەقیـان بە واتای

تەواوە بەستووە بەڵام بەهەندیان هەڵناگرین چونکە واتایەکی هەیانە لە لاوە پێیان بەخشراوە نەک زاوزێی هەناوی خۆیانە، بە زۆریش لە بنەڕەتدا وشەی واتاداریان لەگەڵدا بوە لێیان سواوە. کە دەڵێی "پێوە بوو" مەبەستتە بڵێی (بە تەڵەوە یان بە داوەوە بوو...) "پێدا" ش "بە جۆگایە دا" بووە، "پێهەڵا" ش "بە جۆگایە هەڵدا" بووە. جۆگاش نەبێ شاخ و گرد بووە...

کە وشەی واتادار بریتی بێ لە بەرەی ناو و کار، تێوە ڕامانێکی خێرا وشەی لێکدراو بە سێ جۆر دابەش دەکات کە ناشێ پتر لەو سێ جۆرە پەیدا ببێ: لێکدراوی کار و کار، لێکدراوی ناو و ناو، لێکدراوی کار و ناو.

بە ڕواڵەت چ بەرهەڵستێکی هۆشەکی و گوتەنی (منطقي) نایەتە پێش ئەم دابەشکردنە هەرچەند مرۆ پتر لە "ناو" ڕادەپەرموێ نەک لە "کار" کە لەگەڵ یەکێکی وەکو خۆیدا بێت چونکە کەڵەکەکردنی دوو یاخود سێ کار بەو جۆرەی وشەی لێکدراو پەیدا بکات بە ئاسانی و ڕاشکاوی بووز ناخوات.

تا ڕادەیەک "چاوگ" کە وەکو "کار" ڕوودانی تێدایە لێی ڕەچاو دەکرێت بێ واوی عەتف دوو سێ دانەی بە دوا یەکتردا قەتار ببن ئەویش بە هۆی لێکچوونی لەگەڵ ناودا کە لە هەردوویان "کات" پەیدا نییە. ناوناوەیەک کە دەگوترێ: هاتوچۆ، بگرەبەردە، بێنەوبەرە، سەرەڕای ئەوەی کە بەشێکیان بە هۆی واوی عەتف دوو کاریان تێدا کۆبووەتەوە ژمارەشیان زۆر کەمە، بایی پێوانە لێکردن ناکەن یاخود زەحمەتە پێوانەیان لێ بکرێ. لەبەر ئەمە لزووم نابینم کار و کار، چاوگ و چاوگ بە سەرەباس دابنێم، خۆ ئەگەر، خواوڕاستان، شیا پێوانەیان لێ بکرێت بایی توانا دیکەین.

لە بەرەی کار ڕێژەیەکی بەکەڵکی تۆژینەوەی پێوانە بێت ئەوەیە کە ناوی کارا و ناوی بەرکاری لێکدراوی پێ پەیدا دەبێت، وەک:

شیرمژ (ناوی کارا)

سەرکوت (ناوی بەرکار)

لە بەشەکانی پێشتردا گوتوومە لەم ڕێژەیەدا کەرتی دووەمی کە لە قەدی کار (یان ڕەگی کار) وەردەگیرێ بە تەنیا واتای تەواو نابەخشێت، ناوناوەیەک نەبێ بە ڕێکەوت لەگەڵ وشەیەکی واتادار یەک دەگرێتەوە وەک کە لە نموونەکاندا "مژ" و

"کـوت" واتایان هـەیە. بەڵام بـە هۆی گـرنگیی دەوری کـەرتەکـە لە وشــەســازیدا، زمـانناسـان مامـڵەتی وشەی واتاداری لـەگەڵدا دەکـەن و بە خـاوەن واتای دادەنێن. لەمــەشــدا بـەهەڵە نـەچوون چونکە ئـەو کــەرتە یـەکـســەر لـە وشــەیەکی واتادار دەکـەوێتـەوە و شـێوەی ئەوی پێوە دەمـێنێـتـەوە. ڕاسـتـیـیـەکی تا ئـێـسـتـا نـەمدیت تۆژینـەوە لە چۆنیـەتـیی دارِشـتنی ئـەم بەشـەی کـار کـرابێت و ڕێبـازی لێکدانەوە گـەیشـتبێتـە ئەو ئەنجامـە کە تێمـان بگەیەنێ چۆناوچۆنی ناوی کارای لێکدراو لە کارێکی تازە داکەوتوو ڕۆبنێین. لە لای خـۆمەوە سـەرنجم گرتووە مـاوەشم بڕیوە لە دەسـتـووراتـی وەرگـرتنی ئـەو بەشـەی کـار کـە ناوی کـارا (یان بـەرکـار) دروست دەکـات، ئەوەشم دۆزیوەتەوە کـە هـەمـوو کارە دەسـتـوورییـەکـانی ڕێژەی ڕوودان و "اندن" و کارەکانی ڕێژەی "سپاردن، پاڵاوتن، کێڵان، خزین" ڕێبازی ڕوونیان هـەیە بۆ ڕۆنان یاخــود وەرگــرتـنی کــەرتی کــارا و بـەرکــار لێــیــان. زۆربـەی کــارە ڕیزپەڕەکانیشم دەستنیشان کردووە کە بە دەسـتوور ناکەون بـەڵام دەرفەت نەبووە چی پێی گەیشتـووم قاڵی بکەمەوە و بیدەمـە بەر یاسای دەق بـەسـتوو. هـەرچۆنێک بێت ئەم فەرمانە جارێ جێبەجێ نەکراوە.

لە نموونەی مـانەوەی شـێوەی کارە بنەڕەتییەکە بەو بەشـەی کارا و بەرکارەوە، "خواردن" دەهێنمەوە کە دەبێتە "نانخۆر"– ناوی کارایە، مەلاخۆرە– ناوی بەرکارە. دیارە ئـەم "خــۆر"ە لە خــواردنەوە هـاتـووە. کــە دەشــڵــێی "خــۆرا" بۆ "زۆرخــۆر" و "خۆراک" بەو واتا ئاشکرایەوە لە هەمواندا کەرتی "خۆر" بەرچاوە.

ئەم ڕاستییە بەوەدا هەڵناوەشێتـەوە کە کەرتی هەندێک لە کارەکان پتر لە کەرتی هەندێکی کە دروشـمی بنەڕەتەکەیانیـان پێـوە دیارە وەک کە دەگوترێ "بانگوش" پێــوەندیی "گــوش" بە کــاری "گــوشـین" وەو ئاشکـراترە لە پێـوەندیی "نانکـەر" بە "کـردن"ەوە. لێرەشـدا کە دەڵێی "دەسکرد" و ناوی بەرکـاری لێ هەڵدەنێین هـەمـوو قـەدی کـارەکـەت لەو لێکدانەدا پاراسـتـووە. بە کـورتـی دەڵێم، چۆنیـەتیی پێکهاتنی ناوی کارا و بەرکاری لێکدراو لە گرنگیی کەرتی کارەکە دانالەنگێنێت.

لەم چاو خـشـانـدنـەی خـێـرا بـە جـۆر و چۆنیـەتیی هـەڵنـانی وشـەی لێکدراودا بۆ ئەوە چووین کـە دەوری کـار بـە شـێـوەیەکی بنـەڕەتی لەگـەڵ وشـەی بـەرەی ناودا دەردەکـەوێت. لەمــەوە دەگـەم بە ئـەنجـامی دابەشـبـوونی لێکۆڵینەوەی "زاراوەی

لێكدراو" بۆ دوو سەرەباس:

١- زاراوەی لێكدراوی كار و ناو

٢- زاراوەی لێكدراوی ناو و ناو

زیادیەكی بچێتە پاڵ تەركیبی وشەی هەر كامێك لەو جۆرە زاراوەیە هەر ئەوەندەی لێ دەكەوێتەوە كە زاراوەكە تێرڕەنگتر دەكات، لزوومیش نابینم بۆ ئەو زاراوە تێرڕەنگانە "ئاوێنە" بەكاربهێنم و بیكەم بە بەشی سێیەم لە تەک دوو بەشەكەی سەرەوەدا چونكە هیچ جوداییی بنەڕەتی لە نێوان زاراوەكاندا پەیدا نابێ بەڵام چ "دەستكەوت" بێت و چ "دەستكەوتوو"، (دەستكەوتە) بێت، بێگرفت "لێكدراو"ی بۆ دەڕوات و هەستیش بە كەمایەتی لە زاراوەكە ناكرێ تا بڵێین لە ئاست دەستكەوتەكەدا كورت دەهێنێ.

وشەی "بن بەردە قیلە" كە ناوی ڕووەكێكە بە دەست "لێكدراو"ەوە زەرەر ناكات. لە پێشەوە دەوری لێكدراوی كار و ناو هەڵنێین.

وشەی لێكدراوی "كار و ناو"

كە دەڵێم "كار و ناو" دەشیا بە پێی شوێنی هەر كەرتەیان لە وشەكەدا "ناو" پێش بیەخەم چونكە لە بەرایی دێت وەک: بەرتیلخۆر، سەربڕ، گوڵچن، ماسیدڕ، بەڵام "كار" لەو لێكدانەدا دەورێكی زێدە گرنگی هەیە بەهۆی بزۆزی و چالاكی و كاریگەرییەكی تێیدایە، هەرچی ناوە خۆی لە خۆیدا مەند و وەستاوە ناتوانێ وشەیەكی دیكە بگێڕێت و ببزێوێت. سەیری "ئاودێر، بلوێرژەن، مەودابڕ" بكە، لە هەمواندا كەرتی "كار" تاو بۆ كەرتی "ناو" دەبات. لەو وشە لێكدراوانەشدا كە ناوی بەركارن وەک: مەلاخۆرە، دزنەبەرە، دیسانەوە كەرتی كارەكە تاوی كارای ناو وشەكە "مەلا، دز" بۆ ئەو شتە دەبات كە بەركارە.

بۆ ئەوەی خوێنەر لێم حاڵی بێت دەبێ بڵێم:

كار بە واتای فیعل

كارا بە واتای فاعل

ناوی كارا بە واتای اسم الفاعل

بەركار بە واتای مفعول

ناوی بەرکار بە واتای اسم مفعول

بەشێک لە خوێنەران ڕاهاتووی زاراوەکانی ڕێزمانی عەرەبین، بەشێکیشیان لەجیاتی کار وشەی "فرمان" بەکار دەهێنن کە چ پێوەندییەکی بە واتای کار و فیعلەوە نییە. هەندێک لە جێی کارا "بکەر" دەڵێن...

پێویستە لێرەشدا ئەوەش بڵێم کە لە بەرەی "ناو و ناو"یشدا ئەو کەرتەی وەصفی تێدا کاریگەرترە لە هەڵنانی وشە لێکدراوەکە. بە نموونە لە "دارتوو" جۆرێک جودابوونەوە هەیە لەلایەن جۆش خواردنەوە لەچاو "داری توو"دا کە اضافەیەکی ساردوسڕە و لێکدراو نییە بەڵام "دارتوو"ش لەچاو "بنەتوو" و "دارەبەن"دا کە زێدە وەصفێکیان تێدایە قاڵبێکی داوەستاوی هەیە. "بنەتوو" و "دارەبەن"یش لەچاو "ڕەشەتوو" کە وەصفی ڕاستینەی تێدایە کەمتر جۆش خواردوو بوون، هەرچی وەصفی "ڕەش"ە جودا ناکرێتەوە لە "توو".

کە بگەڕێیتەوە بۆ فەرهەنگۆکی کۆتاییی بەشی یەکەم و دووەمی ئەم نووسینە ئەم وشە لێکدراوانەی "کار و ناو" دێنە بەرچاو:

سەرکەوتە، ژێرپۆش، بنکۆڵ، بنگرە، تێکەڵاندن، پێکەڵاندن، بەسەرڕاگەیشتن، شێکپۆش، تەرپۆش، پێکداشلانەوە، لاخۆر، لابین، لامژ، دادپرس، دادخواز، خوازپرس، داواگیر، داواگر.

بێگومان وشەی دیکەش هەن وەک ئەمانە لە ناوتوێژی نووسینەکەدا.

هاتنی ئەم وشانە لەو شوێنانەدا نەختێک لە ڕاستەشەقامی ڕێکخستن و پۆلپۆلکردنی بابەتی لاداوە چونکە لەو دوو بەشەدا لێکۆڵینەوە لە وشەی داڕێژراو دەکرا نەک لێکدراو بەڵام هەر لەو نووسینانەدا ناوناوە ڕام گەیاندووە کە مەرجی هەرە سەرەکی لە نووسیندا بەدەستەوەدانی مەبەستە، خۆ خەریکی نوێژکردن نین کە نابێ سجود پێش رکوع بکەوێتەوە. بە نموونە دەڵێم، کە هاتین لە دەوری "لا" پشکنینەوە بکەین چ قەیدی هەیە بە تەنیشت "لابەلایی"دا سەرێکیش لە "لاخۆر، لامژ" خوار بکەینەوە. بەهەمەحاڵ ئەمە قەناعەتمە، لێشی ڕازیم.

وشەی لێکدراوی "کار و ناو" وەک لە نووسینی کۆنترمدا دەرم بڕیوە، دوو جۆری هەیە:

گرنگەکەیان ئەوەیە کە وەکو لە وشەکانی "لامژ، گۆشتخۆر، بنکۆڵ، تەرپۆش" دا

دەردەکەوێت صیفەتی هەمیشەیی دروست دەکات.

جـۆری دووەم ئەوەیە وەک: "خـواگـرتوو، نـانخـواردوو، گـوڵچنیـو، گـەنمپـێـواو..." ڕاگـەیەنی "صـفـە"ی کـاتەکی نابـەردەوامـە. کـە دەڵێی "کـابرای تەڵاق خـواردوو" مەبەسـتت پیاوێکی لە ڕێکەوتدا تەڵاقی بەسـەر زاردا هـاتووە نەک تەڵاق خواردنی بە پارە لێی بووبێتـە پیشـە و پێی بگوترێ "تەڵاقـخـۆر". هەڵبـەت دەشێ تەڵاقخـۆر هەر خۆی لە ڕێکەوتی شەرعیدا تەڵاقخواردوو بێت.

بە سـەرنج ڕاگرتن دەردەکەوێت، ڕێژەی "صفە"ی بـەردەوام پتر لەگەڵ کاری تێپەڕ دەگـونجـێت. زۆر کـاری تێ نەپەڕ هەن ئەم ڕێژەیەیان لێ هـەڵناسـتێ وەک کـاری "نووسـتن" کـە هەر "نووسـتـوو"ی لێ وەردەگـیـرێت. خـەوتنیش وەک نووسـتن هەر "خـەوتوو"ی هەیە. لە "خۆشـخـەو، بێـخـەو"دا ئەم "خـەو"ە نـاوی چاوگە نەک ڕەگ وەیا قەدی کارە هەر بۆیەیشە ئامرازی "بێ" چووەتە بەرایی خەوەوە لە وشەی (بێخەو)دا.

لە کـاری "بڕان" هەر "بڕاو- دوابڕاو" هەیە کـە تـێ نەپەڕە بەڵام لە "بڕین" کـە تێپـەڕە "دەسـتبڕ، قـۆڵبڕ، چیـمبڕ..." هەیە. لە بەرانبـەر "بڕاو"یش ڕێژەی "بڕیو"ی هەیە وەک کە دەڵێ: جۆگاکەی شەقامبڕیویان پڕکردەوە. ئەم "شەقامبڕیو"ە جودایە لەوەی بگوترێ: هەمـوو جـۆگـەیەکی شـەقـامـبڕ پڕ دەکـرێتـەوە، چونکە لێـرەدا وەصفێکی گشتی و بەردەوام بەبەر قسەکە دەکەوێت.

لە کەوتن، هەڵستان، ڕۆیشتندا وشەکانی "دەستکەوت، بەرهەڵست، خۆشڕۆ" بەم ڕێژەیـەی "صـفـە"ی بـەردەوام هـاتوون بـەڵام دەسـتکەوت و بەرهـەڵست لە صـفت شـۆڕاون. کـاری تێـپـەڕیش هەمـوو جـاران لەم ڕێژەیە "صـفـە" پەیدا ناکـات. ڕاسـتـتـریش ئەوەیە بڵێم ئەوەی پەیدای دەکـات هەمـوو جـاران دەوری "صـفـە"ی نادرێتێ. کـە دەڵێی: "دەسـخـۆر" ناوی خـواردنت لێ دروست کـردووە نەک "صـفـە" بەڵام "نـانخـۆر، زۆرخـۆر" "صـفـە"ن. وشـەی "سـەردڕ"یش "صـفـە" نییـە. سـەردڕ بەو هێندە پارچە چنراوە دەڵێن کـە جـۆڵا لـە بری حـەقـدەسـتی خـۆی گلـی دەداتەوە. ئاشـکرایە کـە وشـەی وەکـو دەسـخـۆر و شـەوڕۆ لـەو ڕووەوە واتای وەصـفـیـان دۆڕاندووە کە لە ناوی گشـتی دابڕاون بۆ شـتێکی دەسـتنیـشـان کراو دەنا ئەگەر هەرچی بـە دەست خـورابایە دەسـتـخـۆر مـابایەوە و هـەرچی بە پارچە دابڕایە بە سەردڕ ڕۆیشتبایە هەر دوو وشە دەبوونە "صفة".

له لایەن زاراوەسازییەوە هەروەک لە لایەن "فقە اللغە"یشەوە دەبێ بزانین کە بەردەوامی و نابەردەوامی هەریەک لەو دوو ڕێژەیە بە تەواوی گونجاوە لەگەڵ ئەو سەرچاوەیەی ڕێژەکەی لێ وەردگیرێ: هەرچی "صفة"ی نابەردەوامە کار لە ڕابردووی وەردەگیرێ. ڕابوردووش بەسەر چووە و بڕاوەتەوە. بێنە نوونی چاوگ لابدە کاری ڕابوردووی لێ دروست دەبێت. لەجیاتی ڕاناو واوێکی بزوێنی پێوە بلکێنە دەبێتە ڕێژەی کارا و دەلالەتی ڕابووردووی هەیە:

دیتن- دیتوو

هاتن- هاتوو

کردن- کردوو... هتد

هەرچی ڕێژەی بەردەوامە لە پەیکەری "چاوگ" بە گەردانی کاتەکانی کارەوە، واتە لە سەرجەمی ئەو گرووپە وشەیەی کە بەرەی تاکە کار پێک دەهێنن، وەردەگیرێت ئیتر بەپێی داخوازی دەستووراتی ئەوتۆ کە جارێ تۆژینەوە تێدا نەکراوە بەڵام بە زۆری مەیلی ئەو ڕێژەیە بەلای ئایندە و فەرمان (امر)دا دەچێتەوە، کاریش هەیە گەردانی ڕیزپەڕە وەیا ڕێگۆڕی دەکات وەک کە "فەرموون" لە ئایندە و ئەمردا دەبێتە "دەفەرموێ، بفەرموو" دەگوترێ "حوکم فەرما" کە بە نیسبەت کوردییەوە دەچێتەوە بۆ ناوی چاوگ کە "فەرمان"ە ئەگەر وەها نەبێ بڵێین پێڕەویی دەستووری غەیری کوردی کراوە کە لە ڕابوردوودا "فرمود" و لە ئایندە و ئەمردا "میفرماید، بفرما" دەردەچێت. مەبەستی بنجیش لەم وردەکارییە ئەوەیە بزانرێ بۆچی ڕێژەی بەردەوام لەگەڵ بەردەوامی دەگونجێت، نەک بزانرێ لە چییەوە سەر هەڵدەدات، کە ئەمیش ئامانجێکی کەمبایەخ نییە بەڵام لێرەدا ماوە کورتە بۆ خەریکبوونی.

بەنیسبەت زاراوەسازەوە هەردوو شێوەی بەردەوام و کاتەکی سەرچاوەی کەڵک لێ وەرگرتنن، ئەویش بە پێی داخوازیی مەبەست لە زاراوەکە. ئایا "صفە"ێکی بەردەوامی تێدا بە مەبەست دەگیرێت یان کاتەکی. لە نموونەدا دەڵێم، لەوانەیە ئامرازێک هەر لە دەمی ڕەشەبادا بەگەڕ بێت ئیتر پێی بگوترێ "باگێڕاو" نەک "باگێڕ" تەنانەت قوماش هەبوو ناوی "بابردوو" بوو.

بەقیاس لە پاژنەکێش دەتوانین ئەم "کێش"ە بۆ هەموو ئامێرێک بەکاربهێنین کە

وەکو پاژنەکێش شت بخاتە جێی لەبار. ئاسنێکی فیتەران لە تێخستنەوەی تایەی گەڕۆک بەکار دەهێنن "تایەکێش"ی بۆ دەست دەدات. ئەگەر ئامێرێک هەبێ گەلێک شتان بخاتەوە جێی خۆیانەوە، بە کەمێک چاوپۆشی، "هەمەکێش"ی لێ دەوەشێتەوە.

بەکارهێنانی "کێش" لە ڕێی قیاسی پاژنەکێشەوە کەوا ڕەنگە بۆ جۆرەها ئامێر کەڵکی لێ وەربگیرێت، ڕێ کوێر ناکاتەوە لەوەی بە پێی لوان لە بواری دیکەش بەکار بێت وەک کە کورد لە کۆنەوە کردوویەتی. دیتت لە بەشێکی پێشووتری ئەم نووسینە "چەمکێش"م پێشیاز کرد بۆ جۆگەیەک کە لە شێوەی کەوانە ڕابکێشێت. جۆگاکە چەمکێش بکە نەک ڕاستکێش.

دەگوترێ دیمەنی ئەم شاخە چەند دڵکێشە، سەرنجکێشە. خولاسە جۆرەها بەکارهێنانی لەم "کێشە" هەیە. خەڵق لێرە بەپێشەوە بۆ "ساطور" هاتوون "قیمەکێش"یان ڕۆناوە خۆ ئەگەر لە ڕاستە شەقامی پێوانەوە بۆی چووبانایە دەبوو بڵێن "قیمەکەر". بەلای منەوە ڕێ هەیە، ئامێرێکی شتان وەکو هەرشتە هەڵبڕێتەوە پێی بگوترێ "هەرشتەکێش". کارگەی "معجنات" واتە "هەویرەمەنی" ئەم هەرشتەکێشەی پێویستە. دەشێ لە کارگەی پیشەسازیی گەورە ئامێر هەبێ ئاسن و مەعدەنی دیکە وەک هەرشتە هەڵبڕێتەوە لەوێشدا دەشێ هەرشتەکێش وەیاخود "فتیلکێش" بڕوات وەک کە بڵێی: ئەم مەکینە فتیلکێشە زۆر بەبڕشتە.

سەیری ئەم دوو دێرە بکەیت گونجانی زاراوەکەت لێ ڕوون دەبێت:

ساگوری قیمەکێش گۆشت دەکا بە قیمە

مەکینەی فتیلکێش مەعدەن دەکا بە فتیل

لە وشەکانی: خواگیر، مەلاگیر، لغاوگیر جۆرێک گرتنی مەعنەوی هەیە ڕێ دەدات قیاسی لێ هەڵبستێ و وشەی "چاوگیر" ڕۆنێین بۆ کەسێکی کە لە ڕێی چاو تێبڕینی مغناتیسیەوە حەپەسابێت. چاوگیر بە تەواوی لە جێی Mesmerized دێت. لە فەرهەنگی "المورد" ئەمە دەخوێنیتەوە:

مسمري، فاتن، ساحر Mesmeric

المسمرية. التنويم المغنطيسي Mesmerism

يمسمر، ينوم مغنطيسيا Mesmerize

چونکه پێوانەی چاوگیر لە مەلاگیر، خواگیر کرا دەبێ ئەمیش هەر بۆ بەرکار بێت وەک کە بڵێی: کابرا وەهای نۆڕیمێ چاوگیر بووم.

دەشێ "چاوگیری" بۆ حاڵەتی "چاوگیر کران" بەکار بێت لە بەرانبەرMesmerism دیارە کە مەبەست حاڵەتی ئەو کەسە بێت کە خۆی "چاوگیرکەر"ە و خەڵق خەوێنە، وشەی "چاوگیرە" دەڕوات.

خۆراواییەکان وشەی Mesmer یان لە ناوی زانای ئەڵمانی وەرگرت کە چاوی هێزێکی وەهای تێدا بوو خەڵقی پێ دەخەوێندرا با ئێمەش لە خودی "چاو" بە ڕێبازی دەستووری زاراوەسازی کوردیدا "چاوگیر، چاوگیری، چاوگرە، چاوگرەیی" دابهێنین. بەڵام هەر لە ڕێبازی دەستووراتی وشەڕۆنانەوە دەشێ بۆ: فاتن، ساحر، مسمری زاراوەی "چاوگر" بەکار بێت چونکە لەم ڕێژەیەدا وشەکە دەبێتە ناوی کارا وەک کە "بنگرە" ناوی کارایە، ئەوەندە هەیە کە "چاوگر" لزوومی بە بزوێنی کۆتایی "بنگرە" نییە چونکە لێرەدا کە دەڵێین چاوگر ناوی گشتیمان مەبەستە نەک وەکو بنگرە کە تەنیا ئەو وردە بەفرەمان مەبەست بێت کە بەر لە بەفری کڵۆکڵۆ زەوی دەتەنێت. کاتێک ویستمان بڵێین کەسێکی مەعلووم چاوگر بوو، خەڵقی چاوگیر دەکرد ئەوسا "چاوگرە"ی پێ دەگوترێ. هەرچی چاوگر بێت بۆ هەموو جۆرە "فاتن، ساحر" دەست دەدات.

بەکارهێنانی بزوێنی "ە- فەتحەی عەرەبی" لە کۆتایی وشە بە نیازی دابڕینی ناوێک لە ناوی گشتی شتێکی باوە وەک کە دەڵێین "سەوزە" هاتووین ئەو بەشە شیناییەمان لە تێکڕایی گیا دابڕی کە بەکەڵکی خواردن دێت و دەچێندرێت. یان کە دەڵێن "چلە" چل ڕۆژی ناوەڕاستی هاوین و زستان لە کژەکانیان دادەبڕین. لە "وڵاتی دڵگیر"دا ناوی کارای لێکدراو پێک دێنێت، کە دەشڵێین:

وڵاتی دڵگیر ئەو وڵاتەیە دڵ دەگرێت، دڵگرە.

"عاشقی دڵگیر" ئەو عاشقەیە دڵی گیراوە، دڵگیراوە.

لەمەوە تا ڕادەیەک ڕوون دەبێتەوە کە وشە هەن لە یەک تەرکیبدا جارێک بەرکارن و جارێک کاران بە مەرجێک وەصف کراوەکە بگۆڕێت ئیتر هەر جارە لە ڕستەدا چیی لێ بوەشێتەوە لە کارا و بەرکار ئەو "صفە"ە وەردەگرێ. کە گوتمان "وڵات دڵگیرە" وەک بەدیهیە دیارە کە وڵات غەمناک نابێ (مەگەر بە مەجاز).

کە گوتمان "ئەحمەد لە قسەی یارەکەی دەڵگیر بوو" دیارە غەمگین بووە. کە گوتمان "مەڕی گورگخواردوو" دیارە مەڕەکە بەرکارە. کە گوتمان "گورگی مەڕخواردوو" گورگەکە کارایە. نابێ لێرەدا خەیاڵ بۆ ئەوە بچێت کە وشەی ئەوتۆیی لەو تاقمەن کە بە عەرەبی "اضداد"یان پێ دەڵێن و بێ ئەوەی بخرێتە ڕستە دوو واتای دژ بەیەکدی دەبەخشن وەک وشەی "جون" کە بۆ "ابیض" و "اسود"یش دەڕوات. لە دڵگیردا ئەم "گیر"ە هەر یەک واتای هەیە هەرچەند جارێکیان بۆ کارا و جارێکیان بۆ بەرکار دەچێتەوە. لە ئینگلیزی کە دەڵێیMortal بە کوشندە و "بەرمەرگ" (قابل للموت) دێت. لە لاپەڕە ١٩٣ی ژمارە ١١٢، ڕۆشنبیری نوێ بۆ ئەم Mortal ە زاراوەی "مەرگەوەر"م پێشنیاز کردووە ئەویش بە قیاس لە زیندەوەر. Mortal لە اضداد نییە چونکە "کوشندە" – "مەرگبەخش" و "مەرگەوەر" هەردووکیان مەرگیان پێوەیە. ئەگەر بۆ "زیندەوەر" و "مەرگەوەر" ڕۆیشتبایە دەبوو بە "ضد".

لەم سەرنجەوە دەمەوێ بە خوێنەر ڕابگەیەنم کە پێویستە لە ڕۆنانی زاراوەدا، کاتێک ویستمان زاراوەی وەکو "دڵگیر" بۆ کارا و بەرکار ڕۆبنێین ئەو زاراوەیە هەڵگرێ جارێکیان وەکو "وڵاتی دڵگیر" کارا بێت و جارێکیشیان وەکو "عاشقی دڵگیر" بەرکار بێت. زاراوەی "چاوگیر" کە بەرکارە ناشێ بۆ لای کارا بچێتەوە: ئەوەی کە خەڵق چاوگیر دەکات هەر "چاوگرە"ی بۆ دەست دەدات.

کە بگەڕێیتەوە بۆ لیستەی زاراوەکان دەبینێت زاراوەی "داواگیر" لە بری "مدعی علیە" و قاڵبی بەرکاری پێ دراوە وەکو خواگیر، چاوگیر. بۆ "مدعی" لە هەمان ستووندا "داواکار" هاتووە، بۆ "محامی" لە دەعوادا "داواگر" پێشنیاز کراوە. ئەم وشانەش بە هەمان ڕێبازی پێوانەی چاوگیر ڕۆنراون.

دەزانین "دەستەبەرە" چییە و چۆن هەڵدەگیرێت. ئنجا ئەگەر بەسەر ڕەوڕەوە بوو دەشێ لەجیاتی عەرەبانە پێی بگوترێت "چەرخەبەرە". هەرچەند چەرخەبەرەش بە دەست پاڵی پێوە دەندرێت بەڵام قورساییەکەی بەسەر زەویەوە دەبێت نەک بەسەر دەستانەوە. ڕەنگە مەکینە چەرخەبەرە ڕاکێشێ.

بەر لە ٢٧٠٠ ساڵ مەزنە پیاوێکی مادەکان کە باپیرە گەورەی کوردە ناوی Ispabara "ئیسپە بارە" بوو کە بریتییە لە "ئەسپەبەرە" وەکو "دەستەبەرە"

دواتر بووە بە "ئەسڤار" لە پەهلەوی و پاشان گۆڕاوە بە "سوار". بێگومان بەر لەو ساڵە بە سەدان ساڵ ئەم ڕێژەیە باوبووە، بەو پێیە ئەم ناوی لێکدراوی "کار و ناو" ڕەگی بۆ مێژوویەکی زێدە کۆنی زمانی کوردی دەچێتەوە (بنواڕە لاپەڕە ٢٢٢، فرهنگ ایران باستان، پورداود).

"بیر" کە دەستی مرۆ گەیشتە ئاوەکەی پێی دەڵێن "دەست هەڵێنج". ئنجا ئەگەر بیرێک یا هەر ئاوێک دەست هەڵێنج نەبوو دەشێ "پەت هەڵێنج"ی پێ بگوترێت. "پەت" لەم زاراوەیەدا ئەو درێژاییە ڕادەگەیەنێ کە بەولای درێژایی دەستی مرۆیە. "گوریس هەڵێنج" و "زنجیر هەڵێنج" دروستن. بەڵام قورسن لەسەر زمان. ئاوی پەت هەڵێنج دەشێ دەولکەی بۆ بەکار بێت وەیا بە مەکینە هەڵبکێشرێت.

زاراوەی ئەوتۆیی، کە دەشێ لە ڕستەدا، بێ زاراوە واتای وەربگیرێت، لەکەڵک ناکەوێت چونکە ماوە و ئەرک کورت دەکاتەوە. دەبینیت لە خەریتەدا بەسەر هەندێک ڕووباری نەناسراوەوە نووسراوە Perennial بە واتای ئەوە کە ئاوەکەی چوار کژەیە و وشک ناکات، خۆ خەریتەسازەکانیش دەیانتوانی زاراوەکە بەولاوە بنێن و ڕستەی لە جێگەدا بەکار بهێنن. لە کوردی "چوارکژە"، "هەمیشەڕۆ" ڕەوان بۆ ئەو واتایە دەست دەدەن.

"کوێراو" ئاوێکە لە هاوین یاخود لە پایز وشک دەبێت، دوای پەڵەی تەواو دەژێتەوە. بۆیەیە ئاوەکەی ڕانیە کە لە ئاشگێڕ پترە پێی دەڵێن "کوێرەکانی". نیوەی دووەمی بەیتێکم لە بیر ماوە کە کاتی خۆی مەرحووم ڕەشید صدقی، قایمقامی ڕانیە بوو، لە موناسەبەی ژیانەوەی ئەو ئاوە دایناوبوو: چاوی شەرمی هەڵبڕی وا کوێرەکانی زایەوە.

وشەی "دڵخواز" پێوانەی لێ دەکرێت بەوەدا کە بڵێین "هۆشخواز" بۆ شتێکی یا ئەنجامێکی هۆش بیخوازێت نەک دڵ و ئارەزۆ. دیارە وشەکە ناوی بەرکارە و لە واتای کارادا ناڕوات هەروەک دەڵخوازیش ناڕوات. کەسێکی مافی دڵخوازکردنی پێ بدرێت پێی دەڵێن "سەرپشک". ناوناوە بەهەڵە دەگوترێ: خۆت دڵخواز بە.

وشەی "ناوبژی" لە هەموو ڕوویەکەوە، چ فەرهەنگی چ زاراوەیی چ صەرفی، لێکۆڵینەوەی دەوێت. ناوبژی بە واتای "حەکەمبوون" هاتووە دیارە "ناوبژ" خۆی حەکەمە. لە تەرکیبەکەوە دیارە کەرتی "بژ" پاشماوەی کارە و وشەی "ناوبژ" ی بە

ناوی کارا هەڵناوە. ئاخۆ ئەم "بژ" ە لە چییەوە هاتووە؟

وەک بۆی دەچم "بژ" بنەمای "بژار"ە وەک کە "گوت" بنەمای "گوتار"ە یاخود "کرد" بنەمای "کردار"ە. بژار ناوی واتایە و بووەتە ناوی چاوگ کە کورد هات و کاری "بژاردن"ی لێ دروست کرد. "بژار" بە ڕێبازی "توسع" دا بەو گیایانە گوترا کە لە کێڵگەدا زەرەربەخشن و هەڵدەکێشرێن. لەمەوە دەتوانم بڵێم "ناوبژ، ناوبژی" هەمان "ناوبژێر، ناوبژێری"یە کە ئەگەر لە "بژاردن"ەوە بۆ "حەکەم" چووباین ڕۆمان دەنان. کەواتە "ناوبژ" کەسێکە لە نێواندا لایەنە بەدەکانی کێشەیەک بژار دەکات، بە نیازی بژارکردنی ئەو لایەنانەی پەسەندن بۆ نزیکخستنەوە.

بەقیاس لە "ناوبژ" دەشێ بەو لێژنانەی لە بەرەوانی و ناوبژیدا فەرعین بگوترێ "لیژنەی لابژ" وەک کە بڵێین: لە کێشەی سنووری چین و ڕووسیادا چوار لیژنە خەریکی لابژی کردنن یان خەریکی لابژین.

ئەگەر مەودای پێوانە تەسک نەکەینەوە دەتوانین بۆ ئەو دووربین و ڕادارانەی ڕاستییە زێدە دوورەکانی ئاسمان و بۆشایی لێک دەدەنەوە و لێک دەکەنەوە زاراوەی "دووربژ" بروێنین. دووربین هەیە دووربژە هەیشە دووربژ نییە. ڕێ هەیە ئەم وشەیەی دووربژ ببێتە فەرهەنگی کە بۆ کەسێک بەکار بێت لە دوورەوە حەکەمایەتی بکات. هەر لەم بوارەوە دەتوانین بۆ "دراسة بالمراسة" زاراوەی "دوورخوێنی" ڕۆبنێین. دوورخوێن لە "خوێندن" ەوە وەرگیراوە نەک لە "خوێندنەوە"وە. کەسێک لە دوورەوە نووسراو بخوێنێتەوە "دوورخوێنەوە" ی بۆ دەست دەدات.

کەسێکی گەچ و ئاو تێکەڵ بکات بۆ بەر دەستی وەستای بەننا "گەچگرەوە"ی پێ دەڵێن. لێرەدا گرتنەوە واتای "سرشتن"ی فارس و "جبل"ی عەرەبی دەبەخشێت. ئێمە "سرشت" کە دەنگی "ر" تێیدا کورتەبزوێنێکی هەرە کزی "کسرة"ی پێوەیە دەگۆڕێن بە "سروشت". سروشت بە واتای "طبیعة" و "جبلة" بە واتای "طبیعة" هەردوویان لە واتای گرتنەوە هاتوون. دەڵێن "جبلة اسمنت" کوردەکەش هەر دەڵێ: جەبلە چەمەنتۆیەک بگرەوە. "جبلة" دەقاودەق دەبێتە "گیرەوە" چونکە "مجبولة"ی تێدا مەبەستە. دەڵێن: ئیشەکە بە هەمووی دوو یاخۆ سێ گیرەوەی چەمەنتۆ و گەچی پێ دەوێت. دەگوترێ قوڕی گیرایەوە، بەڵام "گیرەوەیەک قوڕ" عەیارەیەک

ڕادەگەیەنێت. بە نموونە: گیرەوەی عەرەبانەیی، دوو عەرەبانەیی، دوازدەباری.

وشەکانی "سەرکوت، بەرکوت، پێشێل" ناوی بەرکارن. "سەرشکێن، چاوشکێن" بە کارایی و بەرکاری هاتوون. هەتا ئێستا بۆ کەس نەلواوە سەرجوملەی ئەو کارە لێکدراوانە بە پانایی زمانی کوردیدا بەسەربکاتەوە و بزابێت چەندیان کاران، چەندیان کارا و بەرکارن و چەندیان بەرکارن، ئنجا چەندیان "صفة"ی بەردەوام و چەندیان نابەردەوام ڕادەگەیەنن، لە چ ئاسۆیەکیشەوە دیار نییە تۆژینەوەی ئەوتۆیی دەست پێ بکرێت. لەبەر ئەمە بە کەس ناکرێ جارێ دەستووری گشتی بۆ پێوانەکردن لەو کارە لێکدراوانە هەڵێنجێت، هەر ئەوەندە لە توانادایە کە پێوانە لە کاری لێکدراوی ڕاگەیێن بۆ ڕۆنانی زاراوەی بایەخدار بکرێت، ئەویش لە پەڕاوێزی نرخاندنێکی زمانناسانەی ئەو وشانەدا. لەو سەرکوت، بەرکوت، پێشێل، سەرشکێن، چاوشکێنی سەرەوەدا سەرنجم بۆ "پێشێل" دەڕوات کە لە پێوانەیەکی بازهاوێژەوە بۆ وشەی "ناوشێل" بڕۆم لە بری "خباطە".

لە ڕووی ڕێزمانەوە "تێک هەڵشێل" ڕاستترە بەڵام بە پێی دەستووراتی زاراوەسازی کە ئاسانی و کورتی مەرجی پەسەندایەتیی زاراوەن "ناوشێل" لەبارترە، ڕاستییەکەشی، "خباطە" لە ناوەوەی مەکینەکەوە کەرەستەی چەمەنتۆ گرتنەوە دەشێلێت. دەتوانین بە کوردییەکی ڕەوان بڵێین: ئەم ناوشێلە لە نیو سەعاتدا دوو گیرەوەی چەمەنتۆی شێلا یاخود خۆشی کرد، لەجیاتی ئەم خباطەیە دوو جەبلەی خۆش کرد. "ناوشێل" لە زوورییەکەوە ئاشنای مەکینەی خباطەیە بەر لەوەی بە زاراوە دابندرێت چونکە لە کۆنی کۆنەوە بە شێلان قوڕی سواغ خۆش دەکرا. دەگوترا: قوڕەکەم شێلا هەتا خۆشم کرد.

چاوشکێنکردن واتایەکی بەهێزی ترساندنی تێدایە. ئەمە لە لایێکەوە. لە لایەکی دیکەشەوە کە دەڵێین "هەست و نەست" وەها دادەنێین کە "نەست" بۆ هەستی دەروون، نەفس، "شعور باطن" دەڕوات. بەو پێیە "نەست شکێن کردن" دەبێتە کارکردنی سەلبی لە "عقل باطن" Subconscious"هۆشی ون". ئەم زاراوەیە لە لایەن داڕشتنەوە یاخود لێکدانەوە چ عەیبی نییە بەڵام کۆبوونەوەی دوو دەنگی "س" و "ش" لە نزیک یەکدی قورسایی دەخاتە گۆکردنیان. ئەمە دەڵێم هەر لە بیریشمە کە کورد "دەستشکێن"ی بەکار هێناوە و گوێی نەداوەتە ئەو قورساییە.

ئەگەر وشەیەکی دیکە هەبێ قورسایی پەیدا نەکات ئەویان لەبارتر دەبێت دەنا ئەمیان حازربەدەست دەمێنێتەوە.

بەقیاس لە "دەستکوژ" کە بەرکارە ڕێ هەیە "نەستکوژ" بۆ حاڵەتێکی پەژارەتر لە "نەستشکێن" بەکار بێت.

بە قیاس لە "دەڵمردوو" دەشێ "نەستمردوو" پەسەند بکرێت. ئەم ڕستانەی خوارەوە پتر چۆنیەتی وشەکان ڕوون دەکەنەوە:

زۆردار بەردەستەکانی خۆی نەستشکێن دەکات.

نەستکوژی گەورە دوژمنە.

دیل نەستکوژ دەکرێ.

منداڵەکە بە ترساندن نەستمردوو بوو.

لە کۆنەوەش گوتراوە: فلانەکەس بە منداڵی فلانەکەسی جوچکەترسێن کردووە.

لە نموونەی دووەمی سەرەوەدا "نەستکوژ" جارێکیان کارا و جارێکیان بەرکار بوو. بەڕاستی ئەم دارشتنە، یان ئەم لێکدانە، بە پێی دەستووری زمان بۆ هەردوو جۆر دەست دەدات. بەلام لە کۆنەوە ئاخێوەری کورد هەندێ کاری لەم ڕێژگەیەدا وەها بەکار هێناوە کە هەر بۆ بەرکار بێت دەنا دەبوو هەموویان دووڕەگە بن. منیش لە "نەستکوژ"دا هەستم کرد کە زاراوەکە بە هۆی هێزی کوشتن بۆ کارایی خۆشجڵەوترە. بۆیە بوو وەهام بەکار هێنا دووڕەگە دەرچێت.

لە لاپەڕە ٤٧٤ ی بەرگی چواری "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد" ١٩٧٦، "چەپاندن" لەلایەن لیژنەی زاراوەوە کە خۆم دەمڕاستی بووم، بە واتای "کبت" پێشنیاز کراوە. بەدوای ئەودا "بەهرەگیر" بۆ "المکتسب" هاتووە کە ئەمیان لێکدانێکی بەرکارە.

لە "چەپاندن"ەوە "هەستچەپێن"، "نەستچەپێن"، "گیانچەپێن"، "حەزچەپێن"... هتد بە ڕەهایی وەردەگیرێن. لە بەرانبەر "بەهرەگیر" کە بەرکارە، "بەهرەگر" بە واتای "مکتسب"- بکسر السین- دێت.

لە لاپەڕە ٤٦٦ ی هەمان گۆڤاردا ئەم زاراوە لێکدراوانەی کار هەن:

لایەنگیری- إنحیاز

گۆشەگیری- إنعزال اجتماعی

بەخۆوەگلان- إنغماس فی الذات

تاوگیری- إنفعال

زاراوەی ڕێکوپێکن، ڕەنگە هی باشتر چەنگ نەکەون. دەشێ ناوی کارایان لێ وەربگیرێت و ئەم وشانە لێک بدرێن:

لایەنگیر- منحاز

گۆشەگیر- منعزل

بەخۆوەگلاو- منغمس فی الذات

تاوگیر- منفعل

لەتەک "بەخۆوەگلاو" وشەی "خۆپەسەند" دێت کە هێندەی "بە خۆوەگلاو" لە خۆویستی ڕۆنەچووە. "خۆپەسەند" بە تەواوی "معجب بنفسە" دەگەیەنێت، کە بەسەر زارانەوە لە کوردیدا "ڕالەخۆ" ڕۆیشتووە. لە لاپەڕە ٤٦٥ ی هەمان گۆڤار هاتووە.

دەروونبینی- الاستبصار Insight

پاشبینی - الاستبصار الخلفی Hindsight

دەروونبین- دەبێتە کەسێک کە دەتوانێ دەروونی خەڵقی بخوێنێتەوە.

پاشبین- دەبێتە کەسێک توانای "پاشبینی"ی هەبێت.

بە پێوانە لەم زاراوانە دەتوانین "ونبین" بۆ کەسێک بە زاراوە دابنێین کە شتی بە چاو نەدیتراو ببینێت. لێرە بە پێشەوە "گەشبین" و "ڕەشبین" بۆ "متفائل" و "متشائم" ڕۆیشتووە. لە نووسیناندا، بەتایبەتی هی خۆم، زۆر جار وشەی "ڕووپێو" لە جێی "مساحة" بەکار هاتووە. ئەم "ڕووپێو" ە بۆ "مساحە سطحیة" دەست دەدات. هەرچی "مساحة حجمیة" یە "ناوپێو"ی دەڕوات. دەمێکە "کارگێڕ" بەواتای "مدیر" ڕۆیشتووە. "کارساز"یش زۆر کۆنە. "کارامە"ش هەروەها. لەو ناوەدا بە پێوانە دەتوانین لە جێی "المخرج" Director وشەی "کاربین" ڕۆنێین. "اخراج"ی عەرەبی زۆر کۆنە، مەبەسیش لێی ئەو "دەرهێنان"ە نییە کە فلیمسازەکانی کورد تێی دەگەن. مەلایەک چەندین کات بە هەوڵ و لێگەڕان و بەدوادا گەڕان حەدیسێکی ساغ دەکردەوە، دەگوترا "أخرجە فلان". تەنانەت کە مەبەس تەواوکردن و تێدا

قاڵبوونەوە لە زانستێک بوایە دەگوترا "فلان تخرج في الشيء الفلاني" نەک "تخرج من...". "کاربین" لە "کارناس" پتر بەلای Directionدا دەچێتەوە چونکە چالاکیی تێدایە وەک کە دەگوترێ "فلانە کەس پێداویستی ئەم ئیشە دەبینێت". نەک "دەناسێت". دەزانێت و دەناسێت لەوانەیە هەر بە فکر و چاو بێت. نەک بە کردەوە.

"دەرهێنان"- بۆ "اخراج"- دەبێ بە تەواوی لە واتای "دەرکردن" تەکابێتەوە. کە بێیت و ڕێوی لە کون تەنگەتاو بکەیت بە دووکەڵ، ئەگەر لەلای خۆتەوە بێتە دەرێ دەڵێی: ڕێوییەکەم بە قانگ دان دەرهێنا. ڕێوییەکە... دەرهات. ئەگەر لە کونێکی دیکەوە دەرباز بێت، دەڵێی: دەرم کرد، دەرچوو.

دەرکردن، دەرپەڕاندن لەچاو دەرهێنان پشتەوگاز دەبێتەوە. هەرچی "اخراج"ی عەرەبییە بۆ دەرهێنان و دەرکردن و دەرپەڕاندن ڕۆیشتووە بەڵام لە بابەتی سەقافیدا "اخراج" پشووی درێژە. ئەم وردەکارییەش لە "دەرهێنان"ی فیلمی کوردی بە خەیاڵی فلیمسازەکاندا نەهاتووە، لەگەڵ ڕێزم بۆیان. لەوانە بوو خەیاڵیان لە "اخراج" بۆ "دەرکردن" چووبایە.

بەهەمەحاڵ "کاربین" لە بەرانبەر "مخرج" گەلێک لەبارترە تا "دەرهێنەر". چ لاریم نییە لەوەی بگوترێ "کاربینی ئەم فیلمە کێیە؟"، "کام کاربین ئەم فیلمەی دەرهێناوە؟" وەک کە دەگوترێ "چ مەیتەرێک ئەم ئەسپەی پەروەردە کردووە؟".

"دنە" بە واتای "حفز" و "دنەدەر"- "حافز" ڕۆیشتووە. هەرنەبێ لە لاپەڕە ٤٧٠ لە هەمان گۆڤاری باسکراودا هاتووە. لە پێچەوانەدا "دنەکوت" بە قیاس لە "سەرکوت" یاخود "دنەکوژ" بە قیاس لە زۆر وشەی دیکەی وەک خۆی هەردوویان دەست دەدەن. دەشێ بگوترێ: قسەی دوێنێت دنەدەر بوو، قسەی ئەمڕۆکەت دنەکوتە، دنەکوژە.

"سەرشکێنی"ی هەموو دنەیەک لە مڕۆدا دەکوتێ، دەکوژێ. بەڵام دیارە "دنەکوشتن" وێرانکەرترە لە "دنەکوتان". هەرچی "دەنەکوتان"ە نزیک لە "تپثبیط". "دنەکوشتن" حەزیش دەکوژێت.

لە زاراوە بەپێزەکانی پێشنیاز کرابوو لە لایەن لیژنەی زاراوەی کۆڕەوە، زاراوەی "واتاکێشەکیەتی" بوو لە بەرانبەر "تداعی المعانی" Associationism، پێوەنانی "ەتی" بە کۆتاییی زاراوەکەوە لەو ڕووەوە بوو کە ismی ڕۆژاوا داوای دەکات.

من لێرەدا قیاس لە "واتاکێشەکێ" دەکەم کە نایبەستمەوە بە فەلسەفە و ژیربێژی. "گوتەن" پەسەندترە لە "ژیربێژی". وەک دەشزانین سەرچاوەی زاراوەکە "گوریسکێشەکێ" بووە. هەر وەک واتایەک- واتایەکی دیکە ڕادەکێشێت و شیرازەهۆنی واتا دروست دەبێت، هەموو هەستێکی مرۆڤیش لەوانەیە یەکدی بکێشن وەک "گومانکێشەکێ" کە گومان غەلەبەی لە هۆش کرد یەکیان ئەوی دیکە ڕادەکێشێت. ئاواتکێشەکێ، هێواکێشەکێ، ترسکێشەکێ، تەماکێشەکێ، خەیاڵکێشەکێ، فریوکێشەکێ، درۆکێشەکێ...

مەرجی بنجی لە بەکارهێنانی ئەم وشانە ئەوەیە کە "کێش"ی تێدابێ نەک هەستەکە یان ئارەزووەکە لە سەرەتاوە فرەوان بووبێت. بە نموونە ئەگەر کابرایەک بە تەبیات زڕەدرۆ بکات، درۆکێشەکێی بۆ دەست نادات. لەوانەیە بابایەکی ڕاستگۆ تووشی درۆیەکی ناچاری بێت، ئیتر بە دەست خۆی نەمێنێت، بەربێتەوە درۆکێشەکی بۆ پینەکردنی درۆ بنەڕەتییەکەی.

"پەلەکوتکە" لە ڕوویەکەوە بۆرەخزمایەتیی هەیە لەگەڵ ئەو "کێش"ە. هەر لەو بوارەوە "دڵەکوتکە" و "کلکەکوتە" هاتوون. دەتوانین "قسەکوتکە"، "گوتەکوتکە" لە حاڵێکدا بەکار بهێنین کە یەکێک بە قسەیەک یاخود کردەوەیەکەوە تەنگەتاویی خەجاڵەتی بووبێت. ئیتر قسەی شەش و حەفت دەرپەڕێنێت. بە نموونە دەڵێین: کابرا درۆی لێ سپی بووبووەوە، کەوتبووە قسەکوتکە. ئەم "قسەکوتکە"، "گوتەکوتکە"یە جودایە لە "قسەکوتانەوە" کەوا ڕەنگە تەنگەتاویی تێدا نەبێت و هەر پێداهاتنەوەی هەمان قسە بێت.

لە وشەی "تەنگەکێشی"ی زینی ولاغەبەرزەوە بۆ هەندێ زاراوە دەڕۆم. لەجیاتی "قایشپانکە" و "قایشی کولەر" و هەموو ئەو ئامێرانەی ئیشی ئەوتۆیی دەکەن "چەرخکێش"، "چەرخگێڕ" ڕەوایە. چونکە هەموویان لە ئاکامی گەڕانی چەرخێکەوە دەکەونە ئیش. جاران یەکێک لەجیاتی کارەبا پەتی پانکەی ڕادەکێشا پێی دەگوترا "پانکەکێش". مەکینەیەکی لە بەرزاییی گردەوە ئاوی ژێرییەوە هەڵکێشێت "ئاوکێش" بێت. مەکینە هەیە ئاو دەکێشێت بێ ئەوەی سەری بیەخێت "ئاومژ"ی بۆ باشە. "ئاوکێش" کورتکرایەوەی "ئاوهەڵکێش"ە.

بیر گێڕانێکی خێرا ئەم وشانە لە لێکدانی "دەست" و "کار" دەدۆزێتەوە:

دەستارِ (دەستهارِ)، دەستبازی، دەستبڕی، دەستبەند، دەستپەڕ، دەستخۆر، دەستکاری، دەستکرد، دەستکوژ، دەستکەوت، دەسکەنە، دەزگرە، دەستگیر، دەستماڵ، دەستنووس، دەستەبەرە، دەستەسڕ، دەستچێن، دەستەوەکەری، دەستڕێژ. ئەمانە ٢١ وشەی لێکدراون، هی دیکەش هەن بدۆزرێنەوە. "دەستەمۆ" شێواوە لە "دەستئەزموو" هاتووە. فارسییەکەی "دەست ازمو"ە.

لەو وشە لێکدراوانەی "کار" و "سەر" کە خێرا بەبیردا بێن، ئەمانەم دۆزیەوە:

سەراورد (سەرهاورد)، سەربڕ، سەربەست، سەرپەڕ، سەرپۆش، سەرپێچ، سەرتاش، سەردڕ، سەررۆ، سەرژمێر، سەرشکێن، سەرکردە، سەرکوت، سەرکەوتوو، سەرکێڵ، سەرناس، سەرهەڵقەنە...

ئەمانە حەڤدە وشەن.

لە وشەی "کار" و "پێ" ئەم لێکدراوانە و هی دیکەش بە لێگەڕان دەردەکەون:

پێبڕە (بووەتە پێمەڕە)، پێپەست، پێدزیلکە، پێڕەوکە، پێشێل، پێکوتە، پێماڵ، پێگیری، پێکێشان. ئەمانە نۆ وشەن.

پێ لێ هەڵبڕین، پێلێنان، پێ تێ وەرچوون، پێ لێگرتنەوە، پێداگرتن... و وشەی دیکەی ئەوتۆییش هەن لە شێوەی چاوگی دەستەواژەیی کە لە ڕستەدا بە پێی تەرکیبیان هەڵدەوەشێنەوە. جارێ ئەو لێکدراوەیان لێ پەیدا نەبووە. کەس نەهات بڵێ یان بنووسێ: پێ لێ هەڵبڕ، پێ لێنەر، پێ داگر...

لە باری دیکەوە دەبینین "کێشان" ئەمانەی لێ دەکەونەوە:

پانیکێش، دەستکێش، سەرکێش (ئەمە لە لیستەی سەرەوەدا نییە)، مووکێش، بەردکێش، قورکێش، سندووقکێش، زبڵکێش (بۆ حەمامی جاران زبڵی کۆ دەکردەوە بە ولاغ دەیکێشایەوە)، لاکێش، دڵکێش، گڵکێش، دارکێش، گوریسکێشەکێ، هەڵکێشوداکێش، دووکەڵکێش. ئەمانە پازدە وشەن...

ئنجا ئەگەر هەموو زمانی کوردی لەم ڕوانگەوە بەسەر بکەینەوە و وشەکانی سەژمێر بکەین فەرهەنگێکی بە پێزمان لێی وەچنگ دەکەوێت، چەندێکی بڵێی بە پێوانە وشەی تازەبابەت، داڕێژراو و لێکدراویان لێ وەردەگرین بەڵام ئەمە کارێکی بیندرێژە و خۆ تەرخانکردنی دەوێت تا بە ئەنجام دەگات. لێرەدا پێوەنیشتنی ئەم فەرمانە بە من ناکرێت. من هەر ئەوەندە دەتوانم لە جغزی تواناد دەربوونە بۆ ناو

باسەکە بکەمەوە بایی ئەوەی یارمەتی تێدا گەڕان و پێدا نۆڕینی ئەو کێڵگانە بکات کە بەرهەمی زمانی لێ هەڵبگیرێتەوە. لە نموونەدا دەڵێم:

"تەیاربوون و تەیارکردن و تەیاری" واتاکەی بە دەوری "کفایە، اکتفاء"دا دەگەڕێت. "خۆتەیار کردن"، "اکتفاء ذاتی"یە. "خۆتەیارکاری" بریتییە لە خەریکبوون بە خۆتەیارکردن. یەکێک وەیا دەوڵەتێک خۆی تەیار کردبێت دەبێ "صفة"ێکی کارایی نابەردەوامی بۆ بەکار بێت نەک بەردەوام. ئەڵمانیا دەوڵەتێکی خۆتەیارکردووە. لێرەدا چونکە گەیشتن بە تەیاری وەک گەیشتن بە قۆناغ یەکجارەکییە نەک هەردەم لە نوێ پێی دەگات، ناشێ بڵێیت ئەڵمانیا خۆ تەیارکەرە چونکە ئەم ڕستەیە وەها دەگەیەنێت کە ئەڵمانیا بەردەوامە لە هەوڵی خۆتەیارکردن وەک ئەوەی یەکێک بەردەوام بێت لە گەیشتن بە قۆناغ کەچی دوای گەیشتن بە قۆناغ ئەو "صفة"ەی پێوە نامێنێت هەتا ڕوو لە قۆناغێکی دیکە دەکات. بە نموونە دەڵێین: دارا بابایەکی بە قۆناغ گەیشتووە. دەشێ دەوڵەتیش هەژار بێت و تەیاریی پێوە نەمێنێت، ئەوسا دەبێتە دەوڵەتێکی لە تەیاری کەوتوو. ئەگەر میللەتێک توانی دوژمنی لە خاکی خۆی دەر بکات دەبێتە: دوژمن دەرکردوو، ئەمما ئەگەر دووژمن لە دوا دووژمن خاکی بگرن دەریان بکات ئەوسا دەبێتە دوژمن دەرکەر. کابرایەک یەک خەزنەی دۆزیبێتەوە پێی دەڵێن خەزنەدۆزیو، ئەگەر پسپۆڕی خەزنە دۆزینەوە بێت پێی دەڵێن خەزنەدۆزەوە یاخود کورت دەکرێتەوە بۆ خەزنەدۆز.

پێویستە بڵێم "دۆز" لە دۆزینەوەدا خزمایەتیی نییە لەگەڵ "دۆز"ی پینەدۆز: هەرچی یەکەمیانە لە بنەڕەتدا "دۆز"ە چونکە ڕابردووەکەی "دۆزییەوە"یە و چاوگی "دۆزینەوە"یە. لە "پینەدۆز"دا ڕابردووی "دوخت"ە بە واتای "درووی". لە ئایندەدا دەبێتە "می دوزد" وەک کە "سوخت، ریخت، پخت..." دەبنە "می سوزد، می ریزد، می پزد..."، "پینەدۆز" لە کوردیی ڕەسەندا دەبێتە "پینەدروو" وەک ئێمەنیدروو، کاڵەکدروو، جلدروو...

لە فۆلکلۆر هاتووە: "نۆ لەو هۆزی، نۆ لەو هۆزی، نۆ لە هۆزی برایمە قۆزی، نۆ لە تاوێ خۆی دەدۆزی". ئەم "دەدۆزی" هی دۆزینەوەیە لێرەشدا مەبەست لێی خۆ نۆڕینە.

لە نووسینی کۆنترمدا "دڵۆپڕێژ"م بە واتای "قطارە" لەکار هێناوە. ئەگەر

ئامێرەکە زێدە کون تەسک بوو دەشێ "تنۆکرێژ"ی بۆ بڕوات.

"برینپێچ" بۆ "مضمد" ڕۆیشتووە "برینکار" بۆ "جراح" Surgeon لەبارە لە جێی "عملیە جراحیة– Surgical operation" تەنیا "برینکاری" بەسە چونکە وشەی "کار" جێی "عملیة"ی گرتووەتەوە.

"دەستچێن" پێوانە هەڵدەگرێت بەتایبەتی کەوا خەریکە مەکینە جێگەی دەست بگرێتەوە. دەشێ بە مەکینەی ئەوتۆ دەغڵ و دانەوێڵە بچێنێت بگوترێ:

دەغڵچێن دەغڵپژێن

دانەچێن دانەپژێن

لەوە بەولاوە: مەکینەی شەتڵچێن، نەمامچێن، سەوزەچێن، گیاچێن. مەکینە هەیە لۆکە دەچنێت "لۆکەچن" بۆی دەڕوات. لەوانەیە میوەچن، بیستانچن پەیدا ببن. گوڵچن بووەتە ناوی کۆک "گوڵچن".

دەگوترێ: ئاورێژ، دەسترێژ، دەنگرێژ، ئاورێژ بە عەرەبی "مسیل" وەک کە بڵێی: ئاورێژی بانی ئێمە دەچێتە کوڵان. "ڕەنگرێژ کردن" زۆر نزیکە لە "تدشین". وشەیەکی دیکەی هەیە "ناوکرێژ": ئەو شوێنەی پشتی ولاغ کە دەکەوێتە بەرانبەر ناوکی، "ناوکرێژ"ی پێ دەڵێن. مەشوورە کە ناوکرێژ بریندار بوو زەحمەتە چاک ببێتەوە. دیارە مەبەست لە ناوکرێژ ئەوەیە کە ئەگەر ئاو لەو شوێنەوە بتکێت بەسەر ناوکدا دەڕژێت. دەتوانین "لارێژ" بەو واتایە وەربگرین کە ئابووری یان هێز یان چالاکی ڕوو لە شوێنی پێویست نەکات و بەلادا فیڕۆ بڕوات. زۆر جاران ئاوەڕۆگەی باران ڕوو لە پلووسک ناکات و لارێژ دەبێت. دەڵێن: لە نەشارەزاییی بەڕێوەبەرانەوە پارەی بودجەمان لارێژ ڕۆیی، لارێژ بوو.

سەرەژێری، کەلەڕێژی بۆ ئاوێکە لە دەفرەکەیدا جێی نابێتەوە لێی دەڕژێت. دەتوانین بە بودجەیەکی لە پێویست زیاد پڕ بێت بڵێین: بودجەکە کەلەڕێژە. وەزارەت هێندەی کتێب بۆ قوتابخانەکان هەنارد کەلەڕێژی کردن.

ئەم "ڕێژ"ە ڕاستییەکی لێ وەردەگیرێت کە ڕابردووی کارەکە و چاوگی "ڕێشتن"ە نەک "ڕشتن". ڕێشتن، بێشتن، چێشتن، نێشتن (ناشتن) خزمن لەگەردانداً.

ڕشان دەبێتە ڕشاندی– دەڕشێنێ.

ڕژان دەبێتە ڕژاندی– دەڕژێنێ.

ڕێشتن دەبێتە ڕێشتی– دەرێژێ.

"ڕشتن" بە واتای کل لەچاوکردن هاتووە هەرچەند لە ئایندەدا دەبێتەوە دەرێژێ. هەروەک "ڕێشتن" دەکەنە "ڕشتن"، "ڕۆیشتن"یش دەکەنە "ڕۆشتن" کە بەکارهێنانێکی ناوچەیی بازاڕییە. شاعیری سلێمانی دەڵێ:

«لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە تۆراوە دڵی من»

نەیگوت "ڕۆشتووە". "گەیشت"یش دەکەن بە "گەشت". کەچی نالی دەڵێ:

کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتووت

نەیگوت "نەگەشتووت". حاجی قادر دەڵێ:

«کە پیر بووم تێ گەیشتم دەستی گرتم»

تۆ بڵێ ئەم نموونانە بەس بن؟ وادەزانم کوردەغیرەتی لەو بەهێزترە بە مەنتیق چاری بکرێت مەگەر خۆی لە خۆیەوە بڕەوێتەوە، دەنا بەردەوام دەبێ.

پێشتر "دەروونبین"م بۆ کەسێک پێشنیاز کرد کە دەروونی خەڵک بخوێنێتەوە. "ناوبین" کەسێکە ناوەوەی شتی مادی و نامادی ببینێت، وەیا تێی بگات. "ناوبین" دەوەستێتە بەرانبەر "ڕواڵەتبین". دەستشکێن، شەرمشکێن، سەرشکێن، قرشەشکێن مەشوورن. "شەرمشکێن" ئەو پارە وەیا دیارییەیە زاوا بە بووکی هەوەڵ شەوی دەدا تاکو شەرمی بشکێت. نەزانان کردوویانە بە "سەرمەشقانە" کە لە "شەرمشکانە"وە هاتووە.

جاران خەرمان "قرشەشکێن" دەکرا. هەم بۆ ئەوەی لە سووتان بەدوور بێت و هەم بە نیازی ئامادەکردنی بۆ کوتان. بە جەنجەڕ یا بە گێرە ئەو قرشەیە کە شکاوە دەکوترێ، دەبێتە "وردە". وردە بریتییە لە کا و دانی تێکەڵ. وردە بە تارمە هەڵدەبسترێ و شەنەبا دەکرێت و دانەکە بەجێ دەمێنێت و کایەکە با دووری دەخاتەوە. مەکینەی ئەم زەمانە دەدرووێت و دەشکێنێت و وردە دەکات و دان لە کایەکە جودا دەکاتەوە. ئەم مەکینەیە "دراسە"ی پێ دەڵێن. لە دەڕاسەدا هەر کوتانەکە بە بنەمای زاراوەکە داندراوە. لە زمانی ئەوروپاییەکاندا Combineکە بەواتای تێکبەستن و تێک هەڵکێش و لێکدان دێت بەو مەکینەیە دەگوترێ. ئەویش چونکە کاری چەند مەکینەی لە یەکدی جودا دەکات. چەندی بیرم دەگێڕم بۆ لێکدانێکی هەموو لایەنی دەغڵ سوور کردن بگرێتەوە هەر وشەی "شەنەکوت"م بۆ

دێت بە واتای کوتان و شەنەکردن، دروێنەم بۆ ناترنجێتە ناو وشەکەوە. مەکینەی "شـەنەکـوت"یـش کـە بە زاراوە وەربگیـرێت نەخـتـێکی چاوپۆشی لە گـەڵدا دەبێت چونکە پێش و پاشێک لە ڕیزکردنی وشەکاندا هـەیە، وەک کە لە "زانکۆ"دا هەیە و چاوی لێ پۆشـراوە. پاش و پێـشـەکـەی "شـەنەکـوت" لە ڕووی ڕێزمـانەوە دروسـتـە چونکە کـەرتی "کـوت" کە لە "کـوتان"ەوە هاتووە لە جـێی ڕەوای خۆیدایە. هەرچی "زان" لە "زانکۆ"دا جێگۆڕکێی پێ کراوە، پشت لە دەستوورە.

"گوتەن" کە لە قاڵبی "گوتەنی"دا دەردەکەوێ وشـەیێکی حـازربەدەستە، ئـەگەر لە زۆر ئاوایی کوردەواری شـوێنێکی ڕاسـتـاییی پان و بەرین دیاری دەکرێ بۆ ئەوەی هەمـوو خـەرمـانەکـانی لێ کـۆ بکرێتـەوە. ئەو شـوێنـە و دەسـتـوورەکـەی کـە خەرمانەکانی پێ ڕێک دەخرێت، "گەلەخەرمان"ی پێ دەڵێن. هەر ئەو "گەلە"یە کە لە "گەلەکۆیی"دا دەرکـەوتووە. "کۆیی"ش ئەو "کۆ"یەیە لە "زانکۆ"دا دەرکەوتووە، هەر بۆیەش وەها دەگوترێ چونکە هەموو جۆرە کەسان دەگرێتەوە. "گەلە" خەڵقێک کۆ دەبێتـەوە. یاخـود چەندین کـۆمـەڵ وەکـو خـەرمـان دەبنە "گـەل". دەبوو بەپێی دەسـتـووری زمـان بگوترێ "گەلەکۆلێج" لەجـیـاتـی "زانکۆ" هەرچەند ئـەویش بەش بەحاڵی خۆی ناقۆڵایە. لە کۆنەوەش گوتراوە "گەلەگورگ".

"گەلەکۆیی" هیچ خزمایەتیی لەگەڵ "کۆیە" نییە. ڕێژەکە هی ناوی واتایە. وەک کە دەڵێی "سـەربەخـۆیی" مـەبەست "اسـتـقـلال"ە. لەوێشـدا "تجمع الاشـتـات"ە. ئەم "گەلە" دەشێ بە مەعلانی بۆ "مجمع" بڕوات وەک کە بڵێین: "گەلەچنکاری" بە واتای "مجمع الانسجە"، "مجمع معامل النسيج". وەک دیارە وشـەی "گەلە" مـەیلی بەلای تـاقــمـی نـاودایە نەک کـــار. بۆیە دەبێ لە لێکدراوی "ناو" و "نـاو" کـــەڵکی لێ وەربگیرێت.

جـاران کە هێـشـتـا لە مـاڵان حـەمـام پەیدا نەبووبوو، کـەسێکی بـیـویسـتـبـا لە قولێنچکی ژوورێک "سـەرشـۆرک"ی دروست دەکرد. لە پێـویسـتـدا خـۆشـووشتن و غـوسڵ دەرکـردنی تێـدا دەکـرا. "سـەرشـۆر" کـەسـێکە خـەڵق بشـوات. بە قـیـاس دەتوانین بەو جێگایەی جلکی لێ بشـۆرێت بڵێین: "جلشـۆرک". ئەوەی قـاپوقاجـاغی تێـدا دەشـۆرێت "قـاپشـۆرک" بێت. "غـسـالة" پێی بگوترێ "جلشـۆر" و "قـاپشـۆر". ڕابەرایەتیی زمـانی دایکزا لەم تەرزە قـاڵبـانە دەردەکەوێت. ئەگەر لێرە بە پێشـەوە

"سـەرشـۆرک" نەگوترابایە دەبوو ئێسـتـاکە مـامـۆسـتـای زمـانـناس بە پێـوانەی دەسـتووراتی وشـەڕۆنان بەو شـوێنە بڵێت "سـەرشـۆرگە". ئەویش ئەگەر بیوێرابایە لێرەدا "شۆر" بەکار بهێنێت لەجیاتی "شووش"، "شـووشت" کە دەبێتە "شـووشگە" یاخود "شووشتگە". وەک "فرگە، ئێستگە، خولگە، برگە".

دەبێ لەبیریش نەکەین قـاڵبی "شـۆرک" لەگەڵ کـەرتی ناودا دێت بە تەنیـا. ناشـێ بڵـێین "شـۆرکم هـەیە لە ژوورەکـەم". ئەمـە لە لایـەکەوە و لە لایەکی دیکەشـەوە، کـە بچینەوە بۆ وشەی "ناوبرێشک" کە گۆڕاوی "نانبرێژک"ە و لەگەڵ "سـەرشـۆرک" یەک قاڵبن دەبینین "نانبرێژک" ناوی ئامێرە نەک ناوی جێگە. لەمەوە وەها دەردەکەوێت کە ئـەم قـاڵبـە لە بنەڕەتدا ناوی ئـامـێـر دروست دەکات، کـە "سـەرشـۆرک"یشی لێ دروست کراوە مـامڵـەتی ناوی ئامـێری لەگەڵدا کراوە وەک بڵێی بـچووکبـوونی ئەو شوێنە و کەمبایەخیی بەکارهێنانی وەهای کردووە بە ئامێر بژمێردرێت.

دەبینی لە "لانک"یشدا کە بە واتای بێشکەیە و بووەتە ناوی ئامێر "لانک" بـچووک کراوەتەوە بەو پاشگرەی "ک". "لان" گەورەترە لە "لانک" وەک کە دەگوترێ لانی شێر و لانی بەراز. "هـێک لانـە" بووەتـە "هـێ لانە– هێــلانـە" بە واتـای شــوێنی "هێـک– هێلکە". هێک لەگـەڵ Egg خـزمـە هێلکەش لەگـەڵ Yolk خـزمـە کـە زەردێنەی هێلکەییـیە. وەک بـڵـێی Yonderخـزمـی "وێندەر"ە کە دەگـوترێ "لە وێندەرێ فـلانم ناسی". وێندەر و Yonder بۆ شـوێنی دوورن. وەها دەبینم "هـەندەران" یش هـەر لەو بوارەوە سەری هەڵداوە.

لە "نانبرێژک" کە بووەتە "ناوبرێشک" سێ خاڵی بەرچاو تێ دەخوێندرێتەوە:

یەکـیـان ئەوەیە کـە "نان" لـەبەر قـورسـی بووەتـە "ناو" چونکە "و" و "ب" هـەردوویان دەنگی لێوین بە تەنیشت یەکەوە سووک دەردێن.

دووەمـیـان ئەوەیە دەنگی "ژ" لـە "برێژک"دا بە خـزمـایەتیی دەنگی "ک" بووەتە "ش" چونکە هـەردوویان دەنگی کپن. بە عادەت لە جیرانەتیدا کپ دەبێتە ئاوازەدار، بەڵام لێـرەدا نەهاتوون کـافـەکـە بکەن بە گـاف چونکە بە زۆری و هـاراوی کـافی چووککردنەوە لە کـۆتایی وشـەدا وەکـو خـۆی دەهـێـڵـدرێتـەوە. بە نموونە لە کـاری "برین– درین" دەڵێین "برک– درک" وەکـو برکـەدار و توودرک. دەڵێین شلک، پەلک، مـەمک، بنک... لە هـەمـواندا کـافـەکە بەلای چوککردنەوەدا دەچێتـەوە و هـەر وەکو

خۆیشی دەمێنیتەوە. هەرچەند بە دوا ئاوازەداریشدا هاتووە. وشەی "ناز" کە بە پاشگری "ک" دەبێتە "نازک" بە زۆری دەکرێتە "ناسک" لەبەر خاتری ئەو کافە. لە هەندێ هەرێمدا دەڵێن: "نازگ" و کافەکە دەگۆڕێت بە ئاوازەداری "گ". نازک، ناسک، نازگ هەرسێیان دەستوورین. تێخوێندنەوەی ئەم تەرزە یاسایانەی دەنگسازی پێوەندیی هەیە بە زاراوەسای و وشەڕۆنانەوە، دەبێ بزانین لە "مژگ"دا ئەم گافە پاشگر و "مژ" بنەڕەتییە. لە "بەرگ" دا گافەکە شەرحی پێویستە. لە "دەرگە"دا "گە" ئامرازی جێگەیە. لە "دەرک"دا کافەکە هی چووککردنەوەیە.

بەرگ، مژگ، خولگ، مەرگ، ورگ (هورگ)، دەنگ، زەنگ... بە باوەڕی من هەموویان لە ڕێژگەیەکی وشەڕۆنانەوە بەربوونەتە.

"بەر" لە گوتەی وەکو لەبەرکردن، بە بەرمەوە ناچێت- ئەوە بە دیار دەکەوێت کە پێوەندیی بە لەشەوە هەیە. دەشگوترێ "بەروپشت" هەر بۆ لەش دەچێتەوە. کەواتە "گ" لە "بەرگ"دا قوماشی کردووە بە پۆشاک بە دەوری لەشەوە.

"مژگ" کە بەراورد بکرێت لەگەڵ "مژگە" تێمان دەگەیەنێ کە واتایەکی دروست کردووە نە "مشتن"ە بەتەنیا نە "مژگە" یە بە تەنیا. "مژگی ئەم مەمەیە خۆشە" بەو واتایە دێت کە "مشتن" لە "مژگەی" مەمەکە خۆشە.

"خولگ" خولانەوەیە لە جێگەیەکی دیاریکراودا نەک بە بەرەڵڵایی. "مەرگ" بە ئەسڵ لە "مەر"ەوە هاتەوە بە واتای "مردن". لە نووسینی دیکەمدا "ئەمەرتات"م شی کردووەتەوە بۆ خوێنەری کورد کە بریتییە لە "ئە"ی نەفی و "مەر" بە واتای "مردن" و "تات" ی ئەداتی ناوی واتا کە تێکڕایان دەبێتە "بێمردنایەتی – خلود". هەرچی "مەرگ"ە مردن بە مل زیندوویێکدا دەبڕێت. "مەرگی پیاو" خەستترە لە "مردنی پیاو" لە لایەن تێخزانی واتاکەیانەوە بۆ ناو کلێشەی مرۆ.

"ورگ" (هورگ) م لە نووسینی پێشووتردا شی کردووەتەوە، هەروەهاش "دەنگ". "زەنگ" و "دەنگ" لە "زەن" و "دەن"ەوە کەوتوونەتەوە کە گافەکە هاتووە چی لەو دوو وشەوە دەبیسترێت کردووەتی بە ناوێکی واتادار.

وشەی "وەزگ" کە لە ڕستەی "لەتاوان وەزگی دا" دەردەکەوێت "مردن" دەگەیەنێت، بەڵام مردنێکی بە سفتوسۆ. ئا ئەم وشەیە دژوارە و ڕێ پێبردنی ئەستەمە. لەوانەیە بە ئەسڵ لە "ڤەز"ی ئاڤێستاوە هاتبێ کە بە واتای "فڕین"ە.

"ڤـەزە" لە ئاڤێسـتادا بە مـەل گوتـراوە کە دەکاتەوە "فڕنـدە". "ڤەزە" خـۆیەتی بووەتە "باز باشووکە" (لاپەڕە ٣١٤ ی فرهنگ ایران باستان).

ئەگـەر "وەزگ" بریتـی بێ لـە "ڤـەزگ" دیارە ئەو شـتـە دەگـەیـەنێ لە مـرۆدا کـە کـاتێکی "وەزگ" دەدات وەکـو مـەل، لە لەشی دەردەچێت و دەفـڕێت. دەوری "گ" لە "وەزگ"دا ئەوە دەبێت کە فڕینەکە بە مردنەکەوە دەبەستێتەوە. لەمـەوە "وەزگی دا" دەبێتـە "فڕگی دا". ئەم بۆچوونە بەهێزترە لەوەی دیکە کە هەر ئێسـتا دەینووسم. لەوانەیە "وەزگ" لە "وزە + گ"ەوە گۆڕابێت. بە واتای ئەو شتەی وزەی پێوەیە، ئیتر "وەزگی دا" دەبێـتـە "وزەگی دا" بە واتای ئەو شـتـەی دا کـە وزەی پێـوە بـوو. کـە دەکـاتەوە گیـان، زیندووەتی. لە "وەزگ دان"دا بەکـارهێنانـی "دان" بیـرمـان بۆ لای تەعـبـیـرێکی دیکەدا دەباتەوە ئەویش بە واتای ڕووەو مـەرگ بوونـەوەیە و کـاری "دان"ی لەگەڵدا دێت.

دەڵێـین "فــلان ئاوزنـگیــان دەدات". "ئـاوزنگی" یاخــود "ئاوزنـگیــان" لـە "ئاوی زیندەگی" یاخـود "ئاوی زیندەگانی"یەوە هـاتووە. "ئاوزنگ" کـە سـوار پێـیـەکـانی دەخاتە ناو لە "هاوگۆزینگ"، یاخود "هاوزین"ەوە هاتووە. ئەگەر لە شتێکی دیکەوە هاتبێت من نەمبیستووە.

لە بارەی "ورگ – هورگ" شتێکم هەیە بیخـەمە سـەر قسـەکانی لێرە بە پێشـەوە کە لە نووسینی دیکەمدا گوتومن. وشـەی "خورشید" بە واتای "ڕۆژ خۆر – هۆر" لە ئاڤێسـتـادا "هڤەر خـشـەئیتـە" بووە. بە واتای تیـشکدەری توند و بەهـێز (ل. ٥٨ فرهنگ ایران باسـتـان – پورداود). "هڤـەر" بە ئاسـانی بۆ "ورە – هـورە" دەگۆڕێت. سەیر نییە "هڤرک" و "هورگ" و "ورگ" یەک شت بن.

وشەی دیکە زۆرن پاشگری "گ"یان پێوەیە وەک "چرگ، ڕەنگ، سـەنگ، مێرگ..." سـەرچاوەی ڕوونیـان لە منـەوە دیار نیـیـە. "زەرگ" لە "زەرق – مـزراق"ەوە هاتووە، کوردی نییە. وشـەی "بەرگ" لە فـارسـی دەنووسن "برگ" بە واتای "گەڵا" دێت کە لە زۆر شـوێنی کوردسـتـان دەڵێن "پەلک". فـارس دەڵێ "برگ و بـار" بە واتای "پەلک و بەر" (ثمر).

خـوێنەر لێم وەڕس نەبێ کـە درێژە بەم لێکۆڵینەوەی نیـوەکـوڵاو دەدەم: زاراوەی بێبنج نابێتە پێوانە. دوور نابینم لە بەری سۆران کە بە "سک – بطن" دەڵێن "زگ"

وەها بزانن "وەزگ" بریتی بێ لە "وە" بە واتای "بە" ی پێوەندی و لە "زگ" ئیتر بۆ ئەوە بچن مەبەست "بەزگدان" بێت و بەلێلی واتای مردنی لێ هەڵێنجن. کە خەڵق "چەڵەمەشکێنە" بکەنە "تەرەومشکانێ"، "تەرە"ش بە تەڵە بزانن و مشکی پێ بگرن لەو گەپەدا دەبێ لەگەڵ "وەزگ" چۆن بن!

نووسەری کوردم دیتووە لە بارەی زمانەوە نووسیوەتی و پێی داگرتووە لەسەر نەبوونی وشەی "چیم" لە کوردیدا بە واتای "فریز - پیل" هەڵبەت نەشیبیستبوو کە پێمەرەیەکی فیرزجارێ پێ بکێڵن پێی دەگوترێ "چیمبر". نەیزانیبوو لە "ڕایەخ"دا ئەو "یە"یە چییە تومەز لە لەهجەی ناوچەی ئەودا هەر "خستن" هەبووە، "یەخستن" لەوێ بەکار نایەت. عەیب نییە لەوەدا مرۆ شتێک نەزانێ بەڵام لە خوێندەوار بەدوور دەزاندرێ دوای ئاگاداركردنەوە سوور بێ لەسەر هەڵە... بگەڕێمەوە بۆ "نانبرێژک".

خاڵی سێیەم ئەوەیە کە ئەم "ی"ە لە شێوەی ناوگردا هاتووە نەک گەردانی وشەی "برش، برژان، برژاندن برژاندی، دەبرژێنێ..." دەنگی "ی" تێدا نەهاتووە لە نێوان "ر - ژ" وەک کە کەوتووەتە نێوانیانەوە لە وشەی "نانبرێشک"دا.

ئەگەر "نانبرژێنک" بوایە نەدەبووە ناوگر چونکە ئەوسا "ی"ەکە بریتی دەبوو لە دەنگی ئەلف کە لە چاوگ و ڕابوردوودا کەوتووەتە کۆتایی "برژ" ەوە و سەرەتای پاشگری "اندن"ە، "برژاندی دەبرژێنێ". وەک بزانم "برێشکە"ش ئەم ناوگری تێدایە. سەیری چۆن دەنگی "ک" "نانبرێشک"ی کرد بە ناوی ئامێر. "برێشک"یش بە پاشگری "ە" بووە "برێشکە"ی ناوی بەرکار. لە تێوەڕامانی ئەوتۆوە نەبێت کەس لە خەزانەی غەیبەوە نازانێت کافێک بە کۆتایی کارەوە بنێت بۆ ناوی ئامێر ئنجا بزوێنێکیش بە کافەوە بنێت بۆ ناوی بەرکار.

بەنیازی خۆ تاقیکردنەوە دێم دەڵێم: بە ڕێبازی "نانبرێشک"دا دەڕۆم بۆ کاری "سپاردن". "پوول سپێرک"ی لێ هەڵدێنجم بە قاسەی پارە. "سپێرکە"ش وەک بەرکار (اسم مفعول) وەردەگرم بە "ودیعە". "سپاردە، ئەسپاردە" هاتووە لە ڕێژگەی بژاردە. لە "سپێرک"ەوە نزیکە بەڵام دەشێ "سپێرەکە" بۆ "قاصر"ی لای "وصی" بە صیفەت بڕوات یاخود قاصرێکی بە بڕیاری دادگە درابێتە "وصی" خۆی "سپێرکە" بێت.

"سپاردن" بکرێتە "سپێرک". "سپێرکە" هیچ ناوگری بۆ نەهاتووە، ئەلفی سپاردن بووەتە "یێ". دەبێ لە ڕێژەی "اندن"ەوە بۆ تاقیکردنەوە بڕۆین چونکە "برژاندن" پاشگری "اندن"ی پێوەیە، دەبێ ئاگامان لەوە بێت کە دەنگی پێش "ک" لە وشەی وەک "برێشک" دەیهێنینەوە لەوانەبێ بە وەستاوی گۆ بکرێت نەک ناچاری "کسرە مختلسە"مان بکات. دەنگی "ش" لە بەرایی "ک" هەڵدەگرێت بە تەواوی بوەستێندرێت کەچی دەنگی "ت، د" ناوەستێندرێن. بە نموونە: "کرتاندن" دەبێتە "کرێتک"...

"ترساندن"، "قرساندن" دەبنە: "ترێسک"، "قرێسک" کە هەرگیز ناچنە دڵەوە. کەس ناڵێ: "پیاو ترێسک" لەجیاتی "پیاو ترسێن" وەیا بڵێ "زیان قرێسک" لەجیاتی "زیان قرسێن"... وشەی "پرێسکە" کە بیگێڕینەوە بۆ ئەو بنەڕەتەی بە قیاس لە "برێشکە" پێی دەگەین دەبێتە "پرساندن".

"ستێرک" دەبێتە "ستڕاندن". هیچ کامێک لەمانە پێیانەوە دیار نییە لە کاری ئەوتۆیی کەوتبێتەوە. هەرچی "ستێرک"ە چ وشەی ناویشی وەک بەرکار لە بەرایی نییە ببێتە خزمی "نانبرێشک". ئەگەر "ستێڕکە" بایە بە ڕواڵەت وەکو "برێشکە" حەوجەی ناوی بەرایی نەدەبوو.

وەها پێ دەچێ پێوانە لەم "نانبرێشکە" و لە "برێشکە" دەگمەنە. ڕەنگە هەر "سپێرک سپێرکە"، "ژمێرک ژمێرکە"ی لێ بەچەنگ بکەوێت ئەویش لە قاڵبێکی جودا لە "برژاندن" هاتووە. ئەگەر ئەم پێوانەیە بە عەیارە وەربگیرێت دەبێ "کاتژمێر" ببێتە "کاتژمێرک" بۆ "سەعات Watch". "کاتژمێر" بۆ مرۆ دەچێتەوە نەک ناوی ئالەت. بەهەمەحاڵ هەرچی نووسەرێک "کاتژمێر، کاتژمێرک" لە واتای "ساعە Hour" بەکار بهێنێت خەتایەکی گەورە دەکات چونکە "کاتژمێر" هەر ئالەت ڕادەگەیەنێت، داڕشتنەکەی ئەوە نییە "کات" بەدەستەوە بدات. "سەعات"ی عەرەبی (ساعة) لە بنەڕەتدا و لە داڕشتنیشدا بۆ ئالەت نەگوتراوە، لە ڕێی تەغلیبەوە بە ئالەتەکە دەگوترێ. کە بڵێیت "دوو کاتژمێر نووستم" وەک ئەوەیە بڵێیت: "دوو ئالەتی کات ژماردن نووستم". بەداخەوە زۆر بە ئێسکقورسی ئەم "کاتژمێر"ە خۆی کرد بە سەعات و بە "الة قیاس الوقت" واتە Watchو Hour. ئێمە دەبێ شوکرانەژمێر بین کە کەس نەهات "ساڵنامە"ی دیوارانی بە "ساڵ" دابنێ ئیتر بڵێ:

"دوو ساڵنامە لە دەرەوەی وڵات بووم".

"ژمێرک" بۆ "عداد" لەبارە. بە قیاس وشەی "بژێرک، بژێرکە" وەردەگێرێن. وشەی "بژێرک" بۆ هەر ئامێرێکی بژاری پێ بکرێ، ڕەنگە دەست بدات. "بژارکۆڵ"ی تەقلیدی دەمێنێتەوە بۆ ناوکێڵکردن و بیخکێشکردنی گیای شیناورد. هەرچی "بژێرک"ە لەوانەیە برنج و گەنم و دانەوێڵەش بژار بکات لە زیخ و گڵێنە و داڕووجان و هەرچی دیکەی هەبێت. "بژێرکە" بۆ ئەو شتانەی لە بژارکراوەکە دەگیرێن دەست دەدات. هەوەڵ جار خەیاڵی "بژارکۆڵ" نەیدەهێشت دەست بۆ "بژێرک" ببەم هەتا بە ڕوونی بۆم ئاشکرا بوو کە هەریەکەیان بۆ جۆرێک لە جۆرانی بژارکردن دەست دەدەن.

لە ئاست وشەی "گوێگرتن" هەڵوەستێک پێویستە. کورد کە گوتی "گوێگرتن" مەبەستی نەختێک جودا بوو لە "گوێ ڕاگرتن". "گوێ بگرە" فەرقی هەیە لەگەڵ "گوێ ڕابگرە". "گوێ ڕاگرتن" لەچاو "گوێ گرتن" سەرپێیترە دەڵێی: "گوێ ڕابگرە، ئاخۆ دەنگی کاروانەکە دەبیسیت". "گوێ بگرە لە قسەکانم، باشیان تێ بگە".

"هەستگرتن" و "هەست ڕاگرتنیش" لە قیاسدا دەبێ وەها دەربچن. لەمەوە دەشێ ئامراز هەبێ بۆ هەڵگرتنەوەی دەنگوبەنگی ڕادیۆ وەیا هی ئەملاو ئەولا پێی بگوترێ "هەستگر" وەک "گوێگر". مەرجی ئەم "هەستگر"ە ئەوەیە بە شتێک بگوترێت بنگەی هەمیشەیی هەبێت. ئەگەر ئامرازێک بۆ ماوەی کورت لەو مەبەستەدا بەکار بێت و دواتر ڕابگوێزرێت "هەستڕاگرە"ی بۆ دەڕوات.

نابێ بیر بۆ "وێنە گرتن" و "وێنە ڕاگرتن" بڕوات چونکە لەمیاندا "وێنە" خۆی دەگیرێت، لە گوێ گرتن و هەست ڕاگرتن، گوێ و "هەست، دەنگوبەنگ دەگرن. "هەست" خۆی دەوری کامێرا دەبینێت دەنگ دەوری وێنە.

لە "سەرسووڕکێ" بە واتای "دوار" دەتوانین زاراوەی: "هەستسووڕکێ، دڵسووڕکێ، حەزەسووڕکێ" وەربگرین، بە دوا ئەواندا "سۆسەسووڕکێ". "سەرسووڕکێ" پێویست بە "هۆشەسوڕکێ" ناهێڵێت چونکە یەک شتن. هەرچی هەستە جودایە لە هۆش.

"دڵسووڕکێ" لەچاو "دڵگێران" شێوانی تێدایە. "حەز" یش بەهێزترە لە "دڵ بۆچوو" بایی ئەوەی "شهیة، شهوة، رغبة" جودا بێ لە "میل". "هۆشەسووڕکێ" و

"حەزەسورکێ" ئەو بزوێنەیان تێدا بەکار هات بۆ لابردنی قورساییی نێوان "ش، س" و "ز، س". "سۆسەکردن" هەستکردنێکی پەنام و تەماوییە. "سۆسە" وەک "هاجس" وایە لەچاو "حس".

لە زۆرزانەوە تا کەمەزان و هیچ نەزان سەرلەبەری ئادەمیزاد دەگرێتەوە کە بڵێین "هەمووزان" بە واتای "عالم بکل شئ Omniscient" کە دەکاتە "کردگار، خوا".

ئەو سیفەتانەی بە پێشگری Omni دەست پێ دەکەن و هەموویان بۆ پەروەردگار دەچنەوە ئەمانەن:

Omnificent کلی الابداع

Omnipotent کلی القدرة، قادر علی کل شئ

Omnipresent حاضر فی کل مکان

بۆ "کلی القدرة" "هەمووتوان" گرێی تێدا نییە. بۆ "کلی الابداع" لە "جوانکاری"یەوە بۆی بچین بە لێکورتکردنەوە و بە بڕیاری خاوەن ڕایان "هەمووکار" عەیبی نابێ. ئەم تەرزە ڕەفتارە زۆر جاران کراوە. بە نموونە لە بەریتانیا کە بەڵێیت Continent مەبەست ئەوروپایە بێ ئەوەی ناوی بهێنن، کۆنتینێنتالیش بێ گرفت نیسبەتە بۆ ئەورووپا. ئۆمنیپریسێنت دەمێنێتەوە جارێ بۆی ناچم.

لە تاقمی Omni وشەی دیکە هەن بۆ غەیری خالق، یەکیان Omnivorous بە واتای گیاندارێکی گۆشتخۆر و گیاخۆر بێت. بۆ ئەمیان "هەمووخۆر، گشتخۆر" بە خراپ نازانم. Omnifarious هەیە بە واتای "متنوع الاشکال". بۆ ئەمیان لە "هەموو" لا دەدەین و دەڵێین "فرەوێنە، فرەشێوە".

لە زمانە ڕۆژاواییەکاندا کەوانەی وشەسازی یەکجار لەبەر یەک کێشراوەتەوە: لەم وشانەدا Omni چووە سەر صیفەت کەچی دەچێتە سەر "بەس Bus" بە واتای "پاس" و دەڵێین Omnibus کە ئەگەر لە ڕێبازی وشەکانی پێشووەوە بۆی بچین دەبێ بڵێین "هەمووپاس"، مەبەسیش "پاسی هەموو"ە. لە عەرەبی "حافلە"یان بۆ ڕۆناوە کە دەکاتە "پڕ، قەڵەباڵغ". لە کوردی "پاس" ڕۆیشتووە و لەقیش ناکرێ بۆ وشەیەکی دیکە کە پێویستمان پێی نییە.

وشـەی "پڕکێشـی" لە خـۆوە بۆ Assaultی ئینگلیـزی سـاز دراوە ئەویش بە واتای "هـەوڵی دەست درێژی لێکردن". لە ئینگلیزیدا بۆ واتای دیکەی نزیک لەم و دووریش لەم هاتووە، بەڵام ئەمیان بنەڕەتییە.

وشەکانی: "پەڕگیر، لاگیر، کەنارگیر" ڕێ دەردەکەن بۆ سەر وشـەی "ناوەندگیر" بە واتای کەسـێکی یاخود دەسـتەوتاقمێکی نە چەپ نە ڕاست کە بە گوتەی بازاڕی "مامناوەنجی" دەردەچێت، وەک کە بڵێیت: "فڵانە پارتی ناوەندگیرە".

لە لیـسـتـەی زاراوەکـانـدا "ڕاپێـچـەکـدان"م شـەرح داوە کـە وەک "اسـتـنفـار" واتا دەبەخـشـێت. وشــەیەکی دیکە هـەیە پتـر لـەگـەڵ ئـەو واتایە دەگـونجـێت ئـەویش "ڕەشـبگیـر"ە. وشـەی Mobilizationکـە بۆ "تعـبـئـة عـامـة" بەکـار دێت لە مـادەی "بـزووتـن" و "بـزوانـدنـەوە" هـاتـووە، پـتــــــر بـە لای "دەنـگـدان"ەوە دەڕوات، ئـەو ناڕێکییەشی تێدا نییە کە لە "ڕەشبگیری"دا هەیە.

"جـاڕدان" و "جـاڕ ڕاهێـشـتن" بە واتای "مناداة عامة"، "اعـلان عام" دێت. "لاگیـر" نزیکە لـە "لایەنگیـر"، بەڵام خـۆی نییـە، بە نموونـە "لاگیـرە" خشـڵـێکە ئافـرەت بە لاجانگیدا دەکات. سەیر نییە بە "مماس" بڵێن "لاگیر".

لە تاقمی وشەکانی "کار" و "پێ" وشـەی "پێکێشکردن" بە واتای "جر رجل" بەرەو "باوەش پێداگرتن" (احـتـواء) دەبێتـەوە: کـە ئیمکان نەبوو لـە ڕێی بەگژداچوونەوە کـێشــەیەک چار بکرێت، سـیاسـەتی "احـتواء"ی لـەگەڵدا دەکـرێت وەک بابایەکی سـەرڕەق "پێکێش" بکرێت بێ هەرا و مـەزاد. "پێکێش" لەو وشـانەیە بە پێی جـێگە جارێکیان کارا بێت و جارێکیشیان بەرکار:

دارا پێکێش کرا هەتا هاتە ڕەدایێ

دارا لە سیاسەتدا پێکێشێکی بێ ڕەزایە

لە تەک "پێدزیلکە"دا وشـەی "خـۆدزینەوە" بۆ "تملص" پێکەڵپێکە. بە جیـرانەتیی واتاییـشـی بۆ "تهرب" دەست دەدات. "پێدزیلکە" خـۆی هەڵدانە بۆ "تهـرب، تملص" یان سەرەتایەتی. دەڵێین "دارا پێدزیلکەیەتی بۆ خۆ دزینەوە لە کارەکە".

"خۆگنخاندن" بۆ "تلکوء" دەڕوات. "خۆبواردن" نزیک دەبێتـەوە لە "اعفـاء الذات"، بەڵام هەویش نییە. "خۆنەناسکردن"یش خزمی "خۆبواردن"ە.

لە فــەرهـەنـگی "المورد" دەوری ٢٠٠ وشـــە هـاتـووە بـە Self دەست پـێ دەکـات.

دەوری هەشتیەکێکیم لێ هەڵاواردن، وا لە ژێرەوە دەیاننووسمەوە لەگەڵ زاراوەی هاوواتایان لە کوردیدا، ئەویش بە پێی بۆچوونی خۆم:

Self-abandonment خۆنەویستی

Self-abnegation, Self-denial انكار الذات خۆنایاندن

Self-abasement اتهام الذات خۆدانەگومان

Self-abuse اذلال الذات خۆشكاندن

Self-accusation انتقاص من الذات خۆداشكاندن

elf-acting ذاتی الفعل الی خۆكار

Self-action الفعل الذاتی خۆكاری

Self-adjusting ذاتی الانضباط خۆڕێكخەر

Self-approbation- الاستغراق فی الذات بەخۆوەگلان

Self-assertion تأكید الذات خۆچەسپاندن

Self-born ناشئ فی باطن الذات دەروونزا

Self-conceit عجب، غرور باغڵبوون

Self-conscious واع ذاته – بەخۆزان

Self-consistent متاوق الاجزاء، منسجم مع ذاته – بەخۆگونجاو

Self-contradictory مناقض نفسه – خۆهەڵوەشێن

Self-control - ضبط النفس خۆگری

Self-deceit خداع النفس خۆفریواندن

Self-reformation اصلاح الذات خۆدروستاندن

Self-realization تحقیق الذات خۆبەدیەێنان

Self-closing ذاتی الانغلاق خۆداخەر

Self-rising- ذاتی الاختمار، ذاتی قابل للاختمار خۆگور (وەكو خۆڕسک)

لە كوردیدا وشەی دیكە هەن بە "خۆ" دەست پێ دەكەن وەكو خۆكوژی، خۆكوژ، خۆ هەڵكێش، خۆ ڕەپێشكردن... لیستەی سەرەوەش دەشێ درێژتر بكێشێتەوە. لە

نموونەکاندا وشـەی وەها هـەیە پتر لە واتادارێکی تێدایە کە لەگەڵ کاردا هـاتوون، وەک: خـۆدانەگـومـان، خـۆ بەدیهـێنان. وشــەش هـەن جگە لە نـاو و کـار ئامـرازی پێوەندییان تێدایە وەکو: بەخۆوەگلان، بەخۆزان...

وشــەی "بەخـۆداشـکانەوە" کـە وردورد دارەبەش بکرێت وەها دەردەچێت: "بە – خۆدا شکان –ەوە". زمانە زیندووە پێشکەوتـووەکان ئەو تەرزە کەرتە پێشگرەیان لە زۆر بابەت هـەیە. هـەریەکـە کـۆمـەڵێک وشـەی تازە بەدوا خـۆیانـدا دەهێنن، وەکـو: Homo بە واتـای "هـاوچوو" و بنەڕەتەکـەشـی لەگـەڵ "هـەم – هـاو" یەک شــتــە. لە نموونەدا Homogamy بە واتای "هـاوڕەسـین" دێت. Homonym"هـاوناو"...

پێشگری Poly بە واتای "فـرە"یە. ئەمـەیان هـەشـتـا و یەک وشـەی بـەدوا خـۆیدا هێناوە. لە نموونەدا:

Polyandrous فرەمێرد ژنێکی لە مێردێکی پتر هـەبێت.

Polychrome فرەڕەنگ

Polycotyledon فـرەگـرێ گـیـای فـرەگرێ. ئـەم "فـرەگـرێ" یـە – فـرەقـەف، فـرەلک، فرەڕەگ بۆ بەر زەین ڕادەکێشێت.

Polydactylous فـرەقـامـک فـرەپەنجـە – بە زۆری ئەوانـەی قـامکـیـان زیادن پـێـیـان دەڵێن "شــەشــە" چونکە شــەش قـامکیـان هـەیە. ڕەنگە پتـریشـیـان هـەبێت، هـەر "شەشە"یان پێ دەگوترێت.

Polygamy فرەژنە. پیاوێکی لە ژنێکی پتر مارە کردبێ.

پێشگری mono-, mon- بە واتای "تاک" دێت وەک:

Monandrous" تاکمێردە". ژنێکی یەک مێردی هـەبێت

Monarch تاکەمەزن، بە عەرەبی "عاهل"ی پێ دەگوترێت.

ئەم نمـوونانـەی بە دوا پێــشگرەکــاندا هــاتن کــاریان تێــدا نـەبوو، مــەبـەست بەدەســتــەوەدانی دەوری پێـشگر بوو لە زمـانە پێـشکەوتووەکـاندا، بەتایبــەتی لە داهێنانی وشەی سەربە زانستەکان.

لەگەڵ پێشگری Hydro حەفتا وشـەی سـەربە زانسـتـەکان لە "المورد"دا هـاتوون. هـەموو "ئاو" یاخود "هـایدرۆجین" ڕادەگەیەنن.

ڕاسـتـیـیەکەی چارەسـەرکردنی گرفـتی وەها گەورە لە وشـە و زاراوەسـازیدا تا ئەوەی لە قـاڵبێکی خۆشـبـێژدا بە کوردی وشـە دادەنێین کە Hydrochloricجـودا دەکاتەوە لە Hydrochloride دە جاران سـەرسووڕکێمـان تووش دەبێت. "المورد"یش بە ناچاری لە واتادا هـەر وشـەکانی بە پیتی عـەرەبی نووسـیـوەتەوە. زەفـەربردن بە فـەرمـانی وەهـا گەورە و ورد و فـرەبابەت لە وزەی کـاری سـەرپێـیـدا نـیـیـە. پاش زانینی زانستەکان خۆ تەرخانکردنی ساڵەو ساڵی دەوێ.

لەو وشانە بە Self"خۆ" دەستیان پێ دەکرد یەکێکیان کە بە واتای "تلقیح ذاتی" دێت لە گـرنگەکـان بـوو بەڵام قـاڵـبێکی بۆی دادەنێم پێویسـتـی بە لەسـەر کـردنەوە هـەیە، ئەویش بە شـەرح نەبێت ناکرێت.

لە فـــەرهـەنگی "المورد" دوو وشـــەم هـاتنە بـەرچاو بـەو واتایە. یـەکـێکـیــان -Self fertilization ئـەوەی دیکـەش Self-pollination. لـە کـــوردیدا دەڵێـین "گـــرتن" بـۆ حـامـیلەبوون. لە بێـزووکـردندا بەری سـۆران "مـەگـیرانی" (مـایەگـیـرانی) بەکـار دەهێنێت کە ئەویش دەچێتـەوە بۆ بنیـچـەی "گرتن". مـەبەسـتـیش ئەوەیە کە مێـیـە "مایە"ی نێرینەی گرتووە. دیارە "مایە" ش "مادە"یە.

دەتوانین بۆ حامیلەبوون "مایەگیربوون" بەکار بهێنین. دەڵێین ئەم ئافرەتە پێوەی دیارە "مـایەگـیـر"ە. واتـە "حـامـیلە" یە. "مـایەگـیـربوون" دەکـاتـەوە "مـایەگـرتن" – "الحبل". کە بمانەوێ تێپەڕی ڕیشـەی کاری "گـیـر" بۆ "تلقیح" بەکـار بهێنین دوو ڕێگەمان لەپێشە. یەکێکیان "مایەگیرکردن" ئەوی دیکەیان بە یارمەتیدان مومکینە "گیراندن" بێت.

وشـەی "گیر" سەربەخۆ بەکار دێت وەک کە دەگوترێ "هـەرمێیەکە گیرە، گەروو دەگرێ". لێرەدا "گیر" بە "قابض" دێت. ئنجا وەک کە زووتر پێشنیـازمان کرد لە "دروست" کە وەکـو "گیـر" ئاوەڵناوە، "دروسـتـاندن" دابڕێژین. لێـرەشـدا بە قـیـاس ڕێمـان دەبێ "گـیـر" بە هۆی "اندن"ەوە "گـیـراندن" دابڕێژیـن و بڵـێین "باخـەوانەکـە خـورمـاکانی گیراند، مـایەگیری کردن". "تلقیح ذاتی" لەم دوو ڕێگەوە دەشـێ "خـۆ مایەگیرکردن" بێت و دەشێ "خۆگیراندن" بێت.

دەبێ بڵـێم "مـــایەگـرتن" و "مـایەگـیــرکـردن" نابێـتـە "ئاوسکردن". هـەرچی "مایەگیرکردن"ە تەنیا "اخصاب، تلقیح" ڕادەگەیەنێت، نەک "زگ ئاوسان" و "حەمل

بەدیار کەوتن" خۆ کە بێین "مایەگیرکردن"ی ڕووەک لێک بدەینەوە "ئاوسی" لەخۆوە ڕەش دەبێتەوە.

وشەی Fertilization بۆ "تسمید"یش دەڕوات. لە کوردیدا بە کێڵگەیەکی بڕشتی نەبێت دەگوترێ "بێتۆقە". یەکێک هەموو زەوییەکەی داچاندبێت دەڵێ "لە تۆقم کرد". "بێ تۆق" لەگەڵ "بێ هێز" یەک شتە. ڕەنگە "تۆقەڵە"ش هەر لەو "تۆق"ەوە کەوتبێتەوە. بەڵام من وشەم بۆ هەڵناستێ لە "تۆق" کە بۆ "تسمید – تقوية" لەبار بێت کە بڵێم "زەوییەکەم بە تۆق کرد" لە ڕووی وشەڕۆنانەوە فەرقی نییە لەگەڵ "دیوارەکەم بە قۆنتەرات دا". خۆ ناشکرێ بڵێم "زەویم تۆقاند"...

لە بەشێکی پێشووتری ئەم نووسینەدا وشەی "تەژ" – "تەژەندەر" – "تەژاو" هاتووە بە شەرحەوە. وەهای بۆ دەچم کە "تەژ" لەبار بێت بۆ "تسمید تقوية". لە میسر کە دەڵێن "تقاوی" مەبەست جەمعی وشەی "تقوية"یە کە لە کشتوکاڵ بۆ سازکردنی زەوی و بەهێزکردنی بەکار دێت. ئەگەر "تەژاندن" بۆ "تقوية" و بۆ هەرچی زەویی پێ بە تۆق دەبێت لەکار بێت وا دەزانم لە بواری نووسیندا سوودمان بە زەوییەکانمان گەیاندووە.

نەختێک پەراوێزی "تەژ" لەو "تەژاندن"ەدا لێک کێشراوەتەوە، بەڵام سەیرێک لەوەدا نییە چونکە "تەژاندەر"یش باییی خۆی ئەو مامەڵەتەی کردووە کە هاتووە جارێکیان "تەژ"ی کردووە بە ئاوەڵناوێکی دەگمەن، جارێکێشیان لە واتای "تێری"ی هەڵکشاندووە بۆ ئەو نماکردنەی دوای تێری پەیدا دەبێ. کە دەشڵێین "تێری و تەژی" هەر دووبارەکردنەوەی واتای "تێر" بە مەبەست ناگرن، گەشانەوەشی لەگەڵدایە. ڕەنگە بابایەکی تێر بێت بەڵام تێروتەژی نەبێت.

دەگەڕێمەوە بۆ وشەی "تاکەمەزن" کە بە "عاهل"م لە قەڵەم دابوو. وڵاتێکی "تاکەمەزن"ی بەسەروە بێت دەبێ پێی بگوترێ "تاکمەزنە"، لە ڕێژەی "تاکژنە"، "تاکمێردە"، "فرەژنە". کەسێک لایەنگیری "تاکەمەزن" بێت پێی دەگوترێت "تاکەمەزنی" کە ئەمە نیسبەتە. ئەگەر ویستمان ناوی مەعنا لە "تاکەمەزن" وەرگرین دەڵێین "تاکەمەزنایەتی". نیسبەت بۆ "تاکمەزنە" دەبێتە "تاکمەزنەیی" وەک کە "بێتواتە – دەرگەڵە" دەبنە "بێتواتەیی دەرگەڵەیی".

ناوی مەعنا لە "تاکمەزنە" هەر بە پێی دەستووراتی ئاسایی دەبێتە

"تاکمەزنەتی". ئەم ڕیزە وشەیەی خوارەوە مەبەست ڕوون دەکاتەوە:

تاکەمەزن عاهل

تاکەمەزنی ملكي

تاکەمەزنایەتی عاهلية، ملكية

تاکەمەزنە نظام او بلد ملكي

تاکەمەزنەیی منسوب الي نظام ملكي

تاکەمەزنەتی کون النظام ملكيا او عاهليا

بەکارهێنانی ئەم وشانە، ئەگەر چانسیان هەبێت و بەکار بێن، نابێ لە ڕێی چاولێکەریی لە زمانێکی دیکەوە بێت چونکە بواریان بەرەو واتاکانیان جودا بووەتەوە لە بواری وشە بێگانەکان. کە دەڵێین Monarchist دەشێ لە Monarch و لە Monarchy یەوە هاتبێت کەچی لە کوردیدا "تاکەمەزنی" و "تاکمەزنەیی" هەیە بەڵام لە لایەکی دیکەوە Monarchal و Monarchial هەیە، کە دیارە لە مۆنارک و مۆنارکییەوە هاتوون. ئەمانە نیسبەت و وەسفن بەڵام جودان لە مۆنارکیست. هەرچی مۆنارکیستە سەربە باوەڕی سیاسییە بۆ کابرایەک حەز لە ڕژێمی شایەتی بکات. مۆنارکاڵ دەچێتەوە بۆ شتێک پێوەندیی بە تاکەمەزنەوە، واتا بە مۆنارکەوە، هەبێت وەک کە بڵێی پۆشاکی تاکەمەزنانە.

وشەی "تاکەمەزنانە" ڕێژەی ئاوەڵکارە، هەر بۆ ئەو بارانە دەست دەدات کە لە ڕستەدا واتای "کار" (فعل) هەبێت. لە پۆشاکدا "پۆشین" هەیە - وەک لە خۆراکدا خواردن هەیە - جلکپۆشینی لێ دەفامرێتەوە بۆیە دەگوترێ جلکی ژنانە، بەڵام ناگوترێ بەرد و دار و هەنجیری پیاوانە یاخود شێتانە.

فەرهەنگی "المورد" نەیتوانییوە باییی هەموو ڕێژەکان وشەی عەرەبی بدۆزێتەوە. ناچار بووە بە شەرح واتایان لێ بداتەوە، لەوێشدا سەرکەوتوو نییە. لە ئاست مۆنارکاڵ، مۆنارکیاڵ، مۆنارکیکال، مۆنارکیست وشەی "ملكی" هێناوەتەوە تەنیا بۆ مۆنارکیست شتێکی بەسەروە ناوە کە دەڵێ: "مناصر للملكية أو مؤمن بمبادئها".

من وەها پەسەند دەکەم بۆ "مۆنارکاڵ" لە کوردیدا "تاکەمەزنەکی" بەکار بێت مادەم ئاوەڵکاری "تاکەمەزنانە" جێی نەبێت وەک "کورسی تاکەمەزنەکی- الكرسی

الملکی". "تاکمەزنەکی" بۆ "تاکمەزنە"... تا ئەو ڕۆژەی دەگەین بە پلەی ئەو وردبینی و وردخوێنییەی ڕۆژاواییەکان لە وشەسازیدا دەیکەن ماوە بڕینی ساڵەهای بەرەوپێشچوونمان دەوێت، بەرەوپێشچوونیش هەر لەسەر ڕووی کاخەز کەڵکی نابێت، دەبێ ئامانج لە وشەکان وەها خەست بووبێتەوە کە ئەگەر Monarchal لە جێی Monarchist بەکار بهێنین زەق خۆی بنوێنێت وەک ئەوەی بەرد لە جێی شاخ یان قەسپۆک هاتبێت.

دوای مۆنارکیست و مۆنارکاڵ ئنجا Royalist و Royal دێن. ڕۆیالیزم و ڕۆیالیتی و کۆمەڵێک وشەی دیکەش دەمێنن مامەڵەتیان لەگەڵدا بکرێت. بێگومان زمانەکەمان لە ٦٠-٧٠ ساڵی ڕابوردوودا هەنگاوی بەرینی هەڵێناوە تا گەیشتینە پلەی تەعبیر لە خۆ دانەوە بە جۆرێک بابایەکی بەر لە ٥٠ ساڵ نە بیری لێ دەکردەوە نە پێشی دەکرا خۆی تێدا خەریک بکات. ئنجا زمانەکەش بە کەرەستەی کوردی خۆی ئەوەندە تەژی کردووە بتوانێ بابەتی لێوە دوان بێگرفت دەرببڕێت.

شاعیرەکانمان تێیاندا هەیە هەڵبەستی ڕەنگین دەهۆننەوە و بە وشە و ڕستەی وەها قەشەنگ بەلای دەسکەگوڵدا دەچنەوە. دیارە زیهن ئاوس بوون بە هەر بابەتێکەوە بێت مەلۆتکە لە دوا مەلۆتکەی ئەو بابەتە دەزێت. تا ئێستا بابەتە ئەدەبی و هونەرییەکان خۆیان بەسەر قەڵەمی نووسەری کورددا زاڵ کردووە. هەر دەبوو وەهاش بێت. کاتێک ڕێکاری ژیان و خەریکبوون لە خۆوە هەڵکشا بۆ ئاشنابوون لەگەڵ زانست و ئابووری و ڕامیاری و نەفس و سروشتبەدەر تا ئەوەی خوێنەری ئاسایی ببێتە کڕیاریان هەڵبەت نووسەریش یەخەیان دەگرێت و قاڵبیان بۆ هەڵدەنێت و وشەیان بۆ پەیدا دەکات. خەریکبوونی یەکێکی وەکو منیش کە بە تەکلیفی بنگەیەکی ڕۆشنبیریی کوردی کنە لە تەرکیبی زمانەکەمان دەکات، ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەنگاوانەی ماوەیان بڕیوە لە سەقافەت و خوێندەواریی کوردی، دەنا بەربەیار لەسەر ساجی عەلییەوە گەشەند و هەژەند و کاتبەدەر و هاوڕەسین و خۆدانە گومان و سەدان وشەی دیکە وەکو ئیلهامی دەروێشایەتی بەسەر بلیمەتیی مامۆستا کاک مەسعوود محەمەددا هەڵنەدەڕژا. هی من بێت یا هی یەکێکی لە من پێگەیشتووتر بێت، وشەی لەبار و نالەباریش پۆقژەی نەمامی ٦٠-٧٠ ساڵەی خوێندەواریی تازەمانە، بەم قسەیەشدا دەوری خۆم و غەیری خۆشم ناپووچێنمەوە چونکە هەر وەک گیا بێ زەوری ناڕوێت، هەروەها بێ تۆوی گیاش شینایی پەیدا

نابێت. سەقافەتیش دەیەوێت هەم سەقافەت هەبێت و هەم مرۆی لێهاتووش هەبێت پێوەی خەریک بێت. بەهەمەحاڵ ئەم فەلسەفەیە لە پەنا وشەسازی و زاراوەسازییەوە خۆی تێ کرد. پێوەندیی زیندەڵی بە بابەتی نووسینەکەوە نییە. "زیندەڵ – عضوی".

پێشتر "ئیسپەبارە"ی میدیایم ناو هێنا کە "ئەسپەبەرە"یە و دواتر بووە بە "سوار". ئەگەر پێشمان نەکرێ بزانین لە "ئەسپەرە"ی مێژوویی مەبەست ئەوە بووە "ئەسپ مرۆ ببات" یاخود "مرۆ ئەسپ ببات" – کە ئەگەر یەکەمیان بێت ناوی کارا دەردەچێت دەنا دەبێتە ناوی بەرکار– ئێستا لە تەک "دەستەبەرە" و "چەرخەبەرە"دا "ئەسپەبەرە"ش بە ناوی بەرکار دەڕوات. تۆ بڵێی ڕێ نەبێ بە زاراوە وشەی "ئاوەبەرە" بۆ هەموو شتێک بێت کە لە ئاودا بۆ ڕاگوێستن و سواری بەکار بێت؟

لە ئاڤێستادا Apa Navaya هاتووە: واتە ئاوێکی "ناڤە" بڕوێنێت. دیارە "ئەپە" ئاوەکەی کوردیی ئێستاکەیە. وشەی "ناڤە" بە واتاکەی ئاڤێستا لە کوردیدا نەماوە چونکە دەستمان لە دەریایان بڕا،ماینەوە لەگەڵ کەڵەک. "ناڤە" خۆیەتی لە ڕۆژاوا بە Navy "هێزی دەریا" و Navigation و ڕیژەی دیکەش دەردەکەوێتەوە. لە فارسیدا "ناو" پاشماوەی "ناڤە"ی ئاڤێستایە. کەشتییەوان (ملاح) کە پێی دەڵێن "ناخدا" کورتکراوەی "ناوخدا"یە بە واتای خاوەن "ناو ناڤە" لە فەرەنسەیی Eua Navigable" ئۆ ناڤیگابل" هەمان "ئەپە ناڤەیە" دەگەیەنێت. (لاپەڕە ٢٤٨ فرهنگ ایران باستان).

"ئاوەبەرە" ناوی بەرکارە بۆ شتێکی ئاو ببیات، لە ڕێی زاراوە تەنیا بۆ شتی بە کەڵکی ڕاگوێستن بێت، دەچێت. وشەی "ئاوماڵک" هەیە بۆ پرژوپاڵێکی ئاوی جوگە یان ڕووبار یان لافاو هەڵی بگرێت. ئەگەر بڵێین "ئاوبەر" وشەکە دەبێتە ناوی کارا بە واتای شتێکی ئاو ببات. بەڵام دەشێ "ئاوبەر" تایبەت بکرێ بۆ ئامێرێک وەک کە بە سەیارەی تانکەر بڵێین "ئاوبەر"، ناوی گشتیش بۆ هەر شتێکی ئاو ببات. هەر ئەم "ئاوبەر"ە دەمێنێتەوە کە لە ڕستەدا دەزاندرێ تانکەر مەبەست نییە. بەڵام ڕێمان هەیە لێکیان جودا بکەینەوە ئەویش بە گرتنەبەری قیاس لە "کارەکەر".

"کارکەر" ناوی گشتییە بۆ هەر شتێکی یاخود کەسێکی ئیش بکات.

"کارەکەر" بە ئافرەتێک دەگوترێ خزمەتی خێزانێک بکات چ بە پارە چ بە نانوزگ.

ئنجا دەشێ بە تانکەر بڵێین "ئاوەبەر" و لە "ئاوبەر"ی گشتیی دابڕین.

ئاخێوەری کورد لە کۆنەوە وردەمەهارەتی بەکار هێناوە بۆ زاڵبوون بەسەر ئاستنەگی تەعبیردا بە نموونە: وشەی "ئاوماڵک" لە کارایی شۆڕا و بوو بە بەرکار لە ڕێی بەکارهێنانی ئەم پاشگرە کورتیلەیەی دەنگی "ک" هەر وەک پێشتر دیتمان لە وشەی "سەرشۆرک"دا ناوی جێگای دروست کرد.

نموونەیەکی دیکە لە "مردەڵە" دەهێنم کە نیشانەی چووککردنەوەی "ەڵە" خرایە دوای مردنەوە و واتاگۆڕیی تێدا کرد. وشەی "مەلاخۆرە" ئەگەر "مەلاخۆر" بوایە لەوانە بوو بە ڕاستە حیسابی دەستووراتی ئاخاوتن بە واتای شتێک بێت کە ئەو مەلا بخوات.

لە قیاسی "ئاوەبەرە" کە ناوی بەرکارە وشەی "بایەبەرە" مان دێتە پێش بۆ باڵۆن. دەستووری سووک دەربڕین لێمان داوا دەکات "بابەرە" پەسەند بکەین کەوا لە ڕواڵەتدا تێکەڵ بە ڕێژەی "مەلاخۆرە"، "گورگ نەخۆرە" دەبێتەوە. لێرەدا شتێک لە تەکوینی "دەستەبەرە"، "ئاوەبەرە"، "چەرخەبەرە"دا کە هەمووی ناوی ئامێرن وەها دەکات "بایەبەرە بابەرە"ش هەر لەو بوارەوە مۆرکی ڕەوای لێ بدرێت و "بابەرە" بە ناوی ئامێر وەربگیرێت.

سەرنجێکی مەیلەو ورد لە ئادگاری هێندێک وشە دیاردەیەکمان دەهێنێتە بەرچاو، بۆرە دەستوورێکی لێ فام دەکرێت. دەڵێین:

دەسکەنە، پێکوتە، پێدزە، دەمەتەقە، پەنجەشکانە، پاشەکشە، پەلەفڕە، پەلەکوتە

وشەکان کەرتی یەکەمیان ناوی ئەندامێکی زیندەوەریان پێوەیە وەک: دەست، پێ، دەم، پەنجە، پاش، پەل. وشەکان هەموویان ناوی واتا لە قاڵبی ناوی چاوگ بەدەستەوە دەدەن. لە هەمواندا بەردەوامی بەدی دەکرێت. لەمەوە دەردەکەوێت کە ڕێژەکە بەو پاژگرە بچووکەوە و ئەندامێکی زیندەوەرەوە کردەوەیەکی درێژەدار پێک دەهێنێت.

بەڵام لەوانەیە وشەی ریزپەڕیش پەیدا ببن، ڕەنگە یەکێک لەوان "پەڕەوازە" بێت کە ئاوەڵناوە. کە دەڵێم "ڕەنگە" لەوەوەیە وشەی "واز"ی سەردەم هەرچەند لە "ڤەز"ی ئاڤێستا بە واتای "فڕین" کەوتووەتەوە بەڵام ئاخێوەری کورد لە بیری نەماوە بنەچەی وشەکە کار بووە یان شتێکی دیکە بەڵگەش ئەوەیە کە "پەلەفڕە" بە هەمان

واتایە کەچی نە ئەویش و نە "باڵەفڕە"ش ئاوەڵناویان پێک نەهێناوە.

وشەی "پەلەفڕە" لە "پەڕەفڕە"وە هاتووە لەبەر قورسیی دوو "ڕ"ی قەڵەو، یەکەمیان بووەتە "ل". دەگوترێ "دڵەکوتە - دڵەکوتکە" بەڵام ناگوترێ "چاوفڕە - چاوفڕکە". تۆ بڵێی لەبەر کەمدەوامی بێت نەگوتراوە "چاوفڕکە"؟ بەهەمەحاڵ مەودا لەبەر ئەم ڕێژەیە بۆ زاراوەسازیی تەسک و کورتە چونکە ئەو ئەندامانەی هەڵدەگرن بنەمای وشەی دەوامەدار پێک بهێنن خۆیان کەمن.

ڕەنگە بشێ "گوێدزە" بە قیاس لە "پێدزە" ڕۆ بندرێت بە واتای خۆدزینەوەی تەدریجی لە بیستنی قسە. مەرج نییە "گوێدزە" هەموو جاران لە ئاخاوتنی ئاخێوەرێکی عادەتی بێت، دەشێ دەوڵەتێک گوێدزە بکات لە داخوازییەکانی دەوڵەتێکی دیکە وەیا دانیشتوانی شارێک، ئەندامانی حیزبێک... هتد. "گوێدزە" نابێتە "خۆکەڕکردن".

هەر بە قیاس دەشێ "چاودزە" بڕوات بە واتای چاودزینەوە لە چاوەدێری وەیا سەیرکردنی موراقەبە. دەتوانین بڵێین "دارا چاودزەیەتی لە باغەکەی من بۆ باغەکەی تۆ". "چاوەدزە"ش هەر "چاودزە"یە.

هەر ئەندامێک شیا بخرێتە پاڵ ڕەگی کارێکەوە بۆ وەگیرهێنانی ناوی واتایەکی لەبار دوودڵیی تێدا ناکرێت بەڵام بە پێی دەستوور، نابێ لە جێی ئەندامی لەش هەست و هۆش و خولیا و خەون و شتی ئەوتۆیی نامادی بەکار بێت. کاتێک لە کۆمەڵە زمانناسێکی دەسەڵات پێدراو ئەو ڕێگایە کرایەوە ئەوسا دەشێ هێزە نامادیەکانی سەربە گیانلەبەر (بەتایبەتی ئادەمیزاد) لە بریتی ئەندامی لەش بێن.

وشەی "ملەچەرخێ" کە لە لاپەڕە ٤٦٤ ی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی چوارەم، ساڵی ١٩٧٦ هاتووە بۆ (Tropism الانتحاء) هەموو مەرجەکانی: ١- ئەندام، ٢- بەردەوامیی تێدایە بەڵام لە دەستووری لاداوە کە دەبوو "ملەچەرخە" بوایە.

ئەم ڕێژەیەی "ملەچەرخێ" لە نیوەی ڕێگای بەینی "بابەڕە" و "سەرسووڕکێ"دایە. وشەی "چەرخ" لە پەڕاوێزێکی بەرتەسکدا گەردان دەکرێت، چونکە لە زۆر شوێنی کوردستان بە ناو ڕۆیشتووە نەک کار. ڕەنگە ئەمیش هۆی لە دەستوور لادانی بێت. نەبیستراوە بگوترێ "ملەسووڕێ".

"سەرسووڕکێ"، "چاوبەستەکێ" و چی دیکەش هەبێت هەمووی وشەی مادین. "گوریسکێشەکێ"ش مادییە وەختی خۆی "واتاکێشەکێ"مان بە پێوانە لێ وەرگرتبوو، لەم بەشەشدا "گومانکێشەکێ و هێواکێشەکێ و ئاواتکێشەکێ و ترسکێشەکێ"مان پێشنیاز کرد. ئەم وشانەی "واتا، گومان، هێوا، ئاوات، ترس" هەموویان بە تەنیاش نامادین. هەرچی "گوریس، چاو، سەر"ن خۆیان مادین بەڵام لە "بینبرِکێ"دا "بین" نامادیە بۆیەیە شیا واتا و گومان و هێوا... بخرێتە ئەم ڕێژەیەوە... "بینبرِکێ" وشەیەکی کۆنە پێوانەی لێ دەکرێت.

لە "چاوبەستەکێ" بزوێنی "ە – فەتحەی عەرەبی" هاتە دوای "بەست" ئەویش بۆ لابردنی قورسایی دەربڕینی دەنگی "ت" لە بەرایی "ک"دا دەنا دەبوو تێیەکە بقرتێت. لە "دەسشۆر، دەسکێش، دەزنوێژ، دەزگرە..." دا تێیەکە قرتاوە. وەها پێ دەچێت لەمانەدا قرتاوە بۆ سووک دەربڕین، قرتانەکەش قوربانی بوو بۆ فۆنیمێکی وشەی سەربەخۆ. لە "چاوبەستەکێ"دا ئەگەر قرتابایە دەبووە قوربانیی پاشگرێکی بێهێز کە خۆی وەک پاشکۆ دەبوو بە تێیەکەوە بنووسێت. بزوێنەکە "ە – فَتحة" هات بۆ پاراستنی تێیەکە و بەگەڕخستنی پاشگرەکە. وەک "چاوبەستەکێ" وشەی "سێجرِتەکێ"ش ئەم بزوێنەی تێدا هات بۆ لابردنی قورساییەکە. چەند ئەستەمە بگوترێ "چاوبەستکێ، سێجرتکێ" چەندیش لە حیساب دوورە بگوترێ "چاوبەستێ"، "سێجرتێ" بە لادانی کافی پاشگرەکە. "چاوبەستەکێ" لە ڕووی دەستووری وشەسازییەوە خزمایەتییەکی نییە لەگەڵ "شەوەکی، بەیانەکی، دەرەکی، دەشتەکی..." ئەمانە ڕێژەی نیسبەتن و ئاوەڵناون کە بریتین لە ناوی مادی.

وەک دیارە لە وشەکانی "بینبرِکێ، سێجرِتەکێ، هەڵپەڕکێ، چاوبەستەکێ، دایەمەمدورەکێنە، گوریسکێشەکێ" لە بنەڕەتدا ئەم ڕێژەیە بۆ ناوی یاری تەرخان کراوە. "کێبەرکێ"ش هەر یارییە. "سەرسووڕکێ" بە زۆری لە فۆرمی "سەرسووڕکە" بەکار دێت. لە نێوان هەندێ ئێلی شاخاوی دەبێتە "سەرسووڕکێ". بە عادەتی یارییەکان جموجۆڵ و بزوتنیان تێدایە، ئنجا ئەگەر ویسترا ناوی نوێ بۆ یارییەک ڕۆ بندرێت وەها پەسەند دەکرێت کە یارییەکە بزووتن و چالاکیی تێدا بێت پتر لەوەی ڕەچاوی دەستووراتی تێدا کرا بێت. یاری هەیە خنکاوە لە یاسا و دەستوور وەک: تۆپێنە، مووشێنە، جگێنە. لە بەری سۆران دەگوترێ تۆپانێ، مووشانێ،

جگانێ. لە بەری بابان "خۆڵەپەتانێ" لاسـاییی بەری سـۆرانـی تێدا کـراوەتەوە. لە کـۆیـێ و شـوێنـی سـەربە کـۆیێ "کـەلابەگـوزانێ" باوە یاخـود جـاران بـاو بوو، دەستەواژەی بۆ بەکار هاتووە. شەترەنج خراوەتە بەر قاڵبی یاریی دەستووردار و بووەتە "سەرترنجانێ".

لەم تێـبـینیـیـانەوە بۆ ئەوە دەرۆم کـەوا پێـویسـتــە هەتا بلوێ پێــڕەوی لەو دەستوورانە بکرێت مەرجیش نییە وشەی ناقۆڵای دەستووری هەڵاواردرێ بەسەر وشەیەکی ئێسکسووکدا کە قاڵبی "تۆپێنە"ی لە شوێنی "بینبڕکێ"ی بۆ بەکار بێت.

منداڵ بووم، گـەمـەیەکی مندالأنەم دانا ناوم لێ نـا "خـڕیلانێ". لە بیـرم نەمـاوە چۆنـاوچۆنـی بۆ ئـەو ناوە چووم بەڵام هەر دەبێ دەنگدانەوەی نـاوی یارییــەکــانی ئـەوســا بـووبێت لە زەینمـــدا زرینگـابێـــتـــەوە. یاریـیــەکی دیکەم دانـا ناوم نـا "کڵاوشـاردنەوە" دەبوو "کڵاوشـێرکێ" بێ، کە ئەگەر لەسـەر دەستووری کۆیێ بوایە دەبوو بڵێین "کڵاوشـیلکانێ" چونکە "چاوشـێرکێ" لە کۆیێ کراوەتە "چاوشـیلکانێ" لە کێشی "تۆپانێ و کەلایانێ و ڕگانێ و مووشانێ و جگانێ...".

لە زاراوەکــانی ســەربە فــەلاحـــەت "چلەبڕ" هـەیە وەک لـەبیــرم مــابێت. لە سـەرماوسـۆڵی چلەدا زەوی جووت دەکـەن بۆ فـەوتاندنی کرم و گـەزەندەیەکی زەرەر بە دەغڵ و دان یان شیناورد بگەیەنێت. ئەم زاراوەیەش هـەر بەرەو ئامانجی "بنەبڕ" دەچێت کە مەبەست نەهێشتنە.

لە بواری ئەمـانەدا "پێـمـەڕەبڕ" هەیە کـە دێن گـاولێـشی هەمـوو باغ یان ڕەز بە پێمەڕە دەکێڵن نەک تەنیا درەختەکانی "بنپێمەڕە" دەکەن. وەک ئەمانە: "گردەبڕ" هـەیە. ئەم ڕێژەیە بە ئاشکرا دیارە "حـسـم"ی تێـدایە وەک لە "قـەولوبڕیە" یـان لە "بڕیە"ی تەنیـادا هـەیە. "بڕیە" خـۆی ئەوپەڕی یەکلاکردنی لێ دەفامرێتەوە وەک کە دەڵێین "لە بڕیەی بە پێنج دینار...". "بڕیە" دەشێ بۆ "قـرار قطعی، نهـائی" بڕوات. دەشێ کە مـەسـەلەیەکی گرنگ لە بنەڕەتـەوە چارەسـەر بکرێت بگوترێ "کێـشـەبڕ کرا" وەک کە زەوی "چلەبڕ" دەکرێ. "هەرای جۆکەندی سوێس کێشەبڕ نەبووە". درەخـتـێکی بتـەوێ نـەیهێڵـیت، ڕەگە ژێر خـاکەکانی دەبڕیتـەوە و دەمرێت. ئەمـە "ڕیشـەبڕ، ڕەگبـڕ"ی پێ بگوترێت. کـە ویسـتـت ڕەگەکـانـیـشی دەرکێـشـیت دەبێ "ڕیشــەکـێش، ڕەگکێش"ی بکەیت. دەتوانین بڵـێین: لە ڕەگ و ڕیشــەوەم دەرهـێنا،

بەڵام لەمــەوە زاراوە و وشــەی تازەمــان دەســت نەکــەوتووە و مــەوداشــمــان کــورت نەکـردووەتەوە. "ڕیشـەکـێشکـردن" بە عـەرەبی "إسـتـئـصـال"ی پێ دەڵێن بە واتای "إخـرج الأصـل". لە ئینگلیـزی Extermination بە هـەمـان واتا دێت کـە بریتیـە لە ex و لە term بە واتای کۆتاییی هـەر لایەکی خـەتێک یان شتێک بێت.

Ex لە زۆر وشـەدا بۆ "دەر- " بەکار هـاتووە وەک Export"صـادرات- تصـدیر".

لە سـەرەتاکـانی ئـەم نووسـینە وشـەی "بنبـڕکـردن" بۆ "إسـتـئـصـال"Extermination پێشنیـاز کـراوە لێرەدا "ڕیشـەکـێش" بە نوێیی هـات بۆ ئەو زاراوەیە. من خـۆم لە بەراورددا ڕیشـەکـێشکـردنم بـۆ "إسـتـئـصـال" بەلاوە لەبارترە هـەرچی بنەبڕکـردنە هێندەی ڕیشـەکـێش ڕۆ ناچێت بەڵام پـتـر لـەو بە پـاناییــدا بـۆ گــەلێک جــۆری "نەهێشتن" پەل دەهـاوێت. دەڵێن: مـەلاریا لە شـارەزوور بنەبڕ کـرا، نەخـوێندەواری بنەبڕ بوو، پارەی نەوت برسـیـیـەتیی بنەبڕ کـرد. دەشـڵـێـین: قـازانجی ڕیبـاخـۆر سـەرمایەی قەرزدار ڕیشـەکێش دەکات. ژیاری نوێ دەمـاری قبیلەگەریی ڕیشـەکێش کرد. ئاسمـان هـەیە بە برینکاری نەبێ ڕیشـەکێش ناکرێت (یوجـد تورم لا یسـتأصـل الا بعملیة جراحیة). بە کورتی لە هـەرشتێکدا کە قوڵایی و ڕۆچوون هـەبوو یان ڕەگ و دەمـاری لێ ببـێـتـەوە چ دەمـاری مـادی چ مـەعنەوەی، ڕیشـەکـێش بۆی دەسـت دەدات. لەوانەیشـە باری وەها پەیدا ببـێت بنەبڕکـردن و ڕیشـەکـێشکـردنیـشی لێ بووەشـێـتـەوە. ئەمما بێگومـان کـە درەخـتێک ڕیشـەکێش بکرێت ناشـێ بنەبڕی بۆ بەکار بێت. هـەڵبەت جوداکردنەوەی بارێک لە بارێکی دیکە دەچێتەوە بۆ سـەلیقەی ئاخێوەر ناوناوەیەک نەبێ وەها ڕێک دەکەوێت زاراوە لە خۆوە پەیدا بووە بێ ئەوەی مامـۆستـایان دەستووراتـی وشـەڕۆنانیان لێ بەکار هێنابێت وەک کـە زۆر جاران لە پەندی پێـشـیـنان ڕسـتــەی ئەوتۆ دێت هـەتا لە کـۆنـینان وێ نەکـەویت نازانیت لە چییەوە هاتووە. ئەم دەگمەنانە پێوانە هەڵناگرن.

دەگـوترێ: ئاوەکـەم چۆڕبڕ کـرد واتە وەهـام چـاوگـە لـێ گـرت دڵۆپی پێـدا نەیەت یاخـود ئاوی لێ نەچـۆڕێتـەوە. لەوانەیە چۆڕبڕکـردن نەتوانـێ هـەمـوو تەڕایی و زنەی ئاو وشک بکات، ئنجـا بە پێیـەست بێت وەیا گڵرێژکردن بێت هـەموو زەنەی ئاوەکە وشکاییی هات دەشێ بڵێین: "نمبڕ" یاخود "زەنەبڕم" کرد.

وشـەی "وشک" خۆی دەشێ بخرێتە قاڵبی کار وەک کە "دز" خراوەتە ئەو قاڵبەوە.

هەر دوو وشە ئاوەڵناون. ئەوەندە هەیە چونکە "دز" واتای کارا (فاعل) ی تێدایە "دزین" دەبێتە تێپەڕ، هەرچی وشکەکە بوو بو کار دەبێتە تێ نەپەڕ: وشکا، دەوشکێ. بۆ تێپەڕ "اندن" ی لەگەڵدا دێت و دەگوترێ "وشکاندن". لە بەشی یەکەمی ئەم باسەدا "برینکاندن" بۆ Dehydration هاتووە کە دەکاتەوە وشکاندن بەڵام پتر پێوەندیی بە کیمیاوە هەیە. لە ئاست Dehydration فەرهەنگی "المورد" دەنووسێت: ازالة الماء او عنصریه من مرکب کیمیائی. پێشگری Hydro, Hydr لە هەندێ وشەدا تەنیا هێمای بۆ هایدرۆجین هەیە. لە Hydrogenدا کەرتی Hydro ئاو دەگەیەنێت، پاشگری gen دەیکات بە "مولد الماء" – "ئاوەزێ". لە بەشێکی ڕابردووی ئەم نووسینەدا گوتم کە ئۆکسجین بە کوردی دەبێتە "ترشەزێ". ئەم "ترشەزێ"یەشم بە پێوانەی لە "شفتەزێ" وەرگرت. بە ڕێکەوت "ئاوەزێ" بە واتای هایدرۆجین لەگەڵ "ئاوەزێ"ی کۆنینە یەک دەگرنەوە چونکە هەردوویان لەیەک واتادا کۆ دەبنەوە: زەویی ئاوەزێ، ئاودەزێتەوە، هایدرۆجینیش هەروەها. دەشێ بۆ ئەوەی لە یەکدییان جودا بکەینەوە بە هایدرۆجین بگوترێ "ئاوزێ"، ئەوساش ئۆکسجین هەر ترشەزێ دەمێنێتەوە چونکە "ترشزێ" بە هۆی جیرانەتیی دەنگی "ش" لەگەڵ دەنگی "ز"دا قورس و ئەستەم دەردەچێت.

لە وشەکانی "سێجرِتەکێ" و "چاوبەستەکێ"دا دیتمان بزوێنی "ە – فەتحەی عەرەبی" بۆ مەبەستێکی تایبەتی هاتە ناو وشەکانەوە. لە "ترشەزێ"شدا هەروها. "ئاوەزێ" نابێ لەگەڵ "هاوزێ" تێکەڵ بێت کە لە دزەیاتییدا دەیکەنە "ئاوزە" ئەمیان لە "هاوزا – هاوزاد"ەوە هاتووە بە واتای هاوتەمەن کە دوو کەس لە یەک کاتدا هاتبێتنە دونیا.

وشەی "زان" لە کوردیدا بۆ دوو واتای to give birth و to be born هاتووە. هەموو دەزانین کە دەگوترێ "ژنەکە زا" چ دەگەیەنێت. هەرچەند خەریکە لە بیران بچێتەوە ئەمما لە بنەڕەتدا "زا" بۆ منداڵەکەش دەچێتەوە کە بگوترێ "منداڵەکە زا". حاجی قادر لەم نیوە بەیتەدا هەمان واتای مەبەست بووە: "هەر کەسێ زا بە ناعەلاجی مرد" لە فارسیشدا هەروەها بەکار هاتووە "تو گوئی کە اصلا ز مادر نەزاد". بە واتای "هەر دەڵێی بە ئەسڵ لە دایکی نەزاوە".

منداڵێکی بە مردووی بەربێتەوە لە سکی دایکی پێی دەڵێن "مردەزێ" بوو. "زان"

تێپەڕیشە و تێ نەپەڕیشە. کە دەڵێی "مەڕەکە زا" تێ نەپەڕە. کە دەڵێی "مەڕەکە بەرخێکی نێر زا" واتای تێپەڕی هەیە هەرچەند ڕاناوی کارای تێدا دەرنەکەوتووە وەک کە دەڵێی "بەرخێکی نێری هێنا" ڕاناو دەرکەوتووە. کە دەشڵێی "زا" ڕاناوی کارای تێدا دەرناکەوێت هەرچەند مەبەستیش تێپەڕی کارەکە بێت. وەک بڵێی بەرکاری "زا" جێگەی "تمییز"ی عەرەبی دەگرێتەوە کە "منصوب"ە بەڵام "مفعول بە" نییە.

لە نموونەی ئەم تەرزە بەکارهێنانە وێنەی دیکە هەن. دەڵێی "قورسایی دەغڵەکە بە شێی هەوا دوو کیلۆ هەڵکشاوە". ئەم "دوو کیلۆ"یە لە جێگەی بەرکارە بەڵام ڕستەکە خۆی هی تێ نەپەڕە. دەڵێی "چوار سەعات نووستم"، "پێنج دینار تێ شکا". ئەمانە سەربە ڕێزمانن بەڵام پێوەندییەکیشی بە وشەڕۆنانەوە هەیە، چونکە وشەڕۆنان لە زمانناسییەوە دێ. ڕێزمانیش زمانناسییە.

بیستم یەکێکی خۆم ئاسایی وشەی "تێزۆڵ"ی دانا بوو لە بری "موتوربە، پێوەند". گۆیا موتوربە خۆی "زۆڵ"ە کە لە لاوە بە درەختێکی دیکەوە دەڕوێت. دەبێ "تێ"ش پێشگر بێت وەک لە "تێگەیشتن" و "تێبینی"دا پێشگرە. لە ڕووی ڕێزمانەوە "تێزۆڵ" جمرانەی ڕاناوە، چونکە لە هەردووکیاندا پێشگری کار چووەتە سەر ناو. ڕوونکردنەوەی ئەوتۆیی هەرچەند یەکسەر ناشکێتەوە بۆ ڕۆنانی زاراوە، ئەوەندەی تێدا بەستە دەبێت کە لە کاتی خەریکبوونی کەسێک یا لیژنەیەک بە زاراوەدانان ماوەی چەند هەنگاوێکی لەبەردا ڕۆشن کردبێت. لەمەشدا مەبەستم نییە بڵێم نووسینەکەی من دەبێتە چرای خوێنەران بەڵام زۆروکەم زیمەتی خۆم لە قەرزداری ڕەها دەکەم بەو شتەی دەینووسم.

ڕاستییەکەی لە بواری زاراوەسازی و وشەڕۆناندا ڕێنموونیی گشتی و فشوفۆڵ دادی کەس نادات، چونکە پسپۆڕیش بێدەنگ بێت لەخۆوە دەزانین زاراوەی کورت و شیک و نیشانەپێکاو پەسەندترە لە هی درێژ و ئێسکقورس و هەڵە. چەندێکی لەو تەرزە قسە لووس و لەبارانەت بۆ بکەمە ئامۆژگاری هەر بایی ئەو سەرکارەم بۆ کردووی کە لە پاڵەوە بێ ئەرک و خۆ جووڵاندنەوە دەیگوت گەنمەکە لەسەر گەنم بکەن و جۆیەکەش لەسەر جۆیەکە... لە قورئاندا کە دەفەرموێت: "اتقوا الله" ئەگەر پێغەمبەر -(د.) بۆت ڕوون نەکاتەوە "تەقوا" چییە ڕەنگ بوو خەڵک ئەوە بکات کە "تەقوا" نییە.

بە درێژایی مێژوو "تاکتیک" گرنگتر و کاریگەرتر بوو لە "ستراتیج". هەرچی زانستی کۆن و نوێ هەیە لە بارەی شیعرەوە بە عروضی و ڕەهایەوە ناتکاتە شاعیر ئەگەر شیعر نەهۆنیتەوە... با بچمەوە سەر تەقەڵەکانی ئەو خەیاتییەی بێ مامۆستا فێری بووم.

لە کوردیی سەردەم "برینپێچ" و "برینکار – جراح" پێشنیازی منە و "ددانکێش" و "پزیشک" هەن. "مامان"یش بۆ "قابلة" لەبارە. لەو بارەدا کە منداڵبوون بەزەحمەت دەکەوێت و ئامێر بۆ دەرهێنانی بەکار دێت جێی خۆیەتی بەو ئامێرە بگوترێ "منداڵکێش" وەکو "ددانکێش" و "مووکێش".

لەو وشە لێکدراوانەی "کێش" تێیاندا بەشدارە "خاوکێش" بەلای منەوە لە هەموویان هونەراوی و وردەکارترە. لە دەمێکیشەوە، پشتاوپشت، بەسەر زارانەوەیە. لە تاقمە زاراوەی ئەمجارەیان کە هەتا "منداڵکێش" هاتووە زاراوەی "ناوشێل" بۆ "خباطە"م لە هەموان پێ ڕێکوپێکترە چونکە چەژی پوختەکاری و سادەیی لە دارشتنیدا هەیە. هەتا بشڵێی کوردانەیە بەڵام دەبێ بزانین و بەتەما بین کە هاتین زاراوەی سەربە وردییاتی زانست و تەکنیک و لکەکانی فەلسەفە و فیکر دابنێین ئەو نەرمونیانییەی "خاوکێش" و "ناوشێل" ببێتە تەیری فڕیو.

لێرەدا دەگەمە کۆسپێکی ئاستەنگ کە ئومێدم کزە بە لێ سەرکەوتنی. سێ وشەی "لێک، پێک، تێک" کە ژمارەی "یەک"یان تێدایە لە گەلێک وشەی لێکدراودا بەشدار دەبن، تا بڵێی زەحمەتە سەردەری بکرێ لە جۆری بەکار هێنانیان بۆ داهێنانی وشە و زاراوەی تازەبابەت.

لێکدان، لێکچوون، لێکهاتن، لێک وەرگرتن، لێک دابڕان، لێکترازان، لێکبوونەوە، لێککردنەوە، لێکپرسینەوە...

پێککەوتن، پێکبڕان، پێککەیشتن، پێکچوون، پێکهاتنەوە، پێککردن، پێک وەربوون، پێکوەنان، پێکداهاتن...

تێکچوون، تێک هاویشتن، تێکخزان، تێکبەربوون، تێکبەردان، تێککەیشتن، تێکهەڵدایی، تێک هەڵقژان، تێکوپێکدان، تێکولێکنان...

چونکە کەرتی "تێک، لێک، پێک" ژمارەی یەکی تێدایە بە وشەی واتادار حیساب دەکرێن و لەگەڵ کاردا دەبنە وشەی لێکدراو. لە نووسینی کۆنترمدا گوتومە "تێ،

لێ" گۆڕاون، ئەسڵیان "لە" یە، کە هاتە بەرایی کار و ڕاناوی لکاو دەبێتە: "تێ، لێ" وەک: لە تۆ دەگـــەم، تێت دەگـــەم. لە تۆ ڕازیم، لێت ڕازیم. وەهاش دەبێ "تێ" ناچێتەوە بۆ "لە" وەک تێکۆشین، تێبردن، تێهێنانەوە...

"پێ" گۆڕاوی "بە"یە، کە دێتە بەرایی کار و ڕاناوی لکاو، وەک: بە تۆ دەڵێم پێت دەڵێم. بە تۆ خۆشە – پێت خۆشە.

لەمەوە دیارە "تێک، لێک" کورتکراوەی "لە یەک لە یەکتر"ە. بەڵام دیسانەوە هەموو جاران "تێک" ناچێتەوە بۆ "لە یەک لە یەکتر". بە نموونە: تێکدان – لەیەکدان نییە. "تێکچوون"یش کە تێ نەپەڕی "تێکدان"ە نابێتەوە "لەیەکچوون". وشەی "لەیەکچوون" بە واتای "تشابە" هەر لە ڕواڵەتدا خۆی بە بنەڕەتی "تێکچوون" دەنوێنێت، لە واتادا ناگەنەوە یەکتر. بە باوەڕی من قاڵبەکەشی بە واتای "تشابە" دەبێ "لەیەکترچوون" بێ چونکە لە "تشابە"دا دوو لایەن هەیە، هەرچی "تێکچوون"ە یەک لایە.

لە "تێکگیران – تێکگران"دا ڕەنگە چەندین شت یەکدییان شاردبێتەوە بەڵام هیچ کامێکیان ئاگای لەوەی دیکە نییە. "تێک هەڵقژان" بە شتێکی ناوەکیی بێلایەن حیساب دەکرێت هەرچەند هەزار کەسیشی تێدا بەشدار بێت.

خولاسە بارێکی کە بەرانبەر یەکتر وەستانی ئاشکرای تێدابێت ئەویان لە بنەڕەتدا "لەیەکتر..."ی بۆ بەکار هاتووە و دواتر کەرتی "تر"ی لێ سوواوە. کە دەڵێی "پێکمان گۆڕییەوە" ئەویش "بەیەکترمان گۆڕییەوە" بووە، کە دەبوو ببێتە "پێکترمان گۆڕییەوە" زۆر کەسیش وەها دەڵێن.

دوو کۆمەڵیش بەرانبەر یەکتر بووەستن بە دوو لایەن حیساب دەکرێن. بەڵام هەر کۆمەڵە بە تەنیا لایەنی پێوە نامێنێت و تاکەکانی لە شتی ناوخۆییدا نابنە لایەن. کە ژوورێک دیوارەکانی بەرەو ناوەوە برمێن دەگوترێ "دیوارەکانی پێکدا هاتن" نەک "پێکتردا هاتن" چونکە "بەرانبەری"ی لە نێواندا نییە. ئەمە بە باوەڕی من دەستووری گشتییە، بەڵام دەشێ ڕیزپەڕی تێدا پەیدا بێت. [ڕیزپەڕ = شاذ].

"تێک" لە ئاست "لێک"دا نزیکبوونەوەی تاکەکانی ڕستە دەبەخشێت، بە نموونە سەیری ئەم دوو ڕستەیە بکە:

لێکمان کردنەوە

تێکمان کردنەوە

بە پێی ئەسڵی واتا "لە" بۆ دووربوونەوەیە کە ڕابگیرێ بەرانبەر "بە".

دەڵێی: لێک بوونەوە و پێک هاتنەوە. لێک دابڕاین و پێک گەیشتینەوە. ناگوترێ پێک دابڕاین. دەگوترێ: پێک بڕاین.

کە دەڵێی: هەموومان تێکڕا دەنگمان دا بە دارا، ئەوە دەگەیەنێت کە دەنگدانی تێکڕایی بە بڕیاری گشتی بووە.

کە دەڵێی: لێکڕا هەڵستانە سەر پێیان بڕیاری گشتیی تێدا نییە.

ئەم بەکارهێنانە بەو جۆرەی شەرحم دا لە مەفهوومی وشەکانەوە هاتوون ئنجا ئەگەر من یان تۆ گوێمان نەدایە داخوازیی مەفهووم، وردە غەدرێک لە زمانەکە دەکەین.

کە بڵێی: ئاوێنەکە تێک چڕژا، مەبەستتە بڵێی ئاوێنەکە چەندین درزی برد بێ ئەوەی بپرژێت

کە بڵێی: ئاوێنەکە لێک چڕژا، دیارە پرژاویشە، یان هەر نەبی پارچەی لێ بوونەتەوە. بێگومان "تێ" بەرەو ناوترە تا "لە".

"پێ" پێوە نووساوترە تا "لە".

"لە" بەرەوناوترە لە "پێ".

بە پێی واتای ئەو کارەی لەگەڵیاندا دێت وەها دەبێت "پێک، تێک، لێک" هەرسێکیان دراوسێیەتیی یەک کار دەکەن وەک: تێک گەیشتن، لێک گەیشتن، پێک گەیشتن. وەها دەبێ دوویان لەگەڵ کارێکدا دێن بێ ئەوەی واتایان لێک دوور بکەوێتەوە وەک: پێکچوون، لێکچوون، هەرچی تێکچوونە لێیان ترازاوە. وەها دەبێت کارێک هەر لەگەڵ یەکێکیاندا دێت وەک: پێکوێران، لێک ترازان، تێک بەربوون.

کاری "وێران" حیکایەتی بە دوادا دێت ئەویش لە دوو ڕووەوە: یەکیان ڕووی ڕێزمان و ئەوی دیکەش ڕووی مێژوو.

لە لایەن ڕێزمانەوە "وێران" بە پێی گەردانکردنی تێپەڕە لە دەستەی: کێشان، پێوان، کێڵان، هێنان حیساب دەکرێت. بەڵام گەردانی ڕێژەی ئایندە "مضارع" ی بێ گرفتترە بۆ دەرخستنی تێپەڕبوونی. سەیری کارەکان بکە:

کێلام دەکێلم

هێنام دەهێنم

وێرام دەوێرم

ئەگەر تێ نەپەر بوایە دەبوو وەکو "ترسام- دەترسێم" ئەویش "دەوێرێم" بێت. لە ڕابوردوودا زۆر کەس لەجیاتی ئەوەی بڵێن: "وێرامان، وێرایان، وێرات" دێن دەڵێن "وێراین، وێران، وێرایت" کە ئەمانە گەردانی تێ نەپەڕن. ئەم گەردانە ڕاست نییە بەڵام خۆڕایی نییە خەڵکەکە هەڵەی تێدا دەکات.

"وێران" هەر چونکە بەرکاری یەکسەر و صەریحی نییە وەک کە کاری تێپەڕی عادەتی بە گشتی هەیانە بۆیەیە خەڵکەکەی بێ ئەوەی هەست بە خۆی بکات یاخود بیر لە تپەڕ و تێ نەپەڕ بکاتەوە گەردانی تێ نەپەڕی پێ ڕەوا دەبینێت. دەڵێین "پێت دەوێرم" نەک "دەتوێرم" وەک کە دەڵێی "دەتبینم، دەتئاخێوم" بەرکاری "وێران" ڕستەی فیعلییە. دەڵێی "وێرام بڵێم، دەوێرم بچم".

لەم بوارەدا "وێران" برادەری هەن لە تێپەڕ و تێ نەپەڕیش. نموونەی تێپەڕ "ویستم بنووم، هێشتم بڕوات" نموونەی تێ نەپەڕ "هات بڵێم و بێدەنگی کردم". بەڵام دیارە کە دەڵێی "وسیتم بڵێم، وێرام بڵێم" ڕستەی "بڵێم" شوێنی بەرکاری گرتووەتەوە و بەرکاریشە. ئەمما "هاتم بڵێم" بە ڕواڵەت و لە فۆرمدا ڕستەی "بڵێم" تێیدا وەک بەرکار خۆی دەنوێنێ. "ویرام بڵێم" بە کردەوەش "بڵێم" تێیدا بووەتە کرداری "وێرام" چونکە گوتنەکە کراوە. لە "ویستم بڵێم"دا هەر نییەتی گوتن هەبووە بەڵام نییەتێکی تێپەڕانەی بەهێزتر لە هی "هاتم بڵێم".

ڕێژە "دەتوێرمێ" کە کاری "وێران" لێرەدا بە سیفەتی "انتقالی" هاتووە کە ئەگەر کاری تێ نەپەڕیش بێ وەکو تێپەڕ مامەڵەت دەکات وەک "دەتگەمێ، کەوتمە باغەکە، دەبمە کارگێڕ، چوومە شار... گەیشتن، چوون، کەوتن، بوون - تێ نەپەڕن. تێپەڕی ئینتیقالی دوو بەرکاری دەبێت وەک: دەتکەمە پیاو، گوللە دەگرمە نیشانە، پارەم خستە گیرفانمەوە، منداڵەکەم بردە قوتابخانە...

باسی "انتقالی و انتقالیی پێچەوانە" لە کتێبی "چەند حەشارگەیەکی ڕێزمانی کوردی"دا شی کراوەتەوە...

لەلایەن مێژووەوە ڕەگی "وێران" کە "وێر"ە لە دەقی ناوێکی کۆک و ناوی کتێبی

"ئارداویراف نامە"دا هاتووە. ناوەکە ئارداویراف و کتێبەکەش هەر بەوەوە ناونراوە "ئارداویراف نامە". حیکایەتی ئەم کتێبە لە لاپەڕە ٢٦٦ بەرگی یەکەمی "تأریخ زبان فارسی"، دانانی "د. پروێز ناتل خانلری"-دا بە کورتی هاتووە.

شەرحی ناوەکەش لە پەراوێز ١، لاپەڕە ٢٠٥ کتێبی "مزدیسنا و ادب پارسی"، د. محمد معین هاتووە: کەرتی یەکەمی ناوەکە لە ئەرتە Areta بە واتای: پاکی، تقدس، درستی، ڕاستی (بنوارە ل ٥٥ فرهنگ ایران، باستان، پورداود) هەرچی د. معینە هەر بە "مقدس" شەرحی داوە. لە کەرتی دووەمی ناوەکە وشەی "ویر" بە واتای "مرد شجاع" هاتووە کە دەکاتەوە پیاوی ئازا. دیارە وێران بۆ ئازایەتییە: وێراو، بوێر ناوی کارن، دوور نابینم "وێراف" هەمووی "وێراو" بێت.

وشەی "ئەرتە" ئاڤێستاییە، هەرچی ویراف، ویر بێت. بە پێی حیکایەتەکە گۆیا لە پاش ڕەوی ئەسکەندەر بۆ سەر هەخامەنشییان ئاڤێستا پەراگەندە بوو وای لێ هات مووبەدان (پیاوی گەورەی دین) بڕیار بدەن یەکێک لە پاکەکانیان بنێرن بۆ دیوی قیامەت و بەهەشت، لە ئاگرخانەی "فرنبغ" کۆ بوونەتەوە و "ئارداویراف"یان هەڵبژارد... خۆی بێ هۆش کرد و لە قیامەت گەشتی کرد و ڕاستیی دینەکەی دۆزییەوە هاتەوە دنیای خۆمان... بەو پێیە دەبێ ناوەکە هی سەردەمی ئەشکانیان بێت. من کتێبی "ئارداویراف نامە"م لا نییە بە چاکی مێژووی دانانی بزانم، بەهەمەحاڵ "وێر- دەوێرم، وێرام" بەشێکی ئەو ناوەیە کە لەوێشدا ئازایی ڕادەگەیەنێت و کوردیی پەتییە و لە فارسیدا وشەی ئەوتۆ پەیدا نییە. نووسەران دەبێ کاری "وێران" بە تێپەڕ بزانن و گەردانی تێپەڕی بکەن لە ئایندە و ڕابوردوودا.

وێرام دەوێرم وێرامان دەوێرین

وێرات دەوێریت وێراتان دەوێرن

وێرای دەوێرێت وێرایان دەوێرن

لە ئەمردا "بوێرە" نەک بوێرێ. لە "ترسان" دەگوترێ "بترسێ" و لە هەموو کاری تێ نەپەڕی ڕوودانی وەک "ترسا، پسا، ڕما..."دا گەردان جودا دەبێتەوە لە هی تێپەر. لەکاری تێ نەپەڕدا گەردانی کۆی کەسی دووەم و کۆی کەسی سێیەم بۆ هەموو کاتەکان یەک شتە. لە تێپەڕدا لە ئەمڕۆ و ئایندە یەکدی دەگرنەوە: کەسی

سێیەمی تاک لە ڕابوردوودا تێپەڕ و تێ نەپەڕی جودان.

لە بەکار هێنانە مەشوورەکانی "تێک":

تێک گەیشتن تفاهم

تێک بەربوون تناحر

تێک هەڵقژان مشاجرة

تێک دان هدم، تخریب

تێک چوون عطب

تێک هەڵدایی اختلال النظام

تێک هاویشتن اهتیاج الجماعة

خەڵق لە هەندێ باردا دەماریان گشت دەبێ، بێبایەخترین سەبەب وەها دەکات دەست لە یەکدی بوەشێنن. ئەمەیان باری "تێک هاوێژ- تێک هاوێژییە". ئاسمان کە بە هەوری ڕەش و چەخماخە لە دوا چەخماخە توندوتیژ دەبێت دەڵێن: ئاسمان تێک دەهاوێ. تێکڕای کۆمەڵە هەورەکان بە ئاسمان حیساب دەکرێن بۆیە "تێک"ی لەگەڵدا بەکاردێت. هەوریش تێک دەهاوین. دوو کەس یاخود دوو کۆمەڵ لە یەکدی نارازی دەبن، ڕووەو شەڕ دەبنەوە، دەگوترێ: لێکدی دەخوێنن. بە عەرەبی "منابزة"ی پێ دەڵێن. "لێکبوونەوە" بە تەواوی "فک ارتباط"ەکەی دوای شەڕی ١٩٧٣ یە.

تا لە بیرم نەچوە دەڵێم "تێکەولێکە" پێوەندیی بە "تێکولێک"ەوە نییە. بریتییە لە "تێ بکە و لێ بکە". دەگوترێ: کابرا خەریکی تێکەولێکەی خۆیەتی. دەگوترێ: چی هەبوو تێکولێکی نا و جێبەجێی کرد یاخود شاردییەوە... "لێک ئاشکرا بوون" وشەیەکی ئاوێتەیە بۆ "مکاشفة". "خۆئاشکراکردن" "مجاهرة"یە. لە عەسکەری وشەی "مناوشة" Skirmish هەیە. لەبەر تەبیاتی من "لێک ژەنین" بەو واتایە دەوێرێت. دەڵێین: هەردوو لەشکر ڕۆژانە لێک دەژەنن. "لێک سریواندن" بە تەواوی "مناوشة کلامیة"یە.

"لێک بە دەنگ هاتن" دژوارترە لە "تێک سریواندن" بەدوا "لێک بەدەنگ هاتن"دا "لێک ڕاسان" دێت، پاش ئەو "لێک ڕاستبوونەوە"یە ئنجا "تێک هەڵقژان" و "پێک

وەربوون". پلە لە دوا پلەی بەرەو شەڕبوونەوە ئەمانەن: لێک مۆڕبوونەوە، لێک سریواندن، لێک بەدەنگ هاتن، لێک ڕاسان، لێک ڕاستبوونەوە، تێک هەڵقژان، پێک وەربوون، تێک بەربوون.

بەڵام داخەکەم خەڵقی سەردەمی ڕووناکیی کارەبا، لێک مۆڕبوونەوە و لێک ڕاکێشانیان پێکەوەیە. ڕەحمەت لە چرای قودیلە بێت.

ڕەنگە بگوترێ "لێک ڕاسان" و "لێک ڕاستبوونەوە" یەک شتن. وەها دەزانم دەشێ بگوترێ "لێک ڕاسان، بەڵام دارا نەیهێشت لێک ڕاست ببنەوە". خۆم لە نووسینمدا "ڕاسان"م خستە لیستەی زاراوەکانەوە و بە "تصدی"م داناوە. ئەگەر دووبەرەکی لە حاڵەتی دانیشتن بێت لەوانەیە خەڵقەکە "لە یەکدی ڕابسێن" ئنجا "لە یەکدی ڕاست ببنەوە". بەڵام لە باری نێوان دوو میللەتدا یا دوو عەشیرەتدا کە لێک ڕاست ببنەوە، دانیشتن و بەسەرپێیانەوە بوون تێ ناخوێنرێتەوە. لەوانەیە دوو مێگەل، دوو کاروان، سێ تاقم، چوار دەستە لێک دابڕێن، دواتر "تێک بکەنەوە". "لێک دابڕان" و "تێککردنەوە" جودایە لە "لێک بڵاوبوونەوە" و "کۆبوونەوە" یاخود "پێک گەیشتنەوە". "تێککردنەوە" تێکەڵبوونی لەگەڵدایە.

"لێک ترازان" لە نێوان دوو شت یاخود پتر بێت، دەبێت کە پێوەندییان بەیەکەوە زۆر نییە. وەک ئەو پێوەندییەی "لێک دابڕان"ی بۆ بەکار دێت. وەهاش دەبێت پێوەندییەکە بەهێزە بەڵام چونکە خێرا و بێ ئەرک ترازانەکە پەیدا بووە وەها حیساب دەکرێ پێوەندییەکە لە بنەڕەتدا سست بووە. "لێک ترازان" ئاسانترە لە "لێک دابڕان". "لێکبوونەوە"ش زەحمەتترە لە "لێک ترازان". هەڵبەت "لێک دابڕان" لە حاڵەتی بزووتنەوەدا دەبێت هەروەهاش "لێک ترازان" مەگەر بە مەجاز.

"قسە لێدزینەوە"، "قسە لێ دەرهێنان" لە عەرەبی "استدراج الی کلام"ی بۆ بەکار دەهێنن. کە دوو لایی بوو دەبێتە "قسە لێک دزینەوە".

زۆر بە سەیری "لێک نۆڕین" بە واتای "تناظر" دێت. "لێک نۆڕین" نابێتە "پێک چوون" بەو پێیە "متناظر" دەبێتە "لێکنۆڕ"، بە نموونە دەڵێین "نەخشی ئەم مافورە هەمووی لێک دەنۆڕن. لێکنۆڕن".

وشەی "پێک" لە جۆرێک بەکارهێناندا وەک سادە خۆی دەنوێنێت. دەڵێن "دارایان لە یاریی سێباز پێک کرد". "پێککردن" بە زۆری هەر بۆ بەشداربوون لە

یاری کــەڵکی لێ وەرگــیــراوە. بەڵام چی بەرهـەڵست نابینم لەوەدا بۆ هەمــوو چالاکییەکی ماوەی دیاریکراوی هەبێت، بەکار دێت. بە نموونە:

دارا لە گەشتی مامۆستایان بۆ وڵاتی چین پێک کرا.

کەنگێن کوردێکیش بۆ چوونە ناو مانگ پێک دەکرێت؟

داوا دەکەم لە لیژنەی پارەی هەژاران بە ئەندام پێک بکرێم.

ئەگەر "پێککران" یەکجارەکی و هەمیشـەیی بوو "وەرگیران"ی بۆ بـەکار دێت. وەک "دارا لە پۆلی یەکەمی کۆلێژی پەروەردە وەرگیرا".

"پێکهاتنەوە" تێپەڕەکەی "پێک هێنانەوە"یە. نزیک لە "ئاشتبوونەوە" بەڵام هەویش نییە. "ئاشـتبوونەوە" بەدوا ناحەزییـەکی سەخـتتردا دێت لە هی "پێکهـاتنەوە". لەوانەیە دوو شـەریک نەختێک لێک نـەڕەزا بن و "پێک بێنەوە". بەدوا ناحـەزییـەکی شـەراکەت هەڵوەشـێنێتـەوە، "ئاشـتبوونەوە" دێت. "ئاشـتبـوونەوە" بەرانبـەر شـەڕە. "پێکهاتنەوە" بەرانبەر خیلافە.

"پێکهـاتنـەوە" – "تراضی"یە. "وێکهـاتنـەوە" شـتـێکی تا بڵـێی جـودایە. دەڵێین "قـودووی تۆتیـا ڕاگـوشـیت وێک دێتـەوە". وەهـا دەبێ "پێک"، "وێک" یـەک مـانایان دەبێت وەک "پێک کەوتنەوە" و "وێک کـەوتنەوە"، پتـریش ئێلەکـان "وێک" لەجـیـاتی "پێک" بەکار دەهێنن.

"پێک" و "تێک" بە ڕاشکاوی لەگـەڵ تەواوکـەری "دا"، "ڕا" و "ەوە" دێن. "پێکڕا پێکدا – پێکەوە"، "تێکڕا تێکدا تێکەوە". هەرچی "لێک"ە فـۆرمی "لێکدا"ی کـەمـە. "تێکەوە"ش لە نێوان ئێلەکان باوترە.

"تێکگیـران"، "تێکگران" وشـەی پێـویسـتن بۆ یەکـێکی بییـەوێت لە تـەعـبـیـردا نوختـەی ناوەند بپێکێت. "تێکگیران" ئەوەیە دوو شت لەبەر نیگای بینەر دەکەونە سـەر یەک خـەت. ئـەوەی نزیک، دوورەکـە دەشـارێتـەوە وەک کـە مـانگ و ڕۆژ تێک دەگیـرێن و ڕۆژ بزر دەبێت. ئەوەی "تێکگیران"ی بەبیردا نەیەت بە ڕسـتـەی دوور و درێژ مـەبەستی "تێکگیران" دەردەبڕێت. دەبێ بشـڵێین "مـانگ و ڕۆژ تێک دەگیـرێن" چونکە مانگەکە نزیکترە.

لەجیـاتی "تێکگیران"، "تێک گیرسان"یش بەکـار دێت. شارەزابوون لەم وشـەی لێکدراوە لـە بواری خۆیدا قـسـە کورت دەکـاتەوە وەک ئەوەی بڵـێیت: "تێکگیـرانی

مانگ و ڕۆژ هۆی بەرزبوونەوەی ئاوی دەریاکانن یان پتر تاو دێنێ بۆ سەر هێزی کێشی زەوی". ئەم "تێک گیران"ە بەبەریەوە هەیە لە هەندەسە بەکار بێت وەک کە بڵێیت "تێکگیرانی سێ پنت لەسەر یەک خەت" بە واتای "وقوع ثلاثه نقاط على خط واحد".

لە لاپەڕە ٤٥٠ ی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی چوارەم، ١٩٧٦ چوار جاران "تێکبەستە" هاتووە، هەر جارە بۆ ڕۆنانی یەکێک لە زاراوەکانی سەر بە فەلسەفە و ژیربێژی، ئەویش بەم جۆرە:

طريقة الوقوع المتلازم: بەرنامەی ڕوودانی تێکبەستە.

طريقة التلازم في التخلف: بەرنامەی جودایی تێکبەستە.

طريقة التغير المتلازم: بەرنامەی گۆڕانی تێکبەستە.

طريقة التلازم في الوقوع و التخلف: شاڕێی گۆڕان و ڕوودانی تێکبەستە.

لە لاپەڕە ٤٥٣ بۆ "اللزومية" "تێبەستە" هاتووە. هەر لەم لاپەڕەیەدا "المتضاد" بە "لێکدژ" داندراوە. دیارە لەم زاراوانەدا "تێکبەستە" بە "متلازم" هاتووە. جێی خۆشیەتی.

لە گفتوگۆی کوردیی ئاسایی دەبیەیت "هاتنم بەستراوە بە ڕەزامەندیی تۆوە". یان دەڵێین "قسەکە هیچی تێدا بەستە نەبوو، دارا سوور هەڵگەڕا". وشەی "مەبەست" ئەویش بەو واتایەی "لزووم – تلازم" هاتووە. لەگەڵ پێشگری "مە"دا کە لەگەڵ "مەترسی"م "مەگیرانی"شدا هاتووە. پێشتر گوتوومە "مەگیرانی" لە "مایەگیرانی"یەوە هاتووە کە مێینە مادەی نێرینە دەگرێت. وەها پێ دەچێت "مەترسی" و "مەبەست"یش "مایەترسی" و "مایەبەست" بوون و لێیان کورت کرابێتەوە. هەندێک وەها دەزانن "مەبەست" لە "مقصد"ەوە هاتبێت بەڵام بۆچوونێکی بێ بنگەیە و بەسەر کوردیی ڕەسەندا باز دەهاوێت. [ئەم بۆچوونەم لە ئاست "مەترسی" و "مەبەست" تازەیە].

بە عادەت تێبەستن بۆ دوو شتی ئەوتۆ دەبێت یەکێکیان بچوکترە و لە گەورەترەکە دەبەسترێت یاخود کەمبایەخەکە لە گرینگەکە دەبەسترێت هەرچی تێکبەستنە هی دوو شتی هاوبایەخ یاخود هاوناوپێون. (ناوپێو– حجم).

تێکبەستن لەوانەیە بە پێی هێزی پێوەندییەوە دوو جۆری سەرەکی بێت یەکیان

تێکبەستنی سفت، ئەوی دیکەشیان تێکبەستی سست. تێک چەسپان بە "تلاحم" دەڕوات و ئەویش سفتە. تێکەڵبوون لەچاو تێک چەسپان زێدە سستە، لەچاو تێکبەسترانیش سستە. لە لیستەی زاراوەکانی بەشی یەکەمی ئەم تۆژینەوەیە، ئەمانە هاتوون:

چەسپێنە: لحیم

چەسپەکە: مادة اللحم

چەسپێن: لحام

دیارە "تێکچەسپێن"یش خزمی ئەمانەیە. تێچەسپان بۆ شتێکی بچووکە کە دەچەسپێتە ناو شتێکی گەورەتر.

تێچەسپان زۆر جودایە لە تێترنجان. هەرچی تێترنجانە جۆش خواردنی تێچەسپان لەگەڵدا نییە. بە نموونە، دەنکە تەزبیحێک دەترنجیتە ناو ڕیزی دەنکەکانی دیکە یاخود کابرایەک خۆ دەترنجێنێتە نێوان قەڵەباڵغیی چڕ. خەڵق لە قەڵەباڵغیدا تێک دەترنجێن نەک تێک دەچەسپێن. دەشێ تێک ترنجان بۆ Jamی سەیاران بڕوات وەک کە دەڵێن "الشارع جیم". ڕاستییەکەی سەیارە تێک دەترنجێن نەک شەقام بەڵام بەکارهێنانەکە بە هەردوو ڕووەدا ڕاستە. چ سەیارە چ شەقام لە عەرەبیدا "جیم"ی بۆ دەڕوات.

لە بەشی یەکەمی نووسینەکەدا "پێوەربوون" بە واتای " Deploy انتشار الجنود"ی پێشنیاز کرا. بڵاوبوونەوە نابێتە Deploy چونکە بێ پلان و تەرتیبە هەرچی Deploy، پێوەر بوونە بە نیازیکەوە دەبێت.

پێک وەربوون لە تێکەڵبوونی دوو کۆمەڵ پەیدا دەبێت، کە لە نیازێکەوە نەک بە ڕێکەوت تێکەڵ بن، بەزۆریش هەر بۆ شەڕ و هەرایە.

پێک وەربوونی خەڵق لە باغ و بێستان و بازاڕ بە نیازی میوە چنین و شت دزینە بڵاوبوونەوە لەو شوێنانە یاخود بەو شوێنانەدا مەرج نییە مەبەستی بەدی تێدا بێت، قەتیش بڵاوبوونەوە بۆ پێ وەربوون ناچێتەوە.

پێک وەربوون بۆ "اشتباک" دەست دەدات. ئەگەر مەبەست شەڕ و هەرا نەبێت دەگوترێ: خەڵقەکە تێکەڵ بوون.

لە کیمیادا مادە هەیە حەز لە یەکێکی دیکە دەکات. لە کشتوکاڵدا ڕووەک هەیە

حەز لە جۆرە خاکێک دەکات. لەو تەرزە بارانەدا "پێک شیان" دەست دەدات وەک کە بڵێین: هایدرۆجین و ئۆکسجین پێک دەشیەن.

وشەی "شیان" کە کاری ڕوودانە گەردانی وەکو "پسان، ڕمان... " دەبێتە دەشیێم نەک دەشێم. تۆ دەڵێیت "ڕمام، دەڕمێم" نەک "دەڕمم". هەروەهاش ترسام، دەترسێم نەک دەترسم. قرتانی "ی" لەو فیعلانەدا دەبێت کە تێپەڕن وەک: کێلام، دەکێلم. هێنام دەهێنم. پێوام، دەپێوم. من کە نووسیم "دەشیەن" لەجیاتی "دەشێین" بە پێی دەستووری سووک دەربڕین بوو چونکە هاتنی سێیەکی بزوێن بە دوا یەکێکی کۆنسناندا قورسە. ئنجا ئەگەر بگوترێ "دەشێم"یش بۆ سووک دەربڕینە، ناسەلێندرێت چونکە ئەوسا قسەکە لە ئاست "دەترسم"دا کورت دەهێنێت. دەشیەم ئەو یێیەی تێ نەبردووە بەڵکو لەبەر قورسی گۆڕیوەتی بە دەنگی کورتە بزوێنی "ە- فەتحە". بە نموونە کە گوتت "ئێکێک هات" قورسایی پەیدا نییە بەڵام "ئێکێک هات" قورسە، وەها باشە بگوترێت "یەکێک هات". وەها خۆشە بڵێین: پیاوێک. بەڵام خۆشە بڵێین: بابایەک نەک بابایێک. ئێمە دێین دەڵێین: دەزگرە لەجیاتی دەستگرە. دەڵێین: دەزنوێژ، دەزگیران بەپێی دەستوورێکی گشتی سووک دەربڕین لە پێشەوە "ت"ەکەی دەستمان قرتاند، ئنجا کە "س"ی دەست کەوتە بەرایی "ن، گ" گۆڕیمان بە "ز" چونکە ئاوازەدارێکی ئەوتۆیە بە لووسی لە بەرایی "ن. گ" دێت کە هەر بە پێی دەستوورێکی ئەوتۆیی پشتدەر دەبێتە پژدەر.

"هات" لە ئایندەدا دەبێتە "دەهێت" و لەبەر خاتری سووک دەربڕین دەکرێتە "دێت" بەڵام ناشێ "یەت" بخرێتە نووسینی ئەدەبییەوە دەنا دەبێ ڕێ بدرێ "مارومندار"یش لە جێی ماڵ و منداڵ بەکار بێت، خۆ ئەمیان لەچاو ئەویان لە زڕدایک نەبووە. زاراوەش کە ڕۆ دەندرێت دەبێ بەر دەستووری گشتیی ڕێزمان و فەرهەنگ بکەوێت نەک زاری ناوچەیی. بە کۆتایی گەیشتن لەم ڕاڕەوەی وشەی لێکدراوی "کار و ناو" شتێک نییە بەرتەما بێت (بەرتەما: شتێک تەمای لێ بکرێت) چی لەم ڕووپەڕانەدا هات لە گوێرەی جغزی ئەم نووسینە بایی مەبەست دەکات.

وشەی لێکدراوی "ناو و ناو"

جۆرە دارشتنێک هەیە لە بەرەی ناو، یەک وشەی تێدا دووپات دەبێتەوە تامی لێکدراو دەدات وەک: بڕبڕە، فیتفیتە، حولحولی، سەرسەری، جڕەجڕ، تەقەتەق،

خولخوله، گرمەگرم، خشخشۆکه، جاڵجاڵۆکه... لەمانه بڕبڕه. خولخوله لەکارەوە هاتوون له ئەسڵیان "بڕین و خولانەوە" بووە. هەڵبەت هی دیکەش هەن له کارەوە هاتوون، جارێ ئیشمان پێیان نییه.

حولحولی، سەرسەری ئاوەڵناون.

تەقەتەق، گرمەگرم ناوی دەنگن، جڕەجڕ ناوی واتان.

خولخوله، فیتفیته ناوی ئامێرن.

خشخشۆک له کارەوە هاتووە ناوی جێگایه.

جاڵجاڵۆکه ناوی گەزندەیه، هەیه دەڵێت له "جۆلایکەرە"وە هاتووە.

وشەی وەکو: بەربەر، مەرمەڕ، دمدم سەرچاوەیان دیار نییه له چییەوە هاتوون. پەتپەتانێ له ڕێژەی یارییه کلاسیکەکانه. بەربەر، کەمەکەمە، جارجارە، ناوناوە هەموویان ئاوەڵکارن. جاروبار، کەوتوڕەوت... یش لەو ڕێژەیه نزیکن و ئاوەڵکارن.

دەستاودەست، شارەوشار، دزاودز... نابنه وشەی فەرهەنگی: تێک بەستنێکه بۆ هەموو شتێک دەڕوات که پێدا تێپەڕین یاخود به دوای یەکدیدا هاتن هەڵبگرێت. ئەوانیش دەبنه ئاوەڵکار.

دەشتودەشت، شاخوشاخ، جۆگەوجۆگه، گردوگرد، ڕۆخوڕۆخ... ئەمانیش خزمی هی پێشوون بەڵام پێدا تێپەڕینی یەک شتی تێدایه ئاوەڵکاریشن.

دمەدم، چەڵتەچەڵت، چەنەچەن، فشەفش هەمووی ناوی واتان و به جۆرێک له جۆرەکانی وەسفی زارقەڵەباڵغی بێ جێوڕێ دەکەن.

کزەکز، برژەبرژ ناوی واتان، شەرحی پێویست نییه. گژەگژە، گفەگف، ڤینگەڤینگ، ڕەپەڕەپ، تەپەتەپ هەمووی ناوی واتا و جۆری دەنگێکن جگه له گژەگژ کەوا خەریکی و پڕ مەشغەڵەتیی ناوماڵ دەگەیەنێت...

ئەم جۆرە قاڵبه له نێوەی ڕێگای بەینی وشەی سادە و تێکەڵاوە چونکه دووپاتبوونەوەی تێدایه له سادەیی دەشۆرێت، دوو وشەی لێکدی جودای واتاداریش نین تا بگەن به لێکدراو. بەڵام ئەمە گرفتی گەورە نییه له وشەکاندا:

پێوانەکردن لەو جۆرە قاڵبه نایەته بیرانەوە چونکه به دووپاتبوونەوەی وشەیەکی له بنەڕەتدا واتای ئاشکرای نەبێ وەیا به دەگمەن واتای هەبێ چ ڕووناکایی بۆ بەر

هەنگاوی وشەساز نایەت بەرەو ئامانجێکیەوە ببات. وەها دەزانم ئەو وشانە لە قاڵبی خۆیاندا دەمێننەوە بێ ئەوەی ژمارەیان زیاد بکات مەگەر زیادکردنێکی هەست پێ نەکراوی خۆرسک کە لە وتوێژی عادەتی بەسەر زمانانەوە بزێتەوە. ئەگەر خێرومەندێک خەریک بێت بە دوا هەموو وشەی ئەوتۆییدا بگەڕێت و فەرهەنگۆکیان بۆ ساز بدات و بڵاوی بکاتەوە سوودێک بە زمانی کوردی دەگەیەنێت کە دێت ماوەی ئەرک لە خوێنەر و نووسەران کورت دەکاتەوە وشەکانیش لە تێچوون دەپارێزێت.

ڕاستییەکەی هەموو ئەو وشانەی دووپاتن و هەموو ئەوانەی وەکو "شڕوشیتاڵ، کەلوپەل، بڕوبزگور..." کە زۆربەیان وشەی واتاداریان نییە دەبێ بخرێنە چارچێوەی فەرهەنگۆکی سەربەخۆوە. نەک هەر ئەمانە، بگرە کۆمەڵێک وشەی دیکەش هەن وەک: زەڕنەقوتە (لە بەری سۆران پێی دەڵێن زوڕناسەقەتە)، قەلاندۆشکان (لە بەری سۆران قیلوقاسی)، ترنینینی... پێویست هەیە بەکۆکردنەوەیان چونکە ئەوانیش عادەتی نین و زۆریان ناوچەیین و لە دوورەوە نابیسترێن و کەمیش وەها هەیە بکەونە نووسینانەوە... دیارە ئەم تاقمانە هیچیان پێوانەیان لێ ناکرێت، یاخود من بۆیان ناچم.

دوو وشەی ناوی عادەتی کە لە ڕێی "اضافة"وە تێک ببەسترێن وشەی تازە بەدەستەوە نادەن چ فەرهەنگی چ زاراوەیی، مەگەر چۆنهای وەکو: گرێی ئۆدیب، بەردی سەنگی سەخرێ، کڵاوی سەخرەجنی... ئەمانەش پێوانەیان لێ ناکرێت.

وشەی وەکو "کەڕەسیسە" کە بەو بەفرە دەڵێن بای بەهێز لە شاخانی هەڵدەگرێت و لە شێوەی بەفربارینی بێ هەور بە گرد و دۆڵی خوارەوەیدا بڵاودەکاتەوە، ئا ئەم تەرزە وشەیەی هەردوو کەرتی واتادارن و دارشتنیشی وەکو "هەمیشەبەهارە" دەستوورییە، بە هۆی دابڕینی بەسەر دیاردەیەکی زەقەوە مەودای پێوانە لێکردنی تەسک کردووەتەوە. خەڵق "کەڕەپوڕ"یان بەفری وردی وشک گوتووە کە خزمی کەڕەسیسەیە و لە قاڵبی بەفر دەرنەچووە ئایا ڕێی پێوانەیان بەم وشەیە فرەوان کردووە یاخود چونکە لە بەفریان بەستووە ڕێگایان تەسک کردووەتەوە؟ ئێمە چەند جاری دیکە بەفر و وشکایی دەدۆزێنەوە ئەم "کەڕە" یەی بۆ بەکار بهێنین؟ کەڕەوار و کەڕەهەنجیر و کەڕوکوند لە دەروەی بواری بەفری وشکەوە

هەڵنراون هەر نەزۆکییان پێوە ماوە بەلام لەچاو کەرەپوودا هەر دوو کەرتیان واتادارن، لەم ڕووەوە وشەکان دەچنەوە ڕیزی زڕەتەماتە، زڕەتوو (تووەزڕە و زەڕە)، زڕەمێو.

ئنجا ئەگەر بە لێک کێشانەوە پەراوێزی فرەوانتر بکەین تا باوەش بە پتر لە تاکە چشت دادەگرێت دەتوانین بڵێین:

کەرەتیرە، زڕەتیرە بۆ تیرەی گیانلەبەری ئەوتۆ زاوزێ ناکات نەک تاکە یەک گیانلەبەری بە نموونە: ئێستر کەرەتیرەیە. لە حیساب ژمارەی "صماء" هەیە "کەرەژمارە"ی بۆ دەست دەدات. دەبێ لە بیر نەکەین کە تاکێکی کەرەتیرە پێی دەگوترێ نەزۆک بەتایبەتی لەوانەی زاوزێ دەکەن. ئێمە لە ڕێی فرەواندنەوە دەڵێین کەرەتیرە چونکە لەم سەردەمەدا کارمان پێیەتی، جاران بەر لە دووسەد ساڵ لە خەمی ئەوەدا نەبوون تاکێکی تیرە لە هەموو تیرە جودا بکەنەوە تاکو "کەرە و نەزۆک"یان بە ملدا ببڕن، خۆ ئەگەر ناچاری نەبێ "ئێستر" خۆی تیرە نییە بەلام بوونەوەرە و جودایە لە کەر و ماین و شکڵی تیرەی وەرگرتووە.

لە کۆنەوە نەزۆکیان بۆ "حیوان" دانابوو کەرە و زڕەش بۆ ڕووەک، بەلام "زڕدایک و زڕبرا..."شیان هەڵنا بێ ئەوەی بڵێن: زڕە وەک ناوناوە دەڵێن زڕەتوو، زڕەتەماتە... نەزۆکیش بۆ مێینە بوو، پیاوێکی نوقسان بایە "نەپیاو"یان پێ دەگوت. ئەوەی منداڵی لێ نەکەوتایەوە دەیانگوت بێزوڕییەت. ڕێژەی هەرە سادە و کورتی "لێکدراوی ناو و ناو" ئەوەیە بریتی بێت لە دوو وشەی سادەی بێ زیادی و پێوەندی وەکو: ڕەنگپیاو، بەدبەخت، سوورگوڵ، دەستکورت، سەرسەخت، دۆڵپەمۆ، کەنگربان، سێسەر، پشتگەلی.

لەمانە بەشێکیان ناو و ناون، بەشێکیان ناو و ئاوەڵناون. وشەش هەیە ئاوەڵناو و ئاوەڵناو وەک: ڕەشبۆر، بەلام وا دەزانم ئەم جۆرە زۆر دەگمەنە. هێندێکیان ئاوەڵناو تێیاندا پێش ناو دەکەوێتەوە وەکو: بەدبەخت، سوورگوڵ. هەیشە ناو تێیدا زووتر دێت وەکو: دەستکورت، سەرسەخت.

ئەو بەشەی ئاوەڵناوەکەی پێش دەکەوێت وا دەبێ ناو دروست دەکات وەکو: سوورگوڵ، ڕەشمار. لێکدانی ئەوتۆیی جودایە لە گوڵی سوور، ماری ڕەش.

دۆڵپەمۆ، کەنگربان، پشتگەلی و هی دیکەش زۆرن لەو قاڵبە بوونەتە ناوی کۆک

بۆ شوێنی تایبەتی. "پشتگەلی" سەرەڕای ناوی شوێن هەر خۆی لەقەبی تیرەیەکی بەگزادەی خۆشناوانە لە هەرێمی ڕانیە. لەقەب هەیە بۆ مرۆ وەکو: سێسەر، دووسەر، جەرگەشکاو پێوەندیی بە شوێنەوە نییە یەکسەر بۆ مرۆکە ڕۆیشتووە.

ڕێژەی پلەی دووەم لەلایەن سادەییەوە ئەوەیە زیادیەکی کورت خزابێتە قاڵبی لێکدراوەکەوە چ لە نێوانیاندا بێت و چ بە کۆتاییەوە بێت، وەکو: بەردەنوێژ، دەسکەگوڵ، زەردەزیرە، سەرئاستە، بالابستە، ڕدێنگەزە، بەردەقارەمان، شاپڵێتە.

لەم لێکدراوانەدا بەردەنوێژ، دەسکەگوڵ، بەردەقارەمان لە ئیضافەوە هاتوون لە بنەڕەتدا بەردی نوێژ، دەسکی گوڵ... بوون. وشەی دیکە زۆرن کە لە قاڵبی ئیضافەدا ماونەتەوە و بوونەتە ناوی کۆک وەکو: توونی بابا، داری کەلی، سەری سەرا، بەستی قایمقام، دۆڵی ئەسحابان.

لێکدراو هەیە جگە لە "ی" ئیضافە "ی" ەکی دیکەش بە کۆتاییی وشەکەوە دەنووسێت کە لە هەندێ لەهجەدا تەواوکەری ئیضافەیە وەکو: دۆڵی شێخ بائۆمەری، دەشتی کۆیێ، گردی عارەبی، گردی دەرماناوێ... تەواوکەری ئیضافە لەو لەهجانەدا ئەگەر بۆ وشەی مێیینە بوو "ێ"ە ئەگەر بۆ نێرینە بوو "ی"ە، مەبەسیش لە نێر و مێ "مضاف الیە"یە. کە "مضاف الیە" کۆ بوو نیشانەی مێ و نێر نامێنێت: دەڵێیت حەوشی مزگەوتێ. بەڵام دەڵێیت: حەوشی مزگەوتان.

لە نێو زۆر ئێلی کوردەواریدا مەیلێکی ئاشکرا هەیە بۆ ڕێژەی کۆ تا ئەوەی "عبدالله بن عمر" کە یەک تاکە هەر چونکە ناوەکەی دوو کەرتە کوردی سەر بەعەشرەت هاتووە کردوویەتە "عەولای عومەران". پەلکەزێڕینە لە دەشت و شاریش پێی دەگوترێ "عەیشێ و فاتمان" مەشوورە دەگوترێ "برایمی مەلا زێندینان". دەڵێن: ئەحمەد و خەجێیان باسەکەیان گێڕایەوە. بەر لە دە ساڵ پتر ئەم لایەنەم لە نووسینی دیکەمدا ڕوون کردووەتەوە. لێرەدا دەبێ "ان" لە چەند لایەکەوە هاتبێت سەری گەیاندووە بە ئەوەی کە بە کۆتاییی بەشێک لە وشەی لێکدراوی کوردییەوە بنووسێت و بیکاتە ئاوێتە ئیتر ئەگەر لە بواری وشەسازی و زاراوەسازیدا لوا ئەم "ان"ە لە شێوەی کۆ یاخود نیسبەت بێت وشەی پێ ڕۆبندرێت، کەرستەیەکی حازربەدەست و چالاکی کوردیمان بە هانا دێت و سوودی لێ وەردەگرین.

وشەی "حازربەدەست" خۆی نموونەی لێکدراوێکی ئاوێتەیە کە ئامرازی

پێوەندیی چووەتە نێوان دوو ناوەوە. دەست لەسەر... دەستەواژەیەکی ئەوەڵکار، بەلای مجێزی منەوە پێی ناگوترێ وشەی فەرهەنگی. وەک ئەمەیان "چاو بەرەژێر"یش فەرهەنگی نییە: ناگوترێ کابرایەکی چاوبەرەژێر، یاخود نۆکەرێکی چنگ لەسەرشان. دەشێ ئەم جۆرە لێکدانە لە پێویست و جێی لەباردا بە زاراوە وەربگیرێت.

وشەی مەشوورە شیرنەکەی "سەربەخۆ" بووەتە فەرهەنگی. جارێ "سەربە زمان، سەربە مێژوو، سەربە ئاین" قاڵبی وشەی فەرهەنگیان نەگرتووە. ئەم داڕشتنە جودایە لە "سەربەقوڕ، سەربەفیتنە، سەربەخەنە..." چونکە مەبەست لە "سەربە زمان" و ئاوەڵەکانی ئەوەیە کە لە تاقمی زمان وەیا پێوەندیدار بە زمان و شتی دیکەن نەک زمان لەو ئالاوە وەکو قوڕ و فیتنە و خەنە.

"چاولەدەر" مەعلوومە چییە: هیچ بەرهەڵست لەوەدا نییە "چاولەناو" بۆ شوێنی وەکو سۆپەرمارکێت وەیا دایەرەی گەورە بڕوات کە بە نهێنی کامێرای بزر لە ڕاڕەو و قوژبن و بنمیچەکانی چەسپ کرابێت و ڕەفتاری خەڵقەکەی پێ بدیترێت.

هەر لەم بوارەوە جێی خۆیەتی بە "Central Heating، تدفئە مرکزیة" بڵێین "تین لەناو" وەک کە بڵێین خانووەکەم تین لەناوە ئەگەر غەدری لێ نەکرێ ئەم تین لەناوە گەلێک ئێسک سووکترە لەوەی بگوترێ خانووەکەم سەنتراڵ هیتینگی تێدایە یاخود تدفئەی مەرکەزیی هەیە... تین لەناو تەرجەمەی دەقاودەقی وشەی بێگانە نییە چونکە بووەتە ئاوەڵناو کە بیکەینە ناوی واتای "تدفئة، Heating" دەڵێین "تین لەناوی" وەکو چاوبەرەژێری، سەربەخۆیی...

لە کوردیدا هەیە "مازوچنی کون لە پاشۆڵ" چەندێکی مازوو دەچنێت و دەیخاتە پاشۆڵیەوە هیچی تێدا نامێنێتەوە. بە پێوانە لەمە دەتوانین بۆ پرۆژەیەکی بێسەروبەر و بەرەڵا بڵێین "کون لەبن". کە هەر بودجەیەکی بۆی دای نێی سوودی نابێت و کوردی گوتەنی، بە گەرۆمەی ئاشدا دەچێتە خوارەوە. جیهانی سێیەم پڕە لەو جۆرە پرۆژانە.

مەکینە یاخود هەر ئامێرێکی بەرەوپێش و بەرەودواوە بگەڕێت و ئیش بکات "دووسەرە"ی بۆ بگوترێ بە خراپی نازانم. "دووسەرە" جودایە لە "دوو سەر" کە هەر شتێکی لەجیاتی یەک سەر دووی هەبێت وەهای پێ دەڵێن.

بە سەرنجێکی سەرپێی، لە یەکەم نیگاوە دەردەکەوێت کە وشەی لێکدراوی دوو کەرتی، ئەگەر کەرتێکی ئەندامی زیندەوەر بوو وەسفەکەی دوای دەکەوێت وەک لەم نموونانەدا ئاشکرایە:

سەرسەخت، دەستبڵاو، چاوقایم، پشتئەستوور، پێپان، گوێگران، باڵقووڵ، زارهەراش، لووتبەرز، سینەفەراخ، چاورەش، بینەدرێژ... "چارە" لە "چیهرە" بە واتای "ڕوو" هاتووە کە ئەندامی زیندەوەرە. لەم گۆڕانەدا بە ڕێکەوت لەگەڵ "چارە، چار" بە واتای "عیلاج" یەکیان گرتووەتەوە. دەگوترێ: بێچارە، ناچار، چارم ناچارە... هەمووی هەر "عیلاج"ە. وشەی "بین" بە واتای هەناسە ئەویش لەگەڵ زیندەوەردا پێوەندیی هەیە.

لێکدراوی دوو کەرتی ئەگەر "موصوف"ەکە ناوی واتا بوو دوای وەصفەکەی دەکەوێت وەک لەم نموونانەدا دیارە: بەدبەخت، سووربەاو، خۆشباوەڕ، بەدناو، کەمفرسەت، شیرنکەلام، گومڕا، خۆشخەو...

وشەی "ڕا" لە گومڕادا بە ئەسڵ بۆ ڕێگایە بەڵام بە واتای "ڕەفتار" لەکار هاتووە، بەهەمەحاڵ ئەندامی زیندەوەر نییە.

خەو لەوانەیە بە ناوی واتا بڕوات و دوا بکەوێت وەک لە "خۆشخەو"دا لەوانەیشە بۆ زیندەوەر بچێتەوە و ببێتە: خەوخۆش، خەوسووک، خەوگران... دەشێ ئەوە بزانین کە دەستووری زمان کیمیا و فیزیا نییە یەک قاڵبی هەبێت. بۆ ئەوەی ڕچەیەک بە دەستوور بزاندرێت زۆربوونی نموونەی بەسە. هەر چونکە لە هەستی سەلیقەی زگماکی زمانزانیشەوە وشەی تازە بابەت لە کۆنەوە ڕۆ دەنرا کەمتر لە ئێمەمانان خەڵقەکە تووشی وشەی ڕیزپەڕ دەبوون. ئێمە دێین هانا دەبەینە بەر دەستووراتی وشەڕۆنان و لەوێوە تارمایی واتای دەدینەوە بە دەروون و قاڵبی دەستوورکردی بە دەورەوە هەڵدەنێین، هەرچی بۆرەپیاوی سەلیقی بێت پابەندی دەستووری نووسراو نەبووە. دەستوورەکان وەکو قسەی زمان کە بێ تێفکرین وەدەریان دەنێت، ئەو دەستوورانەش لە خوێنیدا دەخولێنەوە بەبەر واتاوە دەنیشن و لە قاڵبی وشەیان دەدەن. ئەگەر هاتبایە دەقی کۆنی ئەو وشانەی سەرەدەری لە قاڵبیان ناکرێ، بپارێزرابانایە دەزاندرا لە چ دەربوونەیەکی خەیاڵگیرییەوە قاڵبەکە هەڵگیراوەتەوە. تۆ سەیری:

زماندرێژ

دەمهەراش

زارقەڵەباڵغ

دووزمان

دەمەدەم

چەنەچەن

هەر یەکەیان پڕبەپێستی ئەو مەبەستەیە کە بۆی داندراوە گرفتیش نییە لە دەقیان. مامۆستام دەوێت لە ئەزموونی ئەوتۆیی دەرچێت.

نیمچە دەستوورێکی دیکەی لێکدانی وشە لە بەراوردکردنی وەصفی ئادەمی لەگەڵ هی غەیری ئادەمی دیار دەکەوێت بەوەدا کە وەصفەکە لەمیان بۆ ئەویان پێش و پاش دەکەوێت. سەیری ئەم نموونانە بکە.

بۆرەپیاو

دەستەکچ

سەرەژن

قەیرەکچ

شۆڕەژن، ڕەندەژن

دەستەسوار، دەستەبرا

وشەی "دەستە" شەرحی دەوێت کە بە وەصف دێت "دەستەکچ" و بە تاقمیش دێت "دەستەسوار" بە شێوەی دیکەش دێت "دەستەبرا". بۆ غەیری مرۆش دێت "دەستەچیلە، دەستەبەرە" فۆرمی "دەستک، دەسک"یشی هەیە "دەسکەگوڵ، دەسکەسلق" ئێستاکە بە بەریەوە نانیشم.

گورگەبۆر

ماینەکوێت، ئەسپەشێ

کەرەبۆر، ئێستەربەیداغ، ئێسترەشێتە

شەکەنێر، گیسکەمێ، مەڕەکەڕە

له وشـەی "مێـردمنداڵە" بزوێنی وەصـفـەکە شـوێنی گۆڕیوە. وەک بزانم تێکڕای لێکدانەوەکە وەصـفی پەیدا کردووە چونکە مـەبەست "کوڕێکی مێردمنداڵە"یە نەک "منداڵێکی مێردە". بەو پێیە "مێرد منداڵە" سـەرلەبەری لە شـوێنی "بۆرە، دەسـتـە، سـەرە، قەبرە..." دێت بەڵام مەوصووفی لەگەڵدا نییە.

لە لێکدانی "پیـاوچاک"دا مـەبەست ئـەوە نیـیـە کـە لێکدانی وەکـو "دەسـتکورت، بینـدرێژ" وەصــفـی لێکدراو پەیدا دەبێت. "پیـــاوچاک" لە وەصـف دەرچووە بـووەتە وشـەیەکی فـەرهـەنگی وەک: پاڵەوان، نەبەرد، قدیس، هـەمـیشـەبەهار، شـەکرەسێو، تاڵەبنێشت (بنێـشـتـەتاڵ- یش هـاتووە)، زەردەنجیـر، سـوورەگـوڵ، ڕەشـەڕێحـان، سەوزەگیا... لێکدانیان وەک هی ئادەمییە.

بە بۆنـەی وشــەی "ڕەش" کـە دەگـوترێت "کـوڕی ڕەش" مـەبەست واتـای ڕواڵەتی وشـەکە نییـە وەک کە دەگوترێت "کـوڕی قـۆز، کـوڕی چاک...". وەک من بۆی دەچم ئەم وشـەیە لێرەدا دەچێتەوە بۆ مێژوویەکی یەکجار کۆن، لە ئاڤێسـتـادا "ڕەشنوو" هـاتووە بـووەتە "ڕەشن، ڕەش" و ناوی فـریشـتـەکەیـە کە نوێنەری داد و چاکـەیە و دوژمنی دز و ڕێگرانە. بە عـادەت دز لە ڕەشـاییی شـەودا دەکـەونە جـمـوجـۆڵ. بە باوەڕی من لەمــەوە وشـەی "ڕەش" بـۆ "اسـود" ڕۆیشـتـووە، بەڵام لـە "کـوڕی ڕەش"دا وێرای ڕەنگ خەسڵەتی فرشتەکەش ماوەتەوە.

لە لاپەڕە ٥٢، نامیلکەی "لسـان الکرد"دا بۆ ئەوە چووبووم کـەوا ڕەنگە "ڕەش" لە "ڕەژوو"ەوە هـاتبـێت، بەڵام دواتر بۆ ئەوە چووم کـە خـۆشکەڵەییـی وشـەی "ڕەش" لە ناوی "کـوڕی ڕەش"دا ڕەنگە پاشمـاوەی چاکەی ئەو فریشـتـەیە بێت. لەمـەوە دەشـێ بڵـێین ڕەژوو لە "ڕەش، ڕەشنو"وەوە هـاتبـێت پاش ئەوەی لەبری "سـیـا- سـیاڤـەی ئاڤێستا" بە ناوی بەشێکی کوردستانی ڕۆژاوادا بڵاوبووبێتەوە. (بۆ سـاغکردنەوەی سـیـاڤ، ڕەش بگەڕێوە بـۆ لاپەڕە ٢٥٤، ٣٠٢ لە فـرهـنگ ایران باسـتـان. نووسـینی پورداود).

لەم درێژەیە و بەراوردکارییەوە ڕێمان هـەیە بڵـێین لێکدراوێکی بۆ گیـانلەبەر بێت وەها باشــە فـۆرمـی "مـاینەکـوێت، ئەسـپـەشـێ..." ی بۆ ڕۆ بندرێت. بۆ مـرۆ فـۆرمـی "دەســتـــەکچ، ڕەندەژن...". غـەیری ئاژەڵـیش وەکـو مـرۆ وەصــفــەکـەی لێ پێش بکەوێتـەوە. لە نمـوونەدا دەڵێم ڕەشـەڕێحـان، کۆمـەڵێک هـاوڕێـی هـەن لە وشـەکانی:

ڕەشــەبا، ڕەشــەتا، ڕەشــەمــێرگ (نـاوی جـێگەیە)، ڕەشــەمــە، ڕەشـەتوو، (تووە ڕەشەشی هاتووە)، ڕەشەشێو...

وشــەی "ڕەشــەوڵاخ" کە وەصـفـەکـەی لە وڵاغـەکـە پێش کـەوتـووەتەوە لە تاقـمی گورگەبـۆر، کەرەبۆز... حیسـاب ناکرێت چونکە وەصفەکەی بۆ تاکە گیانلەبەر نییە بۆ جینسـەکەیە. بە تاکە "گا" دەگوترێ "گاڕەش". وشەی "وڵاغـەبەرزە" بە ڕێبازێکی تایبــەتیــدا هـاتووە. دەبـوو ئەگــەر هـاوڕێی "گــورگـەبۆر" بێت "وڵاغــەبـەرز"ی پێ بگوترابایە. ئەگـەر بە ڕێبـازی "ڕەشــەوڵاغ"دا هاتبـایە دەبوو "بەرزەوڵاغ" بێت. هـەر چۆنێک بێت، تەقڵـەی مـامـەحـەمـە و ڕێکەوتی کـوێرانە وەهای لە ئاخـێوەری کورد نەکردووە مامڵـەت جودایی بکات لە نێوان وڵاغەبەرزە و ڕەشـەوڵاغدا، بەڵام لێرەوە ڕێ نابەم بەو دڵ و دەروونەی بەر لـە سـەدان ساڵ خـەیاڵی لە داڕشتنی ئەو وشانە گێڕاوە.

لێکدانێکی دەگمـەن هـەیە چەند وشـەی پێک هـێناوە بە جـۆرێک هـەر دوو کـەرتی لێک دەنـۆڕن "واتە: مـتناظـرن". دەگـوترێ: سـەرانسـەر، دەوراندەور، بـەرانبـەر. بە باوەڕی من کـە دەڵێن "ڕۆخـاوڕۆخ" ئەویش "ڕۆخناڕۆخ" بووە گـۆڕانی تێـدا پەیدا بووە. بە نمـوونە، ئەگـەر هەمـوو زەوییـەکـەم گـیـای هێنابێت دەڵێـم سـەرانسـەری زەوییەکەم گیای هێناوە. ئەگـەر گیـا تەنیـا لە پـەڕاوێزی زەوییەکە ڕوا بێت دەڵێم: ڕۆخ ناڕۆخی زەوییەکەم گیای هـێناوە. کاتێک لە ڕۆخی زەوییەکەوە بڕۆم هـەتا لێی تێ دەپەڕم، دەڵێم: "بە ڕۆخاوڕۆخی ڕۆیشتم".

زۆر لە نووسـەران دەنووسـن "بەرامـبەر" نازانن دەنگی نوونی وەسـتـاو لە بەرایی "ب" دا بە "م" دەخـوێندرێتـەوە وەک کـە لە ئاخـاوتندا دەڵێن: عــەمـبـەر، عـەمـبار، کەمبـۆسک، سەمبەر... ئەمانە هەمووییان دەنگی نوونیان کەوتووەتە بەرایی "ب" وە دەبێ لە نـووسـیندا ڕاست بکرێنەوە و ببنە: عـەنبـەر، عـەنبـار (ئەنبـار ڕاسـتـە)، کەنبۆسک، سەنبەر.

ئەگـەر لە ڕۆنانـی وشـەی تازەدا هانامـان بردە بەر ئـەم "ان"ە بە ڕێکەوت وشـەی سـەرەکی دەنگی ئەلفی تێدا بوو ئەوسـا بە پێی دەسـتـووری دەنگسـازیی کـوردی "ان"ە کە دەبێتە "ەن". لە نمـوونەدا دەڵێم، دەمێکیشە گوتوومە و نووسـیومە، ئەگەر لە دەشـتـێکەوە بۆ دەشـتـێک یان لـە گـوندێکەوە بۆ گـوندێک بڕۆین هـەتا دەگـەینە

شوێنی مەبەست دەڵێین: دەشتاودەشت یاخود گونداوگوند ڕۆیشتم بەڵام ئەگەر لە جێی دەشت و گوند بە شاخ و شاردا تێ پەڕیبووین دەڵێین: "شاخەوشاخ، شارەوشار" نەک "شاخاوشاخ، شاراوشار". ئنجا بە پێی دەستووری فۆنەتیک و وشەسازی ئەگەر ماڵ بەماڵی گوندێک گەڕاین بۆ دۆزینەوەی گیسکێکی گومبووی دەبێ بڵێین: "ماڵەنماڵ"ی گوندەکەمان پشکنی نەک "ماڵەوماڵ" چونکە ئەم ڕێژەیە هەر بۆ پێدا تێپەڕین بەکار دێت. خەڵق دەڵێن: ماڵ بە ماڵ گەڕاین، ئەمەیش قسەیەکی دروستی عادەتییە پەکی لەسەر لێکدانی بەرانبەر، ماڵنەماڵ نەکەوتووە.

کە گوتت: خوێن "دەمارودەمار" دەگەڕێت، وەهات ڕاگەیاندووە کە لە دەمارێکەوە بۆ دەمارێک دەگەڕێت. کە گوتت: خوێن "دەمارەندەمار" دەگەڕێ، گوتووتە لە هەموو دەماراندا دەگەڕێت وەک ئەوەی گوتبێتت دەماربەدەمار... ئەم سێ ڕستەی خوارەوە جۆری واتا و بەکارهێنانی لێکدانی دووپاتە دەگەیەنن.

دەشتودەشت هاتم واتە: لە دەشتم لا نەدا هەر بە دەشتدا هاتم.

دەشتاودەشت هاتم واتە: لە دەشتێکەوە بۆ دەشتێک.

دەشتاندەشت گەڕام واتە: هەموو دەشتێک گەڕام و پشکنیمەوە.

لێکدانێکی دیکەی دووپاتە هەیە ئاوەڵکار پێک دەهێنێت، سەیری ئەم نموونانە:

جارجارە   دێتە لام

ناوناوە   سەری لێ دەدەم

کەمکەمە   هاتەوە لە وەڕان

بەرەبەرە   ساردبووەوە

جەمجەمە   ئالیکی بۆ بات

دەشگوترێ: جارلەجارێ، جاربەجار، ساڵبەساڵ، جەمبەجەم، ناوبەناو، ڕۆژبەڕۆژ، ڕۆژ لە ڕۆژێ، دەم لە دەمێ، دەم بەدەم.

ڕێژەی جارلەجارێ، دەم لە دەمی دەلالەتی زیادکردنی هەیە. ساڵ بە ساڵیش بۆ زیادکردن لە کار دێت بەڵام وەها دەزانم خەڵقەکە "ساڵ لە ساڵ"ی تەرک کردووە لەبەر قورساییی هاتنی دەنگی "ل" بە دوای دەنگی لامی قەڵەودا. مومکینیشە بگوترێ ئەو ژماردن و ڕیزبەستنەی لە "ساڵەوساڵ، دەشتاودەشت..." دا هەیە جێی

خۆش کردووه بۆ زیادبوون لە ڕستەی وەکو: ساڵەوساڵ ئاقڵتر دەبێت. بەڵام دەبێ بزانین ڕێژەکە لەو واتایەدا بۆ هەموو وشەیەک نابێت: ناگوترێ "ڕۆژاوڕۆژ ئاوەکە کەمی کرد" هەر دەگوترێ: ڕۆژبەڕۆژ، مانگەومانگ، وەختاوەخت دەست دەدەن بۆ ئەم واتایە.

دووپاتکردنەوە تا ڕادەیەک لە کوردیدا برەوی پترە تا زمانێکی دیکە، لەم بوارەشدا دوو هێمای دژبەیەکدی هەستی پێ دەکرێت. هێمایەکیان هی کزبوونی لایەنی فەرهەنگە کە وشەی تاکی کەم بێت ئیتر بە دووپاتکردنەوە کەلێن پڕ بکاتەوە. کزبوونەکە لایەنی "صرف"یش دەگرێتەوە کە ڕێژەی داهێنانی وشەی پێویست لە زماندا کەم بێت.

هێمای دووەم ئەوەیە کە دەوڵەمەندبوونی زمان لە کەرستەی تێکبەستن و لێک گرێدان ڕێ خۆش دەکات بۆ هەمەجۆرکردنی وشەی دووپاتە بێ ئەوەی عەیبی هەناسەسواری و تەنگەتاوبوون بە زمانەکەوە دیار بێت. کە کوردزمان دەڵێ: کەمکەمە، ڕۆژبەڕۆژ، جارلەجارێ، دەشتودەشت، وەختاوەخت، سەرانسەر – نەهاتووە بە هەژاری یەک جۆرە گرێدان لەو دووپاتانە بەکاربهێنێت بۆ جۆرەها واتا. من لەو نموونانە "یەکویەک، شەپەشەپ، حولحولی، قولّقولّی..." و گەلێک ڕێژەی دیکەشم بەلاوە نا کە هەموویان شایەدی دەدەن بۆ دەوڵەمەندیی زمانەکەمان لە کەرستەی تەعبیر.

لە موناسەبەدا دەڵێم کوردی زێدە دەوڵەمەندە لە وشەی ڕەخنەگر کە ڕەنگە نەزانین دەراوی لە کوێوەیە وەک کە دەگوترێ: بارباقۆ، گێلووێڵ، شێتووێت، جروجامشت، فرتوفێڵ، چەقەچناوە، شەتوپەت. بەبیرم دێتەوە، لەگەڵ بەبیرهاتنەوە کرژبوونی سۆزیشم دێتێ لە خوالێخۆشبووی مامۆستا صابر ئیسماعیل باسی دەکرد لە دەورەیەکی مامۆستایان لە بەغدا ئوستادێک گوێی لە وشەی "شەحتۆ" بوو بە زمانی کوردێکدا هات ئەویش لە واتاکەی پرسی، یەکێکی قسەخۆشی سلێمانی کە ناوەکەیم فەرامۆش کردووە گوتبووی: استاذ، شحتو یعنی هم بچم سز هم دماغ سز. بە ئوستاد و قوتابییەکانەوە کەوتبوونە سەرپشت لەبەر پێکەنین. شەحتۆکەش لە دەمی دەرسدا کوردێک بە کوردێکی ئەو پۆلەی گوتبوو. ئەم ڕووداوە خۆشکەڵەیە پەنجا ساڵێکی بەسەردا ڕابوردووە.

وشـــەی لێکدراوی ناوناو مـێـژوویەکی هـەرە کـۆنی هـەیە لە زمـانـی کـوردیدا.
کۆنتـرین نموونەی ناوی Kushtaspi کە گـەورەیەکی مـادە لە نـووسـینەکـانی شـای ئاشووری تیگلات پلیسر لە سـاڵی ٨٥٤ پێش زاین هـاتووە. دیارە ناوەکە ئەوەیە کە دواتر لە ئاڤـێسـتـادا Vishtaspa هـاتووە پاشـتـر گـۆڕاوە بە گـیـشـتـاسپ بە واتای "خـاوەنی ئەسپی کەنەفت" (بنوارە لاپەڕە ٢١ لسان الکرد، مسـعـود محـمـد. لاپەڕە ٢٢٧ فرهنگ ایران باستان، پورداود). ئەو شایەی ماد کە بە هـاریکاری بابلییەکان نەینەوای ئاشـووریانی لە سـاڵی ٦١٢ پێش زاین گـرت، ناوی "هڤـە خـشـەترە" بوو. "هڤـە" بە واتـای چاک دێت، لە ئاڤێـسـتـادا بە هـەمـان واتا هـاتووە. ئەم وشـەیەیە لە ئێمە تۆرا و فـارسـەکان بوون بە خاوەنی و ئێستا "خوب" بەکار دێت. "خشـەترە" بە واتای شـار و باش، مـقدس. (بۆ هڤـە بنوارە لاپەڕە ٢٢٨، ٢٧٦ بۆ خـشـەترە بنوارە لاپەڕە ٦٠، ٦١ فـرهنگ ایران باسـتـان). "زەردەشت" خـۆی بریتـیـیـە لە "زەرە توشتـرە": زەر= زەرد، توشتـرە= حوشـتر. تێکڕای دەبێتە حـوشـتری زەرد، خاوەنی حوشتری زەرد.

لە پێشینانی زەردەشت ناوی باوکی "پوروشـەسپ" بە پێی لێکدانەوەی زاناکانی ئەورووپا "پیـر ئـەسپ- خـاوەنی ئەسـپی پیـر" دەردەچێت. دەشـڵـێـن "پووروش" واتایەکی دیکەی هـەیە "ڕەش و سپی تێکەڵ". من بۆ ئەوە دەچم کە پووروش "بۆر" دەگرێتـەوە نەک "پیر" چونکە خاوەنی ئەسپی بۆر پتر جێی خۆیەتی خـەڵق خۆی پێ هەڵبداتەوە (لاپەڕە ٢١، ٢٢ لسان الکرد).

باپیری باپیری زەردەشت "هـەئیـچـەت ئەسپ" بووە بە واتای خـاوەنی ئەسـپی ئاو لێ پرژاو، شـووراو. ئەم "هـەئیـچـەت"ە لە کوردیدا تـەنیـا "چەت" لێی مـاوەتەوە کـە دەڵێن وڵاغـەکـەم "شـــەداو" کـرد. چەت بـووەتە شـەد. چەتاو، شـەداو یەک شتن، باپیـرانی زەردەشت زۆریان ناویان لێکدراوە هەروەها بەرەی مـاڵی خـێزانێکی کە بنەمـاڵەی "هوڤی"یە زۆریان ناوی لێکدراویان هەیە تەنانـەت یەکێکیـان ناوی "سـامـە کەرەسـەسپـە"یە، سێ کـەرتییە بە واتای "سـامی خـاوەن ئەسپی لاواز". پێشـتـر لە بەفری کـەرەسیسـە تووشی ئەم "کەرەس..."ە هـاتین، بۆ ئەوە چووم (ئێسـتـاش ڕەتی ناکەمەوە) کە لەگەڵ "کەڕ" یەک شت بن: کەڕەپوو، کەڕەسیسە هـاتووە.

ئامـۆزایەکی زەردەشت لە ئاڤـێسـتـادا Maidhyoi Mawngha هـاتووە، ئێسـتـا دەخـوێنینەوە مـەدیو مـانگە ئەویش لـەو جـۆرە لێکدراوانەیە: "مـانگهـە" بە واتای

مانگ. مادیو: میان، نێوان، ناوەند. تێکرای وشەکە = کەسێکی لە نیوەی مانگ، لە ١٥ ی مانگ هاتبیتە دنیا (لەم بارانەوە سەیری لاپەڕەکانی مزدیسنا و ادب پارسی، جلد أول. د. محمد معین بکە هەر لە لاپەڕە ٨٨ هەتا لاپەڕە ٩٤) وشەی "مەدیو" زۆر نزیکە لە midی ئینگلیزی کە هاوواتایەتی.

کۆنینەکانی سەردەمی زەردەشت و ئاڤێستا بەر لەوان تا بلێی حەزیان لە وشەی لێکدراو کردووە. بەشی زۆری ئەو لێکدراوانە بە دەم ڕۆژگارەوە لێیان قرتا و جۆش خواردوو بوون تاکو شێوەی وشەی سادەیان وەرگرت، لەمانە "دوژئەنگهو" کە بریتییە لە "دوژ= دژ، بەد" و لە "ئەنگهو" بە واتای هەبوون، تێکڕا دەبنە "هەبوونی بەد" ئەم وشەیە بووەتە "دۆزەخ".

وشەی لێکدراوی "ئەنگرە مەینیەڤە": "ئەنگرە" بە واتای "بەد، پیس" هاتووە. "مەینیەڤە" لەم سەردەمدا بووەتە "مەینوو" بە واتای "ئەندێشە"یە، تێکڕای دەبێتە "ئەندێشەی بەد" (فیکری پیس)، وشەکە بووەتە "ئەهریمەن" (بنوارە لاپەڕە ٢٣٧، مزدیسنا و ادب پارسی. د. محمد معین). ئەم "مەینیەڤە"، "مەینوو"ە لە ئینگلیزیدا Mean ماوەتەوە.

بە لێکدانەوەی سەرپێیی بۆ ئەوە دەچم کە وشەی "عەنقەرە" لە ڕستەی "عەنقەرەم پێ دەکا"دا هەمان "ئەنگرە"ی ناو "ئەهریمەن"ی کۆنینە بێت. "ئەهرەمەن"یش "ئەهریمەن"ە.

لە "دوژمن"دا کەرتی دووەمی وشەکە "من" هەمان "مەینەڤە"ی کۆنینەیە، "دوژ"یش "دژ"ە مەشوورەکەیە، بە هەردوویان دەبنە "بەد ئەندیشە". "دژ"ی "دوژمن" و "دوز"ی "دۆزەخ" یەک شتن.

بە نیازی تاقیکردنەوەی شیاوی وشەی کوردی بۆ لێکدان و تێکبەستن وشەی "سەر" دەهێنمەوە کە لەگەڵ ناودا بێت نەک کار. ئەم وشانە بەشێکن:

سەراپەردە، سەراسوو، سەرانسەر، سەراو، سەراورد، سەربەخۆ، سەربەرگ، سەرپەرگ، سەرچڵ، سەرجێیی، سەرڕەق، سەرەڕۆ، سەرسەخت، سەرکەل، سەرکەوا، سەرگران، سەرمەشق، سەرنەرم، سەرمۆر، سەردەستەکی، سەرەدەری، سەرەمر، سەرەژن، سەروبەر... و گەلێکی دیکەش ئەمانە ژمارەیان گەیشتە بیست و چوار.

"سـەرمەشق" وشـەیەکە بۆ ئـەو نموونەیەی وێنەی لێ هەڵدەگیرێتـەوە. لە بنەڕەتدا بۆ مـەشق لـەبەرکـردنـە کـەوا بـە زۆری نووسین و نـەخش دەگـرێتـەوە بـەڵام دەشێ فرەوان بێتەوە بـۆ هـەر شتێکی وێنـەی لێ هەڵگیرێتـەوە. لەم بوارەوە بە ڕەهایی بۆ "المثل الاعلی Ideal" دەچێتـەوە. کـەسێکی بیـەوێت لە ڕێ نموونەوە بۆ "مـثل اعلی" وشـەی "نموونەیی" پەسـەند بکات بەحـاڵ توانیـوێتی هێندەی "سـەرمـەشق" ڕێگە بەو زاراوەیە ببڕێت.

"نموونە" لـە عـەرەبی "عـینة" و لە ئینگلیـزی Sampleی پێ دەڵێن ئنجـا ئـەگـەر یارمـەتـی بدرێت و بخـرێتـە ڕێژەی نیسبـەتەوە "نموونەیی" هـەر ئەوەنـدەی لێ پەیدا دەبێت ببێتە "سـەرمەشق".

"سـەربەخۆ" ئاشکرایە چییـە: "سـەربە بێگانە" دەبێتـە "تابع الغیر". "ژێردەست" جودایە چونکە لەوانەیە "سەربە بێگانە" وڵاتەکەی داگیر نەکرابێت. هەیە لە دۆست تار دەبێت و "سـەربە دوژمن" دەوەستێت.

خـولگەی بەکـارهێنانـی "سـەربە..." هـاراوە وەک: سـەربە ئـاین، سـەربـە زانست، سەربە کشتوکاڵ، سەربە نەرێت، سەربە کوردایەتی...

سـەر بەفیتنە، سـەر بەقـوڕ، سەر بەهەش، جـودایە لە تاقمی پێشـوو. ئەگەر قـوڕ "سـەر بە..."ی لەگەڵدا بێت ئەوسا "سـەربەقوڕ" ئەوە دەگەیەنێت کە شـتێک لە تاقمی قوڕ، یان پێوەندیی بە قوڕەوە هەیە نەک قوڕی بەسـەردا کراوە.

یەکێک لەو وشـانەی سـەربە تاقمی لیستـەی سـەرەوە نەکـەوتن "سـەرگوڵ"ە. ئەم سەرگوڵە بە بەرهـەمی هـەرە پێشەوە دەڵێن وەک: ئیستیکانێکم لە سەرگوڵی چایەکە خـواردەوە. دەشێ لە بری "باکورة" بەکـار بێت و بگوترێت: ئەم کتێبـەم سـەرگوڵی نووسـینەکـانمە، فـابریقـەکـەی جگەرە لە سلێـمـانـی سـەرگـوڵی پڕۆژەی ئـابووریی ناوچەکە بوو.

"نۆبەرە" بۆ یەکەم منداڵ، چ لە ئادەمی و چ لە گیانلەبەری، دەڕوات و ڕۆیشتووە. بە مـەجاز دەشێ بۆ بەرهـەمی ئەدەبی و هونـەریش نۆبەرە بەکار بێت. سـەرپەرشت، سـەرپاڵە، سـەرعـەمەلە ڕۆیشتوون. بە قیاس لەمـانە دەشێ بگوترێت: سـەرئەندازیار، سـەرپشکنەر. هـەر لەم بـوارەوە بووە "سـەرڕاو"یان داناوە بۆ کـەسـێک بەرپـرسی ڕێکوپێکیی کاروباری ڕاو بێت.

دەگوترێ: میراو، میرقەڵات، میرکچان، میرکوڕان. لە هەندێکیاندا تەنیا لایەنی ئەوە ڕەچاوکراوە کە "میر" بەرپرسی یەک شتی سەرلەبەرە وەک "میراو". لە هێندێکیان لایەنی دەسەڵاتی لە پلەی یەکەمدا ڕەچاو کراوە. دەشێ بەو کەسەی بەرپرسی تەلی تەلەفۆن وەیا کارەبایە بگوترێ: "میرتەل" ئەوەی لوولەی ئاوی لەبەر دەستدایە "میرلوولە" بێت. هەموو ئەو فەرمانانەی وەکو میرتەلی و میرلوولەی کە لێیان دەوەشێتەوە بەرپرسی ئەوتۆییان هەبێت "میر"یان بۆ دەست دەدات تا ئەگەر یەکێک لەو فەرمانانە ناوی کۆنینەیان هەبوو وەکو "پێش خزمەت" وەیا "باش توجار" بە دەقی کۆنی دەمێنێتەوە بەڵام لە ئاست "چاوەشی نانوپات" بەلای منەوە "میرسفرە" لەبارترە.

"میراو" هەروەک بۆ سەرپەرشتیکردنی ئاوی ئاش و شینایی و باغ دەست دەدات هەروەهاش بۆ کەسێکی سەرپەرشتی پڕۆژەی ئاوی شار و ئاوایی بکات بەجێیە. لەوانەیە چەند کەسێک لە "مێرلوولە" بەردەستی "میراو" بن. میراو خۆشترە لەوەی بگوترێ سەرۆکی میرلوولەکان.

لە حیکایەتی فۆلکلۆردا ناوی سێ خوشک هاتووە بە: لینگ تیتراوسک، سینگ مەشکە ڕەقە، مل ڕەگە بامیە. یەکەم ناو کەرتی "تیتراوسک"ی ڕوون نییە لە چییەوە هاتووە بەتایبەتی "تیتر" چونکە "واسک" دەشێ لە "vaz"ی ئاڤێستاوە بە واتای "فڕین" هاتبێت. کە پێشتر گوتم باز و باشووکەی لێ کەوتووەتەوە. حیکایەتەکەش وەها ڕادەنوێنێت کە تیتراوسک مەلێکی قاچ باریک بێت. مەبەس لە نموونەکان ئەوەیە کە لێکدانی سێ کەرتی بەزیادیشەوە هەیە وەک: سینگ + مەشکە + ڕەق+ ە هەروەهاش مل+ ڕەگ+ ە+ بامیە. لەم لێکدراوانەدا کەرتی یەکەم موصوفە، وشەی دووەم و سێیەم پێکەوەیان دەبنە وەصف لەوەشدا زیادییەکەی کە بزوێنی فەتحەی عەرەبییە و لە کوردیدا ناومان بۆ دانەناوە دەوری هەیە: ئەگەر گوترابایە مەشکەی ڕەق، ڕەگی بامیە هێزی وەصف تێیاندا کەم دەبووەوە.

هەر لەم بابەتەیە کە دەگوترێ "قوتەی مل نێرکە کاردوو" (لە بەری سۆران بە زۆری دەگوترێ کاردی). سەرلەبەری لێکدانەکە دەبێتە وەصف بۆ مرۆیەک ئنجا قوتە خۆی ئاوەڵناوە دەبێتەوە موصوف بە "مل نێرکە کاردی". دیسانەوە "نێرکە کاردی" دەبێتەوە وەصف بۆ "مل".

لێرەدا دەرفەتم نییە بە دوا وشەی جۆراوجۆری ناو کتێباندا بگەڕێم لەوانەی کەرەستەی زانست و ئەدەب و هونەرن هەتاکو بە پێی پێویست زاراوەیان بۆ هەڵبنێم لە لێکدراوی دووپات یاخود دوو وشەیی و سێ وشەیی بێگومان سەربە هەر بابەتێکی زانستەکاندا بگریت دەبینیت لە زمانە پێشکەوتووەکاندا گەلێک وشە یەک لیستەی دوور و درێژ لە زاراوەی هەمەجۆر بە دوا خۆیدا دەهێنێت. تەنانەت وشە بنەڕەتییەکە لە زمانی لاتینی وەیا یۆنانی دەخوازێتەوە، کە دەشیکات بە لێکدراو، کەرتی لێکدانەکەش هەر دەخوازێتەوە. لەمەوە بەشی زۆری زمانە جوداکان یەک جۆر زاراوەی زانست و تەکنیکیان دەبێت. لە وشە لێکدراو "سەنگەوبەرد"دا سەنگ بە واتای بەرد نییە بگرە قورسایی ڕادەگەیەنێت کە دێن بەرد دەخەنە سەر گۆشت ماسی تاکو بەو قورساییە گۆشتەکە بگوورێت، لێکدانەکەش لەوانەیە بە ئەسڵ "سەنگەوبەرد" بووبێت وەک کە دەشێ دەستەوخەنجەر، دەستەویەخە، دەستەوئەژنۆ ئەوانیش لە دەست وەخەنجەر، دەست وەیەخە، دەست وەئەژنۆوە کەوتبێتنەوە.

ئەم ڕێژەیە وشەی لێکدراوی هەن وەکو: دەستەوناو، مەیلەوتاریک، سەرەوهەوراز، بەرەوخوار، گۆڕەوپان (لە هەندێ لەهجەدا بەکار دێت) دیوەوگۆڕ هێندێکیان بە ئاسانی خۆ بە دەست بۆچوونەکەی منەوە نادەن، لەوانە "دیوەوگۆڕ" زۆر ئاشکرایە. "شلەوخانان" لە گۆرانیی فۆلکلۆریی سەر بە هەرا و جەنگدا هاتووە، بە ڕواڵەت لەو جۆرە لێکدانانەیە ناشزانین تێکبەستنەکە چ ڕادەگەیەنێت، با بڵێم من نایزانم، ئەوەندە هەیە ڕووەو مەدحە نەک شکاندنەوە. "ڕووەو" مەدح، "بەرەو" ماڵ و گەلێکی دیکەشمان لەم جۆرە لێکدراوانە هەن. وشەکان بەشێکیان دەبنە ئاوەڵناو. وەک دیارە، کامی بزووتنەوەی لێ فامرایەوە دەبێتە ئاوەڵکار، هەروەهاش ئەوەی کە لە سروشتی خۆیدا وەصفی کار بکات وەکو: دەستەویەخە، دەستەوخەنجەر، دەستەوئەژنۆ، بەرەوخوار، سەرەوژوور، دیوەوگۆڕ... ئەمانە نابن بە "صفە". دەڵێین: دمەو ئێوارە چوومە لای، جلکەکەی دیوەوگۆڕ لەبەر کردبوو، دەستەویەخەی بوو، دەستەوئەژنۆ دانیشت، بەرەوژوور تێ کشام... بەڵام دەگوترێت: زەوی یاخود دەشتێکی دەستەوناو، گۆڕەوپانی لای ماڵتان، "شلەوخانان داد ئاوێ گۆڵانم گەرمە".

"مەیلەو تاریک" دوو جۆر سروشتی بە بەرەوە هەیە: "صفة" و ئاوەڵکار. بەلای ڕای منەوە ئەگەر باری "مەیلەو تاریک، مەیلەو ڕووناک" هەمیشەیی بوو دەبێتە "صفة" وەک: ژوورێکی مەیلەو تاریک. هەر سات بارەکە کاتەکی بوو دەبێتە ئاوەڵکار وەک: دنیا مەیلەو تاریک بوو ئنجا چوومە مزگەوت. مەیلەو لێژ چونکە هەمیشەییە صفەتە. لەم تێبینییەوە دەردەکەوێت سەنگەوبەرد ئاوەڵکارە، ناگوترێت گۆشتی سەنگەوبەرد.

بە پێوانە لە "دیوەوگۆڕ" دەشێ بڵێین "ناوەودەر" بە شتێک وەیا شوێنێکی ئاستەوار کە هەموو کون و قوژبنێکی ئاشکرا بووبێت. بە کورتی هەر بابەتێکی بە تەواوی نهێنییەکانی زانرابێت ئەم "ناوەودەر"ەی بۆ دەڕوات وەک کە بڵێین: ڕۆژگێران و مانگگیران بابەتێکە ناوەودەر بووە. چونکە ناوەودەر "صفة"ێکی هەمیشەییە نابێتە ئاوەڵکار بە پێچەوانەی دیوەوگۆڕ. لێکدانی دیوەوگۆڕیش چونکە کەرتی دووەمی کارە نەک ناو ئاسانتر دەبێتە ئاوەڵکار.

بە پێوانە لە "دەستەوناو" کە وشە سەرەکییەکەی لە پێشەوە هاتووە حەزم بۆ "بەڵگەوبەند" دەڕوات لە کێشەیەکدا کە بە بەڵگەی بێ کەڵێن دەمەتەقەی لەسەر هەڵستابێ. ئێمە "ئاڵقەبەند"مان هەیە کە قیاسی لێ بکەین و بڵێین: بەڵگەبەند، بەڵام لەبەر چەژی زمانناسیی خۆمدا وەها دەزانم کە ئەگەر لە ئاڵقەبەنددا ئیمکان هەبێت ئاڵقەکان لێک بترازێن لە بەڵگەوبەنددا لێک ترازان پەیدا نابێت چونکە "صفة"مەکەی دەبێتە هەمیشەیی وەکو دەستەوناو: شتێک بەڵگەوبەند بووبێت دەبێتە "حجة" و هێزی "حجة الشیء المحكوم فیە"ی تێدا دەبێت. لە کوردیدا نەمبیستووە بۆ "حجة" وشەیەک ڕۆیشتبێ، لە وتووێژی ڕەمەکیدا "هەنجەت" کە شێوای "حجة"یە بەکار دێت. دیارە لە ڕێی "تحجج"ەوە بە زمانی مەلایاندا هاتووە لە وانیشەوە بە شێوای بۆ نەخوێندەواران پەڕیوەتەوە. ئێمە ڕێمان نییە لەو "حجة" و هەنجەتەوە بۆ "بەهانە" بڕۆین و بڵێین: ئاڵقەوبەند بەهانەیە یاخود بەهانەی تێدایە. لە لاپەڕە ٤٤٨، ٤٤٩ گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد. بەرگی چوارەم ساڵی ١٩٧٦، "بەهانە" بۆ "ذرائع" و "بەهانەگر" بۆ "ذرائعی" پێشنیاز کراوە.

لیستەی زاراوەکان لەو لاپەڕانەی نێوان ٤٤٢، ٤٧٩ وشەی لێکدراوی بەنرخ و بێ عەیبیان تێدایە. بە نموونە لە لاپەڕە ٤٦٥ بۆ "الاستجابات التوقعیة" زاراوەی

"ڕادەی بەرتەما" هەیە. بۆ "الاستعداد" "ئامادەیی" هاتووە. بۆ "الاستعدادات" "تەیاری" هاتووە. یەکەمیان ئینگلیزییەکەی Readiness دووەمیان Dispositions هاتووە کە بەرانبەر کوردییەکە دەوەستن.

چەند شیرنە لەو لاپەڕەیەدا "بەرتەکی خوازەکی" لەبری "الاستجابة الارادیة" و Voluntary Re action پێشنیازکراوە.

الإستعداد العام "تەیاریی گشتی" General Aptitude

الإستعدادات المعاکسة "تەیاریی ناحەز" Unfavorable Dispositions

الإستعدادات المواتیة "تەیارییە لەبارەکان" Favorable Dispositions

أسس الخبرة "پاشخانی شارەزایی" Backgrounds of Experiment

بڵێم و نەڵێم ئەو لیستە زاراونە بەرهەمی یەکەم لێکدانەوەی پێوانە بوو لە کوردیدا، هیچ هەوڵێکیشی بە دوادا نەهات لێی تێپەڕ بکات. بێ بەختیمان بۆ ئەو زاراوانەش بە میرات مایەوە.

بە پێوانەکردن لە دەمەوبەیان، دەمەوبەهار دەشێ "دەمەو ژین، دەمەو مەرگ، دەمەو زانست" (دەمەو زانستی - ڕێنێسانس) "دەمەو ئازادی..." ڕۆ بنێین. لێرەدا یارمەتییەکی ڕۆنانەکە دراوە بەوەدا لە ناوی واتای کاتەوە بۆ ناوی واتای غەیری کات بەکار هاتووە. ڕاستییەکەی "بەرە- دەرە- دەمەو" هەرسێکیان لە بواری موشتەرەکیاندا تێک دەکەنەوە ئیتر هەروەک خەڵقەکە لە کۆنەوە گوتوویانە "دەربەهار، دەرەئاشتی" بۆ کات و غەیری کاتیش، چ زەرەر نابینم "دەمەو"یش لێک بکێشرێتەوە بۆ غەیری کات. هەرچۆنێک بێت لەو بەکارهێنانەدا، کات خۆ بەدەستەوە دەدات چونکە وشە سەرەکییەکە و لێکدانەکەش بەستراونەتەوە بە کات. ئێمە نەهاتووین بڵێین: "دەمەو بەرد و دار" کە هیچ کاتیان لێ نافامرێتەوە بەڵام دەتوانین بڵێین دەمەو قۆناغی بەرد، دەمەو قۆناغی ئاسن، دەمەو قۆناغی نیاندەرتاڵ، چونکە قۆناغەکە هی ڕۆژگارە.

وەهای بۆ دەچم "دەرە" نەختێک دەکەوێتە پاش "دەمەو"ەوە چونکە "دەر" هاراوترە، دەبێ دروشمی شتەکە باشتر ڕوون بووبێتەوە لەوەی "دەمەو" ڕای دەگەیەنێت. ئەگەر سەهووم کردبێت حەزدەکەم ڕێنموونیم بکرێت.

ناوی گەلێک لە ئاواییەکانی کوردەواری لێکدراون، هێندێکیان دەلالەتی ڕێزمان

و وشـەڕۆنان و واتای کـەرسـتـە و ئامێری زمـانـیـان هـەیە وەک کە زانیمـان "ان" لە کـۆتاییی هێندێکـیـاندا وەلای زەوی، جـێگەدا دەچێتـەوە، لە فـارسـیـدا بـە ئەداتی نیسـبـەت لە قـەڵەم دراوە. وەک بزانم ئاوایـی "سناوە"ی سـەربە قـەزای کـۆیێ کە لە ڕواڵەتدا "سـن+ ئاوە" بێت، لـە بنەڕەتدا دەچێتـەوە بۆ مـێـژوویەکی زێدە کـۆن. لە ئاڤێستادا ناوی کابرایەک هاتووە کە بە دەستی گرشـاسب کوژراوە پێیان گوتووە "سناڤـیـژکـە Snavidhka". "سنـاوە" هـەبێت و نـەبێت لەو نـاوەوە کـەوتـووەتەوە. مـەبەستم نییە بڵێم بە ناوی ئەو کابرایەوە کراوە، هـەر ئەوەیە کە ناوەکانیـان یەک شتن. بە زاهیـر ڕێژەی سناڤـیـژکە هـی چووککردنەوە بێت "سـناڤ + یژکە". ئنجا ئەگەر ئەمـە وەها بێت ڕێژەی "سـافیلکە، مـاشیلکە، ئاشیلکە، دراویلکە..." خـزمی ئەون و ئەداتـی "یژکـە" بە دەم ڕۆژگـارەوە گـۆڕاوە بووەتـە "یلکە" گـۆڕانی ئـەوتۆیش جـێی پرسـینـەوە و سـەیر پێـهـاتنەوە نییـە. لە لاپەڕە ٢٨، لسـان الکرد هـاتووە کـە "بەحرکە" لە "ڤەهرکە Vehrka"ی ئاڤێستاوە ماوەتەوەکە ئەوسا بە "گورگ" گوتراوە. گورگ خـۆیشـی گۆڕاوی ڤـەهرکـەیە. لە زازایی و هـەورامیـدا ئـەو "ڤ"ە ماوەتەوە کە دەڵێن ڤەرگ لەجیاتی گورگ.

ئەم پاشگرەی "یلکە" لە هەندێ وشـەی دەگمـەندا بە "یتکە" مـاوەتەوە کە نزیکترە لە "یژکـە" چـونکە دەنگی "ت" خـزمـتـرە بە "ژ" لەوەی "ل" خـزم بێت. وەها دەزانم یەکێک لەو وشـانە "پەلاپیتکە"یە کە وێنەی سەربەخۆی "پێتکە"شی هـەر هـەیە. "پەلا" کـورتکراوەی "پەلار"ە. "پێـتکە"ش کـورتکراوەی "پلێـتکە"یـە. چونکە "پـل" بە واتای ئەنگوست هـاتووە. "پەلار پلیتکە" ئەو بەردە بچووکەیە کە دەخرێتە نێوان چاوی ئەنگوسـتی شادەی ڕاسـتە و تەنیشـتی ئەنگوسـتی شـادەی چەپەوە بە پاڵەپەستۆی ئەنگوسـتی گـەورەی چـەپە لەسـەر ئـەنگوسـتی شـادەی ڕاسـتـە. کە بەردەکـە بەڕێ دەکرێت تەوژمی دەبێت و وەک پەلار تیژ دەڕوات.

وشـەیەکی دیکەی مـەحرەمـانە هـەیە لە بەری سـۆران "میتکە"ی پێ دەگوترێت، لە سلێمـانی "قیتکە". هـی سلێمانی هـەر "کە"ی ئەداتی چووککردنەوەی پێوەیە چونکە "قیت" خۆی وشـەیەکە. لە میتکەدا دیارە دەنگی "م" پاشـماوەی وشەیەکە بۆ مێیینە وەک کە پێشـتر گوتوومە "مـەگیرانی" لە "مـایەگیرانی"یەوە هـاتووە و "مـایە" بووەتە "مە" دیارە ئەو "م"ەش کەرتی وشەیەکی درێژترە.

له کوردیی سـەردەم "سـۆرەوتۆرە" هەیە لێکدانەکەی بە هۆی ئامـرازی پێوەندی پێک هاتووە. بـە لێگەڕان وەهـام بۆ ڕوون بووەوە کـە هـەر یەکـێک لـەم دوو وشـەیە دەگەڕێتەوە بۆ سـەرچاوەیەکی کۆن. لە ئاڤێستـادا هێـزی چاکـەی سـەربە "ئاهورە مـەزدا" ڕووبەڕووی هێـزی خـراپەی سـەربە ئـەهرەمـەن دەوەستن. لە هێـزە بەدەکان دوویان دەشێ بە بنەمـای سۆرەوتۆرە وەربگیرێن، یەکەمیـان Saurva"سـەورڤە" کە بە ئەسڵ نـاوی خـودایەکی ئاریایی بووە لە دینی زەردەشـتـدا بـە دیمەنی "بینڤـمی، سـستی- دیو اشـوب" حیساب کراوە. دووەمیـان Taurvi"تەورڤی" "موجب اتلاف و فسـاد و شکست و گرسنگی و تشنگی" (لاپەڕە ٢٤٥ مزدیسنا و ادب پارسی). بەو پێیـە "سـەورڤـە و تەورڤی" بە دەم ڕۆژگـارەوە نەختـێک لە شکڵ و واتایان گـۆڕاوە و بوونەتـە "سـۆرە و تۆرە". وا دەزانم Taurviبە تـەنیـا خـۆیەتی بـووبێـتـە "تووڕە"ی کوردی. هـەرچەندە ڕیشـی تێ دەچێت کەرتی یەکەمی وشەی لێکدراوەکەی ئاڤێستا "تەڕومـەتی" Taro-mati کە بە واتای "خـیـرەسـری، ناسـازگـاری، سـرکشی" (ل ٨٣ فرهنگ ایران باستان) هاتووە، بنیچەی "تووڕە" و "تڕۆ"ش بێت.

لێکدانی "کونەلووت" تەنیـا نموونەیەکە گرێدانێکی وەسفی تێدایە. "کونی چاو"، "کـونی گـوێ"، "کـونی زار" هەمـووی اضـافـیـیـە. بە زاهـیـر هۆیەکـەی ئـەوەیە کـە "کونەلـووت" هەم بە دائیم کراوەتەوە و هەم دووبەدەریشـە، لەچاو ئەوانی دیکە، وەک کە دەگوترێ: کونەکەمتیار، کونەگەرگ، کونەڕێوی، کونەمشک. کە ویستـرا لێکدانی ئەوتۆ بۆ هـەر شـتێک بەکار بێت پێویسـتـە پێوانەی لەگەڵ "لـووت" و غـەیری لووت تێدا بکرێت.

ئێـسـتـا ئەگـەر بپـرسم و بڵـێم بۆچی دەگـوترێت "کـونـەمـشـک" و ناگـوترێت "کـونەکلیل"؟ خـۆ مـشک و کلیل بە کـونەکـەدا دەچن؟ پرسـیـارەکـە وەکـو دەیان پرسیـاری دیکە بیری لێ نەکراوەتەوە. کونەکۆتر، کونەبا، کونەمێروو، کونەماسی، کـونەسـەگ، کـونەمـار... ئنجـا کـونی کلیل، کـونی دەرزی، کـونی هێڵـەگ، کـونی شمـشاڵ. لە "کونەکلیل"دا "کون"ەکە غەیری "کلیل"ەکەیە، کەچی لـە کونی دەرزی و شمشاڵ و هێڵەگدا کونەکە لێیان جودا نییە، کەچی یەک ڕێژەیان هەیە.

دەگـوترێت بـەردەنوێژ، بەردەحـەلان، بەردەباز، بـەردەپان (ناوی ئاواییـیـە) کـەچی ناگـوترێت "بەردەدیوار, بەردەخـانوو". ڕەنگە لەمـانـەدا جـوداوازی ئـەوە بێت کـە لە

خـانوو، دیواردا "بـەرد" دەبێـتـە بەشـێکی پێکهـێنەریان کـە ئـیـتـر ئـیـضـافـەی لێ دەوەشـێـتـەوە. لەوانـەیە بەردێک کـرابێـتـە نیـشـانە لـە دیوارێکدا پێ بگوترێت "بەردەدیوار" وەک کە دەڵێن "بەردەتەرازوو".

دەڵێن "بەردەعازەبانە" کە بەردێکە جـەحێـڵان هێـزی خـۆیانی پێ تاقی دەکـەنەوە بەڵام دەڵێن "بەردی پشتێ" نەک "بـەردەپشت" یاخود "پشتانە"، کە ئەویش بەردێکی مـەشـووره، وەها بزانم خـەڵک پشـتی خـۆیانی پێوە دەنێن بە نیـازێکی قـەرارداده. ئنجا ئەگەر بڵێین "بەردی پشتێ" بووەتە ناوی کۆک (علم) خۆ "بەردەباز"یش لەسەر ڕێی نێـوان کـۆیە و هەولێـر بەردێکی نـاسـراوە. دوو قـۆرتی لـە شکڵی شـوێن پاژنەپێـوەن دەڵێن هـی ئیـمـامـی عـەلین کـە بازی هـاویشـتـووە بۆ سـەر بەردەکـە، پاژنـەکـانی لەبـەر زۆریی هێـز لێی ڕۆ چوون – [ئـیـمـامـی عـەلی نەگـیـشـووەتە کوردسـتـان] ئێسـتـا لەوەتەی سـەربازی باشووری وڵات لـەو ناوە فەرمـانی ڕەسـمی دەبـین کـردوویـانە بـە نـەزەرگـە. ئاڵا و پـەڕۆپاڵێکی زۆری بـە دەوریدا گـرد کردووەتەوە. دوو قۆرتکەی عادەتی نین ڕەنگە ئاسارناسەکان تێیان بگەن.

ئەو فۆرمانەی وشەی لێکدراوی پێ ساز دەبێت، بە زۆری، ئەمانەن:

١- سـەرسـەخت، بەردەست، شەوکوێر، سـەرکار، بنبێژنگ

٢- کەڵەمێرد، خوردەماڵ، سوورەگوڵ، هیزەڕۆن

٣- زەردەزیرە، گۆرگەبۆرە، شـەڕەگەڕەکێ، تەندووری سووری...

٤- سێجرتەکی، دووبەرەکی، سـەردەستەکی

٥- سـەرەوژێر، لەپەوروو، دمەو ئێوارە

٦- صـەبەتوولە، دووبەسێ (لە یاریی دامە)، حازربەقەرد، سـەربەسـەر

٧- ناوبەناو، ڕۆژ بەڕۆژ، پێ بەپی، ڕووبەڕوو

٨- سـەربەخۆ، دەربەدەر، کونبەدەر.

٩- ماڵبەماڵ، کونبەکون، شاربەشار

١٠- بروبزگور، جروجامشت، کەلوپەل، شروشیتاڵ

١١- گردوگرد، دەشتودەشت، شاخوشاخ

١٢- سـەرودینار، یەکەوهەل، بەرودوا، سـەروبەر

١٣- گرداوگرد، دەشتاودەشت

١٤- تێروتەسەل، زرینگوزیت، گردوکۆیی... چەوروشیرن، مەندومەستوور، لووتوبزووت

١٥- بەرەبەرە، کەمەکە، لێکدالێکلدا، وردەوردە

١٦- بنبەردەقیلە، پەپوولەسلێمانکە، ماڵخۆیی، چوارچاو

١٧- چاولەدەر، نۆکون تێ، مل بەدۆن

جگە لەمانە پێشتر نموونەی جۆری لێکدانی دیکەشم هێنایەوە، وەک لێکدانی دووپاتە و شکاندنەوە و هتد. لزووم نابینم پتر بە دوا نموونەی جۆراوجۆردا بگەڕێم و قەتاریان بکەم چونکە من بە تەما نیم هەموو زمانەکە لە نوختە و نیگای زاراوەی پێوانەوە بەسەر بکەمەوە کە ئەگەر بشمەوێت پێم تەواو ناکرێت.

پێوانەکردن لەم ڕێژانە کە جارێ سەرەدەری لە هۆی جۆرجۆربوونیان نەکراوە، زەحمەتە خۆی بە دەست دەستووری گشتییەوە بدات. بەڵێ دەشێ لە نێوان سنووری فشوفۆڵدا کە کەسی لێ ناگەڕێتەوە ئامۆژگاری و ڕێنموونیی کەم بایەخ و بڕشت بکرێت. بەڵام هەر دەمێنێتەوە تاک تاکی وشەی لێکدراوی ئەو تاقمانەی بە بنیچەی پێوانەکردن دابندرێت. بە نموونە، بابەتی حەڤدەمینی جۆرەکان کە بە مەبەستی هەڵاواردن لە بابەتی شەشەمین و حەفتەمین و هەشتەمین هاتووەتەوە تاکو دەوری ڕاستینەی "حروف جر"ی بێ تەئویل لە لێکدانی وشە دەربکەوێت. ئا ئەم حەڤدەمینە چ دەستووری لێ وەرناگیرێت و هەر ئەوەندەشت ڕێ بۆ ڕوون دەکاتەوە کە دەشێ "حرف جر" بە واتای ئەسڵی خۆی وشەی لێکدراو پێک بهێنێت. هەرچی "ماڵبەماڵ" و "شاربەشار"ە "تعاقب" دەگەیەنێت.

"صەبەتوولە" و "حازربەقەرز" پێکگۆڕینەوەی تێدایە. "ناوبەناو" و "ڕۆژبەڕۆژ" بەدوا یەکدیدا هاتنی بێ کەلەبەر بەدەستەوە دەدات. "نۆکون تێ" لەوان جودایە: ئەو "تێ" یە هەمان "حرف جر"ی باس کراوە کە گوتم لە "حرف جر"ی "لە"وە گۆڕاوە، بەڵام لێرەدا کاری پێوە نەماوە، کەوا بێگومان هەیبوە و سواوە.

کە بمانەوێ پێوانە لەسەر بنەمای جۆری "حەڤدەمین" هەڵبستێنین دەبێ وشەیەکی ئەو جۆرە هەڵبژێرین وەک: چاولەدەر و بڵێین "چاولەناو" ئالەتێکە وەیا کارگەیەکە لە ژوورەوەیدا ئامێری دیتنی ناوەکی هەیە یاخود هەر شتێکی ناوەوەی

دروستکراوێک ببینێت "ناوبین"ە و دروستکراوەکەش "چاولەناو"ە. مەتەڵ هەیە دەڵێ "دەشتی کون لە پشت" مەبەستی بانە، کولانکەی دووکەڵکێشی تێدایە. دەلاقە لە دیوار دەبێت بۆ ڕووناکایی.

"سەروپێ" دەبێتە "پاچە". "سەروبەر" ئەوەیە شتێک بایی مەبەست بکات بێ زیادوکەم. "دەستوپێ" دەبێتە کۆمەڵەی یاریدەدەری خێزانێک.

وشە زۆرن شکڵی لێکدراویان پێوە دیارە بەڵام سەرچاوەی ڕوونی دیار نییە. وەکو: دووپشک، مێمڵ، بەرژەنگ... دەڵێن دووپشک لە "دوم مشک" هاتووە بە واتای "کلک مشک" هەیشە دەڵێ "دوومشک". "پەڵاسوو" لە وشەی سادە ناکات ناشزانم لە چییەوە هاتووە.

دەگوترێت: شەستتیر، شەستپەڕ، شەستباران ناشزانین بۆچی شەست پەسەند کراوە. شاییلۆغان، پڵاولۆغان کەرتێکی لە تەمدایە. چەپڵەڕێزان دەچێتەوە لای ئەو دوو وشەیە هەم لە فۆرمدا هەم لە لایەن دەلالەتی کەیف و شادییەوە.

خولاسە لە کوردیدا ئەم لێکدراوانە سەریان هەیە بن نا. بەشێکی گرفتیان لەوەوە هاتووە کە شێوەی نووسراویان نییە دەقە ئەسڵییەکەیانی پاراستبێت، زۆریشی دەوێت هەتا لە لەهجەیەکدا دەقەکەیان دەدۆزرێتەوە یاخود لە ئاڤێستا و زمانی پەهلەوی وەیا زمانی دیکەی ئارییاییدا وێنەیان وەگیر دەکەوێت.

لێکدراو هەن خەیاڵ تێبر ناکات لە چۆنیەتیی ڕۆنانیان. دەڵێی: چەلومل، بەزەحمەت واتەکەی خۆ بەدەستەوە دەدات، هەتا یەکێکی "چەلومل" دەرنەکەوێت ڕەنگە هەر یەکە ڕەملێکی لێ بهاوێژێت.

سمرسمرەی زەلامان بوو. پیاو ڕاواستابوون سمرسمر. دەزانین "ڕکێف سوار" و "قولتاغ سوار" چین بەڵام "شۆرەسوار" چۆناوچۆنی وەصف دەکرێ. "شۆڕەبێ"مان هەیە، ناشێ لە شۆڕەسوار بچێت. فلتەمەڵۆ مانای چی بێ؟ زرشەمشە خشڵێکی ئافرەتانە لە چییەوە هاتووە؟ فەرموو چۆنم تێ دەگەیەنیت "شەپوتەپ" چۆناو چۆنییە. ڕووەک هەیە "گێزبەلە" لە چییەوە هاتووە؟ "گێز" خۆی لەگەڵ "مل"دا دێت کە دەگوترێ "گێزی مل" دەشگوترێ "ڕێسی مل". گێزوڕێس چین؟

وشە هەیە لە بنەڕەتدا بە لێڵی هەڵنراوە وەک لە مەتەڵدا بۆ واتای مار گوتراوە:

"ئاسنی سـارد لە كـونە ديوار گيـتـاوگـيت گيت خـەپيـتـە" . دوورنابينـم ناوناوە ئەو مەيلەی تەماويكردنی مەبەست وەهای كردبێت لێكدانی پەنام پەسەند كرابێت.

لێرە بە دواوە ليستەی زاراوەكان دێت:

باگێڕاو

باگێڕ

تايەكێش

هەمەكێش

هەرشتەكێش، فتيلكێش

هەويرەمەنی- معجنات

چاوگير

چاوگيرە Mesmeric

چاوگيری

چاوگيرەيی

چاوگر، چاوگری

چاوگرە، چاوگرەيی

چواركژە، هەميشەڕۆ، ڕەوان

هۆشخواز

ناوبژ،

لابژ - ليژنەی لابژ

دووربژ

دوورخوێن

دوورخوێنەوە

گيرەوە - جبلة

ناوشێل- خباطه

نەستشكێن

نەستكوژ

نەستمردوو

هەستچەپێن

نەستچەپێن

گیانچەپێن

حەزچەپێن

بەهرەگر- مكتسب

بەخۆوەگلاو- منغمس في الذات

خۆپەسەند- معجب بنفسه

تاوگیر- منفعل

لایەنگیر

خۆویست- محب الذات

دەروونبین

پاشبین

ونبین

ناوپێو- المساحة الحجمية

کاربین

دنەکوت، دنەکوژ

گومانكێشەكێ، ئاواتكێشەكێ، هێواكێشەكێ، ترسكێشەكێ

گوتەکوتکە

چەرخکێش، چەرخگێڕ

ئاوکێش، ئاومژ، ئاوهەڵکێش

تەیار، خۆتەیارکردوو- مكتفي ذاتيا

دڵۆپڕێژ

تنۆکڕێژ

برینکار، برینکاری

دەغڵچێن، دەغڵپژێن

دانەچێن، دانەپژێن
لۆکەچن، بێستانچن، میوەچن
لارێژ
کەڵەرێژ
ناوبین- ڕواڵەتبین
شەنەکوت Combine
گەلەچنکاری
سەرشۆرک
جلشۆرک، جلشۆر
قاپشۆرک، قاپشۆر
سپێرک، سپێرکە
ژمێرک، ژمێرکە
بژێرک، بژێرکە
هەستگر، هەستڕاگرە
هەستسوڕکێ،
دڵسوڕکێ
حەزەسوڕکێ
سۆسەسوڕکێ
هەمووتوان
هەمووکار
هەمووخۆر، گشتخۆر
فرەوێنە، فرەشێوە
ناوەندگیر
ڕەشبگیر- إستنفار
جاڕدان، جاڕڕاهێشتن
لاگیر- مماس

خۆنەویستی، خۆنایاندن

خۆشکاندن

خۆداشکاندن

خۆدانەگومان

خۆکار، خۆکاری

خۆڕێکخەر

بەخۆوەگلان- انغماس فی الذات

خۆچەسپاندن

خۆسەپاندن- فرض الذات

دەروونزا- وەک دەرکزا

باغڵبوون

بەخۆزان

بەخۆگونجاو

خۆگری

خۆهەڵوەشێن

خۆفریواندن

خۆسازاندن، خۆدروستاندن

خۆبەدیهێنان- تحقیق الذات

خۆداخەر

خۆگوور- وەک خۆڕسک

ئەم وشانە کاریان تێدا نییە

هاوڕەسین Homogamy

هاوناو Homonym

فرەمێرد Polyandrous

فرەڕەنگ Polychrome

فرەقامک، فرەپەنجە Polycotyledon

فرەژنە Polygamy
تاک مێردە Monandrous
تاکەمەزن (عاهل، ملک) Monarch
مایەگیر، مایەگیری، خۆمایەگیرکردن
خۆگیراندن
تەژاندن
تاکمەزنە Monarchy
تاکەمەزنی Monarchist
تاکەمەزنایەتی
تاکمەزنەیی
تاکمەزنەتی
تاکەمەزنانە، تاکمەزنانە
تاکەمەزنەکی، تاکمەزنەکی
ئاوەبەرە
ئاوبەر، ئاوەبەر
بابەرە، باڵۆن- منطاد
گوێدزە
چاودزە
کێشەبڕ
جۆکەند- Canal
بڕیە: قرار قطعی
ڕیشەبڕ، ڕەگبڕ
ڕیشەکێش- إستئصال
نمبڕ، زەنەبڕ
وشکان، وشکاندن
منداڵکێش

تێکهاوێژ، تێکهاوێژی

لێکبوونەوە

لێکژەنین Skirmish

لێکسریواندن- مناوشة کلامیة

لێکنۆڕین- تناظر

لێکنۆڕ- متناظر

تێکگیران

تێکچەسپان- تلاحم

تێکترنجان Jam

پێکوەربوون- إشتباک

پێکشیان

کەڕەتیرە، زڕەتیرە، کەڕەژمارە

چاولەناو

تین لەناو Central Heating

کون لەبن

دووسەرە

سەرمەشق- مثل أعلی

سەربە بێگانە، سەربە دوژمن

سەرگوڵ- باکورة

سەرئەندازیار، سەرپشکنەر

میرتەل، میرلوولە، میرسفرە

میراو

ناوەودەر

بەڵگەوبەند

دمەوژین، دمەومەرگ، دمەوئازادی...

چاولەناو (ناوبین)

پاشکۆ

بایی پەینکە لە باراشی زمانی کۆنینەمان

وەک کــە خــوێنەدەواری نەوبـاو دەزانێ ئێلە هـیندی- ئـەورووپاییــیــەکـان بـەر لە ســەردەمی زەردەشت و ئاڤـێـســتــا بە چەند سـەدەیەک، کـە نـەمــدیت لە هـیچ سـەرچاوەیـەکی بەردەسـتـدا ژمـارەیان دیاری کرابـێ، بوون بە دوو کەرت: یەکـیـان بەرەو ڕۆژهـەڵات و ئەوی دیکەش بەرەو ڕۆژاوا. کــەرتی دووەم بوو بـە ئەورووپـایی. کەرتی یەکەم جارێکی دیکەش بووەوە بە دوو کەرتی: ١- هیندی. ٢- ئێرانی.

لەخۆوە دیارە، هەمـوو سـەرچاوە مـێژوویـیـەکانیش دەڵێن، زمـانی ئەو ئێـلانە بە دایەلێکتی جـۆراوجـۆرەوە، بـەر لە جـودابوونەوەیان، یەک شت بـووە. یەکـبـوونی زمـانیـان بـووەتە هۆی هـەبوونی چەندین وشـەی مـوشـتـەرەک لە نێـوان هـەمـوو ئەو زمـانانەی سـەر دەکێشـێتـەوە بـۆ ئێلە هیندی- ئەورووپاییـیـەکان تا ئەوەی هـەندێ جار لە نموونـەدا دەبینین وشـەی ئاڤـێـسـتـاییی ئەوتۆ هـەیە قـاڵبـەکـەی لە زمـانێکی ئەورووپای سـەردەمدا باشتر پارێزراوە تا کوردی و فـارسی وەک وشـەی " Ad ئەد" بە واتای خواردن کە لە لاتینی بە Edo و لە ئینگلیزی Eat ماوەتەوە. وشـەی "Thri پری" لە ئینگلیـزی Three لە فـرەنســەیـی Tre مـاوەتەوە (ل، ٣، ٤، ٢٢٣ فـرهنگ ایران باستان، بخش نخست، پورداود).

لە لایەن دینەوە، جـوداوازیی نێـوان ئەو ئێـلە لە یەکـدی دوورکـەوتوانـەدا بوو بە ئاکامـێکی ئاسـاییـتـر لە هی دایەلێکت و زمـان چونکە لـەوانـەیە هـەروەک چاوەڕوان دەکرێ و ڕووشی داوە، سـەرلەبەری گـەلێـک دینێکی تازە بگرێتـە بەر. کـە قـسـە لە بەشـی هـیندی - ئـێـرانی بکەیـن، دینی زەردەشت لە هـەمــوو ڕوویـەکــەوە باوەڕی کۆنینەی ئێرانییەکانی گۆڕی تا ئەوەی هێزە چاکەکانی ناوی دێو Daeva یان پێوە بوو بە خـوا و نیـمچـە خـوا دەناسران، زەردەشـت هـات و پیرۆزییـەکـەی لێ دارنین و

دێوی لە خـواوە گـۆڕی بۆ شـەیتـان. Dualism دوو هێـزی سـەربەخـۆی چاکـە و خراپەی کردە یەکتاپەرستی کە "ئاهورەمەزدە"ی بە خوای هەموو دنیا ناساند.

کتێبی زەردەشت، ئاڤێستا، سەقافەتی هەموو گەلە ئێرانییەکانی لە سەقافەتی گـەلانی دیکە، گـردەبڕ، جـودا کـردەوە. پێـڕەوانی زەردەشت بـە "مـەزدەیەسـنا- خواپەرست" ناسران. غەیری ئەوان بە "دێویەسنا- دێوپەرست" ناو بران (ل، ٢٣٥، مزدیسنا و ادب پارسی، جلد اول، د. محمد معین).

لە نموونـەی ڕووبەڕووبوونی مـەزدەیەسنا و دێویەسنا کـەوا بە درێژیی مـێـژووی کورد لـە زەمانی زەردەشـتەوە تا ئیمڕۆ شـێوەی زیندووی هـەبووە، برا ئێزدییەکانن کە لە لایـەن غەیرەوە پێیـان گوتراوە "داسنـی- دێویەسنە- دێوپەرست". هەر چونکە پێـــڕەوانی زەردەشت بە "بیـــەدینـان- خـــاوەنـانی دینی چاک" دەناســـران تـاکـــو ئێستاکەش بە جیرانەتیی "دێویەسنە" لە باکوری زێی گەورەدا ناوی بادینان بۆ ئەو هـەرێمـە مـاوەتەوە. بەشـەکانی دیکەی کوردسـتـان، چونکە نەشـیـا لە خـۆڕایی و بێ پێداویست لە تەک ئیسلامدا دینی زەردەشت بە "بیـەدین" هەڵبدرێتەوە تێیاندا، ئەو ناوەیان لێ شـۆرایەوە. هەروەک کـە گـوتت "سـارد" گـورج "گـەرم" ت بەبیـردا دێت هـەروەهاش کە دێویەسنە ببیـەیت خێرا "بیـەدین" لێت بەخـەبەر دێت. (ئەم باسـە لە گوتاری "چەند ڕیشـەیەک لە ڕیشـاڵی زمانەکەمان" کە لە ژمـارە ٤، نووسـەری کورد، بۆم بڵاوکرایەوە بە درێژتری قسەی لێوە کراوە).

ئاڤێستا بە هەر پێنج بەشیەوە:

١- یسنا (گاتاکان کۆنترین بەشی یەسنایە). ٢- ویسپـرد. ٣- وندیداد (ڤەندیداد = Vi Deva Data دژ دێو قـانوون، قـانوونی دژی دێو). ٤- یشـتـهـا. ٥- خـردە اوســتــا. (بە ڕێنووسی فـارسـیم نووسـین، بنواڕە لاپـەڕەکـانی ١٩٥- ٢٠٣ مـزدیسنای باسکراو) لێی دەوەشێتەوە بـە کۆنترین فەرهەنگی زمانە ئێرانییەکان حیسـاب بکرێت، چونکە هـەرچی نووسـینی دیکەی ئێرانی هەبێ بە دوا ئاڤێستـادا هـاتووە. لە ڕووی تینهـێنان بـۆ ویژدانی پێـڕەوەکـانی ڕەنگە لە بەراییی هـەمـــوو کتێبێکەوە بێت چونکە:

١- نووسینی لە خۆی بە پێشەوە نەبووە ببێتە هـاوبەشی لە تاو و تەئسیر.

٢- باوەڕی پێش خۆی ڕەش کردەوە و یەکێکی تازەی هەڵنا.

٣- هەموو ڕوویەکی ژیانی گرتەوە بە فکر و ئاین و ڕەوشت و گوزەرانەوە.

هەر کتێبێکی دیکە بکەیتە جێی بەراورکردنی بەلای کەمەوە یەکێک لەو سێ لایەنانەی تێدا بزرە. ئاڤێستا هەرچەند لە ڕەوی ئەسکەندەری مەکدۆنی بۆ سەر ڕۆژهەلات (لە بەرەو کۆتاییی سەدەی چوارەمی پێش عیسا) دووچاری نسکۆیەکی کوشندە هات، دیسانەوە لە ئاکامدا بووەوە بە تاکە سەرچاوەی باوەڕ و ویژدان (تا ڕادەیەکی هەڵکشاویش هی گوزەران) لە ئیمپراتۆریەتی ئێران (ئەشکانی و ساسانی هەتا فەتحی ئیسلام. یەزدگورد لە ٦٥٢ ز کوژرا). بەو پێیە ئەگەر ماوەی حوکمی سلووکییەکان لە حیساباندا دەربکەین، هەر لە پێغەمبەرایەتیی زەردەشتەوە (ساڵی ٦١٨ پێش ز: ل، ٨٥ مزدیسنا و ادب پارسی) هەتا ٥٠- ١٠٠ ساڵێکیش دوای یەزدگورد کە دینی زەردەشت باوی مابوو (پتریشی دەوام کرد) بۆ ماوەی پتر لە ١١٠٠ ساڵ ئاڤێستا سەرچاوەی ئیلهاماتی گەلە ئێرانییەکان بوو چ لە ڕووی باوەڕەوە بێت و چ لە ڕووی کاری دنیاییەوە بێت.

سامانی وەها فرەوان کە لە ئاڤێستا کەوتووەتەوە. بێگومان، هۆی سامانداربوونی هەر زمانێکە بووبێتە وارسی دینی زەردەشت و ئاڤێستا. بە داخەوە زمانی کوردی ئەو وارسە نەبوو چونکە نەک هەر دەوڵەتی نەبوو، بەڵکو نووسینیشی نەبوو. وارس خاوەنی دەوڵەتی ئێران و دینی ڕەسمیی دەوڵەت بوو کە فارسەکان بوون.

ئەگەر دەوڵەتی ماد بۆ کورد مابایە بە یەکەم هێزی گەورەی ئێرانی، نسکۆشی هاتبایە بەر هەر دەبووەوە بە وارسی سەرلەبەری کەلەپوور و سەقافەتی ئێران، بەلام کۆرشی هەخامەنشی، بە بەزاندنی ماد، ناوچەی پارسی کرد بە مەرکەزی حوکم و فارسیشی گێڕا بە وارسی ئەبەدیی هەموو ڕابوردووی ئێران، کە دواڕۆژیشی چووە سەر.

ئێستا ئێمە لەلاوە بە دەوری خەرمانی زەردەشتایەتی و ئاڤێستادا سواڵی گوڵەگەنم دەکەین بەڵکو بایی پەینکەی تەشتە هەویرێکی لێ کۆ بکەینەوە.

لە ناو خۆماندا ناوناوە بە ڕاشکاوی دەڵێین مادەم پێغەمبەری ئاڤێستا خەڵکی مادە و کورد بووە دەبێ زمانی تەبلیغاتیشی کوردی بووبێ، بەلام زانا زلەکانی زمانە ئێرانییەکان و ئاڤێستاناسەکان لە سەر باوەڕێک کۆ نەبوونەتەوە. ئەو بیروڕایانەی لەبارەی زمانی ئاڤێستاوە هاتوون لە لاپەڕە ٨٣ و لاپەڕەکانی ١٧٢،

۱۷۳، ۱۷٤ "مـزديسنا و ادب پـارسـی" باس کـراون و دەشێ پوخـتـەی ڕایەکـان بخرێتە چەند خاڵێکەوە:

١- زاناکان لەوەدا یەک دەگرنەوە کە زمانی ئاڤێستا و زمانی فارسی هەخامەنشی لەیەکدی جودان، زاناکـان دڵنیـاییـان لەوەوە هاتووە کـە دەوری ٤٠٠ وشـەی هەخامەنشی پارێزراوە، بە سـەرنج لێگرتنیان دەزاندرێ دووری و نزیکییان لە زمانی ئاڤێستا چەندوچۆنە. دایەلێکتەکانی دیکە نووسراوی کۆنیان نییە بە ئاڤـێستـای بگیـرێن مـەگەر تاکـوتەرای "ناو" لە نووسـینی ئاڤـێسـتـا یاخـود هەخایی پارێزرابێ. زاناکان ئەمە دەڵێن هەرچەند وشـەی هەخامەنشی گەلێک لە وشەی ئاڤێستا نزیکە، بەڵام چونکە وشـەکان هاوتەمەنی زۆربەی ئاڤێستان، ئەو جوداوازییە کەمە بایی ئەوە دەکا بڕیار لەسـەر یەک نەبوونیان بدرێ وەک کە جودایی کوردی لە فارسی ئەو بڕیارەی لێ وەردەگیرێ.

٢- بەشـێک لە زاناکـان دەڵێن چونکە زەردەشت لای ڤیشـتـاسپ (گـیشـتـاسپ) پاشـای "باخـتـەر" (بەلخ) پێغـەمـبـەرایەتیی کـرد دەبێ بە زبانی ئەو هەرێمە تەبلیغاتی کردبێ بۆ ئەوەی تێی بگەن. ئەم ڕایەش ڕەت دەکرێتەوە بەوەدا کە هەرگیز ناوچەی بەلخ بە بێشکەی زەردەشت و ئاینی زەردەشتی نەناسراوە، قەتیش لە مێژووی دڵگەرمیی دینی زەردەشتی گرنگایەتیی لێ نەبیستراوە. (باختەر "بەلخ" لە ئاڤێستادا Bakhdhi باخـژی پێ گوتراوە، ل. ٢٨٥ فرهنگ ایران باستان).

٣- بەشێکی زۆر لە زاناکان دەڵێن زمانی ئاڤێستا کە بە زمانی Airyana Vaejah "ئەیریەنە ڤەئیجە" ناوی هاتووە دەبێ زمانی خوارەزم بێت (ل ٢١٣ تأریخ زبان فـارسی، جلد اول، پرویز ناتل خـانلی). ئەم ڕایەم لە کـتـێـبی دیکەشـدا خوێندووەتەوە.

٤- هەندێک دەڵێن دەبێ ئاڤێستا بە زمانی ماد نووسرابێتەوە (پورداود خۆی لە "فرهنگ ایران باستان" دەڵێ زمانی ئاڤێستا هی "شمال غرب" ئێرانە کە دەکاتەوە ماد).

ڕاستییەکەی تا ئێستا نەمدیتووە یەک ڕای متمانەدار لەمبارەوە پێک هاتبێ ئەگـەر نووسـینی نوێ هەبێ ڕایەکی گـشـتی و سـەلمێندراو بڵێ، جـارێ من نەمدیتووە. بەهەمەحاڵ بۆ ئەوەی تۆژەرەوەی کورد و تێکرای خوێنەران وردتر

سەیری خزمایەتیی نێوان زمانی ئاڤێستا و زمانی کوردی بکات ڕستەی خوارەوە لە لاپەڕە ٢٣٦، مزدیسنای ناوبراو بۆ ئێرە ڕادەگوێزم:

Ahura Mazda, mainyu spenishta, datar gaethnam astvaitinam ashaum

واتاکەشی: سەروەری دانا، مینووی پاکترین، ئافەریدکاری جیهانی مادی پیرۆز.

بۆ ئەوانەی کە دەشڵێن کوردی یاخود لەهجەی هەورەمان و پەهلەوی یەک شتن چەند دێڕێک لە لاپەڕە ٢٢ کتێبی "کارنامه اردشیر بابکان" لە نووسینی د.بهرام فرەوشی بە نموونە دەهێنم. دەقە پەهلەوییەکەی بە ڕێنووسی کوردی دەنووسمەوە تەرجەمە فارسییەکەش وەکو خۆی دەهێڵمەوە:

ئەردەڤان ڕاغ کنیچەک- ی ئەپاییشنیک بووت کی هەچ ئەپاریک کە نیچەکان ئازەرمیکتەر و گەرامیکتەر داشت و پەت هەر ئەغڤینەک پەرەستیشنی ئەردەڤان بووت، هان کەنیچەک کەرت ئیستات.

ئەمەش فارسیەکە: "اردوان را کنیزکی بایسته بود که از دیگر کنیزکان ازرمیتر و گرامیتر داشت و به هر ایینه پرستش اردوان بود، ان کنبرک میکرد".

وەک دیارە فارسی خزمی پەهلەوییە. پەهلەویش لە ڕێی پێوەندیی دینیی بە ئاڤێستاوە، سەرەڕای نزیکبوونی زەمانی ئەشکانییان (خاوەنانی زمانی پەهلەوی) لە زەمانی ئاڤێستا خزمایەتیی ئاڤێستای پێوە دیارە. ئنجا چونکە فارسی بووە وارسی پەهلەوی هیچ سەیر نییە ئەو پتر لە کوردی لەو زمانانە نزیک بێ بەتایبەتی کە لە کۆنەوە بە هۆی نووسینی ڕەسمی و ئەدەبی و دینییەوە شکڵی وشەی ئەو سەردەمە کۆنەی تێدا پارێزراوە. ئەگەر بێین لەجیاتی فارسی ئەدەبی لەهجەکانی ئاخاوتنی عادەتی فارسەکان لە شیراز و ئەسفەهان و تاران بە فارسیی ناوەڕاست و هەخامەنشی و ئاڤێستا بگرین دەبینین چەندیان لێ دوورن. ئەو لەهجانە لە فارسیی ئەدەبیی سەردەم دوورن چ جایی زمانی بەر لە هەزار و دوو هەزار ساڵ.

کوردی کە خاوەن نووسین نەبوو پێوەندیی نەپچڕاوی بە ڕابردووی سێ هەزار ساڵەی خۆی هەر ئەوە مایەوە کە لە لەهجەکاندا کەم و زۆر بەسەر زارانەوە بوو، لەوە هەر بگەڕێ کە زمانی کوردی لە پاش تێچوونی مادەوە نە خاوەن دەوڵەت بوو

نه خاوەن دەزگای دینی کە زمانی ئاڤێستای بەکار دەهێنا. لەگەڵ ئەمەشدا دەتوانین لە ڕێی بەراوردکردنی فارسی خۆی لەگەڵ زمانی فورسی هەخامەنشی کە کۆنە فارسییەکەیە ببینین چەند مەودا کەوتووەتە نێوان هەخامەنشی و فارسیی ئەدەبیی سەردەم نەک لەهجەکانی.

لە لاپەڕە ١٠١، جلد اول لە کتێبی تأریخ زبان فارسی دانانی دکتر ناتل پرویز خانلری ئەم ڕستەیە دەخوێنێتەوە کە بە ڕێنووسی کوردی دەینووسم و تەرجەمەکەشی بە فارسی لە ژێرەوەیە:

بەگە وەزرەکە ئەورە مەزدا... هییە شییاتیم ئەدا مەرتییە هیا. أهورمزدا خدای بزرگی است... کە شادی را برای مردم افرید.

لە پەڕاوێزی دەقەکە بە پیتی لاتینی وەها نووسراوە

Baga vazraka Auramazda. ...Hiya syatim ada mar tiyahya

لە لاپەڕە ١٢٥ دەخوێنیتەوە Ahmiy لە هەخامەنشی بووەتە "هستم – هەستم"، لە فارسیی ئەدەبیدا Aham بووەتە "بودم بوودەم".

لە لاپەڕە ١٢٦ دەخوێنیتەوە کە وشەی "مرد" لە فارسیی ئەدەبی تەنیا دوو شکڵی "مفرد، جمع"ی هەیە، لە فارسیی باستان (کۆن)دا سێ شکڵی "مفرد، مثنی، جمع"ی هەبووە. لە نموونەدا تەنیا شکڵی جۆراوجۆری "مفرد"ی لە چەند حاڵەتی صرفی-دا دەهێنێتەوە، ئەویش بەم شکڵەی خوارەوە:

در حالت فاعلی: martiya مەرتییە

در حالت ندا: martiya مەرتییا

در حالت اضافە: martiyahya مەرتییەها

در حالت مفعولی: martiyam مەرتییەم

در حالت مفعول فیە: martiyai مەرتییەیی

ئنجا کە فارسی لەگەڵ خۆیدا ئەوەندە دوور کەوتبێتەوە هیچ سەیر نییە کوردی، نە نووسین نە دەوڵەت نە دەزگای دینیی هەبووە، لە ئاڤێستا دوور کەوتبێتەوە با لە بنەڕەتیشدا ئاڤێستا کوردی بووبێت.

بەهەمەحاڵ هەر وەک بۆ زاناکان نەلواوە بڕیار بدەن لەسەر یەکبوونی زمانی کوردی و ئاڤێستا، نەشلواوە بڕیار بدەن لەسەر یەکبوونی ئاڤێستا و هیچ یەکێک

له کۆمەڵە زمانی ئێرانی تا ئەگەر یەکێکیش لەو زمانانە درێژەی یەکسەریی ئاڤێستا بێت، نازاندرێ کامیان خۆیەتی. هەر دەڵێی ئاڤێستا وەجاخکوێرێکە لەجیاتی وەچەی خۆی ئامۆزا و خاڵۆزا و پوورزای ماون.

من لە لای خۆمەوە وێڕای عاتیفە کە لێم خۆش دێنێ کوردی شریتەی نەپچڕاوی ئاڤێستا بێ، مافێکیش لەوەدا دەبینم کە پێغەمبەری ئاڤێستا کوردە [هەرچەند هی وەها هەیە کوردبوونی ناسەلمێنێ بەڵام زۆربەیان بە میدیاییی دادەنێن]. بەڵێ ئەو قسەیە زۆر بایەخدارە کە دەڵی دەبێ ئاڤێستا بە زمانی ئەو میللەتە داندرابێ کە لە ناویاندا پێغەمبەر بووە هەتا بتوانن تێی بگەن. دیسان ڕێ دەمێنێ بڵێین: چ زوو ئەو زەردەشتە کە ئاڤێستای دانا وەها بەڵەدی زمانی هەرێمەکە بوو کە هەر بەو کرا کتێبی هێندە گرینگی پێ دابنێ. چۆنیش وەها ڕێک کەوت یەکسەر و یەکەندەردوو ئەو پێغەمبەرە زمانی دایکزای خۆی پشتگوێ خست.

جگە لەمە، گەلێک پرسیاری جودا لەمانە هەن بێ وەڵامن وەک ئەوەی کە "گاثاکان" هێندە کۆنن نە ناوی ماد و نە پارس دەهێنێ، دانیشتوانی ئێران هەر بە ئاریایی ناو دەبات و تێکڕای وڵات بە سەرزەمینی ئاریا دەناسێنێ. جارێ پارە پەیدا نەبووە، ئاڵوگۆڕ و کرێی "ئاتەربان" (پێشەوای دینی) بە ماڵە نەک پارە. ناوی "ئاسن" نایەنێت دەبێ لە سەردەمی "برۆنز" بووبێت. خوێ ناوی لە "گاثاکان"دا نییە، وەک کە هیندییەکان لەگەڵیدا ئاشنا نەبوون (لاپەڕە ۱۷۵، ۱۷٦ مزدەیەسنای ناوبراو). من لەخۆمەوە ئەم پرسیارە دەکەم: کە "گاثاکان" هێندە کۆنن کێ نووسینیەوە؟ نووسین لەو سەردەمە دوورەدا چیی دەکرد لە نێوان قەومە کۆنەکانی کە جارێ ئاسنیان نەبووە؟ مەڕداری بێ خوێ چۆن دەکرێ؟ یان مەڕیش بە دواتر فێربووبێ خوێ بدرێ؟ خولاسە لەو کتێبانەی بەردەستدا پرسیار هەڵدەستێ پێوەندیی بە بڕبڕەی مەسەلەی نیسبەتی گاثاکان بۆ زەردەشت، زەردەشت و گاثاکان بۆ ئەو گەلە ئێرانیانەی دەیانناسین هەیە چونکە زەردەشت بە پێی ڕیوایەتی مێژوویی هێندە کۆن نییە بچێتەوە زەمانێک جارێ حکوومەت پەیدا نەبووبێ (ل ۱۷٦ دێر ۸ مزدەیەسنا...).

بە ناچاری ئەم لایەنانە واز لێ دەهێنین. ئەوەی دەمێنێتەوە خۆمی پێوە خەریک بکەم وەک کە کردوومە، ئەوەیە کە وشەی ئاڤێستایی لە زمانی کوردیدا بدۆزمەوە بەڵکو نیگای تۆژەرەوەیەکی کورد بەلای ڕێبازی دروستدا بابداتەوە. بە نموونە

یەکێک لەو تۆژەرەوانە کە نووسینیم دیت بۆ ئەوە چووبوو کە وشەی Aputhratana بە واتای "منداڵدان" دێت. من لە وشەکە "پزدان" م دۆزییەوە. کە هاتین بە "منداڵدان"مان لێک دایەوە بە تەواوی لە ئاڤێستا دەپیچڕین، چونکە "منداڵ" خۆی نوێیە و لە وشەکەدا سیمای دەرناکەوێت. چ بڵێین "منداڵدان" و چ بڵێین "رحم" لە کولانەی پێوەندیی زمانەکەمان بە ئاڤێستاوە، فەرقیان نییە.

ڕەنگە من لەچاو هەندی نووسەری سەربە زمان ئازا دەرنەچم لەلایەن بڕیاردانی یەکجارەکی لەبارەی کوردیبوون و نەبوونی ئەو وشانەی لە گوماندان. ئەوانەی حەز دەکەن زمانی کوردی بەر تۆمەتی خزمەتکاریی زمانی فارسی بکەوێت دێن هەموو ئەو وشانەی لە هەندێ ناوچەی کوردەواریدا بەکار دێت و لە دەقی وشەی فارسییەوە نزیکە، لە کوردی دەستێننەوە و پێشکەش بە فارسیی دەکەن. ئەم جۆرە بڕیارە گەلێک کاڵوکرچە چونکە چەند خاڵێکی سەرەکی پێشێل دەکات:

یەکەم ئەوەیە کەوا لەبیر خۆی دەباتەوە زمانە هیندی ئەورووپاییەکان تێکڕایان بە ئەسڵ یەک زمانن و سەیر نییە وشەی موشتەرەک لە نێوانیاندا هەبێت، چ جایی ئەوەی خێزانی زمانە ئارياییەکان کە بەرەو ڕۆژهەڵات کۆچیان کرد و کەرتی خێزانی ئێرانییان لێ جودا بووەوە خزمایەتیی سەقافی و زمانیان بەردەوامتر و بەهێزتریش مایەوە، جگە لەوەی کە دینی زەردەشت لەلای خۆیەوە بوو بە پێوەندییەکی تایبەتی لە نێوان زمانە ئێرانییەکان کە زۆربەی هەرە زۆریان ئەو دینەیان پەسەند کرد.

دووەم ئەوەیە، وشەی کۆنینە لە کوردیدا لەوانەیە لە لەهجەیەک بداتەوە و لە یەکێکی دیکە بزر بووبێت، چونکە نووسینمان نەبووە وشە بۆ هەموو کورد بپارێزێت. ئەم دیاردەیە لەو زمانانەشدا خۆ دەنوێنێ کە نووسینیان هەبووە چ جایی زمانی بێ نووسین.

سێیەوم ئەوەیە کەوا ڕەنگە وشە هەبێت کوردی بێت پتر لەوەی فارسی بێت چونکە دوور نییە لە ڕێی زەردەشتەوە کە کوردە وشەی ئەوتۆیی بە بواری ئایندا پەڕیبێتەوە بۆ فارسی. ئەم تێبینییە مافی هەیە داوا لە زمانزانی کورد بکات کە هەرنەبێ پەلە نەکات لە ڕووتاندنەوەی بۆ فارسی یاخود هەر زمانێکی دیکە بێت.

ئەوانەی حەزیش دەکەن سامان بەسەر کوردییەوە بنێن کەمتر خۆ دەگرن لە بڕیاردان لەسەر کوردیبوونی وشەی موشتەرەک، ئیتر هەرچی بێتە بەرچاویان لە

وشـــەی ئەوتۆیی گـورج لـەســەر كـوردیی تـاپۆ دەكـەن. لە نموونـەدا دەڵێم وشــە لێکدراوەکەی - Airyana Vaejah "ئەیریەنە ڤـەئیجـە" چەندێکی دیتبێتم لەلایەن ئەو کەسانەی کتێبیانم خوێندبێتەوە باسی هاتبێت هەر بە "خوارەزم" لێک دراوەتەوە. وشـەکە ئاڤێستاییـیـە، لە لایەن نووسـەرانی شـارەزای مێژووی کۆنەوە بێ ئەوەی لێیـان تێ بگەم بەڵگەیان چییە بە "خوارەزم"ی دادەنێن. کەچی نووسـەری خۆولاتیم دیتووە بە ڕاشکاوی و پاتەوپات پێمـان دەڵێ: "ئەیریەنە ڤەئیجە" کوردستانە. ئێمە دەزانین و نووسـەرانی کۆنینەناسـیش دەزانن کـەرت یەکـەمی وشـەکە دەقـی کۆنی وشـەی "ئێران"ە کە نووسـەری خۆولاتی ڕمڵـی کوردسـتـانەکەی خـۆمـانی لێ داوە. ئەگـەر وشـەی " Vac ڤـەچ"ی ئاڤـێـسـتـاییی لێ وەرگـرین. سـەیرێکی لاپەڕە ٣٩٠ "مزدیسنا و ادب پارسی" بکەین ئەمانە دەبینین:

لە شیکردنـەوەی "باژوزمزم"ی مەراسیمی زەردەشتی دەڵێ: واژەی "باژ" کە "باج باز- واج - واچ" و "واژ"یشی هاتووە لە ڕیشـەی ئاڤـێـسـتـایی Vac ڤـەچ کـە لە سـانسکریتی "ڤـاچ Vac" و لە پەهلـەوی "ڤـاج Vaj" و "ڤـاجـەک Vajak"ی هاتووە، وەرگیراوە. ئەم ڕیشەیە لە لاتینی Vox، لە فرەنسەیی Voix، لە ئینگلیزی Voiceی لێ هـاتووە. "باژ" بە واتـای "سـخن - گفتـار" (قسـە و گوتـە)یە. هـەر لەم ڕیشـەیەوە "اواز، اوازە، اوا، گواژ، گواژە (گوواژە)" هـاتوون.

هەموو ئەو دۆعایانـەی زەردەشتی بە ئەسپایی دەیانخـوێنن پێی گوتراوە "باژ". قـســەکـانی د. مـعین هەتا لاپەڕە ٣٩٩ بەردەوام دەبێ. لە کـوردیدا هـەرچی وەکـو "گـوتە، وشــە، بێـژە، واتە، وتە، واچۆ..." هەیـە، ئەوانیش دەچنەوە بـۆ ئەم ڕیشـەیە. دیارە کوردیش لە "ئاواز، ئاوازە.."دا هەمان پشکی هەیە کە فارسی هەیەتی.

لە تەک وشـەی "باژ، باج"دا وشـەی "باج" (رسم، ضریبة) مەبەسـتە لێی دەچێتەوە بۆ Bhajی سانسکریتی کە Bhagaی لێ داڕێژراوە. (ل. ٣٩١ پەڕاوێز مزدیسنا ...).

١- Aurvant "ئـەورڤــەنت" بـە واتـای توند، چـالاک، پەهلـەوان (ل. ٢٢٦ فــرهنگ ایران...) لەم واتایەدا تووشی وشـەیەک نایەین لە کوردیی ئێستاکەدا لێوەی نزیک بێت بـەڵام وەها دەزانم خــزمــایەتیی لەگــەڵ Haurva هـەبێت بە واتای "دروست، تەواو، کـامل" (ل. ٥٧ فـرهنگ ایران) ئەم وشـەیە لە کـوردیدا بووەتە "ئیروو" بە واتای "دروست، تەمام" وەک کە دەگوترێ "ماڵەکەی ئیرووە".

٢- Apanti "ئەپەنـتی". A ئەمــرازی نەفـیــیــە. Panti "ڕێگـە"یە کـە "پەند-پـەندی

پێشینان"ی لێ وەرگیراوە. بەو پێیە "ئەپەنتی" دەبێتە "بێ ڕێ" – یەکێکی ڕێی لێ کوێر بووبێتەوە– (ل. ٥٩ فرهنگ ایران باستان). کە بچینەوە بۆ "پەند" وشەکە دەبێتە "بێ پەند پەند نەگر".

٣– Ar "ئەر". چاوگی "ئەر" لە ئاڤێستا و فارسیی هەخامەنشی بە واتەی "ڕۆیشتن – بزووتن" هاتووە (ل. ٢٨٦ فرهنگ ایران) نزیکترین وشەی سەردەم لە کوردیدا بۆ ئەم چاوگە "هەرە"ی کرمانجیی سەرووە. "ڕۆ"ی "ڕۆیشتن" خزمایەتیی arی پێوە دیارە.

٤– Rati راتی، ڕادی = بەخشین، جوانمەردی (ل. ٥٩–٩٦ فرهنگ ایران) لە کوردیدا "ڕادی" بووەتە "ڕەدا" وەک دەگوترێ "دێتە ڕەدایی". وشەی "ڕادە" وەک کە دەگوترێ "لە ڕادەبەدەر" چ خزمایەتیی لەگەڵ "ڕەدا، ڕادی" نییە.

٥– Az "ئاز". لێخوڕین. Gav Aza"گەڤ ئازا" دەبێتە "گالێخوڕ" کە دارێکە گاجووت و ئاژەڵی دیکەی پێ لێ دەخوڕن. (ل. ١٨٦ پەراوێز ٩، فرهنگ ایران...). ئەم "ئاز" ە بووەتە "ئاژ" لە وشەی "ئاژووتن"دا. وشەی "گاو، گاڤ" لە کوردیدا "گا" ماوەتەوە. بەو پێیە Gav Aza دەبێتە "گائاژۆ"ی کوردی. دەگوترێ "وڵاغەکە گەرماژۆ بووە" واتە لە گەرمادا سواریی پێ کراوە.

٦– A-zarema "ئە – زەریمە" واتا "بێ پیری"، پیربوونی بۆ نییە. "زەئورونە، زەئیرینە Zauruna, Zairina" "فەرتووت، شکستە" (ل. ٣١١–٣١٢ فرهنگ ایران...). لە کوردیدا دەگوترێ فڵانە کەس زۆر زەروورە. لەمەدا ئەو واتایە مەبەستە کە لە زەئوروونە، زەئیرینە مەبەستە. کە بڵێین زەرورن – زەروور باش دەردەکەوێ وشەکان چەند خزمن.

٧– Aspa - "ئەسپە = ئەسپ". لە "فرهنگ ایران باستان" لاپەڕە ٢٢٠ هەتا ٢٩٥ لەسەر ئەسپ دەڕوات. Aspi, Aspa "ئەسپا، ئەسپی" بە مێینەی "ئەسپ" گوتراوە. لە سانسکریت Asva"ئەسڤە" بووە. لە کوردی مێینە لە ئەسپ وەرناگیرێ. واتە ئەو بەکارهێنانە نەماوە. بەڵام تا ئێستاش لە کرمانجیی سەروودا "ا = ئەلف" نیشانەی مێینەیە.

کۆمەڵێک ناو لە وشەی "ئەسپ" کەوتووەتەوە. لە زمانی هەخامەنشی کە فارسیی کۆنە Aspabari"ئەسپەباری" بە "سوار" گوتراوە. بە پێی نووسینی ئاشووری کە لە

سەر بەرد هەڵکەندراوە لە سەردەمی سەرگۆن (٧٢٢-٧٠٥ پێش زاین) پاشایەکی ماد ناوی Ispabara بووە کە ئێستا دەڵێن "سوارە". بەو پێیە وشەکە بەر لە هەخامەنشییان لە ناو کورددا باو بووە.

Aspest Aspesta گیایەکە ئەسپ دەیخوارد. ئێستە "یونجە"ی پێ دەڵێن. کەرتی دووەم وشەکە لە ڕیشەی ad بە واتای خواردن هاتووە. لەمەوە "ئەسپەستا" دەبێتە "ئەسپخۆر"، خواردنی ئەسپ. لە سوورپانی بووەتە "پەسپەستا Pes-pesta". عەرەب کردویەتە "فصفصة". ئەو گیایە لە لاتینی پێی گوتراوە Medicago Sativa = "گیای ماد".

لە سانسکریت Asva Tara"ئەسڤەتەرە" بە ئێستر گوتراوە. کەرتی یەکەمی ئەسپە. Keresaspa بووەتە "گرشاسپ" بە واتای "خاوەنی ئەسپی لەڕ". ئەم وشەیە Keres"کەرەسیسە"م بەبیردا دەهێنێتەوە کە بەو بەفرە دەڵێن با لە شاخانی هەڵدەگرێ بەرەو دۆڵ و بناری ژێرووەوە لە وێنەی بەفربارین. دیارە ئەم تەرزە بەفرە ناگاتە بەفری عادەتی چونکە وشک و وردە هەر دەڵێی تۆز وەیا ئاردە. Arejetaspa بووەتە "ئەرجاسپ" بە واتای "خاوەنی ئەسپی بە ئەرج بە نرخ".

Aurvataspa بووەتە لهراسپ بە واتای خاوەنی ئەسپی توند.

Vishtaspa ئەو شایەیە زەردەشتی حەواندەوە، بووەتە "گشتاسپ" بە واتای خاوەنی ئەسپی لەکار کەوتە. تێبینم ئەویە کە Visht لەوانەیە دەنگی V تێیدا بگۆڕی بە "ک" وەک گۆڕا بە "گ". دەنگی "ش"یش مومکینە بووبێتە "س، ز". ئنجا ئەگەر وشەی "کز" لە "ڤیشت"ەوە هاتبێ سەیر نییە.

Yamaspa بووەتە "جاماسپ": واتای ئەمە نالێ. تەنانەت "پرسەک" (؟) ی یان "سەیرەک" (!) ی بەدوادا هێناوە. بەڵام بۆچی نەگوترێ "یام" کە بووەتە "جام" ئەوە دەبەخشێ، ئەسپەکە وەکو جام، شووشە ڕوون و بریسکەدارە؟ خاوەنی ئەسپی وەکو جام.

Tumaspa بووەتە "تەهماسپ": خاوەنی ئەسپی قەڵەو، بەهێز.

Hvaspa خاوەنی ئەسپی چاک (Hv هڤ لە فارسی خوب ماوەتەوە).

Aspa-canah "ئەسپە چەنە": ئارەزوومەندی ئەسپ. دوور نابینم "چەنە" بووبێتە

"گــڕنـه" کــه بەندە بە ئـارەزوو. لە لایـەکی دیکەوە دەگـــوترێ "چەنـەی گـــرت"، چەنەگرتن و حەزکردن لە شت پێ داگرتنیان تێدایە. "ئەسپە چەنە": "جەنەگری ئەسپ".

Goshnaspa خاوەنی ئەسپی نێر. لە فارسیدا "گوشن" ماوەتەوە بە هەمان واتا. لە کوردیدا وشەکە بووەتە "گون".

Shidaspa خاوەنی ئەسپی پرشنگدار. لە وشەی خرشید، جەمشید، ئەم "شید"ە بە واتای تیشکە.

Baêvaraspa خــاوەنی دە هـەزار ئەسپ. ئەم ژمــارەیە گـەورەترین ژمــارەیە کـە لە ئاڤێستادا هاتبێ. (ل. ٣١ فەرهەنگ ایران...)

Khrutaspa خــاوەنی ئەســپی بەســام. دیارە Khrut لە کـوردی ســەردەمـدا بووەتە "خورت – غورت".

Pourushaspa ناوی باوکی زەردەشــتـە. دەڵێن "پوروش" هەم بە واتای "پیـر" هەم بە واتای دوو ڕەنـگی ڕەش و سـپـیی تێکەڵ دێت. بە زۆری دەڵێـن واتای دەبێــتــە: "خاوەنی ئەسپی پیر". وا دەزانم ڕەنگی ڕەش و سپی تێکەڵ بە یەک لە کوردیدا "بۆر"ی پێ دەڵێن. بۆ ئەوە دەچم "خـــاوەنی ئەســپی بۆر" ڕاست بێ. چ "بۆر" چ "پیر" هەردوویان ئەو Ush میان لێ کەوتووەتەوە.

Paitiraspa مـەعنـای لێ نەدراوەتـەوە. بەڵام Paitiبە واتای "چد، خـلاف" (ل. ٢٨٦ فرهنگ ایران باسـتان) هاتووە. دوور نابینم وشەکە پێوەندیی بە سـەرکێشی و جەنەگرتنەوە هەبێت. هەمـووی "خاوەنـی ئەسپی سـەرکێش، چەنەگر، نافەرمـان" بێت.

Auradasp خاوەنی ئەسپی تیژڕۆ.

Haejat-aspa خـاوەنـی ئەسـپـی ئـاوپرژێنکراو. Haejat"هەئچـەت" لە ئاڤێسـتـادا لە چاوگـی Haej بـە واتای "ئـاوپرژانـدن، ڕژانـدن" هـاتـووە. لە کـــوردیـی ســـــەردەم دەگوترێ "شەداو". "شەد" بەرانبەر "چەت" دەوەستێت.

"پوروشـەسپ" باوکی زەردەشـتـە. "پەیتیرەسپ، ئەورەدەسپ، هەئیچەت ئەسپ" لە باپیرانی زەردەشتن.

٨– Acha-Asha"دروسـتی، ڕاسـتی، پاکی" (ل. ٥٥ فـرهـنگ ایران..) وشــەی "ئەشـە،

ئەچە" لەگەڵ "بەهەشت" دێت کە هەر ئێستا باسی دەکەم.

-٩ Asha-Vahishta"ئەشە ڤەهیشتە" – چاکترین ڕاست. Vahishta "ڤەهیشتە" لە فارسی و کوردی بە تەنیا ماوەتەوە بۆ واتای "جنة، فردوس". بە "بەهەشت، بەهیشت". "ڤەهیشتە" خۆی ڕێژەی سیفەتی باڵایە. Superlative بریتییە لە "ڤەهـ + ئیشتە". کەرتی - Vah"ڤەهـ" لە Vanghu دێت بە واتای چاک. لە کوردیی ئەم Vahە کە لە فارسیدا بووەتە "بیە" تەنیا لە وشەی "بێشەما"دا ماوەتەوە بە واتای "بۆنخۆش، بۆنچاک".

وشەی "باش، باشتر، باشترین" سەرنج هەڵدەگرێ: ئەم "با" یەی سەرەتا Vahی ئاڤێستایە بە واتای "چاک". کەرتی "شتر، شترین" ئەو ishta یە کە گوتمان بۆ سیفەتی باڵایە. کەواتە وشەی "باشترین" یەکسەر گۆڕاوە لە -Va hishta. ئاخێوەری کورد – بە پێی دەستووری سیفەتی باڵا کە "ترین"ە – وەهای زانی کە لە وشەی "باشترین"دا نیشانەی سیفەتی باڵا "ترین" بڕوات دەمێنێتەوە "باش" بە واتای چاک.

ئەم جۆرە بەسەهووچوونە زۆرە، وەک دیتوومە نووسەر وەهای زانیوە "مخابن" بریتییە لە "مخا + بن" بە خەیاڵی خۆی "مخا"ی داناوە بە وشەیەکی شکاندنەوەی تێدا بێ. "بن"یش فیعلی بوونە بۆ کەسی سێیەمی کۆ. وەک بڵێی "لاڵ بن، ماندوو بن" ئیتر دیتوومە نووسیوەتی "مخا بین" بۆ کەسی یەکەمی کۆ. لەوانەیە ڕۆژێک بێت نووسەر بنووسێ: "مخایم".

نموونەیەکی دیکە لەو تەرزە سەهوە ئەوەیە زۆربەی نەخوێندەواری کورد "ڕمی" بە "ڕم" دەزانێ. وەها تێ دەگات ئەو "ی"یە هی کەسی سێیەمی تاکە وەک کە بڵێی "کوێری دەکا، ماندووی دەکا، بزەی دەکا"... ئیتر گوتی "ڕمی دەکا".

وشەیەکی زۆر مێژوویی لەوانەی سەهووی تێدا کراوە "ئافەنت"ە کە کورد کردی بە "ئافتاوە". (بنواڕە ل. ٥٥-٥٦ فرهنگ ایران باستان).

-١٠ Afant"ئافەنت" بە واتای دەفری ئاو وەکو گۆزە و کاسە. وشەکە لە بەراییدا Af ی بە واتای "ئاو" ە. لە ئاڤێستادا Ap بە "ئاو" دەگوترێ بەڵام لە "ئافەنت" و لە Avej-dana دا دەنگی "پ" گۆڕاوە (ل. ٦٥ فرهنگ ایران باستان). کورد وەهای زانی سەرلەبەری "ئافەنت" دەفرەکەیە، چونکە بۆ ئەوە نەچوو "ئاف" لە

بەرایی وشـەوە "ئاو" بێت کە خۆی بە عادەت لە دوای وشـەوەی دەهێنێت وەک: چڵپاو، بەفراو... ئیتر هات "ئافتاوە"ی هەڵنا.

١١- Andara-vayu"ئەندەرە ڤەیوو": فرشـتـەی پاسـەوانی با. (ل. ٢٤٦ فرهنگ...). Vayu لە ئاڤێـسـتـادا، Vayu"ڤـایو" لە سـانسکریت بە واتـای "با، باد، هەوا" هـاتووە. دیارە Windی ئینگلیزی و Vent ی فرەنسـەییش لەو ڕیشـەوە هاتوون.

١٢- A-mesha, A-masha: "بێمـەرگ". A-mesha Spenta "موقەدەسـی بێمەرگ" (ل. ٧٩ فـرهنـگ ایران...) لە کـوردی بـەرانبـەر Mashaبە واتـای مـەرگ تـەنیـا لە وەسفی مەرم بیستووە، گوترابێ "مەرەمێشە، مەرەمردوو".

١٣- Anumaya "ئەنوومـەیە": ئاژەڵی بچـووکی مـاڵیی وەکـو مـەڕ، بزن. ئاژەڵی بچووک Pasu"پەسوو"شـی پێ گوتراوە کە لە قاڵبی Pashu, Fshu شی هاتووە. (ل. ٢١٤، ٢٢٦، ٢٤٥ فـرهنـگ ایران...). لە کـوردی کـەرتی Maya"مـەیـە" لە قاڵبی "مێ" بە واتای "مەڕ" ماوەتەوە کە دەگوترێ "مێگەل" مەبەس "مەڕگەل"ە.

Pasu "پەسـوو" لـە کـوردیدا "پەز" مـاوەتەوە. وشـەی "شـوان" لە Fshu, Pashu وە هاتووە، دیارە لـە بنەڕەتدا "فـشـوان، پەشـوان" بوو، دەنگی سـەرەتاییی قـرتاوە. لە فارسـی "پەز" نییـە، بۆ "شوان"یش "چوپان" دەڵێن کـە دەنگی "ش"ی تێدا گۆڕاوە بە "چ". لە تەک Pasu و Anumaya دا کە ئاژەڵی بچووکن. Staora"سەتەئورە" هەیە بە واتای ئاژەڵی گـەورەی وەکو ئەسپ، گا، کـەر. وشـەی "سـتور"ی فـارسـی بە واتای "ئەسپ"ە لەم "سەتەئوورە" وە هاتووە.

"ئێـسـتـر"ی کـوردی لە Asva tara"ئەسـڤـە تەرە"ی سـانسکریتی هـاتووە. دیارە کـەرتی یەکـەمـی "ئەسـڤـە" هـەمـان "ئەسـپ"ە کـە دەیناسین. (بنواڕە ل. ٢٢٦ فرهنگ...).

من وەهای بۆ دەچم "سـەتەئوورە" لە کوردیدا خۆی لە وشـەی "ئەسـتێـور" بەدەر دەداتەوە. "ئەسـتـێـور" بە مەڕ و بزنێک دەڵێن بەران و تـەگەی نەخـواردبێ و ئاوس نەبووبێ. "ئەسـتـێـور" بە باوەڕی من بریتـییـە لە A ی نەفی و staoraی بە واتای "ئەسپ" کە دەکاتەوە "بێ ئەسپ، بێ کەڵ، بێ بەران و تەگە".

زۆر جار وەها دەبێ سـیـفـەتی بەرچاو لە شـتێکدا بۆ شـتێکی دیکە دەڕوات. لە ئەسـپـدا نێـرایەتـی زۆر بەرچاوە، چـونکە هەم حـیلەحـیلی مـایینخـوازی و هەم

ئامادەییی هەمیشەیی بۆ پەڕین و هەم شکڵە فەحلەکەی نێرایەتی بە بەر خۆی هەڵدەبڕی. هەرچی بەران و نێرییە لە کۆدا نێرایەتیی بەخەبەر دێت. نە حیلەی هەیە نە شکڵی ئەسپ.

لە تەک "ئەستێور"دا بزنی تەگەخواردوو هەیە. "تەگە" لە پەهلەوی "تەگ" هاتووە بە واتای "نێر". ئەم وشەیەش لەوانەیە زێدە لە هەموو گیاندارێکی مێ، خۆی لە قەبەڵ بزن کردووە.

وشەی پەهلەوی کە لە کوردیدا بەدەر دەداتەوە کەم نییە. بە نموونە ئەم وشانە لە "فرهنگ فارسی بە پەهلەی" نووسینی د. بهرام فرەوشی وەرگیراون:

- nikun-ap "نیکون–ئاپ" "اپ زمینی" لە کوردیدا "نۆیین" لە جێی "نیکون" ماوە. "ئاپ" ی "ئاو"وە. "نۆیین" بە واتای ئاوەڕۆی ئاوی پیس کە ژێر ئەرز دەکرێ.
- Apus "ئەپوس": "ئاووس".
- Hukaritan "ئۆگراندن"، "هێورکردنەوە".
- Besh "بیش"، "ئێش"
- Zanishn "ژان".
- Vitarg "وەتەنگ هاتن"
- Pulitan "پالاوتن"
- Sahet"سەهیت": بە سەحکردنەوە، وەک کە دەڵێن: مەڕەکەم بەسەح کردەوە. ئەم "سەح"ە پێوەندی بە "صح"ی عەرەبییەوە نییە. ئەم وشەیە لە لاپەڕە ۳۳۵ "کارنامە اردشیر بابکان"، بهرام فرەوشی هاتووە، بە واتای "بنقرمیرسد، میماد"، ڕابوردووی دەبێتە Sahist.

ئەم چەند وشەیەش لە کتێبی "واژەنامە ارتای ویراف نامک"، نووسینی فریدون وهمن، وەرگیراون:

- Gyan "گیان"
- Gar "جار"
- Gia "گیا"
- Xwamn "خەون"

۱٤– Akhshti "ئاخشتی" لە فارسیشدا "ئاشتی" ماوەتەوە. دەنگی "خ" لە زۆر

وشەی ئاڤێستا سواوە وەک ئەوەی Khshatspa بووەتە شار. Khshapa بووەتە شەو. Khshna بووەتە "شناسایی" لە فارسی "شناختن". لە کوردی دەنگی "ش" لە فیعلدا دەسوێت، دەبێت "ناسین" (ل. ٦٠ فرهنگ ایران...).

١٥- Aditia, Aditya بە حەفت خوای هیندی ئێرانی گوتراوە، لەمانە سێ تایان لە Vedaی هیندی ناویان هاتووە Varuna, Indra, Mitra مزدیسنا ل. ٤٠ پەراوێز ٢). "ئیندرە رب النوع برق برووسکە" (ل. ٤٥ مزدیسنا). Mitra لە ئاڤێستا Mithra هاتووە (ل. ٢٤٣ فرهنگ ایران) "ئیندرە" لە لاپەڕە ٢٤٦ فرهنگ ایران "ئەنتەرە" هاتووە. هەر لەوێدا دەڵێ "ئەندرە ڤەی" لە Antara Vayu "ئەنتەرا ڤایو"ی سانسکریتی هاتووە. "ڤایو" هەوایە، واتە "با".

وشەی Varuna لە سانسکریتی بە "ئاسمان" گوتراوە. "ئاسمان" لەبەر چاوی بینەر وەک سەرقاپێکی بەرەواژ بوویەوە خۆ دەنوێنێ. وەها دەزانم وشەی "خوار"ی کوردی لەوەوە هاتبێ، شکڵی ئاسمانی لە فارسیدا "واروونە"ی پێ دەگوترێ.

١٦- Visem لە ئاڤێستادا چوار کۆکەرەوەی کۆمەڵ ناوی هاتووە

Demanem خێزانێک

Visem بنەماڵ

Schoithrem عەشیرەت

Dahyum شار (دێ) (ل. ١٧٦ مزدیسنا... بە پەڕاوێز).

لەمانە بیگومان Vizem هەمان "خزم"ی کوردییە کە پلەی دوای خێزانە. دەنگی "v" ی بەرایی وشەی ئاڤێستایی بە زۆری گۆڕاوە بە دەنگی دیکە.

١٧- Asu "ئاسو" مامز، ئاسک، لە فارسی "اهو" لە پەهلەوی Ahuk "ئاهوک". لە ئەسڵدا Asu ی ئاڤێستایی صیفەتە بە واتای "تیژڕۆ"، لەمەوە ناوی Asuaspa دەبێتە "خاوەنی ئەسپی خێرا" (ل. ٢٢٢ پەڕاوێز ٤، فرهنگ ایران). دیارە "ئاسک" پتر لەسەر دەقی کۆنی ماوەتەوە بەوەدا کە دەنگی "س"ی نەگۆڕاوە.

١٨- Ahura Mazda "ئەهورە"ی ئاڤێستا لە "ئەهو"، "ئاسوورە"ی هیندی لە "ئەسو" هاتووە بە واتای "مولی، سرور" (ل. ٢٣٣ مزدیسنا). "مەزدە"ی ئاڤێستا و "میژەس – Midhas"ی سانسکریتی بە واتای زانین، هۆش هاتوون. لەمەوە

"ئەهورە مزدە" دەبێتە "سەروەری دانا" (ل. ٢٣٤ مزدیسنا...).

لە کوردیدا چونکە زۆر لە مێژە دینی زەردەشتیی تێدا نەماوە، چی نووسینی ئەدەبیاتی کۆنیشی نەبووە وەکو فارسی بە کەلەپوورەوە خەریک بووبێت و پاراستبێتی، "ئەهورە مەزدە"یان وێنەی وشەیەکی لێ کەوتبێتەوە بە دەگمەن نەبێ لە کوردی دەرناکەوێ. دییانەکان "هورمز"یان هەیە. ئێلی بلباس تیرەیەکی هەیە "هۆرمزیار". لە پەناوپەسێوان دەشێ وشە بدۆزرێتەوە سەر بە "ئەهورە"وە بنێت.

Asuraی هیندی لە Veda بە لەقەبی Varuna"خوای ئاسمان" هاتووە. لە یۆنانی Varuna بووەتە Ouranos ئەویش بە واتای ئاسمان (ل. ٢٣٢ مزدیسنا...). باسی "ئەهورە مەزدا" زۆری بەبەرەوەیە، لێرەدا ئیشمان پێی نییە.

١٩- "ئازەر بوورزین میەر": یەکێکە لە ئاتەشگە مەشوورەکانی سەردەمی ڕەواجی دینی زەردەشت. لە موناسەبەی "ئەهورە مەزدە"وە زوو سەرەی گەیشتێ نەک لەبەر خاتری خۆی کە پێوەندیی پێمانەوە نییە بەڵکو لەبەر خاتری وشەی ئەوتۆ لە ناوتوێژی باسەکەدا هاتووە. ئێمە کارمان بە لاپەڕە ٣٣٢ لە مزدیسنا... هەیە.

وشەی "ووز-وەرز" کە لە کوردیدا کژی چاندنە، وەک دەڵێی: ئەم وەرزە، وەرزی پار، وەرزناوەرز... بە پێی ئەو لاپەڕەیە وشەکە لە وشەی ئاڤێستایی Vard Varedەوە هاتووە بە واتای "ڕوان". پێشتر وشەی "ئورڤەرا"مان دیت بەو واتایە دیارە لە حاڵەتی ئیعرابیدا دەگۆڕێ. لێرەدا ئەوەی سەرنجراکێشە یەکبوونی "وەرز" و "وەرد"ە. لە بنەڕەتدا "وەرد" بەو ئەرزە دەگوترێ شۆ کرابێت و "وەرد" درابێتەوە. "وەرز"یشمان باس کرد. هەردوو وشە خێزانی کشتوکێڵن، هەر یەک لە ڕێگایەکەوە بەرەو واتایەکی نەختێک سەربەخۆ ڕۆیشتووە کە ئەگەر لێی ورد بیتەوە دەرحاڵ دەگەنەوە یەکتر، چونکە هەر وەرز بەندە بە وەردێک. نەختێک لە وشەکان بە پشوو بیت دەتوانی لەجیاتی "ئەم وەرزە نا وەرزی دیکە" بڵێی "ئەم وەردە نا وەردی دیکە".

"ڤەرد"ی ئاڤێستا لە ماوەی دوور و درێژی ڕۆژگاردا جارێکیان بوو بە "وەرد" (ئەرزی دوو جار کێڵراو بۆ چاندن) جارێکیشیان بوو بە "وەرز" (کژی چاندن) هەردووشیان بە یەکەوە بەستراونەتەوە.

٢٠- Angra Mainyava "ئەنگرە مەینیەڤە" = "ئەهریمەن ئەنگرە" واتا پیس و بەد.
"مەینیو" لە فارسی بووەتە "مینو، منش" بە واتای هۆش، ویژدان. تێکرا دەبێتە "هۆشی پیس" (ل. ٢٣٦ مزدیسنا). وا بزانم دەبێ بڵێین دەبێتە "خاوەنی هۆش یان ویژدانی پیس" وەک کە لەو وشانەی بە "ئەسپ"ەوە خەریکن دەڵێین "خاوەنی ئەسپی وەها و وەها".

وەک پێشتریش گوتم ئەو وشە ئاڤێستاییانەی پێوەندییان بە دینەوە بێ لە کوردیدا لەبەر بێ نووسینی نەمان چونکە دوای بڵاوبوونەوەی دینی ئیسلام لە نێوان کورددا کەس ئیشی بەو وشانەوە نەما. لەگەڵ ئەمەشدا کەرتی Angra لە "عەنقەرە"وە نزیکە وەک کە دەڵێ "عەنقەرەم پێ دەکات". لە واتادا "عەنقەرە" و "ئەنگەرە" لێک نزیکن بەڵام دڵنیانیم کە یەک ڕیشە بن، ئنجا ئەگەر نەزانرێ "عەنقەرە" لە هیچ سەرچاوەی غەیری "ئەنگرە"وە هاتبێ دەتوانین بە وشەیەکی ئاڤێستایی و کەرتی "ئەهریمەن"ی دابنێین، وەک کە دەتوانین لە ڕێی "گەرم پێ دەکا" کە "شەرم پێ دەفرۆشێ" دەگەیەنێ دەتوانین بڕیار بدەین کە "شەڕ" و "گەڕ" یەک وشەن. "گەڕ" لەگەڵ Guerre ی فرەنسەیی و Warی ئینگلیزی یەک ڕیشەیە و بەتایبەتی هاوواتا و هاوقاڵبی "گێڕ"ی فرەنسەییە.

وشەیەک هەیە لە کوردیدا پێوەندیی دینیی بە زەردەشتییەوە دۆڕاندووە چونکە زەردەشتی خۆی لە ناو کورددا نەماوە، ئەم وشەیە لە فارسیدا دەرناکەوێ ئەویش وشەی "شەپک"ە.

٢١- Shapik لە لاپەڕەی ٣٨٠، پەراوێز ٢، مـــزدیسنا... دا لە ناوتوێژی باسی "کوستی، کوشتی" کە پشتێنێکە بە فەرمانی ئاڤێستا دەبێ هەموو زەردەشتییەک لە تەمەنی ١٥ ساڵیدا بە مەراسیمی دیاریکراو لە پشتی خۆی ببەستێ، ناوی "شەپک" دێت. کە دەڵێت "و نیز پوشیدن صدره (کە در پهلوی Shapik امده) کە جامە مخصوص بهدینانست واجب شمردە" واتاکەشی "هەروەها پۆشینی کورتەک (صدره)ێک (کە لە پەهلەوی Shapik هاتووە) کە پۆشاکێکی تایبەتیی زەردەشتییانە بە واجب داندراوە".

"کوستی، کوشتی" (کستی، کشتی دەنووسرێ لە فارسیدا) گۆڕاوی Kostik ی پەهلەوییە، پشتێنێکە لە مووی مەڕ و بزن یان تووکی حوشتر هۆنراوەتەوە.

دیارە "شەپک"یش هەروەها بووە چونکە پاتەوپات دەڵێ "نابێ کوستی لە پەشم

یان ئاوریشم دروست بکرێ" بەڵام "سۆشانس" کە موفەسیرێکی ئاڤێستاییی سەردەمی ساسانی بووە فەتوای داوە "کوستی" لە لۆکە دروست بکرێت.

ئاشکرایە "شەپک"ی زەردەشتی ئەو شەپکەیە کە لە "شاڵ و شەپک"ی بەری بادیناندا دەدیترێت و تا ئێستاش بە زۆری دروست دەکرێت. لە شوێنی دیکەی کوردەواری لەجیاتی "شاڵ و شەپک" دەڵێن "ڕانک و چۆغەڵ" دیارە "ڕانک" "شاڵ"ە و "چۆغەڵ"یش "شەپک"ە. دوور نابینم "شاڵ" و "شەڵوار"یش یەک وشەی گۆڕان بەسەردا هاتووبن.

وەک پێشتر گوتم بادینان "بییەدینان چاک دینان"ە، کە بە پێڕەوانی زەردەشت گوتراوە. لە فارسیدا "بیە" ("بە" دەنووسرێ) ماوەتەوە. "بهتر" واتە "چاکتر، لە ئینگلیزی Better خۆیەتی، پلەی باڵای "بییە". لە ئاڤێستادا Vahista "ڤەهیشتە" بوو کە بە تەواوی دەکاتەوە Best ی ئنگلیزی، تومەز لە ئینگلیزیدا وشەی "بیە" هەر لە Best, Better دا بەدەر دەداتەوە.

باسی "کوستی، کوشتی" هەر لە لاپەڕە ٣٧٦، ٣٨٩ ی مزدیسنا... درێژەی هەیە زۆر زانیاری سەربە زمان و ئاین و مێژووی تێدایە.

٢٢- Maêgha "مەئیغە" وشەیەی ئاڤێستایە بە واتای "هەور" (ل. ٣، فرهنگ...) لە فارسیدا بووەتە "میغ" لە کوردیدا بووەتە "مژ" کە ئەو تەمەیە وەکو هەور لە شاخان دەئاڵێ کە لێی ترازا دەبێتە هەور. "تەم" بەسەر زەوییەوە دەبێ. گۆڕانی دەنگی "غ" بە "ژ" نموونەی هەیە وەکو کە "تیغ" بووەتە "تیژ".

٢٣- Vareghan مەلێکە لە ئاڤێستا ناوی هاتووە. خاوەنی "فرهنگ ایران باستان" لە لاپەڕە ٣٠٥ دەڵێ: وشەی "بالوان" (باڵەوان لە کوردی ڕادەگەیەنێ) کە "ڤارەغەنی" ئاڤێستا یەکێ بێ لە مەلە ڕاوکەرەکان، چونکە "باڵەوان" مەلێکی پەڕتیژی بەهێزی لە "عیقاب" گچکەترە. گومان نییە "ڤارەغەن" و "باڵەوان" لە ڕووی لەفزەوە یەک شتن. تۆ بڵێی هەر باڵەوان خۆی مەبەست بێ لە ڤارەغەن؟ لە شەرحدا دەڵێ: Var ڤار بە واتای باڵ هاتووە ghan لە سەرچاوەی gan یاخود "جەن"، لە فارسی "زدن- زەدەن" دەگەیەنێ قسەی فرهنگ تەواو بوو. "گەن، جەن" لە کوردیدا "ژەن" ماوەتەوە.

٢٤- Gutho-Vareta "گوگێر"، ڤالۆچە (ل ٢٠٠،٢٤١، فرهنگ ایران) وشەیەکی

ئاڤێستاییيه. كەرت يەكەمی Guthoئاشكرايه چييه، كەرتی دووەمی Vareta شيكردنەوەی دەوێ.

Varet واته "گێران، سووڕاندن". دەنگی V به پێی چەندين نموونەی ئاڤێستا گۆڕاوه به "گ" وەكو "ڤەهركە" بووەته "گورگ"، "ڤيستاسپ" بووه به "گيشاسپ"... Varetخۆی له ئاڤێستادا Vasha"ڤاشه" ی لێ كەتووەتەوه به واتای گەردوون. له فارسی "وردنه – وەردەنه"شی لێ پەيدا بووه به "مەحور" گەردوونه لەگەڵ گەڕاندن، گێران خزمايەتيی پێوه دياره.

به پێی سەرنجی خۆم Varet كه سووڕانی تێدايه بووەته سەرچاوەی پێشگری "وەر" وەك له "وەرگرتن، وەرگەڕان، وەركەوتن، وەرچەرخان..." هێمای سووڕانەوه هەيه. مانەوەی دەنگی Vبه "و" لەو "وەر"ەدا سەير نييه چونكه V له ئاڤێستادا وەها دەبێ ناگۆڕێ به "گ" دەبێته "و" به نموونه: Vac "ڤەچ" هەر وەك بووەته "گوتن"، بووەته "وتن"يش. ديتمان "ڤارەگان" بووەته "باڵەوان".

نەك هەر ئەمه، كاری "وەرين"يش هەر "ڤەرتيتەن"ه له پەهلەوی بەدەری داوەتەوه. "وەرين" چونكه له بەرزاييیەوه سەرژێر دەبێتەوه به ناچاری "سووڕان" دەبەخشێ. پەلكەدار بوەرێ چەندی له هەوادا بێ سووڕ و نيوەسووڕ دەخوا. ميوه بوەرێ كه دەشگاته زەوی هەر دەشسوورێ. "وەرين" وەك "كەوتن" نييه كه دەشێ بێ سووڕان تەپه له زەوی هەڵستێنێ. گومان نييه لەوەدا كه Varet و "وەرين" يەك وشه و يەك ڕيشەن، هەرچەند له واتادا كەمێك جوداييی له نێوانياندا پەيدا بووه. به نموونه: "بطيخ" له هەندێ جێگه به "شووتی" دەڵێن له هەندێ جێگەش به "كاڵەك" دەڵێن. به باوەڕی من وشەی: "گندۆره" و "بەنەدۆره"ش يەك شته بەڵام يەكيان به كاڵەك گوتراوه ئەوەی ديكه به تەماته.

ديسان كاری فەرمانی "وەره" هەر لەم Varet و "وەر"ەوه هاتووه. "وەره" پێوەندی به "هاتن"ەوه نييه كه دەزانين ئەميان له فەرماندا دەگۆڕێ به "بهێ، بێ". نالی دەڵێ:

گيل اگر توركی، تعال ئەر عەرەبی
بێ ئەگەر كوردی، وەگەر فارسی بيا

نيسبەتی "وەره" به "هات"دا وەكو نيسبەتی "بلێ"يه به "گوتی". وا پێ دەچێ

"بڵێ" له سەرچاوەیەکی هیندییەوە هاتبێ. مامۆستا شەکوور موستەفا گوتی له کتێبێکی دیراسەی هیندی دیتووەتی ڕستەی "جووت بۆلتاهەی" به واتای درۆ دەکەیت (دەڵێیت) و "بۆلۆ" به واتای "دەڵێ" هاتووه (له ۱۹۸٦/۹/۲٥ ئەمەم زانی).

ڕەنگه له کۆنەوه هەوەڵ جار بۆ "برۆ" و "وەرەوە" به واتای "بگەڕێوه" ئەم "وەرە" بەکار هاتبێ. ئیتر وردەوردە جێی به "بێوە، بێرەوە" لەق کردبێ هەتا له زۆر دیالەیکتدا به تەواوی خۆی چەسپاندبێ.

له ئاڤێستادا Var بۆ واتایەکی دیکەش به فیعل، گەردان کراوه. وەها چاکه ژمارەی تازه بەو وشەیه بدەین.

"شەهریور" مانگێکی ئێرانی کۆنه له Khshathra-Vairyaەی ئاڤێستاوه گۆڕاوه (بنواڕه لاپەڕەکانی ٦٠-٦١-٦٢ فرهنگ ایران...).

"خشەپرە" به واتای "شار" له ئاڤێستا و سانسکریتی و فورسی و هەخامەنشیدا به ئەسڵ به وڵات گوتراوه. "کشور"ی فارسی دواتر کورت کراوەتەوه بۆ "شهر- ی فارسی و شار-ی کوردی". له واتاکانی دیکەی "خشەپرە" ئەوەیه که به واتای "پاشایی" هاتووه. لەمەوه ئاڤستا و هەخامەنشی Khshaya یان بۆ "شاه - شا" بەکار هێناوه - تفصیلات زۆره لێی هەڵدێم.

٢٥- Variya سیفەته به واتای "برگزیده، هەڵبژاردراو، بژاردە" له چاوگی Var هاتووه به واتای بژاردن، هەڵاواردن. بەو پێیه "شەهریوەر" یاخود "خشەپرە ڤەیرییه" دەبێته وڵات یاخود شای بژارده. وەها دەزانم له کوردی "هەڵاواردن" ئەم Var "ڤەرە"ی له شێوەی "ئاوار، وار" تێدایه. "هەڵاواردن" له یەکدی جوداکردنەوەیه که بژاردەکردنێکی لێ دەفامرێتەوه. وشەکه "هەڵ"ی پێشگر و "دن"ی چاوگی لێ فڕێ بده، "ئاوار" دەمێنێتەوه. "ئا"ی بەرایی هەمان "ئا"ی ئەرێتیی (ئایەتی)یه که له زۆر وشەدا دەدیترێ [وەک: ئاخوند (خوێندن)، ئارام، ئاسایی (سای به واتای سانەوه، حەسانەوە)] که ئەمیشی لێ فڕێ بدرێ دەمێنێتەوه "وار" که به تەواوی ئەو Varە دەبەخشێ. دەڵێن "ئەو مەڕانه هەڵاوێرە، هەڵاوارە". ئەگەر نووسەران بەکاری نەهێنن ورده ورده له عەمەل دەکەوێ چونکه گەنجی تازه نایزانی و نەیبیستووه.

Var "ڤە"یێکی سێیەم هەیه به واتای پۆشاندن و پاراستن و پەنادان هاتووه له ناوی

مانگی "فروردین" بەدەر دەداتەوە کە لە فورسی هەخامەنشی Fravarti لە پێشگری Fra و ئەم Var پێک هاتووە. لە ئاڤێستادا "فرەڤەشی" بووە. پاشایەکی ماد ناوی "فرەڤەرتی" بووە (ل. ٥٣، ٥٤، فرهنگ ایران باستان).

"فرەڤەرتی" ئێستا کە لە کوردیدا "فەرەنتی"ی لێ ماوەتەوە بەڵام بۆ ئافرەت دەبێتە ناو. ئەم ناوەش خەریکە تێ دەچێت. دواین جار لە کۆیێ بیسترا بێت ئەوە بووە پیاوێک ناوی "ئەحمەدی فەرەنتی" بوو. ئەولادی خوێندەواری هەن حەقیانە ناوەکە بژێننەوە چونکە ژیاندنەوەی ناوێکی کوردییە کە لە ٧١٣ی پ. ز. هی پاشایەکی کوردی بووە، بۆ نێر لەبارترە.

٢٦- Armaiti, Armati "ئارمەتی، ئارمەیتی" (ل. ٧٨، ٨٢-٨٣ فەرهنگ ایران باستان) لە کۆنەوە بریتی بووە لە دوو کەرت:

Arem دروست و بەجێ.

Mati "مەتی" لە چاوگی ٢٠٠ بە واتای ئەندێشە، لە تێکدانی وشەکانی یەک "م" قرتاوە، Armati, Armaiti بە واتای "ئەندێشەی دروست، بەجێ".

لە بەرانبەر ئەمدا Taro-Mati "تەڕومەتی" هەیە بە واتای "خیرەسری، ناسازی، سەرکێش". کەرتی دووەم Mati زانرا. دەمێنێتەوە Taro وا بزانم تەڕو Taro بە تەواوی "تڕۆ" دەگەیەنێ کە دەگوترێ "کابرایەکی تڕۆیە". لە فارسی "ترمنشت" هەیە "بەدکرداری" دەگەیەنێ. لەو "تەڕومەتی"یەوە ماوەتەوە. کورد "تڕۆ" بە تەنیا لەکار دەهێنێ.

٢٧- Azata "ئەزاتە" (ل. ٥٩ فەرهنگ ایران باستان تەماشا بکە). ئەمراز یان نیشانەی "ئە"، "ئا" لە ئاڤێستادا بۆ "ئایەتی" و "نایەتی" (نفی واثبات) بەکار هاتووە. لێرەدا بۆ نایەتییە. "ئەزاتە" دەبێتە "ئازادە" وەک کە Arati دەبێتە "ناڕادی" (ڕادی = ڕەدا). لە "ئەمرتات" Ameretat ئەم A یە بۆ نەفییە بەڵام دەبێتە "بێ" وەک "بێ پارە" (ل. ٥٧، ٥٩ فرهنگ ایران باستان). هەرچەند لەو سەرچاوانەی لای من باس نەکراوە، بەڵام وەها پێ دەچێ لە "ئازاد" ئەم "ئا"یە هی ئایەتی بێ، ڕەنگە "زاد"ەکەش ئەو "زات"ی "ئەزاتە" بێ.

٢٨- Urvara ئورڤەرا: ڕووەک. لاپەڕە ٤٠٠ و دواتر، مزدیسنا...

لە وشەکەوە خزمایەتیی ڕوان، ڕووەک پێیەوە دیارە. Rav، ڕوا لە هەردوویان یەک شتن. ئەم وشەیە لە ناسینەوەی "بەرسەم" یارمەتییەکی باشمان دەدات.

٢٩- Baresman له ئاڤێستا Barsum له پەهلەوی.

له مـزدیسنا... هەر له لاپەڕە ٤٠٠ هەتا ٤١٢ لەسـەر "بەرسـەم" دەنووسێ کـه بریتـییـه له ڕووەکـێک چەند چڵێکی لێ دەکەن به دەستـه له مـەراسـیمـی دینی زەردەشت به دەست پیـاوێکی دینییـەوە دەبێت و به دوعا خـوێندن دەسـتـاودەست دەکات تاکو دەچێتەوە جێگەی تایبەتی خۆی که "بەرسەمدان"ی پێ دەڵێن. زاناکان بۆیان سـاغ نەبـووەتەوە چ ڕووەکـێکه. بەڵام چـونکه له ئاڤـێـسـتـادا "Urvaram Ba-rismanim ئورڤـەرام بەرسـمـەنیم" هاتـووە له وشـەی ئورڤـەرا کـه به واتای ڕووەک دێت دیاره بەرسەم گیا، یاخود درەختە نەک مەعدەن.

Baresman له Barez "بەرز" دارێژراوە به واتای هەڵکشـــان و نمووکـــردن. لەم "بەرز"ەوە دیاره کـــه بەرســـەم "بارێزە"یه، ڕووەکـــێکه به دەوری ئـاوی ســـارد له سێبەران شین دەبێت یەکجار ئاشقه ئاوە تەنانەت له مـەراسیمی زەردەشـتیشـدا دەبێ بەرســەم له نـاو ئاوی زۆر- (خـواردنی شل، مـاییع) دابنـدرێ. د. مـعین دەڵێ دانانی بەرسـەم له ناو ئەو تەڕاییيه به نیازی ئەوەی هێزی لێ وەرگرێ یادی باران و بەرزبـوونەوەی ڕووەکـــان دەکـــاتەوە، بەڵام من دەڵێم ئـەو نیـــازە هەبێ یان نـەبێ بارێزە حەز له تەڕایی دەکات دەنا سیس و وشک دەبێ.

هەر چڵێکی ئەو بەرسـەمـه دەبێ بە پانایی یەک Yava یەڤە و به درێژاییی یەک Aesha ئەئیشـه بێ، یەڤە Yava به ڕواڵەت "جۆ"یه بەڵام له ئاڤێستـادا به گـەنم و هەمـوو دانەوێڵـەیەک گـوتراوە. من دەبینم له "دانەوێڵـە" کـەرتی "وێ" خـۆی پاش ماوەی "یەڤە"یه هەر خۆیشی بنەمای "دانەوێڵە"یه چونکه دانه له لاوە هـاتووە "لە"ش ئەداتی چووککردنـەوەیه. "دانەوێڵـە" ڕاستـەوڕاست "دانـەیەوەڵە"یه. هەرچەند "یەڤـە" له ئەسڵدا "جۆ" نەبووە بەڵام دواتر ئاشکرایه جۆی لێ کەوتووەتەوە.

Aesha واته گـاسن. من بەبیرمدا نایەت له کوردی وشـه هەبێت بۆ ئەو واتایه له فۆرمـێکی نزیک به "ئەئێشـە" مـابێت. له فـارسـیدا "خیش" بۆ گـاسن مـاوە توومـەز وشـەی ئەئیشـه که کەوته مـەراسیمـی دینییـەوە هەلی مانەوەی له فـارسـیدا، که بوو به خـــاوەنـی ئاینـەکـە، پەیدا بوو. خـەڵق له دەشت و دەری فـــارس هـەر "گـــاواهن، گـــائاسـن، گـــاسـن" بەکـــار دەهێنن. له ســـەرەتای لاپەڕە ٤٠٥ د. مـــعین دەڵێ شاعیرەکانمان "خیش"یان بەکار هێناوە، دیاره به هۆی خوێندەواری ئاگاداری ئەم وشەیه بوون.

٣٠– Ushtra ئوشــتــرە، وشــتــر، لە هـەندێ جـێگە دەڵێن حـوشــتــر. دواتر دەزانین "ســانەوە"ش بووەتـە "حـەســانـەوە". ئوشـتـر کـەرتی دووەمی ناوی زەردەشـتـە. تۆژەرەوەکانی ئاڤێستا و زمانە کۆنەکانی ئێران لە بارەی چۆنیەتیی پێکهاتنی ناوی زەردەشـت و واتای ڕاســتـینەی زۆر لێک دوورن. (لـە لاپـەڕە ٧٦، ٧٧،٧٨ مزدیسنا و ادب پارسی) هاتووە.

گەلێک جۆر ناوی هاتووە: زارتشت، زارهشت، زاردهشت، زاردشت، زارتهشت، زارهوشت، زرادشت، زراهشت، زەرەدشت، زرەهشت. لە هـەمـوان مــەشـــووتری زردشت و زرتشت.

لە گاتـەکانی ئاڤێـستـا کـە خـۆی خـۆی دەناسـێنێ Zarathushtra زەرە توشـتـرە هاتووە. لە تەفـسـیـری واتای، پـتـر لـە دوو هـەزار سـاڵی ڕابوورردوو تا ئێــســتـا نـووســـەران بیـــری لێ دەکـــەنـەوە. دینـون Deinonی یۆنـانی لێکی داوەتەوە بـە: ئەسـتـێـرە پەرست "سـتـایندە سـتـارە". ناوەکـە لە دوو کـەرت پێک هاتووە: زەرەتە، ئوشترە.

لە بارەی "زەرەتە"وە خـیلاف زۆرە. ویندیشمـەن و مولـلەری ئەڵمان "بە جـورئەت–ئازا"یان لێک داوەتەوە. مـەفهوومی ناوەکە دەبێتە: خـاوەنی وشتری ئازا. کاسل بە "کوڕی ئەسـتێرە"ی تێ گەیشـتووە. دوهار لە De Harlez بەلچیکەیی بە "درەخشان وەکو زێڕ"ی زانیوە. دارمسـتیـتـەر کەرتی یەکەمی بە "زراتو" زانیوە بە واتای زەرد. Bartolomae دەڵێ: زەرە ئوشـتـرە لە "زەڕەنت" کـە سـیـفـەتە بە مـەعنای پیـر و لە ئوشترە Ushtra وە هاتووە کە تێکڕا دەبێتە خاوەنی وشتری پیر.

دەبێ بزانین کـە وشـەی Zairita لە ئاڤێستـادا بە زێڕ گوتراوە و پێوەندییـەکی بە لێکدانەوەی هـەندێک لە خــاوەرناســانەوە نـیـیـە. لە بـەشی دووەمی وشــەکــە، یان ناوەکە، گرفت نییە چونکە تا ئێستا وشـەی "شتر، اشـتر" لە فارسی بەکاردێت، (لە کوردیش وشتر هـەر زیندووە). لە تێکڕای ناوەکەیەوە واتای "خاوەنی وشتری زەرد" دەردەچێت.

لێرەدا مـەبەست تـەنیا لایەنی سـەربە زمـانی وشـەکـەیە نەک مێژووی زەردەشت بۆیە بە دووی ناکـەوین. لە لاپەڕە ٢٨٠ فـرهنگ ایران.. بە دەم ڕاڤـەکـردنی ناوی "نسـا"وە پورداود دەڵێ: لە ئـاڤـێـسـتــا جــارێک ناوی هـاتووە. هـەروەها لـە بەردە تاشـراوەکـانی "بەغسـتـان" (بێسـتوون)ی هەخـامـەنشـیش جـارێک ناوی بردراوە.

یۆنانی و عەرەبەکانیش ناوی زۆر ئاوەدانییان هێناوە بە "نسا".

ئەم ناوە بریتییە لە پێشگری "ni" – کە بە تەواوی دەوری پێشگری "دا"ی کوردی دەبینێ وەک لە "داهاتن، داقوپان، داچۆڕان". فارسییەکەی بە "فرود، زیر، پاین شەرحی دەدات" لەگەڵ چاوگی Say سای بە واتای سانەوە، حەسانەوە "فارسییەکەی: اسودن". بەو پێیە واتاکەی دەبێتە: جێی دابەزین و ژین و ئاوەدانی. "داسان، داحەسان". هەردوو وشەی "ئاسایش، اسودن" لەم بنیاتەوەیە. هەر بۆیەیە "نسا" مەشوورە بە ئەسپی چاک تومەز ئێلە ئێرانییەکان کە خاوەنی ئەسپی چاک بوون ولاغەکانیان لە مەزراکانی "نسا" لەوەڕاندووە. هەر ئەوانیش کاشیەکان و بابلیەکانیان فێری ئەسپ بەخێو کردن کرد. (لە لاپەڕە ٢٢٠ هەتا لاپەڕە ٢٩٥ لەسەر ئەسپ دەڕوات).

لە کوردیدا کە دەڵێین "حەسانەوە" دەستدرێژییەکمان کردووە لە زمانەکەمان، دەبوو تێکڕا وەکو ئێلەکانمان بڵێین "سانەوە" چونکە لە ئاڤێستادا وشەی Say دەنگی "ح" تێدا نییە کە هەر ببڕای ئەو دەنگە نەبوو وەک لە وشتریش نەبوو. گەردانی فیعلەکە بە لابردنی "ح" لێی دەبێتە: سامەوە، سایتەوە، ساینەوە، دەسێنەوە.

ئاشکرایە وشەی "نسێ- بە واتای سێبەر" ئەویش ئەو "نسا"یە بەدەستەوە دەدات تومەز پێشگری "نی" بە دەقی کۆنیەوە تێیدا ماوەتەوە نسێ دەبێتە "داسان، داسانەوە" کە خەڵق لە هاویندا خۆی بۆ سێبەر هەڵدەکوتێ کە تێیدا بسێتەوە. "نسار" خۆی بریتییە لە "نسێ+ ار" بە واتای "شوێنی نسێ" بەڵام دەنگی "ی" بۆ سووک دەربڕین قرتاوە لێی. "سایە"ش خۆی بێ زیادوکەم ئەو Say ەی ئاڤێستایە بێ پێشگری ni. دەنگی "ە" فەتحەی عەرەبی لە دوایەوە خەستکردنەوەی واتای وشەکە دەبەخشێ وەک کە دەڵێی "مردە، پەککەوتە، خشە". دیارە لە سایەشدا هاوینان حەسانەوە هەیە. دەشێ نیسبەتیشی تێدا بێ وەکو: هاوینە، بەهارە.

سێبەر لە "سای"ەوە هاتووە بە لێ زیادکردنی "بەر". ئنجا ئەگەر بگوترێ چۆن "بەر" لێرەدا گونجاوە؟ دەڵێم: هەر نەبێ "سای + بەر" واتایەکی سانەوەی تێدایە و ڕەگی، بگرە هەموو "سا"شی پێوە دیارە ئنجا ئەگەر "سای + بەر" نەبێ چ واتایەکی لێ هەڵدەستێ لەگەڵ "سایە، نسێ، ڤل"دا دانووی بکوڵێ؟ ڕاستییەکەی من بە ئانقەست کارەکەم لە خۆم وەزحەمەت دەیەخم بۆ ئەوەی بە هەموو گەز و

گرییەک لێکدانەوەکە ڕاست دەرچێت دەنا "سێبەر" بێ پێچ و پەنا ئەو شتەیە کە "سای- سانەوە" بەلای خۆیەوە دەبات.

سێنایی، بە واتای ئاسانی، ئەویش لە "سای"ەوە هاتووە بە پاشگری "نایی"یەوە وەک کە لە "فەرەحنایی، سەرینایی"دا دەردەکەوێ.

ئاسان خۆیشی بریتییە لە "ئا + سان، سانەوە". ئاسان و ئاسوودە و ئاسایش هەمووی یەک ڕیشەیە. گوتمان پێشگری "ئا" بۆ ئایەتییە.

زاوزێی زمان ئەگەر شریتەی هەڵنەبڕابێتەوە و شوێنەواری کوێر نەبووبێتەوە خزمایەتیی سەیروسەمەرە لە نێوان وشەی یەکجار بێگانە لە یەکدی هەڵدەنێ. دوور نابینم بە ئیسپات بگات کە ئەمرازی "سا"ی هاندان وەک لە "سا وەر، سا دەی" یاخود تەئکید وەک کە لە "سا ناچم، سا هەر دەڕۆم" لەو "سای"ەوە هاتبێ بە نیازی شیرنکردن یاخود ئاسانکردنی ئەو بڕیارەی بە دوایدا دێت.

هەرچەند لێرەدا جێی مێژوو نابێتەوە بەڵام سوودبەدەر نییە چەند دێرێک لەو لاپەڕانەی سەربە Say لە "فرهنگ ایران باستان" بۆ ئێرەکانە ڕاگوێزم کە ئەوانیش ئاڵوگۆڕی وشەیان تێدایە:

(ل، ٢٨٢ لە فرهنگ ایران...) دەڵێ: لە مێژووی پارثەکان (ئەشکانییەکان) زۆر تووشی ناوی شاری "نسا" دێین کە نزیکی "ابیورد- ئەبی وەرد" بووە و دەبێ لەسەر زەمینی ئەشکئاباد "عشق اباد" لە سنووری تورکستانی ڕووس و ئێران بە دوایدا بگەڕێین. Pherekles ی حاکمی سەرزەمینی Parthava پەرثەڤە = "پەهلەو، ثارپ" ئارەزۆی دەکرد لە تیردادی برای ئەرشاک (سەری زنجیرەی خانەدانی ئەشکانی) بە نیاز بگات بەڵام بە دەستی ئەرشاک کوژرا و ئەرشاک لە ساڵی ٣٥٠ پ. ز بووە تەختنشین. دوای کوژرانی ئەرشاک، تیردادی برای لە ٢٣٧ پ، ز Se-leukosای دووەمی شکاند و خۆی دانا بە شاهنشا و لە سەرزەمینی پەرتەڤە ئاواییەکی لە باکوری نسا بە ناوی ئاپەڤەرتیکا Apavartika کە جێگەیەکی بە کشتوکێڵ و جەنگەڵ بوو کردی بە نشینگەی خۆی "ئاپەڤەرتیکا = ئەبی وەرد" بەڵام پایتەختەکەی شوێنێک بوو کە بە یۆنانی Hekatompylos "سەد دەروازە"ی پێ گوتراوە. لەم دێرانە دەرکەوت کە:

"پەرثەڤە" سەرچاوەی پەهلەوی "پارثە".

"ئەشک ئاباد" بووەتە "عیشق ئاباد".

"ئاپەڤەرتیکا" "ئەبی وەرد" ە.

"ئەشک" سەرچاوەی "ئەشکانی" یە. "ئەشک" و "ئەرشاک" یەک شتە.

"نسا" ی ئاڤێستا کە دەکەوێتە نێوان بەلخ و مەرِ و لەگەڵ "نسا" ی نزیک "ئەبی وەرد" جودان.

دیارە لە پەهلەوی کە دەبینین "ئەپەڤەرتیکا" بە واتای "ئاودار"ە، پاشگری "وەر" کە لە کوردی بە دوا ناوی واتا دێت، لەو زمانەدا بە دوا ناوی مادەشدا دێت، تەنانەت Afant کە "ئافتاوە"یە، لە پەهلەوی پێی گوتراوە Apomand "ئاپومەند" (ل. ٦٥ فرهنگ ایران).

٣١- Upairi "ئوپەیری".

لە لاپەڕە ٣٠٤، "فرهنگ ایران..." ناوی شاخێک هەیە کە لە بەشی ئاڤێستادا "زامیاد یشت" (یەشت) پێی گوتراوە Upairi Saena "ئوپەیری سەئینە". واتای ئەم ناوە بە پێی ئەوەی کە Saena "سەئینە" بریتییە لە "شەهێن" و Upari "ئوپەیری"ش "بەولای فڕین" ڕادەگەیەنێ، دەبێتە "بەولای فڕینی شەهێن". "ئوپەیری" بە ڕواڵەت "ئەوپەڕ" بەدەستەوە دەدات بەڵام لە "فرهنگ ایران..."دا بە "برتر از پرش عقاب" لێک دراوەتەوە، "پرش"یش "فڕین"ە، واتاکەی بە لای "فڕین"ەوە دەچێت نەک "ئەوپەڕ". (عقاب = شەهێن).

بێ جێ نییە بڵێم "سیمرخ"ی ئەفسانەیی لە ئاڤێستادا بەم شکڵە هاتووە: Me-regho Saena "مەرغو سەئینە"، واتا "مەلی شەهێن". "مەرەغو" لە کوردی بووەتە "مر مەل". کە دەڵێین "مریشک" مەبەستمانە بڵێین "مەلی ئیشک". "مراوی"ش "مەلیئاوی"یە. "سەرەمر" مریشکێکە چەند جاران کورک بووبێت. لە پەهلەوی "مەرەغو سەئینە" بووەتە Semurv "سیمرڤ" لەوەوە "سیمرغ" بە ناوماندا بڵاو بووەتەوە.

٣٢- Baodhi

لە لاپەڕە ٢٦٤ "مزدیسنا..." پەراوێز هاتووە دەڵێ لە ئاڤێستا "بئوذی" لە ڕیشەی "بوی" بە بێنی خۆشی ئێزدی هاتووە. Gainity لە ڕیشەی "گەند" بە بۆنی گەند و بەد هاتووە کە ئەهریمەنییە. قسەش لە پورداود دەگێڕێتەوە، کەواتە Baudhi

له کوردیی سەردەم "بێن، بۆن" ماوەتەوە.

Pazdu -٣٣

"پەزدوو قالۆچە" (ل. ٢٠٠ فرهنگ ایران...) دەڵێ "جمسی" جانەوەرێکە عەرەب پێی دەڵێ "جـعل - خنفـسـاء". له فـارسـی "خـبـزدو، خـبـزدوک"ی پێ دەڵێن، له ئارامـییـەوه هاتووه. "پەزدوو" لـه ئاڤێـسـتـادا لەگـەڵ سـیـفـەتیGutho-Vareta "گووگێڕ" هاتووه، وەک که پێشتر باسمان کرد.

کەرتی یەکەمی وشەکە Paz له "هۆڵه، هۆرەپەزە"دا دەردەداتەوه که گەزەندەیەکی چوست و شـەڕکـەرە. ئەگـەر دووپشک چزەکـەی لێ بکرێتـەوه و لـەگـەڵ دووپەزەی بەشەڕ بهێنن، دووپەزەکە پارچە پارچەی دەکات. "دووپشک" لەگەڵ کەرتی دووەمی "پەزدوو" واتا لـه "دوو" بەشداره. بیسـتـوومـه له نێـوان تیـرەی بەرتەسکی هـێندێ ئێلەکاندا به دووپشکیان گوتووه "دوم مشک" واته "کلک مشک" گۆیا کلکی هێندەی کلکی مشک درێژه.

"دوو" به واتای کلک له کوردیدا بەرچاوه وەک که له "دونگ"ی مەڕدا دەردەکەوێ. "ئاوەدۆنگ ئاوەدوو" هەمان وشەی تێدایه.

من نازانم "دوو" له ئـاڤـێـسـتـادا واتای چیـیـه یان بێ واتایه، بەڵام دەزانم "هۆڵەپەزە" و "قـالۆچە" هیـچـیـان کلکیـان نیـیـه بەڵام "هۆڵەپەزە" له شـێـوەی دوو باسکی قرژاڵ دوو "کماشـە"ی هەیه، نێچیری پێ دەگیرێت و شـەڕی پێ دەکات و پێی ڕا دەکات. "پەزە" هیـچ سەرەدەری لێ ناکرێت. له شـاخەکانی پژدەر، به پشتی هێـرۆوه، جـێگەیـەک هەیه "دووپەزە"ی پـێ دەڵێن کـه دوو لووتی بـەرزن به سـەری شاخەوە، گۆیا "دوو ڕزە"یه گۆڕاوه به "دووپەزە".

٣٤- Pareto-Zemeo "پەرەتوو زەمـوو" (لەو وشـانەدا e دەنگێک دەبەخشێ وەکو "کسرة مختلسة" که من پێی دەڵێم "قورسکردن"). ئەم وشـەیه ئاڤێستاییيه له لاپەڕە ٩٤ فرهنگ ایران... به ناوی جێگایەک هاتووه که زەردەشت له سەفەری دەربەدەریی خـۆی و خێزانی، له سـەرمـای سـەخـتدا دەیگاتی و خـاوەنەکـەی، لەقەبی Kavi "کەی" هەیه، دای ناکات. له پەڕاوێزدا دەڵێت "پرتوزمو لفظا یعنی گزر زمستان". له لاپەڕە ٩٦ مزدیسنا... نەقڵ له "یشت ٥١ گاتەکان" دەکات که "کەڤی کەی" له "گزر زمستان" زەردەشتی له دابەزین مەنع کرد... به پەڕاوێز

دەڵێ لە پورداود قسەکە وەرگیراوە (ترجمە طاتها ص ١٤٢).

وشەی "زەموو" کە "زستان" دەگەیەنێ لە هێندێ دیالەکتی کوردیدا "زمسان" دیارە "زمستان"ە. ئەم "ستان"ە بە تەنیا بە "زەم زەموو"وە نووساوە. سێ فەسڵەکەی دیکە پێیانەوە نییە. دەشی هۆیەکە ئەوە بێ کەوا ڕەنگە بەهار، هاوین، پایز وشەی لێکدراو بن "زەموو" ش سادە بیت.

لە کوردیدا "تێپەڕین" ئەم "پەرەتوو"وە ڕادەگەیەنێ. لە هەردوویاندا "پەر" هەیە کە لێم خۆش دێنێ بڵێم یەک ڕیشەن. "تێپەڕین" بە تەواوی "گزر"ی فارسی دەگەیەنێ، کە گوتراوە بە واتای "پەرەتوو"ە.

لە لایەکی دیکەوە "ڕەتبوون" و "ڕەتبردن"یش جۆرە خزمایەتییەکی لەگەڵ "پەرەتوو"دا هەیە. "ڕەتبوون" ئەو "ڕەت"ەی تێدا نییە کە لە "ڕەتکردنەوەدا" هەیە، ڕەنگە ئەمەیان لە "رد"ی عەرەبییەوە هاتبێ، دەگوترێ "بێرەدا تێ پەڕی، بێرەدا ڕەت بوو". "رەتبردن" هەر هەمان "ڕەت"ی "ڕەتبوون"ی تێدایە بەڵام فەرقەکە لە "بوون" و "بردن"دایە.

٣٥- Daesa-Paiti

"دەیسە-پەیتی" بە واتای پایز. Paiti لە فەرهەنگ ایران... ل، ٢٨٦ بە "چد، خلاف" لێ دراوەتەوە.

Daiza-Daesa لە لاپەڕە ٢٦١ بە "نما نەما = وێنە" و نیشانەی لێ دراوەتەوە. لەمەوە دەردەکەوێت تێکڕایان "وێنەگۆڕی" دەگەیەنن کە لە پایزدا هەرچی شینایی درەخت هەیە زەرد و سوور هەڵدەگەڕێ. هاوین گیا زەرد دەکات بەڵام درەخت بە سەوزی دەمێنیتەوە. Paiti لە ناوتوێژی وشەی Paitiara ڕاڤە کراوەتەوە.

٣٦- Paitiara

"پەتیارە پەتیارە". Paiti زاندرا. Ara لە چاوگی ar کە لە فورسی هەخامەنشی و ئاڤێستادا بە بزووتن و ڕۆیشتن هاتووە بەو پێیە وشەکە دەبێتە "خیلاف ڕۆ، بەدڕۆ". Paiti بە تەنیا لە کوردیدا لە فۆرمی "پێچ، پێچە" ماوەتەوە کە ڕووی ڕۆیشتن وەردەگێڕێ. "پەتی ئەرە، پەیتی ڕۆ، پێچڕۆ" یەک شتن و یەک ڕیشەن. "پێچەوانە" یە یەعنی "پێچەوێنە".

"پەیتی" جارێکی دیکەش بە "پێچە" دەردەکەوێتەوە. لە لاپەڕە ٣٠٠ مزدیسنا و ادب پارسی دەڵێ Paitidana "پەیتیدانا" دمامکێکە کابرایەکی ڕوحانی بەکاری دەهێنێ تاکو لە کاتی مەراسیمی بەردەوامکردنی ئاگر هەناسەکەی ئاگرەکە ئالوودە نەکا. دەمامک و پێچە لێرەدا یەک شتن. "پێچە، پەچە" لەو "پەیتی"یەی "پەیتی دانەوە" ماوەتەوە. "پەیتی دانە" لە ئاڤێستادا ناوی هاتووە.

٣٧- Pacs

"پەئیس" لە ئاڤێستادا "نەخشاندن"ە. لە پەهلەوی Pistak واتە "نەخشاو". لە فارسی "پیسە" بە واتای "بەڵەک، دووڕەنگ"، هەر بۆیە "پیسی" (لە کوردی "پیسک") بەو کەسانە دەڵێن کە پێستیان ڕەش و سپی "بەڵەک" دەبێ. لە عەرەبی "ابرص" دەڵێن.

ئەم Paesە پێشگری ni کە بە واتای "دا" دێت، دێتە پێشەوە و دەیکاتە Nipaes یەعنی "دانەخشاندن" کە لە فارسی بووەتە "نبشتن" بە واتای "نووسین". لە کوردیدا "نوویسین" ڕەسەنترە لە "نووسین" چونکە پێشگری ni و وشەی Paesی باشتر تێدا دەردەکەوێتەوە. ئێمە ئەو پێشگرەمان لە "نسێ، نسار"دا دۆزیبووەوە. "نیپابس" بووەتە "نیویس، نویس، نووس" بە واتای "دانەخشاندنی ڕەش و سپی". "پیسک"ی کوردیش هەر لەو ڕێبازەی "پیسی، پیستەک"ەوە هاتووە.

٣٨- Cithra

"چیپرە" بە واتای "چیهرە" (ل. ٨٤ فرهنگ ایران...) لە کوردیدا مەیلی نەهێشتنی دەنگی "هـ" لە ناوەڕاستی وشە ئاشکرایە. لە کۆتاییی وشەی کوردی دەنگی "هـ" بە تەواوی بزر بووە. "چهرە" لە کوردی بووەتە "چارە" وەک کە دەگوترێ "چارەنووس" و "چارەڕەش". ئەم "چارە"یە جودایە لە "چارە" بە واتای "علاج" کە لە فارسیشدا هەر "چارە" دەگوترێ. "ناچار، بێچارە، چارم ناچارە" بە واتای "علاج" هاتوون. "چارەسەرکردن" یش هەر هەوە.

٣٩- Xvafina

"خڤەفنە" – لە نووسینێکدا دیتم بە "خەون" لێک درابووەوە. من سەرچاوەکەی نازانم چییە، دەبێ وشەکە بە ئاڤێستایی دانرابێ. وادەزانم "خەڤەفنە" خەون بێ نەک خەو. لە پەهلەوی Xvamn هاتووە (ل. ٣٠٣ کارنامە اردشیر بابکان).

فـارسـی بۆ "خـەو، خـەون" هـەر "خـواب"ی هـەیە. بۆ "خـەو" لە پەهـلەوی Xvap هـەیە (ل. ١٤٥ فرهنگ پارسی بە پهلوی).

٤٠- Hvare Xshaeta

"هڤـەر خشـەئیتە" (ل. ٣٣ فرهنگ ایران...) لە فـارسـیدا هـەمیشـە بەم شـێـوەیە نـاوی "ڕۆژ" هـاتووە. Xshaetaبە واتـای "درەوشـــایەوە". Hvareبەرانـبـەر "خـۆر، هۆر" کـە هـەمـووی لە کـوردیدا "ڕۆژ"ە. "خـاوەر" لە کـوردیدا بە فـۆلکۆر ناوی هـاتووە:

کاروانەکە هـاتییە گەوهـەر باریەتی

خورشیدی خاوەر سـەر قەتاریەتی

"خورشـید" خـۆی گـۆڕاوی "هڤـەرخشـەئیتـە"یە. ئەم "شـید"ە لە "جـەمشـید"یش بەدەر دەداتەوە.

٤١- Dujanghu

"دووژەنگهو" بە واتای "دۆزەخ، جەهەننەم". وشـەکە بریتییە لە "دوژ= دژ، بەد" و "ئەنگهو" بـە واتای "بوون، وجود" تێکڕا دەبێتـە "بوونی دژ، بەد". وشـەی "دوژ، دژ" لە وشـەی دیکەشدا دەدیترێ وەک "دوژمن" بە واتای "ئەندێشـەی بەد". "من" لە man"مەن"ی ئاڤێستاوە هـاتووە، بە واتای "ئەندێشـە" پێشتریش لێی دواین. (ل. ٥٦ فرهنگ ایران باستان).

"دشنام" لە فـارسـیدا بریتییـە لە "دش – دژ" و لە "نام". کوردی وامـان هـەیە تا ئێسـتـا دەڵێ "دژنێـو". ئەمـە گـۆڕاوە بـە "جنێو" ئەمـیش بە "جـوێن" ئەمـیش لە هـەندێ ناوچەدا بە "جوون".

٤٢- Daena

"دەئینا" بە واتـای "دین" (ل. ٣ فرهنگ ایران...). دەمـێکە "دەئینا"ی ئاڤـێـسـتـا گـۆڕاوە بە "دین" وەک کـە دیتـمـان لە زۆر کـۆنەوە "بیـەدینان – چاکدینان" بە زەردەشتییان گوتراوە.

٤٣- Daregho

"دەرغـوو": "درێژ" (ل. ٧٨ فرهنگ ایران...) وشـەکە ئاڤـێـسـتـاییـیـە، ئەمـیش نموونەی گـۆڕانی دەنگی "غ" بە "ژ" نیشـان دەدات، وەکو: "تیـغ–تیـژ"، "مـیخ –

مژ"... لەو لاپەڕەیەدا دەڵێ Daragho-Angushta, Daragho-Bazu"داراغوو بازوو درێژبازوو، دەرەغوو ئەنگوشە – دەرێژ ئەنگوست". لە ئاڤێستادا بە مەدحەوە هاتووە کەچی Daregho- Gava دەرەغوو گەڤە بە واتای درێژدەست لە زەممی دێوی خەوگران بە ناوی بوشیاستا هاتووە. دواتر دێت لە ئاڤێستادا "زەسنە" بە دەست گوتراوە دیارە "گەڤە" زڕەناوە لەبۆ دەست.

٤٤- Zamatar

زاماتەر. زاوا "داماد" بە فارسی (لە لاپەڕە ٧٢ فرهنگ ایران...) لە نموونەی گۆڕانی دەنگی "ز" لە ئاڤێستا بە "د" لە فارسی چوار وشەی هێناوەتەوە:

١- Zayan "زەیەن" کە زستان لە فارسیدا بووەتە "دی- دەی".

٢- Zamatar "زاماتەر" بە واتای داماد.

٣- Zraya "زرەیە" بە واتای دەریا.

٤- Zasta "زەستە" بە واتای دەست.

لە کوردیدا "زەیەن"م نەبیستووە مەگەر لە تێک هەڵکێش خۆی بەدەر بخات کە جارێ ئەویشم بەبیردا نایەت وەک کە لە "ڕەشەمە"دا وشەی "مە- مەهـ" بە واتای مانگ دەردەکەوێ.

لە "زاماتەر، زەریە"دا دەنگی "ز" لە وشەی "زاوا، زەریە= زرێبار"دا ماوەتەوە بێ گۆڕان. زرێبار وەکو "ڕووبار، جۆبار" پاشگری "بار" بە دواوەیەتی، وشەکە خۆی "زرێ، زریە"یە.

٤٥- زبانی، زیانی.

لە موناقەشەی گوتەیەکی کە قابوسنامە وەپاڵ زەردەشتی داوە، گۆیا لێی پرسراوە گیانلەبەر چەند جۆرە؟ ئەویش گوتبێتی: زبانی گویاو زبانی گویاو میرا و زبانی میرا، بە واتای "ناطق حی، ناطق میت، حی میت" کە دەکاتەوە:

(١) فرشتەکان. (٢) ئادەمیزاد. (٣) جانەوەر. ئا لەم موناقەشەدا دەڵێ: بەراوردکردنی ئەم گوتانە لەگەڵ قسەی زەردەشت کە لە گاثاکاندا بە زمانی ئاڤێستای کۆن هاتوون دەردەخات کە زەردەشت شتی وەهای نەگوتووە. وشەی "زبانی" کە بریتییە لە نیسبەت وەلای "زبان- زەبان- زمان" لە نوسخەی دیکەدا "زیانی" هاتووە و "حی" دەگرێتەوە دەنا "زبانی گویا" دەبێتەوە "گویای گویا".

"زیان" بریتییه له "زی" به واتای ژین لەگەڵ پاشگری "ان" بۆ فاعیلیەت وەکو "لرزان، جوشان..." "زی" له ڕیشەی ئاڤێستایی: Jvya, Jvaya, Jivya "زیندوو" پەیدا بووه و Gay "گەی" به واتای زیندووەتی کردن. ئاڤێستای نوێتر وشەی Jivati جڤەئیتی تێدایه به هەمان واتای که له سانسکریت Jiva جیڤا و Jivati جیڤەتی و له فارسیی کۆن Jiva جیڤا و له پەهلەوی Zhivet ژیڤت و Zhivastan ژیڤەستەن "زیستن، ژین" و Zhivandak "زنده– زیندوو" دەدیترێ.

له کولانەی ڕەنگدانەوەی کوردی لەو وشه کۆنانەدا ئەوەی زۆرمان بەکەڵک دێت دوو شته: یەکیان Gay ی ئاڤێستا که دەنگی "گ"ی "گیان"ی کوردی تێدا دەدیترێ. دووەمیان Zhivet ی پەهلەوی که دەنگی "ژین، ژیان"ی کوردی تێدایه. ئاشکرایه هەموو زمانەکان به کۆن و نوێ، چ ئاڤێستا چ هەخامەنشی چ پەهلەوی چ کوردی چ فارسیی نوێ چ سانسکریت له ڕەگ و ڕیشەی وشەکه شەریکن بۆیه هەبوونی "گ" له کوردی و له ئاڤێستادا زێده نزیکییەک دەبەخشێ.

پاشگری "ان" ی فاعیل له کوردیدا مەودای بەکارهێنانی بەرتەسکه. یەک له نموونه زیندووەکانی وشەی "باران"ه که دەبێ "بارین" چاوگ بێت و ئەو ئاوەی که دەشبارێ، وەکو اسم فاعل "باران" بێ. له فارسیدا "گریان" به واتای "باکی" دێت "گرستن" دەبێته گریانی کوردی که به پێی دەستوور دەبوو گرین (وەک بارین) فیعل یان چاوگ بێت.

Ratu –٤٦

ڕەتو. له (ل، ٩٥ فرهنگ ایران...) دەڵێ Ratu وشەیەکی ئاڤێستایه به واتای سەروەر، گەورە. له فارسی بووەته "رد= ڕەد". ویستم له کوردیدا شتێک بدۆزمەوه خزمایەتیی لەگەڵ "ڕەتو" هەبێ هەر "ڕدێن" م بەبیردا هات که نیشانەی هەڵکشانه له تەمەن.

خۆشبەختانه د. نافع ئاکرەیی لەو دەمانەدا سەردانێکی کردم. له وەڵامدا گوتی: له دێی "بەرین" نێوان عشائر السبعة و زێبار به مەزنه پیاوان دەڵێن "رد". بەمەدا مەراقێکم دامردەوه سەرەڕای ئەوە که پتر مەیلم بۆ ئەوە چوو "ڕدێن" به نیشانەی گەورەیی ئەو ناوەی وەرگرتبێ چونکه به تەواوی "ڕد"ی تێدایه که دەنگی سەرەتای بزوێنی ئاشکرای پێوه نییه.

ڕەیثیە بە واتای ڕێ، ڕێگە، راە فارسی. لە وشە فارسییەکەدا دەنگی th"ث" بووەتە "هـ" بە پێی دەستوورێکی یاخود ڕاڕەوێکی گۆڕانی دەنگ لە زمانە ئێرانییەکاندا. کوردی نەشیا ئەو "هـ"ەی بمێنێ چونکە هەرگیز لە کۆتاییی وشەدا دەنگی "هـ" لە کوردی نامێنێ ئنجا بۆیەیە کورد هەیە بە "ڕێ" دەڵێ "ڕا". لە وشەی لێکدراودا دەگوترێ "ڕاڕەو".

"فرهنگ ایران باستان" لە لاپەڕە ٢٤٠-٢٤١ قسەی لێوە دەکات، لە هەوەڵەوە بە Rathaeshtar"ڕەپەئیشتەر" دەست پێ دەکات، کەرتی یەکەمی "ڕەپە" بە واتای "گەردوون"ە، عەرەبانەیە کە لە سانسیکریتش هەر "رثە" دەڵێن، لە لاتینی Roat لە فرەنسەیی Roue لە ئەڵمانی Rad"چەرخ".

کەرتی دووەمی لە ڕەگی Sat بە واتای ئەو "ستان"ەی کە لە "هەڵستان"دا هەیە و دەوەستێتە بەرانبەر "ستادن - استادن"ی فارسی. لەمەوە وشەکە دەبێتە "بەسەر عەرەبانەوە وەستاو" یاخود "گەردوونەسوار"، "چەرخسوار". لە فارسیدا وشەکەیان بۆ ماوەتە بە "ارتشتار" چونکە ئەوان بوونە واریسی دین و دنیای زەردەشت. "ئەرتشتاز" چینی "گەردوونەسوار"ە کە دەکەنە "سوارەی لەشکر"، دووەم چینی کۆمەڵایەتی دەژمێردران کە بریتی بوون لە چوار چینی پیشەوەران. "پیشەوەر" لە ئاڤێستادا Pishtra ی پێ گوتراوە. Ratitya ی ئاڤێستا و Rathya ی سانسکریت بە واتای "ڕێگا"ی کوردی. "راس" لە پەهلەوی و "راە" لە فارسی لە ڕیشەیRathu بە واتای "گەردوونە" هاتووە. بە پێی ئەم لێکدانەوەیەی پورداود، کەو بێگومان هەمووی لە زاناکانی ڕۆژئاواوە هاتووە، دەبێ "ڕێگە، ڕاھ، ڕاس" ئەوە بێ کە بۆ "عەرەبانە" خۆش کرابێ کە چەرخەکانی بتوانن بەسەریەوە بسووڕێن.

لەو لاپەڕانە و بە دواتردا باسی خۆش خۆش لە بارەی ئەسپ و چەند و چۆنی بەکارهێنانی لە شەڕ و بە "گەردوونە" بەستنەوەی و وردە هەواڵی مێژووی دیکە دەخوێنیتەوە. لە بارەی "سکە"کان کە لە ڕێی یۆنانییانەوە بە Skyth ناسران دەنووسێ کە داریوش لە نووسراوەکانی بێستوون ناویان دەبا بە "سکە". "کۆرشی گەورە" لە ٥٢٩ پ.ز لە دەست ئەوان کوژرا و توانییان هەرێمی Drangiana داگیر بکەن و بە ناوی خۆیانەوە ناوی بنێن "سەکستان = سیستان".

"ماساگێت"ەکان قەبیلەیەکن لەمان، یۆنانییەکان پێیان گوتن Massagetai واتە

"ماسیخۆر". له ئاڤێستادا Massayaka هاتووه که له وشهی Masya "مهسیه" به واتای "ماسی" هاتووه. له فارسی بووه "ماهی" و له پههلهوی "ماسی" مایهوه. لهمهوه دهردهکهوێ "ماسی"ی کوردی به دهقی کۆنی ئاڤێستا ماوهتهوه.

٤٨- Span

"سپهن" به واتای "سهگ". له "فرهنگ ایران باستان" ههر له لاپهڕه ٢٠٢ ههتا ٢١٩ لهسهر "سهگ" نووسراوه که له ئاڤێستادا زۆر بایهخی پێ دراوه. "سپهن"ی ئاڤێستا "شڤهن" بووه له سانسکریت. له چهند خاڵێکدا گرنگترین زانیاری ئهو لاپهڕانه له بارهی سهگهوه دهنووسم:

(١) له زۆر لههجهی وهکو دهری، کاشانی، خوانساری، ئاشتیانی، ماسولهیی (له گیلان)، سهمنانی. Spanی ئاڤێستا له قاڵبی "سبه، اسبه، اسپه" تا ئێستاش ماوهتهوه.

(٢) "ئهسپههان" (اصفهان) له وشهی "ئهسپاه" به واتای "سپاه" و "سهگ" هاتووه. "بهتلهمیوس"ی جوغرافیانووسی سهدهی دووهمی زاینی Aspadana "ئهسپهدانه"ی پێ گوتووه. "سپا" له ئاڤێستادا Spada به "سپاه" گوتراوه.

(٣) Sun"سوون"یش له ئاڤێستادا به "سهگ" گوتراوه.

(٤) "سپه" که سیفهته به واتای "سهگ چوون"، "سهگمانهند" (وهکو سهگ). له ههخامهنشی Spaka, Saka گوتراوه.

(٥) "هیرۆدۆت" دهڵێ مادهکان به سهگیان گوتووه Spako.

(٦) بهشێکی کتێبی "دینکرد" ناونرا به Pashush-Haurvastan به واتای "قانوونهکانی سهگی شوانی".

(٧) سهگیماڵی پێی گوتراوه Vish-Haurva. "Vis" خانهیه.

(٨) سهگی ڕاو به سیفهتی Vohunazga "ڤوهونهزگه" ههڵدراوهتهوه. Vohuna واته "خوێن". کهرتی دووهم له ga"گه" به واتای "ڕۆیشتن، بهدوا کهوتن" هاتووه. تێکرا دهبێته "بهدوا خوێندا ڕۆیشتووه".

(٩) Spatauruna "سپاتائورونا" به "توولهسهگ" گوتراوه. Spa "سهگه". Tau-runa به واتای "بهچکهی جانهوهر یاخود مرۆڤ". "تهورونه" له فارسیدا بووهته "توره" به واتای "چهقهڵ". وا دهزانم له کوردیدا "تورنه" ههم بووهته

"توله" و هـەم بووەتە "زارۆ" – لە کرمـانجیی سـەروودا بـە منداڵ دەگـوترێ.

"توورگ" لە کوردیدا "توورە"ی فارسییە.

Hauva –٤٩

لاپەڕە ٥٧ فـرهـنگ ایران باسـتـان هـاتووە Haurva "دروست، تمام، کـامل" وشـەیەکی ئاڤێستایە.

ئەم وشـەیە لە کوردیدا بووەتە "ئیروو" وەک کە دەگوترێ "ماڵێکی ئیروو" واتە بێ کـەم کـەسـەری. سـوانـی دەنگی "هـ" لە بەراییی وشـەی کـوردی نموونـەی هـەن: هـەژاندن بووەتە ژاندن، هـەناردن ناردن. کچـە هـەتیـو چەتیـو. "ئورڤـە" دەمێنێتـەوە: ئەگەر "ڤ"ەکەی بکەین بە "و" و بڵێین "ئوروە" زۆر لە "ئیروو" نزیک دەبێتەوە. دەنگی "ڤ" لە ئاڤێستادا بە زۆری گۆڕاوە تا ئەوەی بەشێکی گۆڕاوە بە "گ".

Haurva پاشگری tat ی پێوە دەلکێ دەبێتە Haurvatat. ئەم پاشگرە وشە دەکاتە ناوی واتا و دەیگۆڕێ بە مێینەی ڕێزمانی، "هـەئورڤـەتات" دەبێتـە "ئیـروەتی". وا دیارە "تات" هـەمـان "ایەتی"یە کە بە وشـانەوە دەلکێت کـە بە "ی" نابنە ناوی واتا، وەک کـە دەڵێین ژنایـەتی، مێردایـەتی، کـوردایەتی. لەو سـەردەمـە کۆنانەدا tat بۆ وەسفیش بەکار هاتووە.

دیتمان Haurva لەگەڵ Vish بە واتای "سەگی ماڵی" بوو. دیارە لەم تەرکیبەدا بە مەجاز هاتووە. پورداود لەم لایەنە بێدەنگە.

Vaxsho-Bar –٥٠

"ڤەخشووبەرە". بووەتە "وخشور وەخشوور" بە سیفەتی زەردەشت.

لە لاپـەڕە ١٥٨ "مـزدیسنـا و اداب پارسـی" هـاتووە Vaxsh, Vaxsho لە ڕیشـەی Uxt "ئوخت" و "ئاخـاوت"ی کـوردی یەک ڕیشـەن. بە سـەرنج دەردەکـەوێ Vaxsho کە خۆی Ouxt ەوە هاتووە زۆر نزیکە لەو وشـەیە. ئەگەر "ڤەخشـوو" بکەینە فـیعلی کەسی سێیـەمی تاک و بڵێین "ڤـەخشـی"، "وەخشـی" هـەر دەڵێی گوتومـانە "وشـی – گوتی".

من لەمـە پتر تێبینی ناکەم چونکە گەردانی فیعل لە ئاڤێستادا ڕوون نییـە لام، دەنا دەمگوت: "ڤـەخشـیم وەشیم"، "دەڤـەخشـم دەووشم". بەڵام دەتوانم بڵێم دەنگی "خ" لە زۆر وشـەی ئاڤێسـتا سـواوە وەک کە "خشپ، ئاخشـتی، خشـەپرە" بوونەتە

"شـەو، ئاشـتی، شـار" (ل. ٦٠ فرهنگ ایران باسـتان). لەمـەوە "ڤـەخشـوو" بووەتە "ڤەشوو".

دەنگی "ڤ" ش بە زۆری دەگـۆڕێ بە "گ" وەک کـە "ڤـیـشـتـاسپ" دەگـۆڕێ بە "گیشتـاسپ"، "ڤـەهرکە" بووەتە "گورگ"، "ڤـەرت" بووەتە "گەڕان"، دیارە "گوتە" لە "ڤـەخشـوو، وشـە"وە کەوتووەتـەوە. ڕێم هـەیە بڵـێم Uxt سـەرچاوەی "ئـاخـاوتن" و Vaxsho ش سەرچاوەی "وشە و گوتە" بێت.

٥١- ئاڤێستا ئەڤێستا

بۆ یەکالا کردنی ئەم وشەیە باشـترین سەرچاوە دیبێتم ئـەو کتێبـەی "مزدیسنا و ادب پارسی"ی د. محمد معین، بەشی یەکەمە. هەر لە لاپـەڕەکانی ١٩٦ هەتا ٢٢٩ لە ئاڤـێـسـتا و زەند دەدوێت. لێرەدا تـەنیا لایەنی زمـانی ئـەو وشـەیەمـان مەبەستە نەک ئاینی وەیا مێژوویی.

لە ژێر بەندی "وجـه اشـتـقـاق" دەڵێ: "ئۆپـەرت هـەوڵی دا لە بەردە نووسـراوەکـانی بەغستان (بیستوون) وشەکە بە Abashtam "ئەبەشـتام" بخـوێنێـتەوە بەڵام کـەس نەبوو بە تەرەفداری".

مـامـۆسـتـا گلندر نـەقل لە مـامـۆسـتـا Andreas دەکات کە ئاڤـێـسـتـای پارسـی و ئوپەسـتـاکی پەهلـەوی لە Upasta داڕێژراوە کە مـەعناکـەی "اسـاس و بنیـان و متن اصلی"یە کـەچی Weissbach و Bartolomae ویسـتـویانـە وشـەکـە لە ئاڤـێـسـتـا و فـارسـیـی کـۆندا بە "پـەنا و کـۆمـەگ" لێ بـدەنەوە کە لە تەفـسـیـری پەهـلـەوی بووەتە "ئەپستان" و لە ئەرمەنی "ئەپسـتەن" – بە واتای "اعتماد". Wikander ویستوویەتی Apastak لێ بداتەوە بە Apastam بە واتای "پەنا" بەڵام نەیتوانیوە.

Dhalla بۆ ئەوە چووە کە ڕەنگە ئاڤێستا لە چاوگی Vid بە واتای زانین هاتبێ. بەهـەمـەحاڵ لە پەهلـەوی "اوپستاک یان اپستـاک یان اوستا یان اپستا" (هـەمووم بە ڕێنووسـی کتێبەکە نووسـی) بە کتێبی پیرۆزی ئێرانیان گوتراوە و واتاشیان بە دەق و بنە زانیوە. لە پەراوێزی ١ لاپەڕە ١٧٦ دەڵێ: لە پارسیی کۆن (هەخامەنشی) دوو وشـە هـاتوون یەکـیـان Upasta "ئوپاسـتـا" کـە لە ئاڤـێـسـتـا و فـارسـیی کـۆن بە یاریدەدەر و کۆمەگ هاتووە چونکە بریتییە لە پێشگری Upa بە واتای "بە، بر" و لە وشـەی Sat بە واتای "ڕاوەسـتـان" و "مقـاومت". وشـەکـەی دیکە Abashta"ئەبەشـتـا" واتە قانوون.

بازێک دەهاوێژین بۆ لاپەڕە ٢٠٨ لە ڕاڤەی "زند زەند" دەڵێ:

"زەند" لە Azanti بە واتای (شـرح بیـان گـزارش ڕاڤـە) وەرگـیـراوە. Zanti لە ڕیشەی Zan ی ئاڤێستا و Dan لە پارسیی کۆنەوە هاتووە کە "زانین" دەبەخشێ لەگەڵ پێشگری A "ئە" A-Zanti پێک دێت، لە تەفسیری پەهلەوی گۆڕاوە بۆ "زەند".

Matayanti "مـەت ئـایەنتی" سـیـفـەتە واتە "بازند بەزەند" (وەک بـەهـۆش، بەپارە. م.م.) "پازەند" لە تفسیری پەهلەوی Shnasa Kih هاتووە. بەڵام پێش بڕەوی زمانی پەهلەوی لە زۆر کـۆنەوە تەفسـیـرێکی هەر بە زمـانی ئاڤـێسـتـا نووسـرابوو لەگەڵ ئاڤێسـتـادا تێکەڵ بوو تا ئەوەی ئاڤێسـتـاخوونان شـەرحـەکەیان بە دەقی ئاڤێسـتـا زانی، ئا ئەم شەرحە زۆر لە دەقە هۆنراوەکانی ئاڤێستای شێواندبوو.

بە لای Dhalla وە وشـەی Azainiti "ئازەینتی" کـە لە مـەتـنی "یسنا" ٥٧: ٨، ٢٠ هاتووە و هـی زەمـانێکە زۆر دوور نەبووە لە زەمـانی "گاثاکان"، بـێ دوودڵیکردن بە تەفسیری ئاڤێستای دادەنێت کە بە زمانی ئاڤێستا کراوە.

تەفسـیـلاتی دیکە گەلێک بیندرێژە لەو لاپەڕانەدا، من تەنیـا ئیشم بە zan"زەن" هەیە کە سـەرچاوەی "زەند"ە و پێکەڵپێکە لەگەڵ "زانین"ی کوردی، تەنانەت دەنگی "ز"شی نەگۆڕاوە وەک کە لە فارسی بووەتە "دانستن".

٥٢- Ayangha

"ئەیەنگهـا" (پەراوێزی لاپەڕە ١٧٦ مـزدیسنـا...) هەندێک لە زاناکـان وشـەکـە دەبەنەوە بۆ ڕیشـــەی asan"ئەســـەن" کـــە لە ســـانسکریت بـە "ئاسن"ی تێ گـەیشـتـوون. د. ئونوالا، بـە تێبـینیی ئەم لایەنەوە، لە ڕێی شـوون و دروشـمی کۆنینەوە، دۆزینەوە و بەکارهێنانی ئاسنەوە سـەردەمی زەردەشت دەباتەوە بۆ ١٠٠٠-١٤٠٠ پ.ز. بەڵام ئەگەر وشـەکە بۆ برونز بچێتـەوە (وەک کە هەندێک وەهای بۆچوون) ســـەردەمی زەردەشت بەرەو گـەلێک کـۆنـتـر دەچێـتـــەوە. بەهەمـەحاڵ Asanی سـانسکریت و "ئاسن"ی کوردی بێ گۆڕان تێک دەکەنەوە. دیاردەیەکی بەرچاوە کە فـارسی پتر لـە کوردی دەنگی "س" دەگـۆڕێ بە "هـ". پەهلەوی بە پێچەوانەوە "هـ" دەگۆڕێ بە "س".

٥٣- Yaesh

"یەئیش": جۆش، جـۆشـان (ل. ٢٠٦ مـزدیسـنا). زۆر لە وشـەی ئاڤـێـسـتـایی

دەنگی "ی" کـە لە سـەرەتاوە بێت دواتر لە فـارسـی و کـوردی بە "ج" گـۆڕاون وەک: یەسنە – جەژن، یاماسپ – جاماسپ، یەو جۆ.

لەو لاپەڕەیەدا بەدەم شیکردنەوەوە هاتووە کە لە "مانەوی" وشـەی Yrdکە هەر لە "یەئیش"ەوە هاتووە بە واتای "ئێش" دێت. لەمەوە بۆم دەردەکەوێ کە Yaesh بە دوو ڕێگەدا بۆمـان سـەرەژێر بووە، جارێکیـان "ئێش" و جارێکیان "جۆش"ی بۆ هێناوین.

٥٤- (Afnivara, Afriti, Afrina ل. ٢٠٧ مزدیسنا...)

لە ڕیشـەی Fri بە واتای "خـۆشـویسـتن و کـەیف خـۆشـیکردن و سـتـایش" و "خـەڵقکردن" و "خـوێندن" هـاتوون و هـەر سـێـیـان "ئافـەرین" ڕادەگـەیەنن. لە سانسکریت Primati, Pri لەم ڕیشـەیەن. کە Fri بە واتای "خۆشـویسـتن" بێت، وەهـا دەزانم بە پێی دەسـتـوور، دەبێ "فریشـتـە" بە واتای "هـەرە خـۆشـەویست" چونکە لە "ڤـەهیشـتـە" دیتـمـان ishta سیـفـەتی باڵایە: Vahishta هەرە باش، Frishta هەرە خـۆشـەویست. ئەوەندە هەیە دەبێ Dri-Ishta یەک لە "i" یەکانی دۆڕاندبێ. ڕەنگە "پەری" خزمایەتیی لەگەڵ Pri, Fri هەبێت.

٥٥- Vareshna "ڤەرشنە". لە ئاڤێستادا بۆ "نێر" گوتراوە.

لە فـارسـی بە پێی گـۆڕانی دەنگی "ڤ" بـە "گ" بووەتـە "گـوشـن" (ل. ٣٠٩ مزدیسنا و ادب پارسی).

"گوشـن" لە کوردی بە "گون" ماوەتەوە بە بەڵگەی نێرایەتی. هەر لەو لاپەڕەیەدا دەڵێ Varshnay"قـوچ" (کـبش ی عـەرەبی) دەگـەیەنێ. "ڤـەرشـنـەی" دەکـاتەوە "بەران" لە کـوردی. پەڕینی "ش" لە وشـەی ئاڤـێسـتـایی بۆ کـوردی زۆرە، هەر تازە دیتـمـان "گوشن" بـووەتە "گـون". لەم وشـەیەدا "ڤ" گـۆڕاوە بە "ب" کـە هەردوویان دەنگی لێون و لە یەکدی نزیکن.

لە فـارسـی "بره – بەره" بە "بەرخ" دەڵێن. ئەمـیـشـیـان بە ناو و بە خـێزان و بە نەسەب لەگەڵ "ڤەرشنەی"ی "بەران" نزیکە چونکە کوڕی خۆیەتی.

٥٦- "ئاتەر، ئاتەرش" ئاگر

لە "مـزدیسنا و ادب پارسـی" هـەر لە لاپەڕە ٢٧٣ لە سـەر باسـی "ئاگر" دەڕوات. لە لاپەڕە ٢٧٤ دەڵێ لە ئاڤێسـتادا Atar و Atarsh هاتووە. هـەرچی پورداوده لە

لاپەڕە ٦٩ "فرهنگ ایران باستان" دەڵێ: ئاڤێستا Atr, Athr, Atere, Atar هاتوون Atar لە حاڵەتی فاعیلیەتی تاک دەبێتە Atarsh. دەشڵێ "ر" لە ئاتەرش کەوتەوە Agni خوای ئاگر بووە لای هیندییەکان (سانسکریت). دیارە "ئاگر"ی کوردی بۆ ئەم ڕیشەیە دەچێتەوە.

لەو لاپەڕانەدا خوێنەر سەر بە جیهانێکی پڕ سەروسەدا و هاتوباتدا دەگرێ لە باسی ئاگر و خزمەتچی ئاگر و هەموو سەروبەرێکی ئاگر کە چەندین مێژوونووسی کۆن و نوێ لە عەرەب و فارس و غەیر و چەندین نووسەر و شاعیر و بەهرەوەری بە خۆیەوە خەریک کردووە هەمووشی لە ئەلفی هەتا یێ، بە ماڵی فارس و فارسی داندراوە. لە لاپەڕە ٢٧٩ مزدیسنا دەخوێنیتەوە کە وا لە سەردەمی ساسانییان "اتشدان، ئاگردان، شوێنی ئاگر" بوو بە دروشمی میللی و لە سککەی پاشایانی ئەو خانەدانەدا نەقشی بەست... تا دەگاتە سەر باسی "توجیه ستایش اتش در حکمت اشراق" و لە چەندین کەسانەوە حورمەتی ئاگر بە فەلسەفە دادەنێت. بە نموونە قسە دەهێنێ لە سوهرەوەردییەوە کە لە گوتاری چوارەمی "حكمة الاشراق في بيان حكمة الكيف" گوتوویەتی: "ومن شرف النار كونها اعلى حركة واتم حرارة واقرب الى طبيعة الحياة"... هتد ل، ٢٨١ "مزدیسنا و ادب پارسی".

ئەمە دڵۆپێکە لەوەی لەبارەی ئاگرەوە نووسراوە. لەو هەموو بێنە و بەرەیە ناوی غەیری فارس لە نێواندا نییە مەگەر ئەوەندە کە لە لاپەڕە ٢٧٨ لە ژێر عینوانی "اتش در زمان مادها" بە چەند دێڕێک ئەوەندەمان تێ دەگەیەنێ کە لە "اسحق اوند"ی باشووری بێستوون نەخشێکی سەردەمی ماد ماوە دەچێتەوە بۆ سەردەمی هەشتەمی پ.ز ئێرانییەک نیشان دەدات بەرانبەر ئاگر ڕاوەستاوە و ئیتر کورد گوتەنی: ئاوێ بێنە و دەستان بشۆ.

هەڵبەت مەبەست پەرۆش خواردن نییە بۆ ئاگر. پەرۆشی من بۆ لە دەستدانی سەقافەتی قەومیمانە کەوا هەرچی بەر لە هاتنی ئیسلام بوو هەتا زەمانی زەردەشت و ئاڤێستا و پێش ئەوانیش کە پتر لە هەزار ساڵ درێژەی هەبوو تۆسکاڵێکی، پنۆکێکی، تاکە یەک پنتی بۆ کورد نەمایەوە. ئێمە ڕەعیەیەکی هەزار ساڵەی کەڕەواری نەخوێندەواری کەم ئیعتیباری تێ نەخوێندرایەوە بووین، قەتیش ڕێک نەکەوت پاش تێشکانی فارس بەرانبەر عەرەب ئێمە ببینەوە خاوەنی هیچ

شتێک. فارس سەرلەنوێ باوەشی بە سەقافەتی هەموو ئێرانی باستاندا گرت.

لە ناوتوێژی نووسینەکانی ئەو ١٠٢ لاپەڕەیەدا ڕووبەڕووی گەلێک وشە دەبین جێی لێکۆڵینەوەن بۆ گەیاندنەوەی زمانی ئێستاکەمان بە دەورانی کۆنی، لەمانە دوو وشەی گرنگی سەربە دینی زەردەشتە. لە پەڕاوێزی لاپەڕە ٣٥٦ مزدیسنا... باسی دابەشبوونی شەو و ڕۆژ لە زەردەشتیدا بە پێنج بەش دەکات. بەشی یەکەمی Havani هاڤەنی، لە ناوی "هاون"ەوە هاتووە بۆ دیارخستنی ئەو دەمەی کە گیای "هوم" لە مەراسیمدا بە "هاون" دەگوترێ.

بەشی دووەمی Rapithvina راپیڤینە سیفەتی داڕێژراوە لە Rapithwa راپیثوە بە واتای نیوەڕۆ و باشوور. دیارە Rapithvina کە سیفەتە دەبێتە نیوەڕۆژە، نیوەڕۆژەیی. ئەم وشەیە جەمە خواردنێکی نیوەڕۆژەم بەبیر دەهێنێتەوە لە زاری کرمانجی سەروو پێی دەڵێن "فراڤین". بە پێی ئەوەی کە دەڵێ ina پاشگرە بۆ وەسف. دەبێ وشەکەی کرمانجی سەروو بێ پێشگر "فراو یاخود فراوە" بێت. چونکە "ڕاثتوە" بە پاشگری ina بووبووە "ڕاپیثڤە"، واتە دەنگی "ڤ" بە جیرانەتی پاشگرەکە لە "و"ەوە پەیدا بوو:

ڕاپتڤینە کاتی نیوەڕۆ

فراڤینە نانی نیوەڕۆ

بەڵام نازانم "ڕاپتووە" و "فراوە" بۆ چ ڕیشەیەک دەچنەوە. بەشی سێیەمی ڕۆژ پێی گوتراوە Uzayeirina ئوزایائیرینە. ئەمە لە سێ کەرت پێک هاتووە:

Uz بە واتای هەڵگرتن

ayar بەواتای ڕۆژ، خۆر.

ina پاشگرەکەی وەسف.

تێکڕا ئەو دەمە دەگرێتەوە کە ڕۆژ ئاوا دەبێ.

کەرتی هەرە پێشەوە "uz ئوز" کە هەڵگرتن و هێزی تێدایە ئێستاکە لە سلێمانی بە "وزە" ماوەتەوە وەک کە دەڵێن: لە وزەمدا نییە.

بەشی چوارەم Aiwisruthrima- Aibigaya. کەرتی یەکەمی لە sur وەرگیراوە کە بیستن و بیستاندن و گۆرانی گوتن ڕادەگەیەنێ.

"ئەیبیگیە" دەبێ ئامرازی ئیضافەی "ئەیبی" و "ga-i" سانسکریت و "ga- y" ئاواز

خـوێندن بـێ کە گـاتـەکان لـەوەوە دارێژراوە. یاخـود Aipsruthim Aibga بە واتای نیوەی یەکەمی شەو.

بەشی پێنجـەم Ushahina. سـیـفـەتـە (بەهۆی ina لە Ushah بە واتای شـەبەقی بەیانی کـە کـۆتایی بەو بەشـە دەهێنێ یاخـود Ushahinی نیـوەی دووەمـی شـەو لە دەرکەوتنی ئەستێرانەوە هەتا بزربوونیان لە ڕووناکی بەیانی.

وادەزانم Sru بە واتای بیـسـتن "سـروش"ی لێ کـەوتووەتەوە. بە واتـای خـوێندن "سـرود، ستران"ی لێ وەرگیـراوە. لەگەڵ ئەمـەشـدا کە بیستن لە بەشـی یەکەمدا و "ga- y" گـاپاش لە بەشی دووەمـدا هـەبێ دەبـێ دەخلێکی بەسـەر بیـسـتنی گـاتەوە هـەبێ. ئـەمـــە دەڵێـم لـە ڕواڵـەتی ڕاگـــەیاندنی وشـــەکـــانەوە نەک لـە زانـینی دەستوورەکانی ئاڤێستاوە.

٥٧- Gatha

گاثا لـە لاپەڕە ١٩٥ هـەتا ١٩٨ مـزدیسـنا کۆنترین بەشـەکانی ئـاڤێسـتـایە لە ناوتوێژی یـەسـنادا هـاتووە لە سـانسکریتـیش Gatha هـاتووە. وشـەکـە "سـرود، نغم، شعر" ڕادەگەیەنێ.

من تەنیا لە گۆشـەی زمانەوە سـەیری "گاثا، گـات" دەکەم کە ئێستـا لە دزەییاتی "گــاس" هـەیە بە واتای بـانگکردن. لە حــەفـتــاکــاندا هـەژار و زەبیــحی و مـن لەو باوەڕەدا بووین کە گـاس، گات، گـاتا یەک شتن. لە گاتادا کە سـروود "چڕین" هـەبێ هـەر خۆیەتی لە دەنگ هـەڵبڕینی گاسکردندا دەردەکەوێتـەوە. گۆڕانی دەنگی "ث" بە "س" لە کوردیدا دەسـتوورێکی گشـتیی بنجییە. مـەگـەر لە هـەورەمـان دەنگی "ث" مابێت. هـەندێک کە دەڵێن "گازی بکە" هـەڵە دەکەن.

٥٨- Vispe- Ratavo ڤـیـسـپ ڕەتەڤـوو بـە واتای هـەمــوو ســەروەران. بەشـێـکی پاشکۆی "یسنا"ی ئـاڤێسـتـایە، بووەتە ڤیسپـەرد. (ل، ١٩٨- ٢٠٠ مـزدیسـنا و ادب پارسی).

Ratavo ئەو Ratuەیە قـسـەی لێ کـرا بـە واتای سـەروەر و گـەورە و لە کـوردی "رد" ماوەتەوە. کەرتی یەکەم Vispe سـەرنج ڕاکێشە.

وەک دەزانین دەنگی "ڤ"ی ئـاڤـێـســتـا زۆر جــار دەبـێــتــە "گ" لە کــوردی و فارسـیشدا . هـەروەهـا دەزانین دەنگی "س و ش" ئاڵوگۆڕ دەکرێن بەو پێیە کە بڵێین "گیشپ" زۆر نزیک بووینەوە لە "گشت" بە واتای هـەموو.

له چەژی کوردیدا دەنگی "ش" زۆر حەز بە جیرانەتیی "ت" دەکات. هەر لەم کێشەی گشت دەگوترێ: پشت، تشت، چشت، خشت، ڕشت، قشت، کشت، مشت، وشت.

٥٩- Berezi- Savngha بە واتای سوودی بەرز. ل، ٢٧٧ مزدیسنا.

وشەی Berezi هەردوو "e" بە بەرەوازی دەنووسرێن بەڵام وێنەی ئەوتۆیی لە چاپخانەکەماندا نییە بۆیە بەم شێوەیەی دەنووسم. کەرتی یەکەم "بەرز" بەدەقی کۆنیەوە ماوەتەوە.

Savangh بە سەیری لە ئەسڵی دوورکەتووەتەوە تا بووەتە "سوود". سەڤەنگە لە سوێند نزیکە تا سوود. ئەم نموونەیە کە جێی سەرپێچی نییە لە چییەوە هاتووە، یارمەتیدەرێکە بۆ سەلماندنی یەکبوونی "ڤیسپ" و "گشت" و وشەی ئەوتۆیی کە دەستووری دەنگ گۆڕانی زمانە ئێرانییەکان تێیاندا کاریگەر بووبێت.

٦٠- Airyama لە ڤیدای هیندی Aryama واتە ڕەفیق. ئەم وشەیە لە ئاڤێستادا بە چینی "ڕوحانی" گوتراوە. بەپێی ڤیدا دیارە Airyama ئەیریەما هەمان "یار"ی فارس و کوردییە کە "ڕەفیق" دەگەیەنێ. (ل، ١٧٩ و دواتر لە مزدیسنا...).

هەر لە ئاڤێستادا Xvaetush خڤەئیتوش بە چینی شەڕکەران دەگوترێ. واتای وشەکە بە "ئەندامی یەک کۆمەڵ" لێک دراوەتەوە. بەلامەوە زۆر ڕوونە کە لە کوردیدا "خۆیی، خۆییاتی" جووتی ئەم وشەیەیە. (درەنگتر قەوم و خویشم بەبیردا هات). چینی سێیەم Verezenyo, Verezeno هەموو "e" لە وشەکەدا وەرگەڕاوە) بە واتای فەلاح. دیارە وەرزێری کوردی پاش ماوەی ئەم "ڤرزنە"مەیە. ئەم ناوانە لە گاتاکاندا هاتوون.

د. معین دەڵێ: هەرچەند خزمایەتیی نێوان گاثاکان و ئاڤێستای دواتر بەرچاوە بەڵام ئاڤێستای دواتر درێژەی زمانی گاثاکان نییە. لە نموونەدا ئەم سێ چینە دەهێنێتەوە کە لە گاثاکاندا بەم شێوەیەی باس کرا، هاتوون. لە ئاڤێستای دواتر بە چینی ڕوحانی Athaurva گوتراوە کە لە ڤیدای هیند Atharva هاتووە. بۆ چینی شەڕکەر Rathashta هاتووە کە بیرخەرەوەی Rathestha ی ڤیدایە.

بۆ چینی Verezeno وشەی Vastryo Fshuyas "کشاورزی"ی فارسی هاتووە کە لە هیندی پەیدا نییە. ئەوەندە هەیە وشەی لێکدراوی Fshu-ya "چوار پێ، پا" کە لە

سانسکریت Pachu و لە ئاڤێستا Pasu وە لە کولانەی زمانەوە خۆ بە قەدیم دەنوێنن. لەم بەیەکدی گرتنانە سەرنجم بۆ دوو وشەیان، بە تیژی دەڕوات:

یەکیان Athaurva کە ڕوحانیی ئاڤێستای نوێ بوو، لەمەیاندا Haurva دەردەکەوێ کە لە (لاپەڕە ٥٧ فرهنگ ایران باستان) بە "تمام، کامل" لێک دراوەتەوە و من "ئیروو"ی کوردیی پاشماوەی ئەو دادەنێم. هەروەها "فرهنگ ایران باستان" لە لاپەڕە ٢١١ – Havrvastan- Patushبە قانوونی سەگی شوان لێ دەداتەوە. لە لاپەڕە ٢١٤ Pasush- Haurva بە سەگی بەر مەڕ لێ دەداتەوە کە گۆیا Haurva لە ڕەگی harەوە هاتووە کە بە واتای پاسکردنە. ئەم سەرنجەم دژی لێکدانەوەکانی پورداود و زاناکانی ئەورووپا نییە. دەستکورتی خۆمانم لێ مەبەست گرتووە کە ئەوەندەمان سەرچاوە لە لا نییە وەڵامی هەموو پرسیارێک بداتەوە. زانیشمان Fshu چوارە و Yaش پێ، پایە.

٦١- "چەثرو یوختە" بە واتای "چوار ئەسپە" (ل. ٢٥٠ فرهنگ ایران، پەڕاوێز ٦١) دیارە "چەپرو" ژمارە "چوار"ە، "یوختە"ش لە کوردیدا "یەختە"یە بە واتای ئەسپی خەساو. مەبەست لە عەرەبانەیە کە چوار یەختە ڕای بکێشن.

٦٢- Cakhra "چەخرە، چەرخ" (ل. ٢٤٥ فرهنگ ایران، پەڕاوێز ٥٥) "چەخرە" نموونەی ئەو وشانەن دەنگ تێیاندا پاش و پێش دەبن. لەم پەڕاوێزەدا نموونەی Sukhraش هەیە کە لە فارسیدا بووەتە "سرخ" لە کوردی "سوور، سۆر" نموونەی Vafra لە فارسی بووەتە "برف" لە کوردی جێگۆڕکێ لەو وشەیەدا نەبوە، تەنیا "ڤ" گۆڕاوە بە "ب".

وەها دەزانم "چەخرە"ی ئاڤێستا لە کوردیدا بە ڕێبازێکی گەشتی زماندا هاتووە، لە پێشەوە بووەتە "چەخرەک" کە ناوی ئالەتە، وەکو "کوتەک، دەستەک" دواتر دەنگی پێشەوەی سواوە و بووەتە "خەڕەک". لە دەیان وشەدا دەنگی سەرەتا پەڕیوە وەک "پەشوان" بووەتە "شوان"، "شناسایی" بووەتە "ناسین"، "هەناردن – ناردن"، "یەخستن خستن". وادەزانم لە پیشەسازیی کوردیی کۆن کە نوێمان هەر نییە – تەنیا "خەڕەک"مان هەبووە چەرخی سووڕابێ.

٦٣- Khraos "خرەئوس" بە واتای "خرۆش" (ل. ٣١٦ فرهنگ ایران...)

بولبول بە نەغمەی دڵکێش و خۆشی
گوڵزاری پڕ کرد دەنگ و خرۆشی

ئەم وشـەیە لە فـارسـیدا بووە بـە "خـروس = کەڵەشـێر". وشـەکە ئاڤـێسـتـاییـیە.
Kahrkatat"کـەهرەکـەتـات" کـە لـە ناوی دەنگەکـەوە هـاتووە، لـە ئاڤـێـسـتــادا بە "کـەڵەشـێـر" گـوتراوە. لـە شـەرحی ئاڤـێـسـتــا بە پەهلـەوی بووەتە "کـەرک". ئەم "کەهـرەکەتات"ە بە ناحـەزی کراوەتە ناوی "کەڵەشێر". ناوی دروست لە ئاڤێسـتادا بۆ کـەڵەشـێـر Pro-darsh بە واتای "زوو – بـین". لە نووسـینمـدا گـوتومـە وشـەی "کـەرەباب"ی بەری سـۆران کـورتکراوەی "کـەهرکـەباب"ە. دیتـمـان لە شـەرحی ئاڤـێسـتـادا "کەرک" ئەو "هــ"ەی پەڕیوە. بەوەدا "کـەرکەباب" دەمـێنێتـەوە. دەنگی "ک"ی دووەمـیش لەبەر قـورسی ڕۆیشـتووە بووەتە "کەرەباب" بە واتای "مـەلی نێر". کە بڵێین "کەڵەباب" وەک ئەوەیە بڵێین "کەڵەکەڵ" یان "بابەباب" چونکە "کەڵ" ، "باب" هـەردوویان نێرن کەچی "کەرەباب" دەبێتە "مەلی باب، بابانە".

ڕاستییـەکەی لە بەری بابانیشدا "کەرەشێر" دروستە بە واتای "مەلی شێر وەکو شێـر" هـەم لەبەر دەنگی بانگی بەرزی، هـەم لەبەر پۆپنە و بەڵغـەبابەی وەکو شـێری. دەنگی "ل – ڵ" هـیـچـیـان لـە ئاڤـێـسـتـا و لای هـەخـامـەنشـیـانیش نـەبوو، دواتر لە سـەردەمی ئەشکانییـان کـەوتە زمانی پەهلـەوی و هـەموو زمـانە ئێرانییـەکان. ئنجا هیچ سـەیر نییە زۆربەی ئەو "ل"ەی ئێستا لە کاردان بە ئەسڵ "ر" بووبن.

٦٤– Pro-Darsh"پرو دەرش" (ل. ٣١٦، ٣١٧ فرهنگ ایران باسـتان) ئەم وشـەیە لە ئاڤـێسـتـا ناوی دینیـیە بۆ "کـەرکـەباب، کـەرەباب". لە دوو کـەرت پێک هـاتووە: کـەرتی یـەکـەم Pro بەواتای "پێش، بەری" و لە چـاوگی Dares بەواتای "دیتن" کــە دەبێــتــە "بەری بـین زووبین" مــەبەسـت ئەوەیە بـەر لە هـەمــوو زیندوویەک ڕووناکاییی بەیان دەبینێ. ئەگـەر بە وشـەی لێکدی نزیک نـاوەکە وەری گـێڕینە سـەر کوردی دەبێ بڵێین "بەری دیتوو".

Darsh"دەرش" وەکو من بۆی دەچم خۆیەتی لە گوتەی کـوردی بەدەر دەکەوێتەوە کە دەڵێین "چاوم دەرکی ناکـات". ئـەم "دەرک"ە "دەرش"ە نەک "ادراک"ی عـەرەبی چونکە هـەر لـەگــەڵ چاودا بەکــار دێت هـەرچـەند دەشـێ پـەرە بە وشـــە بدرێت بۆ پـتــر لە مەعنای خۆی.

٦٥– "قەهرەمان، قارەمان" (ل. ٧٣ فرهنگ ایران..).

ئەم وشـەیە Kuhruman ی ڕاسـتە نەک "قـەهرەمان" بە واتای "کار ئەندێش" دێت. بەشـی یەکـەمی لە چاوگی Kar بە واتای "کـردن، کـار". بەشـی دووەمـی لە Man بە

واتای "ئەندێشە" دەچێتەوە بۆ Manah ی ئاڤێستا کە لە سانسکریت Manas دەگوترێ. لە پەهلەوی بووەتە Menishn و لە فارسی "منش" (مەنش) لە ئینگلیزی Mean و لە ئەڵمانی Meinen هەمان ڕیشەن. لە کوردی بە تەنیا نایەتە بیرم لە کار هاتبێ. بەڵام لە "دوژمن"دا ماوە بە مەعنای "دژئەندیش، بەدئەندیش".

لەو لاپەڕەیەدا "شادمان، پەشیمان، نەریمان" بە نموونەی Manah دەهێنێتەوە. "پەشیمان" لە پەهلەوی "پەشامان" بووە. گۆیا ئەو "ش"ە لە "س"ەوە گۆڕاوە. لە فارسی "پس" بە مەعنای "باش" دێت. وەک دیارە "پەشیمان"ی کوردی، کە فارسیش ئێستە هەر دەڵێ "پەشیمان"، ئەو Manah ی تێدایە. "نەریمان" لە ئاڤێستا Naire-Manah بە واتای "نێرمەنە" بووە. "مان" ی ئەم وشانە کە "مەن"ە ناشێ تێکەڵ بە "مان"ی "نیشتیمان"، "گورزمان" (Garo-Demana سرای ستایش دەگەیەنێ) "خانمان" ببێتەوە، چونکە لەمانەدا ئەو "مان"ە بۆ جێگە و خانەیە.

وابزانم "نەرمان" کە بە جێگەی نەرم و بێبەرد دەگوترێ بریتی بێ لە "نەرم – مان" بەڵام میمێکی پەڕیبێ لەبەر قورسی. لە لایەکی دیکەوە دەشێ لە "نەرمان" تەنیا "ان" پاشگر بێ وەک کە بە دوا چەندین ناوی جێگە و ئاواییدا دێت: خدران، حاجی ئۆمەران، ئاودەلۆکان، پلێنگان... هەمووی ئەو "ان"ە تێیاندا ئەداتی نیسبەتی جێگاکانە بۆ ئەسڵە ناوەکان. لە هەر ناوێکی ئەوتۆییدا "ان" دەستی نەدا بۆ کۆکردنەوە بێت، دەبێتە نیسبەت. لە: شێواشان، دووگۆمان، سێگرتکان... دا هی کۆکردنەوەیە. دواتر بۆ ئەوە چووم کە مادەم هەمیشە ناوی جێگە بەدەستەوە دەدات دەبێ دەلالەتی جێگەی هەبێ بەو مانایەی کە نیشانە یان ئەداتی جێگە بێ. نیسبەتەکەش هەر بۆ جێگەی دەباتەوە نەک بۆ نیسبەتی عادەتی.

وشەی "پاوان" نازاندرێ چ "ان"ەکی پێوەیە چونکە واتای "پاو" نازانین. "بانەمان، دارەمان، دیلمان" وەک دیارە "مان"ی "نیشتیمان"ی پێوە بێ.

٦٦– "هەناسە": ئەم وشەیەم لە خۆوە خستووەتە بە تیشکی ئەو دەستوورانەی لە نووسینی ئەورووپییەکانەوە فێریان دەبین.

وەک بۆم دەرکەوت "هەناسە" بریتییە لە "ئەن + اسە": لە لاپەڕە ١٩٨، ٢٢٣ی "فرهنگ ایران باستان" بە دوو جاران ئەم وشەیەی لێکدراوی "ئەن + اسە" دەچێتەوە سەر یەک. "ئەن an" لە ئاڤێستادا بە نەفەسکێشان گوتراوە. "اسە، ئاسە asa" لە ad وەرگیراوە کە مەعنای خوارد دەگەیەنێ. "ئاسە" کەرت فاعیلی لێکدراوە

وەک کە دەڵێ نانخۆر.

"ئەن + ئاسە" دەبێتە "هەواخۆر، نەفەسخۆر". لە وشەی "کرگس"ی فارسی کە لە ئاڤێستادا Kahrkasa" کە هرکاسە" بووە بە واتای "تەیرخۆر" ئەم "ئاسە"یە کەرتی ناوی فاعیلی لێکدراوە. "ئاش" بە واتای "چێشت" لەو ڕیشەوە هاتووە. کە دەگوترێ "لە ناشتا لە خورێنی" دەکاتەوە "نائاس".

٦٧- Amaretat"ئەمەرەتات" مانگی "امرداد" لە ساڵنامەی فارسی. بەشی کۆتایی tat دەکاتەوە "داد - عدل". بەشی بەرایی، ئەویش لە دوو کەرت پێک هاتووە: " Aئە" کە نەفیە و maretatبە واتای "مردەنی شیاوی مردن" لە چاوگی mar "مەر"ی ئاڤێستا و فورسی هەخامەنشی هاتووە بە واتای "مردن". بە هەر سێ کەر واتاکەی دەبێتە "دادی نەمر". "مەردم"یش لەو چاوگەوە هاتووە لەو ڕووەوە کە هەموو کەس دەمرێت. لە هەخامەنشی Martiya"مەرتییە" و لە ئاڤێستا Ma-sha"مەشە" و Mashya"مەشیە" و Mashyaka"مەشیاکە"ش بە واتای "مەردم" هاتوون (لاپەڕە ٥٩ فرهنگ ایران باستان).

٦٨- Paitidana "پەیتی دانە" دەمامکێکە بابای ڕوحانیی زەردەشتی لە کاتی خۆشکردنی ئاگر دەیگرێتەوە نەکا بە هەناسەی پیسی بکات (ل ٣٠٠ مزدیسنا و ادب پارسی). وشەکە ئاڤێستاییە Paiti پێشتر باس کرا کە "ضد و خلاف" دەگەیەنێ و "پەیت" و "پێچە" یەکبوونیان بە تەواوی ئاشکرایە چونکە "دمامک" و "پێچە" یان "پەچە" شتێکن. "پەچەکەت لادە - دمامکەکەت لادە".

٦٩- "اتشکده اذر کده" (ل. ٢٩١ مزدیسنا و ادب پارسی).

لە ئاڤێستادا وشەیەک پەیدا نییە یەکسەر "اتشکده خانەی ئاگر" بەدەستەوە بدات. تەرکیبی "ئاتەش کەدە": "ئاتەش" دیارە چییە. "کەدە" خۆی لە "کەد" وەرگیراوە بە ڕێژەی نیسبەت. "کەد" لە ڕیشەی Kata ی ئاڤێستا هاتووە کە ئەویش لە ڕەگی Kan وەرگیراوە، کە "هەڵکەندن" دەگەیەنێ. "کەندە" "خندق"ی عەرەبی و "کەلکەتا" (شاری ناوداری هیند) لە سانسکریت لەو ڕیشەوە هاتوون. "کەلکەتا" لێکدراوە لە Kalik کە ناوی "رب النوع"ێکە و لە Kata بە واتای "سەرای خانە": "سەرای کەلیک".

Kata لە ئاڤێستادا بەم مەعنایانە هاتووە: "اطاق، مخزن، سرداب، محل حفظ لاشە" (ل. ٢٩٢ مزدیسنا). "اتشگاه" بریتییە لە جێگەیەکی ئاگری لێ دەکرێتەوە.

لە ئاڤێستادا لە بری "گاهـ" Gatu "گاتوو" هاتووە. لە کوردیدا "ئاگرگە – ئاتشگاە"ە.

لەم چەند دێرانەدا زانیمان کە ئاڤێستا کتێبی ئاینیی زەردەشت، "ئاتەشکەدە خانەی ئاگر" ئاگرەکەی تێدا نەهاتووە.

٧٠- Apa-Navaya "ئەپە ناڤەیە" (ل. ٢٤٨ فرهنگ ایران باستان، بە پەراوێز راڤە کراوە).

Apa "ئاو". Navayaبە فارسی "ناو" بە واتای شتی وەکو بەلەم، کەشتی کە لە ئاودا دەڕوات. تێکرای "ئاوی کەشتی"، "ناو" تێدا ڕۆ دەگەیەنێ. لە فرەنسەیی Eau Navigable هەمان وشەیە. لە ئینگلیزی هێزی دەریایی Navy پێ دەڵێن و سەفەری بەحر Navigation.

لە فارسیدا "کەشتیەوان" پێی دەگوترێ "ناخدا – ناخودا" تومەز "ناوخودا" (خاوەن ناو)، لێی قرتاوە، نەک ئەوەی "کەشتیەوان" – "بێ خودا" یاخود "پشت لە خودا"یە.

"ناو" لە کوردیدا بەو واتایە دەنگی نەداوەتەوە چونکە کوردستان دەریاشی نییە و ئاوەکانیش خوڕن هی کەشتی تێدا گەڕان نین بۆیە وشەکە وەجاغی کوێربووەتەوە. لە کوردستان کەڵەک هەر بۆ پەڕینەوە نەک سەفەر پێکردن، بەکار دێت. لە تەقتەق بەرەژێر ئنجا بۆ بارکردن و ڕاگوێستن هەڵدەبەسترێ.

٧١- Maoiri "مەئوئیری". "مێروو" لە فارسی "مور" (موور) (ل. ١٩٨ فرهنگ ایران باستان). لە ئاڤێستادا ناوی دوو جۆر مێروو هاتووە. یەکیان Dujaini بە وەسف بۆی بەکار هاتووە بە واتای "بەدنەفەس". ئەوی دیکەیان "دانووکەرشە، دانووکێش" وشەکان کەمێکیان گۆڕان بەسەردا هاتووە جگە لە "دژ، دانوو" کە هەر بە دەقی خۆیان ماونەتەوە.

٧٢- Makhshi "مەخشی، مێش". لە فارسی "مگس" (مەگەس) نەختێک گۆڕان وشەکەی کردووەتە Moskito بە واتای "مێشوولە – پێشکە". سوانی "خ" لە هەندێ وشەی ئاڤێستا بۆ کوردی و فارسی بەرچاوە، وەک: "خشەپ شەو"، "خشەترە – شارشاە". لە "دانووکەرشە"ش قرتانی "ر" لە "کەرشە" نموونەی هەیە وەک کە دیتمان "دەرس" ئەو "ر"ەی دۆڕاندووە تا بووەتە "دێتن" (ل. ١٩٨ فرهنگ ایران باستان).

٧٣- Madhakha "مـەذەخـە": "كلۆ" لە فـارسـى "ملخ مـەلەخ". ئەم وشـەيە بـە "كلۆ" نەگوتراوە چونكە لە هيچ وشەيەكدا هاوبەش نين بەلام لە جۆرێك "كلۆ" كە پێی دەڵێين "مـسكە" هاوچوون و نزيكيـيـان لە يەكدى ئاشكرايە. ئەوەی شـايەنی باسە "كلۆمسكە" لە ولاتی كورد و ئێرانيان خۆولاتييە و لە دوورەوە بۆی نايەت لەبەر ئەمە سەير نييە لە سـەرەتاوە ناوەكە بۆ ئەو جۆرە داندرابێت. "مەدەخە - مسكە" (ل. ١٩٩ فرهنگ ايران باستان).

٧٤- Kasyapa "كەسيەپە": لاكپشت، كاسەپشت، سوراخپا، سولاخپا، كيسەڵ.

وشەی "كەسيەپە" لە "سولاخپا" و "كيسەڵ" نزيكە. "سولاخپا" بووەتە "سلحفاة".

لە سـانسـكريت "كشـيپ" لە فـارسـيدا بووەتە "كـەشـەف". "كشـيپ" "كەشـيـەپە" دەخوێندرێتـەوە. "كيسـەڵ" "باخـە"شی پێ گوتراوە، لە شيـعرى نالی هـەيە: "نەك بەو خمی نيلە كە دەكا باخە تيمساح".

"باخـە" لە "قـوربەقـە"دا بووەتە "بەقـە" لـە كـورديش "بۆق" لەو وشـەيـەوە هـاتووە، هـەرچەند دەفتەرنفووسی گۆڕاوە (ل. ١٩٩ فرهنگ ايران باستان).

ئەم چەند جـانەوەرەوە و هـی ديكەش وەكـو مـار، مـشـك... كـە زەرەربـەخـشـن لە ئاڤێسـتـادا پێيـان گوتراوە: "خـرەفـسـتـرە" كـوشـتنيـان بە فـەرمـانی ئاسـمـانی ژمێردراوە، تا ئەوەی پياوی دينی دەبێ "خـرەفسـترەغـەن" ی هەبێ بۆ كوشـتنيـان (بنواڕە لاپەڕەكانی ١٨٣، ١٨٦، ١٩٨-٢٠١ فرهنگ ايران باستان).

٧٥- Karito-Dasu "كەرتو داس" (ل. ٣٢٠ فەهنگ ايران باستان).

ئەمـيش ناوی "كـەڵەباب"ە. Kareto واتە "كـێـرد - كـارد". Dasu شـەرح نەدراو بەلام بە پێی ئـەوەی دەڵێ مـەبەست لە "چنگـاڵ چەنگاڵ"ی كەڵەشـيـرە دەبـێ نينۆكی بێت. "داسـوو" لە كـورديدا بە "نينۆك" نەزاندراوە يـان من نەمـبـيـسـتـووە، بەلام "داسوو" بە سيفەتی تيژييەوە بە بـرژۆڵەی گوڵە گەنم و جـۆ دەگوترێ. دوور نييە لە بنەڕەتدا هـەر ئەم "داسوو"ە بێت. "داس"يش لە "داسوو" نزيكە.

٧٦- Tighri "تيـغـری" لە هەخـامـەنشی Tigri واتە "تيـر"، چ لە كـوردی و چ لە فارسی (ل. ٥٨ فرهنگ ايران باستان).

٧٧- Madha "مەی شەراب" (ل. ٤٣٢، ٤٥٨ مزديسنا)

وشەكە ئاڤێستاييە بەلام ناوی شـەرابی ترێی تێدا نەهاتووە، تەنيا مەدحی ئەو شـەرابـەی تێـدايە كـە لـە ڕووەكی "هوم" وەردەگـيـرێ و بـە دەرمـانی دادەنێ. لە

"ڤـەندیداد" کە بـەشـێکی ئاڤـێـسـتـایە "مـەذومـەنت" بـە سـیـفـەت هاتـووە بۆ هەندێ خـواردن. "مـەذومـەنت مـەی مـەنت" وەکـو "هۆشـمـەند". "مـەذە" هـەر خـۆیەتی بووەتە "مەزە" چ لە کوردی و لە غەیری کوردیش بێ. "مەدومەن"یش دەکاتەوە "مەزەدار".

لە پەڕاوێزی لاپەڕە ٤٣٢ هـاتووە "مـیمند"، "میمند" شـارێکی ناسـراوە لە هـەرێمی غەزنە کە خواجەی گەورە "ئەحمەد حەسەن میمەندی" وەزیری "سوڵتان مەحموودی غەزنەوی"ی پێ هەڵدەدرێتەوە.

لە حـیکایـەتەکـانی نێـوان کـوردەواری دەگـوترێ "حـەسـەن مـەمـەندی حـەسـەن مـەمەند" تومـەز "مـیمـەندی" نیسـبـەتە بۆ "میـمـەند". حـەسـەن کوڕی ئەحمەد خـەڵقی "مەیمەند".

٧٨- Rta "ڕتە" لـە شــەرحی نـاوی مـانـگی "اردیبــهـشـت" چ "فــرهنگ ایران" چ "مـزدیسنا" دەڵێن (ڕتە و ئەشـە)ی ئاڤـێسـتا یەک ڕەنگن. مزدین بە "نظم نیکو حـقـیـقت"ی لێ داوەتەوە. "فـرهنگ ایران..." بە "درسـتی، راسـتی، پـاکی" لێ دراوەتەوە. "فرهنگ ایران..." لە لاپەڕە ٥٩ دەڵێ مانگی "اردیبهشت" بریتییە لە دوو کـەرت، یەکەمـیـان لە Ereta=Areta=Erta لە سـانسـکریت rta... بەو پێـیـە دەبێ Arta و خـزمـەکـانی لە ئاڤـێسـتـا و سـانسکریتـدا بە واتای "ڕاسـتی – ڕاست" بن و "ڕاست" لەوانەوە کەوتبێتەوە.

٧٩- asnya azan- سیفەتە لە "ئەزەن" وەرگیراوە. (ل ٣٥٦ مـزدیسنا...) پێشتر گوتم شەو و ڕۆژ لە ئاڤێستادا بە پێنج بەش دابەش بووە، هەر بەشە پێی گوتراوە As-nya کە پێ دەچێ نیسبەت بێ بۆ Azan وەک کە بڵێی "ئەزەنی" (Azan بە واتای "ڕۆژ" هـاتووە م. م.) Asnya دواتر بـووەتە "گــاە" (لە پارسـی "گــاه" لە پەهـلەوی "گاس")، (وابزانم لە کوردیی سەردەمدا "کات" ئەو "گاە"یە م.م).

Azan"ئەزەن" بـە واتای "ڕۆژ" بۆ وشــەیەکی کــوردیم دەباتەوە، لە وێنەدا بـە خــزم دەچێت، واتاکـەشـی هـەر "ڕۆژ"ە یان بە ڕۆژەوەیە. دەڵێن "گـزنگی ڕۆژ، خــۆر" هـەر دەڵی "ئەزەن – گـزنگ" یەک ڕیشـە بن. وەک دەزانین "گـزنگ" هـەر بـۆ "ڕۆژ" بەکـار دێت.

٨٠- Agyari"ئەگیار" (ل. ٣٥٥، ٣٥٦ مزدیسنا).

قسـە لە زانای زمـان دارمـسـتـیـتر دەهـێنێ کە گوتووەتی دوو جۆر "ئاتەشکەدە" هـەیە، پـەرسـتـگەی گـەورە "اتش بهـرام"ی پێ دەڵێن، پـەرسـتـگەی بـچـووک "ادران"

یاخود "اگیاری Agyari"ی پێ دەڵێن. لە شاری بۆمبای سێ "اتش بهرام" و سەد "اگیاری"ی هەیە.

ئەوەی مەبەستە لێرەدا لایەنی زمانە: Ag کە لە Agni دا هەیە خۆی سەرچاوەی Agyari یە کە سیفەتە. Ag بە واتای "ئاگر" ە (پەڕاوێز ٩، لاپەڕە ٣٥٥ مزدیسنا) دیارە Agyara, Agna لای زەردەشتییە پارسەکانی هیندستان بەکار دێت کە پێوەندییان بە سانسکریتییەوە پترە لەچاو فارسەکانی ئێران.

بۆ ئێمە گرنگ ئەوەیە کە "ئاگر"ی کوردی لە ڕیشە هەرە کۆنەکانی زمانی هیندی ئێرانی بەدەر دەداتەوە، بگرە دەچێتەوە بۆ سەردەمی هیندی ئەوروپایی کە جارێ لە یەکدی دانەبڕابوون. لە ئینگلیزی Ignition, Ignite چاوگ و فیعل بە واتای "سووتان" لەو Agni و تاقمەکەی بە سەرچاوەیک هاتوون. لە فرەنسەییشدا هەمان وشە هەیە، ڕەنگە لە زمانەکانی دیکەی ئەورووپاش هەر هەبێ.

٨١- Suna "سونە". ئەم جانەوەرە یەکێکە لە "خرەفسترە"ی باسکراو. لێرەدا بە نیازێکەوە لەسەری دەنووسم: "فرهنگ ایران باستان" لە لاپەڕە ٢٠٠ دەنووسێ "سن" لە ئاڤێستادا Sûnیە. زانایانی ئەرووپا چونکە "سن" لە وڵاتیاندا نییە سەرەدەریان نەکردووە چییە. بارتۆلۆمی بە جاڵجاڵۆکەی داناوە. گومان نییە لەوەدا کە ئەم جانەوەرە خۆیەتی کە لە ئێران پێی دەڵێن "سن". لە مەهاباد (ساوجبلاق) "سین" و لە کوردستانی ئێران "سون"...

لێرەدا پورداود ناوێکی سابڵاخ، مەهاباد، دەهێنێت و کوردستانی ئێرانیش دان پێدا دەهێنێ هەرچەند بە پێی سنووری ئیستانەکان مەهابادی لە کوردستان دەرهاویشتووە. پورداود باسی نەشارەزاییی ئەورووپاییەکان دەکات لە "سن" کەچی خۆیشی خەبەری نەبووە Pasu لە کوردیدا "پەز" ماوەتەوە، "بەرسەم"یش "بارێزە"یە...

٨٢- Caretô-Drâjô"چەرەتوو دراجوو" (ل. ٢٢٥ فرهنگ ایران...) وشەیەکی ئاڤێستاییە. "دارجوو" بە واتای "درێژ"ە. مەبەس شیکردنەوەی "چەرەتوو"ە.

"چەرەتوو" بە مەیدانی غاردانی ئەسپ دەگوترێ. لە تەفسیری "زند اڤیستا"دا کراوەتە "اسپراس ئەسپراس". هەندێ زمانەوانی کوردی وەهایان دانا کە لە وشەی "اسپراس"دا کەرتی "راس" بۆ Race بە واتای دەمار و ڕەچەڵەک دەچێتەوە. لەوەوە وەهایان زانی کە "ڕەسەن"ی کوردی بۆ ولاغی "أصیل" لەو "راس Race"وە هاتووە.

"فرهنگ ایران..." لە شەرحی وشەکە دەڵێ "اسپراس" بریتییە لە "اسپ + راس".

ئەم "راس" ە پەهلەوییە بە واتای "ڕێگە" دێت، کە لە فارسیدا بووەتە "راه".
"اسپراس" لە فارسیدا بووەتە "اسپریس" بێ ئەوەی بچێتەوە بۆ "اسپ راه". لەمەوە دەردەکەوێ "ڕەسەن" چ پێوەندیی بە Race و "ڕەگەز" و "دەمار"ەوە نییە.

من دەمگوت و ئێستاش دەڵێمەوە "ڕەسەن" کە بۆ ولاغە، لەوەوە هاتووە کە ولاغی پەسەند بەرەڵڵا ناکرێت و بە پەت دەبەسترێتەوە. پەتەکە پێی دەگوترێ "ڕەسەن". ولاغی ڕەسەن بە ئەسڵ لە "ولاغی سەرپەت، سەرڕەسەن" هاتووە. ولاغێکی لە ڕەوە بەرەڵڵا بکرێت "ڕەوەکی، ڕەمەکی"پێ دەڵێن. وەهام دەزانی "ڕەمەکی" هەر خۆی لە "ڕەوە" و "ڕەمە"ی ئاژەڵ هاتبێ، بەڵام لە کتێبی "تأریخ زبان فارسی"، د. ناتلی خانلری، دیتم "ڕم" بە عمومی خەڵق دەگوترێ واتە "ئاپۆری خەڵک" کەواتە شێوازی ڕەمەکی لە نووسین و لە هونەر دەبێتە شێوازی عادەتیی نێوان خەڵق.

٨٣- Dahyu. لە هەخامەنشی بە "وڵات" گوتراوە بەڵام لە ئاڤێستادا Dakhyu هاتووە (ل. ٦٠، ١٣١ فرهنگ ایران). ئەم وشەیە لە فارسی بووەتە "دە" لە کوردی "دێ" زۆر جارانیش "لادێ" دەگوترێ. ناوی "دهۆک" دەچێتەوە بۆ پتر لە ٢٦٠٠ ساڵ پێش ئەمڕۆ. "دهۆک" بریتییە لە "دەخیوک".

٨٤- "دەبیری" = خەتی نووسین (ل. ١٠٢-١٧٧ فرهنگ ایران باستان)، لە لایەن زمانەوە لێی دەدوێین:

وشەکە لە بنەڕەتدا سۆمەری بووە Dub گوتراوە بە واتای "تەخت" و "خەت". ئەکەدییەکان کردیان بە Duppu, Tuppu لە ئارامی بووە بە "دووپ" هەر بە واتای "لوحة، صفحة" دواتر لە عەرەبی بوو بە "دف" لە ڕێی بابلییانەوە وشەکە کەوتە ناو ئێرانییانەوە. هەخامنەشییەکانیش بە "دیپی"یان وەرگرت. ئەم وشەیە لە نووسراوە زەقەکانی بێستوون، هی سەردەمی داریوش هەیە (٥٢٢-٤٨٦ پ.ز.) هەروەها کوڕەکەی داریوش کە ناوی خشایارشا بوو (٤٨٦-٤٦٥ پ.ز.) لە بەردێکی لای وان نووسیوەتی "دیپی". لە پەهلەوی گۆڕانی بەسەردا هات بووە "دیپیریە ـ Dipirih". بێگومان "دیپیر" سووککراوەی Dipivar ی پەهلەوییە چونکە لەسەر ئەنگوستیلەیەکی دەورانی ساسانییان Dipivar نووسراوە. (ئەم ڕێژەیە لێک دراوە وەک "بەهرەوەر، بەختەوەر..." م.م.)

ئەو خەتەی ئاڤێستای پێ نووسراوە پێ گوتراوە "دین دەبیری" هەندێک وەهایان زانیوە "دیپیری" و "دەفتەر" یەک شت بن، بەڵام "دەفتەر" لە یۆنانییەوە هاتووە.

Diphthera له یۆنانی به "پێست" دەگوترێ. چونکه له کۆنەوە بەسەر پێستەوەیان دەنووسی ناوەکەی بۆ کتێب ڕۆیی به "دەفتەر". هێرۆدۆت دەڵێ: یۆنانەکان بەپێی دابی کۆن به کتێب دەڵێن Diphthera چونکه کاخەز کەمە لەسەر پێستی بزن و مەڕ دەنووسن. لەمەوە دیارە وشەکانی "دەبیر، دەبیرستان، دەبستان، دیباه، دیبا، دیباچە، دیوان" هەمووی لەو ڕیشەیەن. "دیوان" له ئێرانەوە بۆ فرەنسەیی چوو بووە Douane بە واتای گومرگ. کۆتایی قسەکانی "فرهنگ...".

له ڕووی زمانەوە ئێمەی کورد هەر هەندەمان پێوەندی به وشەکەوە هەیە کە له سەرەتاوە بە نووسینی ئاڤێستا گوتراوە "دین دەبیری". وشەکەش نه هی فارسە نه هی کورد. "دەبیری" سۆمەرییە و "دەفتەر"یش یۆنانییە. هەردوو وەک ڕادیۆ و تەلەفۆن هی هەموانن. (بە درەنگەوە زانیم له بەری بادینان وشەکە شێوەی زیندووی هەیە).

٨٥- Mâra "مارە" (ل. ١٩٨ فرهنگ ایران...). سانسکریتییە بە واتای "مار" و "مرێنەر". لە ئاڤێستادا Mairya بە "مار" گوتراوە بە واتای زیانکار و نەهێڵ. له چاوگی mar وەرگیراوە کە دەکاتە "مردن".

٨٦- Zaena "زەینە - زەئینە" (ل. ٢٦٦ پەراوێز ٩٣، فەرهنگ ایران...) له ئاڤێستادا بە "چەک، سیلاح" گوتراوە. "چەکدار" = Zaenavant.

له وشەی "تەبەرزین" ئەم واتایەی پێوە ماوە، بە دەم ڕۆژگارەوە واتای گۆڕاوە بۆ "زین سرج". دیارە گرنگیی ئەسپ کە چەکداری سوار بووە وەهای کردووە Zaena بۆ ئەو ماڵ بێ بە "زین" لەچاو جلوجۆڕ و کورتان.

٨٧- Xvarenô, Xvarenah "خڤەرنوو، خڤەرنە" (ل. ٤١٢-٤٢٤ مزدیسنا و ادب پارسی).

ئەم وشەیە ئاڤێستاییە بیرخەرەوەی Hvarnah ی ئێرانی کۆنە. له پەهلەوی Xvarrehله "پازەند" Xvareh. له فارسی "فر، فرە"ی لێ هاتووە. وشەکانی "فرخ، فرخندە، فرخان، فرهی" لەم ڕیشەیەن.

واتای Hvarenah وەها پێ دەچێ "شتی دەستکەوتوو، خواستە" بووبێ دواتر بووبێتە "شتی چاک، ویستراو" کە بووەتە "فرایزدەی" گەلێک واتای بەخشیوە: هۆش، زانست، داد، ڕووناکیی گیان و پاکیی لەش، گەورەیی نژاد... (کتێبی "مناهج الطالبین"، علی بن الحسین له ٧٧٨، ٧٧٩ی ک. داندراوە- ل ٤١٦ مزدیسنا...)

لە کوردیدا "فەڕ" لە پەڕاوێزێکی بەرتەسکدا بەکار دێت، دەگوترێ: بێفەڕ، فەڕی بزر بێ، فەڕت خواتەوە، بەدفەڕ... هەمووشی شکاندنەوەی تێدایە. وشەی "نافرەجا" لە "نافرجان" هاتووە. "فەڕ" بە واتای "شکۆ"ش دێت، وەک: فریرانی، فرکیانی.

لە ئاڤێستادا Kavaenem Xvarenô بە واتای "فەڕی کەیانی"یە. "کەی" لە کۆندا "کەڤی" بووە (ل. ٩٤ فرهنگ ایران باستان). لە کوردیدا "کەی" دوور لە Kavi لەقەب بە واتای "خانە، ماڵ" دێت. لەمەوە وشەی "کەوی، کەیی" بە واتای دەستەمۆ و ڕام کەوتووەتەوە. "کەی"یش ڕاستترە. وا دەزانم "کەیل" کە بە خانوو یان چاوەخانووی سەرنەگیراو دەگوتری بریتییە لە "کەی + ل" وەک کە لە گەلێک وشەدا ئەم لامە کەمایەتی یاخود ناتەواوی دەگەیەنێ، "کاک – کاکل"، "گچکە – گچکەل".

"فرە" لە کوردی واتە "زۆر"، ڕەنگە لەو "فەڕ"ەوە هاتبێ. لە ڕواڵەتدا "فرە" لەگەڵ "فرا – پرا"ی فارسی هاوڕیشە بن بەڵام "فرە – پرا" بە واتای "پێش و بەرایی" دێن (ل. ٥٤، ٨٥، ٣١٧ فرهنگ ایران باستان). "فرە" ئەو "فرەوانی"یەی تێدایە کە لە "فەڕ"دا هەیە. وشەی "فرەوان" شایەدی بۆ ئەم لایەنە دەدات. "فرە"ی کوردی و Very ئینگلیزی یەک شتن. "فرەخاس very good".

"فەرهەنگ" خۆی لە ڕێی ئاڤێستاوە دەزاندرێ سەرچاوەکەی چییە: "فەر" لە "فرا" بە واتای "پێش" هاتووە. "هەنگ" لەو وشە هەخامەنشیانەی ماونەتەوە پەیدا نییە بەڵام Thang لە ئاڤێستادا بە واتای "کێشان، ڕاکێشان" – نەک "وەزن" کردن – هاتووە، بەو پێیە "فەرهەنگ" دەبێتە "بەرەوپێش کێشان – بردن". وشەی "ثەنگ" بە پێی گۆڕانی دەنگی "ث" بە "هـ" بووەتە "هەنگ" وەک کە "میثر" و "چیثرە" بوونەتە "میهر" و "چیهر". بەر لە چەندێک وشەی "هەناو" هات. بەلامەوە لەگەڵ زمانی هەرە کۆنمان پێوەندیی هەیە.

٨٨– "هەناو". وەک بۆی دەچم "هەناو" لە "هەن + او" پێک هاتووە. "هەن" ئەوەیە کە لە "هەناسە"دا شەرح دراوە. "هەن" لە "ئەن"ی ئاڤێستایی هاتووە بە واتای "نەفەس".

کەرتی دووەمی "هەن + او" – واتە "و" ئەوەیە کە هەیە. "هەن" هەرچی بێت "او" هەر دەمێنێتەوە بۆ پرسیار و لێتۆژینەوە. ئەو "او"ە پێوەندیی بە "او"ی وەک "ماستاو، نیسکاو.."ەوە نییە کە ئاوی خواردنەوەیە، بە نموونە لە "زاراو، هاراو..."دا هەمان "او" ی "هەناو" هەیە. پاشگرێکە بە دوا وشەی کوردیدا دێت،

دەشێ دەنگی تێدا گۆڕابێ وەیا لێی سوابێ. پاشگرەکە دەبێ لێی بتۆژیتەوە بەڵام فەراحی و لەبەر یەک کشانەوەیەکی تێدایە سەلیقە هەستی دەکات. "هەناو" شوێنێکە هەناسەی تێ دەچێت. بەبیرمدا نایەت خزمایەتیی لەگەڵ هیچ وشەیەکدا هەبێت وەک کە لەگەڵ "هەن ئەن"دا هەیەتی.

٨٨- Varecah "ڤەرچە" ئاڤێستاییە لە سانسکریت Varcas "ڤەرچەس"، لە پەهلەوی Varc "ڤەرچ". (ل. ٤٢٤ مزدیسنا و ادب پارسی). Varecavant "ڤەرچەڤەنت" سیفەتە بە واتای ڤەرجەمەند. لە کوردیدا بەرژەوەند هەمان "ڤەرچەڤەنت"ی ئاڤێستایە بەڵام لە ئاوەڵناوەوە بووەتە ناوی واتا. ئێستا لە کوردیدا "بەرج" کە بنەمای بەرژەوەندە خۆی بووەتە ئاوەڵناو. دەگوترێ "بە نیوەی نرخەکەشی ڕازی بم هەر بەرجە".

Varecahبە واتای "هێز" هاتووە. "ڤەرچەڤەنت" خاوەن هێزە. دواتر لە تەفسیری دینی وشەکە بووەتە Gurz, Gurj, Guraza, Guraja بە گۆڕانی دەنگی "ڤ" بۆ "گ" هەمووشی بە واتای "ورج، ارج، برز، بزرگی..." (ل. ٤٢٥ مزدیسنا...).

٨٩- Hakhâ-Manish "هاخەمەنش". سەری زنجیرەی بنەماڵەی هەخامەنشی کە شاهنشاهییان لە "ماد" ستاند.

لە لاپەڕە ٧٤ "فرهنگ ایران باستان" ناوەکەشی کراوەتەوە Hakha لە ئاڤێستا و فارسیی کۆندا "دۆست"ی بەخشیوە. وەنییە چ پێوەندیی وشەکە بە کوردیی خۆمانەوە هەبێ بەڵام لەبەر دوو تێبینی لەسەری دەنووسم. تێبینیی یەکەم ئەوەیە Hakhâ بە واتای دۆست لەگەڵ "اخ"ی عەرەبی چ لە ڕووی فۆرمەوە بێت و چ لە ڕووی ڕاگەیاندنەوە زۆر لە یەکدی نزیکن. تۆ بڵێی لە بنەڕەتدا یەک شت بن؟ کامیان لە کامی وەرگرتووە؟ یاخود ڕێکەوت وەهای کردووە؟ نازانین.

من لە نووسینی دیکەمدا گوتوومە Aی ئەداتی نەفی لە زمانی ئاڤێستا لەگەڵ "همزة الاسقاط"ی عەرەبی کە ئەویش هی نەفییە چ خزمایەتییان هەیە؟ دیتمان Panti بووە Apanti کردی بە "بێ ڕێ". لە عەرەبیشدا "أعذر" بووە "عوزری نەهێشت". "أفلس – فلسی پێ نەما". پرسیارەکەمان بێ وەڵام دەمێنێتەوە.

تێبینی دووەم ئەوەیە Aka بە تەواوی پێچەوانەی Hakhaیە.

"هەخامەنش" = "ئەندێشەی چاک". "ئەکەمەنش" = "ئەندێشەی بەد". وەک دیارە لە ڕواڵەتدا "ئەکە، ئەخا" بران کەچی لە واتادا پێچەوانەن. ئەم لە یەکدی چوونەی

دوو وشەی دژواتا دەمباتەوە بۆ باسێکی سەربە زمان پتر لە عەرەبیدا تووشی دێین. لە عەرەبیدا ئەو وشانەی کە دوو واتای دژ بە یەکدییان هەیە "أضداد"یان پێ دەڵێن، وەک کە "جون" بە ڕەش و بە سپیش دەگوترێ. تەنانەت "باع" فرۆشتن و کڕینیش دەگەیەنێ. ئنجا لە گۆشەی نادیاری پرسیارەکەوە خەیاڵ بۆ ئەوە دەچێ کە دەشێ "هەخا" و "ئەکە" لە "أضداد" بن. بە نموونەیەکی قرچۆک وشەی "هیچ" لە کوردیدا چ بڵێی "هیچە" و چ بڵێی "هیچ نییە" یەک واتا دەبەخشێ.

٩٠- Vehrka "ڤەهرکە" "گورگ" (ل. ٦٢ فرهنگ ایران باستان) لە فارسیشدا هەر گورگ ماوەتەوە بەڵام لە کوردیی زازاییدا Vergی پێ دەڵێن کە دەنگ "ڤ" تێیدا پارێزراوە بنوارە:

.Barbang, H7 .R. 16 ch Pashin 1983, Stockholm

هەر لەو پەخشەدا لە ئاست گوڵ نووسراوە Vil هەرچەند نازانم گوڵ بەر لە سێ هەزار ساڵ چی بووە بەڵام لەمەشدا دەنگی V لە جێی گافدا هاتووە [دواتر زانیم لە هەورامیش ڤەرگ Verg گورگە].

لە پەخشی ١٧ی هەمان بڵاوکراوەیەدا هاتووە "درێژ" لە زازاییدا Derg دەگوترێ. لە ئاڤێستادا "درێژ" Dareghô بووە (ل ٧٨ فرهنگ). ئەمیشیان لە زازاییدا باشتر پاراستراوە. لەم بوارانەوە بۆ ئەوە دەچم کە دەشێ گوندی "بەحرکە"ی هەرێمی هەولێر لە "ڤەهرکە"ی ئاڤێستاوە مابێتەوە بە واتای "گورگ" چونکە نەمبیستووە چی ئەوتۆی لێ بێ بیر بۆ "بەحر" بباتەوە. گۆڕانی دەنگی v بۆ "ب" لە کوردیدا نموونەی هەن، وەک کە "ڤەرشنای" بووەتە "بەران"، Vafra بۆتە بەفر. (ل ٥٥، ٢٤٥ فرهنگ ایران باستان).

٩١- Mâwngha "ماونگهە" بە واتای "مانگ"ی کوردی و "ماە"ی فارسی. ئەم وشەیە وەک دیارە لە کوردیدا پتر شێوەی کۆنینەی پێوە ماوە، تا فارسی.

لە ڕووی مێژووەوە: کوڕە مامێکی زەردەشت بە پێی ڕاگەیاندنی ئاڤێستا بە زوویی باوەڕی بە پێغەمبەرایەتیی زەردەشت هێنا، بە Maidhyoi Mâwngha "مایژوئی ماونگهە" ناوی دێت. کەرتی یەکەمی لە ئینگلیزیدا بە " Mid = ناوەڕاست = میانە" ماوەتەوە ناوەکە خۆیشی بە واتای "ناوەندی مانگ" دێت، گۆیا ئەو مرۆیە لە ١٥ ی مانگدا بووە. (ل. ٩٣، ٩٤ مزدیسنا و ادب پارسی).

پێڕست

پێشەکی 5
بەشی یەکەم – وشەی داڕێژراو 26
بەشی دووەم – ناوی داڕێژراو 106
بەشی سێیەم – وشەی لێکدراو 192
پاشکۆ – بایی پەینکە لە باراشی زمانی کۆنینەمان 280